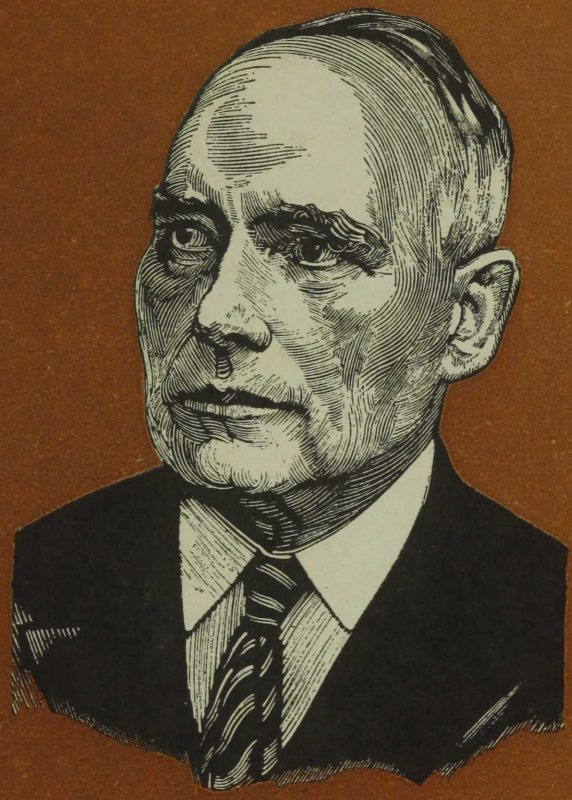

J. MÄNDMETS

TEOSED

JAKOB MÄNDMETS

TEOSED

Jakob Mändmets

TEOSED I

JAKOB MÄNDMETS

Teosed

1

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1956

JAKOB MÄNDMETS

Jutustusi, novelle ja laaste 1899–1913

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1956

Illustreerinud *O. Kangilaski*

Kunstiliselt kujundanud *P. Reeveer*

Autori portree ümbrispaberil *R. Kaljo* puugravüür

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
30531

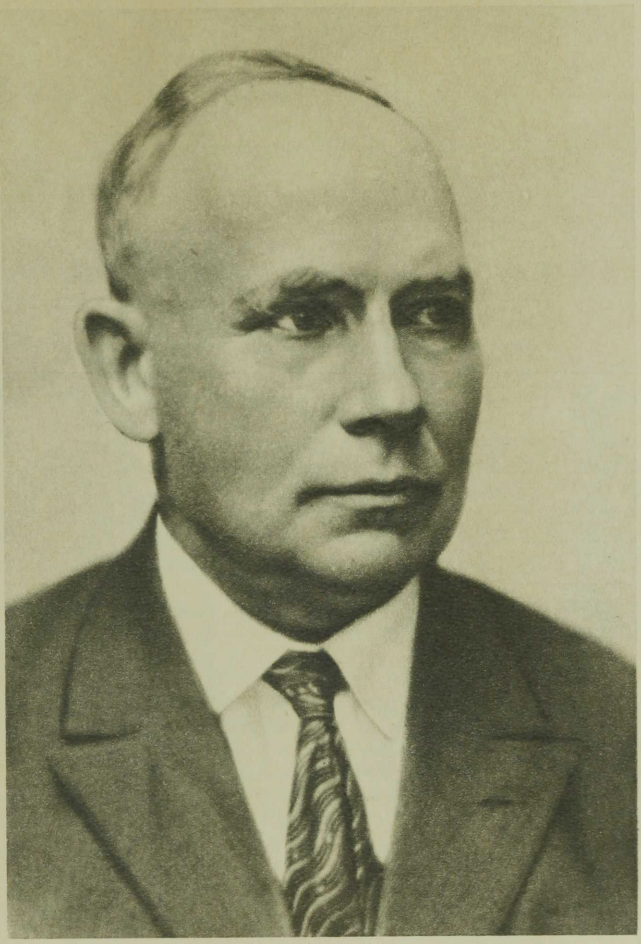

Illändmeß

JAKOB MÄNDMETSA ELUST JA LOOMINGUST

Jakob Mändmets, kelle surmast 1955. a. lõpul möödus veerand sajandit, kuulub eesti realistide vanemasse põlvkonda, kes oma loomingulise kõrgpunkti saavutasid 1905.—1907. a. revolutsiooni perioodil. Kuigi Mändmets oma loomingu ühiskondlikult tähtsuselt ja kunstiliselt ereduselt ei tõuse selle ajajärgu kesksete realistide Ed. Vilde, E. Särgava, Juhan Liivi ja A. Kitzbergi tasemele, pakuvad ta teosed siiski palju huvitavaid, tõetruid pilte rahva elust ja on võitnud küllalt suure populaarsuse lugejate hulgas rea aastakümnete vältel, mis tingib ta tööde paremiku uuesti väljaandmist.

Jakob Mändmets sündis 29. (vana kalendri järgi 17.) juulil 1871 Saaremaal Kärla kihelkonnas Kärla vallas Pai külas Suurepere talus.

Mändmetsa kodukoht paistis silma oma kauni loodusega: talusid ümbritsesid suured viljapuu- ja tapuaiad, küla taga laius kõrge kroonumets, paar versta eemal asetses suur Karu (Järvemetsa) järv oma viie saarega. See sünnipaiga kaunidus on avaldanud kirjanikule suurt mõju, siit on Mändmets pärinud oma loodusearmastuse — tihti kohtame ta teostes värvikaid Saaremaa vaateid.

Kirjaniku isa, olles lõpetanud kihelkonnakooli, oli oma aja kohta haritud ja avara silmaringiga talupoeg, kes muretses linnaskäikudel tallu raamatuid ja tellis «Eesti Postimeest». Kirjanik mäletab kodus olevat ka «Perno Postimehe» kokkuköidetud aastakäigud.

Noores Mändmetsas äratas vaimset huvi muusika- ja kirjandushuviline kooliõpetaja Tõnis Jens, kellega ta suviti karjaskäimisest vabadel tundidel koos Karu järvel kalu püüdis. Jens tõi Mändmetsale lugeda uusi raamatuid ja andis talle seletusi raskema lektüüri kohta.

Pärast kodust ettevalmistust käis Mändmets paar aastat Kärla kihelkonnakoolis, kus õpetajaks oli Suur-Tõllu lugude kirjapanijana tuntud Peeter Südda. Selle järel astus Mändmets 1885. a. Kaarma seminari, kus õpetajaiks olid Friedrich Ederberg ja Theodor Undritz. Fr. Ederberg oli eesti keelde tõlkinud rea vene klassikute teoseid (Puškini «Dubrovski», Gogoli «Jõuluöö» ja «Sorotšintsõ laat» ning Turgenevi «Öömaja» ja «Bežini aas») ning võis ka noort Mändmetsa vene kirjanduse rikkuste juurde juhatada. Kuid teiselt poolt pastorina on Ederberg rõhku pannud kösterlike vaadete juurutamisele oma kasvandikes. Eesti keelt õpetas Mändmetsale

Undritz, kelle keele nõrkus ja saksamaigulisus annab tunda Mändmetsa varasemates teostes, mis rahvalikust sõnavarast ja pildirikkusest hoolimata on keelelt üsna konarlikud, eriti lauseehituse poolest.

Peale pedagoogilise ettevalmistuse tuleb Kaarma seminari haridust kehvapoolseks pidada, nagu kirjanik hiljem isegi tunnistab: «Kool polnud suurem asi, ta oli, nii ütelda, hädaabinõu.»[1]

1888. a. seminari lõpetanud, seisis Mändmetsal ees köstrikarjäär kodukihelkonnas, milleks ta hakkas õppima vajalikku orelimängu. Kuid veel enne sellesse ametisse astumist sattus ta vastuollu Kärla kirikuõpetajaga. See pahandus võttis noorel koolmeistril isu vaimulikul põllul leiba teenida.

Mändmets sai kooliõpetajakoha kodutalu lähedale Karida külla, nii et veel vanemate hoolt vajaval lastekasvatajal ei tarvitsenud isamajast lahkuda. Kuid see valus lahkumine leidis siiski varsti aset, sest Mändmets määrati koolmeistriks «suurele maale». Kunas see täpselt sündis, on raske ütelda biograafiliste andmete lünklikkuse tõttu. Näib, et see toimus 1891. a. sügisel, millal Mändmets kirjutas ühes käsikirjalises luuletuses kodust väljarändamisest.

Mändmetsa esimeseks töökohaks mandril oli Läänemaal Martna kihelkonnas Ähmja (Ähmja, Ähma, Ahma) vald. Uuel ametikohal tekkis noorel koolmeistril mitmesuguseid raskusi, muuhulgas ka vene keelega, mis 80-ndatel aastatel tsaarivalitsuse poolt teostatud venestusreformidega muutus koolides kohustuslikuks õppekeeleks. Mändmetsal oli kavatsus isegi siirduda kaupmehe-õpipoisiks Peterburisse, et õppida seal vene keelt. Kuid nähtavasti laitis Jakob Hurt, kelle poole Mändmets nõuküsimisega pöördus, Peterburisse kolimise mõtte ära ja tsaaririigi pealinna asumise asemel näeme Mändmetsa 1892. a. sügisel siirdumas vaid uuele koolmeistrikohale Harjumaale Kose kihelkonda Alavere valda. Alaveres tutvus Mändmets Vigalast pärineva kooliõpetaja ja vallakirjutaja Pürkovsky tütre Elviinega, kellega ta varsti abiellus. Hiljem siirdus Mändmets kooliõpetajaks Oru valda samas Kose kihelkonnas.

Kirjanduslikke katsetusi oli Mändmets hakanud tegema juba koolipõlves. Esimestel koolmeistri-aastatel on ta virgalt värsse sepitsenud, kuid tõusmata siin tollal valitsevate Koidula epigoonidegi tasemele, mõistis ta varsti oma värsside abitust ja pöördus oma õige ala — proosa — juurde. Seetõttu saame Saaremaa novellimeistri värsiharrastustest teada ainult ta käsikirjadest — trükis on ta luuletusi ilmunud vaid üks.

Kooliõpetajaks olles hakkas Mändmets 90-ndate aastate teisel poolel kaastööd tegema ajalehtedele, esiteks «Postimehele», hiljem aga «Uuele Ajale» ja teistele, kirjutades nii artikleid, vesteid kui ka jutte. 1899. a. ilmus «Uue Aja» kirjastusel Mändmetsa esimene raamat, 64-leheküljeline «lugu külaelust» — «Lepituse ingel». Paari järgneva aasta jooksul ilmus Mändmetsalt terve rida raamatuid, nii novellikogusid kui ka pikemaid jutustusi.

Kõige sellega oli Mändmets võitnud endale kirjanikunime, mis tollal ajalehetoimetajate silmis omas suurt külgetõmbejõudu, ja nii

[1] J. Mändmets, Hiilid karil, Tallinn 1921, lk. VII.

kutsutigi Mändmets Tallinnasse A. Perdi «Uue Aja» toimetusse. Tallinnasse jõudis Mändmets 2. jaanuaril 1903. a. Sellega algas tema ajakirjanikupõlv, mis kestis ta surmani.

Linnaasumine mängis pöördelist osa Mändmetsa maailmavaatelises arengus. Kuigi Mändmets oli aja jooksul suutnud vabaneda oma noore-ea pietistlikest vaadetest ja suutnud realistlikult kujutada ning isegi paljastada pastoreid ja kirikut («Juhisaare kiriku kellamees») kui ka lahkusuliste usumäratsusi («Rasked patud»), oli ta maailmavaade siiski piiratud. Tallinnas liberaalse ajalehe toimetuses sattus ta aga 1905. aasta eelsesse revolutsioonilise liikumise keerisesse ja hakkas ka ise poliitikas orienteeruma. Talulapsena oli ta küllalt näinud mõisniku kiskjapalet ja nii kujunenud igasuguste feodalismi-avalduste vastaseks. Loomulik oli, et Mändmets läks nüüd feodalismi igandite vastu ja kodanlik-demokraatlike vabaduste nõudmise eest peetava võitlusega kaasa. 1905. a. ilmus Mändmetsalt «Uues Ajas» rida teravaid mõisnikevastaseid ning pastoreid piitsutavaid artikleid ja juhtkirju. Kõige täielikumalt selguvad Mändmetsa poliitilised vaated «Uues Ajas» ja «Rahva Lõbulehes» avaldatud artiklist «Politika erakonnad», kus ta püüdis vestetoonis ülevaadet anda eksisteerivatest poliitilistest parteidest, ilmutades seejuures oma suhtumist neisse.

Satiiriliselt, värvikate väljenditega iseloomustab Mändmets igat seltsi tagurlasi:

«Nemad tahaksid ilma kõik ühte karpi mahutada, mis nagu suur konservi toos oleks, kus misgit uudist ette ei tuleks. [———] Enamasti kõik meie maa mõisnikud, pastorid, inspektorid, kõiksugused muud ametnikud käivad selle erakonna hulka. Ka enamasti meie riigiametnikud kõigekõrgemast järgust saadik on meelelaadi poolest konservatividid. Nad püüavad ühest hingest vana korda alal hoida. Ühe sõnaga: selle erakonna hulka käivad peaasjalikult need inimesed, kellel siin ilmas mõnus elada ja kes vahete vahel võivad oma paksu rasvast kõhtu ütlemata suure meeleheaga silitada.»[1]

Kodanlike erakondade kapitalihuvide kohta teeb autor lõpuks asjaliku kokkuvõtte:

«Aga kõik need erakonnad seisavad ühiselt selle eest, et igaühel võib oma omandus olla, ehk igaüks võib omal nii suurt varandust pidada, nagu ta seda omale on suutnud korjata. Ükskõik, mis moodi ta teatava varanduse peremeheks on saanud, kõik, mis ta oma on, seda võib ta omal ka pidada.»[2]

Kuid sellega Mändmetsa teadlikkus piirdubki. Ta ei suuda aru saada sotsiaaldemokraatiast kui kõige revolutsioonilisemast parteist, vaid peab revolutsiooni kandvateks jõududeks esseere, arvates, et just viimased kukutavad vana korra.

1905. a. lõpul pärast sõjaseaduse kehtestamist suleti rida ajalehti, nende seas ka «Uus Aeg». Kuid väljaandjal A. Perdil õnnestus ajakirjanik Peeter Grünfeldtilt omandada äsjahangitud leheluba ja veel 1905. a. lõpp-päevadel pani ta käima uue ajalehe — «Päeva-

---

[1] J. Mändmets, Politika erakonnad, «Rahva Lõbuleht» nr. 24, 1905, lk. 760.

[2] Sealsamas, lk. 761.

lehe», mille toimetusse koos teiste endise «Uue Aja» toimetusliikmetega sattus automaatselt ka Jakob Mändmets.

Neil päevil tuli Mändmetsal korduvalt kokku põrgata tsensorikitsendustega. Nii oli juba 1905. a. algul tsensori «kitsasse väravasse» kinni jäänud ta olukirjeldus «Töötõrkumine Tallinnas», millest «Postimehe» joone all oli jõudnud ilmuda vaid poolteise veeru pikkune algus. Pahandustest tsensoriga Mändmetsa kirjutiste pärast jutustab oma mälestusteraamatus «Minevikku jälgimas» ja artikleis ka Peeter Grünfeldt. Kuid «kitsasse väravasse» ei jäänud kinni üksi Mändmetsa publitsistlikud tööd, vaid ka terve rida ilukirjanduslikke teoseid, mille käsikirjade kaotsimineku üle kirjanik kurdab ühes hilisemast ajast pärinevas kirjas.

Mändmets töötas «Päevalehe» toimetuses kuni 1909. a. lõpuni ja siirdus sealt 1910. a. algul «Virulase» toimetusse. Seoses tähelepanuvääriva sündmusega — esimese ajakirjanike streigiga Eestis, kujunes «Virulase» toimetuses viibimine aga Mändmetsale hoopis lühiajaliseks. Streigi ajendiks oli asjaolu, et toimetaja M. Antje kohta levisid kuuldused, nagu oleks ta end ära müünud balti parunitele, ja kui ta viimaks sisse kukkus altkäemaksu pakkumisega tsensor H. Jannsenile, siis hakkaski toimetus ajalehe nime puhtana hoidmiseks täies koosseisus streikima, nõudes uut, toimetuse poolt valitavat toimetajat ja üldse toimetusliikmete suuremat iseseisvust. Kuna M. Antjel õnnestus ajalehe väljaandmist streigimurdjate abil suure vaevaga siiski jätkata, lahkus kogu senine toimetus. Kuigi Mändmetsal oli võimalus tagasi minna «Päevalehe» juurde, ei lahkunud ta solidaarsuse tõttu streikijate hulgast ja toetas streikivate ajakirjanike pingutusi uue ajalehe asutamiseks. Pärast mitmeid ebaõnnestumisi ja suurte raskuste ületamist õnnestus streikijatel veebruaris 1910 asutada Tallinnas päevaleht «Tallinna Teataja», mis võitis kiiresti lugejaid end streigilooga lugejate silmis kompromiteerinud «Virulase» arvel, nii et pärast pooleaastast kiratsemist M. Antje pidas paremaks «Virulast» ära müüa. Olles üks «Tallinna Teataja» asutajaid, jäi Mändmets töötama selle toimetusse.

Ajakirjanikuameti kõrval jätkus Mändmetsa ilukirjanduslik tegevus. Kuigi pärast Tallinnasse asumist Mändmetsalt ilmunud raamatute arv märgatavalt vähenes, pole siiski põhjust rääkida tema loomingulise viljakuse erilisest langusest, sest suur osa ta juttudest ja laastudest jäi eri raamatuina välja andmata, kolletades ajakirjanduse veergudel või säilides ainult käsikirjana.

Peale selle jätkus Mändmetsal aega ja indu agaralt osa võtta ühiskondlikust tegevusest. Ta oli tegev karskusseltsis «Valvaja», Eestimaa Rahvahariduse Seltsis ja selle Kirjanduse-haruseltsis. Jaan Kärner mäletab, et Mändmets on olnud ka üks alatisi osa- ja sõnavõtjaid «Valvaja» ruumes korraldatud kirjandusõhtuil, mis olid õieti tolleaegse kirjandusliku elu sõlmpunktideks.

Mändmetsa lahkumine «Tallinna Teataja» toimetusest ja tagasipöördumine «Päevalehe» juurde sündis tõenäoliselt I maailmasõja puhkedes. Saksa okupatsiooni ajal 1918. a. viibis Mändmets ühe aasta ümber Tartus ajalehe «Maaliit» toimetuses. 1919. a. tuli Mändmets tagasi «Päevalehe» toimetusse, kus ta töötas vahetpidamatult kuni oma elu lõpuni.

Ajakirjandusliku ja ilukirjandusliku töö kõrval võttis Mändmets

innukalt osa ka ühiskondlikust tegevusest. Koos Jaan Tombi ja Paul Olakuga oli ta Eesti Ajakirjanikkude Liidu asutamise mõtte algataja ja teostaja, kuuludes hiljem ka selle juhatusse. Peale selle võttis Mändmets osa Draamateatriseltsi, Tallinna Kirjanduse Seltsi ja Eesti Kirjanike Liidu tegevusest.

Jakob Mändmets suri täies elu- ja loomisjõus 59 aasta vanusena 25. detsembril 1930. aastal äkilise südameataki tõttu. Kirjanik on maetud Rahumäe Kaarli uuele surnuaiale.

*

Jakob Mändmetsa kirjanduslikud katsetused algavad umbes 1890. aasta paiku. Noor koolmeister proovib suleosavust nii luule- kui proosavallas, kuid rida aastaid peavad ta kirjatöid ainult laualaekasse jääma. Alles 1897. a. lõpul ilmub «Postimehe» joone all Mändmetsa esimene jutukatse «Minu jõulukurbus», mille järel saab Mändmetsa nimi mõne aasta jooksul nii ajaleheveergudel kui ka eri raamatutena ilmunud juttude tõttu kiiresti tuttavaks. Tõenäoliselt on Mändmets pärast esimesi õnnestumisi trükki toimetanud ka rea oma noorpõlvekatsetusi kõrvuti äsjakirjutatud võrdlemisi küpsete töödega. Sellisteks esimesteks suleharjutusteks tuleb arvata jutukogude «Oma õuest» (1900) ja «Õitseliste jutud» (1901) palasid, mis on iseenesest veel küllalt algelised pildikesed, kuigi Mändmets samal ajal või isegi varem oli avaldanud juba märksa oskuslikumalt kirjutatud teoseid, nagu «Lepituse ingel» (1899), «Peidetud pärandus» (1899), «Nina rannalt» (1900) ja «Juhisaare kiriku kellamees» (1900).

«Oma õuest» enamasti allegoorilise ja muinasjutulise koega palad olid nähtavasti määratud laste lugemisvaraks. Nende seast paistab aga silma üks meeldejäävalt jutustatud lugu «Lahjavere tumm», kus on üsna kujukalt esile toodud külasandi-tumma omapärane kuju ja joonistatud elav olustikupilt vaesest talutarest. Jutukesele lisab emotsionaalset mõjuvust autori lapsepõlvemälestuste hõng. See mälestuspildike muutub veel mõjurikkamaks, kui meenutame, et ka autori 7 õde-venda olid arstiabi puudumise tõttu noores eas taudi ohvriks langenud.

Mainitud raamatust mõneti tugevamaks osutuvad «Õitseliste jutud», kust samuti leiame allegoorilisi moraalijutukesi ja lapsepõlvemälestusi. Siin leidub aga juba ka üks kindlailmelisem lihtsakoeline novell «Oru ääres», mis äratab tähelepanu oma realistliku jutustamisoskusega ja sotsiaalsete vahekordade tähelepanemisega.

Selliste lapsepõlvemälestuste kirjapaneku ja Juhan Liivi proosat eeskujuks võtvate vähenõudlike juttude sepitsemisega algust teinud, püüdis Mändmets asuda suuremate teoste loomisele. Äsja oli raamatuturule paisanud oma põnevate ajalooliste jutustuste seeria Andres Saal, samuti oli Eduard Vilde oma esimese perioodi (kuigi olevikuainelistes) teostes lõivu maksnud põnevate seikluste tagaajamisele. Nii ka oma kirjanduslikku teed algav Mändmets kavatses läbi lüüa meelierutavate seiklusiugudega, mõteldes põnevaid juhtumisi välja nii minevikus («Tulesse») kui olevikus («Sala süüdlane», «Kooliõed», «Rasked patud»).

Mändmetsa jõudmist realismi teele tähistab 1900. a. «Postimehes»

avaldatud ja samal aastal ilmunud kogusse «Koduküla vainult» paigutatud novell «Juhisaare kiriku kellamees» (viimases redaktsioonis pealkirja all «Uus õpetaja»), mis tõi Mändmetsale kui kirjanikule üldise tunnustuse.

Siin kujutatakse rahutusi talurahva hulgas, mida sünnitas patronaadi-õiguse tarvitamine kirikuõpetajate valimise puhul. Asi seisis selles, et talupojad eelistasid eesti soost pastoreid, kes oskasid nende emakeeles ladusalt jutlustada, kuna mõisnikud, kasutades kiriku eestseisusena (nn. vöörmündrih ä r r a d) neile kuuluvat patronaadi-õigust, surusid läbi pastorikohtadele parunite ja vaimulike võsusid. Tänapäeval võib see võitlus kirikuõpetajate valimise ümber näida tühise kemplemisena, kuid omal ajal, kajastades talurahva diferentseerumisest hoolimata veel säilivat antagonismi sakslastest mõisnike ja eestlastest talupoegade vahel, oli see nähtus tüüpiline ning on leidnud kujutamist ka teiste kirjanike poolt. Nii on eesti kriitilise realismi üks tähtsamaid esindajaid Ernst Särgava selle nähtuse valgustamiseks pühendanud osa oma jutustusest «Issanda kiituseks», kujutades pastor Theeri mahhinatsioone oma väimehe Stolbeni vastuvõetavaks tegemiseks kogudusele.

«Juhisaare kiriku kellamehes» esitab Mändmets meile kujukalt joonistatud kohusetruu kellamehe Tooma (esimestes redaktsioonides Tõnu) ja vana pastori, kes püüab oma järglaseks sokutada rahvale ebameeldivat poega, ning jutustab seoses sellega tekkinud rahva protestist.

Mändmetsa iseloomustab siin hea rahvaelu tundmine, lihtinimese hingeelu peen mõistmine ja kaasakiskuv jutustusviis. Niihästi konflikti arendamine kui ka otsustav kokkupõrge on teostatud plastiliselt ja veenvalt. Peale kellamehe ja teiste keskkete tegelaste on muutunud elavateks inimesteks novelli lehekülgedel ka vastuhakuvimmas käärivad talupojad. Novelli lugedes on kogu aeg tunda õhus salajast võitlust ja vastuhakkamise pinget. Õnnestunult on edasi antud vana kellamehe rahutus ja sisemine võitlus otsustaval pühapäevahommikul.

«Juhisaare kiriku kellamehega» kõrvuti «Postimehes» ja kogus «Koduküla vainult» ilmunud novellis «Nina rannalt», mis hilisemates väljaannetes kannab pealkirja «Lainete laul», kujutab kirjanik Saaremaa rannarahva elu. See on patriarhaalne küla, kus elatakse karmilt, töökalt ja lihtsalt. Ainsaks lõbustuskohaks on siin kõrts, kuhu pillatakse saagipäevadel saadud rahad, et üürikese joobumuse järel jälle edasi virelda. Sellest kultuurivaese ja mahajäetud maanurga kitsusest väljapääsemise igatsuse kehastuseks on poisike Enn (novelli esimestes redaktsioonides kannab ta nime Tõnis), kelles päevade kaupa lainete laulu kuulates on hakanud idanema muusikaanne, nii et tema hinges nüüd esimest korda rändmoosekantide poolt esitatud «tõelist» muusikat kuuldes tõuseb äravõitmatu soov ka ise õppida nii mängima.

Novelli traagiline lõpp, mida viimases redaktsioonis ainult aimata lastakse, on õieti realistlikult vähe põhjendatud, näidates Mändmetsa loomingus säilinud romantismi sugemeid. Andeka, avarust ihkava nooruki surm meres näib põhjendatud alles siis, kui me vaatleme seda sümboolsena: kirjanik on tahtnud sellega väljendada, et pole väljapääsu neist kitsastest oludest, et kõikjal ümb-

ritseb meri, mis neelab siit lahkuda püüdjaid. Ennu püüdes välja pääseda kehva kalurikülа kitsusest laia maailma, tema igatsuses kultuuri ja hariduse järele kajastuvad õieti samades tingimustes võrsunud noore Mändmetsa enda pürgimused vaimuvalguse ja avarama elu poole.

Romantismi meetodiga on loodud ka 1901. aastal ilmunud novell «Imelik mees» (viimases redaktsioonis pealkirja all «Raha»), kuigi tuleb hinnata teoses kehastatud ideed, et raha teeb inimese õnnetuks ja teiste ekspluateerijaks. Teose lahendus — peategelane pärast pikki raha pärast piinlemisi ja hulluksminemist kingib oma varanduse ära, et muutuda taas külakarjaseks, kellena ta oma eluteed alustas, — oma russooliku juhtmõttega «Tagasi loodusesse!» on muidugi idealistlik.

Tubli sammu edasi inimeste ja külaelu realistlikul kujutamisel astub Mändmets novelliga «Tõlbi Tõnu mesinädalad» (viimases redaktsioonis pealkirja all «Mesinädalad»), mis oma humoristliku laadi ja ilmekate detailide tähelepanemisega meenutab Tammsaare «Mäetaguse vanu» või Anna Haava «Väikesi pilte Eestist». Siin kirjeldatud elupõlise vanapoisi, laisavõitu popsi naisevõtmislugu, mis peatselt ähvardab lõppeda lahutusega, on jutustatud lihtsalt, värskes ja lopsakas rahvakeeles, mõjudes just selle tõttu kunstipärasena. Inimesed ja nende saatused kasvavad orgaaniliselt välja ümbritsevaist oludest, on kujutatud suure tõetruudusega ning ilmekalt karakteriseeritud.

1902. a. trükimusta näinud jutukogusse «Pilpad» on koondatud enamasti vormilt vähenõudlikud palad, kuid suur osa neist köidab oma lihtsuse ja realismiga. Nagu «Pilbaste» eessõnast nähtub, on Mändmets nüüd juba realismi teadlikult taotlenudki: «Ma püüdsin elu küljest midagi lahti lüüa, aga mis võisin ma parata, kui nad minu käes peergudeks ei jooksnud, vaid ainult pilbasteks jäid.»[1] Ja tõepoolest, koos toekate pilbastega on Mändmets ühte kimpu sidunud ka juhuslikke pinnukesi, mis oma abitusega näivad pärinevat «Oma õuest» ja «Õitseliste juttude» ajast. Kogumiku parimateks juttudeks on «Lubjapõletaja» ja «Sündinud lugu», mis oma ilmeka kujutuse ja tugeva ühiskonnakriitikaga kuuluvad Mändmetsa õnnestunumate novellide hulka, näidates teda kui kriitilist realisti.

Mändmetsal on annet meeldejäävate portreede loomiseks lihtsatest inimestest. Juba «Oma õuest» leidsime Lahjavere tumma meeldejääva kirjelduse, nüüd on ta «Lubjapõletajaga» loonud õnnestunud vana töömehe kuju. Jutu peategelane Toomas on üle kolmveerand sajandi mõisat orjanud, sellest poolsada aastat raskes lubjapõletaja ametis, kuid nüüd jõuetu raugana pole tal kuhugi oma pead toetada ega midagi hamba alla panna. Haaravalt jutustatud lubjapõletaja viimaste elupäevade ja surma lugu äratab lugejas tugevat protestitunnet kurnamisühiskonna vastu. Me tajume siin kirjaniku sooja kaasaelamist töötavale inimesele ja ekspluateerijate hukkamõistu. Oma järjekindla katete maharebimisega elu varjupoolelt on Mändmetsa «Lubjapõletaja» lähedane Särgava «Paisetele».

[1] J. Mändmets, Pilpad, Tallinn 1902, lk. 3.

«Sündinud loos» (viimases redaktsioonis pealkirja all «Kraavikaevaja») jutustab kirjanik talle südamelähedasest Saaremaast, kes viljatu maapinna tõttu saadab suveks oma pojad orjusse «suurele maale»: küll hoonete tellinguile, küll ehituste mullatöödele, küll mõisnike ja kulakute rabadesse kraave kaevama. Viimasest tööst maalib autor otse sunnitööliste eluga võrduva pildi. Veenvalt näitab Mändmets, kuidas üks kraavikaevajatest, Andrus, ei suuda seda elu enam välja kannatada ja hakkab ettevõtjalt nõudma paremaid elu- ja töötingimusi, kuid kihutatakse selle protesti pärast töölt minema. Organiseerimata, ebateadlikud kaaslased, värisedes oma töökoha pärast, ei katsugi seltsimehe eest välja astuda ja Andrus kaob üksi kraavikaevajate killast ning hangib edaspidi teenistust juba kuritegevusega, lõpetades enda ülespoomisega.

Seega näitab Mändmets oma lühikeses jutus, nagu Vilde oma üksikasjalisemalt väljaarendatud meisterlikus jutustuses «Külmale maale», «kurjale teele» sattumise sotsiaalseid põhjusi. Väheste lakooniliste lausetega on Mändmets visandanud julma ekspluateerimise pildi ja näitab realistina, et maaproletariaat möödunud sajandi viimasel veerandil oma ebateadlikkuse tõttu ei suutnud ega osanud organiseerida veel üldisemat võitlust ekspluateerijate vastu, mistõttu üksikud protestijad osutusid isoleerituiks ja pidid hukkuma.

«Pilbaste» linnaainelistest juttudest kõidab tähelepanu väikekodanlust paljastav pilt «Sugulaste seas», kus kujutatakse oma äritehingutega üksteise ees kelkivaid agulitõusikuid Maasikuid. Viimastega ei leia ühist keelt väimehena nende sugulaseks saanud vabriku kojamees Villem, kellel Mändmets oma jutu lõpul, nagu Gorki «Väikekodanlastes» Nilil, laseb lahkuda teda ümbritsevast väiklasest ja umbsest seltskonnast.

1902. a. avaldas Mändmets eriraamatuna «tõsise kujutuse Eesti rahva elust» «Tont», mis on õieti kirjaniku esimene pikem realistlik teos. Kirjanik maalib siin värvika pildi möödunud sajandi viimase veerandi Saaremaa külast, mis sipleb küll ebausu ja vaimupimeduse kütkeis, kuid kus hakkab ka arenema kapitaliseerumise protsess seoses talude päriseksostmise küsimuse tulipunkti kerkimisega. Mändmets näitab küla diferentseerumist: talude ostmisele on võinud asuda ainult üksikud, jutustuse peategelase Nõmmiku Peedu taolised suurte renditalude pidajad, kuna aga enamik külast, rabeldes rahapuuduse ahelais, ei saa sellele mõeldagi, hellitades naiivseid lootusi tasuta hingemaa andmisest. See oli tüüpiline olukord — vähese akumulatsiooni tõttu rentnike juures oli Põhja-Eestis 80-ndate aastate alguseks müüdud vaid 16% taludest. Kuid autori peamine tähelepanu pole pööratud siiski sellele probleemile, vaid säärasel taustal on ta fookusesse võtnud jõukate talunike omavahelise kisklemise hiljuti loodud vallaomavalitsustes.

Nii satub jutustuses Piisa Hendrik, kes külameeste hulgas toetab valla poolitamise ja uue vallamaja ehitamise ettepanekut, naabri Nõmmiku Peedu viha alla, kuna viimane oma vallakirjutajast sugulase taskuhuvisid kaitstes on uue valla moodustamise ägedaim vastane. Nii tekib Saaremaa naabrimeeste vahel Vargamäe Andrese ja Pearu «rehnutipidamistele» sarnanev vaen, mis ulatub naabri aiast üle piiri kaarduvate õunapuude maharaiumisest kuni igasuguste

«ärategemis»-kunsti relvade rakendamiseni. Viimasel alal on Mändmets täiesti kodus, esitades jutustuse teises pooles otse mingi külarahva nõiakunsti kokkuvõtliku entsüklopeedia. Rikkalike rahvauskumuste ja -pruukidega on Mändmets tutvunud noorpõlves kodukülas, nagu nähtub ta tolleaegsetest kirjapanekutest ja osavõtust rahvaluule kogumisest Jakob Hurdale. Selle tõttu on ebausunähtuste kujutamine Mändmetsa üheks lemmikaineks ning sagedane kodukäijate, tontide ja vedajate-pisuhändade ringiuitamine ta teoste lehekülgedel tundub endastmõistetavusena, millele on vahel koguni rajatud teose konflikt (jutustus «Vedaja», näidend «Ema»).

«Tont» näitab kirjaniku head rahvaelu tundmist ja jutustamisoskust, mis on tal võimaldanud luua terve rea kujukaid ja meeldejäävaid pilte (õllekeetmine, kuritegelik õunapuude maharaiumine, valla volimeeste koosoleku kirjeldus teose algul). Jutustus kuulub Mändmetsa loomingu paremiku hulka, kuigi teoses leidub ka puudusi, mitmeid nõrgalt põhjendatud momente ja ebausutavusi tegelaste käitumises (Hendriku loobumine vallavanema kohast, Peedu vihahoo kohutavad tagajärjed ta naise ja lapse surma näol).

1903. a. ilmunud kogu «Talgud» neli väheldast juttu näitavad Mändmetsa püsimist realismi teel, kuigi nad ei osuta edasiminekut juba saavutatud tasemest.

Nimijutus, mis hiljem kannab pealkirja «Külamehe au», on hinnatav sirgjoonelise, mõisahärrale vastu astuda ja oma õigusi kaitsta julgeva talupoisi kuju. Tähelepanuväärt on ka see, et autor näitab, kuidas talupoegade ühistöö — talgute — traditsioonilist vormi on ekspluateerimise ühe liigina oma huvides ära hakanud kasutama mõis, lastes talgute jaoks kuluva odava söögi-joogi ja mittemidagimaksva «isetegevuse» eest tasuta ära teha palju tööd.

Väga mitmesugustest hinnangutest hoolimata on Mändmetsa üheks tuntumaks teoseks kujunenud «Talgute» lõpupalana esinev «Sügisene laadalugu» (hiljem lihtsalt «Laadalugu»). See südantlõhestav lugu vanadest hobusekronudest ja toorestest lihunikest oma mõningatest naturalistlikest detailidest hoolimata oleks päris õnnestunud, kui ta poleks esitatud loogiliselt vastuvõetamatus vormis: hobuse jutustusena, kes ka ise langeb nülgijate ohvriks. Siin Mändmetsa poolt armastatud kompositsiooniline võte — esimeses isikus jutustamine, olles sisuga vastuolus, on osutanud teosele karuteene.

1904. a. avaldas Mändmets pärast «Uue aja» joone all ilmumist eriraamatuna jutustuse «Vana käsikiri», kus kirjanik pole suutnud koomilist ainet küllaldase huumoriga käsitleda, vaid kipub muutuma melodramaatiliseks, teiselt poolt näib olevat teose süžee võõrsilt laenatud ja jääb meie oludes ebausutavaks.

Sellest pikemast proosateosest hoopis hinnatavamad on mitmed Mändmetsa 1904. a. ilmunud novellid ja lühipalad. Neist tuleb kõigepealt esile tõsta novelli «Ahervare», mis käsitleb talurahva kõige valusamat probleemi — maaprobleemi. Maata kehvikud püüdsid endale «elamispinda» muretseda metsamaade ülesharimisega, mille eest mõis tavaliselt ka üsna vähe renti nõudis. Kui aga töökad asunikud olid oma higiga loonud kultuurmaad, kihutati nad sealt minema, sest mõisnikule oli kasulikum need maad ära müüa või, nagu Mändmets näitab, metsa täis külvata.

Mändmetsa jutu peategelane Tiit koos naisega kihutatakse tema poolt rajatud talust minema, kuna seda on parunile vaja puukooliks, ja kaks kogu eluaja tööd rühmanud vanakest peavad hakkama külakorda käima, kusjuures kerjustenagi lahutatakse nad veel enne surma teineteisest, sest üks perenaine leiab kasuliku olevat Tiidu naist enda juures üleval pidada.

Et see teema on Mändmetsale olnud südamelähedane, näitab selle korduv käsitleminegi (1924. a. ilmunud jutus «Kaks erakonda» ja lõpetamata allegoorilises palas «Parun Kratz» hävitab mõisnik isegi terve küla, maad metsa alla jättes). Haaravalt jutustatud «Ahervare» oma terava protestiga mõisnike vägivalla vastu tõuseb kirjaniku paremate novellide hulka. Uudismaa-asunike teema on käsitlemist leidnud ka teiste kirjanike poolt, kuid tuleb alla kriipsutada, et just Mändmets on siin olnud lõpuni realist. Nii on oma «Asujaga» Mändmetsa ennetanud 1903. a. Fr. Tuglas, kes aga on asuniku elu idealiseerinud ja oma jutu lõpetanud kõige lootusrikkama pildiga, nii et tema esimesel pilgul realistlikuna näiv teos on tegelikult romantilise meetodiga loodud. Ka Mändmetsa «Ahervaremest» hiljem (1906) kirjutatud E. Särgava «Kolonist» on oma algusosas arendatud paljastustest ja teravast protestist hoolimata lõpplahenduselt ebarealistlik ja reaktsioonilise tendentsiga, püüdes talupoja ja mõisniku leppimise kujutamisega kinni mätsida klassivastuolusid.

Teravat kriitikat kaasaegse ühiskonna aadressil arendab Mändmets ka novellis «Häbitundmatu Viiu» (hiljem pealkirja all «Häbitundmatu»), kus kujutatakse naise ja esmajoones ekspluateeritava naise õigusteta ja väljapääsmatut olukorda kodanlikus ühiskonnas. Siin rikka perepoja poolt võrgutatud ja mahajäetud teenijatüdruk, tundes hirmu pererahva ees, põgeneb sünnitusmomendi kättejõudmisel aidalakka, kus abita jäänuna külmub surnuks talveöö pakases koos vastsündinuga. Selle lihtsa inimese traagika on kirjanik sõnastanud suure kaasatundmisega. Sisult on Mändmetsa novell sarnane aasta hiljem «Teatajas» ilmunud Särgava «Liisiga», olles niisiis Särgavat ennetades selle teema alal õieti teerajajaks. Probleemiasetuselt on Mändmetsa novell Särgava omast aga isegi teravam: isa valjusest hoolimata on Liisil siiski kodu ja mõeldav last kasvatada, teenijatüdruk Viiut ähvardab lapse sündimise puhul kohalt minemakihutamine ja lageda taeva alla jäämine, sest väeti lapsega tüdrukut ei võtaks ükski peremees teenistusse.

Kõrvuti juttude kirjutamisega tegi Mändmets katseid ka näitekirjanduse alal, jõudes ka siin pärast mitmeid ebaõnnestumisi 1904. a. esimeste avalikkuse ette pääsenud tulemusteni. Ta esimeseks trükis avaldatud näidendiks on «vaatemäng neljas järgus» «Neli päeva», mille süžeeliseks aluseks on kasutatud «Õitseliste juttudest» novelli «Oru ääres», ainult lõpplahendus on mõnevõrra erinev. Kuigi näidendis pole puudutatud mingeid poliitilisi probleeme ja isegi metsaülesostja Arnoldi ja metsatöölise Jüri vaheline sotsiaalne konflikt on nõrgalt arendatud võitluse kandumise tõttu armastussuhete pinnale, keelas näidendite tsensuur teose lavaletoomise. Näidendi lavalepääs sai võimalikuks alles pärast tsaari 1905. a. oktoobrimanifesti, tsensuurikitsenduste ajutise nõrgenemise ajal. «Nelja päeva» «kitsasse väravasse» kinnijäämise tõttu osutub Mändmetsa

esimeseks (1904. a. lõpul) lavalepääsenud näidendiks tühine ühevaatuslik jant «Kosilane», mille kirjanik 1905. a. avaldas ka trükis.

1905. aasta revolutsiooni meeleolude kajastust näeme novellis «Isamajas» (hilisem pealkiri «Teelahkmel»), kus sügav konflikt on loodud üsna nappide vahenditega. Kirjanik jutustab, kuidas haritud poeg tuleb linnast koju, peas kihamas uued ideed ja tõekspidamised, aga kodus on kõik vanaviisi, nii et poeg paratamatult ei leia isaga ühist keelt ja lahkub armastatud kodust pettunult juba järgmisel päeval. Eesti kirjanduses on vähe teoseid, kus nii väheste ridadega on edasi antud kahe eri ajajärgu ja vastavate inimeste iseloomustus. Juba ainult mõnerealise miljöökirjeldusega avab Mändmets kujukalt uue ja vana vastuolu:

«Juhtumisi tõmbas ta koidest urmseks aetud lauasahtli lahti. Seesama määrdinud kahekorra lehenurkadega ja kärisenud nahkkaantega piibel. Oli aeg, mil ta selle isegi läbi luges, millest siis ema uhkustades kiitles.

Nüüd lõi sealt sumbunud hais talle vastu.»

Peale muu on selle Mändmetsa novelli väärtuseks ateistlike seisukohtade esitamine ja religiooni tarbetuse näitamine, mis on uueks nähtuseks seni oma mitmete jõulujuttudega vett kiriku veskile valanud kirjaniku loomingus.

Mändmetsa realismi süvenemisel on suur tähtsus vene klassikalise kirjanduse viljastaval mõjul. Nagu nähtub 1901. a. ilmunud novellist «Aated ja vaated» («Aated ja ained»), oli Mändmets juba sajandivahetusel hästi tuttav Turgenevi «Küti kirjadega» ja hindas neid kõrgelt. Viimaste otsest mõju võib konstateerida J. Lilienbachi poolt proletaarse kirjanduse albumis «Edasi» II 1906. a. avaldatud Jakob Mändmetsa «Lihtsa loo» (hilisem pealkiri «Kõnelus venel») puhul, millel nii sisu kui vormi alal on kokkupuutepunkte Turgenevi jutuga «Lgov». Nii juba üksikute vormivõtete juures võime tähele panna suure vene realisti eeskujuks võtmist: kohtame Turgenevi poolt armastatud raamjutustusevõtet, mis edaspidi hakkab tihti esinema ka Mändmetsa jutuloomingus; esmakordselt tarvitab Mändmets väljamõeldud kohanimede asemel kindlat geograafilist kohta (jutustaja sõidab Martnast Kirblasse — Martnas oli Mändmets ise kunagi kooliõpetaja olnud) ja raamjutustuseks olev autori sõidu kirjelduski on turgeenevlik. Nagu Turgenevi õnnetu Oksakese, nii ka Mändmetsa paadimehe elu on kibedaks teinud mõisnik ja mõlemad vanakesed saadavad oma elulõpupäevi mööda alandlikena ja resigneerunuina. Mändmetsa paadimees on mõisniku viha tõmmanud endale sellega, et purjuspäi laadalt koju sõites pole mööda lasknud sakste troskat, mispärast suure perekonnaga talupoeg kihutatakse välja kodutalust — viimast vajab parun oma armukese mehelepanemiseks. Kui aga talumees läheb kohtust õigust otsima, mõistetakse ta kaheks nädalaks kinni... Sama lootusetu on abi tahta pastorilt, kes arvab, et juhtunu on jumala karistus lauakirikus käimatajätmise eest. Ja kirjanik laseb oma tegelasel paruni ja pastori kohta teha õige järelduse — «eks nad ole nagu ühe mesti mehed».

1905. a. alates võib märgata Mändmetsa trükis ilmunud teoste arvu vähenemist, rea aastate jooksul ei ilmu talt enam ühtegi novellikogu.

1908. a. valmis Mändmetsal üle mitme aasta taas pikem proosateos — jutustus «Pisuhänd» (hiljem pealkirja all «Vedaja»), mis nägi trükimusta ajalehe «Koit» kirjanduslikus lisas. Oma sisult meenutab see mõneti Juhan Liivi jutustust «Nõia tütar». Ka Mändmetsa jutustuses teeb tegelaste, eriti naispeategelase elu õnnetuks külarahva pime ebausk: kui Liivi Leenat arvatakse nõia tütreks, siis Mändmetsa Elsa ema peetakse pisuhännaks ehk vedajaks, kes aitadest ja veskist veab ära vilja. Ka kompositsioon on sarnane: nii Leena kui Elsa on sunnitud elu väljakannatamatuks tegevate kuulujuttude pärast lahkuma oma armastatute juurest — esimene linna, teine ema juurde sauna — ja nende õnne taasleidmise teeb võimalikuks alles kolmandate inimeste surm: Liiv laseb surra «ärategemises» süüdistatud Maali, Mändmetsal ohverdab end tütre õnne heaks ema. Sama ainet kasutas Mändmets ka näidendi kirjutamiseks, kuigi tema draamat «Ema», mis pääses lavale ja ilmus trükist samuti 1908. a., ei saa pidada otse mainitud jutustuse dramatiseeringuks.

Ümbrus määrab inimsaatuse ka novellis «Ei ole aega», mis oma ühiskonnakriitika tõttu on nagu «Lihtne lugugi» avaldamist leidnud proletaarse kirjanduse koguteoses («Mõtted» I, 1909. a.). Väheste sõnadega, kuid kujukalt maalitakse siin Tammsaare «Kahte paari ja ühtainust» meenutav drastiline olustikupilt mõisateenijate haisevast elamust ja jutustatakse kärnerinaise haige sülelapse masendavast surmast arstiabi puudumise tõttu.

Korduvalt on kõneldud Tšehhovi mõjust Mändmetsale. Kodanlik kirjanduskriitik A. Jürgenstein ei ole pidanud paljuks teda koguni «tükati Anton Tšehhovi kõrvale seada.»[1] Siiani on aga Tšehhovi mõju Jakob Mändmetsa loomingule seostatud peamiselt 1913. a. ilmunud raamatuga «Isa talus», ning sellest varasemaks on arvatud soome kirjaniku Juhani Aho mõju, nagu teeb seda ka J. Kärner oma pikemas ülevaates Mändmetsa surma puhul. Kuid nagu näitab laastu «Uus lamp» («Kui valgus tuli») mitmesuguste redaktsioonide võrdlemine Aho samanimelise miniatüüriga «Siis kui isa lambi ostis», pole kuigi põhjendatud kõnelda Aho mõjust noore Mändmetsa juures, vaid selle mõju ilmumist võib tähele panna just laastukogu «Isa talus» puhul, kus leiduvas «Uue lambi» redaktsioonis on ilmselt jälgitud Ahot. See on seda arusaadavam, et just «Isa talus» kirjutamise eel oli Aho väikepalasid hakatud süstemaatilisemalt eestindama kogumike «Laastud» I (1907) ja II (1911) näol. Sellevastu on põhjust Tšehhovi mõjust kõnelda palju varem. Kui Mändmets sajandivahetusel tundis juba hästi Turgenevi teoseid, siis tõenäoliselt samal ajal tutvus ta ka Tšehhovi teostega, mida võib järeldada novellist «Aated ja ained», kus muuseas räägitakse vene ajakirjast «Niva» ja selle kaasannetena ilmuvatest vene kirjanike teostest, mida siis Mändmets pidi olema lugenud. On aga teada, et just sel ajal «Niva» kaasandena ilmus Tšehhovi teoste kogu. Tšehhovi mõju näib avalduvat vähemalt juba sajandi esimese kümnendi teisel poolel, kui Mändmetsa sulest ilmus peaaegu ainult lühijutte. Väga tšehhovlikud tunduvad näiteks kümnendi lõpul ilmu-

[1] A. Jürgenstein, Jakob Mändmets, «Eesti Kirjandus» nr. 7, 1921, lk. 194.

nud lühijutud «Mees, kellel kõik kõige paremas korras on», «Päevapiltnik», «Lepapõõsas» ja «Hea abinõu», mis paljastavad kodanliku ühiskonna elu labasust.

Eht-tšehhovlik tüüp on «mees, kellel kõik kõige paremas korras on», kes juhuslikult sadamas kokku saades peab end kohe minajutustaja heaks tuttavaks ja hakkab end igati ülistama ning nii sõõmisel-joomisel kui ka kojusõitmisel priiskama vestluskaaslase «kulu ja kirjadega», sest ta enese rahakott olevat koju ununenud. Jutu lõpul selgub aga, et see suurejooneline mees osutub ainult hobusteajajaks telliskivivabrikus ja tal pole hinge taga punast krossigi.

Kolm viimast juttu on suunatud valitsevate klasside silmakirjaliku moraali paljastamisele. Kui «Päevapiltnikus» paljastatakse fotoamatööri välkvõtete abil «auväärsete» kodanlaste moraalset palet, siis «Lepapõõsas» on satiirilisse valgusse asetatud vagatseja pastor, kes alasti suplevaid tütarlapsi piiluvate noormeeste häbistamise asemel langeb ise sama patu sisse. «Heas abinõus» on satiiriprožektor aga suunatud paruni perekonnale, kus tuntakse muret selle üle, et «meie soost noored mehed nüüd isegi talupojasoost inimestega seltsis avalikkudes majades käivad» ja et «niisugust seadust enam ei ole, mis talupoegi keelab sinna minemast, kuhu meie soost inimesed käivad» ning oma seisuse kõrguse säilitamiseks palgatakse parunipoja lõbustamiseks noor näitsik koju.

*

Maksim Gorki on ütelnud, et «aastakümme 1907—1917 on pälvinud täielikult kõige häbiväärsema ning häbituma aastakümne nime vene haritlaskonna ajaloos».[1] Seda teesi võib laiendada ka eesti kirjandusloo valdkonnale, kus need aastad olid nooreestlaste rahvakauge kirjanduse laiutusajaks, mis nii või teisiti on jälgi jätnud küllaltki paljude kirjanike loomingusse, kuigi dekadentlikul kirjandusel muidugi ei õnnestunud realistlikku kirjandust seljatada ja ainuvalitsusele pääseda.

Käesoleva sajandi teisel kümnendil avalduvad üsna tunduvad dekadentliku kirjanduse mõjud ka Mändmetsa loomingus. Selle ilmekaks näiteks on ta 1911. a. avaldatud novellikogu «Viirastused», kus Mändmets on loobunud olustiku ja inimeste väljajoonistamisest ning ühiskonnakriitikast, keskendades kogu tähelepanu kitsale psühholoogitsemisele. Temaatika on sellele vastav: kõikide novellide süžeed keerlevad sugulise ja hingelise armastuse, abielu ja abielurikkumise probleemi ümber. Seejuures on kõiki palasid läbiv nimetu mina-jutustajast peategelane kui ka tema naispartnerid jäänud lihata ja vereta skeemideks, kes oma ebamäärastes katusekambrites elavad väljaspool aega ja ruumi, pakkudes ses suhtes üle Tammsaare nn. üliõpilasnovellidestki («Noored hinged», «Pikad sammud», «Üle piiri»), mis on tõenäoliselt Mändmetsale mõnevõrra eeskujuks olnud.

Äralibisemisena kriitilise realismi positsioonidelt tundub ka 1913. a. ilmunud Mändmetsa olukirjelduste ja laastude kogu «Isa

[1] M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn 1948, lk. 403.

talus», mistõttu seda kodanliku kriitika poolt Mändmetsa tippsaavutuseks peetud teost tuleb tänapäeval hoopis teistsuguselt hinnata. «Isa talus» leidis niihästi pärast ilmumist kui ka hiljem aiva kiitvaid hinnanguid, selle kohta kirjutati isegi näiteks: «Üks parem Jakob Mändmetsa töödest, üks parematest töödest Eesti ilukirjanduslise proosa alalt üleüldse.»[1] Eesti Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse-haruselts pidas tarvilikuks teost auhinnata kui «ideaalse paistega lihtsat mälestuste-raamatut».[2] Mis oli kodanluse poolt sellise üksmeelse tunnustuse põhjuseks, seda lobises välja päevakriitik: «Mändmets on lepitav, tendentsivaba, rahujagav. Selles mõttes seisab ta teistest meie kirjanikkudest kõrval, selles seisab ta hea mõju lugeja peale. Kui Mändmets need jutud «punastest aastatest» oleks kirjutanud, siis ei oleks nad meid vististe mitte rahuldanud.»[3]

Tõepoolest — selles peitubki Mändmetsa «Isa talus» ülistamise mõistmiseks võti: kodanlus kiidab kirjanikku, kelle kriitilistest teostest ta varem vaikides mööda läks, nüüd selle eest, et ta pole hakanud kujutama «punaseid aastaid», ega ole üles kergitanud sotsiaalseid probleeme, vaid juhib lugeja mõtted mööda rahulikku teed minevikku, vaiksesse idüllilisse isatallu, kus kõik läbi mälestuste ilustava loori nähtuna on rahulik ja lepitav. Seetõttu see Mändmetsa realistlikuna näiv teos on õieti oma olemuselt, Gorki terminit kasutades, passiivsesse romantismi kuuluv ja selle kirjelduste meisterlikkusest hoolimata ei saa meie tänapäeval jagada omaaegsete hindajate seisukohti.

Ebarealistlikke elemente leidub ka Mändmetsa järgmises novellikogus «Meri» (1914), kuigi see kahtlemata tähistab teiselt poolt edusammu kunstilise meisterlikkuse suhtes, näidates kirjaniku head novellitehnikat.

Kõige romantilisem on raamatu avanovell «Meri ja armastus», kus rannanoormehest peategelane Anton on pandud kahe armastusobjekti — naise ja mere — vahel valima. Kirjanik on siin mööda läinud tüüpilistest konfliktidest, pole näinud külas valitsevaid tõelisi vastuolusid, on algul realistlikult joonistatud noormehe muutnud lõpuks erandinimeseks, mingi romantilise igatsuse kehastuseks.

Tunduvalt romantilist kude on kootud ka novelli «Ohver», kus auväärt saarevanem ja ettelugija enese ning saare au jaluleseadmiseks saadab külarahva kuulujuttude pärast väikeses paadis tormisele merele oma noore naise. Juba selline patriarhaalsete kommetega (mere kohtumõistjaks pidamine jne.) saar on ebaharilik ja tundub mõnevõrra skandinaavia saagade maailma kuuluvat (Eestist võiks kõne alla tulla vaid Ruhnu saar), veelgi rohkem romantilisse maailma juhib meid aga naise ainsaks süütõendiks olev, kallima poolt kingitud koidukiirte värvi siidrätik, «mis nii kerge olla kui õhk ja õhuke nagu koidu valgus».

«Mere» kõige realistlikum ja ka kõige õnnestunum novell on «Katkiraiutud kaljas», mis on võitnud üldise populaarsuse, olles Mändmetsa üheks kõige tuntumaks teoseks (ta on ka läti ja ungari keelde tõlgitud). Kadeduse pärast oma õnneliku rivaali laeva katki-

[1] «Päevalcht» nr. 108, 14. V 1913.
[2] «Olevik» nr. 5, 14. I 1914.
[3] «Päevaleht» nr. 108, 14. V 1913.

raiumise lugu kui rannarahva eetikanormide ränk rikkumine on jutustatud kujukalt ja usutavalt. Novell on meisterlikult üles ehitatud, peategelase hingelised võitlused on veenvalt kujutatud ja vastandina kogumiku teistele novellidele pole siin ka kangelase surm meres juhuslik ega põhjendamata, vaid tingitud sündmuste käigust.

Vähepõhjendatuks kirjaniku poolt jääb aga Velsandi plika endauputamine samanimelises novellis väikese armumängu järel, kuigi muidu teos paistab silma oma poeetiliste Saaremaa looduse ja rannaelu kirjeldustega. Mõnevõrra meenutab Velsandi plika Oskar Lutsu romaani «Soo» naiskangelast Metskassi.

Võib muidki ühisjooni leida Mändmetsa «Mere» ja Lutsu «Soo» vahel (viimane ilmus pealkirjaga «Kirjutatud on...» «Merega» ühel ja samal aastal). Mõlemad, olles mõjustatud dekadentlikust kirjandusest, on küllalt tugevate romantilis-sümbolistlike joontega, mõlemais valitseb saatuslik-sünge meeleolu. Kui Lutsul on inimsaatusi mõjustavaks teguriks pooleldi müstiline soo, siis Mändmetsa kangelasi ümbritseb fataalne meri, mis on veel halastamatum kui soo.

Mändmetsa romantism (ja muidugi mitte progressiivne, inimest virgutav ja tulevikku suunav romantism) ilmneb eriti selles novellikogus tervikuna, selle sünguses ja üleskruvitud traagilisuses — kõikide novellide kangelased hukkuvad tingimata meres, kuigi alati pole seda suudetud küllalt põhjendada. (Mändmetsale on küll ka alati meeldinud traagilised lahendused — pole vist ühtegi teist eesti kirjanikku, kelle teostes esineks nii palju ülespoonuid ja endaputajaid!) Mändmetsa taganemist realismist näitab ka see, et noor-eestlased, kes olid teda seni halvustanud või surnuks vaikinud, hakkasid nüüd Mändmetsa kiitma, eesmärgiga meelitada teda üle «Noor-Eesti» leeri. Nii leiti dekadentlikest suundadest nakatatud «Mere» puhul, et Mändmets on «novellid meile andnud, millede esteetiline väärtus kahtlemata üle ulatab Ernst Petersoni novellide omast.»[1]

«Isa talus» laadi jätkas 1915. a. kogumik «Küla», mille 16 proosapalast on suurem osa samuti külaelu kujutavad kirjeldused ja laastud ning ainult mõni üksik on enam-vähem välja arendatud novelliks või õigemini novelletiks. Kuid erinevalt teosest «Isa talus», kus nägime ainult idüllilisi pilte, näitab Mändmets «Külas» ka vastuolusid ja eluraskusi. Nii näiteks palas «Talitaja» antakse karakteerne kuju rumal-uhkest taluperemehest, kes vallatalitajaks tõustes hakkab nautima oma võimupositsiooni: laseb vaestel enda ees roomata ja rikastel end kostitada kõrtsi saksakambris. Turgenevi «Küti kirju» meenutavas laadis kirjutatud laastus «Tuim rahvas» näitab Mändmets kehviktalupoegade rasket elu: et saada mõnd rubla kuluraha, peab külamees nii ennast kui ka oma ainukest hobusekronu kurnama raske palgiveoga. Iseloomulik on see, et kirjanik näeb küll ummikut, kuid ei suuda näidata mingit väljapääsu sellest.

Kuid realistlike piltide kõrval leidub siin ka romantilis-müstilisi

[1] B. Linde, Vaade 1914. a. kirjanduslikku arenemisse, «Vaba Sõna» nr. 7/8, 1915, lk. 217.

sugemeid. Näiteks novelletis «Needmine» kujutab kirjanik algul realistlikult külameeste karju kimbutavat õelat metsavahti, kuid lõpetab müstilise needmisega, mille tagajärjel metsavahi pere sureb järk-järgult otsekui õnnetu Niobe järeltulijad tuntud antiikses müüdis. Üldiselt siiski Mändmets näitab selles teoses, «et küla on õnnetu oma teadmatuses, harimatuses ning et siin peaks aitama, äratama, juhatama, valgustama.»[1] Selletõttu võime «Küla» kogumikust «Isa talus» tunduvalt paremaks pidada.

Üldiselt väheviljakast 1916. aastast pärineb üks Mändmetsa haaravamaid teoseid, väike novell «Kiir kaugusest», milles antakse tüüpiline pilt kapitalistlikust ühiskonnast. Lihtsa talunaisest ema külaskäigu abil heidab kirjanik välkvalgust oma arstist kangelase hinge, kus ülesrühkimine karjääriredelil on enda alla matnud kõik noorus-ea kaunid tunded ja helged unistused, nii et edukas doktor on unustanud oma kõige lähedasemad inimesed, kes ometi nii ta abi oleksid vajanud. Võib-olla selles novellis avaldub Tšehhovi mõju enam kui üheski teises Mändmetsa teoses, kaasa arvatud ka otseselt Tšehhovi süžee-skeeme jälgivad jutud (nagu näiteks Tšehhovi «Lutsuga» kokkulangev «Jõeääre Madis»). Siin kõlab samasugune nukrus, samasugune võitlev valu mitte õiget teed leidnud inimese pärast nagu suure vene novellimeistri teostes. Tšehhovlik on ka Mändmetsa novelli vorm — see on väga ökonoomne ja tihe, siin pole midagi ülearust: üheainsa väikese pildi kaudu on avatud tegelase kogu sisemaailm, tema minevik ja olevik.

Väga ebaühtlane on Mändmetsa järgmine novellikogu «Hingekarjane Römer ja teised jutustused», mis ilmus «Mõtte» kirjastusel novembris 1917. Siin langeb niminovell täiesti müstikasse, suur osa novellikogust aga jätkab «Viirastustes» alustatud kitsast psühholoogitsevat suunda, probleemistik keerleb armastuse ja abielu ümber («Patune naine», «Mülkas», «Leena») ning esimesel pilgul realistlikuna näiv «Väljarändaja» meenutab «Mere» ebamääraseid romantilisi igatsusi kehastavaid kangelasi.

Realistlikud ja hinnatavad on vaid selle novellikogu kolm viimast lugu, millistest «Vana püss» osutub isegi üheks kõige kriitilisemaks ja meisterlikumaks Mändmetsa novelliloomingus. Paljastades kulaklike elementide kuritegelikkust külaühiskonnas, on novell üles ehitatud pisut omapärasele, kuid siiski väga usutavale episoodile: külas järjest sagenevate hobusevarguste teostamisele «auväärse» vallatalitaja poolt, kes kogu aeg ise juhib varaste jälitamist ja lohutab kahjukannatajaid. Külameeste kaitseta olukorra ja silmakirjatseva kulaku kiskjapalge paljastamine on novellis kujutatud meisterlikult, järjest suureneva pingega. Õige aimuse tekkimine vabadik Jaagu mõtteis on antud paraja mõõdutundega, nii et teose lõpp eeskujuliku novelli traditsioonide kohaselt saabub puändina.

Loomade julma kohtlemist mõistis Mändmets hukka juba varem novellis «Sügisene laadalugu», nüüd teeb ta seda uuesti mõjukalt kirjutatud jutus «Koera süü». Novellikogu lõpuloos «Kakskümmend viis aastat», mis osutub ühe varemilmunud visandi «Ametipäev»

[1] A. H. Tammsaare, J. Mändmetsa «Küla», «Tallinna Kaja» nr. 51/52, 1915, lk. 818.

ümbertöötluseks, paljastab kirjanik aga mõisa sabarakuks hakanud koolmeistri Hans Puksoni närust palet, mille kujutamisel Jaan Kärneri teateil olevat autoril eeskujuks olnud tegelikult elanud kooliõpetaja Hans Puksov. Erilise teravuse omandab novell oma lõpuga: kuigi koolmeister oma juubelipäeval kahetseb oma senist elu, nähakse teda järgmisel hommikul jälle mõisa minevat — egas mõisast lubatud rukkeid muidu ära teenita!

1918. a. avaldas Mändmets ajalehes «Maaliit» ilmunud kolm juttu «Maa jõud», «Talupoeg» ja «Tõnis Krootus» eriraamatuna pealkirja all «Maa jõud». Kõik kolm ülistavad taluperemeheseisust ja idealiseerivad viljakandva maa külgetõmbejõudu. Kui raamatu nimiinovellis noor linlane püüdleb talukohta nagu ülimat õnne, kujutatakse kahes viimases jutus, kuidas põlised talupojad ka vanas eas ei suuda oma südamelähedastelt nurmedelt lahkuda ja sinna kipuvad tagasi kas või surema. Need novellid on kirjutatud suure sisemise soojuse ja kaasaelamisega, kuid ka siin on realistlik kirjeldus läbi kootud romantiliste lõimedega. Viimastest pole vaba ka kogumiku tänapäeva lugejale kõige vastuvõetavam novell «Talupoeg» oma kohatiste libastumistega läägesse sentimentalismi.

Sajandi teise kümnendi lõpul kavatses Mändmets välja anda oma valitud teoseid, kuid see üritus jäi tõenäoliselt kirjastuslike raskuste tõttu pooleli — 1919. a. välja antud «Kodumaa juttude» I valikule ei ilmunud järge.

Ka oma 50. aasta juubelit tähistas Mändmets tagurliku romantismi lipu all, lastes kirjandusturule oma võib-olla kõige rohkem dekadentlikust kirjandusest mõjustatud raamatu «Hiilid karil» (1921). Selle kogumiku novellid jätkavad ja arendavad edasi «Hingekarjase Rõmeri» dekadentlikku suunda, jõudes osalt isegi täiesti sümbolismi («Karjane», «Loona kaldal»). Kitsast armastuspsühholoogilist suunda esindavad novellid «Põllumehe tütar» ja «Poeg». Teatav ühiskonnakriitika moment esineb ainult novellis «Parem kutse», kus joodik näitab hurjutavale pastorile, et ka viinajoomine on kõrgemalt poolt «kutsutud ja seatud», sest kui keegi ei jooks, kes siis piiskopile kõrtsi eest renti maksaks. Oma naiivse lahendusega on aga sellegi teose lõpp ebarealistlik.

1922. a. ilmus Mändmetsa sulest «Rida sõjamälestusi sõjaväelase Fr. U. päevaraamatust» pealkirja all «Saatuse tujud». Need enamasti üsna vähenõudlikud kirjeldused ei paku kunstiliselt palju, kuid üldiselt on need pildikesed realistlikult joonistatud, ainult kohati kuuldub «Isa talust» ja «Maa jõust» tuttavaid võltsromantilisi ja pingutatult sentimentaalseid noote. Autor esineb neis lühipalades humanismi jutlustajana ja astub välja mõttetu hävitamise vastu. Raamatu mõjuvamad lood ongi need, kus kirjanik maalib masendavaid pilte sõja laastavast ja rüüstavast palgest, kujutades küpse rukki põletamist («Viljavihud»), inimeste elutööna rajatud kalatiikide hävitamist mõne tunniga («Karpide tiik») või talupoegade viimaste hobuste rekvireerimist («Raske ülesanne»). Ühtlasi näitab kirjanik imperialistliku I maailmasõja võitluste eesmärgitust sõdureile, viimaste tüdinemist mõttetuist tapatalguist, mis küünib vaenulike poolte soldatite vennastumiseni («Inimene ei ole jahiloom»). Raamatu kõige hinnatavamaks palaks on lõpulugu «Pelgur», kus autor astub sammu edasi patsifismi jutlustamisest, näida-

tes revolutsiooniliste meeleolude tekkimist tsaaririigi armees ja selle lagunemise, nn. stiihilise demobilisatsiooni algust.

Pärast rida väheproduktiivseid aastaid avaldas Mändmets 1927. a. novellikogu «Läbi rädi», mis tähistab teatavat murrangut kirjaniku loomingus. Selles teoses on nii stiil kui käsitluslaad tunduvalt muutunud, on tunda jõudmist küpsusele. Mändmets on siin hüljanud oma viimastes novellikogudes domineerima kippunud kitsa psühholoogitseva laadi ja siirdunud tagasi laia eepilise kujutamise juurde, kus vajalikku tähelepanu leiavad ka inimest ümbritsev miljöö ja ühiskond. Tunduva arengu on läbi teinud kirjaniku stiil — see on muutunud meisterlikult ladusaks ja voolavaks. Kõige selle tõttu võime rääkida Mändmetsa loomingus «Noor-Eesti» mõjude ületamisest ja tagasipöördumisest realismi teele, kuigi dekadentlike mõjude retsidiivina on Mändmets «Läbi rädis» avaldanud veel ühe müstikasse eksiva novelli «Pidulaud jõuluõhtul Toolamäe kirikus».

«Läbi rädi» kõige kaalukamaks teoseks on pikem novell «Kolm laipa lumisel väljal», kus autor on kujutanud 1905. a. revolutsiooni eesti külas, alates revolutsiooniliste meeleolude tekkimisest külainimeste seas ja lõpetades karistussalkade tegevuse kujutamisega.

Teose peategelaseks on oma venna poolt isatalust väljatõrjutud Esku Verihurm, kes on veetnud aastaid võõrsil, kuulanud mitmesuguseid tõeotsijaid ja püüdnud leida oma tõde ja õigust ning tagasi pöördununa kodukülla saab siin oma kõnedega vabadusest ja võrdsusest revolutsioonileegi süütajaks. Kuid selle ladusalt ja värvikalt jutustatud teose suureks puuduseks on peategelase ebatüüpilisus. Eriti segase, ebaveenva ja romantilis-sümbolistliku mulje jätab Esku välismaal viibimise kujutus, mille realistlik teostamine on kirjanikule nähtavasti üle jõu käinud. Selline võõrsilt saabunud prohvetlik võrdsuse jutlustaja 1905. a. konkreetsetes tingimustes on üsna ebausutav ja ideeliselt vähepakkuv otsustavate võitluste päevil ning tema keskse kohale asetamine revolutsiooni realistlikult kujutada tahtvas teoses näitab kirjaniku maailmavaatelist piiratust. Sellele viitab ka teose esialgselt kavatsetud pealkiri «Uus messias». Mändmets ei usu vabaduse saabumisse otsustava võitluse abiga, vaid arvab võivat seda saavutada veenmise ja inimese lunastamise teel. Kuigi revolutsiooni käigus liikuma hakkavaid rahvamasse on novellis värvikalt kujutatud, pole peategelase kuju ebaõnnestumine oma kahjustavat mõju jätnud avaldamata teosele tervikuna, nii et tunneme praegugi, nagu omal ajal selle novellikogu retsenseerija R. Sirge, et «midagi on tas lahti, poolikut, lõpetamatut...»[1] Selle tõttu ei tõuse Mändmetsa «Kolm laipa lumisel väljal» Ed. Vilde 1905. a. sündmusi kujutavate juttude ja A. H. Tammsaare «Rahaaugu» tasemele.

Eelnevaga võrreldes hoopis realistlikum on Mändmetsa teise 1905. aasta sündmusi kujutava novelli, 1929. a. albumis «Õitsituled» ilmunud «Mart Ormi jutustuse» peategelane, kuid kujunduslikust küljest ei tõuse see võrdlemisi ilmetult jutustatud lugu «Läbi rädi» avanovelli tasemeni, olles kirjutatud nähtavasti märksa varem.

[1] R. Sirge, Läbi rädi, «Eesti Kirjandus» nr. 8, 1928, lk. 460.

Kaugesse minevikku haarab «Läbi rädi» novell «Raehärra Flemmingi tütre Katariina pulmad», kus kirjanik on maalinud usutava pildi keskaegsest Kuressaarest ja jutustab sel taustal toimunud armastustragöödiast. Raamjutuvõtte rakendamine kui ka arhailise stiili taotlemine on kirjanikul õnnestunud ja aitab seda muidu romantikahõngulist lugu realistlikuks teha. Eriti realistlik kuju on minajutustaja pastor, kes kiriku eest hoolekandmisest veel rohkem muret tunneb oma maise käekäigu lahedamaks muutmise eest ja ei väsi ega häbene selleks igasuguseid palveid kõrgemale poole esitamast. Seda kõike on Mändmets kujutanud peene irooniaga, mida tema juures varem ei esinenud.

Romaanitaoliselt laia eepilise kujutusega algavas «Laanemetsa veskitalus», mille sündmustik on laenatud ühest Mändmetsa varasemast ajalehejutust «Pööre», on joonistatud värvikas pilt veskitalu minevikust ja olevikust ning huvitava karakterina kerkib lugeja ette teose peategelane Prits Laikask. Kuid novelli lõpp efektsele elupäästmisele järgneva *happy end*'iga — sulase Pritsu ja möldritütre Laura abiellumisega — tundub mõneti tühjajooksvana. Samasuguse mulje, ja võib-olla veel suuremal määral, jätab ka novell «Kevadised veed», mis on samuti huvitavalt alatud, kujutades raudtee ehitamist metsatagusesse külla.

Seetõttu Mändmetsa viimaseks jäänud novellikogu «Läbi rädi» oma mitmetest hinnatavatest külgedest hoolimata ei ole ka puudusteta ega suuda kõiki äratatud lootusi täita.

Pärast «Läbi rädi» avaldamist tegeles Mändmets peamiselt oma varasemate teoste redigeerimise ja viimistlemisega. 1928. a. hakkasid Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuma Mändmetsa «Kogutud teosed», mida kirjanik oma surmani jõudis avaldada ainult kolm väheldast köidet ning mille väljaandmine pärast autori surma ei leidnud enam jätkajat. «Kogutud teostes» ilmunud novellid ja jutustused on kõik saanud põhjaliku viimistluse ning ümbertöötluse osaliseks, mistõttu nende kunstiväärtus on märksa tõusnud. Autori poolt tehtud parandused teenivad peaaegu alati usutavuse ja realistlikkuse suurendamise eesmärke.

*

Oma loomingulise tee viimastel aastatel on Mändmets taas innukalt jõudu proovinud draama alal. Peale poolelijäänud näidendite («Vennad», «Põleb ära» jt.) on käsikirjas säilinud kaks lõpetatud teost — piibliaineline draama «Samuel» ja möödunud sajandi lõpu külaelu kujutav «Elutöö».

1930. a. võttis Mändmets osa Eesti Haridusliidu poolt korraldatud näidendite võistlusest ja sai III auhinna kolmevaatusliku näidendi «Ebajumal» eest, mis samal aastal avaldati Haridusliidu poolt ka trükis. Selles kujutas kirjanik talle hästi tuntud ajakirjandusemaailma ja paljastas teravalt kodanliku ajakirjanduse müüdavust. Konflikt areneb uulitsalehes hea raha eest kõige hullemat laimu levitava kirjanik-ajakirjanik Kaspari ja tema naise Aino vahel ning lõpeb naise lahkumisega alatust mehest ja sellele järgnevalt Kaspari enesetapuga.

Tõenäoliselt samale Haridusliidu võistlusele oli esitatud ka

Mändmetsa ülalmainitud näidend «Elutöö», mida mitteauhinnatuna on siiski nähtavasti lavastamiseks soovitatud ja viimasel otstarbel 1930. a. mimeograafiliselt paljundatud. Siin kujutab kirjanik peategelasena pastor Hermann Kochi, kes kogu elu on pühendanud iga elavama mõtte lämmatamisele oma koguduses ning oma elutööks peab madalale kirikule kõrge torni ehitamist kahekümne kaheksa aasta jooksul kogutud annetuste eest.

Näidend omandab terava ateistliku suuna inimvihkajaliku pastori paljastamise tõttu, kes minevikus on hävitanud avaliku häbistusega pruutpaari õnne, nii et mõrsja muutus nõdrameelseks, ja olevikus tahab samal viisil hukutada vaest, kibeda puuduse sunnil pisut kirikuvärvi omastanud maalrit.

Mändmetsa ideeliselt parimaks näidendiks võib pidada 1930. a. T. Mutsu teatrikirjastuse poolt (kes oli II trükis samal aastal uuesti välja andnud ka Mändmetsa esimesed näidendid «Neli päeva» ja «Kosilane» pealkirja all «Metsavahi majas» ja «Ametilt kosilane») trükis avaldatud neljavaatuslikku ajaloolist draamat «Mikk Kivi», mis kujutab kirjanduses varem käsitlemata episoodi 1858. a. talurahvarahutustest Eestimaal. Näidend on üles ehitatud tõsielulistele sündmustele Kolga rannas, kusjuures kõik tähtsamad tegelased — talupoegade juht Mikk Kivi ja vastasleeri esindajad Kolga parun Fersen, haagikohtunik Trithof ja Kuusalu pastor Ahrens — on ajaloolised isikud. Kuigi näidend kannatab mõnevõrra kuivuse all, annab ta siiski üsna õnnestunud pildi talurahva vastuhakust.

Mändmets oma andelaadilt pole draamakirjanik, vaid puhtakujuline eepik, mistõttu ta näidendid jäävad ta juttudest märksa nõrgemaiks, olles tihti ebalavalised. Ta on meister jutustama — eriti aga kirjeldama olustikku, millele tema paljud jutud ja laastud rajanevadki. Mändmetsa eepikupalet näeme kujukalt sellestki, et ta üle kõige armastab jutustada esimeses isikus, otsekui polekski ta kirjanik selle sõna kitsamas tähenduses, vaid jutuvestja kuulajate ringis.

*

Peale ülalvaadeldud loomingu leidub ka Mändmetsa käsikirjalise pärandi hulgas mitmeid huvitavaid ja väärtuslikke teoseid, kuid enamus neist on ühel või teisel põhjusel pooleli jäänud sellisel kujul, et neid ei saa lugejale pakkuda (näiteks jutustused «Sõepõletaja», «Värisevate haabade all», «Rabivere küla koolmeister» jt.). Kuid käsikirjalise materjali hulgas on ka mõningaid enam-vähem lõpetatud teoseid, mis omal ajal on jäänud millegipärast avaldamata ja mida autor hiljem kavatses lugejate ette saata «Kogutud teoste» sarjas ning oli asunud nende viimistlemisele ja ümbertöötamisele, mis jäid aga pooleli kirjaniku äkilise surma tõttu (pikemad jutustused «Külamehed» ja «Hääbuv talu»).

Käsikirjade hulgas leidub ka lõpuleviidud õnnestunud novell «Alatu inimene», mis tõenäoliselt on kirjutatud käesoleva sajandi esimestel aastatel, kuid mille loomisaja täpsem määramine on raske, sest kõik Mändmetsa käsikirjad peale paari erandi on dateerimata. Siin on kapitalistliku maailma hundiseadusi teravalt paljastava jutu aluseks mõte, mida kõige ilmekamalt on väljendanud K. Marxi poolt «Kapitalis» tsiteeritud inglise majandusteadlane T. Dunning:

«Kui aga kasum on küllalt suur, siis läheb kapital julgeks. Kindlustage talle 10 protsenti ja te võite kasutada teda igal pool; 20 protsendiga muutub ta elavaks, 50 protsendiga lausa hulljulgeks; 100 protsendiga tallab ta jalge alla kõik inimseadused; andke 300 protsenti ja polegi enam säärast kuritegu, mida ta ei riskiks toime panna, isegi võlla ähvardusest hoolimata.»[1]

«Alatus inimeses» jutustatud lugu ehitusettevõtjast, kes oma suurte kasumite kindlustamiseks tegeleb süstemaatiliselt tulesüütamisega, ning kohtumõistmisest, mis ei karista roimarit, vaid viimase paljastajat, näitab Mändmetsa teravapilgulise kriitilise realistina, kes oskab kapitalistliku ühiskonna kullatud fassaadi taga näha selle tõeliselt jõledat ja julma nägu.

Jutustus «Külamehed» on Mändmetsa realismi parimaid näiteid. Sündmustikku mitmeid süžeeliine pidi arendades annab kirjanik avara läbilõike möödunud sajandi viimase veerandi külast, käsitledes selle ajajärgu kõige teravamaid probleeme, millistest keskne on maaküsimus. Talud on mõisnike poolt küll müügile lastud, aga vähesed on suutnud asuda nende ostmisele, sest raskete renditingimuste tõttu pole talurahval võimalik olnud koguda raha. Nagu jutustuses «Tont» nii ka siin loodavad talupojad tasuta maajagamist, mida kasutavad oma taskuhuvides ära mõned südametunnistuseta petised, kes lubavad maa-asja liikuma panna ja kasseerivad külameestelt selleks sisse nende viimased hoiurublad, ega näita siis enam nägu.

Teose peategelasena kujutab kirjanik äsja Laiksaare kihelkonda saabunud vallakirjutajast rahvavalgustajat Arnold Vaiku, kes samuti kui Särgava «Rahvavalgustaja» kangelased alustab suurte ideedega, sattudes kohaliku tagurliku seltskonna põlu alla, ning lõpetab samuti võitlusest loobumisega ja maise vara ihaldamisega. Kuid vastandina Särgava rahvavalgustajatele lõpeb Vaigul nii varanduse omandamine kui ka abielu halvasti. Napilt, kuid veenvalt on iseloomustatud Vaigu ebaõnnestumiste peamine süüdlane — ta naine, hellitatud ja laisk mõldritütar Greeta, kes peenarde rohimisele eelistab armastusromaanide lugemist.

Üks teose paremini väljajoonistatud ja meeldejäävamaid kujusid on Naari Mihkel, kelle isikus kirjanik kujutab osa renditalunike laostumist ja muutumist külaproletaarlasteks. Mihkli elamused oksjoni ajal ja siirdumine mõisamoonakaks on kujutatud suure kunstilise jõuga. Väga realistliku pildi maalib kirjanik viletsast moonakülast ja suure usutavusega annab edasi Mihkli psühholoogia muutumist peremehest moonakaks langemisel. Realistlikult on Mändmets lahendanud ka mõisavarguse küsimuse, mis on moonakate elu lahutamatuks osaks, näidates, et mõisaorjad seda õigustatult kuriteoks ei peagi. Mändmetsa moonamehed jõuavad ekspluataatori omandi suhtes samale seisukohale kui sulane Anton Särgava jutus «Oheliku-onu jõulunägemine»:

«Kas see on siis kellegi palk,» seletas Jaak edasi, «mis meie härra meile annab, kas sellega võib läbi saada. Meie teeme aasta ümber iga jumala päev tööd, nii et ots märg ja on see siis patt,

[1] Vt. K. Marx, Kapital I, Tallinn 1953, lk. 660.

kui ma natuke toon. Jumal on maa loonud, meie ise oleme kündnud, külvanud ja lõiganud. Kuidas ma siis peotäit ei tohi tuua.»

Renditalunike saatust kujutab kirjanik veel teistki süžeeliini mööda, jutustades noorest ja julgest Konnaveski peremehest, kes ei nõustu renditõstmisega ega lahku koha ülesütlemisel talust, kaitstes, kirves käes, oma tööga kättevõidetud õigust isatalule.

See vastuhaku kirjeldus on parimaid kohti kogu teoses. Konnaveski peremehega on Mändmets loonud sirgjoonelise vastuhakkava talupoja kuju, kes on teose kõige sümpaatsemaks tegelaseks. Ühtlasi rõhutab kirjanik talurahva ühise võitluse tarvidust, näidates pealtvaatavate talupoegade seisukoha ekslikkust, kui «nad rumalukesed hakkasid uskuma, et peremees päris õieti võitleb ja viimaks võidabki.»

Kuid külas ei toimunud ainult keskmiktalupoegade laostumine, vaid diferentseerumine arenes ka teises suunas. Seda näitab Mändmets järjest jõukamaks muutuva pärisperemehe Luige Tõnise kujuga. Mändmets näitab, et eesti kodanlus hakkas 80—90-ndail aastail üha rohkem otsima liitu saksa mõisnikega, jutustades, kuidas Luige Tõnis võtab naiseks mõisa peremamsli ja hakkab läbi käima paruni perekonnaga ja juhenduma mõisniku nõuannetest.

*

Omapärane maailm tõuseb lugeja silme ette Mändmetsa teoseid lugedes. See on möödunud sajandi lõpu Saaremaa ja Loode-Eesti küla oma pooleldi patriarhaalsete tavade ja kommetega. Sinna on veel vähe ulatunud vaimuvalgust, peaaegu ainsate raamatutena tuntakse seal kirikulauluraamatut ja mõnd «Siioni kannelt», seepärast kardetakse kurja silma kahetamist, võidakse uskuda kodukäijate kummitamisi ning nähakse pimedail sügisöil vilja vedavate pisuhändade lendu. Verdimeva ämblikuna hoiab seda küla veel ikka oma haardes mõis, ainult üksikutes peredes on suudetud sukasäärde varjata niivõrd palju haljaid hõberublasid, et võidakse alla kirjutada talu päriseksostmise kontrahile. Ent nendegi peremeeste pea kohal varitseb oksjonihaamer ülejõukäivate ostuvõla protsentide ja osamaksude tõttu, nii et üsna sageli tuleb mõnel eilsel talunikul kolida üle kitsasse ja räpasesse moonakatarre. Seal võib iga päev kuulda «vaesusest süttinud» moonakanaiste omavahelisi tülisid, näha näljas ja mustuses kiratsevaid lapsi. Mõisa väljadel aga venivad tigudena teomehed, et näruse näljapalga eest oma kontidele mitte liiga teha. Veelgi viletsamatena kükitavad talude ääremail ja metsaservades saunikute onnid. Ent nende hurtsikute vähenõudlikkusest hoolimata ei anta neile, nagu vahel metsatihnikuist ülesharitud taludelegi, alati asu — seal tuleb mõisahärral äkki tuju talupoja eluhooned maha kiskuda, ta põldudele metsa külvata. Ja mõnel elupäevad rühmanud vanakesel ei jää muud üle kui hakata külakorda käima või otsida peavarju metslooma-urust...

Kuid on ka teistsuguseid talusid. Seal toovad ööd-päevad vuravad veskirattad kokku mativilja või orjab mitu aastasulast nurmedel — seepärast on siin kõrgemad kambrid ja lihavamad loomad lautades, peremeest näeme aga tihti istumas vallamajas, talitaja ametiraha kaelas. Mõni neist on oma upsakuses valmis vallasanti jätma

ilma toetusrahata, teine aga leiab võimaliku olevat varga läbi viletsusse langenud vabadikulegi paar rubla pihku suruda, olles enne võõra pere kirjadega sedelgavööle peale õmmelnud nahkkatte...

Kuid ka nendel viletsatel, punasest rebaseliivast nurmedel ja kõrbenud kanarbikunõmmedel, nendel kivistel randadel ja halastamatuil vetevoogudel näeme juba järjest rohkem pea püstihoidu, tunneme saabuva uue sajandi, töörahva revolutsioonide ajajärgu hingust. Siin tõrgub truu kellamees kella löömast rahvale vägisi peale suruda tahetavale pastorile, siin lööb äge talupoiss maha oma pruudi kallale kippuva noorparuni, siin kaitseb noor peremees kirvega käes mõisahärra vastu oma isatalu, siin tõrgub kraavikaevaja ebainimlikes tingimustes töötamast, siin kaitseb vabadik vana püssiloksuga vargast vallatalitaja vastu oma vara, siin jätavad töö seisma telliskivivabriku töölised ja siin toovad külamehed püsside vahel rahva kohtu ette paruni ning pistavad ta trellide taha...

Enamasti on need pildid jäänud laiemaks lõuendiks liitmata, olles meile pakutud lihtsate «sündinud lugudena», kildudena elust, mis aga vanade koltunud raamatukeste ja ajakirjanduse veergudelt ühtede kaante vahele kogutuna siiski pakuvad omamoodi tervikunagi näiva mosaiikmaali. Jutustatud on nad lihtsalt ja rahvalikult ning ikka tajume kirjaniku soojalt kaasatuksuvat südant. Aimame seda turgeenevlikult täpselt joonistatud külamaastikes, tunneme tšehhovlikus nukruses, valus ja mures inimese pärast. Ainult vahel tajume kirjaniku maitset libisemas liigsesse sentimentalismi või eksimas tõetruu kujutuse teelt kunstliku romantilise lahenduse otsinguile. Ühtlasi paneme tähele aeg-ajalt kirjaniku vähest usku oma kangelaste hingelisse ja füüsilisse jõusse, kui ta laseb neil raskete olukordades liiga kergesti alistuda meeleheitele ja otsida päästmist vettehüppamises või oksariputamises. Võib-olla on selles vahel süüdi ka järeleandmine lühivormist tingitud kiusatusele — lõpetada mõjuva, efektse punktiga. Enamatel juhtudel aga võime täheldada sisu ja vormi ilusat kooskõla, nii et Mändmetsa paremad novellid («Uus õpetaja», «Lubjapõletaja», «Mesinädalad», «Ahervare», «Kõnelus venel», «Katkiraiutud kaljas», «Kiir kaugusest», «Vana püss») võivad oma žanris olla eeskujuks. Ja kui veel lisame juurde Mändmetsa teoste keelelised rikkused — rahvapärase fraseoloogia, vanasõnade, kõnekäändude ja võrdluste aarded, saarte murdevormidest ja arhaismidest rikka sõnavara — siis võime kõnelda Mändmetsastki, hoolimata tema ajutistest järeleandmistest dekadentliku kirjanduse mõjudele, kui kirjanikust, kelle looming on sündinud elu tähelepaneliku jälgimise tulemusena ja teenib rahva huve.

OSKAR KRUUS

PEIDETUD PÄRANDUS

1

Ema ja isa istusid kolde ääres. Kolme jalaga tulehark seisis ahju nurgal. Ta otsas oli haakraud, mille vahel põles peerg. Kolde kõrval oli äsja kistud valgete peergude hunnik, nagu õhukesed rihmad üksteise peale laotud. Peeruniiste tõmbus rõnga, vahel lõi välja peenike, naaskelterav sinakas tulekeel. Niiste langes maha, tekitades all olevas sütehunnikus hõõgumist.

Isa nikerdas kulpi. Ema istus voki taga ja tõmbas suus märjaks kastetud sõrmiga linakoonlast kiudusid, mida neelas ahnelt lühikurk. Vahetevahel vaikis ühetasane vokivurin ja vana inimene pühkis rootsi riidest triibulise põlle nurgaga silmi.

Suitsenud raudkivist laotud ahju pragude vahel kriiskasid kilgid.

«Teab, kuhu see Jüri nii kauaks jääb?» küsis isa. Ta pani kulbi ja lusiknoa kõrvale pakule, võttis kaukast piibu ja tubakakoti. Tubakakotis oleva vasknõelaga urgitses piibust põhja jäänud tubaka kotti tagasi, toppis piibu kotist täis kuiva, peenikest tubakapuru, murdis maas oleva peeru küljest pilpa, võttis sellega tuld ja süütas tubaka põlema. Hallid suitsutombud heljusid laiali mööda saunatuba. Mõnes kohas eraldusid suitsupilvest suitsurõngad, mis tõusid keereldes kõrgele mustaks suitsenud lae alla.

«Sa ikka selle kibeda suitsuga. Tea, mida põrgut sa seal sees põletad. Läheb kurku teine. Parem anna see raha Jürile!»

«Noh, ketra sina edasi!»

«Ega saa sõnagi rääkida. Oleme eluaja tööd teinud, aga nüüd saada ära, pole mitte õiget leivakottigi kaasa panna.»

Isa ei lausunud sõnagi. Tõusis püsti, süütas põlema väikese suitseva kardlambi. Ta jäi keset põrandat seisma. Nagu oleks pidanud millegi üle aru.

«Kuhu sa tahad minna?»

«Ah, võta nüüd sinu pärimist.»

Aga ta ei läinud kuhugi. Pani lambi leivaküna otsale.

«Kes see siit tänavu läheb nekruteid küütima?»

«Mina nüüd seda tean.»

«Läheksin õige ise, viiksin ta sinna. Aga kõrvi jalg — ta ei saa sellega sammugi. Küllap tuleb ikka teisele lüüa nuiaga otsa.»

«Ene mis juttu sa nüüd ajad. Või sina teda nüüd paremini viiksid.»

Vanad inimesed olid rahutud. Neil oli nagu kitsas väikeses ruumis. Tahaks kõnelda, aga ei leia, mis oleks sünnis. Ometi on hinge peal nii palju.

«Kus ta mujal on,» kõneles ema, «eks ole Samblal. Aga mis ta muidu tühja seal aega viidab. Ega see Ann teda ikkagi jää ootama. Ja mis ta peakski ootama sellest puupaljast soldatist.»

Ema kummardus lühi peale. Aga ega lõng katkenudki. Kes ei näinud siis, et ta silmist kukkusid jämedad selged pisarad.

«Mis sa selle vokiga mässad,» tähendas isa. Ta toon oli pehme, trööstiv. «Kas poleks parem, kui paneksid valmis, nii et hommikul poleks ajaviitu. Ega see teenistuse aeg ole siis nüüdsel ajal enam midagi. Aru Tõnis ütles eilagi: «Ega tublil mehel ole seal viga midagi. Ja kellel natike keelt suus, see ei tulekski pärast ära.» Eesti poistest peetavat igal pool lugu.»

Ema tõusis üles, lõi ära oma seeliku pealt valged linaluud ja läks väikesesse kambri, kus hoiti toidutagavarad.

Isa mõtles veel, pööras siis ümber.

«Olgu peale, kui tuleb koju, eks siis ta saa. Sellest juba talle jatkub.»

Istus pisukese laua äärde, võttis taskust määrdunud rahakoti ja luges lauale hõbe- ja paberrahasid.

Tuppa tuli valgevereline pika kasvuga noormees.

«Jäid nii kauaks ära,» tähendas isa pisut etteheitvalt.

«Ega see olegi kaua. Käisin mitmel pool. Olin ka toa juures.»

Isa näole ilmus tusapilv.

«Mis sa siis sealt otsisid?»

«Kuidas otsisid? Käisin neid jumalaga jätmas.»

«Said vist Malle käest haugutada?»

«Ei nad haugutanud ühtigi,» vastas noormees.

«Imelik,» urises isa. «Lubasid sulle ehk teekotigi kaasa panna.»

«Sellest polnud meil juttu. Aga ma ei saa aru,» kõneles noormees pehmelt. «Te võiksite ikka nendega ka läbi saada. Kas see Mall nii paha ongi. Võiksite ära leppida.»

«Ah mine neid veel paluma. Nad istuvad su koha peal ja sa mine kummarda veel.»

«Eks sa, isa, ole ikka liiga kange.»

«Mina kange. Aga neil pole mingit süüd. Kas pole ma neid põldusid üles kiskunud metsa alt. Mis neil nüüd viga kohta pidada. Aga mind kihutatakse välja, nagu oleksin mõni hulgus.»

Neist sõnust kuuldus äärmine meelepaha ja kibedus.

«Mis sa siis täna selle üle pahandad,» noomis ema, kes tuppa tulles kuulis isa sõnu. «Eks me saa niigi läbi. Palju meil vanadel siis vaja läheb.»

«Ärgu siis tuldagu tegema vaga nägu.»

«Ega ole olnud sellest juttu. Aga seda nad ütlesid küll: «Ega me sunni vanu saunas elama. Tulgu, kui tahavad, toa juurde.»»

Isa lõi vihaselt naerma.

«Mis nad nüüd seda räägivad,» kõneles ema. «Kus see ruum seal nüüd meil on. Küllap siis varsti jälle pirin lahti: võtaks neid vanu, ega nende pärast ole mahti hinge tõmmata. Elagu peale, mis meil siingi viga.»

«Teie siin kahekesi. Igav teil.»

«Ja seal nüüd oleks niisuguse inimese seltsis palju lõbu. Oleme eluaja läbi saanud kahekesi, kust see igavus siis nüüdki tuleb.»

«Kes see küütima läheb?» küsis isa.

«Kuulda oli esiti, et meie Andrus pidi tulema. Aga pärast kõneldi, et küüdikord olla Mäel. Küllap siis Juhan

ise tuleb. Eks see ole ükskõik, või nüüd keegi selle sandi teega saab vankril istuda.»

«Ma oleksin su ise linna viinud, aga see ei saa ju reialgi sammu edasi. Ega temast ikkagi töölooma enam saa.»

«Te peate õige vara hommiku hakkama minema, kui kella üheksaks linna tahate jõuda?»

«Eks pea ikka kella nelja ajal teele asuma.»

«Noh, mis sa siis veel vaatad, eks mine magama.»

Isa ise läks redelit mööda ahjule, kuhu heites kuuldus ta rinnust kerge ohe.

Poeg istus tule all ja lõikas terava noaga valgest õhukesest peerust midagi. Kuid sellest ei saanud mitte midagi. Ikka väiksemaks ja väiksemaks kahanes ta käes pilbas. Oli küll esmalt nagu hobuse, siis jänese moodi, viimaks jäi järele ainult pisuke nurgeline pilbas, millel polnud küll ühegi looma kuju. Pilbas murdus praksatades katki.

«Kas paned veel peergu?» küsis ema.

Sõna lausumata võttis noormees uue peeru, süütas selle lõppeva küljest põlema ja pistis otsa harki. Uue jõuga valgustas tõusev hele leek mustaks suitsenud, nõekorraga kaetud sauna seinu.

«Mis sulle seal toa juures siis öeldi?» küsis ema.

«Mis mulle siis pidigi öeldama. Eks ma lähe nüüd hulgaks ajaks ära. Nende kohus on teie eest hoolitseda, kui seda vaja. Ma ütlesin seda neile.»

«Nemad nüüd hoolitsevad. Kas see Mall seda laseks.»

«Ei tea ühtigi. Ta saab vanemaks, läheb ka ehk targemaks.»

«Mis nad siis ütlesid?»

«Lubasid küll. Ütlesid: «Ega me keelagi neid tulemast toa juurde elama.» Aga ma arvasin, et teil siin ehk ongi rahulikum. Olgu ehk pärastpoole.»

«Isa nüüd läheks sinna.»

«Ma arvan ka, et ei lähe. Sellepärast ütlesingi nõnda. Kas arvad siis, ema, et ma ei mäleta, mis sõnad Mall isale ütles. Aga see on niisuguse ägeda loomuga ja Andrus ei või ka midagi teha.»

«Laseb naisel ajada oma tahtmist.»

«Kas ta peab siis temaga kiskuma, nagu kass ja koer?»

«Ei saanud nüüd paremat inimest. Eks keelatud küll.»

«Mis sellest nüüd enam rääkida. Mall on tema naine, ega saa seda teiseks teha. Kui nad ise aga läbi saavad. Pea see aeg mul siis mööda läheb. Tulen varsti tagasi.»

«Jumal seda teab, näevad meie silmad sind veel.»

Vanainimese põsile veeresid pisarad.

«Mis sa siis nutad. Ma kirjutan teile sageli. Kui lubatakse, siis sõidan ka vaatama. Ega ma üksi lähe.»

«Kirjuta ikka peale. Kirjad tulevad köstri juurde. Ma lasen ta üles lugeda. Küllap temagi tahab kuulda, kuidas su käsi seal käib.»

«Eks oleks parem, kui Andrus mu kirjad üles loeb. Ta võib mulle ka kirjutada. Mistarvis seal köstrit.»

«Käisid sa ka Samblal?»

«Jah, käisin.»

«Olid ka Annega jutus?»

Poeg ei vastanud kohe, vaid lõikas veidi ägedamalt käes olevat pilbast.

«Saadeti ka teile tervisi.»

«Need on hea südamega inimesed. Aga jumal teab, kust ilma äärest sa omale viimati leiad. Näevad mu silmad ka seda.»

«Ega ma siis ometi eluajaks ära jää.»

«Aga kas Ann jääb sind ootama. Räägitakse, et Kuusiku Kristjan teda kangesti tahtvat.»

«Ann ei lähe talle.»

Noormehe ütlusest kostis niivõrd muretu olek, mis küllalt kinnitas, et ta Kristjanit põrmugi ei arvesta.

«Eks Ann ole küll hea laps. Kui te olete nii kõnelnud, või nüüd mina vanainimene seda tean. Aga eks see ole ikkagi pikk aeg oodata tal küll. Oleks nüüd Andrus ka omale saanud niisuguse naise.»

«Kuule, ema, kui ma koju kirjutan, panen ka tema jaoks väikese tähe juurde. Eks sa vii see tema kätte.»

«Miks ma'p siis vii,» vastas ema, kurblik naeratus näol.

Kogu saun uppus sügavasse vaikusse. Vahetevahel kuuldusid ahju pealt isa järsud hingetõmbed. See pääsis nagu vajutise alt, et peatselt jälle vaikida. Ahju taga voodis magas noormees.

Emal ei tulnud und. Ta otsis üles ahjukapist tikutoosi.

Tiku leek valgustas nõrgalt tuba. Ta süütas põlema kardlambi. See oli hoopis armetu kollane leek, värises ja ähvardas igal silmapilgul surra. Aga ometigi ei kustunud. Leek tõusis kõrgemaks ja nüüd valgustas ta isegi kaugemaid nurki. Ometi ei suutnud see nõrk valgus peletada kilkisid oma pragudesse. Nad läksid koguni julgemakski, jooksid laual edasi-tagasi — vist otsides leivaraasukesi ja muidki toidujäänuseid.

Ema istus ristis kätel toolil. Ta vaatas ainiti enese ette. Teda rõhus raske koorem, see riisuski täna öösi une nagu mitmelgi ööl enne seda.

Ta võttis lambi ja astus poja voodi ette. Noormees oli pealt lükanud kõrvale teki. Ta tugev rind oli paljas ja lühikesed särgivarrukad lasksid paista tugevaid, muskli-rikkaid käsivarsi. Aga kas polnud ta silmalaud nagu veidi tursunud. Püüdis küll trööstida ema, ega ta kauaks kodust lähe, see pole midagi, ta läheb heameelega, saab ometi ka maailma näha. Aga ometi polnud see nii. Tema pidi ennast lahti kiskuma nii paljustki, millega oli kasvanud ühte. Ja kui see tuli talle meelde, ei jaksanud ennast pidada ja tee mis tahes — pisar veeres silmast.

Aga noormehe põsil ei näinud neid keegi.

Ema vaatas teda ainiti.

Kas ei olnud siis tema seesama, kes alles hiljuti jooksis ta kõrval, hoolega kinni hoides rõiva hännast? Eks olnud ju needsamad õrnad käed, mis võtsid ümber ta kaela ja pigistasid teda kõigest rammust? Aga miks ta siis läheb? Kuhu? See tulevik oli ees nii suur, nii pime, nagu kõige pimedam sügisöö. Kui vähe tema teab ja mis peavad need inimesed küll kõik nägema. Tema polnud oma linnast kaugemale saanud ja see oli ometi küllalt kaugel, olgugi et seda teed sai käia ühe päevaga. Aga need lähevad mitu päeva. Eks olnud ta kuulnud, kui kõneldi: oi — olime teel terve nädala. Aga milleks seda mõtelda, mis käib üle mõistuse, mille juurde arusaamine ei ulatu. Oleks tal olnud mõni viga, siis ehk ei oleks teda viidud. Aga ta on terve, ei ole ühtegi viga. Ainult see on teada, et sellest ei pääse keegi, sest ega need ükski lähe rõõmuga. Mõned neist käisid veel eile mööda küla ringi, jaunasid, ajasid suust välja ülemeelikuid sõnu, aga just niisugustel oligi rohkem veel nutt

kurgus. Ta tuleb koju, aga enne läheb mööda aastaid. Ta on üksi seal võõraste hulgas. Ei ole kedagi, kes ta eest hoolitseks, ega ole kellelgi vaja ütelda talle lahket sõna. Ja jumal teab, ons mind või teda olemas nii mõne aasta pärast enam. Eks kuuldu ju nii sageli kirikukella heli. Lüüakse jälle ühele ja teisele hingekella ja üsna värskeid haudu sigineb alatasa juurde. Inimesi nopitakse üksteise hulgast nagu valminud marju korjatakse peenralt.

Nagu oleks kellegi võimas käsi vajutanud ta turja. Ema kummardas ja ta huuled puutusid noormehe omi.

See avas silmad.

«Sina oled, ema. Ma nagu tundsin, et keegi seisab siin. Arvasin unes nägevat. Mis sa üleval teed, eks heida magama.»

Ta pööras ümber ja uinus pea.

Ema läks eemale ja kustutas tule.

Oma aseme ette jäi ta seisma. Ega sellest olnud lugu, et tuba täitis pilkane pimedus. Ta nägi teda nüüd veel selgemini; ta nägi kogu oma minevikku. Ta nägi isegi seda, kui oli alles noor. Sellel lapsel oli imelik süda, sest ta hoidis alati ema poole. Polnud temal aega tullagi alati õigel ajal õhtust sööma, sest rohked majatalitused pidasid perenaist kaua kinni. Aga see poiss oli niisugune imelik, et ta oma suutäisi hoidis emale järele. Jüri ja Andrus olid ju mõlemad tema lapsed, aga ta tundis, et Andrus ei seisa talle nii südame ligidal. Ja nemad ei saanud enam olla koha peal. Alati kahetses isa oma rumalust, et kirjutas koha Andruse nimele. Kas ei teinud nad pulmi, nii kui jõud kandis; eks tulnud see tüdruk puupaljalt neile. Aga teravad sõnad tõi ta kaasa ja oskas üles kihutada oma mehe. Elamine ühes muutus võimatuks, sest nad ei mahtunud ühte majja. Nad asusid sauna. Ka Jüri tuli nendega ühes, otsis endale väljast tööd ja leiba ja vabad silmapilgud veetis isa-ema pool.

Aga nüüd võetakse temagi nende juurest. See võtja on niisugune kindel käsk, millele vastupanu keegi ei ole avaldanud tema elu vältel. Tema ei või ta heaks õieti mitte midagi teha, sest ta lahkub, nii et teda ei näe aastate vältel. Ja ometi võib ta, ja kui hea, et see tuli talle

meelde nagu iseenesest, justkui oleks talle seda keegi kõrva sosistanud. Ta langes põlvili ja palus. Oi kui palju tuli talle nüüd meelde. Vaevalt lõppesid palvesõnad poja tervise eest, juba olid jälle teised ees: anna, issand, talle sõnakuulelikku südant, siis tarka meelt ja mõistust, siis häid ja armulisi ülemaid, kaitse teda õnnetuste ja hädaohtude eest. Tal oli tunne, nagu seisaks ta kellegi isiku palge ees, kes vaatab ta peale heatahtlikult. Üksainus pilk kinnitas, et tema palvet kuulda võetakse. Temal pole vaja midagi karta. Nüüd imbus hingesse midagi heameeletunde taolist. Kui ennemalt oli nii päratu raske, hing haige ja hell — nüüd oli juba palju kergem. Tuba nagu muutus valgemaks, ta nägi, kuidas ta käsi hästi käib ja kuidas ta tuleb tagasi ja neile mõlemaile vanadele sirutab juba eemalt käed. Ja imelik — see aeg on läinud mööda — mitte ei pannud seda tähelegi. Sa läksid ju kodust, kuidas seda selgesti mäletame; see oli nagu eile alles. Ja nüüd tuli kusagilt kaugelt nagu valguse kiir ja sellel oli suur ere valgus. See soojendaski südant. Ahastus oli kadunud ja ta oli tugev.

Tõusiski üles vanainimene ja süütas uuesti lambi.

«Ega mul maksagi magama heita. Tarvis valmis panna.»

Ja ta hakkas toas liikuma tasa, tasa.

2

Väga pikkamisi venisid päevad peale poja lahkumist. Oli kõik tühi. Polnud kedagi oodata. Kaks vanainimest. Pika elu vältel olid kõik jutud ära kõneldud, nii et nüüd polnud päeva kohta vaja kümmet sõnagi.

Isegi palju ei toonud elavust kirjad, milles oli öeldud tervist kümmekonnale tuttavale.

«Hea seegi, et ta seal ikka läbi saab,» tähendas isa. Aga sellepeale tuli tal kõhahoog, sest rinnad olid änges. Ega see saun nüüd oma madalal alusel ja niiske põrandaga terviselegi olnud hea. Inimene läheb vanemaks, aga hädad ja tõved alati nooremaks, niisugune raudne seadus on pandud ilmas maksma. Ta sidus oma paistesse löönud säärte ümber suvel korjatud kupulehti, las-

kis ema keeta maavitsa teed ja siis tundus ikkagi kergendust. Aga see jooksja on alati ettenägija: tuli külma järel sula, siis raius ta puusas vahet pidamata. Võib olla, et viinaga määrimine ja leelõkkel paistmine teda veidi vaigistas, aga ajuti kargas ta ainult teise kohta.

Mida tugevamalt ja hoolimatumalt jooksja raius, seda sagedamalt luges isa kuid, millal poeg peaks koju tulema.

Kaugel seegi päev ei võinud enam olla.

Aga nüüd sündis nii, nagu oleksid tõved teda kiuste pärast hävitanud. Ka teati toa juures isa haigustest ja kutsus ühel päeval Andrus teda tagasi.

«Eks tule ela tagakambris, sinu jaoks seal ruumi küll. See oli siis nõnda, ega nüüd sulle keegi enam midagi ütle.»

«Pole vaja. Minul siin hea küll,» vastas isa.

Kesköö tõusis ta voodis istukile, kõhis, kõhis, aga nähtavasti ei jatkunud jõudu rindade põhjalikuks puhastamiseks.

«Sul nii kange köha,» ütles ema. «Tahad, ma keedan sulle poolalehe teed?»

«Pole vaja. Maga aga peale!»

Ta heitis uuesti, aga sügavat ohet võis kergesti kuulda ka kõrvalolija.

Kord pigistas isa oma jalgu sõrmedega. Jalad olid paksud, pehmed ja nahk oli löönud läikima.

«Su jalad ju paistes,» ütles ema.

Isa ei lausunud tükil ajal sõna.

Siis laskis ta üleskääritud püksisääre alla ja ilma et oleks pilku tõstnud, tähendas:

«Teab seda, elangi sinnamaale, kui ta koju tuleb.»

«On sul siis paha?»

«Sa nüüd pärid! Kõik kohad valu täis. Siin on nad paistes, rasked nagu pakud.»

«Eks see anna järele. Ma toon sipelgaid ja hautan. Karksi Tiiu teadis, et sipelgad võtta paistetuse kohe alla.»

Sipelgate hautus kergendas, paistetus tõmbus tagasi.

«Sa tahtsid kord midagi ütelda,» kõneles ema.

«Mida?»

«Sa ütlesid kord, kui ma niikaua ei ela, kui Jüri tagasi

tuleb, et ma temale ütleksin. Aga mida ütleksin, seda sa ei rääkinud.»

Isa jäi mõtlema. Siis katsus ta jalgu.

«Need sipelgad on ikka head küll. Paistetust on nad alla võtnud üsna tublisti.»

Poja viimane kiri jutustas, et ta ehk mihklipäeva aegu koju jõuab. See andis isale võitlemiseks uut jõudu. Ta oli nagu visa võidujooksja, kes tahab eesmärgile jõuda, olgugi hing rinnus juba kinni. Nüüd ta tõusis voodist üles, sammus väikeses toas ringi ja nurises, et ta ei saa üht-teist teha.

Aga see näilik tervenemine oli pete. Ilmad muutusid hoopis sajusteks, päikest polnud näha päevade kaupa, kogu ilma täitis suitsutaoline veeaur ja peatselt raagus puie oksadel hiilgasid läbi päeva hõbedakarvalised tilgad. Sageli tõi tuulehoog ühes tugevasti vihma. Karjamaad ja sood porsusid ja kõvadel kohtadel seisid alati veelombid.

Isa jõud lõppes ja ta pidi uuesti jääma läbi päevaks voodisse. Valud pidasid vanas kehas lustipidu, nii et ta ei leidnud ühtegi tervet kohta oma ihus.

«Sa oled jäänud nii hädiseks,» kõneles ema. «Jumal teab, kas su silmad näevadki teda.»

Isa ei lausunud selle peale sõnagi. Ega siis temagi enam üsna kindel olnud, et poja kojutulekuni elab.

«Jüri tuleb sealt ära,» jatkas ema. «Eks ta ole puupaljas. Mis ta nüüd siin peale hakkab? Ega ta siia sauna ikka saa jääda. Ma pidin su käest küsima, ons sul tema jaoks ka mõni kopik tagavaraks, või matsid kõik koha sisse?»

Isa vaatas emale suuril silmil otsa.

«Mis sul seda vaja teada? Kas Andrus käskis küsida? Koht tervelt tema käes, aga tahaks veel saada.»

«Sa oled ikka niisugune, ega see surma liginemine sind tee teissuguseks.»

«Sa käid nüüd tihti seal. Küllap olete Mallega ninapidi koos.»

Nüüd mattis köhahoog kinni isa rinnad ja kui ta suure raskusega sai sellest võitu, pööras silmad seina poole. Küllap ta uinus magama, sest kuuldus ühetasane mõõdukas norin.

Vastu ööd muutus tuul tormiks. Igal pool ümbruses elas ja liikus. Seal kuuldus õuest, nagu oleks sõidetud raskete vankritega, peagi kostsid tuppa hääled, nagu oleks keegi kusagil kaugel kisendanud. Iilid rõhusid niivõrd suure jõuga, et väike saun nagises. Sauna taga kasvava vana haava viimsed poolkuivanud nahksed lehed klaperdasid. Aga hommikuks vist ei jäänud neist järele ühtegi. Maru kiskus nad laiali ja pillas mööda maailma.

Ema oli uinunud, olgugi et ta ei teadnud, millal vajusid laud kinni. Ta viibis mõttes oma poja juures ja isegi, kui kuuldusid õuest nagu sammud, arvas, et ta on jõudnud koju. Aga need olid muidugi ainult maru hääled. Võib olla, et ta ongi nüüd küll teel kodu poole. Ehk on veel hoopis kaugel, nii kaugel, et peab tulema veel mitu päeva, terve nädala, enne kui jõuab siia. Aga ehk ongi üsna ligidal. Ehk on juba oma linnas, ehk veelgi ligemal, aga selle maruse ööga ei rutanud, vaid tuleb hommikul.

Äkitselt käis vali raksatus ja midagi langes maa peale, ühtlasi riivates sauna seinu. See äratas ema unest. Küllap maru murdis vana haava haru, sest see oli juba õige mäda. Mullu kiskus ta ära teise haru, nii on selle igivana puu elul lõpp.

Ema tõusis üles ja süütas lambi põlema. Ega talle olekski tulnud enam uni. Mis seal siis lamada, võib midagi näppude vahel teha.

Väike kollane leek peenikese tahi otsas kasvas, pikenes. Ta muutus suureks kollaseks tulekuhjaks, mis ulatus laeni ja mis pildus ohtralt toa täis valgust. Oi — see oli nagu tulemeri, mis lainetas ja loitis.

Kostis korin. See tuli raskelt, pääsedes vabaks takistuse tagant.

Ema ehmatas. Ta tõusis ruttu ja läks voodi juurde. Ta tahtis kohendada haige peapatja. Aga niipea kui puutus teda ta käsi, jäi ta seisma otse puukangena. Selles kehas oli midagi võõrast. Ruttu tõi ta tule.

«Isa, mis sul on? Oled sa haige?»

Ta küsis, et ometi kuulda oma häält.

Lambituli valgustas magaja nägu. See oli kahvatanud, hoopis veretu. Silmad olid kinni ja suuaugus värises

väike vahumull. Ta rind tõusis ja vajus, suugi ahmis õhku.

«Isa, tõuse üles! Miks sa magad seliti? Heida küljele!»

Ta avaski silmad, aga need olid värvitud, eluta. Need olid hallid, nagu oleksid pähe pistetud odavast klaasist. Nende pilgud uitsid hälbinult ringi ja ei jäänud kuhugi peatuma.

Ema katsus käega jalgu. Jämedad olid need nagu pakuotsad ja külmad. Kas see pole märgiks, et surm on astunud üle läve.

Tal oli veel mõistust. Ta huuled liikusid, aga sõnu nad ei suutnud teha. Mingit kahinat tuli.

«Tahad sa mulle midagi ütelda?»

Ema kummardus ta üle.

Nüüd haaras ta kinni ema kätest, tahtes tõmmata end istukile. Veel selgemini kahistasid ta huuled. Võib-olla oleks ta sellest kahinast võinud lugeda sõna «raha», aga võib-olla ka midagi muud.

«Jää nüüd rahule,» ütles ema ja surus ta õrnalt tagasi voodi. «Eks sa ütle siis, mis sa tahad rääkida. Kuhu sa tahad siis minna?» küsis ema, kui ta emast haarates ajas end uuesti istuma.

Aga siin lõppes ta arusaamine, vaatas ainult ringi laiul silmil.

«Ta on kaotanud oma keele ja mõistuse,» libises ema peast läbi mõte nagu kiire vari. «Ta vist sureb. Ma pean jooksma toa juurde.»

Ta tõmbas enesele ümber kilkidest urmseks söödud suurrätiku. Nähes, et isa ajab uuesti istukile, heitis ta rätiku ära.

«Sina armas jumal, ma ei või teda üksi jätta. Ta puperdab voodist välja.»

«Mis sa siis tahad? Kuhu sa tahad minna? Eks sa ütle siis.»

Ta lükkas isa uuesti padjale.

Haige värvita, klaasistunud silmad otsisid ringi. Isegi arvas ema, et ta huuled liikusid. Lõi sõrmed ema varrukasse ja tõmbas teda enese poole. Ta hingeõhk kahistas midagi: oli arusaadav, et tahab midagi kõnelda.

«Jumal, ma ei saa ju aru, mis sa tahad ütelda,» hädaldas ema ja talle valgusid pisarad silmi.

Nüüd püüdis ta võimsalt tõusta voodist ja ema pidi tarvitama kogu oma jõu tema asemel pidamiseks. Aga ta oli küllalt tugev. Juba ajaski ta oma jalad üle ääre ja nüüd vinnas kogu keha. Ta oligi põrandal.

«Noh mine siis, kuhu sa tahad, lase mu nõjale,» kõneles ema.

Kuid ta ei läinud kuhugi. Kogu ümbrus näis talle olevat võõras ja tundmatu. Ta oli nagu paksu laande äraeksinu, kes ei tea, kuhupoole minna. Kauaks ei jatkunud ta jõud, raske keha lõi kõikuma.

«Sa kukud!» hüüdis ema. «Tule, ma aitan su voodi.»

Aga ta ei suutnud enam astuda sammu ja langes maha. Raske ägamine tuli ta rinnust ja ta hingeõhk kähistas sõnu, millest ometi keegi aru ei saanud. Veel maas lamades ei jäänud ta rahule, kuid keha ei suutnud tõusta. Pea lõppesid tõusmiskatsed, külm higi kattis palet ja kinnivajunud silmalaud värisesid kergesti.

Tasane tükeldatud hingamine ja vaikne lamamine ajas emale peale suure hirmu. Ta sureb praegu siin põrandal, üksipäini, ilma jumalaarmuta, nagu vaene sant. Ta tahtis tõesti midagi ütelda, aga ta ei saanud enam. Võib olla, et see oli midagi tähtsat. Võib olla, et tal oli Jüri jaoks ka raha tagavaraks, aga nüüd ei tea keegi, kuskohas tal see peidus. Tema juurest ei või praegu lahkuda silmapilguks. Jumal teab, mis teeb. Tal ei ole ju enam mõistust peas. Olgugi toa juurde ainult paarsada sülda, aga seal nad magavad nüüd rahulikult, kui isa siin surmaga võitleb. Oleksid nad saanud ometi enne surma siis ära leppida. Mis see siis on — ta lahkub, ilma et teineteisele andeksandmiseks kätt sirutaksid. See oli alles paari päeva eest, kui ema küsis isalt, kas ta ei tahaks jumalaarmu, aga isa sai pahaseks, sest neil ei ole enam hobust. Kui ema ütles, et ega Andrus hobust ei keela, hüüdis ta meelepahaga: «Ei minul ole vajanende hobust!»

Nii jäigi õpetaja toomata ja nüüd lahkub ta ilma jumalaarmuta. Juba endistel aastatel oli neil selle üle tulnud tülitaolisi sõnavahetusi, sest alati oli isa liiga loid jumalaarmu nõudmisel, jäid sageligi korrad aastas tegemata. «Sulle seal nüüd küll palju antakse,» ütles ta emale ja jättiski tarvitamata selle, mis ometi päästab

hinge hukatusest. Siis jäi ometi emale troost, et las'nd ise kord teda kutsub, aga nüüd polnud ometi midagi enam loota. Kõige viletsamagi voodi juurde astub õpetaja ja annab talle Kristuse ihu ja verd ja kustutab ära tema patud. Aga tema, kes elanud kogu elu jõukal jalal, peab nüüd surema ja ei saa seda, mis on inimesele kõige tarvilikum.

Ema hingeahastus kasvas väga suureks. Ta ei saa taeva ja nad ei saa pärast ülestõusmist enam teineteisega kokku. Ta peab minema hukka, igaveseks põrgutulesse. Ema langes isa rinnale, tal tuli nutt täie hooga ja ta palus, et issand ei laseks seekord teda surra. Kui ta vastu peaks veel homseni, siis saadab ta Andruse õpetaja järele. Kui ta jääks rahule, jookseks toa juurde ja mingu toogu Andrus nüüd kohe õpetaja.

Ära minna ei saanud ta, sest vahetevahel tahtis ta tõusta. Vagusi olles tõmbas ta sügavalt hinge. Ta kiskus võimsalt enesesse õhku, nii et rind kerkis kõrgele ja seisis üleval kummis. Siis vabanes õhk ja voolas välja korinal. Rind langes alla ja jämedad higiherned ilmusid otsale.

Ema võttis rätiku ja pühkis hellasti ta nägu.

Vahetevahel haaras ta kinni ema rõivast, ta köntis sõrmed kiskusid ägedalt riiet, seal laskis ta riide jälle valla ja käed langesid nõrgalt põrandale.

Ja nii kestis see võitlus, mille pealtvaatajaks oli aastakümneid olnud eluseltsiline. Veel mõni sügav, võimas tükeldatud hingetõmbus ja ta vaikis.

Lõppes elu.

Kogu keha oli nüüd külm ja nägu omandas veidi kohutava iselaadilise ilme. Ta suu oli vajunud praokile ja silmad olid üsna vähe avatud. Ema vaotas kergesti laugudele, nii et silmad olid nüüd kinni. Ta võttis paksu käterätiku ja surus selle lõua alla. Nüüd oli ka suu kinni. Siis jäi ta põlvile ja laulis peast «Mu elu Kristus ise». Ta oskas sellest laulust paar salmi. Ta hääl oli lahja, värisev, aga ometi suutis ta hoida viisi. Ta teab, et hing viibib praegugi siin toas, kuuleb ta laulu, aga ta ei kartnud teda. Nii ei olnud enam seda, kellega nad olid astunud pikast elust läbi külg külje kõrval. Aga ometi oli see läinud nii kiirelt, nagu oleks see sündinud

kõik ainult paari päeva vältel. Nüüd ei olnudki tal enam ruttu, ei olnudki halb viibida tema juures. Ega minagi jää kauaks, küllap tulengi pea järele. Kas poleks see olnud üsna kena, kui oleksime nüüd läinud ühes. Kuna tal ennemalt oli hirm, et isa sureb ilma jumalaarmuta, kadus see nüüd ta südamest. Ta tundis, et isal ei ole mingit süüd. Ta on eluaja töötanud, vaeva näinud hommikust õhtuni, kes võib siis teda hukka mõista. See oli nagu mingi hääl, mis nüüd tema südant julgustas ja trööstis. Ta silmad selgisid ja ta nägi midagi, mida ta ei suutnud täiesti mõista. Niipalju aga küll, et isa teda ootab ja nad jälle saavad kokku.

Oli ta nüüd istunud koolja juures tunni või kaks, kui nagu ärkas oma mõtteist.

«Ma pean ometi jooksma toa juurde ja neile ütlema, et isa suri.»

Ta läkski.

Kogu pere tuli sauna juurde — ka teenijad. Nad vaatasid täies pikkuses maas lamajat eemalt, nagu argselt. Viimaks langes poeg ta juurde põlvili ja luges kõvasti «Issameie» palve. Võtsid vana puukaantega lauluraamatu ja laulsid ära mitu viisi. Nüüd kostis laul julgelt ja selgelt, sest minial oli kõrge hääl.

«Miks sa siis õhtul ei ütelnud, et isa raskemini haigeks jäi,» tähendas Andrus emale.

«Ega õhtul olnudki. See tuli öösi.»

«Ta ei saanud jumalaarmugi?»

Poja küsimine kostis argselt.

«Ei.»

«Sa oleksid võinud ju ütelda. Ma oleksin hobuse ette pannud ja õpetaja toonud.»

Aga mis viga pärast kõnelda. Olgugi et ema ei ütelnud, et ta sellest isaga oli teinud juttu, sai Andrus isegi aru, et nendevaheline vaen jättis isa ilma jumalaarmuta. Ta ei julgenud hästi maaslamaja juba koolja näkku vaadata, sest sealt kartis ta viha, etteheidet. Nüüd tuli see kõik talle meelde. Eks olnud tema see, kes kõik selle päris, mis see vanake oli kogu oma elu vältel üles ehitanud. Nüüd ta lamas siin tema ees ja võib-olla lausus ta oma viimase hingeõhuga tema üle rahulolematust. Mis oleks olnud viga, kui ta oleks olnud ka lõpuni toa juures,

kuidas siis oleks olnud temagi süda kergem. Kui hea oleks tal nüüd olnud, kui nad oleksid elanud leplikult, aga nüüd surus mingi raske koorem südamel. Ja teab, kas see kaob edaspidigi.

«Tõstame ta õlgede peale,» ütles ema, kes laotas keset tuba laiali õlekoo.

Andrus pani käed isa külge. Kui ta puutus ihu, tundus see jääkülmana. Oli õudnegi haarata kooljast.

«Kas sa aitad teda pesta?» küsis Andrus Mallelt. «Ema üksi ei saa.»

Noorik vaikis.

«Ei, mis tema nüüd aitab,» kõneles ema. «Ma kutsun Altaida Viiu, eks tema aita. Tal on suririided valmis. Pane sa lauad üles, kuhu peale ta tõstame. Aga puusärgi pead sa küll tegema.»

«Seda sa nüüd räägid! Muidugi teen.»

*

See kipitas kogu päeva Andruse hinges. Uustalu koht oli hea koht, isa pidi siit ometi koguma eluaja vältel palju rohkem raha, kui see summa, mis ta koha eest sisse maksnud. Seda teati, seda arvati, et tal on kusagil peidus õige suur summa. Kui ema kõneles ta surma-eelsest rahutusest, siis aimas Andrus, et isa tahtis vist näidata, kus on peidus raha. Aga ta ei saanud seda. Ja võib olla, et see on nii peidetud, et seda ei leia keegi. Kes suudabki eluhoonete juures läbi otsida kõiki kohti: raha võib matta maa sisse kardkarbiga, võib tõugata kuhugi katuseräästa, võib peita kiviaeda jne. Võimatu leida.

Hõlma alla peidetud laterna tuli vilkus. Andrus avas sauna ukse. Siin peaks kusagil olema, aga kust otsida. Ta pidas aru, kust alata. Võib-olla on kuskil põrandakivi all, ehk on peidetud seinapalkide vahele, võib-olla pistetud katuseräästa või peidetud maja alusmüüri. Ta sattus otsimispalavikku. Kergitas ja koputas põranda paat, urgitses läbi kõik kohad, mis paistsid veidigi kahtlased maja alusmüüris, soris läbi suitsenud katuse, pildus laiali aastate vältel lakka kogunenud koli, aga töö ei andnud tagajärge. Lõi õues juba nähtavale kahvatanud

valgus, kui noormees istus väsinult ja tusaselt tugeva lee ees seisva vahtrapaku peale.

«Küllap tal ikka jäi raha järele, mida ta tahtis hoida Jürile. Aga nüüd ei saa sellest keegi. Kaugele ta teda vist ei peitnud, aga mina ei leia.»

Pahameel tõusis temas niisuguse mõistmatu ja rumala talituse kohta. Kuidas tal oleks küll vaja seda raha. Oleks võinud koha sisse seada hästi, lasta teha uue vedruvankri ja hõbevaskedega hobuseriistad. Neid oleks vaadanud kirikusse sõidul igamees ja kadestanudki tema jõukust ja rikkust.

Aga võimatu leida, sest ei jäänud järele ühtegi kohta, kuhu ta poleks hoolega vaadanud. Aga ta tuleb otsib pärast uuesti.

Ja see, kes seal aidas pruuniksvärvitud puusärgis lamab, ei juhata talle kohta, kuhu ta peitis raha.

3

Oli paras silmapilk maailmale näidata, kuidas kõik need tühjad jutud, mis pandud liikuma keelepeksjate poolt Uustalu Andruse kohta, ei seisa sugugi tõejalal. Mis küll tema kohta kõike ei kõneldud. Tema peksnud oma isa ja siis visanud ta toast välja. Minia sõnadel ei olevat otsa ega äärt. Näljas peetud vanad inimesed saunas ja Jüri püüdnud neil hinge sees pidada oma napi teenistusega. Taevake, isegi vitsaraagu ei lubanud Andrus vanadele ahjukütteks ja nad koonutanud seal külma käes. Ega see nüüd õige ja loomulik surm olnudki, millesse vana peremees suri. Küllap ta läinud talvel külmetas, aga võib olla, et nälg kurnas teise niikaugele, et haigusele ei suutnud vastu panna. Paljuks jõudu sellel vanal inimesel siis õige ongi.

Ümberkaudsete elanikkude poolehoiu osaline oli vana abielupaar. Seal ta on: eks ole nad eluaja küllalt teinud tööd. Eks mäleta ju kõik vanemad inimesed, mis tühja see Uustalu koht siis enne oli. Metsa ääremaad, päike kõrvetas vilja enneaegu. Vahuoja oli umbne, heinamaad sageli kogu suve vee all. Aga kas noorel peremehel Mardil oli siis mahti. Ega olnud tal õiget ööhingamist, ammugi mitte päevarahu. Ja kes seda siis nägi ja õieti

tähelegi pani, aga aastate vältel oli sündinud suur muudatus. Nüüd oli Uustalu üks esimestest kohtadest võib-olla isegi kogu Toolamäe kihelkonnas. Heinamaadel, kus kasvas kümnete aastate eest jõhvhein või mõni muu soojuss, oli nüüd paks söödav rohi, milles mustasid kasteheinatutid ja punetasid ristikheinanupud. Heinaajal lõkitses aasadel niidumasin. Ja olgu keegi hea ja nimetagu see kevad, mil Uustalu salved oleksid olnud viljast tühjad. Uued majad olid tehtud küll aastate eest, aga ega praegugi ümbruskonnas kellelgi olnud paremaid. Kolm aega järgemööda oli Mart vallakohtu esimees ja ega võinud keegi öelda: näe, see mees väänas omakasu pärast õiguse kõveraks.

Ja niisugune vanamees pidi surema saunahurtsikus, võib-olla külmetamise tagajärjel, võib-olla koguni nälga.

Uustalu Mardi surm oli suureks sündmuseks ja vaevalt pääses kusagil jutlemine, ilma et seda ei oleks põhjalikult arutatud.

Aga matustega võib kõigil neil juttudel lüüa jalad alt. Nähtagu siis, et Uustalu peremees maetakse, nagu niisuguse tubli peremehe au kohane. Peale selle erutas Andrust ka mõte, et ta nüüd võib end näidata ilmale täielise iseseisva peremehena. Suur matuseliste hulk, mõnel vaesel mehel käiks nii suure rahvakarja söötmine üle jõu. Aga Uustalu Andrus, näe, see võib seda. Küllap siis lüüakse käega: mine nüüd usu ilma lori. Räägiti, et vanamees pidi elama suures puuduses. Ega Andrus oleks siis raatsinud kokku ajada poolt maailma. Oli ju neidki, kes oma üleannetu suuga ütlesid: küllap vald matab Mardi. Aga näe nüüd: nende kuludega võiks ju matta kogu valla sandid ja üle jääks veel küllalt.

Uustalu suguvõsa oli suur. Miks ta seda ei olnud, kui otsiti üles kõik, ka need, kelle juured ulatusid väga kaugelt sellesse perekonda. Ega olnud kutsumata jäetud ka vana peremehe tuttavad ja eluaegsed head sõbrad. Mõistagi, et ka kõik lähemad naabrid olid kohal. Oli neid, kes sõitsid kohale laupäeva õhtul, muist teati tulevat pühapäeva hommikul. Mõned ütlesid koguni: «Meie elame teisel pool kirikut. Ei me tule ühti teda kodust ära saatma. Aga pühapäeva hommikul tuleme kiriku ja siis teiega ühes.»

Laupäeva õhtul kogunes ümbruskonnast rohkesti külalisi Uustalule. Juba varakult toodi aidast surnukeha pruunis puusärgis, millel olid otsade peal tiibadega hõbedased inglipead ja sedasama karva käpakujulised jalad, tuppa ja seati toolidele. Toa seinad olid üleni kaetud värskete, tugevasti lõhnavate kuuseokstega. Kummalegi poole puusärki olid pandud pingid ja toolid, kus surnuvalvajad võisid istuda.

Pealt tõsteti ära puusärgi kaas.

Seal see vana Uustalu peremees nüüd lamas. Ta palged olid vajunud auku, nina muutunud teravaks, selle selg õhukeseks, huuled olid kramplikult koos. Luitunud kondi karva valged sõrmed olid rinna peal ristis. Inimesed läksid teda vaatama. Surnu olevat nii oma nägu, nii rahuline ja kena, nõnda ütlesid vaatajad ja astusid jälle tagasi. Teises toas oli laud kaetud ja vanemad inimesed kutsuti sööma. Aga vahutav õllekapp käis ometi ringi kogu külaliste hulgas.

Surnu peaotsa pandi põlema jämedad stearііnküünlad ja nende nõrgas värisevas helgis muutus surnu nägu veel kahvatumaks, silmad vajusid sügavamale, põsenukid tõusid kõrgemale.

Nüüd olid surnu ümber pandud pingid ja toolid istujaid täis. Irumäe Eeva võttis lauluraamatu ja kõrge tugev lauluheli täitis ruumikat talutuba. Missuguseid häid lauljaid ja uhkeid hääli seal leidus. Antsu Adi — noor tüdruk, kuidas ta hääl nüüd üle teiste lõikas. Seal teisel pool jällegi Aaviku Tiiu — ta hääl polnud nii kõrge, aga kuuldus siiski hästi — tal oli midagi pehmet, sametist juures. Ega saanud neid hääli üksikult tundagi, sest seal oli ka hulk noori mehi ja neil olid jällegi tugevad, sügavad toonid. Esmalt lauldi lauluraamatust läbi surmalaulud, siis võttis Irumäe Eeva «Ohvri altari» ja «Uskliku surija» ja lauldi sõnade etteütlemisega nendest raamatutest. Sageli ja tiidsasti käis ringi õllekapp ja kõrval laual oli suur sõelatäis rasvaga ja soolaga keedetud kuivi herneid. Neid söödi peoga ja vahetevahel poetas mõni vallatu poiss ühe või rohkem teri lauljale tüdrukule pluusi vahelt alla. Sellest siis tõusis väike kikitsemine, kuid kuigi suureks see ei paisunud. Surnu juuresolek ei lubanud tõusta valvajate hulgas lärmi.

Vanemad inimesed istusid kambris laua ääres ja kõnelesid kõigest sellest, mis neil kadunu elust oli püsinud meeles.

Lõpuks kippusid hääled vajuma, olgugi et Irumäe Eeva ja Antsu Ädi püüdsid jõuliselt pidada tooni. Siin ja seal lakkasid üksikud laulmast ja nad jutlesid, olles ninapidi koos, pooleldi sosinal.

Oli juba üle poolöö. Talutuba oli soe, õhk segatud kuuseokste lõhnaga ja kustuvate küünalde tahihaisuga. Olid jäänud üksikud veel puusärgi äärde, aga nendegi laul oli nõrk, vaibuv, helita.

«Hea küll, jää sa nüüd puhkama,» ütles Altaru Preedik, astudes puusärgi juurde. «Nõnda see meie elu on. Eks me tea küll, kus olime veel noored, niisugused täis töömehed. Aga nüüd oled sa siin. Eks me lähe sedaviisi kõik.»

Ta katsus koolja käsi, pani siis käed risti ja luges «Meie isa» palve. Ka teised naabrid jätsid surnu jumalaga, aga vähe oli siiski neid, kellel veeres põsile pisar.

Noored inimesed läksid salgas külavahelist teed, aga vanemad lahkusid üks ühele, teine teisele poole. Oli ka neid, kes läksid ühes, sest oli vestlemiseks veel mõndagi südame peal.

«Eks see laste asi ole,» arvas Kaunispea Mari. «Mis seal viga, isa jättis Andrusele suure koha kätte. Ela ja ole nii, kui süda kutsub.»

«Noh, ega see Andrus olegi, nagu ilm kõneleb. Kuulukse ajavat kokku terve kihelkonna. Mõistab olla niigi tänulik vanamehele.»

«Eks see suur pillamine olegi nüüdse aja uhkus,» torkas vahele vana üksikus saunas elav Lepa Kadri. «Ega nad ole ühti niisugused, nagu nüüd maailmale näitavad. Mine küsi muul ajal Malle käest, küllap siis kuuled. Olla ju Andrus otsinud saunas mitu ööd vanamehe raha. Kuhu ta selle siis võiski matta, et noormees seda ei leidnud.»

Jõudes küla otsa, lahkusid kõnelejad. Oli juba hommiku poole sügisöö. Tarvis ometi lasta tulla korraks räämastus silmile, sest homme pidi juba vara olema Uustalul.

Juba pimeda kamul hakkas kogunema Uustalu õue

matuseliste hobuseid. Tuli küll täkkusid hirnudes ja mitme rihmaga pidi neid seotama kõige kõvemate aiapostide külge. Jumaluke, kuidas suutis see vanamehekõss, kelle kõrval istus üleni ruudulistesse suurrätikutesse mähitud naine, küll taltsutada seda üleannetut hobuselooma. Ta oli seisnud nädalate kaupa sõime küljes ja kuidas ta oleks nüüd tahtnud vabas õhus ja porisel teel karelda. Aga mehekössi kondised käed tõmbasid kõvasti lõualihastesse suurauad ja sundisid looma minema teed taltsal jooksul. Vaesed tulid lihtsate punaseks värvitud vankritega, mis põrutasid ja suurt müra tegid auklikul ja kivisel teel. Matusemajja jõudes turkasid nad sarapuuvarrega ja kotipaelast keelega piitsa põhukoti alla ja sidusid oma looma värava taha aiateiba külge. Ega olnud kartagi, et see lahti tõmbab, sest talle näis seismine nii meeltmööda, pealegi kui talle oli ette visatud märss, mis täna täis topitud peenikest aruheina.

Meestel oli veel aega, sest naisterahvastel oli toas nii palju talitamist. Toodi raskeid pudruvaagnaid, millesse oli vajutatud kruusidega võid, mis nüüd sulanuna läikis nagu sula kuld. Noored inimesed riputasid toa põrandale ja ukse ette kastealustele kividele katkiraiutud kuuseoksi.

Mehed olid ukse ees kobaras. Juurdetulijad teretasid ja jäid esmalt seisma veidi eemale. Varsti olid ka nemad jutus, sest üks teadis karvapealt, mis sootaguse kraavi tegemine Aniste parunil maksma läheb, kuna teine teadja inimese suust oli kuulnud, et uus kirjutaja on Pärnumaalt pärit, aga mitte Tartust, nagu Pahulepa Mart praegu kinnitas. Suur tüli on siitnurga meestel sellest, et nad nüüd peavad Laheperega olema ühendatud vallas. Sealt valitigi peakohtumees, aga siin teavad mitmed, et selle mehe juurest ei maksa minna õigust otsima. Kas ei olnud Liivamäe peremehel Pirnil jumalaõigus, aga kas ta tõi ta välja. Ei. See on ju käpuga katsutav, et see mees hoiab selle poole, kes talle selle eest midagi mõistab. Aga vale — ega see Pirn nüüd ole niisugune mees. See ei jäta — käib või sinatist saati.

Jutuhoogu segas noor perenaine ise, kes tuli meeste juurde ja kutsus nad sööma. Virk oli Mall küll ja nii hästi saab ta hakkama kõige tegevuse ja talitusega, olgugi et kasvas üles õieti pisikeses kohas.

Kambris oli kaetud pikk laud suurte pudruvaagnatega. Toredasti lõhnas sõre odratangupuder ja meelitas oma puhta kollase värviga. Keskel hiilgasid kruusides kullavedelikuga täidetud järvekesed. Kausside vahel olid moodsalt voolitud valgest puust lusikad.

Enne söögi algust kuuldus hele laul. See oli Irumäe Eeva, kes võttis üles tuttava söögilaulu otsa. Laul heljus jõuliselt ja kiirelt ja mitmed vanad mehed nägid ilmaaegu vaeva ta tabamisega. Siis jätsid nad katse, vaatasid oma ristipandud kätele ja urisesid omaette tasa kaasa.

Söögi ajal vaikis jutt, kuuldus ainult lusikate klobin.

«Ega ole aega kuigi palju. Eks ole tee paha. Ega siin saa ruttu minna ühti,» kõnelesid lauasolijad isekeskis. «Eks pea katsuma ikka üsna varma minna, paljukest seda päeva nüüd on.»

Varsti kogunesid matuselised ümber puusärgi. Juba seisiski seal ees päitsi pool otsas koolmeister. Ta oligi otsinud raamatust soodsa koha ja ootas nüüd, sõrm lehtede vahel.

Sõnu öeldes värises ta hääl, aga ta pidas tugevasti viisi kinni. Nüüd said laulda ka vanemad mehed, sest selle tooni peal ulatus nende hääl igal pool kaasa astuma. Koolmeistril oli palju rääkida, sest kümneid aastaid oli tema elanud kadunuga külg külje kõrval. Kõne oli südamlik, sest temagi oli üks nendest, kes Uustalu Mardiga seisis alati sõbrajalal. Miks ka mitte, sest kadunul ei olnud niisuguseid omadusi, mis teda sunnivad põlgama. Seda rahulikku puhkajat võis julgesti seada igamehele eeskujuks, sest tema on osanud oma eluteed nii käia, kui seda nõuavad issanda seadused ja käsud.

Vana perenaine istus puusärgi kõrval ja ta nuuksumine kostis läbi koolmeistri kõne. Palju ta kõrvad küll sellest kõnest ei kuulnud, aga teda kohutas tund, kus see, kelle kõrval kogu oma elu viibinud, nüüd temast jäädavalt lahkub. Veel viimsed silmapilgud võib ta näha seda nägu, mis kord oli noor, lahke ja mille naeratus pani ta südame joovastades tuksuma. Ta hoidis oma käe isa kätel, mis olid nüüd jääkülmad ja kontkõvad. Aga kas see polnud eile, kus need käed olid palavad ja nii tugevasti surusid teda, et ta pidi otse karjatama.

Palve lõppedes tulid matuselised veel kord puusärgi

juurde, panid käed risti, mõned langesid põlvili, teised vaotasid lõua tugevasti vastu rindu. Kogu toas valitses vaikus, ainult ukse pool askeldasid naised, valmis pannes liha, saia, leiba kottidesse, et oleks surnuaial omadel võtta ja anda ka vaestele, kes istuvad sandikojas kõvadel konarlikel puupinkidel.

«Noh, hakkame peale,» ütles Mäe Rein, Uustalu naabrimees, «eks see aeg kulu ära küll.»

Tõsteti peale puusärgi kaas ja tisler Maanus keeras treitud peaga «kruupinderiga» puusärgi kaanest kruvid läbi. Mehed tõstsid kirstu vankrile, millel kaks hobust ees. Tänavasse oli kogunenud kogu küla rahvas. Olid ka tulnud vaeste inimeste lapsed ja nüüd olid nad seisnud hulk aega paljaste jalgadega sügiseses pea külma kahutanud mudas. Kes see siis ei tahaks näha seda suurt matuseliste rongi. Pikkamisi veeres vanker puusärgiga, selle järel astus koolmeister, hoides mütsi kaenla all. Ta ütles laulusõnu ette ja teda toetasid Irumäe Eeva ja Antsu Ädi. Ega seegi olnud iseäralik, kui nähti mitmel pool aia pealgi inimesi, kes eemalt vaatasid, kaelad õieli.

Jõudes välja Kurena põldude vahelt, pani koolmeister kinni lauluraamatu ja lõppes laul. Sest oli küllalt, oli neid harva, keda üldse jumalasõnaga saadeti nii kaugele. Uustalu peremehe kohta polnud see iseäralik ja koolmeister tundis omapoolsest austamise ülesnäitamisest heameelt.

Suur hulk jalasaatjatest pööras siit nüüd tagasi. Need olid niisama külast kokku tulnud poisikesed, teenijad, kes käisid puusärgi järel. Leinarong peatus. Matuselised saatjad ronisid vankritele, kohendati istumisealuseid ja mehed võtsid külmarohuks tilga viina.

Juba eemaltki nägi Nõmme teed mööda tulev noormees, et läheb vastu mingisugusele rahvahulgale. Kuuldes lauluhäält, mis tuul kandis, sai ta aru, et on kellegi matused. Ta ei tahtnud end näidata, sest soldatiriided olid õige kulunud, säärsaapad porised ja vististi isegi nägu roidunud, sest ta oli olnud kuus päeva-ööd raudteel. Ta lõi end tee kõrval kasvava kahe suure kadaka varju.

Tema kohal jäigi matuseliste rong seisatama.

Noormees vaatas. Ta tundis neid. Midagi löögi taolist

TRÜ Raamatukogu

tabas kogu ta keha. Ta peast käis läbi arusaamine ja teadmine: sinu isa või ema maetakse. Oli see ju nende vana sulane Jaak, kes puusärgi juures praegu korraldas. Ta silmad leidsid rongis hulga tuttavaid. Seal kolmas vanker — see oligi tema vend, venna naine ja see vana naine üleni paksudes riietes — tema ema.

Unustades kõike, jooksis ta kadakate tagant välja vankri juurde ja hüüdis:

«Ema, kelle matused need on?»

Vana inimene vaatas imestades. Siis valgustas sisemine rõõm äkitselt ta palet, ilmus huulile nagu naerumuiegi.

«Jüri, sina! Kas sa tulid koju?»

«Ema, kelle matused need on?»

«Sinu isa matused. Miks sa ei tulnud siis ometi ennemalt. Ta ootas sind.»

See oli küll väike vahejuhtumine ja ei peatanud matuserongi kuigi kauaks. Ega olnud aegagi. Nüüd jõuti siledale kruusatud maanteele ja aeti hobused parajasti traavile.

Kogu ümbrus, metsad, eemalt paistvad heinamaad ja külad uppusid tihedasse sügisesse uttu.

4

Muidugi ei tarvitsenud ema minna pärast isa surma sauna. Ta võib jääda toa juurde, ega noorikulgi midagi ole selle vastu. Palju sellel vanal inimesel siis ruumi vaja. On tal kusagil nurgake, seal võib ta sukka kududa, särki lappida ja vahel ka poja lapse järele vaadata. Ega see raske ole, kui tõmbab kiige käima või paneb midagi kuiva alla, kui väike on teinud ennast märjaks ja karjub. Ega vanainimesel siis tarvitsegi toppida oma nina noorte talituse ning tegevuse vahele. Ta on ära elanud oma ea, las nüüd noored teevad, nagu heaks arvavad. Kui vana inimene oskab aga vaikida ja ta keel terav ei ole, ega ole siis viga midagi.

Aga vennal pole küll kohta kuidagi leida. See on ju igaühele teada, et ta nüüd väeteenistusest tulles õieti puupaljas on, aga mis siin teiste abigi aitab. Eks inimene

pea hakkama uuesti elama ja kui sul tervis on ja virgad käed otsas, eks saa siis elus edaspidigi järje peale. Andrus võtaks ka venna enda poole, aga Uustalul on kõik tööjõud kohal, on kaubeldud ja ega koht ka kuidagi üleliia kanna. Vend võiks ju venda aidata, aga kuidas sa aitad, kui omalgi alati vaja. Oleks nüüd isa midagi raha poolest järele jätnud, ega siis oleks midagi, on teist omal, mis viga siis teiselegi anda. See on ju õige, koht on ju hea ja töötegemist tasub ausasti. Aga ta nõuab kõik jälle tagasi. Eks ole juba teine aeg, kus ka teistpidi tuleb kohta pidada ja inimesed ise elavad ka teistmoodi kui ennevanast.

See on ju tõsi — vend oleks heameelega vastu võtnud, kui oleks talle antud kusagilt koha servast mõne vakamaa suurune plats ja metsast mõnikümmend palki maja ehitamiseks. Küllap ta oleks sinna teinud endale siis vabadikumaja, oleks ka üles ajanud maa põlluks ja inimesel oleks olnud ikkagi peavari. Aga kustkohast sa siis annad? Andrus arutas läbi kõik servamaad ja näe, kuidas neid kõiki oli koha külge vaja. Lõika ära see tükk või siil siit-sealt ja näe, see rikub koha koguni. Palju enam oleks vaja mõne naabri käest serv juurde lõigata. Ja annakski palke, aga kust sa neid võtad. Laanemetsas on ju kena majaehituse mets, aga näe, kui toredas kasvuhoos. Läheb veel kümmekond aastat, siis on nad kõik seal täielised saepakud. Ja missugune hind neil siis! Praegu mine lõika need puud maha — tule jumal appi — see oleks täielik metsa raiskamine.

Ei, Uustalu noorel peremehel polnud kõige paremal tahtmisel võimalik olla oma vennale abiks. Võiks ju anda tühise talvise töö eest kõhutäie süüa, aga mis nägu sellelgi on. Noormees peab ju ikka midagi teenima ja kui inimesel pole kopikat raha taskus, siis läheb ta meel viimaks tusaseks. Eks ole seda nähtud, et vendadegi vahel tekib tüli ja ons niisugust asja vaja. On ikka hoopis parem, kui elatakse üksteisest eemal.

Esimeste päevade möödudes tuli Jüri isegi otsusele, et tal siia pikemaks ajaks ei maksa jääda. Isa polnud teinud ka mingit määrust, mis oleks Andruse peale pannud teatud kohustused noorema venna vastu. Kuigi ema sellest püüdis Andrusega teha juttu, siis pidi ta ometi selle

tõenduste põhjal tulema arusaamisele, et siin kuidagi ei saa olla vennale kasulik.

«Oleksin minagi tema asemel,» ütles Andrus, «siis oleks see igaühele selge, et ta mind kuidagi ei saaks aidata. Mis ta võikski ära anda koha küljest? Ega jääks mul muud järele, kui minna laia ilma ja otsida teenistust. Ega nüüd temalgi jää üle teist teed.»

Tulles koju, elas noormees ilusate lootuste vallas ja need tegid ta südamele lõbu. Aga nüüd nähes elu ta tõsiduses, surid need plaanid ja südamesse asus nende asemele tusane olek. Nii mitmel õhtul läks ta hulkudes mööda Ristivälja teed, mis viis Hippu küla poole ja kus oli Sambla esimene talu metsa ääres. Ann on alles tüdruk, oli ema talle kõrva sosistanud, ja ma viisin ka alati tähekese, mis sa kirjas temale saatsid, tema kätte. «See on küll imelik tüdruk,» lisas ema juurde, «mehele ta küll veel ei ole läinud. Tal käisid mitmele korrale kosilased ja vana Kristjan saanud õige pahaseks tüdruku peale. Aga ega nad teda ka kurjaga läinud sundima.»

Aga poole tee peal pööras Jüri tagasi, hulkus niisama metsi mööda, aga ta süda jutustas: «Mis sa sinna lähed. Sul ei ole midagi. Mis sa naisega teed, kuhu ta paneksid. Kas teiste toanurka, kus ta oleks igaühel lükata ja tõugata. Enesel sul ju talle ulualust ei ole anda. Ja sa ei saa ilmaski nii jõukaks, et võiksid teda üleval pidada. Hea, kui saad endalegi igapäevast leiba.»

Tusaseks tegid niisugused mõtted, aga ega ta nende käest ei pääsenud.

Jõudes koju tagasi, tundis ta ometi kahetsust, et edasi ei läinud, ja järgmisel õhtul kordas ta jällegi oma eesmärgita käiku.

See oli ühel hilissügise õhtul, kui maa oli kahutanud ja veeloikudele oli peale tõmbunud jääkirme, pööras Jüri tagasi ja ütles, et ta seda käiku enam ilmaski ei korda. Parem läheb siit ära, kus tema jaoks ometi midagi ei ole näha. Võib-olla saab kusagil kaugemal mingile otsale ja võib-olla tuleb alles kümnete aastate pärast vaatama kasvukohta. Nii on ju teisigi enne teda siit kandist kadunud ja ainult udused mälestused elavad neist alles.

Keegi tuli talle vastu, sest tiidsal jalaastumisel kuuldi murduvat jääkirme. Lähemale tulles selgus, et ruttaja oli

naisterahvas. Enne kui Jüri teda tundiski, hüüdis vastutulija:

«Näe, kellega kokku juhtun. See oled ju sina.»

Noormees ei osanud midagi vastata. See ju juhtus kõik nii järsku ja ta mõttekäik oli hoopis teisel teel.

«Me kuulsime, et sa tulnud isa matuste ajal koju,» kõneles noor naisterahvas. «Aga miks sa siis meie poole ei tulnud?»

«Mis ma sinna pidin tulema?»

«Kuidas? Ma ei saa su jutust aru?»

Neiu astus noormehe ette ja vaatas talle tõsiselt otsa.

«Ma panen imeks, et sa pole veel mehele läinud. Kuulsin, et sul käinud ju mitmele korrale kosilased.»

Küllap lehvis punagi tüdruku näole, aga metsaalune oli küll niivõrd hämar, et see välja ei paistnudki.

«Kas sa oleksid siis tahtnud, et ma oleksin mehele läinud?»

Võib olla, et ta ütlusest oleks võinud kuuldagi ahastust. Aga ega need lihtsad inimesed nüüd peeni häälevärvinguid karva pealt mõista.

«Mis mina nüüd seda küll oleksin tahtnud, aga . . .»

«Miks sa siis nii kõneled. Sa oled nii imelik. Ma ei saa aru. Miks sa siis mulle kirju saatsid, kui see sulle nii ükskõik on.»

Noormees tundis, kuidas ta hinges tõusis midagi ahastusetaolist. Ta ei olnud ju praegu mitte niisugune, nagu ta tõepoolest on. Ega ta olnud ükskõikne. Ega tema nüüd küll tea neid õhtusi teekondi, aga eks ta ise tea küll. Eks ole nüüdki parem pidada ennast nii, kui ta juba otsustanud ja teha kõigele sellele lõpp. Igaüks läheb omapoole, sest ühist teed ei ole neil ometi ees näha. Lase nüüd pingule kistud meeleolu veidikesegi lõdvemale, siis kaotad peagi endavalitsuse. Ja Jüri tundiski hästi, et ta ei ole kuigi kindel.

«Hea küll,» sõnas Ann, «mul veel tükk maad minna. Käisin kiriku juures ja tõin õpetajaproua käest isale salvi. Lõikas käe ära ja nüüd läks haav pahaks.»

Ta kõneles seda hoopis rahulisel häälel, niisama kui oleks Jüri inimene, keda ta on näinud iga päev.

«Ah te lähete siis?»

«Sa ju ei tule jalagagi meie poole.»

«Ehk ma oleksin ka tulnud, aga ma ei tea. Võib-olla poleks see olnud te vanematele meelt mööda.»

«Miks?»

«Noh, niisama. Mis see vaene soldat siis käib.»

Neiu suule ilmus muie.

«Eks meil käi kõiki — vaeseid ja jõukaid. Aga ma ei ole näinud, et mu isa oleks kellegi välja kihutanud.»

«Eks neid käi küll, aga ma, ma ei teadnud, maksab see tulla veel. On ju nii mitu aastat mööda läinud.»

«Aga kas sa siis ka seda ei teadnud, et mul põhjust oli sind oodata.»

Nüüd lõppeski see vastupanev tõrges jõud. Jüri haaras kinni neiu kätest.

«Sina ootasid mind?»

«Muidugi ootasin ja ma panin imeks, et sa meie poole ei tule.»

Nii sulaski jää, mis oli asenenud nende kahe inimese vahel aastate vältel. Ja kui nad nüüd käsikäes sammusid metsaalust teed, olid elavas jutus.

«Ma arvasin, et parem on, kui me enam teineteist ei näegi. Mul ei ole ju midagi, venna käest ei saa ma ka midagi. Koht on tema, isa suri järsku, nii et ta ka ei saanud mulle midagi jätta. Vend juba ei anna. Mis mõte oli mul veel teile tulla. Siis olime alles rumalad, päris lapsed, aga nüüd olen ma juba ilma näinud. Kui astuksingi su vanemate ette ja tahaksin sind kosida, siis küsivad nad kõigepealt: «Aga, kulla noormees, kuhu sa naise paned? Kas mõnesse toanurka, kus te olete teistele tüliks, või võtad mõne teomehe koha, kus naised isekeskis kisklevad. Niisugune elu poleks ju meie tütrele kuigi meelitav.» Arvasin, et lähen kuhugi maailma, kaon siit. Võib-olla saan ka südamevalust ja igatsusest võitu, sinagi unustad minu, lähed mehele ja elad õnnelikult.»

«Küll te, mehed, olete aga saamatud. Kas oleksin mina siis sulle kohe ütelnud: võta mind nüüd ära! Mis kihmu minulgi selle meheleminemisega arvad olevat. Oleks tahtmine olnud, küllap oleksin ammugi läinud. Mul on kodus küllalt hea olla. Kui olen need aastad oodanud, mis viga siis veel oodata. Sul on terved käed ja oled ilmas nii mõndagi näinud, küllap saad ka hakkama. Näe, ka Saare valitseja oli soldat, aga nüüd elab nagu härra.

Kaupmees Saas hakkas ka väikeselt peale, aga mis tal nüüd viga. Ega need kohapidajad üksi ela, eks ole ju maailmas veel teisigi ameteid, kus inimesed üsna hästi läbi saavad. Vaata ümber, küllap sinagi hakkama saad. Ja kui juba midagi kindlamat on, eks siis tule. Mu täditütre mees, sa ju tunned Upa Juhanit, rentis Sarja veski ja ma ütlen, nad elavad väga kenasti. Kui mul oleks niisugune elu, ega ma paremat oskagi tahta.»

Niiviisi juteldes jõudsidki nad Sambla taluni. Seekord muidugi ei maksa külalisel enam sisse astuda, sest pererahvas on ammu magamas. Küllap nad isegi mitu korda on nimetanud, kuhu ta täna õhtul nii kauaks jääb, sest võib juba ammugi olla üle poole öö.

Oi kui kerge ja hõlpus oli nüüd astuda. Ei näinudki, kui kadus tee, oligi juba Uustalu kopli aed.

Ah nii, sa oled mind oodanud. Kui oleksid tahtnud, ammugi oleksid võinud olla perenaine. Hea küll, hea küll. Seda ei pea sa kahetsema, küllap minagi leian midagi. Siis ma tulen ja võtan su, ma võtan. Ma suudlesin sind — sa oled ilus ja mina olen sinule kõige enam väärt. Noh, hea küll.

Ei mahtunud enam hästi rindugi need mõtted, nii suureks paisutasid nad südame. Inimene tundis ennast nii mehisena, tublina ja silma ette kerkisid ühed kavatsused teistest ilusamad.

Ei olnud ta veel voodis uinunudki, kui keegi astus ta voodi juurde.

«Kes siin on?»

«Mina.»

«Ah sina, ema?»

«Kus sa olid nii kaua?»

«Ah, käisin niisama.»

«Käisid sa ka seal?»

«Jah.»

Ja vari kadus voodi juurest.

Uneski oli tal nüüd lõbus ja hea.

5

See koht oli muidugi ajutine. Ega olnud ometi võimalik elu rajada telliskivivabriku töölisena. Aga vastu

talve pole ometi kerge leida teenistust. Põdra telliskivivabrik hingitses alati, sest sügisel võeti üles rohked savitagavarad. Aga võib-olla ikkagi teenib inimene mõne rubla ja kust sa seda suurt nüüd korraga lähed taga ajama.

Selle juures pidas noormees silmad-kõrvad alati lahti: kui midagi juhtub kuulma, et võiks kohe kinni haarata. Töö vabrikus oli õieti jäme ja võib-olla lõpeb seegi talve poole. Aga mis neil meestel sellest — kui juhtus olema taskus kopik, siis viidi see tingimata Põdra kõrtsi.

Jüri teiste lõbutsemisest osa ei võtnud. Olgugi et selle palgaga nüüd mingisuguseid tagavarasid korjata võimatu, aga priiskamiseks ta ka ei ulatunud. Ta iseloom ei sallinud niisugust poole kortli ääres norutamist. Tehti talle ka märkusi teiste poolt ja anti nii mõnelgi korral mõista, et tuleb ikka maha juua uue mehe liik, aga ka sellele ei läinud ta kaasa. Lõpuks jäeti ta üsna rahule. Küllap nad said aru, et tema neile ei olegi sünnis seltsimees ja see mees on siia tööle tulnud nii hädavajaliselt.

Ta jäeti kõrvale ja öeldi otsekohe: «See pole meie kamba poiss.»

Aga mis see oli, millest nad isekeskis kõnelesid? Jüri juurde tulles vaikisid nad. Ta sai aru, et midagi tema eest nagu salatakse. Polnud tal sellega küll asja, ei teinud ta esiotsa sellest väljagi, aga pikapeale tundus see ikkagi veidi ärritavana. Käi nendega ühes kõrtsis, praali, joo maha vilets kopik, mis oled teeninud suure vaevaga, siis oled alles neile sõber ja seltsimees.

«Teie olete õige iselaadi mehed,» tähendas Jüri ühel esmaspäevahommikul Juhan Niidile, kellega nad täna olid kahekesi tööl. «Kus su seltsimehed on? Madis lamab koikul, pea kinni seotud — ei tea, kas jääbki hing sisse. Ja ega selle Mardigi tervis parem ole. Ime, kuidas sinagi täna jalul seisad.»

«Mis nad siis minugi seltsimehed paremat on?»

«Kuidas? Olete ju sageli ninapidi koos, aga kui mina tulen, siis kaob kohe jutt.»

Juhan ei lausunud tükil ajal sõnagi.

«Ega siis kõiki asju võigi kõnelda.»

«Sooh, ei võigi. Vist on teil suuri saladusi, mida peab varjama.»

«Võib-olla ehk on ka.»

Mehed töötasid veidi aega vaikides. Nähtavasti ei meeldinud see Juhanile ja ta otsis juttu.

«Muidugi ei või kõike kõnelda. Milleks siis teie meelt pahandada.»

«Ole mureta, ega ma tahagi teie saladustesse tungida. Aga minu arvates on see paljalt tühi ettekääne.»

«Pole see ettekääne ühtigi. Kui sa seda minu käest ei kuule, pärast kuuled ikkagi.»

«Oi — see teeb mind üsna uudishimuliseks. Teie salajutt käib siis otse minu kohta?»

«Küllap vist.»

«Noh, ma tahaksin seda ometi kuulda.»

«Su süda saaks täis.»

«Pole viga. Ega sina ole seda juttu teinud.»

«Kus nüüd mina. Räägitakse. Eks ole ma niisama kuulnud.»

«Lase siis käia!»

«Räägivad, et sinu isa käia kodus.»

«Kuradi kaabakad! Ah niisugune oligi teie jutt.»

«Ega meie siin seda juttu ole teinud,» kordas Juhan. «Seda kõneldakse igal pool.»

«Kes see kõneleb?»

«Kuidas seda nüüd teada. Olla ju nähtud mitmel korral. Sageli paista tuli saunast, olla nähtud seal sees inimest liikumas. Kuuldud kobistamist.»

«Usud sina siis niisugust juttu?»

«Usun ma või ei, eks see ole üsna ükskõik. Aga kui nähakse ja kuuldakse, eks seal siis midagi pea olema. Kellel seal saunas siis öösi peaks asja olema.»

Mis sa seal lähedki vaidlema, kus sul eneselgi ei ole millegagi ära näidata, et see jutt õige ei ole. Ja ega see nüüd esimest korda ole, kus kodukäijast kõneldakse.

Jüri vaikis.

Kuid ta südamele tegi see ometigi valu, et ta isast nii kõneldi. Ta isa oli ju ometi hea inimene. Aga kas ei lausunud kord ema talle murelikult: «Vaene suri nii, et ei saanud jumalaarmugi.» Kas siis temal polegi rahulist hingamist?

Noormees tundis, et ta südamel on halb. Midagi valmistas talle piina. Ta ju mäletas kõike seda head, mis ta

isa põlvel, isa kaasas oli maitsnud. Need lapsepõlve päevad olid lõbusad. Ja nüüd ei saa ta hauas rahu. Aga see on niisama tõusnud tühi jutt. Ometi ei saanud ta seda sootuks peletada oma meelest.

«Kuidas seda siis teatakse, et see minu isa on?» küsis ta. Heameelega oleks ta tahtnud Juhanile näidata, et sellel kõigel tema isaga ei ole mingit tegemist.

«Tema ju suri seal saunas. Ka olla ta hauas rehavarrejämedune ümmargune auk. Andrus olla selle mitu korda kinni toppinud, aga ikka minna jälle lahti. Ta olla ise seda kõnelnud. Toa juurde ei pidada tulema, aga ikka seal saunas. Seal ta ju suri!»

Õudne oli see kuulda. Küll oleks Jüri tahtnud hüüda, et see on vale, aga ega temalgi selleks olnud jõudu. Ah see on siis tema isa, kes ei saa hauas rahu. Iselaadi kurbustki tundis noormees, sest ta oleks ometi tahtnud, et ta puhkaks rahulikult. Miks peab ta siis veel rändama ja hirmutama neid, kes elavad.

«Teda on ka väljaspool nähtud,» jutustas Juhan. «Vana Laane Mart tulnud Mäekalda nahaparkali juurest. Mees tulnud otse üle Haua raba jalgteed mööda. Rada tuleb ju Uustalu kopli taha välja. Äkitselt näinud ta Lepiku mäel, et suure haava all seisab mees. Pole teine esmalt midagi märganud, teab kes külamees on. Aga ligi jõudes näinud selgesti, et olnud sinu isa. Miks ta'p teda siis ei tundnud, olnud päris oma nägu. Tema veri löönud korraga seisma ja sosistanud enese ette issameiet. Ilma et oleks tema poole vaadanud, läinud üle aia Uustalu kopli. Aga läinud teine nõnda, kui poleks aeda ees olnudki. Kuhu ta siis mujale läkski kui sauna, sest sealsamas ju saun ongi.»

Jüri tundis häbi oma isa pärast. Kuidas sa nüüd lähed veel inimeste hulka. Sa näed, nad pistavad ninad kokku ja kõnelevad sinu isast. Miks ei ole temast siis järel hea mälestus?

«On ikka hull küll, kui ise näed. Küpsetab inimese otse ära.»

«Kas ka sina oled näinud?»

«Ega ma sinu isa ole näinud, aga näinud olen,» kõneles Juhan. «Tulin mullu just nädal enne jaani teiste külameestega linnast. Sai Naerikõrve kõrtsis pisut napsita-

tud ning aega viidetud. Kutsusin teisi koju, aga või need niipea kõrtsist pääsevad. Hakkasin üksi tulema. Oli nagu pisike ving peas, ajasin omaette laulujoru. Tead ju küll, kus Koosu sild on. Jõuan sinna, kuulen äkitselt selgesti kana kaagutamist. Kust pagan see kana siia tuleb, mõtlen, ei ela ju lähedal inimesehingegi. Aga tee mis tahes, selge kana hääl, nagu seda nüüd ei tunneks. Ja seal ta ongi — tead, ööd on ju sel ajal valged — näen, jõe kaldal liiva peal nokib ilus hallikirju kana. Just karvapealt niisuke kui mu õel Leenal kodus. Mõtlen, kust ta pagan siia sai. Pean hobuse kinni, ronin vankrilt maha — oota, saaks ta kätte. Sirutan käed, aga seal kerkib äkitselt mu silme ette nagu suur heinalabu ja läheb lohinal üle jõe. Oh sa püha issand — mu keha lõi kangeks kui puu. Ei mäleta mina seda, kuidas vankrile sain, tegin hobusele paar tulist ja tulin ühe hingega läbi metsa. Ei tulnud hirmuga meelde issameietki lugeda. Ega see lahkunud mõnel ajalgi verest, ega ole praegugi üsna kadunud.»

Nähes, et Jüri midagi ei kõnele, jätkas Juhan:

«Aga seda asja võiks kinni panna. Teised panevad imeks, miks Andrus õpetajat ei too. Õpetaja paneb kohe kinni. Vilu vallas käinud ka üks peremees kodus. Kolistanud teine ühtepuhku, loopinud asju laiali, ei lase, pagan, inimestel eladagi. Toodud köster. See lugenud ka oma lugemised ära, aga köster ei saanud temast jagu. Pärast olnud veel vihasemgi, kerisekivid aina lennanud. Seal toodud siis õpetaja, see olnud tast tugevam ning pannud teise kohe kinni.»

Laupäevaõhtu jõudes ruttas Jüri koju. Aga vennal polnud see jutt uudiseks:

«Olen niisama kuulnud, et sauna juures olla niisugust santi asja nähtud.»

«Oled sina ka näinud?»

«Ei. Aga sulane on näinud saunas tuld ja kuulnud kolistamist.»

«Kas sa usud, et isa kodus käib?»

«Kuidas mina seda tean. Kõik ilm räägib. Mäe Rein ütles tänagi: «Mis sa nõnda lased. Su isa oli ometi kõigiti aus ja tubli mees. Mis tal siis on, et ei saa rahu. Eks too kord õpetaja, küllap see paneb kohe kinni.»»

Kuulda saades poja nõu, et tahab õige ööseks sauna

juurde minna, keelas teda ema. Vanainimesel oli see asi südamel suureks raskuseks.

«Ma kartsin seda küll,» kõneles ta ja pisarad valgusid põsile. «Ta suri, ei saanud jumalaarmu. Võib olla, et ei saanud oma hinge eest õhatagi. Ja nüüd ongi käes. Ära mine sa ühti sinna, kes teab, mis juhtub.»

«Ma lähen. Kui teda näen, siis küsin otsekohe: «Isa, mis sa tahad, et sa hauas ei seisa?»»

«Kas sa ei karda? Oh jumal, see ajab mulle otse praegu hirmu peale.»

«Mis ma tast kardan. Mis ta mulle siis teeb. Ta ei ütelnud mulle eluski halba sõna. Ma ei või niisugust juttu kuulda, päris häbiasi.»

Saun seisis isa surmast saati mahajäetuna. Ega seda hoonet seal karjamaa serval praegu kellelegi vaja läinudki. Vokitreial Annus oli ta aastate eest ehitanud ja peale vana poissmehe surma jäi ta tühjaks. Ega Uustalu peremees võinud sel ajal seda uneski näha, et see saun jääb temalegi viimaseks eluasemeks.

Jüri süütas põlema kaasatoodud lambi. Imelik, kuidas siin oli põrand üles tustitud, iga paas lahti kangutatud, kus praegugi nad seisid poolserviti. Ümmarguste seinapalkide vahelt oli sammal välja urgitsetud. Ärusaamatu. Ka hiired olid teinud omajagu tööd ja ahju ääres üles ajanud mullahunnikud.

Õudne oli siin ja ega noormees saanudki maha suruda hirmu, mis tema südames ähvardas kiiresti suureneda. Kas pole see ilmaaegu, et tullakse siia valvama, nagu kelkides näitama oma julgust. Ja kuigi ta nüüd ilmub, ega ta olegi elus inimene, et lähed temaga kõnelema. Mis eesmärk on siis siinolemisel? Aga mis teha? Ära minna? See oleks hoopis sündmatu. Talle öeldakse: mis sa nüüd tagasi ajad. Nägid küll midagi, ei julgenud olla. Ei, mis seda rääkida, ega olegi niisugust meest, kellele see ei ajaks hirmu peale. Olgugi oma isa, ega sellel olegi tähendust. Oled ju ihuüksi. Vaata, ehmatad nii, et jääd haigeks ja suredki.

Noormees tundis otse ahastust. Ta juba kahetses oma tulekut. Närvid tõmmati iga silmapilguga rohkem pingule. Ta juba kuulis hääli: olid nagu jalasammud, mingi lohin, nagu kraapimine mööda seina.

Ja taevas — millal lõpeb siin siis see aastapikkune öö! Midagi liigutas. See käis silmade eest mööda nagu vari. Võib-olla kerkisid noormehe peas juuksedki. Aga mis sa siis kardad, see oli igatahes hiir. Ka tuli teisi ahju alt august. Väikesed loomakesed jäid uudishimulikult vahtima. Valgust polnud nad siin näinud vist hulgal ajal.

Noormees võttis puutüki ja viskas. Ruttu jooksid hiired ahju alla auku. Aga kauaks? Ka nende uudishimu näis arenevat. Tulid uuesti ja tõid seltsilisi kaasa. Oi, nüüd julgesid nad juba joosta mööda põrandat, karati leelõukale, roniti jämeda paku peale. Neil oli päris lõbus mängelda viletsa lambi valgel.

«Aga kui ma teie augu kinni topin, kust te siis veel välja pääsete. Aga küllap olete vist kogu põrandaaluse üles kaevanud.»

Noormehe liigutades jooksid arad loomad ära. Nähtavasti oli paku taga nende peavärav.

Jüri viskas tugeva tõukega paku kõrvale. See veeres veidi komplikul põrandal. Aga mis see oli — ometi kuulsid ta kõrvad selgesti. See oli kõlin, hele metalli kõlin. See tuli ometi paku seest, sellestsamast pakust, mille ta eemale lükkas. Ta lükkas uuesti jalaga pakku, veeretas edasi ja jälle kuuldus nõrk kõlin.

See arusaamine tekitas ärevust, nii et ta unustas hoopis, kus ta õieti oli. Võttis lambi ja vaatles pakku lähemalt. Ega siin olnudki vaja teravat silmitsemist. Õige kergesti võis näha ja aru saada, et altpoolt paku sisse on tükk pandud. Katse nuga vahele pista oli ilmaaegu. See oli küllalt tihe ja mis jaksabki nõrk tera. Võid ta ainult murda.

«Hea küll, aga küllap ma ometi uurin, mis siin sees on,» kõneles noormees. Ta silmad otsisid roostetanud kirvest, mis ta ennist oli silmanud seina veerel. Ta tundis seda. See oli ju seesama kirves, millega temagi lapsena oli raiunud emale paku peal hagu. See kirves oli ära elanud oma ea ja nüüd ei läinud teda kellelegi vaja.

«Noh, olgugi pooliti paljas silm, aga ikkagi kirves,» kõneles noormees. Ja tulehargi otsast tugev haakraud, mis nagu kiil läks prao vahele ja selle peagi hirvendas. Juba paistsidki riide ääred pakust — nii siis temasse oli tingimata midagi peidetud. Aga tüse vahtrapakk ei and-

nud ometigi kergesti kätte oma saladust. Jüri töötas, töötas, lõi selja vahel sirgeks ja pühkis higi. Ta kirve hoobid pidid küll selgesti välja kostma. Küllap nüüdki nähakse väljast tuld ja kuuldakse kolinat. Eks seegi kinnita jälle kodukäija usku ja võib-olla tõuseb tänagi öösi mõnel möödaminejal kananahk ihule. Jüri unustas kartuse hoopis. Talle tuli äkitselt arusaamine: küllap on ennegi siin saunas töötatud. Põrand on üles kaevatud, põranda paed lahti kangutatud. Seda ei tee juba hiired. Hea küll, veel mõned hoobid. Nüüd võis juba appi võtta tugeva kiilu ja pakk andiski järele. Ta küljest langes ära suur tükk. Mis seal sees siis peitus? Hulk hõbe- ja kuldraha. See kõik oli nagu viirastus silme ees, sest hulk läikivaid rublasid ja heledasti kollendavaid kuldtükke veeres põrandale. Aga seal oli ka kiri, oli üsna viletsate varesejalgadega midagi peale kritseldatud. Istudes võttis ta lambi ja vaatles seda kirja. See oli trükitähtede viisi tehtud, aga teda võis lugeda.

Ja kirjas seisid järgmised sõnad:

«Mu poeg, ma annan selle raha kõik sinule. Ma ei maksnud seda mitte koha sisse. Kui ma enne suren, kui sa koju jõuad, siis juhatab ema selle sulle kätte. Aga seda ei tea praegu keegi, ma ütlen seda emale pärast. Sa võid selle rahaga omale osta koha, aga lase mu hauale panna ka kivirist ja lase ema matta mu kõrvale ja tema hauale ka kivirist. Kui ma sind ei näe, siis on mul sellest kahju, aga käigu su käsi hästi.

Mart Vaheväli.»

Jüri suudles isa kirja. Ta ümber nagu oleksid põlema löönud tuhanded tuled, nii valge ja hea oli hingel. See oli isa kiri. Kui hea inimene ta oli. Ja nad kõnelevad, et ta käia kodus. Isa — nad valetavad su peale. Nad käivad otsimas, kas sa ei ole midagi järele jätnud, nad aimavad ja siis nad valetavad. Jüri teadis ema jutu järele isa surmavõitlusi hästi. Sa tahtsid siis sellest emale kõnelda ja talle kätte juhatada. Aga nüüd tõid minu enese kättpidi juurde. Ta eest oli, nagu istuks ta praegugi isaga ühes siin kitsas ruumis, nagu oleks ta elus, nii tuntav oli ta.

Väikesed loomakesed jäid uudishimulikult vahtima. Valgust polnud nad siin näinud vist hulgal ajal.

LAINETE LAUL

1

Pääsedes valju võõrasisa silmapiirist, jooksis Enn Kassihambule, istus seal ja kuulas tundide kaupa lainete laulu.

Viis kostis kõrge teravnurkse kalda alt, hääl kuuldus kaugelt rahudelt, kus ümmargused laineterullid pärreldes lagunesid veest väljaulatuvatel kividel; sügavad toonid tulid kaugelt sinkjalt merelt — sealt, kus ühte joodeti veepiire vesihallide pilvedega.

Uites tuli lahja poisike, närustes riietes nagu hälbinud tall, Kassihambule ja istus sinna. Vahel vajutas ta oma sinised silmad kinni, kuulatas. Teinekord ajas ta need pärani ja puuris pilgud ahnelt ääretusse avarusse.

Tuules olid hääled. Tumedad, sügavad toonid mässusid ta ümber, pehmed nagu kõige pehmem sammal palu pinnal. Midagi ei kuule sa sellest ühtesoodu kostvast, pikkamisi tõusvast ja vaibuvast kohinast. Seal kostab äkitselt midagi erandina, muutub valjemaks ja virgub nüüd ägedaks, kirglikuks vingumiseks. Sellele ärkab kõrvale teine hääl, algab esmalt madala mulisemisena, kerkib käredaks jõevooluks ja sureb rõkates rahurahnudel. Aga just sealtsamast kuuldubki nüüd hele lehtpilli viis, kiire, kärme ja suurehooline. Ikka ägedamaks muutub ta, valjuks vilistamiseks kuulmeis, kuni ta viimaks ära eksib pehmesse aluspõhja — kohinasse ja sinna surebki.

Jälle kuuled sa põhitooni ta suuruses, sest ta matab kõik hääled enese alla. See on lainete vihane rüma rahul ja neemenukil. Sealtki kannab ju tuul halli veevihma

nagu peenikest loori kaldale ja punub kuulaja kuuele nägematu ämblikuvõrgu.

Täna on tuul mere poolt, aga tuul ei ole mitte kange.

Ka tormi ajal on Enn siin istunud. Oi — sel ajal on lainete laul veel palju köitvam ja magus hirm pesitseb salaja südamesse.

Sealt mässavad võitmatud väed, aga siia kaldale nad ei ulatu — seda Enn teab. Sealt kuuldub ähmimine, ähkimine, purelemine. Tulises vihas ajavad nad üksteist taga ja nende ninasõõrmed heidavad auru.

Ükskord läks ta õhtul varakult magama. Teda äratas unest ragin. Kui ta silmad lahti lõi, nägi ta, kuidas vanaisa murelikult istus tule juures ja ema vaatas aknast välja pimedasse. Ema õhkas. Maja värises ja veepisarad käisid vastu ruute. Oi, see oli ka lainete laul, mis ta siis kuulis — aga ta värises siis ja võttis teki üle pea. Ta kuulis, kuidas vood kisendasid vihas, näis, nagu oleks külm vesi puudutanud ta jalgu. Ta tundis hirmu, värises ja hakkas nutma. Teda kästi vagusi olla. Seni kuulis ta voogude ägamist, kuni uinus.

Sellest ajast peale ei näinud ta enam oma isa.

Aga sellest oli möödunud palju aega. Muud ta tollest ööst ei mäletanud kui öist lainete laulu.

See kuuldus ka nüüd veel ta kõrvus.

Kus on see koor, mille helisid Enn kuuleb? Koorist ei ole poisikesel mingit mõistet, ta ei oska ise laulda ega ole peale randlaste lällutamise kuulnud mingit laulu.

Aga Enn kuulab, kuulab ja vahib pärani silmil avarusse.

Lainetest kaldale visatud puutükk on poisikese jalgade ees ruskel sõmerliival. Enn võtab selle ja viskab kaugele lainetesse. Need kiigutavad seda, näib, nagu nihkuks ta ikka kaugemale ja kaugemale.

Kuhu lained ta viivad? Kui kaugele ulatub ometi meri? Mis tuleb sealt tagant taevarannalt vastu, kus meri lõpeb?

Kord küsis ta ka vanaisalt: kui kaugele ulatub meri? Vanake silitas siis poisikese pead ja ütles: «Oota, kui suureks saad, küllap siis ise näed.»

See ütlus teda ei rahuldanud. Suureks ei jõua niipea kasvada.

«Ütle ikka, kas merel ei olegi otsa?»

«Ei, merel on ots. Sealt teispoolt tuleb jälle maa. Kui sa lähed ikka edasi, siis tulevad linnad, suured majad, mis hoopis kõrgemad kui meie kirik.»

Kõrgemad veel kui kirik; see vana hall ja jämeda torniga kirik, mida Enn oli näinud paaril korral.

«Kas seal on ka samasugune rand nagu Kassihambul? Kas seal lained niisama laulavad kui siingi?»

«On seesuguseid kui siin, on ka palju kõrgemaid ja järsumaid. Lained laulavad igal pool.»

Uuesti äratas poisikese ta eksivatelt mõtetelt lainete laul. Ta kuulis nüüd selgesti heledat, mõõdulist viisi. See kõikus õhus nagu peenike võrguniit. Kui kergesti ei võiks see selles tumedas kohinas küll katkeda!

Katkeski, sest viis kadus. Aga nüüd tuli uus, veel peenem, kärmem, kõikus rohkemgi õhus. See vingerdas nagu vilgas madu mere mühinas ja kõigest jõust talle järele rutates katsus Enn teda kinni pidada. Ta läks veel väledamaks ja sulas rahul võitlushüüete ja vihase ähkimise hulka.

Tuul oli valjuks läinud ja puhus talle vastu nägu. Lained tõusid, jooksid kaldale ja katsusid tabada ta jalgu. Enn vaatas, aga ta ei näinud midagi, sest hämarus tõmbas ta silme ette hallid kardinad.

Sealt ülevalt kuuldus nüüd ratsaväe mürin. Ta nägi täkkude lehvivaid lakku, nägi nende seljas istuvaid ratsanikke pigimustalt hiilgavate kilpidega. Ta tundis, nagu oleksid need vihased hobused oma ninasõõrmetest pursanud tema peale tulist auru.

Olgugi et ta läbi halli kardina kuigi kaugele ei näinud, ajas ta pärani oma sinised silmad ja vahtis.

Kõik elas, liikus ja kees ta ees.

Seda ta nägi.

«Kuule, poiss, — mis sa siin vahid. Tule koju!»

See oli vanaisa Tiit. Vanainimene teadis, kust ta Ennu võib otsida, sest ta oli ennemaltki poisikese koju viinud Kassihambult.

Kadus äkitselt kõik — Ennu ees oli mustjashall meri, mis valjusti lainetas ja kohises.

Jõudnud rannakülla, tulid neile vastu vastikult haisevad laisad sead, kes endid olid täis õginud kalakida ja

nüüd kellelegi ei viitsinud anda teed. Siit ja sealt kuuldus hämaruses jutukõmin ja naer ja kõrtsi juures hirnatas kellegi maamehe hobune.

Heites vöörusesse magama, kuulis Enn jälle lainete laulu. Ta tõstis pea üles, kuulas — kuulas — kuulas...

2

Reina rannal oli tänavune sügis kalasaagilt rikas. Paadid tulid alla, seest valged nagu lumehanged. Vabuaedadest paistsid hõbehunnikud ruskelt liivalt, nende vahel taarusid joobnud kalurid, närisid lehttubakat ja vandusid. Tuli uus paat. See tõi ärakustunud punnis silmadega ja jämedate magudega turski ja suuri pruunide selgadega lesti, kes liigutasid endid visalt.

Maamehi käis rohkesti Reina rannal. Ka sõitis sinna hulgana vaheltkauplejaid Riiast ja Tallinnast, pakuti üksteise eest hinda, meelitati randlasi viinaga, leivaga, tubakaga ja lahtunud õllega. Hommikust õhtuni leidus kõrtsis randlasi, kes seal jõid, tülitsesid ja laulsid auklaule.

Pea ööd kui päevad nõjatus letile pundunud näoga unine kõrtsmik ja valas ostjatele agarasti viina.

Kogu oma eluajal ei olnud ta siin rannas pidanud nii rikkalikku lõikust.

Viletsustel ja hädadel on raske randlastest jagu saada, sest loomulik sitkus ja vastupanemisjõud on neil headeks võitlusabinõudeks.

Hoopis teine lugu on rikkaliku õnnistusega, sest selle vastu ei ulatu randlase jõud.

Rikkalikust saagist oli vähestel kasu, sest kõrtsis sulasid sissetulekud ruttu kokku.

Ennu võõrasisa viibis alaliselt kõrtsis. Sealt koju tulles käis ta omastega valjult ümber. Vana Tiit vaatas poisikese peale, kelle võõrasisa toast välja viskas. Talle veeresid isegi pisarad silmi, kuid aitamiseks oli ta võimetu.

See oligi Reina ranna saagirikkus, mis lähemast linnast sinna meelitas hulkujate mängumeeste koori. Kui kuus meest ühel päeval vaheltkauplejate vankritel rannale sõitsid, siis teati sellest uudisest ruttu kõnelda kogu rannal.

Vaimustusega kõneldi nende mänguriistadest, mis vasest olla ja niisama särada nagu meri koidu ajal.

Ainult üksikud olid näinud mänguriistu. Need pandi kõrtsi tagakambri. Kes aga neid näha tahab ja kuulda, kuidas nendega mängitakse, see mingu õhtul kõrtsi, aga ta peab selle eest raha maksma.

Vana Tiit istus üksipäini toas. Seal kaugel paistis allalangev päike üle mere ja ta kiired jooksid randlase tuppa. Mida need kiired iganes puudutasid, muutus kiirgavaks metalliks: veepind, kogu meri, liivajoomed, ka randlase maja aknaruudud. Kogu meri oli nüüd laisalt õõtsuv sulakulla kogu.

Vana halli habemega randlane vaatles oma kätt.

Kui lahja ja jõuetu. Kogu võim on temast kadunud nagu kerge tuhk tuleasemelt. Aga ta paljale, kortsulisele rinnale langevad kiired mõjuvad soojendavalt. Jõudu need küll enam ei ärata, aga viivad mõtted endistesse aegadesse tagasi, sinnamaale, kus ta elas kuldset noorust. Jõuetus ja vanadus olid sellal arusaamatud. Ei olnud raskust, mida need käed ei oleks suutnud võita, ei olnud hirmu, mis oleks pannud selle südame ehmuma.

Päike vajus alla taevarannal — ainult vereva poolkuulina paistis ta äär. Imelikul viisil tuli Tiidule ette, et ta elu on sarnane allalangeva päikesega. Kauakski tema siis — vahest veel viimsed hingetõmbed. Elu oli niisama mööda läinud kui aastaaeg; oli olnud päikesepaistet, tuult ja maru, aga nüüd oli käes hilissügis. Veidi veel ja siis tuleb talv. Ta nägi ennast istuvat kangruna telgede taga, kus alaliselt lõi koesid lõimesse. Kuidas ta kudus, eks see olnud ta enda asi. Mis aitaski nurisemine nüüd, kuigi ta sagedasti oli niisugused lõngad võtnud, mis katkesid kergesti.

Oli veel üksainuke inimene, kelle pärast vana randlane ihaldas elada. See oli ta tütrepoeg Enn. Ta nägi seda kurba nägu, ta vaatas vahel kaua neid suuri siniseid silmi, ta mõistis, kuidas poisikesele läheks vaja päikesepaistet. Aga kust seda võtta. Ta vana rind oli külm — see ei suutnud enam soojendada. Poisikese käekäiku ei saanud vanamees oma eestkostmisega kuidagi hõlbustada, sest joobnud randlasele on vasturääkija vaigistamiseks igasugune kättejuhtuv asi hea küll.

Enn tuli tuppa, istus koldekivile ja hakkas vitsaraoga sorkima lees olevaid elavaid süsi.

«Ära tee suitsu!» ütles Tiit. «Mis need mehed arutavad seal rannas kobaras?»

«Eks nad kõnele mängumeestest.»

«Kus need mängumehed mängivad?»

«Eks täna õhtul kõrtsis,» vastas Enn ja hakkas uuesti tuhka sonkima. «Neil olla vasest pillid.»

«Kuule ära tee suitsu. Sa ütlesid, neil on vasest pillid. Need on siis moosekandid. Eks mina ole neid küllalt kuulnud.»

Poiss sonkis süsi edasi.

«Ära tee suitsu! Kas sa ka tahaksid kuulama minna? Nad mängivad muidugi kenasti.»

«Ega sinna siis muidu sisse lasta. Igaüks peab raha maksma.»

«Ah seal nõutakse ka raha.»

Vana randlane tõusis üles, läks oma voodi juurde ja võttis õlgedega täidetud aluskotist väikese määrdunud kotikese. Ta otsis oma värisevate sõrmedega sealt seest kaua, enne kui leidis paraja raha.

«Tule siia, ma annan sulle kümme kopikut. Küllap nad selle eest sind sisse lasevad.»

Poisikese suured sinised silmad hiilgasid ja raha võttes värises ta väike kõhn käsi. Elus ei olnud tal veel peos olnud hõberaha. Ta vaatas üksisilmi väikest õhukest rahatükki.

«Võta aga peale, selle eest saad sa nende mängu kuulda. Hoia kõrvale, et isa sind ei näe. Eks mine siis peale.»

Poisike jooksis kõrtsi poole, hoides raha kõvasti peos.

3

Salkadena seisid sagris juustega rannakülapoisikesed kõrtsi akende taga ja püüdsid sisse vaadata. Neil ei olnud raha sissepääsuks. Kui nad uksele liiaks lähenesid, hirmutas uksel vahiks seisja kõrtsmiku vanem poeg nad sealt nagu varblasekarja eemale.

Kõrts sumises nagu mesipuu suvise hommiku päikese paistel.

Argselt, pooleldi hiilides läks Enn kõrtsiukse ette.
«Kasi eemale!» hüüdis talle uksehoidja.
«Ma tahan sisse minna.»
«Kas sul on raha?»
«Mul on raha.»
«Näita siia!»
Enn näitas peos olevat kümnekopikalist hõberaha.
«Noh, selle sa nüüd küll kusagilt varastasid. Aga ükskõik, raha on raha. Ma lasen su sisse. Anna siia!»
Enn lippas ukse vahelt tuppa. Kõrtsmiku poeg viskas raha toolil istuva võõra mehe süles olevasse puukaussi.
Tuba oli tubakasuitsu täis. Joobnud mehed lärmitsesid keset põrandat. Mitmed tungisid leti poole. Irvakil ukse vahelt paistis selgesti, kuidas mängumehed tagakambris pille korda seadsid.
Enn astus nurgas kummulipandud toobri peale. Sealt võis ta üsna hästi üle kõrtsis olijate peade tagakambri näha.
Õige. Need pillid kiirgasid tõepoolest. Nad heitsid tulevalgel niisama helki kui hommikul tõusva päikese kiirtes vaikne veepind.
Enn ootas. Rahutus täitis ta südant. Oma suurte siniste silmiga vaatas ta ainiti mängijaid, valvas nende igasuguseid liigutusi, ja kui keegi pani pilli suu ette — ähvardas ta süda seisma jääda.
Valmis! Üks—kaks—kolm.
Kõlasid toonid, mürin, hele vile. Kõik need hääled jooksid kitsas kõrtsitoas nagu hullumeelsed ringi, segunesid üksteisega üleshirmutatud vilgaste hiirtena ja otsisid teed väljapääsuks. Nad tungisid teravate, tules kuumaks aetud naasklitena kuulajate kuulmeisse, sealt peaajudesse, südamesse, verre. Olgugi et kitsast kõrtsituba täitis kõrvulukustav kära, kuid siiski kõlasid sealt seest üksikud toonid, pikad, kriiskavad, kõrgelt lendavad. Need olid nagu kõvast nahast palmitud piitsakeeled, mis käisid vingudes õhust läbi ja lõid valusalt vermeid. Sealsamas esinesid jälle röökimised, röhkimised; need olid jämedad, jõhkrad toonid, nad liikusid õhus toorelt, hoolimatult ja põrutasid halastamatult peaaju.
Enn kuulas. Esmalt seisis ta hing nagu halvatuna selles toonide rägas. Ta oli nagu hälbinu, kes sealt kõigest

jõust otsib teed väljapääsemiseks, sest ta hingel oli õhust puudus. Ta oli nagu kala kuivale tõmmatuna — kes vett ahmib.

Aga varsti hakkas Ennu kõrv selles rägas midagi leidma. See oli niisama, kui kullapesija silm sõmerliiva hulgast välja seletab hiilgavad terad. Ometi tabas ta kõrv siin ja seal ühe tooni, mis arglikult, hellalt talle lähenedes ta kuulmeid puudutas õrnalt. See arglik toon läks ikka omasemaks, julgemaks ja suudles ta hinge. Ta tundis selle hingeõhku. Kuid see toon kadus äkitselt. Nüüd tuli terve hulk helisid ühiselt. Nad otsisid ta siit nurgast üles, võtsid ta kiljatades kätele ja tantsitasid teda üleval õhus.

Ikka tugevamini ja tugevamini surus Enn enese nurka. Ta ei näinud sugugi enam säravaid vaskpille, ka mitte kõrtsis olevat rahvahulka, vaid ta vaatas, kuidas helid nagu päikesekiired üksteisega kokku põimitult õhus liikusid. Need olid just niisugused kui kiirgavad kiirtevihud merepeeglil, kus nad liiguvad, liiguvad.

Ta ei näinud nüüd enam musti suitsenud kõrtsiseinu. Ta istus Kassihambul, vaatas sealt; ja sealt ülevalt need helid, need viisid ju kostsidki. Need olid needsamad hääled, mida ta ei suutnud tabada kaua aega. Nüüd ta leidis nad. Ta kuulis sedasama vilet, mis ennegi ta kõrvus mänginud — seesama turtsumine, rüma sealt eemalt rahult.

Mäng vaikis. Uimasena vaatas Enn ringi. Nüüd nägi ta suitsenud kõrtsiseinu. Randlased tungisid ettepoole, kisendasid üksteise võidu, kelkides oma jõukusega ja visates raha letilaual olevasse savist vaagnasse.

Muiates pühkisid mängijad higi.

«Kuule, poiss, kas oli ilus?»

See oli vana tuttav lestakaupmees Karp, kes mitu aastat juba rannas käis ja iseäranis lastega hästi läbi sai.

«Oli küll. Kas nad veel mängivad?» küsis Enn sosinal.

«Ah oli ilus! Ei, enam nad ei mängi. Nüüd on selle raha eest küllalt. Ega see kerge amet ole, näed, mehed pühivad ju higi. Kas tahaksid ka nii mängida?»

«Ega ma saa.»

«Miks ei saa, kui inimene aga tahab. Peab ära õppima. Eks näe, kui kergesti see nende käes läheb.»

«Kuidas seda õpitakse?» küsis poiss ja ta arust oli, et nüüd kuuleb korraga hirmus suurt saladust.

«Noh, seda ma sulle küll ei oska öelda. Peab ikka pilli ostma ja puhuma. Mis seal siis muud.»

«Ega oska puhuda.»

«Õppima peab. Ega see nii raske olegi. Minul on niisama suur poeg kodus kui sinagi. Aga ta puhub üsna kenasti, nii et lust kuulda. Ta võib just niisama mängida kui need mehed. Ega õppinud teine kuigi kaua.»

«Kas tal on samasugune pill?»

«Kuidas muidu. Pill peab ikka olema, millega siis õpid. Mina ostsin talle pilli.»

«Kas nad kauaks siia jäävad?»

«Juba homme lähevad ära. Kus niisugused mehed nüüd paigal seisavad. Nad sõidavad Toise randa. Seal mängivad homme õhtu. Mis sedasi viga elada. Longi ringi, löö pilli ja raha tuleb.»

Mängumehed istusid ja jõid õlut. Ikka lärmitseti kõrtsis ja kiideti meeste mängu.

«Ah sina vahid ka siin,» hüüdis Ennu võõrasisa, kes poisikest oli toobri peal tähele pannud. «No mina tahan sind õige õpetada. Sa ei oska kodus magada.»

«Tal niisama õigus kui teistelgi. Ta maksis raha.»

«Ah raha? Küllap minu taskust sa lurjus selle siis varastasid.»

Joobnud randlane taarus poisikese poole, käed kinnipüüdmiseks väljasirutatuina ees.

«Ah lase laps olla,» tõrjus lestakaupmees ta tagasi.

Enn tuli ruttu toobri pealt maha, vilksatas uksest välja ja kadus pimedusse.

4

Enn istus Kassihambul ja kuulas lainete laulu. Seesama tuttav, ühtesoodu kestev, vahel tõusev, vahel vaibuv kohin. Peenike veeaur tõusis kerge suitsuna rahu kohalt, mida tuul jälle ruttu laiali pühkis. Lauka sopis tihedalt kasvav pilliroog kahises. Eemalt laiu äärest kõrkjaist tõusis lendu meripart.

Enn kuulas.

Aga ometi. Ta kõrv tabas sellest mühinast üksikud helid. Kusagil tõmbas keegi läikiva teraskeele pingule, tõmbas seda sõrmega, üksikud tuliteravad helid puurisid poisikese kõrvu.

Nüüd katkes pingulikistud keel ja vingumine kuuldus õhus.

Need olid vilespilli hääled. Küllap see istus seal kaugel lainete harjal, sest need helid lidusid siia mööda veepinda.

Helid ise kostsid kergelt, üksteise ümber mässudes, ja neid kandis õrnalt tume kohin.

Enn vaatas pärani silmil sinisele merele.

Nüüd läksid helid selgemaks, ta võis neid korralikult lahutada üksteisest. Seal uitis kõrge toon. See lõikas uhkelt õhust läbi, täitis kogu ilma, kogu selle avaruse, mis oli kergete pilvede ja sinise veepinna vahel. Seal jooksid jälle kõrvalhelid, puudutasid kergelt ja õrnalt Ennu kõrva, ta peaaju, ta südant. Nüüd tundis ta imelikul kombel ka maitset. See küll ei olnud keele peal, aga magus ta oli, väga magus ja erutas südant.

Poisikese sinised silmad lõid vastu tuult vahtides niiskeks.

Ta seisis vagusi paigal, unustas enda täitsa ja kuulas, kuulas, kuulas.

Seal ärkas ta äkitselt. Eks see olnud kõik tuttav, mis ta kuulis. Need helid — oi — seesama koor, mis ta eilegi kuulis rannakõrtsis. Nemad puhuvad — needsamad mehed, needsamad pillid. Needsamad tugevad hääled. Eile panid nad kõrtsi põranda ja seinad värisema, nüüd jälle maapinna Ennu jalge all. Peenikesed hääled venisid tuules vaevalt nähtavate ämblikuvõrkudena, nad mässusid poisikese pea ja südame ümber. Helid tantsisid õhus nagu sääsed soojal suvisel õhtul päeva loode eel.

Oi, see on ju seesama koor, mida ta kuulis eile õhtulgi. Nad mängivad Toise rannal, aga helid jooksevad võidu ajades üle vee siia. Aga ilusamini mängivad nad seal, palju kauemini, suurema jõuga, vaheajata.

Neile makstakse vist rohkem. Nad seal ei vaikigi. Võib-olla mängivad öö otsa, ehk mängivad kogu homse päeva.

Poisike tõusis üles, jooksis mööda sõmeraliivalist mereranda. Hüppas üle vängelt lõhnavate adruhunnikute ja jõudis paatide juurde. Kogu oma jõudu kokku võttes lükkas ta ühe paadi vette, võttis lemmendavad aerud ja hakkas sõudma.

Selsamal ajal jõudis ka vana Tiit sinna.

«Kuule, poiss, kuhu sa lähed?» hüüdis vanamees eemalt.

Enn ehmatas. Ta käed jäid äkitselt nõrgaks, nii et ta sõuda ei jaksanud.

«Kuhu sa tahad minna? Sa olid päeva läbi kodust ära. Sõua kaldale!»

Pikkamisi sõudis poisike paadiga kaldale.

«Kuhu sa tahtsid minna?»

«Toisele.»

«Toisele? Mis sinna?»

«Mängukoor mängib seal.»

«Kust sa seda tead?»

«Ma kuulsin hääli.»

«Sina kuulsid? Kus kuulsid?»

«Kassihambul.»

Vanake vaatas poisikese peale, kes ta ees seisis ja urgitses varbaga auku sõmerliiva.

«Ei sa kuulnud midagi. Toiselt ei või siia kosta mingisugused hääled. See oli ainult mere kohin.»

«Kuulsin küll,» ütles poisike ja vaatas oma selgete silmadega vanakesele otsa. Niisugused silmad ei valeta.

«Hea küll, kuulsid, kuulsid muidugi. Kui ma poisike olin, siis kuulsin ka. Kuulsin mitugi korda. Aga nüüd ei kuule ma enam. Aga Toisele ei oleks sul ikka sündinud minna. Sinna on hulk maad ja meri on vali.»

Nad hakkasid kahekesi koju minema.

«Nii on,» kõneles vanamees. «Sa oled juba kaksteistkümmend aastat vana.» Ta pani käe poisikese pea peale. «Sa tahaksid sooja ja päikesepaistet, aga seda ei ole sul siit saada. Mina olen jõuetu, mu rind on sisse vajunud — see enam ei soojenda. Aga oota, oota!»

5

Pärtlipäeva aeg on iseäralisemaid rannas. Äkitselt tõusevad tormid, tuulehood pühivad nagu suurte kulmuhagudega üle vee ja on rahutu kogu merepind. Sealsamas jääb jälle vaikseks ja päike muudab mere sügavsiniseks.

Alaliselt tulevad lained laksudes kaldale, ka siis, kui ilm näib olevat õige vaikne.

Salarahutus paneb vood liikuma ja ühtelugu kostab mere poolt kaugelegi maale tume sügav kohin.

See oli ühel soojal pärtliaegsel õhtul, kui vana Tiit Ennuga kodust läks piki mereranda Kassihambu poole. Päike oli loojas ja taevas asusid üksikud julgemad tähed. Mäelt paistis kõrts. Ta suitsenud, tahmaste klaasidega aknad olid nagu veripunased haiged silmad. Õhtupoolsel taeval kandis tuul hoogsalt üksikuid pilvi nagu vahutorte.

Oli haudjas ilm.

«Mis su elust siin ikkagi tuleks,» kõneles vanamees. «Mina sind kaitseda ei saa. Lööbki sinu joobnud peaga surnuks, kes see küsib. Mine — mine, võib-olla väljas on ilm armulisem.»

«Kuhu me läheme?» küsis Enn.

«Ole vait, seda saad sa varsti kuulda. Ega meid keegi näinud?»

«Ei ole kedagi.»

«Soe on. Vist hautab vihma,» ütles vanamees kähiseval häälel ja pühkis varrukaga higi. «Jõud mul otsas.»

Kaks suurt adruhunnikut, ja nende vahel oli paat tõmmatud kaldale.

«Siin on paat,» ütles vana Tiit. «Sa pead kodust ära minema.»

«Kuhu?»

«Karta ei ole sul midagi. Keegi ei tule öösel su kallale. Näed, sinnapoole, seal on Kõrgesaare kallas. Sa tead ju?»

«Miks ei tea.»

«Noh, sinna ei ole palju maad. Sa suudad sinna küll sõuda. Tõmba siis paat äärde. Ole öösel paadis. Hommikul mine teed mööda edasi ja küsi teed Kõrgesaare

mõisa. Näe, anna see kiri sinna ja palu, et see härra kätte antaks. Köster kirjutas selle valmis. Ma olen elus heateo teinud, mille eest ma tasu ei võtnud. Tasugu nüüd see sulle. Kas said aru?»

Enn teadis Kõrgesaare randa küll, sest ta oli seal juba käinud.

«Hea küll. Vaata aga, et sa paremale poole ei hoia. Sa võid ümber neeme suurele merele minna. Tõmba aga seda kätt.»

Nüüd võttis Tiit poisikese ümbert kinni.

«Ah näe, seal taeva veerul see täht. Kas näed seda tähte?»

«Näen küll.»

«Sõida ikka selle tähe poole, otse sinna tähe alla, siis lähed õieti. Sealt on mõisa natuke üle versta, umbes niipalju kui meie külast kordonini. Anna aga kiri härra kätte. Nüüd sa tead.»

Poisike teadis kõik.

«Noh, mine siis nüüd peale. Vaata aga, et sa ilusti meeles pead, mis ma ütlesin.»

Ta aitas poisikese paati ja lükkas sõiduriista vette.

«Mine aga ilusti, vaata tähte!»

Vanamees istus pehme adruhunniku peale ja vaatas paadile järele. Alguses nägi ta midagi mustavat, kuulis siis aerude taktis lööke, aga nüüd ei näinud ta mitte midagi.

Aga ta vaatas hallide, pooleldi kustunud silmiga ainiti pimedusse. Ta vaatas — vaatas...

Tuul tuli kergesti karates. Tõi lained ülevalt ja viskas need kaldale, ikka rohkem ja rohkem ära uhtes peenikest liiva lihvitud kivide vahelt. Tuul kargas kõval nõmmel ringi, painutas kassikäppade käharaid päid ja pani kahisema lihava liivaluha mõõgataolised lehed. Siis puhus ta vanamehe hatul riietest läbi ja pritsis ta nägu soolaste pisaratega.

Vanamees ärkas oma vaatamisest.

Ta ei näinud enam midagi, ta ei kuulnud ka aerude taktis lööke. Kuid tuul oli vali, tahtis teda isegi pikali lükata adruhunniku peale.

«Mis? Tuul on valjuks läinud?»

Tiit vaatas ringi. Lõi silmad taeva poole.

Taevas oli üle tõmmatud musta paksu samblakorraga.
«Kus täht on?»
Ta otsis ahnelt, nagu nõdrameelne — ta kiskus oma vanad silmad pärani. Ta vaatas nendega nii, kui ta elus ka kõige pimedamal ja marusemal ööl ei olnud ilmaski otsinud kilget.
Ta otsis tähte.
Mitte midagi ei paistnud. Teda ümbritses pime öö. Taevas oli laskunud merepinnani ja lamas nüüd raskelt vee peal.
Käisid rasked iilid.
«Oh jumal,» ägas vanakese rind. «Mina ise saatsin ta sinna. Kas ei olnud ilmne, et torm tuleb. Ta eksib, eksib ... Ta ei pääse Kõrgesaare kaldale. Ta ei näe tähte!»
Vanakese halina mattis valjenev lainete laul.

UUS ÕPETAJA

1

Täna oli koos Pauluse kiriku konvent. Ega teda Pauluse kirikuks kutsutud, see oli ainult pühakoja nimi, mis seisis üleval käärkambri ukse kohal. Sinna oli täkitud siledasse kivitahvlisse suurte, vaevalt loetavate tähtedega: «Pauluse kirik. Jumala auks Anno 1...» Nime all oli veel midagi kirjutatud, arvatavasti mingi sünnis piiblisalm. Aga ei aastanumbrist ega piiblisalmist olnud võimalik aru saada, sest müürsepad olid selle kõik kiriku viimase krohvimise ajal matnud lubjakorra alla. Siiamaale polnud kellelgi meelde tulnud kätt liigutada kirjade puhastamiseks.

Kogu kihelkonnas ei olnud neid kuigi palju, kes teadsid kiriku nime. Igal pool, niihästi rahva suus kui ka ametlikes kirjus kutsuti teda Juhisaare kirikuks ja mõistagi ka kogudust sellesama nimega.

Kust Pauluse kirik oli saanud niisuguse iselaadilise nime, muidugi ei teatud seda kindlasti, olgugi et selle kohta avaldati mitmesuguseid seletusi. Meie ei taha neid nimeseletusi siin esitada, kuna nad siiamaale ei ole suutnud ükski teaduslikult osutuda tõeks. Ainult jutustame selle lookese, mis rahva suus liigub ja Juhisaare kirikule nime andmist selgitab. Olgugi et see on käegakatsutavalt muinasjutt, ometi usub seda praegugi suur hulk koguduse liikmeid.

Vanal ajal katsutud kirikut ehitada mitmele poole, küll Randvere nõmmele, küll Vihula mäe jalale, aga ehitusega ei saadud kuidagi hakkama. Mis päeval jõutud ehitada,

selle laotanud pahad vaimud öösi ära. Tulnud ka seda ette, et mõnel pool ehituse alul öösi vajunud tehtud töö maa alla. Seal olevat andnud keegi nõu (talle avaldatud seda unes): pandagu paari must härg ja must hobune, laotagu vankrile peale kivikoorem ja lastagu loomad minna omapead. Kus nad jäävad seisma, seal on kiriku ehitamiseks sünnis paik.

Nii ka tehti.

Loomad läinud omapead. Jõudnud teed mööda Käru jõe äärde, karanud põõsast välja mingi loom. Mis loom see õieti oli, sellest ei saanud keegi aimu. Hobune kohkunud, ajanud püsti ja kiskunud härja teelt kõrvale järsule jõekaldale. Sealsamas kohas teinud jõgi käänu ja sünnitanud saare. Keegi hüüdnud: «Juhi saarele!» Aga enne kui keegi jõudis haaratagi ohjaharu, heitnud härg maha ja puurinud sarve maasse. Pärast nähti, et härg oli tõmmanud oma sarvega maakamarasse risti ja see võetudki märguandmiseks õige kiriku ehituspaiga jaoks.

Ja kui seal tööd alati, ei tulnud seda keegi takistama.

See on muidugi muinasjutt, aga Juhisaare kihelkonna rahvas on selle kirikunime seletusega päri ja usub seda lugu tänapäev.

Aga nüüd pöörame tagasi oma jutustuse juurde.

Konvendi koosolekut peeti peretoas. Peretuppa pääsis köögiukse kaudu ja see ruum oli kihelkonna vaimuliku teenijate jaoks. Äripäeval oli peretoas akna all pikk punaseksvärvitud söögilaud, kus sõid köögitüdruk, toatüdruk ja poissmees kutsar. Kubjas oli naisemees ja elas oma leivas. Peale selle oli peretoas veel paar voodit, pikk valge pink ja ahju vastas seina ääres lukustatud leivakünа. Laupäeval ja pühapäeval oli peretuba kihelkonna rahva tarvitada. Laupäeval ootas siin laualekirjutaja järge ja pühapäeviti istusid pingil õpetaja jutule soovijad.

Peretoast viis uks õpetaja kirjutustuppa.

Tänaseks konvendipäevaks oli peretuba tehtud tühjaks. Põrand oli hoolega küüritud puhtaks ja kubjas Mart oli tagasi löönud põrandast väljakulunud naelapead — eraldi sealt kohast, kustkaudu õpetaja sammub vöörmündrihärraga akna alla pandud laua äärde. Akna alla oli seatud kaks kõrge korjuga treitud jalgadega tooli,

laua ees oli kolm valget pikka pinki. Laual oli tindipott, sulevars ja mitu poognat valget, siledat paberit. Ahju kõrval seinal (köögitüdruk Leena voodi kohal) rippus pilt, mis kujutas head karjast, kes hoidis süles pruunkollast kimara villaga lambatalle. Selle pildi oli proua kord kinkinud Leenale, millele Kingsepa Jaan, kes Hiiunõmme külas tegi puusepatööd, valmistas maarjakasest raami.

Endistel aastatel seisid vöörmündrid konvendi puhul püsti. Aga aastat viis tagasi sündis õnnetus. Paluvere vöörmünder Jalaka Juhan kukkus koosoleku ajal otse jala pealt maha ja sai niivõrd raskesti häda, et õpetajaproua pidi andma talle tilku ja hobusega tuli ta viia koju. Kes seda teab, mis häda kargas vanakesele südamesse, aga sellest ajast peale toodi konvendi ajaks peretuppa pingid.

Vöörmündrid kogunesid köögi ukse ees kivitrepi peal. Varatulnud istusid trepiastmeil ja põletasid piipe. Trepi ees oli õunapuuaed. Alles hiljuti oli ta valges õiemeres, kuna nüüdki jalgteed veel valendasid allalangenud närtsinud roosakaist õielehist.

Vöörmündritel oli teada, et tänasel koosolekul tuleb kõne alla uue õpetaja valimise asi.

«Ega meie ikka teisiti saa,» tähendas Salli valla vöörmünder Jüri Kuusk. «Te teate ju kõik, mis on koguduse soov, ja selle eest on ometi meie kohus välja astuda.»

Mehed vaatasid enda ette maha.

«See on hea rääkida küll,» tähendas Malla valla vöörmünder Andrus Arupea. «Aga kuidas sa seda nüüd ütled. Sina, Jüri, oled kõige noorem, eks võta see asi oma peale!»

«Miks siis just minagi?»

«Noh, üks peab ometi otsa lahti tegema,» tähendas Luulupealt Mart Liiv. «Eks meie aita siis tagant ka.»

«Näh sina, Jüri, ikka. Ega sinul sellest suuvärgist nüüd puudu tule.»

Jüri tundis kiitusest meelitust.

«Eks ma või oma sõnad ütelda küll, mis ta siis minule võib teha. Aga ka teie peate siis kõrvalt rääkima. Muidu ma jään üksipäini.»

«Ei, kus nüüd seda,» kinnitasid mitmed.

Ukse vahele ilmus toatüdruk Leena. Kevadine tuulehoog vedas kiiva ta lumivalge põlle ja paiskas otsa ette ta ilusad kollased juuksesalgud.

«Küll on aga vali tuul!» hüüdis tüdruk. «Õpetajahärra käskis teil tuppa tulla.»

Vöörmündrid tulid peretuppa ja istusid üksteise kõrvale valgeile pingele. Esmalt valitses toas täieline vaikus, nii et kuuldusid valjude hoopidena vana seinakella tiksumised. See vana raskete vasknuiadega ja mustunud numbrilauaga kell seisis seal üle kõige vanema vöörmündri mäletatavate aastate. Ikka ühesuguses tempos liikus ta perpendikkel kindlal sammul ja parinal kostsid ta tunnilöögid aastaid otsa.

Ta pikad, roostetanud seierid liikusid otse silmanähtavalt.

«Kell kümme pidi algama, aga ega nad veel tule.»

«Küllap läheb neil aega.»

Esiotsa kõneldi poolsosinal.

Nüüd tundis Pati valla vöörmünder Kotlep Sarapik, kuidas äkitselt tuli kange piibuhimu. Aga siin ei sündinud ometi suitsetada. Ta vaatas ukse poole, aga välja ei söandanud minna.

Saksad võivad ju tulla igal silmapilgul.

Nüüd surus mees taskus piipu. Ta hoidis piibu keskmise ja nimetissõrme vahel, kuna pöidla ja esimese sõrmega kaane lahti tõstis ja jälle naksatades kinni surus.

Suitsetamishimu vaevas justkui kurjast.

Kõige vanem vöörmündrite hulgas oli Metsanurga Pärt Kruusakivi. Ta sügavakortsuline pale, lahja, sirge ja terava seljaga tugev nina, kõrge ots, ülestõstetud kulmud ja pikk, juba lumivalgeks läinud habe andsid ta näole aukartustäratava ja mõjuavaldava ilme. Ametivennad pidasid vanast seltsimehest rohkesti lugu, sest tema julges vahetevahel ka konvendil midagi niisugust öelda, mis sakstele just ei näinud meeldivat. Kuid sellegipärast kõneles õpetaja temaga ikkagi aupakkuval toonil ja tuli sedagi ette, et vana Kruusakivi arvamine jäi peale.

Ka teised vöörmündrid küsisid alati enne Kruusakivilt, mis ta ühest või teisest asjast arvab, ja enamasti leiti, et tema mõtetele ei saa vastu rääkida.

Aastat kolm tagasi soovitas õpetaja Metsanurgast valida kedagi teist vöörmündriks, sest vana Kruusakivi on pidanud kõrget auametit juba kolmkümmend aastat ja nüüd on ta nii hädine, et talle amet raskeks läheb. See asi tuli Metsanurga valla volikogus ka arutusele, aga seal langesid kõik hääled Kruusakivile ja ta jäi uuesti edasi vöörmündriks.

Tähendasime juba, et vanal Pärt Kruusakivil oli suur mõju oma ametivendade hulgas. Oli ta ju kõige vanem Juhisaare vöörmündritest ja oli tema kandnud kõige kauemini rasket ametit oma õlul. Metsanurga vald oli kõige kaugem kolgas kogu laialdase Juhisaare kihelkonna piires, aga vana Kruusakivi alati õigel ajal kohal, kuhu kutsusid teda ta ametikohused. Ka olid ta ametiasjad alati korras: kirikumaksud õigel ajal makstud ja abielutülid õiendatud. Ka kiriku aruandes seisis Metsanurga vald esimesel paigal; mingu annetus vaeste paganate, leskede või abikassa heaks, — alati tuli Metsanurgast kõige suurem summa.

«Kui juba midagi annad,» ütles alati Pärt Kruusakivi, «ära siis narri ega ilmaaegu tempe tee! Anna ikka nii, et sellest kellelgi kasu.»

Toodi vöörmündri juurde kokku õpetaja vili, tukkas vana Kruusakivi käe viljavakka, ja kui see oli täis kõlkaid, vaatas ta toojale otsa:

«Kõlkad anna oma lojusele, aga kodust too õpetajale puhast vilja!»

Ja Metsanurga vallast toodud maksuvili läks kirikumõisas alati esimese numbri alla.

Vana Pärt Kruusakivi oli Juhisaare ajaloos läbi elanud rõõmu ja kurvastuse päevi. Ta mäletas seda tornikella kukkumist, nagu oleks see olnud alles eile. See oli pühapäeva hommikul, rahvas oli kiriku ees koos kobaras. Aga issanda armuline käsi hoidis ära suurema õnnetuse; ainult üks vana naine sai surma. Ka seda teadis ta hästi, kui tuli tegi aastakümnete eest kirikumõisa tuhaks, ainult elanikud suutsid pääseda puupaljalt. Ka praegune õpetaja, kes oli nüüd lumivalge ja toetus kepi najale, oli olnud tema ajal noormees. Metsanurga vöörmünder Pärt Kruusakivi oli Juhisaare ajaraamat. Ta jutustas heameelega üksikuid juhtumusi Juhisaare koguduse ajaloost ja

oskas sellejuures kuulajale selgeks teha, kuidas issand oma kogudust armastab, aga sellegipärast teda vahetevahel kibedasti karistab.

Kuid ometi leidis vanake nüüdse ja endise aja vahel suure vahe: maksude tasumiseks anna mitu korda käsku, ja kui sa heidad silma vähe kõrvale, siis on sahvatud kõlkast vilja heale hulka. Olgugi õues tore kanakari, aga õpetajale otsitakse see kõige lahjem: kas tal oli viga liivapugus või munes koguni nahkmune. Mine viska heinaleisik päsmri otsa, ikka paar naela kergem, õlekubu sageli seest sasine ja linapeo enamasti ikka hooletult soetud. Kuuled siit ja sealt abielutülidest ja mine heida ette eksinud tüdrukutele ja poistele nende pattu, siis kuuled, et julgevad sulle isegi vastu haukuda, justkui oleks ka neil mingit õigust.

Millal on tunginud säärane vaim elanikkude hulka, seda ei osanud küll keegi seletada. Ennemalt oli palvemaja alati inimesi täis ja kirikus nägid sageli, kuidas inimesed pühkisid pisaraid. Siis tegid inimestele patud hirmu ja vaeva. Aga näed sa nüüd veel midagi selletaolist! Sa noomi niipalju kui suudad, aga sõnad kaovad kui tuulde. Otse ime, kui näed pisarat isegi vanema inimese põsel. Aga kiriku müüri ääres seisavad noored kobaras koos ja isegi jutluse ajal kuuldub sealt nende jutukõma ja naer.

Vöörmündrid ootasid.

Aeg-ajalt muutus nende pooleldi sosin juba tasaseks kõminaks, aga niipea kui kuskilt kuuldusid sammud, vaibus kõne. Vöörmündrid silitasid käega üle pikkade juuste, mõnigi köhatas, ja jäädi siis ootama, ainiti vaadates kirjutustoa uksele.

Sammud kadusid.

Türgioad, mis köögi-Mari istutas kevadel akna alla rammusa mulla peenrasse, olid juba nööri mööda üles roninud ja nende haljad lehed suudlesid õrnalt päevitunud ruute. Siit ja sealt lehtede vahelt piilus ka noor punetama lööv õiekene, mis oli nagu noore tütarlapse kirsikarva huul. Lehtede vahelt tungis tuppa päikesekiir, mis maalis valgele põrandale heleda täppe. Kiir otsis üles kulunud halja naelapea ja andis sellele vahel kulla, vahel jälle hõbeda läike. Kiire joomes tantsisid miljardid

tolmukübemed, nagu sääsed suruvad kevadisel õhtul vainul magava lambakarja läheduses.

Varsti tüdisid päikesekiired mängust, nad hulkusid mööda paremapoolset seina, peatusid veel viivuks aknalaual ja lahkusid toast.

Kuid õpetaja ja vöörmündrihärra ei tulnud veel.

Lõgistati kirjutustoa kulunud ukse käsirauda. Pikkamisi avati uks ja nähtavale tuli väikese poisikese kollaste lokkidega pea. Vöörmündrite ridadest käis läbi rahutu liikumine: pidid nad austama püstitõusmisega poisikese pead või polnud seda vaja? Nad jäid küll istuma, aga kas oli see nii sünnis kirikumõisa peretoas?

Peagi surus poisike end kõige kehaga ukse vahele ja ta lapsesilmad vaatasid veidi aega imestades karvaste habemetega, pooleldi rasketes tüssijõkkides olevaid talumehi. Varsti tõmbus ta tagasi, paugutades langes uks ta järel kinni, ja kuuldus, kuidas ta jooksis vadinal teistesse tubadesse.

«Kelle poeg see on?» küsis Pati valla vöörmünder.

«Muidugi õpetajatütre poeg,» vastas Metsanurga Pärt, sest tema teadis õpetajatütre olevat mehel Kaupsi mõisa rentnikul v. Rosenbergil. Ja sellel Rosenbergil oli ometi mitu last.

2

Juhisaare õpetaja Johan Christian Roth istus Juhisaare vöörmündrihärra, Pati mõisa pärishärra Otto Reinhold v. Ungerniga oma armsamas ruumis. Vähe oli koguduseliikmete hulgas neid, kelle jalg oli astunud üle selle toa läve. Teistest tubadest oli see ruum lahus, üheainsa uksega, kustkaudu pääsis kirjutustuppa. Ta oli õhtu pool küljes ja aknad käisid rohuaeda. Siia vaiksesse, armsasse ruumi põgenes vaimulik igasuguste ilmlikkude tuulte ja tormide eest ja siin ta leidiski rahu. Tihe viljapuude okskate ei lasknud tuppa tungida eredat valgust ja ta rahulik hämarus pakkus erutatud hingele alati mõnusat puhkust. Kui olid kevadised päevad, siis olid õunapuud, kastanid, kirsid, kreegid õie-ehtes ja hommikust õhtuni ei vaikinud lindude lustiline sädistamine. Iilid mänglesid viljapuude ladvus ja kui pudenesid õielehed, siis paisati neid sissegi lahtisest aknast.

See tuba oli Johan Christian Rothi elus pühapaik. Siin oli ta palju aastaid kõnelnud oma issandaga ja vististi küll ka mitu korda oli issand siinsamas viibinud tema läheduses.

Aga see oli ka tuba, kuhu ta põgenes peale lõunat, kui oli oma laualt seda võtnud, millega issand oli õnnistanud ta majapidamist, ja unustas uinakus tunniks-poolteiseks kõik maapealsed ja taevalised mured. Ta uinus siis katetega seisval pehmel voodil ja rohuaia veerel üle kivide jooksva jõe vulin laulis lõputa unelaulu.

Kui aga tuli õhtu, siis tungisid loojeneva päikese kiired läbi lehestiku tuppa. Need langesid kirjutuslauale, õpetaja luuvalgeile kätele. Jah — lahkumiseks suruvad nad jumalagajätuks kätt. Seal peatub kiir suurel kuld-pitserisõrmusel ja peened kiirekiud helgivad sealt laiali. Teisel pool põrkab kiirtevihk tagasi kirjakuivataja kullatud nupult, heidab helki raamatukapi simsul olevale kullatud ristipoodud Kristuse kujule, tõmbab jooni ahju portselankahvlitele ja viimaks kustub.

Päike on vajunud paksu Niidinõmme männiku rüppe. Jõuab õhtu ja ligineb öö.

Kui palju on askeldamist ja häälitsemist siis kirikumõisa õues. Seal tuleb koju kari ja ees sammuja lehma kaelas lööb kell taktis. Talled kaotavad nagu oma mõistuse, sest nende määgimisel pole otsa. Nad otsivad emasid, et võtta enne ööd udarast veel ometi suutäis rammusat piima. Rahutu on kopliväraval vasikas ja vähematki vahet ei pea ta oma inetus möögimises. Nii näljas ja himukas on ta selle leige jahuvee järele, mida ta ootab kannatamata karjatüdrukult.

Kõik see igaõhtune talitus ja askeldus annab kirikumõisa õuepealsele igapäevase, hariliku ja ilmliku näo. Aga siia tuppa see kõik ei ulatu, siia ei ulatu need hääled segama hinge, kes viibib oma issandaga.

Ja siit toakesest paistis valgus sageli südaööni ja vahel veel kauemini.

Siin toas elas õpetaja Rothi ja kogu Juhisaare kihelkonna minevik. Õpetaja Roth tõstis oma silmad seinal rippuvale naisterahvapildile, mis oli küll veidi luitunud, aga kelle silmist paistis siiski lahke, elurõõmus vaade. Jah, see oli siis, kui soontes voolas veel noor, kuum veri

ja kui huuled oskasid otsida huuli ja sosistada magusaid armastussõnu. Nagu kauge unenäona kajastusid need päevad ja tunnid ja praegugi oli nii lõbus hetkeks sõita sinna kaugele õnnesaarele. Aga nüüd oli see inimene juba ammugi hauas ja rist kalmul oli roostetanud. Juba aastaid oli õpetaja Roth nikutanud talle peaga ja mõelnud endamisi: «Mathilde, arvan, et sul ei ole vaja enam kaua oodata. Küllap tulen peagi.» Ainus pilk pildile ja kogu noor-iga seisis ta ees lahtise raamatuna.

Aga seal need kolm asja — see oli tükk Juhisaare kihelkonna ajalugu. See oli sel päeval, kui ta pühitses oma 25-aastast ametijuubelit. Kogudus tõi siidist kirikukuue, kihelkonna mõisnikud kallihinnalise lauakella ja kiriku ülemvalitsus ülekullatud Kristuse kuju ristisambas.

Neile kolmele kõrgeväärtuslikule annetusele oli õpetaja Roth määranud sündsad kohad peale oma surma: siidist kuub jäägu katteks ta mullast majale, poeg, kes oli naaberkihelkonnas mõisaomanik ja selle koguduse vöörmündrihärra, pärigu kell, aga Kristuse ristikuju?

See jäägu Juhisaarele.

Kellele?

Õpetaja Rothi teine poeg Kurt Roth oli vaimulik. Ja kus oleks küll pojal sündsam kui siin. Ta ehitagu seda edasi, mis isa on rajanud kogu oma pika elu vältel. Ja sellesama ristilöödu peale toetagu temagi oma töö.

Ja siis peab juba ristikuju jääma siiasamasse.

Õpetaja Johan Christian Roth oli vana 73 aastat ja neli kuud. Ta hõredad juuksed kõrvade ääres olid lumivalged, niisama ka habe ja ta lahjapoolne pale täis sügavaid kortse. Tugev keha oli vajunud küüru ja kui ta võttis laualt raamatu, siis värisesid ta valged, veretud käed.

Aga ta vesihallid, terasläikega silmad vaatasid teravalt ja tungivalt. Seda teati, et need näevad läbi inimese hinge ja otsivad üles patu sügavaist südame kurdudest. Ärrituse puhul helkis ta palgeile nõrk puna ja siis surus ta tugevasti sõrmed kokku peopesades. Sellejuures kuuldus ta sõrmede liikmeis tasane krudin, sest ta kondid polnud kokku pahtunud raske tööga.

Õpetaja Roth kinnitas, et ta oleks võinud pühitseda juba oma 50-aastast ametijuubelit, kuid noores eas raisa-

nud ta mitu aastat kooliõpetaja-ameti peale. Just vöörmünder Otto Reinhold von Ungerni isaga tutvumine juhatanudki tema Juhisaare hingekarjaseks. Vana Ungern ja õpetaja Roth olid eluaegsed sõbrad ja peale isa surma ei katkenud sõprusesidemed õpetaja ja pojagi vahel.

Olgugi et ta vabalt ei saanud kõnelda maakeeles, mis tegi tal jutlusepidamisel maakogudusele teatud raskusi, oli tal ometi küllalt teisi omadusi, mis tõstsid ta kõrge vaimuliku ülemuse silmas väga lugupeetud vaimulikkude hulka.

Vöörmündrihärra von Ungern oli rikkast, põlisest soost, sest Pati mõisa piirid olid laialdasemad kogu Juhisaare kihelkonnas. Ta silmad vaatasid kõrgi iseteadvusega ja ta näonahk oli põlenud päikese ja tuulte käes pruuniks. «Meie ei ole toalinnud,» tähendas parun, «vaid peame alati väljas olema. Kirjutuslaua taga istudes, seal võib inimene pidada endal siidpehmed käed.»

Teda peeti kogu Juhisaare kihelkonnas kõige suuremaks mõisnikuks ja kirikuasja juhtimine oli Pati Ungrute käes vististi kolmat põlve.

«Sellest ei või juttugi olla,» kõneles v. Ungern, koputades sigarituhka hobuserauakujulisse hõbedast tuhatoosi, «et teie oma viimased päevad tahaksite kuskil mujal mööda saata. Teie jääte Juhisaarele oma surmatunnini. See on arusaadav, et kirikuteenistus käib teil üle jõu. Aga abiline võib kõik need talitused väga hästi võtta enda peale. Teie jääte Juhisaare õpetajaks edasi.»

«Rõõmustan väga, kuuldes neid sõnu teie suust,» ütles õpetaja Roth. «Kahekordselt on mul hea meel, et nad tulevad veel selle suust, kes mu parema sõbra poeg. Aga . . .»

«Ei, selles asjas on kõik kihelkonna mõisnikud minuga ühel arvamisel,» tähendas v. Ungern vahele.

«Ma usun seda,» kõneles õpetaja Roth, «aga ma ei taha teie eest ka midagi salata. Mina tean seda väga hästi, et viimasel ajal seal nende hulgas on inimesi, kes teevad minu vastu, või õigem mu poja vastu kihutustööd.»

«Kurdi vastu?»

«Just nii. Minu poeg on nüüd olnud paar kuud minul

siin abiks ja juba karta nad, et ta jääbki siia, esiotsa abiliseks, aga pärast päriselt Juhisaare õpetajaks.»

«Võib ju olla, et on neid, aga mis tähendus sellel siis oleks?» küsis v. Ungern. «Kas nemad siis tulevad sellele vastu rääkima, keda abiliseks valitakse.»

«Ma ei tea seda, aga minule on ustavad inimesed ette kandnud, et nad tahta eesti soost õpetajat.»

Von Ungern hakkas naerma.

«Ka minu kõrvu on midagi selletaolist puutunud, aga mina ei anna sellele ometi mingit tähendust. Küllap näete. Juba täna panen ma ette, et Kurt valitaks Juhisaare õpetaja abiks, ja ma ei usu, et sealt nende hulgast sellele keegi peaks sõna vastu kõnelema.»

Õpetaja Roth ei lausunud selle peale sõnagi, kuid ta pilk viibis ainiti laes. Näis, et ta mingi asja üle sügavasti mõtleb.

«See oleks ju väga kena, kui see nii jääks. Ma pean ütlema, näeksin rõõmuga, et mu poeg asuks edaspidi mu asemele. Aga ometi täidab mu südant kurbus. Miks on see nii? Kust on pärit rahulolematus? Kas pole ma kogu aastakümneid neid manitsenud ja vahel küllalt valjusti noominud! Alati olen ma neile meelde tuletanud jumala käske: kuulge ülemate sõna ja olge allaheitlikud oma vanemaile! Aga mis me nüüd sageli kuuleme? Kust on nad saanud selle vastupanija vaimu? Ma tean, neil käivad lehed — kirikumõisa kaudu ei lase ma neid küll ammugi tulla — ja sealt nad loevad, et neil olla siin ja seal oma õigused. Mina ei saa aru, miks issand laseb ometi eksitada rahvast, teda hukutada õigelt teelt ja talle südamesse panna kurje tahtmisi ja mõtteid.»

«See olevat ajavaim,» tähendas v. Ungern. «Ma ütlen, ka meie hulgas on isikuid, kes niisuguseid nähtusi põhjendavad ja vabandavad eespool-nimetatud ütlusega.»

«Võib ju olla, aga mina niisugust ajavaimu ei mõista. Ma arvan, et niisugused mõtted on kurjast antud. Võib olla, et minulgi on sellejuures omajagu süüdi, sest saan isegi aru, olen viimaseil aastail ehk jäänud nõrgaks.»

«Ma ei usu seda, sest niisugused mõtted pole ainult Juhisaarel.»

«Võib ju olla, aga ometi tean ma seda, et see ennist polnud nii. Võib-olla pani issand ennemalt mulle suhu

tulisemad sõnad, võib-olla nägid mu silmad sel ajal rohkem ja ma suutsin põhjalikumalt juba idus hävitada, mis leidsin olevat kurjast. Aga nüüd — nüüd löövad mu viljaväljal ohakad ja umbrohi siin ja seal lokkama ja ma ei suuda seda välja kitkuda.»

Õpetaja Rothi käed langesid nõrgalt põlvile.

See vana inimene sai aru oma jõuetusest.

«Rahustuge,» kõneles v. Ungern. «Usun, teie pilk on liiga pessimistlik. Usun, et kõik veel hästi läheb, nii läheb, nagu me seda oleme kavatsenud. Arvan, et kihelkonna mõisnikkude toetus on enam väärt kui see väike rahulolematus seal all. Pealegi ei tea nad ju isegi, mida õieti tahavad. Neil on seal peas kõik segane ja udune. Loodan, et korda läheb seda udu peletada mõne mõjuva sõnaga. Aga —» von Ungern tõmbas taskust kulduuri, «kell on juba varsti üks. Peame küll minema.»

«Annaks jumal,» sosistasid õpetaja Rothi huuled.

Mehed tõusid ja astusid peretuppa.

3

Kauasel ootamisel tõusis vöörmündrite hulgas esialgne tasane jutt valjuks kõnekõminaks. Jutt keerles õpetaja abilise valimise ümber, mis teati olevat tänase päevakorra peapunktiks.

«See on ju kindel, et vana õpetaja kuigi kaua enam ametit ei suuda pidada. Ta hääl on ju nii tasane, et ei kosta enam esimeste pinkideni. Oma jalaga ei suuda ta kiriku tullagi ja viina loksutab karikast maha.»

«Mis seda kõnelda, eks ole teine ea otsas.»

«Ta sai küünlakuus seitsekümmend kolm täis,» tähendas Metsanurga Pärt.

«Seda ma tean. Ja ega ta meie moodi tugeva luuga ole eluaegaski olnud.»

«Täna ikka tuleb abilise valimine. Selleks panevad nad muidugi Kurdi ette.»

«Keda sa siis veel mõtled! Ega ta muidu siis siia tulnud.»

«Igatahes tean mina seda, et see va õpetaja väga soovib poega omale abiliseks.»

«Küllap see nii on, sest kus see parem koht siis oleks,» kõneles Andrus Arusaun Järve vallast. «Aga mis meie selle kohta ütleme?»

«Mis sa mõistad ütelda.»

«Noh, peaksime ikka mõistma ka. Kas ta ei tea siis, mis kihelkonna rahvas kõneleb.»

«Miks ei tea, aga või see nüüd meie otsustada.»

«Kui see meie otsustada ei ole, milleks meid siis siia kutsuti. Poleks ju vajagi läinud.»

«Ma arvan, et ka meil on ikka sõna kõnelda,» arvas Malla Andrus. «Igatahes peame siin ka seda ette tooma, mis rahvas tahab. See noorhärra Kurt ei oska ju meie keeltki. Olete ju ise ta jutlust kuulnud.»

«Miks me pole,» vastasid mitmed.

«See on ju kõik õige, mis sa, Andrus, kõneled. Aga kes see meist midagi ütleb?»

«Kes see ütleb? Kuidas mina seda tean.»

«Seal see asi on.»

«Kuule, Andrus, ütle sina ära,» panid ette paar meest. «Ega nüüd kõigil küll sünni korraga kõnelda. Ja mis sul siis on. Teil seal Mallal renthärra sees ja ega see ka niisuguseist asjust suurt hooli. Sul pole karta midagi.»

«Miks siis just mina?»

«Ei noh, kui midagi tahetakse ütelda, siis on hea, kui seda üks teeb,» kõneles nüüd ka vana Kruusakivi. «Ega kõigil küll sünni segamisi kõnelda. Ka mina arvan, et peab ikka seda ette tooma, mis rahvas räägib.»

«Kas poleks parem, kui sa, vanaisa, ise ütleksid,» tähendas Andrus Kruusakivile. «Sinule nad juba silmile ei karga.»

«Ütle jah sina,» tähendasid mitmed. «Ega sul ole midagi karta.»

«Eks ma või ütelda küll. Ka mina pole Kurdiga rahul ja ma arvan, temast ei saa niisugust õpetajat kui see peaks Juhisaarel olema. Te teate, mu väimees elab Lahuaru kihelkonnas. Olen ka sealse õpetajaga tuttav. Noor mees, aga hoopis teistsugune inimene. Rahval on nurisemiseks igatahes omajagu õigust. Oli vana, mis oli, ta oli siin olnud eluaja, aga uuega on teine asi.»

«See on sulatõsi. Kui sa kõneled, eks ka meie löö ääri peale, kui vaja. Sina tee aga ots lahti!»

«Ega see asi ole sugugi ikka nõnda, nagu arvatakse. Ajad on muutunud. Nüüd ei või saksad üksipäini õpetajat ametisse panna, sest ka talurahvas maksab talle palka. Olla seda ka mujal ette tulnud ja talurahvas võitnudki. Kui maakogudus teab kedagi kutsuda, kes on kõik oma eksamid ära teinud, ega siis saksa kogudus või midagi teha.»

«Armas vend, ega meil maksa tüli peale minna,» rahustas Kruusakivi kõnelejat.

«Seda mitte, aga ega oma õigust ka maksa käest anda. Näituseks ka seal Linnapea kihelkonnas valiti õpetaja, olla kuskilt Virumaalt pärit, päris talupoja laps. Kantslis kõneleb just niisama nagu meie kõik. Mõisnikud olnud esmalt vastu küll, aga mehel kõik kirjad korras, ega ole teha midagi.»

«Mis sa seda asja nii kaugelt lähed rääkima. Eks pidanud ju kevadel Kööts siinsamas jutlust. Mis sellel viga oli, ega paremini oskaks ometi keegi kõnelda. Ja ma usun, Kööts tuleks heameelega siia, kui aga peaks kutsutama.»

«Ei tea, kus ta praegu õieti on?»

«Olin alles hiljuti ta lellega, vana kellamehe Toomaga koos. Ta nimetas küll, kus on, olla abiliseks, aga mu pea oskab nüüd neid nimesid kinni pidada! Ka vanamees arvas, et tuleks küll. Ja miks siis siia ei tuleks! Kus see parem koht siis veel on?»

«Imelik see Köötsi asi,» kõneles Kruusakivi. «Eks ma tundnud ta isa küll. Aga läks juba poisikesest peast siit ära ja nüüd on poeg kirikhärra.»

«Noh, miks ei ole siis. See on ju teada, et vana Kööts kord olnud Paide ligidal kõrtsmikuks. Ju ta seal ikka midagi kogus. Pärast olnud teisel Tartus või kuskil mujal kena nahaparkali-töökoda. Teine poeg olla ju Venemaal kohtunikuks või komissariks.»

«Küllap tal ikka jõudu oli, et lapsed jaksas ära koolitada.»

Köötsi jutlus oli Juhisaarel suureks sündmuseks. Seda mäletas veel nüüdki igamees ja sellest kõneldi sageli. Öeldi mitmed lausedki, mis olevat olnud ta jutluses. Kuidas täiskiilutud kirik kuulas, ei kõhatamistki. Kuuldus isegi kärbse poristamine aknaruudul.

See, mis tuli selle noormehe suust, polnud poolestki see jumalasõna, mis oli kuuldud Juhisaare kantslist aastakümneid. Tekkis arusaamine, nagu oleks neid joodetud siiamaale niisugusest riistast, mille ääre ümber huuled ei ulatu, nii et läheb kaduma suurem osa kallist joogist. Aga see noormees andis neile kibu äärest, andis õhukeseservalise kruusiga, nii et kaduma ei läinud tilkagi. See uutmoodi jook, see uus toidus, mis tema jagas, oli hingele karastav ja kosutav.

Kui jutlus lõppes, tunti kahju, et see käest kadus. Noormees oli kogu kirikutäie rahvast jaksanud võtta käekõrvale ja teda talutanud niisuguseid teesid ja radu, mida ta polnud mitte enne käinud. Ja kui huvitavad, iseäralised olid need uued teed, mida näitas neile oma jutluses Kööts.

Juba siis liikus kirikuliste hulgas ümber lause: «Oleks ka meil niisugune õpetaja!»

Ja kui pärast teatavaks sai, et vanale Rothile valitakse abiline, siis tekkisid kohe kahesugused arvamised.

«Tulgu abiõpetajaks Kööts, ei keegi muu,» ütlesid ühed. «Kui pärast vana õpetaja ameti täitsa maha paneb, eks ta jää siis Juhisaarele päris õpetajaks. Oma kihelkonna mees ka, eks see oleks üsna sünnis.»

«Mistarvis siis abiõpetajaks,» kõnelesid teised. «Ega vana Roth ometi midagi enam jaksa, on ju teine juba päris muld. Läheb armuadra peale ja elab edasi, ega tal viga ole. Kauaks siis temal enam elupäevi. Eks Kööts või hakata siis kohe päris õpetajaks.»

Muidugi olid need ainult soovid ja kellelgi polnud aimugi, missuguseid samme peaks astuma nende soovide teostamiseks.

Kuuldus samme kirjutustoas. Harjunud käsi avas ukse ja sisse astus Juhisaare õpetaja Roth kihelkonna vöörmündrihärra v. Ungerniga.

Vöörmündrid tõusid püsti.

Õpetaja pani ukse kinni, astus vöörmündrite juurde ja teretas neid kättpidi. Von Ungern nikutas kergesti peaga, astus akna alla, heitis pilgu õue ja istus siis laua kõrval seisvale toolile.

Konvendi koosolek algas laulu ja palvega.

Oma palves pööras Roth iseäralise tungiga issanda poole, et ta annaks oma rahvale alati tõsist tundmist

ja alandlikku meelt. Võimsalt hüüdis ta, et issand pööraks ära inimeste meeled nende poolt, kes püüavad segada mõtteid ja ära pöörata südamed õigelt teelt.

«Nagu vanast Jakob hoidis kinni sinust, issand, nii tahame ka meie sinust kinni pidada. Sinu abi on meile hädasti vaja, sest käivad ringi need, kes eksitavad rahvast sinu õigetelt teedelt. Issand, karista ise oma õigluse vitsaga neid, kes ei taha kuulda sinu käske. Sina anna ise oma koguduse karjastele jõudu ja valgusta ka neid oma vaimuga, keda oled kutsunud oma pühakoja ja koguduse teenistusse. Anna neile alati selget mõistust, et nad suudavad seista kõikide pahade asjade ja kurjuse vastu, mis vaenlane külvab inimeste südametesse. Lase, issand, tulla ikka karjaseid oma kogudusele nende hulgast, kes juba aastate kaupa on kogunud lambaid su rohumaadele . . .»

Palve lõppedes ja juba palve ajal tõusis vöörmündritel tunne, et vana õpetaja polnud ennemalt ilmaski nii palunud. Nad ei suutnud küll kõikidest sõnadest saada täitsa aru, aga ometi aimas pea igaüks, et õpetaja palus: issand, karista vastupanijat ja sõnakuulmatut vaimu. Suur süü on see issanda ees, kui talurahvas peaks midagi niisugust tahtma ja soovima, mis ei käiks kokku mõisavanemate tahtmisega. See arusaamine mõjus mitmesse niivõrd masendavalt, et ei julgetud õpetaja ja vöörmündrihärra poole vaadatagi. Ja kui nüüd meelde tuli see Kõõtsi asi, siis tundsid pea kõik, kuidas julgus vaibus ja selle noormehe kuju taganes ikka kaugemale ja kaugemale. Ütles ju õpetaja küllalt selge sõnaga: issand, anna karjaseid ikka nende hulgast, kes on hoidnud su karja aastate kaupa. Aga eks olnud noor Kööts ometi talupoja poeg, nende eneste sarnane, ta isa oli siinsamas sündinud. Tema ei kõlbagi siis õpetajaks.

Ja kuidas saab siis teha temast veel juttu?

Vöörmündrihärra v. Ungern kuulas palvet istudes, kuna vöörmündrid pinkide vahele põlvili laskusid puhtale valgele põrandale. Von Ungern oli palvega rahul. Palve lõppedes heitis ta pilgu üle vöörmündrite ja see pilk kõneles: «Nüüd kuulsite, mida tuleb paluda. Arvan, et sellest aru saite.»

Õpetaja Roth ise oli oma palvega rahul. Ta teadis: omast käest, omast jõust ei jaksa mina midagi. See oli issand, kes pani minule suhu need sõnad.

Pikk palve ajas tal üles palava ja väsitas teda.

Ta puhkas veidi aega.

Asudes päevakorrale, võeti esmalt käsile väikesed jooksvad asjad. Mõnelt poolt oli alles toomata õpetaja palgavili, teiselt jälle karjalauda katuse õled ja kolmandal tegemata künnipäevad.

«Armsad vöörmündrid, teie peate ometi oma ametis olema truud ja hoolsad, sest muidu ei saa pidada kirikumõisa majapidamist korras. Teie olete ise peremehed ja ma usun, ka teie ei salli oma majapidamises lohakat korda. Seda pidage meeles, et kõik kiriku käsud täidetaks.»

Von Ungerni sõnad olid kindlad ja käskivad.

«Eks saa ikka käskusid antud küll,» kõneles Malla Andrus, «aga ega nad jookse neid kohe täitma. Omal ka tööd ja toimetamist, ega saa ka alati uuesti joosta.»

«Sa ei tohi mitte nõnda kõnelda,» tähendas v. Ungern. «Kui sind on valitud niisuguse suure aurikka ameti peale ja kui oled selle ise vastu võtnud, siis pead ka oma kohused täitma.»

«Manitse neid jumala sõnaga, armas Andrus,» tähendas õpetaja. «Teie kohus on seista alati oma issanda teenistuses ja tema küsib ka teie käest vastust. Ta on teid seadnud minule abiliseks ja meie töö peab käima koos. Näituseks on Võllapea vallas,» (õpetaja vaatas täiskirjutatud lehelt) «kolmel või viiel peremehel mõnel mitme aasta maksud tasumata. Ma usun, armas Jüri, sa pole vist küllalt hoolas olnud.»

«Ma olen küll rääkinud,» vastas punase habemega kebja kondiga mees. «Lubavad küll, aga ütlevad: tee mis tahes — ei ole.»

«Ära nüüd niisuguse loriga tule,» tähendas v. Ungern. «Oma maksud peavad nad õiendama. Kui nad seda jaanipäevaks ei tee, siis — ütle neile, antakse nad kohtu kätte.»

«Eks ma seda ütle küll,» tähendas Jüri ja istus oma kohale.

Aga istudes liikusid ta huuled. Talle tuli meelde kodu-

küla, see kõige vaesem paepealne nurk Juhisaare kihelkonnas. Mitmel on seal praegu pealt otsas katused ja mis tilk taevast tuleb, see kaela kukub. Kevadel oli põhunälg. Esmalt söödeti lahjadele loomadele küünide katused. Nende lõppedes sõid loomad ära ka suitsenud ja tolmunud toakatuse õled. Aga ka tänavu polnud loota, et neid auke kuidagi saaks katta, sest kuiv pani rukki kinni, paljas kihu paepealsel põllul. Tuleb talv, tuisk loobib lakka lund ja pisikesed lapsed konutavad kadakavinguga täidetud toas.

Nad jäävad haigeks, kaebavad valu kaelas ja rinnus ja peagi köhivad nii kinniselt, nagu löödaks neile rinnus terava kirvega haavu. Varsti kuulduvad koiduajal juba haamrilöögid ja valmib valgeist laudadest puusärk. Isa silmist ei veere pisarad, vaid sealt vaatab tume valu. Ega see ole siis esimene puusärk, mis valmis siin peres; sündimine ja suremine — need vahelduvad sageli. Nüüd astub seesama õpetaja puusärgi äärde ja ta oskab öelda, et need, kes panevad selle mullase keha täna hauda, olevat õnnelikud inimesed. See, kes oli nende südamele armas, on pääsnud maailma vaevast, ja kas võivad soovida vanemad veel paremat. Aga ometi pöörab vaimulik veel teise lehe ja seal seisab üleval: küllap issand karistab ka vanemaid nende pattude pärast. Ja patte, neid on ju igal sammul ja pattude hulka käivad ka võlgnevad kirikumaksud.

Kiirelt uitis Võllapea vöörmündri mõte niisuguste asjade hulgas. Aga mis sinna teha, nii oli see ilmakord ja teistsugusena polnud see mõeldavgi.

Varsti jõuti väikeste asjadega, mis puudutasid kirikumõisa majapidamist, läbi, aga konvent polnud sellega veel lõppenud.

Õpetaja Roth otsis oma jutule algust ja ta hakkas kaugelt peale. Ta tuletas meelde aegu, kus ta oli noorelt tulnud Juhisaarele ja kogu oma elu siin andnud issanda teenistusele ja armsa koguduse juhtimisele. Vähe on siin koguduses neid veel järel, kelle pea peale poleks ta pannud oma käsi õnnistamiseks olgu ristimise, leeritamise või laulatamise ajal. Aga nüüd on ta jäänud vanaks ja tunneb, et ei jaksa issanda viinamäel teha tööd, nagu seda issand tema käest nõuab. Iseäranis viimasel ajal

tulevat rahva eksitajad nagu ussid, aga tema ei suuda haarata jumalasõna keppi ja purustada nende päid.

Oma kõnest leidis ta kord-korralt rohkem vaimustust ja ta hääl muutus hoogsaks.

«Mitmed teie hulgast, armsad vöörmündrid, on olnud palju aastaid minuga ühes valvamas, et kurat ei saaks visata umbrohtu nisu hulka. Ma pean tunnistama, et mitmed teie hulgast on täitnud oma kohust truusti ja alati püüdnud täita minu käske ja nõudmisi. Aga viimasel ajal on paharet väga tegev ja ta vastu peab issanda viinamäel valvamas olema alati tugev jõud. Sellepärast pöörasin mina ka kirikuvalitsuse poole ja palusin, et mulle antaks abiliseks tubli noor jõud. Minu palvet võeti kuulda ja sellepärast kutsusimegi teid, mu armsad vöörmündrid, täna kokku, et selle asja üle läbi rääkida. Valgustagu armas issand siis ise teie mõistust selleks suureks ülesandeks.»

Õpetaja vaikides võttis v. Ungern sõna.

«Armsad vöörmündrid, mina ei räägi teile palju. Teie teate, ajad on halvad. Sellepärast tahame meie panna Juhisaare õpetajale ka niisuguse abilise, keda meie oleme läbi katsunud ja kellest meie teame, et ta selle ameti peale kõlbab. See noormees on meie vana armsa õpetaja poeg, noorhärra Kurt, kelle jutlust olete juba kuulnud ja kellega te muidugi ka väga rahul olete.»

Vöörmündrid vaikisid.

See oli ometi õige, mis kõneles õpetaja Roth. Kas polnud terve noorem põlv tema ristitud, tema õnnistatud leeripühal. Kas polnud ta aastakümneid igal pühapäeval kantslis, kus ta valjusti noomis, sõitles, tõreles. Kas ei ulatunud ta pilk alati üle laialdase kihelkonna piiride, nii et ükski halb tegu ei jäänud tema poolt tähele panemata. Kes jõuab lugeda üles kalme niihästi vanal kui uuel surnuaial. Kõiki neid, kes nende all puhkavad, oli tema saatnud selle õige ja tõsise jumalasõnaga. Eks vanemad mehed mäletanud aegu, kus ta oli alles noor, siis arvas ta vahel, et sõna üksi ei aita, vaid võttis isegi appi teo. Kui Lahuvere noored tegid üles kiige ja sealt kostis kogu suvise öö poiste ja tüdrukute kilamine, siis kutsus õpetaja Roth enesega talitaja ja veel paar vanemat tõsist meest.

«See kiik viib noored inimesed hukka ja öö läbi patulõbu tagaajamine äratab inimesed lihahimule. Seda ei või ma lubada, sest see on ka kuradi tööriist. Raiuge sambad puruks!»

Ja mehed raiusid puruks sambad ja aisad, lõhkusid ära põhilaua ja need pooleksraiutud kiigesambad seisid seal aastate kaupa.

See oli aeg, kus õpetaja Roth suutis võimsalt hoida oma karja koos.

Aga viimastel aastatel oli midagi nagu vargselt hiilinud kihelkonda, mida esmalt õieti ei märgatud, ei teatud, kust see tuleb, aga leiti siin ja seal, et ta on. Kuuldi märkusi õpetaja Rothi kohta, mis püüdsid tõendada, nagu oleks ta inimene, kes ainult oma leiva pärast kohta peab. Oli isegi neid, kes julgesid ütelda, et õpetaja Roth on pannud kammitsasse Juhisaare vaimlise elu ja tema polla muud kui mõisnikkude käsilane. Ei võetud sugugi arvesse kogu ta elutööd. Kuigi seda tuletati meelde, siis oli neid, kes selle üle aina irvitasid. Mõistagi, et vaga südamega ja jumalakartlikud inimesed niisuguste mõtteavaldustega ei ühinenud ja vahel astuti ägedasti vastu niisugustele koristamatuile suudele.

Aga ikkagi säärane meeleavaldus oli nagu taud ja see lagunes kiirelt edasi kogu kihelkonna piires.

Aga ka need, kes kõiki Rothi suuri teeneid Juhisaarel tunnustasid, ei leidnud siiski oma südames talle poolehoidu. Oleks ometi kordagi maitsnud südames tunnet, mis oleks selle mehe kuju toonud hoopis lähedale. Olgugi et teda oli nähtud aastakümneid, jäi ta inimestest ikka kaugele ja isegi vöörmündrid, kes temaga sageli puutusid kokku, tundsid alati rahutust südames, astudes nende hallide teravate pilkude ette.

Vöörmündrid tundsid, et nüüdki oleks midagi õpetaja ja v. Ungerni kõne peale öelda. Aga mida? Ei ühelgi olnud ühtegi lauset keeleotsas, mida sünniks avalikuks tuua. Mõtteid oli küllalt peas, aga need jooksid laiali mitmesse harusse. Ometi olid nad otsustanud midagi ütelda, oli ju neile ka väljastpoolt ette pandud öelda, aga nüüd olid need kõik käest kadunud. Otse tundus suur häda südameis, et see kõik nõnda läheb.

Õpetaja Roth ja vöörmündrihärra v. Ungern ootasid veidi aega. Von Ungerni näppude vahel oli kullast uurikett ja pahemale põlvele visatud parem jalg kõikus õige vähe.

«Nagu näha, armsad vöörmündrid,» algas v. Ungern, «pole ka teil selle vastu midagi. Mina näen, teie olete mõistlikud inimesed ja saate väga hästi aru, et meie armsal õpetajahärral on abi vaja. Ja kes oleks siis küll parem abiline kui ta poeg, noorhärra Kurt, kes siinsamas kirikumõisas üles kasvanud ja keda te kõik olete lapsena näinud. Palun, armas õpetajahärra, pange see siis kõik nii kirja, et teie abiliseks jääb teie poeg Kurt ja et Juhisaare kihelkonna konvent on selle täna nõnda otsustanud. Pärast kirjutate teie sellele siis nimed alla.»

Seal kuuldi vöörmündrite hulgas sosinat:

«Pärt, sa pidid ju rääkima. Eks sa räägi siis ruttu! Räägi ennemini, kui kiri valmis!»

Aga vana Pärt Kruusakivi istus otse kivistunult.

Tema hinges oli midagi, ta oleks tahtnud ütelda, aga seal nagu suruti kinni ta suu. Mis tal ütelda siis ongi! Eks olnud see ju õige, mis seal esmalt palves paluti ja pärast kõneldi. Kuidas saab ta selle vastu rääkida. Ta vaim nagu oleks ära lahkunud, jättes teda sinna istuma ilma mõtteta, ilma arusaamisvõimeta.

«Eks ütle siis sina, Andrus,» sosistasid teised Malla valla vöörmündrile. «Sa ju ise lubasidki. Eks sa ütelnud hommikul Naarimaa kõrtsis: «Kui kõik vaikivad, mina kõnelen.»»

«Mis sa siis kardad,» sosistasid teisel pool istujad. «Teil seal Mallal renthärra sees, tema neist asjadest ei hooli. Sul koht välja maksetud, mis nad võivad teha.»

Õpetaja kirjutas protokolli. Sulg jooksis krabinal üle paberi.

Andruse enesetunne ärkas suurejõuliselt. Olgugi et ka tema ei saanud oma mõtteid korraldada, aga sellest sai ta aru, et ikka tuleb rääkida. Tema oli Naarimaal tõepoolest lasknud sõna kukkuda, et tema kõneleb Kurdi vastu ja paneb otsekohe Köötsi abiliseks ette. Ja nüüd läheb see kõma muidugi laiali mööda kihelkonda. Aga kui ta nüüd vaikib nagu kala, kus siis pärast selle naeru ots.

Andrus tõusis püsti.

Kuid seda ei pannud tähele ei õpetaja Roth ega vöörmündrihärra v. Ungern.

Andrus kõhatas.

Vöörmündrihärra v. Ungern vaatas ta poole.

Von Ungerni kulmule tekkis sügav korts. Ta pahem jalg, mis oli visatud paremale põlvele, kõikus nüüd õige hoogsalt.

«Kas sina tahad midagi ütelda?» küsis v. Ungern. «Ons see mõni hädaline asi?»

«Aulikud härrad,» ütles Andrus, aga siin tuli juba takistus. Ilma et ta oleks suutnud hoida, kompsis tugevasti põlvega vastu pinki.

«Mis sa tahtsid kõnelda, armas Andrus?» küsis õpetaja Roth, kes jättis kirjutamise seisma ja vaatas ainiti Andrusele otsa.

«Ütle ometi!» sosistati pahemalt poolt.

«Muidugi austab kogudus vana õpetajahärrat, aga ma tean, olen kuulnud, et räägitakse ühes ja teises kohas . . .»

«Ütle, mida räägitakse,» küsis v. Ungern teravalt.

«Räägitakse, keda kogudus tahab uueks õpetajaks.»

«Uueks õpetajaks, ütled sa, armas Andrus,» kõneles õpetaja Roth. «Ega mina siis täna ometi ametist ära astu. Meil oli siin jutt ainult abilisest. Ma jään, armsad vöörmündrid, edasi teie õpetajaks.»

«Ega mina ka seda asja räägi,» sõnas Andrus juba julgemalt, sest ta tundis, et peas lõi selgemaks. «Mina ju ütlengi sellest abilisest.»

«Abilisest ikka muidugi,» ruttas ka keegi teine vöörmünder. «Eks vana õpetajahärra jää ikka.»

«Armsad vöörmündrid,» kõneles õpetaja Roth edasi. «Nähtavasti ei saa teie sellest asjast aru. Eks mul ole ometi õigus seda võtta abiliseks, keda tahan ja keda kõrge kiriku ülemus selleks sündsaks arvab. Selle vastu ei peaks ometi kellelgi midagi olema.»

Nüüd oli juba jutt sellest asjast pääsnud veerema ja vöörmündritest tundsid nii mitmed keelel midagi kerkivat. Ka Andrus tundis olevat oma südame üsna rahuliku ja ta hääles ei tundunudki suuremat kõikumist, kui ta sõnas:

«Nii see küll on, aulikud härrad, aga eks meie arva ka seda rääkida, mis kihelkonna rahvas isekeskis kõneleb. Ja nüüd polegi muud juttu, kui sellest abilisest.»

Von Ungern, kes siiamaale oli pealt kuulanud, ei suutnud ennast pidada ja küsis, veidi hääle ärrituse pärast värisedes:

«Noh, ütle siis sina mulle, mis nad seal kõnelevad.»

«Mis nad kõnelevad,» vastas Andrus. «Eks ikka, nagu ütlesin: nad ei taha noort õpetajat Kurti abiliseks, vaid . . .»

«Keda siis?» hüüdis v. Ungern.

«Nad ütlevad, tulgu õpetaja Kööts Juhisaare. Pärast võib see ka jääda siia päris õpetajaks.»

Õpetaja Roth oli sulevarre pannud lauale ja nüüd surus ta oma käed kokku, nii et valged, luised sõrmed krudisesid.

«Või nii! Ja sina kui üks kiriku vöörmünder tuled seda siin kõnelema,» hüüdis v. Ungern vihaselt. «Mina näen, sina ei kõlba selle ameti peale. Kui me oleme otsustanud valida noore õpetaja Kurti abiliseks, siis ei või te ometi sellele vastu panna. Te peaksite sellest aru saama. Ja nüüd teeme sellele jutule lõpu ja teie panete nimed sellele kirjale alla.»

Seal tõusis äkitselt püsti Pärt Kruusakivi raske keha. Seda märkas kohe õpetaja Roth.

«Noh, mu armas Pärt, sina ütled need õiged sõnad.»

«Nii see küll ei lähe, et me sellele kirjale oma nimed alla paneme,» kõmises vanamehe hääl. «Siin tuleb ikka ka sellest kõnelda, mis on kihelkonna rahva soov. Kihelkond ei ole ometi üks inimene. Ja kui üks õpetaja astub ametisse rahva tahtmise vastu, siis ei sünni ta oma koha peale.»

Selles hääles ei tundunud vähematki virvendust, mis oleks tunnistanud vanamehe ärevust. Ta uhke, kortsuline palg oli rahulik ja ta silmad vaatasid otsekoheselt, kindlalt.

Vöörmündritesse oli sellel ütlusel tugev mõju. Nad hiilisid otse kartlikult laua poole. Oma südames pidi aga igamees tunnistama, et ükski nende hulgast poleks mõistnud öelda nii targasti.

Niihästi v. Ungerni kui ka Rothi rabas see ütlus niivõrd tugevasti, et mõlemad tundsid pinna kõikuma löövat jalge all.

Äkitselt astus v. Ungern paar sammu meeste poole ja vaatas neid ainiti valju pilguga.

«Mis see on, mis te kõnelete? See on ju otse ülematele vastupanemine. Kirikul on oma valitsus, mille esimees olen mina. Kes küsib siin igamehe käest, mis ta tahab? Teie peate ometi sõna kuulma. Kes teile siis ütleb, et see — see — keda teie tahate, ka kinnitatakse Juhisaare kiriku peale?»

«Eks me kuulaksime ikka küll, aga mis sa inimestele teed,» kõneles keegi tagant pingist. «Räägivad ju ühtelugu, et ka kogudus võida valida. Tal olla selleks õigus, sest ta maksab ju ka maksusid.»

«Olla lehtedeski üleval,» ruttas keegi kolmas ametivend appi, «et saksad ei võida ka ikka seda panna, keda nemad tahavad.»

Õpetaja Roth suutis ennast pidada.

«Armsad vöörmündrid,» hüüdis ta, «ärge neid lehti uskuge! Just need ongi, mis teid viivad suurte eksituste sisse.»

«See on kõik tühi lori,» tähendas v. Ungern. «Kirikuvalitsus on see, kes määrab õpetaja ja kes selle ametisse kinnitab. Kirikuvalitsus ometi teab, kes sünnib selle ameti peale. Rahvas ei või ju seda ometi teada.»

«Ega või nüüd küll,» ütles Andrus, «aga eks ta taha ikka ka niisugust meest, kellel kõik need paberid ja kirjad selged.»

«Meie räägime seda asja sellepärast,» kõneles vana Kruusakivi, «et see kõik selgesti teada oleks. Siin peaks ikka kirikuvalitsus ka rahva soovi tähele panema. Saksad teavad ju ise, et Luhaveres taheti õpetaja viia väevõimuga kiriku, aga mis sellest tuli — paljas pühakoja teotus. Nii ei peaks ometi mitte Juhisaarel sündima.»

Von Ungern ei suutnud tagasi hoida oma viha.

«Kas sa ähvardad? Kas sa ei karda, et langed selle eest karistuse alla?»

«Kuidas mina siis ähvardan,» vastas Kruusakivi rahulikult. «Mina ju hoiatan, et ei sünniks paha ega kurja.»

Enne kui v. Ungern jõudis uuesti sõna võtta, pani õpetaja Roth käe ta õlale. Nad kõnelesid tükk aega saksa keeli. Õpetaja kõneles tungivalt ja aeg-ajalt näis v. Ungern jäävat rahulikumaks.

Mõlemad istusid uuesti laua juurde.

«Armsad vöörmündrid,» algas Roth, «need olid väga halvad hääled, mis täna tulid kuuldavale teie suust. Aga teie eksite, mina ei taha ju veel lahkuda, vaid ma tahan veel issanda abiga jääda ta koguduse juurde. Mina ei taha ju ka endale võtta niisugust abilist, kellele kogudusel tuleb palka maksta. Kui minu poeg siin on ja mind aitab, siis ei või ometi kellelgi olla midagi selle vastu. Ja teie, mu armsad vöörmündrid, peate ometi teadma, et meie kirikuvalitsus ometi seda paremini teab kui talurahvas, kes kõlbab Juhisaare õpetajaks, kes mitte. Teie peate seda ka rahvale seletama, et kui vaimulik valitsus ei kinnita ja mõisavanemad ei taha, siis ei või niisugune mees ometi siin õpetajaks olla. Nõnda ei või praegu keegi veel seda teada, keda issand tulevikus siia ametisse kutsub. See on ju issanda tahtmine ja meie vaesed patused inimesed ei või ometi teha ta tahtmise vastu. Ja nüüd lõpetame ära täna konvendi ja ma usun, et teie, kes te ka issanda ja ta koguduse teenistuses olete, kõik niisugused valearvamised ja väärmõtted maha suruté.»

Konvent lõppes.

Aga nimed jäid paberile alla kirjutamata.

4

Juhisaare koguduse elu oli lõõnud käärima.

Otse tuuleiilina käisid üle kihelkonna konvendil räägitud sõnad.

Ühte teed tulid Malla valla vöörmünder Andrus ja vana Pärt Kruusakivi. Teel pöörasid nad Naarimaa kõrtsi. Kõrtsis olid Naarimaa külast Reinu Tiit, Arusaare Laas ja Aidaku Priidik. Peale selle olid seal veel Kandlemaa külast Härjapere Mihkel ja Riuhka Kustas. Kõrtsikambris istusid Vihuste mõisa metsavaht Rein ühes loomadeostja Tiuksuga.

Kõrtsis oli jutt hoos ja vilkalt liikus paks kõrtsinaine õlut ja viina valades. Vana kõrtsi-Juhan ise seisis puusakil leti nõjal ja kõneles Naarimaa meestega.

Niipea kui vöörmündrid tõstsid jala üle läve, katkes korraks jutt.

«Noh, kuidas on,» küsis Reinu Tiit, «panite Köötsi Juhisaare abiõpetajaks?»

Pärt ja Andrus küsisid kortli viina, istusid leti lähedale pingile.

«Noh, kuidas läks?» päris nüüd omakorda ka Arusaare Laas. «Kõnelge ära, siis meil ka naistele kodus rääkida. On ju teised nüüd nagu munas kanad: ikka Kööts ja Kööts, nagu teaks, mis see Kööts neile nüüd õige annab.»

«Abiõpetaja jäi täna valimata,» vastas Andrus.

«Jäi valimata?»

«Kes see siis edaspidi teil neid hingeasju toimetab?» küsis Tiuks üle ukse. «Vanal Rothil on ju hing niidiga kaelas. Temapoolest mingu kogu Juhisaare põrgu, ega see mees suuda jalga ette panna.»

«Miks ta siis valimata jäi?» küsis Arusaare Laas. «Pidi ju täna ikka valitama.»

«Vana õpetaja arvas, et ta ise valmis saab. Kurt ainult aitab teda ajuti,» vastas Andrus.

«Noh, seal see vana rebane teid ilusti sisse vedas,» tähendas Riuhka Kustas. «Te muidugi olite sellega päri.»

«Kas nüüd just päri,» tähendas Andrus. «Eks sai ühteist ka kõneldud, aga mis me'gi võisime parata.»

«Nii ta läheb, on koer kord kirikus, küllap ronib juba isegi kantslisse. Mine aja siis veel välja,» naeris Tiuks. «Hei, kõrtsimamma, anna paar pudelit, joome siin õige Kurdi tervist. Aga eks see ole õige ükskõik, kes seal kantslis pühapäeviti Peetrust ja Paulust paugutab.»

«Ei ole see nii ükstapuha sugugi,» arvas Arusaare Laas. «Siin peab ometi ka seda tähele pandama, mis kogudus tahab. Eks kogudus ole ometi palgamaksja, siis peab olema õigus ka sõna öelda. See on ometi ilmas igal pool nõnda. Aga ega teie nüüd seal julgenud teha suudki lahti.»

«Ja mis te siis arvate, mis me oleksime pidanud rääkima,» küsis Pärt Kruusakivi. «Mina just ütlesin,

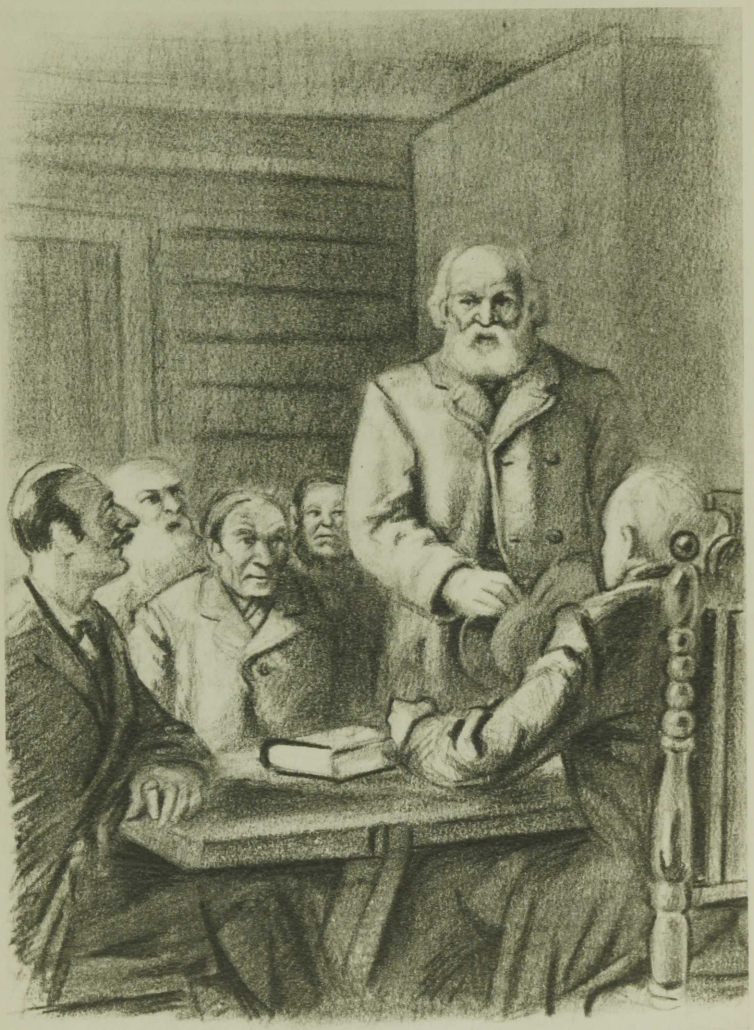

„Mis nad kõnelevad," vastas Andrus. „Eks ikka, nagu ütlesin: nad ei taha noort õpetajat Kurti abiliseks, vaid . . ."

et ei või ometi see mees õpetajaks olla, keda kogudus ei taha.»

«Ja mis nemad siis vastasid?»

«Kirikuvalitsus teada paremini, kes õpetajaks sünnis.»

«Noo, nüüd on kurat väljas,» hüüdis Aidaku Priidik. «Mina maksan oma maksud, linaleisikad ja kindapaarid. Eks kirikuvalitsus maksku siis üksi. Näe, kui tulevad veel, küllap siis näitan, kus õuevärav.»

«Nii ei sünni kõnelda,» tähendas Kruusakivi.

«Ei sünni, ei sünni, aga neil sünnib. Kirikuõpetaja on niisama ametnik, nagu iga teinegi, kes saab palka. Ja meie ei või siis sõnagi kaasa rääkida! Ega nüüd ole enam endine aeg.»

«Ah, ah, ah!» naeris Tiuks. «Siin Juhisaarel saab viimaks päris nalja näha. Aga ega need teised nii kanged ole kui Naarimaa mehed. Teil kõrts külje all, võite julgust võtta iga tund.»

«Ära sa, Tiuks, nüüd lobise, aga meil on asi tõsine,» kõneles Reinu Tiit. «Siin Juhisaares tahab igamees Kõõtsi abiliseks. Võib-olla mõned vanad naised on Kurdi poolt, neile laulab vanamees ette.»

«Taevake, see Kõõts on ju nii selge keelega ja ütleb niisuguseid sõnu, mis lähevad otse südamesse,» kõneles heleda häälega ja vesiste silmadega Härjapere Mihkel.

«Viib otse püstijalu inimese taeva,» irvitas Tiuks. «Tahad või ei taha — pead minema. Sudib sind kord veel ukse vahel ja näe, vopsti oledki juba eeskojas. Sealt sa juba enam ei pääse.»

«See on ju kõik väga kena,» pistis nüüd kõrtsmik Juhan vahele. «Ma olen kuulnud teie arutusi, aga targemaks neist ei saa. Hea küll, vana Roth jääb ametisse. Igamees teab, et ta on jõuetu ja ega siis keelda ei või, kui poeg teda aitab. Sellel on muidugi kõik paberid ja kirjad selged, ega ta siis muidu või ometi kantsli astuda.»

«Noh, hea küll, aidaku siis vanameest,» hüüdis Aidaku Priidik. «Aga Kõõtsi toome Juhisaarele.»

«Teie toote, aga kuhu te ta panete,» kõneles kõrtsmik edasi. «Niisugusel koolitatud mehel peab ju olema ka korter ja palk. Kes see siis maksab? Kes teab, palju vanal elupäevi on. Võib-olla elab aasta, võib-olla elab

kümme, niisugused vanad visisevad vahel kaua. Ega ole töö ta konti tapnud. Kurt on ikka abiliseks, mis sellest, et esiotsa ilma palgata. Aga küllap pärast kogudus harjub ära ja näe, valite ta ise Juhisaarele õpetajaks.»

«See on targa mehe jutt,» tähendas metsavaht Rein. «Nii aetakse targu kõik asjad ilusti korda.»

«Kurat võtaks, see oleks ju täieline ninapidi-vedamine.»

«Aga, armas mees, ega keegi su ninale selle juures haiget tee,» tähendas Tiuks.

«Sina pea oma suu! Nii see küll ei lähe. Kogudus ei taha ja siiski jääks ta siia õpetajaks. Ah, meil pole siis muud kui maksa aga palka. Eksite, mehed! Seal Luhaveres taheti ka panna, aga näe, meest ei lastud kiriku. Tõmmatud kuub seljast maha ja nüüd on mees sunnitud vaimulikust seisusest lahkuma.»

«Mehed, milleks nüüd niisuguseid juttusid vaja!» hüüdis Kruusakivi. «Need on ikka kõrtsijutud ja muud midagi. Kas te tahate siis jumalakoja juures hakata tarvitama vägivalda?»

«Noh, teie, vöörmündrid, tantsite muidugi nende pilli.»

Vana Kruusakivi tõusis püsti ja ta pikk habe värises.

«Sina, Priidik, ei kõnele õieti. Mina olen alati nõudnud, mis tuleb koguduse kasuks ja pole ma ilmaski ütlemata jätnud, mis pidasin ütelda oma kohuseks. Aga seda tea, et ma kirikut pean jumalakojaks ja selle teotamine on alati suur patt.»

Kruusakivi sõnad sundisid mehed veidiks vaikima.

«Ei, mis nüüd seda ütelda,» algas Arusaare Laas. «Sa, vanaisa, pahandad ilmaaegu, eks me tea kõik sind. Aga ka Priidikul on ometi õigus. Ega ole endine aeg, et lase aga nina peal edasi tantsida. Peab ikka ütlema, ja kui sul on õigus, ega ka see mõisahärra või teha midagi. Mina olen nii mõnigi kord ka Ungerni suu kinni pannud, sest eks igal inimesel ole oma õigus.»

«Ära aja!» hüüdis metsavaht Rein.

«Noh, sind, meest! Küllap lähed laulad ette, mis kuulsid. Selle eest ju leiba saad.»

Metsavaht tõmbus tagakambri.

«See on selge, et Kurt jääb siia kohta varitsema,» kõneles Aidaku Priidik. «Ja ühel heal päeval, kui teid

pole konvendil, küllap siis pannakse ka nimed kirjale alla ja asi vask. Mine saa siis enam nuhtlusest lahti.»

«Arvan, et see täna minul viimane kord oli,» kõneles Pärt Kruusakivi. «Ma olen vana, ajagu nooremad asja. Mina annan ameti ära.»

«Noh, see oleks vanale Rothile õige mesi moka peale,» ütles Arusaare Laas. «Ta tahtis sinust juba ennemaltki lahti saada. Metsanurgast valitakse siis muidugi Soomuse Siim ja see mees laulab vanale Rothile iga sõna peale jah ja aamen.»

Päike vajus juba Niidi männiku taha, kui Pärt Kruusakivi lahkus ühes Andrusega Naarimaa kõrtsist.

«Kas sa tahad siis tõepoolest ametist ära astuda?» küsis Andrus teelahkmel vanamehelt jumalaga jättes.

«Nii küll. Olen vana. Küllap mõni noorem ajab asja paremini.»

«Kahju! Ega siis jää kedagi, kes seal julgeks sõna öelda.»

«Võib-olla teevad need mu sõnad veel pahandustki. Mina seda nüüd tean, mis see issanda tahtmine õieti ongi. Eks ta ise juhi oma koguduse asju, nii nagu ta seda heaks arvab.»

Mehed lahkusid. Verev suvine päike paistis läbi männimetsa ja metsaveerselt murult õhkus juba veidi vilupoolset tuulehõngu. Eemalt jõe luhalt kuuldus räägu hääl. Need olid tal viimased pidupäevad paksus rohus, sest Lõhavere mehed lubasid vikatid viia juba tuleval nädalal heinamaale. Kiirelt sõites tuli veskiline mööda maanteed. Tolmupilv tõusis kõrgele ja kergest tuulest surutud, langes jahupeenike tolmukangas paremale poole teed laiali põllupeenrale.

Maa janunes juba mitmendat nädalat vihma järele.

Kus iganes juhtus paar või enam inimesi olema koos, oli kõne uuest õpetajast. Need jutud said jõudu nagu mingist salaväetusest; nad ei suikunud, ei vaibunud, vaid läksid päev-päevalt elavamaks. Ka niisugused inimesed, kes siiamaale kirikust suuremat ei hoolinud, võtsid elavalt osa uue õpetaja valimisest. Igaühel oli oma arvamine ja selle eest katsuti seista kõige jõuga ja mõistusega. Isegi hoopis ükskõikseid suudeti kiskuda kaasa, oli siis Kurdi poolt või vastu.

«Sellega ei või ometi kuidagi leppida, et meile sunnitakse peale niisugune inimene, keda me ei taha. Vaadaku, mitte ükski ei tõsta oma jalga kiriku, katsugu, kas tal seal ei hakka üksi õudne.»

«Ää nüüd tühja ajage! Küllap neid juba on, kes lähevad. Või temal nüüd sellest lugu, on teid seal pisut või palju, peaasi kui aga palga saab. Ja juba selle eest hoolitsetakse, et see kätte tuleb.»

«Aga me ei maksa.»

«Rumalad lapsed olete. Milleks siis need kohtud ja kordnikud.»

«Noh, sa lähed käest hoopis metsa. Mis õpetaja ta siis on, kui aina kohut käib.»

«Su tarkus ei ulatu ometi ümber nina otsa. Kohus mõistab palga niisama välja kui iga teisegi palga. Kui sa ei maksa, vaata, pannakse ühel heal päeval su pullile kohtupitsat sarve külge ja ma ostan ta oksjonilt omale.»

«Käi kuradile oma jutuga!»

Kareldes lendas sõnum läbi kihelkonna: vöörmündrid pannudki nimed paberile alla.

Oli neid, kes kahtlesid.

«Mis seal kahelda. Vana Metsanurga Kruusakivi ütles ju ameti ära ja Soomuse Siim — noh, seda meest te teate, see puhub ju eluaja vana Rothi pilli.»

«Aga kus siis Malla Andrus oli? Tema ütles, et kõneleb vastu.»

«See mees raius jala vikatisse ja ei saa kolmat nädalat toast välja.»

«Noh, mõistsid valida paraja aja.»

«Kirikuvalitsus olla kõik teinud tipp-topp ja paari nädala pärast laulatatavat Kurt Juhisaare õpetajaks.»

«See on ju kõik nii kavalasti valmis küpsetatud, sul pole muud kui võta aga vastu.»

«Kõik pudrud süüakse palavalt.»

«Ei, mis sa neid mehi lähed rääkima, need oskavad juba õigeks ajada oma asjad. Aga meie siin koha peal tokerdame nagu kanad takus. Eks paneme ka mehed kokku ja lähme räägime, et meie seda Kurti ei taha.»

«Olete juba hiljaks jäänud. Kirikumõisas käidud alla kirjutamas, et tahetakse ainult Kurti.»

«Aga oleksid pidanud ometi olema ka proovijutlused.»

«Keda sa seal veel siis proovid, kui inimesed ise paluvad.»

«Kes need palujad siis on?»

«Mine aja sa tuult taga! Olla mitusada nime ja risti paberile alla pandud. Mine küsi, kas sulle antakse seda lugeda.»

«Korjame ka meie allkirju!»

«Kes see korjab? Kas sa hakkad käima perest perre? Vaata, et sind ei turgata ühel heal päeval riivi taha.»

Aga päevade minnes hakkas kohati leek vaibuma.

«Eks see ole üks juudas puhas, ons seal nüüd Kurt või Kööts. Ei ole nende kummagi käest ivakest kukkunud minu suhu.»

«Aga kus meie õigus?»

«Sinul seda õigust nüüd vakaga mõõta. Seal see Mällo Mart. Oli suure koha peremees, aga ajas niikaua paruniga õigust, kui sai omale sauna peavarjuks.»

«See nüüd mõni õpetaja! Ta ei oska ju kõnelda. Mine kuula, va kingsepp Lõhmus oskab teda nii hästi järele teha.»

«Sina nüüd seda keelt tead! Kes teab, mis keelt see jumal õige kõige paremini oskab. Ja kui juba meie temast aru saame, pole siis viga midagi. Ehk palju sinusugusele patusele neid ilusaid sõnu õige vajagi! Haugutab naha täis — käib küll. Ja juba ta seda oskab.»

Jutt nimede allapanemisest oli õige.

Kui vana õpetaja Roth kuulis Pärt Kruusakivi ametist lahtiütlemisest ja Soomuse Siimu valimisest Metsanurga vöörmündriks, kargas ta süda rõõmu täis. Ta nägi ära, et issand ise on ta poja Kurdi poolt. Nüüd polnud vist enam raske vöörmündritesse mõjuda, et need paneksid oma nimed alla.

Vana Kruusakivi oli talle alati pinnaks silmas, aga ta ei võinud temast kuidagi vabaneda. Kruusakivi oli kõikipidi tõsine ja aus ristiinimene ja Metsanurga asjad olid alati kõige paremini korras. Ei leidnud ühtegi haaki, millest oleks võinud kinni hakata ja talle etteheiteid teha. Aga iga sõna, mis tuli vana Kruusakivi suust, avaldas ta ametivendadesse mõju ja sageli pidi õpetaja konvendil võtma oma ettepaneku tagasi, sest seda ei pooldanud Metsanurga vöörmünder.

Aga Soomuse Siim, seda meest ta tundis. Heameelega murdis ta oma valgeid lahju sõrmi ja need krudisesid.

Varsti kutsuti konvent uuesti kokku ja kui nüüd ka Malla Andrus juhtus puuduma, siis ei võtnud vöörmündritest Kurdi vastu ükski sõna. Soomuse Siim lausus koguni: «Rahvas on noore õpetajaga väga nõus. Mineval pühal kõneles ta drahmirahast nii ilusti, et inimesed nutsid.»

Konvendi lõppedes tänas õpetaja Roth südamest issandat, et ta on andnud oma kiriku ametnikkudele tarka mõistust ja nende südamed lahti teinud kui veeojad.

Õpetaja tänusõnad tulid südamest.

Et asjalugu kõikipidi kindel oleks, kutsus õpetaja pärast konventi veel kolm-neli vöörmündrit enda juurde, nende hulgas muidugi ka Soomuse Siim, ja kõneles:

«Nagu näha, oli konvent minu pojaga väga nõus. Konvent otsustas, et ei ole vaja pidada proovijutlust...»

«Milleks jah seda,» tähendas Soomuse Siim vahele. «Me oleme ju kõik noorhärra jutlust kuulnud ja kõik kogudus on sellega rahul.»

«Oleme kuulnud küll, mis seal vaja nüüd veel proovida,» tähendas ka paar teist meest.

«Väga hea, mu armsad sõbrad,» kõneles Roth. «Mõistagi, ma jään esiotsa veel ise teda juhtima. Aga asjalugu on nii, ta saaks mujalt väga hea koha. Sellepärast peaks ta ikka päris kiriku peale jääma, peaks laulatatama Juhisaare õpetajaks. Ega mina siis teie juurest pärastki lahku.»

«Eks või siis laulatada küll,» tähendas Soomuse Siim.

«Kirikuvalitsus on temaga nõus, aga hea oleks, kui ka Juhisaare kogudus avaldaks oma tahtmist. Sellepärast tegingi niisuguse kirja, kus Juhisaare inimesed ütlevad oma allkirjadega, et nad kedagi teist ei tahagi õpetajaks kui minu poega Kurti. Kas teie, armsad vöörmündrid, tahate sellele alla kirjutada?»

«Miks mitte,» ütles Soomuse Siim. «Mina panen oma nime alla.»

Teised vöörmündrid lõid kahtlema, andes märku sellest üksteisele otsa vaatamisega. Neile tuli meelde, et ennemalt niisugused asjad mitte ei läinud nii kiiresti.

«Ja teie, minu armsad sõbrad,» pööris Roth küsimusega nende poole, «kas ka panete oma nimed alla?»

«Kes see seda nüüd teab,» vastas Nõmme Larats. «Eks võiks nüüd ikka nimed alla panna ka, kui õpetajahärra tahab. Ei tea, kas ka teised peaksid alla panema? Oleks õpetaja ennemalt küsinud.»

«Miks te kahtlete!» ütles õpetaja Roth. «Kas me pole teinud aastakümneid külg külje ääres tööd siin issanda viinamäel ja miks peavad siis nüüdki lööma meie vahele lahkarvamised? Küllap ka teised kirjutavad.»

«Mis te ajate,» kõneles Siim agaralt. «Pange nimed alla ja asi tehtud.»

«Eks me kirjuta siis ka.»

Ruttu tõi õpetaja täiskirjutatud paberipoogna ja mehed kirjutasid sellele nimed alla.

Kirjutise sisu oli neile õpetaja sõnadest juba tuttav.

«Sellest pole vaja kõigele ilmale kõnelda,» tähendas Roth. «Teate ju isegi, missugused tahtmised ja soovid nüüd ilmas on. Hinge vaenlane teeb oma hävitustööd ja hukutab inimesi. Aga meie, kes oleme usklikud ja armastame oma lunastajat, jääme ikka ühte. Aga neile võite ütelda, kellest teate, et nende hinged igatsevad õndsuse järele, võite küll ütelda, et nad selle nädala sees tuleksid ja siin oma allkirjad annaksid.»

«Kas ka vanatüdrukud ja lesknaised võivad tulla?» küsis Siim.

«Armas sõber,» tähendas Roth ja ta huulekolkas lehvis naeruvine. «Meie lunastaja ees oleme ju kõik ühesugused. Ta on meid kõiki ostnud oma kalli verega. Ka nemad võivad tulla ja oma nimed alla panna.»

Nädala lõpuks kogunes kirjale, milles paluti Juhisaare õpetajaks usuteaduse kandidaati Kurt Rothi, mõnisada allkirja ja risti. Paljud neist allkirjadest olid niisugused, mida ka kõige parem käekirjatundja ei suutnud üles lugeda.

Aga mis sealgi imestada. Taluinimesele puutub sulg väga harva näpu vahele.

Pühapäeval peale jaani oli noore õpetaja Kurdi laulatus Juhisaare kiriku peale. Siis tuleb siia praost Looring ja Lõhavere õpetaja Schmidt. Köster õpetab koorilaulu ja

kirikus pannakse uste juurde, altari äärde ja lühtrite külge pärjad.

See jutt tõstis uuesti pea suikuma löönud ärevust.

«Näete nüüd, viivad oma asja ilusti läbi. Ka teie rabelete, aga sõnadest kaugemale ei jõua,» tähendas metsavaht Rein.

«Kui koguduses niisugused inimesed on, nagu sina, ega siis ole midagi peale hakata,» vastas Aidaku Priidik vihaselt.

«Ei ole mina teda käinud mangumas,» irvitas Rein, «aga teie ise. Minge vaadake, kelle need allkirjad seal on. Võib-olla on ehk sinugi nimi seal üleval.»

«Mis te nüüd ilmaaegu tülitsete,» noomis kõrtsmik. «Ega seda asja ikka teiseks saa. Näete, niipea kui vana Kruusakivi kadus, läks kõik libedasti nagu lepse reega.»

«Minugipärast,» urises Priidik. «Pole ma suuremat seda vana tarvitanud, pole mul ka noorega asja. Teen oma paar lauakorda aastas ära, see on kõik.»

«Aga ikka pead,» naeris keegi nooremaist mehist.

«Näe, kui ei lähe — mis ta võib teha. Mitte midagi,» suurustas Priidik.

«Tema küll mitte, aga näe, pärast tuleb kurat hinge järele.»

See oli Lepa Tiiu, kes oli kõrtsi tulnud kõrtsiemanda käest suga laenama.

«Naised teavad asja,» hüüdsid mitmed.

Olgu kõrtsis, olgu teel, olgu laupäevaõhtul küla vahel vainul, küll kõneldi igal pool uue õpetaja laulatamisest, aga igal pool jäi küsimus lahtiseks ja lõppes mõnel pool naljaga, sest oli ka neid, kellele see õpetaja lugu oli päris ükskõik. Aga oli ka kohti, kus mõni leidis sellel põhjal teravaks pilkeks head juhust ja võib-olla oleks tekkinud mitugi korda selle aine varal taplus, poleks mõistlikumad astunud õigel ajal vahele.

Oli jaanipäeva aega veel nädalat poolteist, kui hakkas Juhisaare kihelkonnas ümber käima mingi naeratav sosin. Kõneldi nelja silma all ja kinnitati lõpuks: «Ära sa edasi räägi!»

Oldi koos Kruusakivi kopli taga vainul ja arutati uue õpetaja asja. Seal lausus äkitselt lesknaine Mätliku Viiu, kes oli siiamaale pealt kuulanud vaikides:

«Pole see Kurt veel Juhisaare õpetaja.»

«Noh, sina nüüd saad teda takistada. Pannakse teine ametisse, sinu käest juba küsima ei tulda.»

«Eks me näe. Küllap koristab oma kolid kokku ja kaob Juhisaarest nagu jumala õhk.»

«Oh-oo,» hüüdsid mitmed. «Kust see ime tuleb? Eks kõnele seda ka meile!»

«Mina nüüd tean,» vastas kõneleja. «Eks ma ole niisama tark kui teie kõik.»

Ja kõneleja suu vajus lukku.

Viiu ütlust kuulis ka vana Kruusakivi, kes oli kõndides ümber põldude peatuma jäänud nooremate kobara juurde. Ära minnes tõmbas Pärt Viiut küünarnukist ja tähendas: «Sa tahtsid meilt vahetada paar pikksaba talle. Kas tuled kõneled sellest täna perenaisele? Võid ka ise välja vaadata.»

Minnes teed mööda, jäi vanamees seisatama, vaatas tõsiselt Viiu otsa ja küsis: «Mis need su sõnad ennist tähendasid?»

Naine sai aru, ei julgenud silmi tõsta ja lausus:

«Ma ütlesin niisama.»

«Ära nüüd võta valet hinge peale! Ei ütelnud sa niisama. Ka mina olen midagi sellesarnast kuulnud. Aga ma ei saa aru, mis plaanid neil nüüd käsil on. Kui on juba alla kirjutatud, mis nad siis veel tahavad teha. Meie sulane Madis kuuldi niisama ütlevat: küllap näete, Kurdist küll õpetajat ei saa. Kas sa tead, mida tahetakse teha?»

«Kui teda ei taheta,» vastas Viiu. «Ega sinagi, isa, ole selle Kurdi poolt?»

«Mina ütlesin seda juba kevadel konvendi koosolekul. Aga nagu näha, ei pandud seda tähelegi.»

Viiul kipitas eneselgi kangesti südame peal.

«Ma ei tohi seda kõnelda,» ütles ta veidi aja pärast. «See on kangesti keelatud.»

«Mis see siis on? Kui see ei käi jumala käsu vastu, miks seda siis ei tohi?»

«Seda ma ei tea,» vastas Viiu. «Aga mina kuulsin niisama. Nad ei taha Kurdil lasta jaanipäeval kiriku minna.»

«Kuidas nad siis teda keelavad?»

«Olla nii maha tehtud. Mõned naised lähevad käärkambri ukse juurde ja varitsevad seal. Kui Kurt tuleb, siis lähevad ta kallale ja tõmbavad kuue seljast ja kisuvad valged lapid kaelast. Kui õpetajaga nõnda tehakse, siis ei saada ta üldse enam õpetajaks.»

Vana Pärti hingest käis läbi otse hirmuvärin.

«Sa ütled, et naised lähevad.»

«Naised muidugi. Ega mehed siis või. Naistele ei pidada kohus midagi tegema.»

«Kes need naised on?»

«Ega mina seda nüüd tea. Seda kuulsin Naarimaalt oma mehe venna Priidiku naiselt. Eks nad ikka sealtpoolt ole.»

Nad läksid veidi aega vaikides.

«Kuule, isa, ega sa seda kõnele? Ega sa räägi, et minu käest kuulsid? Juula kinnitas kangesti, et ma sellest ei kõneleks mitte ühelegi hingele. Ja nüüd ei jaksanud ma oma suud pidada.»

«Mina ei kõnele, aga sulle ütlen: mine Aidakule ja ütle seal oma mehe vennale ja Juulale, et nad seda mitte ei tee. Nad langevad raske karistuse alla. Kohus karistab kuritöö eest ka naisi.»

«Ka kellamees Toomas teab sellest asjast. Talle olla öeldud, kui kirikutoa trepilt lehvitatakse valget rätikut, et ta hakkaks kelli lööma, siis ei tee ta seda mitte. Nii ei saaks siis inimesed teadagi, millal kirik sisse läheks.»

Kõike teada saades täitis Pärt Kruusakivi südant suur rahutus. Ta ei saanud öösi oma asemel und. Olgugi et ta hukka mõistis niisuguse teo, kuid oma südames pidi ta süüdistama vana õpetajat Rothi, miks see on asja viinud nii kaugele. Kogudusel on ometi õigus nõuda seda endale õpetajaks, keda ta tahab. Aga siin sunniti talle peale vägisi hoopis keegi teine. Ta kahetses nüüd väga, et vöörmündriameti maha pani. Oleks ta olnud seal, siis poleks ehk asi läinudki sinnamaale. Aga nüüd ähvardab sündida kuulmatu lugu: jumalakoda tehakse riiu- ja tülipaigaks.

Vana Kruusakivi oli kogu öö voodis üleval ja mõtles, kuidas saaks seda kõike ära hoida. Aga ometi ei näinud ta mingit väljapääsu. Kuid ka seda ei pidanud sündima.

Juba hommikul vara pani ta enese uude riide, aga

kodustele ei ütelnud ta mitte kõike, millepärast ta välja läheb.

Ka teel katsus ta leida, kuidas kogu asjale võiks anda teist käiku, aga tee lõppedes oli ta niisama tark kui selle alates.

Ilma et ta oleks osanud ette valmistuda, läks ta kirikutoa juurde ja palus, et köögi-Leena teda teataks õpetajahärrale.

«Mul on rõõm sind näha, armas Pärt,» ütles õpetaja Roth, sisseastujale kätt andes, kuid sellegipärast paistis ta silmist küsimus: mis asi ajas sind siia? «Kuidas sa elad?»

«Eks ikka tasapisi,» ütles Pärt kirjutuslaua kõrvale seisma jäädes, «mis sellest vana inimese elust siis õige on. On päev õhtus, eks oli siis jälle samm surma poole.»

«Nii see on. Hea, kui see tund meid leiab eest õieti ettevalmistatult. Aga sinul pidi küll minu juurde olema iseäralist asja?»

«Oli veidi ka. Ma tahtsin õpetajahärralt küsida, kuidas uue õpetaja valimisega õieti on.»

Rothi kahvatanud näo üle jooksis kerge punetav läige. Kuid ta leidis kiirelt oma rahu.

«Tänu jumalale, sellest asjast oleme üle. Püha peale jaani laulatatakse minu poeg Juhisaare kiriku peale.»

«Ah nii. Aga ei ole ju proovijutlusi peetud.»

«Konvendi koosolek arvas, et neid sugugi vaja ei ole.»

«Aga ega konvendi liikmed üksi ole kogudus.»

«Vöörmündrid on ju ometi kiriku ametnikud. Vallad on nad ise valinud,» ütles õpetaja Roth, kuna ta hääl ärrituse pärast kergesti värises. «Pealegi saatis kogudus oma allkirjadega kirikuvalitsusele palve, et ta tahab Kurti õpetajaks.»

Pärt Kruusakivi mõtles veidi.

«Ma arvan, et see pole üleliigne, kui kõnelen otsekohe ja ütlen ära, miks mu süda sundis mind siia tulema. Nii ei peaks mitte tehtama.»

«Ma ei saa sinust aru, armas Pärt.»

Õpetaja surus oma lahju sõrmi ja luud krudisesid.

«Õpetajahärra, teie saate minust aru küll. Mina liigun alati inimeste hulgas ja tean ka nende tahtmist. Kurti ei taheta Juhisaare õpetajaks.»

Roth peitis oma seesmist ärevust naeratuse taha.

«Aga, armas inimene, nad ju saatsid oma allkirjadega palvekirja.»

«Ma ei tea, kuidas selle kirjaga lugu on. Seda ma tean, et meie vallast sinna alla peale Soomuse Siimu küll keegi oma nime ei pannud. Koguduse suurem hulk tahab, et oleksid olnud proovijutlused ja see mees valitaks, kelle jutlus kõige rohkem meeldib.»

Rothi kannatus näis lõppevat.

«Aga seda ei saa nüüd enam muuta. Kirikuvalitsus on juba nii otsustanud. Sellest ei maksa enam kõnelda.»

«Teie, õpetajahärra, peate selleks samme astuma, et see nii ei lähe.»

«Teie kuulete ometi, et see on nii otsustatud ja ma ei või ometi kirikuvalitsuse asjadesse segada.»

«Kuulge, õpetajahärra, mina olen vana mees. Olen olnud aastakümned vöörmünder ja sellepärast mina ka räägin. Mulle on meie pühakoja au kallis. Aga kui sünnib midagi niisugust, mis teotab seda?»

«Mis sa sellega ütled?» hüüdis õpetaja ärevalt. «Kas sa ähvardad?»

«Mitte mina. Aga teie ajate asja niikaugele, et inimestel katkeb kannatus.»

«Räägi selgemalt!»

«Mis ma räägin, kui teie kõrvad, õpetajahärra, minu kõnedele jäävad kurdiks. Ma ütlen veel kord: ärge ajage asja nii, vaid pange tähele ka koguduse tahtmist ja kuulake järele, mis väljas sünnib.»

«Kõnele, Pärt! Ütle seda kõik, mis sa tead.»

«Mina pole selleks siia tulnud, et seda otte kanda, mis inimesed isekeskis saladuses hoiavad. Ma usun, teil, õpetajahärra, on kihelkonnas teisigi, kellelt võite küsida. Mina pidasin oma kohuseks hoiatada, et pühakoda ei teotataks. Jumalaga!»

Ja vana Pärt tuli toast välja. Õpetaja Roth ei suutnud teda kinni hoida, olgugi et ta oleks tahtnud seda.

5

Pühapäeval enne jaani pidas vana õpetaja Roth ise jumalateenistuse algusest lõpuni. Ta ehitas oma jutluse ütlusele: «Jumal murrab kangekaelsete ja vastuhakka-

jate käsivarred ja saadab nad oma pale eest suure häda ja viletsuse sisse.» Haruldase osavusega astus Roth oma jutluses iga sammu, ära näidates, kuidas Juhisaare koguduses viimasel ajal oli levinud vastuhakkamisvaim. Sõnakuulmatus laste poolt lihaste vanemate vastu, sõnakuulmatus rahva poolt oma mõisavanemate vastu on muutunud igapäevaseks nähtuseks. See toob issanda valju karistuse. Inimesed hälbivad ringi ja nad ei oska enam lugu pidada sellest, mis on olnud koguduses aastakümneid valgustajaks lambiks. Lõpuks tuli õpetaja Roth oma jutluse ainele veel lähemale. Ta kirjeldas seda pikalt, kuidas ta on aastakümneid Juhisaare kogudust armastanud, teda juhatanud, noominud ja talle alati näidanud seda teed, mis issanda meele pärast. Ei ole ta hoolinud oma ihuvaevast, vaid on püüdnud alati valvel seista nagu õige Siioni vahimees kantslil, kuhu issand ta seadnud. Nüüd tahab ta ennast veidi tagasi tõmmata oma tööst ja koguduse usaldada noormehe hooleks, kelle südame mõtted talle tuttavad ja keda kohalikud mõisavanemad ja niisama ka kirikuvalitsus sündsaks peab sellele ametile. Aga seal on koguduse hulgas inimesi, kes julgevad sellele kõigele vastu panna ja kes peavad isegi kurja nõu. Muidugi langevad niisugused inimesed raske karistuse alla, sest issand valab oma viha karika nende peale tühjaks. Issand ütleb ise selge sõnaga püha prohveti suu kaudu: «Kes inimest noomib minu viisi järele, see leiab enam armu kui see, kes keelega libab.» Ja mina olen teid nii noominud, nagu seda issand käsib, ja ma tean, et see, kes tuleb minu järele, käib minu jälgedes.

Kirikust tulles sammusid Reinu Tiit ja Aidaku Priidik kõrvuti maantee kõrval laial murul.

«Näha on, vanamehel hais ninas,» tähendas Tiit. «Ega ta muidu täna olnud nii sõjakas. Sellel vanal on veel jõudu küllalt. Ei tea, kas maksab õhtul tullagi teie poole. Jätame ehk nõuks.»

«Oled nüüd, tule ometi! Ma ütlesin ka Arusaare Laasile, et ta sisse astuks. Eks räägime veel läbi.»

«Kes pagan võis temale sellest küll pista?»

«Mine nüüd tea. Küllap see on laiali läinud.»

Mehed kõndisid veidi aega mõttes.

«Aga ometi,» kõneles Priidik, «nii ikka seda asja ka ei

või jätta. Kui me nüüd ei tee, ära pärast enam looda. Istub Kurt kord juba kantslis, sinna ta ka jääb. Ja mis seal on, naised lähevad, ega nendele nüüd ikka midagi teha.»

«Kes need on? Su venna naine...»

«Ei. Viiu ei lähe. Tema ütleb, ei julge. Aga lähevad Võllapea Mai, Altsaare Anu ja Liivaku Mari. Need on kõik vahvad naised. Anu on ka Köötsi sugulane ja see aina ässitab teisi taga. Anu ja Mari olid eila õhtul meil, oleksid pidanud kuulma nende juttu. Anu ütles mulle otsekohe suu sisse: «Kui teie, mehed, olete nii tössikesed, meie läheme ise. Tõmbame ta valged lotid eest maha, nii mis ühtid, mingu siis veel mõne kiriku peale.»»

«Ei tea, kas Altsaare Mart peaks teadma?»

«Ei ma usu. See tragi eit on selle vanamehe nii maha surund, et see palju muud ei oska teha kui haigutada. Vanamehele ta sellest küll sõnagi ei kõnele. Ma ei usu seda.»

«Ah, ikka lähevad?»

«See on kindel. Kõik on läbi räägitud. Nad jäävad kohe kiriku rohuaia värava kõrvale. Niipea kui Kurt tuleb, haaravad ta kätte ja tuuseldavad paljaks. Saab õige nalja näha.»

«See on ikka lugu küll,» arvas Tiit. «Võib-olla lähevad kohtu alla.»

«Ah tühja, naistel nüüd häda. Mis nad siis õige seal tegid, tuuseldasid veidi noorhärrat. Oleks see kirikus, siis asi teine. Aga see seal kirikumõisa õues. Nad olla ka ääri-veeri mööda kuulanud rätsep Andreilt. See ütelnud, ega ta veel kiriku peale laulatatud olnud. Valged lotid ei ole veel pühitsetud, mitte midagi.»

«Kas kellamees Toomas teab?»

«Kuida muidu. Vanamees lööb kaks korda kellad ära. Kui trepilt valget rätikut lehvitatakse, siis ei löö ta esmalt. Kui siis veel lehvitatakse, siis tõmbab ta paar korda ja niipea kui Kurt jõuab aiaväravasse, jätab ta löömise järsku seisma. Näe, Anu lähebki, püüame teise kinni. Kuuleme, mis nad veel on otsustanud. Mina nende nõu küll tühja ei aja.»

Mehed kiirustasid samme.

See oli aasta neljakümnene väga käbeda ja vilka liiku-

misega naine. Ta laiad siidist mütsipaelad lehvisid tuules.

«Küll on sul aga vilgas jalg,» naeris Priidik. «Kui Mart täna kärvaks, ma ütlen, poisid kastaksid ära su sõrmeotsaga.»

«Mis sa ajad,» naeris Anu heameelega, «kes see niisugust vana eidetörtsi enam tahaks.»

«Mõni vana nüüd, enesel paled aina lõkendavad.»

Anu pühkis rätikuga higi.

«On ju nii palav.»

«Miks siis na ruttad? Sa väsitad meid sedasi ära. Meie ei jõua ju kõrva.»

Anu tasandas samme.

«Noh, said täna vana Rothi käest tubli nahatäie tõrelda.»

Vilksti vaatas Anu meeste poole.

«Kulus vist äragi,» sõnas Priidik. «Ta on vist teie südamed läbi näinud.»

Nad jõudsid jalgraja lahkmele. Paremat kätt viis jalgrada üle heinamaa Altsaarele.

Anu jäi teelahkmele seisma.

«Teie, mehed, olete ka päris tössid, lasete omale mistahes otse suhu ja silma öelda. Küll mu süda kargas täis, oleksin tulnud välja, aga tahtsin õige kuulda, mis ta ütleb. Ja tema sõimab ja manab ja keegi alt mitte ei köhatagi.»

«Mis sa teed, eks ole ju kirik,» tähendas Reinu Tiit.

«Sa oleksid tahtnud, et oleksime alt hakanud vastu purelema,» naeris Priidik.

«Olgu, aga inimese kannatus peab ometi lõppema.»

Jutt nagu tahtis katkeda.

«Või see nüüd mujalgi teisiti on?» tähendas Tiit.

«Muidugi on,» vastas Anu. «Minu täditütar on Kansi peres. Räägib nagu imeasju. Nende õpetaja noor mees, käib inimestega läbi, peab kõnesid, tuleb pidudele just niisama nagu iga teinegi inimene.»

«Ei tea, kas see nii hea ongi,» arvas Tiit.

«Olgu hea või paha, aga inimesed teda kiidavad ja on temaga rahul. Aga meile tahetakse kaela panna, keda keegi ei taha, kes ei ole ära õppinud meie keeltki. Ja mis jutlus see on, mis ta peab, kui tahad, hoia naeru kinni.

Ja kogudust ei panda tähelegi, muudkui pannakse aga ametisse. Kas see ei aja hinge täis? Ja teie, mehed, vaatate aga seda kõike pealt. Niisugused mehed ja endil ka püksid jalas.»

«Mis meile siis veel vaja, kui meil niisugused tragid naised on,» naeris Priidik.

«Muidugi, ega me seda niiviisi küll ei jäta.»

«Lähete ikka?»

«Muidugi.»

«Tulevad Mai ja Mari ka?»

«Muidugi tulevad.»

«Tea, seda ei karda, kui pärast kohtu lähete.»

«Ene mingu! Mis meile seal ikka tehakse. Me oleme meeste naised ja ega me kirikus midagi ole teinud. See niisama väljas. Ega me teda seal ära söönud. Eks ka kohus saa aru, et vägisi kipub ja rahvas teda ei salli.»

«Aga nähtavasti on teie plaan teada. Ega vana Roth täna muidu olnud nii sõjakas.»

«Kes see talle seda kõneles? Ja kui teabki, ega tema seda tea, kuskohas me Kurti ootame. Jaanipäeval kiriku ümbrus rahvast täis.»

«Vahvad olete,» naeris Priidik. «Ega ole muud kui me soovime, et ta korralikult läbi tuuseldaksite, nii et õieti himu tal kaob Juhisaare järele.»

«Kui teist, meestest, asja ei saa, eks meie, naised, pea siis olema platsis,» naeris Anu ja keeras üle heinamaa käivale Altsaare poole viivale jalgrajale.

*

Kuulnud vana Pärt Kruusakivi ähvardusetoonilist ütlust, täitus õpetaja Rothi süda murega. Ääri-veeri mööda oli tal see muidugi teada, et kogudus tema pojaga sugugi ei lepi, isegi midagi ähvarduse taolist oli talle ette kantud, kuid ta ei pidanud seda kõike kuigi tõsiseks. Selleks astuski ta teatud sammud, et seljatagust kõikipidi kindlustada. Kui vöörmündrid on valimiskirjale alla kirjutanud, kui kogudus oma allkirjadega Kurti õpetajaks palub, mis siis peaks olema veel takistuseks? Need hääled, mis praegu vastu kõnelevad, peaksid siis ometi vaikima. Ta pani mitmele vöörmündrile südame peale, et

need Kurdi heaks kõneleksid, ja ta uskus, et nad täidavad ta soovi. Proovijutluse eest püüdis ta kõrvale põigata, sest ta teadis kindlasti, et Kurt nende noortega ei suuda võistelda, kes tulnud rahva hulgast. See oleks ainult teritanud ja kõvendanud vastupanu.

Kui juba kogudus ise palub, milleks seal veel vaja proovijutlust.

Õpetaja Rothi süda oli aga raske. Ei tulnud öösigi und. Olgugi et arvas kõik olevat targu toimetatud, kuid siit ja sealt püüdis lahti hargneda äär, mis ähvardas lasta katki käristada kogu ettevõttel. Isegi palve ei suutnud anda tarvilist rahuldust.

Päevatera vähe kumas, kui õpetaja Roth juba lahkus toast ja läks rohuaeda. Siin oli koht, kus ta viibinud aastakümneid ja need noorevõitu õunapuud, mille roheliste lehtede vahelt paistsid õrnalt punetama löövate külgedega õuntemugulad, olid ju kõik tema enda istutatud ja isegi virved pandud tema enda käega. Ei olnud siin vist ühtki ruuttolli mullapinda, kuhu ta ei olnud astunud oma jalaga. Kui mitmed tunnid ja hetked oli ta siin viibinud raske ja murelise südamega, ja oli ka küllalt neid silmapilke, kus ta siin jalgteedel kõndides tundis hinges ülevat rõõmu.

Inimese elu on ju nii vaheldusrikas.

Kõik need endised ajad kumasid siin ta meelde.

Ja kui ta peaks nüüd siit lahkuma? See oleks suurem hoop ta hingele. Kurdab ju isegi lojus oma karjamaad, miks siis mitte inimene paika, kus ta on veetnud kogu oma elu.

«Ma tean, kauaks mind siia ei jäeta, sest olen juba hoopis otsas,» kõneles õpetaja Roth endamisi. «Aga eks ole mu koht seal, kus puhkavad teisedki Juhisaare õpetajad. Ja siin tahaksin ma ka panna oma silmad kinni.»

Õpetaja Roth istus suure pärna all olevale pingile. Pärn hakkas minema õide ja hurmav lõhn heljus hommikuses puhtas, öösisest kastest niisutatud õhus. Aia taga kiriku puiestikus jooksis väheveeline jõgi murmeldes kivisel põhjal.

Aga õpetaja Roth ei pääsnud ka etteheidetest. Ta sai aru, et see just õige mood ei olnud, kuidas ta talitas. Kõik see allkirjade kogumine, proovijutlusest kõrvale põika-

mine jm. tegid veidi vaeva. Küll püüdis ta kinnitada, et see talurahvas peab ometi seda kuulma, mis talle öeldakse, sest eks ole taluinimesed lapsed, keda ei tohi ometi lasta minna omapead. Võta nad oma käekõrvale ja taluta neid, eks käi seegi su ülesannete hulka. Miks tunneb su süda rahutust, sest neid juhatama, õpetama ja manitsema oled sa ju kutsutud ja kas pole see ka issanda käsk, et tuleb kuulda ülemate ja vanemate sõna. Kust on ometi pääsnud niisugune vastupanija vaim Juhisaare kogudusse? Vist oled ise selles süüdi, sest oled võitluses jäänud nõrgaks. Äkitselt lõi nagu virvendama ta silme ees: ta seisab üksi, kuna kõik ta juurest eemale hoiavad. Need, keda ta juhatanud, kellele ta teada andnud issanda tahtmist, need põgenevad nüüd tema juurest eemale. Aga kas ta on suutnud kogu oma elu vältel äratada armastust? Kas ta pole kogu need aastad jäänud isandaks, kelle juurde tullakse küll alandusega, aga mitte armastusega?

Õpetaja Rothi hing sattus segadusse. Kas ta polnud siis õieti pidanud oma ametit? Mis ta oleks pidanud tegema?

Ta ei osanud nende küsimuste peale anda vastust.

Mööda jalgteed tuli Kurt.

«Sina, isa, nii vara väljas? Kas sul ei hakka siin vilu?»

«Ei. Istu siia minu juurde!»

Kurt istus isa kõrvale.

«Näe, Kurt, siin oled sina sündinud ja siin olen mina vanaks elanud. Ja nüüd jätan selle koha sinule. Mina ei suuda enam. Juhisaare on suur kogudus ja su õlule langeb raske töökoorem.»

Kurt vaatas enese ette maha ja tõmbas sirelipõõsast murtud oksaga jooni ja riste jalgtee liivale.

«Sa pidid ütlema pühapäeval jutlust, aga ma mõtlesin ümber, ma teen ise.»

«Kas see sind liiga ei väsita?»

«Pole viga, küllap ma jaksan. Võib-olla jääb see ehk viimseks korraks. Sa pead jumalateenistust jaanipäeval ja püha peale jaani laulatatakse sind Juhisaare õpetajaks.»

Kurt vaatas enese ette. See teade ei suutnud kutsuda ta näole iseäralist heameeleilmet.

«Ma tahan neile pühapäeval kõik oma südamelt ära ütelda. Mul on neile palju ütelda. Annaks jumal mulle jõudu, et suudan nende vastupanijad südamed puruks peksta. Olen jutluse kallal kaua töötanud ja loodan, et see nendesse avaldab mõju.»

«Tead isa!» ütles Kurt ja vaatas ainiti vanale õpetajale otsa. «Ma ütlen sulle midagi.»

«Mis sa tahad rääkida?»

«Ennemalt tegi see Juhisaare õpetaja koht mulle üsna head meelt. Aga nüüd on mulle tekkinud nagu teised tundmused.»

«Kuidas see on?»

«Minu meelest oleks parem, kui oleksin jäänud mõnesse linna kuhugi koguduse peale. Seal on ikka hoopis teistsugused inimesed. Aga siin maal, ma ei tunne neid nägusid. Kui vaatlen, siis on need nii kaugel mu eest, nii võõrad, et otse hirm hakkab. See mõjub vahel nii tugevalt, et ma ei saagi kõnelda, mõtted lendavad käest ära. Ma ei tea, mida pean neile ütlema.»

«Seda ma usun,» tähendas vana Roth nukralt. «On kordi, kus su jutlusel puudub otsekohene julge mõte. Ja mis ei tule julgelt, mille juures tundub kahtleva hinge värinat, see läheb seal all neil ühest kõrvast sisse, teisest välja. See tuleb sellest, et sa oled oma noorpõlve siit eemal elanud, siinne elu on sulle võõras. Ja ma arvan,» tähendas isa nukra etteheitega, «sul pole ka tubli võitleja iseloomu. Sa oled sõjamehe sarnane, kellel pole lahingusse minnes vahedaks ihutud mõõka puusa peal. See on muidugi suur puudus. Aga ma usun, sa õpid tundma neid peagi ja ma loodan — siis oskad sa neile ka ütelda, mis avaldab mõju. Mina tahan sind selle juures alaliselt juhatada.»

«Aga ma olen kuulnud, et nad on mu vastu.»

«Arvan — see on ainult esiotsa. Mingit olulist tähtsust ei ole nende vastupanul. Peaasi — sinu poolt on mõisnikud ja kirikuvalitsus. Ma usun, ka vöörmündri-härra v. Ungern jääb sinuga edaspidi sellessesamasse vahekorda, nagu oli tema isa ja tema ise minuga. Mõisnikkude õlal seisab ju alati meie usu tugevus ja see kirjutab meile ka ette, kuidas peame oma ametis talitama. Ainult mõningad õpetajad uuemal ajal nagu ei tahaks

seda mõista, ja mina pean ütlema — nende pärast tunnen oma südames häbi. Aga nüüd mul nagu hakkaks tõepoolest veidi vilu.»

Õpetaja Roth tõusis üles ja läks pikaldasel, aga küllalt kindlal sammul tuppa.

Selle aja jooksul oli kirikumõisa õues tõusnud vilgas elu. Sõideti vankritega, kuuldusid hobusemeeste hüüded, loomade kellad palisesid, sest nad aeti karjamaale, lambad määgisid, loobiti vankritele raskeid asju, tallide ja lautade uksed kääksusid sagaratel ja alaliselt liikus kaevu hooratas.

See oli argipäevane elu.

Kurt mõtles üksipäini. Ta oli noormees, kes väga hästi aru sai, et ta kuigi tugev ei olnud tahtejõult ja midagi ei pakitsenud iialgi ta südame peal, mis ta oleks tahtnud kantslist pilduda.

Ta oli harilik igapäevane inimene.

Ja kui nüüd niisugune harilik inimene saab hea koha, nagu seda on Juhisaare koguduse õpetaja oma, eks pea ta siis pidama end õnnelikuks inimeseks.

Ja mis ongi harilikul inimesel ilmast suuremat loota ja ihaldada kui õnnelikku elu.

6

Võis juba märgata koidupuna, kui vaikisid jaaniöö hõisked ja nõrkesid leegid mäeküngastel. Veel kuuldusid metsateilt üksikud kiljatused ja suutäied pilli häält.

Lõppenud oli jaaniöö.

Mis siiamaale oli olnud üksikute teada ja suure saladusena julgeti teisele usaldada, see valgus jaaniööl kergesti laiali. Nüüd teadis seda kogu Juhisaare kihelkond, vähemalt need külad, mis olid Naarimaa ümbruses.

«Täna lähme kiriku,» kõneldi isekeskis, «täna saab näha nalja. Kurdil tõmmatakse kirikukuub seljast ja valged lotid kaelast.»

«Tule jumal appi, mida meie silmad kõik peavad veel nägema enne surma,» hädaldasid vanad inimesed. Aga sealsamas ei andnud neilegi rahu uudishimu ja nad küsisid: «Ei tea, kes need lähevad?»

Kuid kes just, seda ei teatud, üks nimetas üht, teine teist, aga kes just, kedagi ei teatud kindlalt.

«Küllap on niisama tehtud jutt.»

«Ega seda ole,» kinnitasid teised. «See on kindel, et täna midagi sünnib.»

«Mis sa teed. Inimestel on võetud peast see arunatuke.»

«Aga mis ta tikub vägisi kantsli.»

«Ei tea, kes täna kellasid lööb?»

«Kuidas kes? Kus siis Toomas on?»

«Kas sa pole veel kuulnud? Eila käinud kirikukubjas Tooma pool, viinud vanamehele sõna, et õpetaja ta ametist lahti lasknud.»

«Sa taevake! Mis see Toomas temale siis tegi?»

«Eks Kööts ole Tooma vennapoeg ja Köötsi ju kangesti tahetakse.»

«Või lahti? Ei tea, kui kaua vana Toomas on kella löönud?»

«Ta ise ütelnud, et täna just 25 aastat täis saada.»

Tooma lugu äratas üldiselt kaastundmust, sest ei olnud kogu Juhisaare kihelkonnas ühtegi hinge, kes poleks tundnud vana kellameest.

Tema oli Naarimaa külast taluperemehe poeg. Praegugi elas Naarimaal ja mujalgi veel ta laialdane suguvõsa. Aga ei tulnud neist vennaga kummastki kohapidajat. Juba poisikesest peast kadus Toomas kodust, teenis ilmamerel laevadel, aga aastate pärast tuli tagasi, hoopis hädine ja otsa lõppenud. Ta oli saanud haiguse külge ja tuli kodumaale surema. Aga sündis ime, mida ta isegi ei uskunud: ta hakkas paranema ja aasta kolme pärast oli ta tervis üsna hea. Aga suur ilm oli palju kulutanud ja söönud noormeest: ta meel oli muutunud vaikseks, ükskõikseks ja 35-aastaselt oli ta nagu äraelanud mees. Siis katsus ta üht-teist; oli Lõa mõisas puusepaks, aasta või poolteist kupjakski, aga need ametid ei läinud. Seal suri Võõksa väravavahi maade pidaja Tõnu ja Toomas võttis väikesed maad ja maja enda kätte rendile. Aasta paari pärast sai ta ka Juhisaare kellamehe ameti kätte ja hakkas ka vedama kihelkonna posti. Suuremat need toimetused sisse ei toonud, sest postivedamise eest makseti

aastas kolmkümmend rubla ja kellamehe amet andis kolm vakka vilja.

Aga Toomas elas.

Ega olnud see põldki mingi asi: liivasoss kõrge männimetsa kubemes. Kevadel ikka tõusis oras, lõid ka haljendama kartulipealsed ja paar Tõnu istutatud kirssi olid üsna õierikkad. Tulid aga palavad päevad, oli liiv peagi nagu kuum jahu, oras tõmbus kollaseks, kartulid närtsisid ja herneterasuurused kirsid sadasid maha.

Nii oli Toomas elanud Võõksal aastakümneid.

See oli aastat viis tagasi, kui Luhaneeme Maanus kord võttis Tooma käsile.

«Ei tea, mis sa ennast vaevad selle postiveoga. Ise vead vaevaga jalgu järele, oled ristluust kange nagu äraaetud hunt. Anna tühi ära, las nooremad jooksevad. Oma nahakoogutamisega jõuad küllalt niipalju teenida, kui sulle, vanale inimesele, vaja. Vaata, aja aga ennast taga, jääd viimaks päris sandiks.»

Küllap sai Toomas isegi aru, et sugulasel Maanusel õigus oli. Ta ütles enese postiveost lahti.

See oli alles tänavu kevadel, kui Maanus uuesti kõneles:

«Ma olen sulle mitu korda ütelnud, viska see kellamehe amet kus pagan. Ega see sinuealisel kerge ole neid treppisid mööda ronida. Kukud viimaks seal kurus otseti ja sured. Ja kas see ronimine ütleb jalule head?»

Aga Toomas pani sellele nõuandele vastu. Ta lähemad sugulased teadsid ka põhjuse, miks ta nii visalt ametit edasi pidas. Ega see siis vanematel inimestel olnud teadmata, et sellest tänavu jaanipäeval täis sai kakskümmend viis aastat, kui Toomas esimest korda pihku võttis Juhisaare kiriku kellade nöörid.

«Vanamees tahab oma juubeli ära pühitseda,» naersid sugulased. «Küllap siis kolib ülevalt alla.»

Tõepoolest vist oleks sellest paljudelgi kahju olnud, kui Toomas oleks lahkunud. Kirikukellad olid aastate vältel ta kätega nii harjunud, et nad otse laulma hakkasid, kui ta nende nööre puudutas. «Kuskil kirikus ei lööda nii ilusti kelli kui meil,» see ütlus oli kogu Juhisaarel üldiselt tuntud. Selle vastu ei võinud vaielda ega saanud seda ütlust pidada ilmaaegseks ülistamiseks. See juhtus

kord aastat kolm tagasi, kui vana Toomas jäi pikemaks ajaks voodi. Seal lõi ta asemel siis kirikukelli õpetaja maal elav Altsauna Ants. Aga taevake, mis heli see oli. Ei mingisugust takti, lihtne soperdamine. Ja kellade suud olid nagu täis topitud takku, nende hääl ei kostnud õieti Naarimaa külassegi, kaugemaist kihelkonna nurgist ei maksa kõneldagi. Inimesed naersid, pilkasid ja kaua sai sellest asjast kõnet. Kui siis Toomas pärast jälle pihku võttis nöörid, siis oli kellade heli nagu rõõmsast hingest paisuv laul. Inimesed jäid seisatama, neile oli tuntud see heli ja see ütles igaühele: Toomas ise on täna kellatornis.

Isegi õpetaja Roth lausus: «Iga teise lähenedes löövad kellad tõrkuma. Vana Toomast nad tunnevad.»

Harjunud oli vanamees oma ametis. Ikka ühel ajal ilmus ta mehine kuju pühapäevahommikul metsanurga tagant. Jõudes kiriku karjalautade taha, jäi ta sinna veidi puhkama. Seepeale võttis ta peretoast kapi kõrvalt naela otsast kiriku võtmed. Jõudes torni, lükkas ta luugid pärani neljal küljel. Niipea kui ta puudutas nööre, algasid kellad kohe oma pühapäevahommikuviisi. Kaugele üle kihelkonna kuuldus kellade heli ja igamees seda kuuldes jäi seisatama ja kergitas tervituseks mütsi.

Esimesed kellad tuletasid meelde: täna on pühapäev.

Vaheajal talitas ta kirikus.

Teistkordsed kellad kutsusid juba tungivalt ja panid küsima ka kõhkleja: ei tea, peab ikka täna minema õige kiriku poole.

Ja kui Toomas helistas kolmat korda, siis lõi ta kiriku sisse. Pühakoja ümbrus tühjenes kiiresti, sest kellade heli oli muutunud Juhisaare koguduse liikmeile aastate vältel kindlaks käsuks.

Argselt, pooleldi väriseva südamega ronisid poisikesed mööda keerulist pimedat treppi üles, kuni nad jõudsid kellakambrini. Sealt vaatasid nad lõpmata aukartusega, kui kellade vasksuud liikusid ja nii häälitsesid, et ähvardasid purustada kuulmed. See oli niivõrd erutav, et jäi kauaks meelde ja mis olekski pidada sellest, kes veel kordagi pole käinud kellatornis.

Helistades viibisid Tooma pilgud kaugel. Võib-olla mõistis tema kellade kõnest rohkem kui ükski teine Juhi-

saare kihelkonnas. Võib-olla kõnelesid nende vasksed suud talle uudiseid, millest tema hästi aru saab ja mis on nii huvitavad, et kannavad ta hinge enesega ühes.

Toomas tundis enese siin eraldatud igapäevasest askeldavast ilmast, väljaspool muresid, vaeva, ohkamisi.

Lõpmatu avarus avanes ta vaatele. Seal on põllud, rohelised, nõrgalt kollendavad, ja neid piiravad rohelised metsaraamid. Küllap rukkiväli lainetab tuule mõjul ja see tuletab isegi meelde merd, mille pinnal ajavad lained üksteist taga. Sealt paistavad külad, pered kobaras koos. See on Naarimaa küla ja Toomas tunneb isegi ära üksikud puud, metsatukad, mäekünkad. Need on kohad, kus ta paljude, paljude aastate eest jooksis, siis kui ta oli alles noor. Nüüd on see kõik ammugi möödas, kõik on olnud nagu pikk uni. Ta silm otsis paiku, millest ta teadis, et seal kord täitis ta südant armuõnn. Seda kõike mäletab ta veel läbi udu, nagu kuma suurest kaugusest. Aga neile, kelladele, on jäänud seesama heli, seesama jutt, mis paarikümne aasta eest. Kui ta neid alguses ei mõistnud, aga nüüd ta mõistab neid. Ta saab aru igast sõnast, olgugi et ta ei oskaks seda kellelegi edasi kõnelda.

Nende kõne oli ta südamele magus, nii et sellest oli lahkuda raske. Tuli ette, et vanamees helistas ka siis edasi, kui hommikulaul juba jõudis lõpule. Aga viimasel ajal oli juhtunud ka seda, et teda tuldi keelama. «Mis sa, pagan, teed, sa lööd ju kelli kogu kirikuaja.»

Jumalateenistuse ajal istus Toomas altari taga kivisimpsul. Kes seda nüüd nägi või õieti tähele pani, millal ta sinna läks, aga seda nähti alati, kui ta sealt välja tuli. Iga kord, kui õpetaja astus välja käärkambrist, paksud raamatud pahema kaenla all ja parema käega veidi kergitades pikka musta kirikukuube, tuli Toomas ja avas ukse, mis viis altarisse või kantsli.

Laulu ajal ilmus ta äkitselt pinkide vahele, käes pika varrega kirikukott, mille küljes väike heleda häälega kell. Igamehe peakohal raputas ta kellukest ja vähe oli neid Juhisaarel, kes ei oleks pannud kirikukotti kopika. Ärge arvake, ka selles asjas olid Toomal suured teadmised. Ta teadis, kes ohverdab heameelega, kes rohkem kitsi ja olgugi et ta iga kord kopikapealt ei teadnud, palju kotis raha on, kuid kuigi palju ta ei eksinud. Tuli ka ette, et ta

mõnele lapsele vanema näpunäitel korda kolm koputas kirikukotiga kergesti pähe. Tema oli heasoovlik.

Toomas korjas kotiga aasta kohta palju raha. Kuhu see raha läks, seda ta ei küsinud, aga see oli ammugi teada, et üheski naaberkihelkonnas kotiga nii suurt summat kokku ei tule. Oli ka kuulda, et mõnel pool kotiga korjamine olevat ära kaotatud, aga just selle jutu kiuste laskis Toomas ise juba naruseks kulunud kotile oma kulul ümber tõmmata uue pruuni siidriide, mis heledais päikesekiirtes aina hiilgas. See maksis küll kolmandiku ta tervest aastapalgast, aga sellest hoolimata lõid ta silmad uue koti peale vaadates sisemise heameele mõjul otse hiilgama.

Tooma ülikonnale ei suutnud tuua silmapaistvat muutust ei suvine soojus ega talve külm. Hall kaap ja sedasama karva pikk kuub — ja see oli kõik. Vest, püksid, üldse see alumine värk, jäi võõrale silmale nägematuks, sest pikk kuub oli ümber seotud punaste triipudega halli põhja peal vööga. Ta hallid silmad lahjas, hõredahabemelises palges vaatasid alati tõsiselt, sügavalt mõeldes, kuid ometi ei paistnud neist valjuse ega karmuse pilk. Küll oli aga kordi, kus ta suu ja silmade ümber mängles vaevalt märgatav naeruvine. Iialgi ei kuuldud ta suust nurinat raske elu üle, sest kõik, mis talle peale pandud, kandis ta nagu vabatahtlikul kokkuleppel. Suur kõneleja ta ei olnud, aga mõnikord asus ta jutustama erilise innuga, iseäranis nooremate hulgas, kelle rõõmus meel ja mureta olek näis olevat ta hingele õieti ihaldusväärilise.

Kaugelt tunti Toomast ta hallist palitust ja käimisviisist. Ta samm oli alati ühetasane kindel ja keegi ei pidanud seda tühiseks kiitlemiseks, kui ta kinnitas, et alati võtnud sammudega karva pealt metsa-heinamaa või jälle põllutüki pikkuse.

Nähes Toomast, olid lastel tema ees imelikud tunded. Oleks tahtnud ära joosta ja ei tahtnud ka. Kui väike poisike pidas sõrme suus, siis ütles Toomas: «Sina võta sõrm suust ära, sest sõrme otsa kasvab nupp.» Kui poisike jäi vahtima, suu avali, ütles Toomas: «Sina pane suu kinni, sest süda jahtub ära.» Tuli ka ette, et ta kohendas poisikese mütsi õieti pähe ja ise sõnas: «Müts on

mehe peakate. See on see kõige ausam riidetükk, see peab alati olema õieti peas.» Poisikesed pidasid meeles Tooma õpetusi ja nad katsusid alati kohendada nii, nagu ta oli ennemalt õpetanud. Eemalt nähes teda jooksid lapsed sageli tuppa ja teatasid suure erutusega: «Kellamees tuleb, kellamees tuleb!»

Toomas oli heameelega nähtud külaline. Juhtus olema õllemärga ja see ta meeleolu tegi rõõmsamaks, siis pääsis ka jutt valla palju vabamalt. Ja Toomal oli ka midagi kõnelda. Iseäranis kuulasid teda niisugustel puhkudel poisikesed erutatud hingel, kui ta kergitas siit ja sealt ilma osadelt saladusekatteid. Oma meresõitudel oli ta käinud läbi ekvaatori alt, oli laevaga maandunud seal, kus pigimustad inimesed veavad kirikutorni pikkusi palke elevantide abil, oli näinud mehe keha jämuseid madusid, oli olnud nädalapäevad lainete vintsutada, mis kõrgemad kui talumaja.

Aga ka vanematele inimestele oli Toomal alati teatada mõnd uudist, sest temal käis juba mitu aastat järjest ajaleht. Tema oskas hinnata nähtusi ja oskas tagajärgi järeldada ühest ja teisest juhusest. Tema sõna oli niisuguseis asjus autoriteetlik ja sellele ei saadud sageli mitte vastu vaielda.

See on tõsi, kaua ei tahtnud Toomas õpetaja valimise asjus sõna võtta. «Oleks see mõnes teises kihelkonnas,» lausus ta kord, «küllap siis teaksin, mis ütleksin.» Aga ometi kord olles Aidakul, kus see asi oli jälle elavalt kõne all, ei suutnud jääda Toomas vaikivaks pealtkuulajaks.

«Panen imeks, mille kallal te arutate. Kas kogudusel on õigus valida. Miks siis tal seda ei peaks olema. Kogudus on ju see, kes maksab õpetajale palka. Või ei maksa sina, Priidik, õpetaja heaks mitte punast kopikut? Ja sina, Mart, ja Tiit niisama?»

«Miks me ei maksa,» hüüdsid mehed. «Meie maksud on alati õiendatud õigel ajal.»

«Noh mis siis veel seal päid murrate. Muidugi on teil siis ka oma sõna ütelda selle kohta, kelle heaks teie maksud lähevad.»

«Aga meie käest ei taheta midagi küsida. Seal öeldakse: meie paneme ja teie olge rahul!»

«See on jälle hoopis teine asi. Kui olete sedasorti rahvas, kes enesega nii laseb teha, miks ei peaks siis nii tehtama.»

«Aga see on ju sula ülekohus.»

«Kui te seda vaikides pealt vaatate, sellega pealegi rahul olete, mis ülekohus ta siis on. Alles siis muutub ta silmanähtavalt ülekohtuks, kui te oma vastupanemisega ta ilma silmis selleks teete.»

«Aga kelle vastu sa paned? Sa'p teagi, kelle poole pead pöörama. Need seal on ju kõik ühe mütsi all.»

«Selle kohta ei tea ma teile nõu anda. Aga seda ma tean, et ka kõige vagusam loomake vahel vastu hakkab ja see ei jää ka mitte mõjuta. Selles asjas peate olema ise targad ja talitama oma mõistuse järele. Ehk kuigi mina midagi teaksin ütelda, mis kasu oleks sellest. Ega mina juba ole teie ahvokaat. Peate ise nõu otsima ja leidma.»

Vana Tooma sõnadel oli mõju ja pikkamisi seletati temale kogu plaan ära.

«Kuule, Toomas,» ütles talle paar päeva enne jaani Aidaku Priidik, kes oli tulnud ühtlasi Altsaare Anuga Tooma poole, «ilma sinu abita me läbi ei saa.»

«Mina ei ütle teile midagi, ei keela ega käsi. Aga milleks siis minu abi sinna vaja?»

«Kuule, kui lehvitatakse kirikutoa trepilt rätikut, ära sa löö siis kella!»

«Mina. Mina ei pea lööma?»

«Muidugi ära löö! Siis on sel asjal ikka suurem mõnu.»

«Ei. Mina ei löö teie nõusse. Mina olen neid löönud kakskümmend viis aastat ja löön ka jaanipäeval. Niisugune jutt jätke õige järele!»

«Poleks maksnud talle rääkidagi,» tähendas Anu vihaselt. «Vaata, et kannab kõik veel vanale Rothile ette. Mine siis tee niisuguse mehega!»

«Kuule, naine, ära lobise oma suuga!»

«Miks sa siis lööd. Löö pärast niipalju kui tahad, löö või veel teist kakskümmend viis aastat, kellel sellega asja. Aga jaanipäeva hommikul see natike aega.»

«Ega sellest nüüd suurt olegi, lööd või ei,» tähendas Priidik. «Arvasime, et oleks olnud mõjuvam. Tead ju ise,

ega meie nüüd kedagi muud taha, kui seda Köötsi. Sinu vennapoeg ja mulle ka nagu kaugelt sugulase haisu.»

Toomas jäi mõtlema.

«Mis seal nüüd mõtelda. Ma arvan, see on päriselt sinu kohus mitte lüüa. Mis kelli sellele vaja, kes vägisi tükib kiriku vastu rahva tahtmist.»

«Sa oled ju ise mitu korda ütelnud,» kõneles Priidik, «et inimesed ka võivad nõuda oma õigust. Aga kui nüüd sulle kõneleme, siis sured ise hoopis ära.»

«Hea küll, mina ei löö siis kelli,» ütles viimaks Toomas, aga näis, et see otsus tuli tal raske võitluse järel. Aga see oli nüüd Anul ja Priidikul teada: kui vana Toomas midagi lubab, siis ta seda ka peab.

Kogu jaani-laupäeva oli Tooma süda väga raske. Ta ei jõudnud otsusele: ons see nüüd õige tegu, kui ta homme hommikul kelli ei löö. Kakskümmend viis aastat oli ta truult pidanud oma ametit; kogu selle aja oli ta, nähes kirikutoa trepil lehvivat rätikut, haaranud kinni kellanööridest. Aga homme hommikul ei tõuse ta käed.

Midagi piinas teda, tegi valu. Oma rahutust püüdis ta matta kiire töö ja toimetuse alla, olgugi et midagi hädalist ei olnudki. Ta kohmerdas majas ringi, käis mööda põlluääri, kohendas aiaauke, aga närivat piina ei suutnud ta peletada eemale.

Ta oli andnud sõna ja seda ta ka peab.

Ei mallanud õhtul kodus seista. See oli teada, et tehakse Võllamäele jaanituli. Võib-olla unub seal nooremate seltsis see mõte, lahkub südamest vaev. Aga jõudes poole teeni, jäi ta seisma ja istus pihastunud kännu otsa. Kas see pole viimaks neil seal teadagi? Kas suutis Anu pidada suu? Tulevad viimaks veel küsima: «Kuule, Toomas, kas sa ei löögi homme kirikut sisse? Küll see on tore, Kurt tuleb ja mitte kella õhkugi.» Kas ta peab neile tõtt ütlema? Kas ta peab kuulduse maha salgama? Parem ta ei lähegi.

Toomas pööras tagasi, aga tuju polnud minna koju. Ilma eesmärgita hulkus ta metsa all. Kui viimaks kuuldusid mäelt hõisked ja harmoonika hääl, tundus, nagu oleks ta kistud pooleks. Heameelega oleks ta läinud sinna, aga süda ei kandnud. Kui ta tuli koju, pani naine Mari seda imeks ja küsis:

«No kes pagan sinu sealt nii varmalt ära kihutas?»
See nüüd ka veel, nagu ei oskaks pidada oma suud. Ta lahkus uuesti toast ja lõi ukse paukudes enese järele kinni.
«Mis siis su, pagana, sisse läinud,» kõneles Mari endamisi. «Hoia teise jaoks pudrukauss riide all, tema aga aina tuulutab sisse ja välja.»
Nüüd oli juba pimedik ja paistsid jaanituled: Võllamäelt, Arupere kuusikust ja Varsa-allika karjamaalt.
Ja tasakesi, pikkamisi langes karge kastene õhk jaaniööl maapinnale.

7

«Mis sul, paganal, ometi on,» ütles Mari, kui Toomas koidukumal voodist tõusis ja hakkas riide panema. «Pöörad ja aeled kogu öö, nii et silma peale ei saa nahka.»
Toomas riietus sõnalausumata.
«Kuhu nii vara siis lähed? Oled ju alles söömata. Ise ei võtnud eila õhtu ivagi. Pean sulle süüa tooma?»
Mari ajas enese istukile.
«Pole tarvis,» kuuldus Tooma poolt. «Maga sina aga edasi!»
«Miks ma'p maga siis. Päike pole ju veel tõusnudki. Kuhu sina siis lähed?»
«Kas sa ei tea siis, kuhu ma pühapäeva hommikul lähen?»
«Miks ma'p tea. Aga praegu on ju vara. Ega sa siis praegu lähe juba kelli lööma.»
«Ah, jäta nüüd! Mis sinul sellega pistmist.»
Toomas oligi riides ja läks uksest välja.
«Päris aru on teine kaotanud,» urises Mari. Kuid suuremat ei näinud see lugu teda huvitavat, heitis uuesti magama ja tõmbas kärbeste katteks sitsirätiku palgele.
Hommikune õhk oli veidi vilukas. Kastetilgad särasid krookslehe kurdudes ja lepalehtedel. Kasteheina lemme otsas hiilgas hõbedane tilk.
Kuid kogu mets, kogu laas juba elas. Sidistamisest-sädistamisest täitus lehestik, okasmets, ka rohi põllupeenral. Midagi ei puutunud silma, aga kõrv püüdis kinni tuhanded hääled. Ikka heledamaks, heledamaks lõi

taevavõlv ja juba püüdsidki kinni pikkade laanepuude ladvad esimesed päikesekiired.

Astudes metsateele, tundis Toomas nüüd selle koorma raskust, mis teda rõhus. Kakskümmend viis aastat oli ta läinud pühapäevahommikuti alati rõõmuga. Ka vali sadu ja hingemattev tuisk ei suutnud palju rikkuda ta tuju. Ta teadis, et need seal üleval tornis teda ootavad. Kord olles haige nädalat kolm, tundis ta alaliselt igatsust nende järele, nägi unes, et viibib kirikutornis, tundis, kuidas ta käed tõmbavad taktis nööridest, kuulis alaliselt kõrvus nende heli.

Aga täna, täna tõrgub ta kinni haaramast neist nööridest, mida tuuleõhk seal üleval kõigutab, justkui ulataks neid talle kätte.

Kas see pole patt, kas see pole niisugune süü, mida ta andeks ei saagi?

Aga ta oli ometi seda lubanud ja südames tundis ta, et see uus inimene, keda nad vägisi topivad altarisse ja kantslisse, polegi kellade väärt.

Mis teha?

Jah, kes ütleb inimesele niisugusel korral selle õige otsuse. Süda on kistud kaheks osaks ja kumbki osa ajab oma õigust.

Pikkamisi astudes jõudis ta, ilma et ta oleks isegi märganud, välja laanest seljandikku mööda käivale teele. Siit avanes lai silmaring Jootma küla madalaile heinamaile. Sealt kaugelt sinetava taeva veerult paistsid lehtpuisse mässitud talupered ja paremat kätt Jootma mõisa küünide valged müürid ja eluhoonete punased telliskivikatused.

Harilikult peatus Toomas siin mõneks viivuks. Oli ju laanest pääsedes see vaade siin niivõrd laiaulatuslik ja avar, et sundis end tükk aega silmitsema. Pilgul, mida siiamaale laas vangistas, oli nüüd ülilõbus joosta verstade viisi, leidmata eest mingit takistust. Ja see lai avarus hingas lõpmata rahus, ei olnud tuuleõhkugi, mis oleks liigutanud puie latvu.

Aga täna ei suutnud see lai avarus tõmmata Tooma tähelepanu enese peale. Ta pilk ei suutnud lennata sinna kaugele, kust paistsid roheliste paplite ja pooppuude kuhjad.

Tee läks järve äärde, millest sai Juhisaare jõgi alguse. Järv ulatus teeni ja hoolimata vaikusest tulid lained ka täna hommikul madalale liivasele rannale nagu keerutatud nöörid. See on ju loomulik, et järv hommikul päikese tõusu ajal on kõige ilusam. Iseäranis siis, kui puude vahelt libisevad kiired veepinnale. Siis lööb järvepind korraks tuhandekarvaliselt kiirgama ja sätendama. Siitsealt ääre pilliroost tõusevad lendu pardid ja lendavad tiibade vurinal noolekiirusel järve äärde rädisse.

Toomale oli see järv väga tuntud, sest aastate kaupa oli see tema käes Jootma mõisast rendil. Tasuks viis ta lepingus määratud hulga kalu ja mis ta rohkem püüdis, need võis võtta endale. See on õige — rasva see töö Toomast küll ei ajanud, aga ta luges seda siiski endale väga vajaliseks. Sealsamas ääres oli ka ta lootsikutükk. Toomas ei osanud seda enesele ette kujutada, kuidas siis elaks, kui poleks seda järve. Kui on sügisel õhtud pimedad, vaatab ta hoolega, kas lipendab veel pikavarreline haavaleht. Aga kõik on vaikne. Siis kiirustab ta Marit ja ta on nii hädaline, et ei malda õieti süüagi. Pea on tal kärekott turjal, Mari kannab kalakotti ja kaheristilist ahingit.

Tuleb ette, et tooselkäik annab mõnikord hea saagi. Aga ka siis on Toomas rahul, kui saak pole kuigi suur. Tal on veel võrgud, abarad, liivid, ja kui külapoisid vahel tulevad, siis lähevad nad ühes kalale.

Alati, jõudes pühapäevahommikul järve äärde, seisatas Toomas ka siin. Ega selle juures pole midagi imestada. Ilus vaade peegelselgele ja päikese kiirtes kiirgavale veepinnale sidus silmi. Pealegi tuli meelde üht-teist, sest selle järvega oli seotud elust palju aastaid.

Täna hommikul jäi järv ta pilkudele olematuks. Aga see tuli talle meelde, kuidas ta aastaid, aastakümneid oli käinud seda teed, oli küllalt olnud hommikuid, kus tundus hingel hea ja kerge, kus ta tundis enese olevat õnneliku. Aga täna ei olnud hingel mitte hea ja kerge, oli, nagu oleks kadunud alt kindel põhi, ja ta ei leidnud kohta, kus võiks jääda seisma. Ta kõikus alaliselt edasitagasi ja isegi kõikuvaks muutus vanamehe samm, kandes seda raskust. Ruttu katsus ta astuda, sest see selge kirendav valgus, mida pildus järve pind, oli ta hingele

täna valus. Ja uuesti jõudes teed mööda tihedasse männikusse, tundus siin mõnusam. Eredas valguses nagu oleks paistnud hing ülekohtusena. Aga siin tihedas laanes, siin all oli alles õige hämarik, siia ei pääsnud ei tuuleõhk ega päikesekiired, siin tundus sambla ja mädanevate okaste veidi rependavat lõhna.

Ja see oli südamele nagu kergem.

Toomas võttis mütsi peast ja pühkis higi.

Kuid pikk polnud metsatee ja ega praegu veel sünni lüüa kirikukelli. Peab ootama. Kuid ta ei lahkunud niipea rõske metsa vilust, istus tee ääres olevale järsule liivakaldale. Aga ega istuda polnudki hea, sest siis hakkasid mõtted käima peas hoopis hoogsamalt. Vahel nagu oleks kuulnud kuskilt häält, mis ütles: «Kui sa ei löö kirikukelli, siis on see suur süü. Ega need kirikukellad ole ometi ilmlikud asjad. Neil on ju niisugused hääled, nagu pole ühelgi elusal inimesel. Kirikukellade hääl on jumala hääl, sest kui inimene sureb, siis kuuleb ta veel väga hästi kirikukellade heli. Ja kui sa nüüd ei löö, siis võtad sa ju ära jumala hääle.»

Juba otsustas Toomas: «Olgugi et ütlesin, ma ei löö, aga ma löön ometi.»

Aga seal tuli jälle teine mõte: «Muidugi on see jumala hääl, aga kas jumal tahabki seda, et see ta häält kuuleb, kes vägisi topib end kiriku. Kogudus tahab, ja eks jumal ole neile sisse pannud, keda nad tahavad. Üteldakse ju: kui see, keda me tahame, kõneleb, siis me usume seda ja elame ka nii, kuidas tema käsib. Ja see on ju ometi jumala tahtmine, et inimesed nii elaksid.»

Päike oli tõusnud puie ladvule ja kirikumõisa õuest kostsid hääled. Karjane ajas karja välja.

«Aeg on käes,» lausus Toomas ja veidi kõndimise järele jõudis ta metsast välja. Oligi karjane, kes tuli suure ajuga loomade karjaga. Õueväravas vaatas veel järele karjanaine Krõõt.

«Oi kui vara sina juba väljas oled,» tähendas Krõõt. «Kas lähed juba üles?»

«Noh, mis sina sellest siis pärid?» torises Toomas, sest tal polnud tuju kõnelemiseks.

Krõõt vaatas kartlikult ringi ja astus Tooma juurde.

«Oled sa kuulnud?»

«Mida siis?»

«Täna pidada noorel õpetajal kirikukuub seljast ära kistama.»

«Pea õige oma suu!»

«Ole nüüd ikka! Seda räägitakse.»

«Kes see räägib?»

«Jumal, mina nüüd seda tean. Aga niisugused jutud käisid eila jaanitulel ringi.»

«Kas vana õpetaja teab seda?»

«Kust tema siis teab. Kes seda temale läheb ütlema.»

«Noh, eks jookse siis sina ja kõnele!»

«Tule jumal appi, mina! Miks siis mina? Ma kuulsin niisama kõrvalt. Võib-olla on muidu jutt. Ja kust mina seda julgeksin kõnelda.»

Toomas läks ringi toa juurde köögitrepist. Trepil lamas päikese paistel mustakirju Sulli. Loom tundis kellameest, tõusis üles ja ootas tulija poolt lahket sõna. Nii mitugi korda patsutas Toomas loomale sõbralikult turjale. Nüüd aga lükati ta jalaga eemale.

Loom astus trepilt maha, jäi seisma keset jalgteed ja ringutas laisalt.

Eeskojas tuli toa-Leena Toomale vastu.

«Sa lähed võtmeid võtma?» küsis Leena.

Toomas vaatas imestades tüdruku otsa.

«Kuule, õpetajahärra ütles eila õhtu, et sina ei pea võtmeid võtma.»

Toomas hakkas naerma.

«Kuidas ma muidu siis torni pääsen. Ega ma mõni vares ole, et lendaksin.»

«Sul ei ole tarviski minna. Õpetaja ütles, et ta on sinu kellamehe ametist lahti lasknud. Täna lööb kelli Altsauna Ants. Kubjas pidi seda sulle ütlema. Kas ta ei käinud siis teil?»

See teade oli hoop pähe.

Ah nii. See on siis õpetajal juba teada, et ta ei helista, kui lehvitatakse rätikut. Ah, tema on lahti lastud ja talle ei anta enam võtmeid. Ta süda sattus tuulekeerdu.

«Anna võtmed siia!»

«Ei mina tohi.»

«Käi eest!»

Ja tugeva käega haaras Toomas tüdrukust kinni ja

surus ta kõrvale nagu takukoonla. Avas siis ise peretoa ukse ja võttis võtmed naela otsast.

«Sa oled nagu pagana karu,» vingus tüdruk. «Küllap mu käsivars läheb siniseks.»

«Mis sa tolgendad ees.»

«Minul neist asja. Õpetaja ütles. Minupoolest löögu neid kes tahes.»

Täna oli Toomal raske ronida mööda järske treppe. Oli tundmus, nagu kannaks ta enesega ühes ränka koormat.

«Ah nii, lahti olen lastud. Olgu siis, aga täna löön ikka mina.» Isegi naerule lõi nägu, sest ta keeras kiriku-ukse seestpoolt lukku.

«Pole neil vaja siia tulla ringi kolama,» pomises Toomas eneses. «Pärast aega küll, kui mind siin enam ei ole. Viskan pärast võtmed nende kätte, söögu need. Aga täna löön mina.»

Ja varsti kuulduski hommikuses vaikses õhus lustiline kirikukellade heli.

Kirikukellad helisesid juba teist korda. Nähti tulevat siit ja sealt küll üksikuid inimesi, küll salgakaupa. Istuti kiriku õues laialeheliste vahtrate all, istuti paekivist laotud aial ja aeti juttu. Oli soe hommik, mehed paljaste peadega ja mõned tõmbasid maha tüssijõkid: pääseks ometi jumala tuuleõhk ihu ligi.

Argselt tõmbas lahti peretoa ukse Alliku Mai, vanapoole tüdruk, kes oli tuntud kogu ümbruses oma väga uskliku meele ja keelekandmise poolest.

«Kas ma saaksin kord õpetajahärra jutule?» küsis ta toa-Leenalt.

«Vana õpetajahärra on haiglane,» ütles Leena. «Ma arvan, ta pole vist voodist väljaski.»

«Aga ehk saaks noore õpetaja juurde. Mul on nii hädaline asi.»

«Eks sa või siis pärastki tulla.»

«Ei, ma palun, hea laps, mine ütle nüüd! Mul on nii hädaline asi. Mine, laps, üsna ruttu!»

«Võtaks sind oma asjadega. Millal nad sul hädalised ei ole.»

Kirjutustoast välja tulles ütles Leena: «Noor õpetaja käskis tulla.» Seepeale hakkas vanatüdruk oma riideid korraldama.

Mai kummardas sügavalt.

«Noh, armas hing, mis sul on siis mulle ütelda?» kõneles Kurt.

«Oh, aulik õpetajahärra, see on niisugune asi, mida süda ei kanna rääkida. Aga mis ma pidin tegema, mõtlesin, et on suur patt, kui jätan oma hinge peale.»

«Ütle aga julgesti, armas inimene, mis su südant vaevab. Küllap leiame issanda abiga sulle ka troosti.»

«Ei, ei, aulik õpetaja, ega see nüüd minusse puutugi. Mina niisama kuulsin kõrvalt. Sellepärast ma ruttasingi. Oleksin tulnud juba varemaltki, aga saad sa siis sealt kodust nii kergesti mahti.»

Kurdi kannatus näis juba lõppevat.

«Aga sa ei kõnele ju, mis seal siis on. Räägi ometi!»

«Kas õpetajahärra pole siis kuulnud. Teile tahetakse ju täna kallale tikkuda. Sa armas issand, missuguseks on need inimesed küll läinud!»

Kurt ei kuulnud Maie viimast ütlust. Juba esimesed sõnad lõid talle vere pähe, panid kõrvad otse kohisema. Ja meelerahu oli pühitud kui käega. Veidi aja pärast jaksas ta küsida:

«Sa ütled — minule kallale tikkuda?»

«Jah, nii kurjad ja patused võivad inimesed olla.»

«Kuspool siis? Tead sa ka seda? Kas kirikus?»

«Ei. Ma kuulsin kirikuõues. Enne seda kui kiriku lähete. Nad tahavad teie kuue seljast ära tõmmata ja ka eest valged lapid.»

«Sa jampsid!»

«Ei. Seda ma kuulsin. Nõnda räägitakse.»

«Kes need tõmbavad?»

«Seda ma nüüd küll ei tea. Ega seda ka igaühele räägita. Käib jutt ringi, et naised tõmmata. Sa armas jumal küll, näed, missuguseks on inimesed läinud. Mis nad ometi tahavad, kas te, kallis härra, ei räägi küllalt kenasti.»

Kurt tundis, kuidas ahastus tõusis tal kurguauguni. Puudus pisut, talle oleksid valgunud juba pisarad silmi.

Kohe peale Maie lahkumist ruttas ta oma haige isa juurde. Ta kõneles sellele, mis oli kuulnud.

Võis näha vana Rothi palgel muutusi. Esmalt tõmbus

lahja juba kolletama lööv nahk tuhakarva halliks. Pea ilmusid sinna aga õrnad punased plekid.

See oli alati kindel tunnus tema kõrgest ärritusest. Ta surus oma sõrmi, luud krudisesid, nagu oleksid murdunud nad.

«Mis teha, isa?»

«Mis teha?» kordas vanamees. «Kristus rändas Kolgatale, aga tungis ka kuradite karjast läbi põrguhauda. Aga sina ei pääse pühakotta.»

Ta hääles kuuldus põlgus.

«Aga kuidas ma seda võin? Nad tulevad mu kallale ja teotavad mind. Mul ei ole ju ühtki kaitsjat.»

«Mine! Kas issand ei kaitse sind!» hüüdis vanake, täis meeletut viha ja ärevust. «Kas sa ootad minult abi? Sa näed, mina olen jõuetu. Mina ei saa sind aidata. Sa oled üksi nende käes.»

Kurt oli jõudnud niikaugele, et suutis mõelda.

«Isa, ma ei lähe. Mis võin mina üksi hulga vastu?»

Vana süda võttis tuld. Ta tegi liigutuse, nagu oleks lüüa tahtnud voodi ees seisjat poega.

«Ah, sa ei julge. Sa kardad neid. Sul pole julgust. Mina olen nad aastakümneid maha virutanud oma sõnaga. Sul pole julgust.»

«Julgust või mitte,» ütles Kurt, «aga sa, isa, räägid meeletuid sõnu. Mis aitab seal minu julgus. Ega ma ometi või kätte võtta mõnd terariista. Nad teotavad mind. Tõmbavad mu ümbert ära kirikukuue ja nii jään nende kätte naeruks ja pilkeks. Sa, isa, peaksid ometi aru saama, et ma ei või minna.»

«Nii jääb siis täna jumalateenistus pidamata?»

«Jäägu.»

Pidigi Kurt ära tulema isa voodi juurest.

«Pea!» kutsus teda tagasi vana Roth. «Me peame ometi veel kõnelema. Peab leidma nõu.»

«Sinuga, isa, ei saa kõnelda. Ma arvan, sa ei usu ometi, et issand tuleb mind nende käest päästma või minu pärast mõne ime teeb. Parem jäägu juba pidamata jumalateenistus, kui ennast teotada lasen.»

Vana õpetaja sai aru, et pojal on õigus. Vist ei tule issand imet tegema ühe Rothi pärast Juhisaare kirikuaia väraval.

Avas ukse toatüdruk ja teatas, et Metsanurga vöörmünder on tulnud.

«Ah, Soomuse Siim. Väga hea! Aga, Leena, kes lõi täna hommikul kirikukelli?»

«Toomas.»

«Kas ma ei ütelnud sulle, et ta lahti lasksin. Mina käskisin Altsauna Antsul lüüa.»

«Kubjas ei leidnud Antsu kodust.»

«Aga miks sa andsid talle võtmed?»

«Kuida mina sain keelda? Ta tõukas minu eest ja võttis ise.»

«Sa oleksid pidanud seda kohe ütlema. Jookse Altsauna ja ütle Antsule, et tema peab kiriku sisse lööma. Käsi Siimul siia tulla!»

Siim tuli ja kummardas.

«Ons see õige, mis räägitakse?» küsis vana õpetaja. «Kas sa oled kuulnud, et tahetavat noorele õpetajale kallale tungida?»

«See on tõsi ja seda ma ruttasin teatama. Ei tea, kas tuleb kirikuteenistus jätta pidamata?»

«Ei — seda ei või,» hüüdis õpetaja Roth.

«Aga kui niisugune häbiasi sünnib . . .» kogeles Siim.

«Seda ei tohi sündida.»

Õpetaja Roth tõusis üles ja astus Siimu juurde.

«Sina ometi kardad jumalat?»

«Kuida muidu, aulik õpetajahärra.»

«See on hea. Kas peale sinu ei ole kedagi, kellele issanda viha ei tee hirmu. Kas Jootma ja Laulasmaa vöörmündrid on siin?»

«On küll. Nad niisama häda täis. Eks see ole paljudegi eest hirmus asi. Eks ole neid paljugi, kes niisuguse teo mõistavad hukka.»

«Noh, see on ju väga hea,» ütles õpetaja Roth. «Sina, Siim, mine ja too Jootma ja Laulasmaa vöörmündrid siia! Kutsu veel teisi mehi, kellest sa tead, et nad kardavad jumalat. Jääge trepi juurde ootama! Mina tulen noore õpetajaga ühes. Ja siis lähme seltsis kiriku! Võta niipalju mehi, kui sa leiad! Mine nüüd ruttu!»

Siim lahkus toast.

«Armas poeg, see on sul raske päev, aga usu: issand võtab sind oma kaitse alla. Mine pane ennast valmis,

sest pole enam palju aega. Mina tulen sinuga ühes. Kui mehed kohal, siis lähme.»

Altsauna Ants oli hilja peale tulnud koju ja norskas nüüd täie jõuga.

Suure vaevaga kisti ta unest üles ja kui kuulis, mis õpetaja talle teinud ülesandeks, lahkus uni ja naeruvine ilmus suukolka.

«Ah mina pean kiriku sisse lööma,» urises ta. «Kohe, kohe, miks ma'p seda siis tee. Oskan lüüa küll.»

Ja ta kobis kiiresti toast välja.

Ta meel muheles minnes. Temale oli see Toomas alati okkaks silmis, sest temale oleks see amet väga hästi ära kulunud. Vahel avaldas ta seda mõtet ka Kuusiku kõrtsis, aga seal lausuti: «Katsu nüüd kellameest! Küllap nad siis õieti löödud on. Ants täis vahel kui tarakan, mine otsi siis kellalööjat.»

Aga täna läheb ta, tõmbab nöörid ära otse Tooma peost ja kisendab talle: «Katsu, et siit kaod! Tänasest peale on see minu amet.»

Kõik see tegi hinge nii kergeks, nii lõbusaks, et otse poolenisti joostes läks üles mööda kivitreppe.

Kui Ants jõudis kellakambri, oli Toomas rinnuli ukse vahele pandud põikpuul. Ta vaatas alla kirikumõisa poole. Nägu oli tal niivõrd kahvatu, tõsine, enesest ära, et see äratas isegi Antsu tähelepanu. Ta tundis äkitselt, kuidas ta julgus ja heameel haihtus. Isegi teretamiseks ei lausunud Ants sõna. Pühkis ainult varrukaga higi ja ütles hoopis igapäevaselt: «Küll hakkas hull üles tulles palav.»

Toomas pööras tema poole ja ta silmist paistis lõpmatu põlgus, vihagi.

«Mis sa siit ülevalt tahad?» kõmises ta hääl.

Ants püüdis ennast koguda, aga ometi ei suutnud ta eemaldada imelist argust südamest.

«Õpetaja saatis mulle käsu, et mina pean kiriku sisse lööma.»

«Pole sul siin asja midagi. Mina olen siin. Tee, et kaod!»

Ja vanamehe mehine kogu sirgus.

Aga nüüd lahkus Antsu argus. Ometi ei või see vana inimene siin temale panna vastu. Ja ta täidab ainult õpetaja käsku.

«Sina pole kellegi ajaja. Mina teen seda, mis mind kästi. Õpetaja ei taha sind.»

«Tema ei taha. Kas ta teab ka seda, et mina olen 25 aastat kirikukelli löönud. Ma ütlen sulle, täna löön mina.»

Tooma viimane ütlus paisus kindlaks, kõikumatuks hüüdeks.

Aga see ei suutnud enam Antsu tõrjuda tagasi, andis isegi jõudu.

«See pole minu asi, aga täna löön mina kiriku sisse. Ma arvan, õpetaja käsku pead ka sina kuulma. Näe — kirikutoa trepil lehvitatakse.»

Ants haaras kellanööride järele.

«Ära puutu!» müristas Toomas. «Anna nöörid siia!»

Ta tahtis nöörid ära tõmmata Antsu käest.

Tugeva tõukega rindu lükkas Ants Tooma eemale. Vanamees komistas ja kukkus seina äärde.

Ants tõmbas kellad käima ja heli täitis umbselt kogu tornikambri.

Pikkamisi ajas Toomas enese maast üles. Ta tundis liikmeis valu ja südames pöörast, põletavat viha. Seal juhtus ta käe alla jäme köieots, millel oli sõlm otsas. Ilma et oleks mõelnud, haaras ta selle maast, lähenes Antsule ja andis talle sõlmes otsaga hoobi pähe. Ants lõi karjatades käed pähe, taganes kella alt, astus tagasi ja langes kolinal trepiaugust alla kambri.

Kiirelt tõmbas Toomas pihku nöörid. Kellad kisendasid, ulgusid, nagu oleks neil määratu valu, kõige suurem rõõm. Toomas nägi, kuidas ta silme ees käis ringi kogu maailm, ta tundis, kuidas torn kõikus, nüüd ta otse kaldus küljeli. Aga tema tõmbas kõigest jõust, kellad kisendasid ta kuulmeisse, nii et need põrusid kurdiks.

Ja eriliselt rõõmsate ja kõlavate helide saatel astus noor õpetaja mitme vöörmündri vahel läbi inimeste hulga käärkambri.

«Pime, ära lõhub teine täna kellad,» tähendas keegi.

«Mine ütle nüüd Toomast! Vana teine, aga kelli ta oskab lüüa. See peab seda ametit veel teist niikaua.»

Rammaks jäid käsivarred, aga ikkagi ei lasknud valla Toomas kellanööre. Määratu küllusega pildusid kellade suured vasksuud helisid üle ilma, üle metsade, aasade, niitude, nurmede.

«Kirik juba ammu sees, mis ta, hull, edasi helistab,» tähendas paar hilist tulijat.

«Küllap vanamees on enese unustanud. Ega ta nüüd enne jäta, kui keegi hea mees läheb ütlema.»

Aga Toomas jättis, sest vanad käsivarred raugesid. Ta laskis nöörid valla. Ainult kellade surev heli viibis veel tornikambris, kuid välja see sealt ei ulatunud.

Toomas tõmbas hinge ja pühkis higi leemendavalt näolt. Siis lükkas ta kinni luugid, pani neile taha põikpuud. Ainult läbi pragude tungis valgus neljakandilisse ruumi.

Aastate vältel harjunud jalg otsis üles trepiastmed. Ta tuli tornist alla. Seisatas viivukese.

«Ei ma lähe, las nad ise ajavad kotti,» lausus vanake ja tuli kirikust välja.

Kirikuesine murupealne oli tühi, niisama ka vahtratealune aia ääres. Toomas seisatas. See oli ta eest nii imelik ja võõras.

«Hea küll, kui mind pole tarvis, mis ma siis ennast topin,» kõneles ta endamisi. «Eks nad ise toimetagu.»

Ta astus kodu poole viivale metsateele. Ta pea oli norus ja samm kõikuv ja kindluseta. Temast oli nagu midagi välja kistud, niisugune osa, ilma milleta ta ei saa elada. Vanamees püüdis mõelda, aga mõtted ei jaksanud võtta mingisugust kindlat kuju. «Sa oled lahti lastud,» tuli talle meelde, «sind taheti ülevalt tornist välja ajada nagu koera, nagu oleksid sa kogu eluaja teinud seal kurja. Mispärast? Ta oli ometi armastanud neid, kas ta polnud alati rutanud täitma oma kohust? Kas ei tundnud ta sealt vaadates ära iga pisemat kui kohta? Ja nüüd tuli mees, kellel midagi ei olnud selle kõigega tegemist, teda sealt välja kihutama. Mispärast tehti temaga nii?

Tooma koju jõudes ehmatas Mari.

„Ära puutu!" müristas Toomas. „Anna nöörid siia!"
Ta tahtis nöörid ära tõmmata Antsu käest.

«Taevas hoia, mis sinul on? Sul pole nägu peas. Kes see kiriku siis välja lööb? Ega siis teenistus veel ei lõppenud?»

«Kes see lööb? Eks Altsauna Ants.»

«Altsauna Ants? Aga miks sina siis ära tulid?»

«Kirikuõpetaja laskis minu ametist lahti.»

«Laskis lahti? Mispärast siis?»

«Sind oma pärimisega! Mina siis tean? Eks mine küsi! Anna mulle süüa!»

Mari tõi õhtuse pudru ja piimakausi lauale.

Toomas võttis lusikatäie, võttis teise. Aga toit käis suus ringi ja ei leidnud teed allaminemiseks.

«Ma ei taha süüa,» ütles ta lusikat ära pannes. Tõusis püsti ja läks uksest välja.

«Kuhu sa siis nüüd lähed?» hüüdis Mari.

«Ah jäta! — Sinul nüüd minuga asja.»

«Pärist arust teine lahti!» arvas Mari.

Toomal polnud väljaminemiseks mingit eesmärki. Ta hulkus laanes niisama tühja. Üksi oli nagu hõlpsam kanda rõhuvat koormat. Oli palav, päike päriselt kõrvetas. Veidi seisatama jäädes piiras inimest näljane parmude kari, kellel oli iha vere järele. Viimaks tundis vanamees väsimust, istus kuuskede vahele, kuhu paistis päike.

Külm ja vihm äratasid Tooma unest. Oli vist sadanud tükk aega, sest üle lagendiku käival kõvakstallatud jalgteel olid loigud. Vanamehe riided olid ligedad. Taevas oli lauspilves. Kuskilt kaugelt kostis tasane piksekõmin. Ainult õhtukaarelt paistis selge taevaviir.

Aeg oli juba õhtus.

Tooma eest oli, nagu oleks ta maganud kogu suve ja nüüd ärganud hilissügisel.

Ta ajas end istukile, väsinult, roidunult. Kogu keha lõdises. Mis päev see täna õige on? Kus ta viibib? Miks heitis ta siia magama?

Pikkamisi hargnesid sündmused ta meeles. Täna oli siis täis 25 aastat, aga ometi läks ta täna hommikul torni selle nõuga, et siis mitte helistada, kui jumalateenistus algab. Ta ei tahtnud siis kirikut sisse lüüa.

Kas see tegu ei ole raske patt? Kas talle ei andnud seda nõu kurat?

Millegagi täitus äkitselt süda, mis sünnitas hirmu.

Kuhu minna? Koju. Aga kas ta leiab seal rahu? Kas seal tuleb keegi, kes talle andeks annab selle süüteo. Nüüd ei tohi ta muidugi tõsta jalga kellatorni. Ta kihutatakse sealt kui marutõbine koer.

Ja neil on õigus teda ära ajada, sest ta oli võtnud oma hinge peale raske patu.

Toomas rändas mööda metsa, ilma eesmärgita, ilma mõtteta. Ta jõudis välja kitsale metsavaheteele. Nüüd tegi tee pöörangu ja eemalt lagendikult paistis Kuusiku kõrts ja selle ümber väikesed põllulapid.

Olgugi eemal ainult versta viis, kuid Toomas ei olnud Kuusikul sage külaline. Kuusiku kõrtsimeest peeti kogu ümbruses suureks kelmiks. Kust ta siia aastate eest oli tulnud, selle kohta liikusid mitmelaadilised kuuldused. Aga kellele seda siis korda läks õieti järele pärida! Kuid seda teadis kogu ümbrus, et seal kadusid teeliste regedelt leivakotid ja sageli tühjendati purjus meeste taskud. Kuid keda sa tead süüdistada, kui pole näinud, kelle käsi võttis. Ometi teati seda, et ta annab veega lahjendatud viina ja kui keegi tõstis nurinat, siis viskas ta pahura külalise uksest välja.

Veidi arupidamise järel astus Toomas kõrtsi.

Leti kohal põles armetu suitsenud klaasiga lamp ja selle all olid mehed kobaras koos. Seal olid pottsepp Malm, Jootma kubjas Rebaseliiv, paar Jootma peremeest ja vana vokitreial luukur Andrei.

Toomast ei märgatud esiotsa, sest lärm ja mana leti juures olid hoos. Vaidluseaineks oli uus põllupidamisviis, mille üle pottsepp Malm pidas teistele pikka õpetusekõnet.

«Tema nüüd mõnest põllupidamisest midagi teab,» tähendas Jootmalt Karjaaugu Taavet. «Nagu oleks teine ka pannud risti mõne kõrre. Hea, kui oskad paigale panna oma klinkrikivi. Aga needki ei lähe sul nii, nagu peaksid minema.»

Mõistagi, et see jutt ja teiste lai naer Malmi ajasid vihale.

«Sina ütled seda. Teie, Jootma mehed, olete päris näljarotid ja pole teil kogu vallas peremeest, kes jaksaks lasta minul, meister Malmil, omale teha ahju.

Teie olete rumalad ja sellepärast ei saa te ka jalga jala ette.»

«Ah tühja nüüd tülitseda,» lepitas Andrei. «Ostke parem viina! Igamees omaette.»

«Arvad mul raha puudu olevat,» hüüdis Malm. «Vala välja pool toopi!»

«Nii. Olete puha mehed,» kiitis kõrtsmik.

Seal silmas Karjaaugu Taavet Toomast.

«Näe hullu, vana kellamees istub pimedas. Mis — oled mõni luuraja või? Noh, tule ometi lähemale!»

Ta tõi Tooma kättpidi leti äärde.

«Sina jumal, mu kõige parem sõber siin halli taeva all,» hüüdis Malm. «Kas pole sa mulle nii mitugi korda lasknud oma Maril otsida küljealust, kui mu pea oli raske ja jalad ei kandnud. Sina pead jooma kõige pealt. Aga ikka niisugune tubli sõõm, mis viib hinge taeva, aga keha pillab söödaks metsloomadele.»

Toomas jõi. Ta keha oli roidunud, väsinud, kõht tühi. Viin jooksis läbi keha peatamatult mööda sooni laiali. Tegi silmad jõrmiks, lõi mõistuse segi. Oleks astunud sammu paar, oleks kukkunud.

«Meie vöörmünder kõneles,» rääkis Jootma mees, «sind lastud ametist lahti. Sellepärast pole kirikut täna välja löödud. Tulnud ise niisama.»

«Kes see niisugust meest nüüd lahti laseb,» arvas vokitreial Andrei. «Ma ütlen — olen ma vähe ilmas käinud, aga kuskil ei lööda nii kelli. Meil aina laulavad, laulavad teised. Hei, kõrtsi-isand, anna va heale mehele pool naela!»

Andrei lõi käe ümber Tooma kaela.

«Aga tule jumal appi! Sa oled lige nagu loiku kastetud kass. Ons see tõsi, et sind lahti lasti? Noh, siis pole ka jumala õigust siin halli taeva all. Joo nüüd!»

Toomas jõi.

«Lasku peale, või ma nüüd sellepärast nälga suren.»

«Muidugi ei sure,» kõneles Andrei. «See mees nüüd sureb, kes kõik ilmamaad ja mered on läbi reisinud. Aga südame ajaks täis küll.»

«Noh sinul on ükskõik, kes seal neid nööre tõmbab,» tähendas Jootma kubjas Rebaseliiv. «Sinu mure on see, kus oma peatäie saaksid välja magada.»

«Ära sa aja oma nina kõrgele! Igamees elab oma muredega ja kannab neid ise. Joo veel, vana sõber!»

Toomas tõrkus.

«Ei vastu panna maksa. Oled lahti, noh ega sa siis istu enam papi ree tiival. Mis sinul siis asja, peksku sinupoo lest pühapäeva hommikul vastu pajakülge.»

Kes see siis nüüd kellameheks hakkab?

Eks Altsauna Ants. See mees on ammugi ihaldanud seda ametit. — Tooma julgus tõusis, sest sageli pakuti talle viina. Aga niisugune risu. Mis tema ka lööb. On ju katsunud, aga see nüüd kellegi löömine. Nagu puder ja kapsad segamini. Aga näete, see peab käima nii taktis, kumbki käsi omamoodi. Ja Toomas näitas nüüd kätega, kuidas peab tõmbama kumbagi nööri. Seal ei tohi midagi minna segamini. See tõmbamishoog peab olema inimesel veres. Ega sa ei saagi seda ära õppida, segamini läheb. Aga näe — kellel ta veres, muudkui haara nöörid pihku ja läheb iseenesest. Kellalöömine — see on kunst, niisama kui vokitreimine ja ahjutegemine. Eks ole neid treialeid ja pottseppi igal pool, eluaja õppinud, aga kas keegi teeb Andrei või jälle Malmi vastu.

Oi, iga sõna on õige, iga vähem kui pookstav.

Ja mehed jõid viina.

Toomast ei kandnud jalad. Ta istus pingile. Aga ta tundis, kuidas sees kees, tõusis ja alanes. Vihaga täitus süda.

«Jah, see Ants roomab alati õpetaja ees. Arvab mees, nüüd saangi mättale. Tuli teine juba täna hommiku torni, aga tegin talle pisukese müksu ja mees kadus kui õhk.»

Toomas naeris.

«Aga pidi seal olema ju mingisugune mäss,» kõneles Malm. «Oli kuulda sedaviisi, et lähevad naised ja tõmbavad noore õpetaja kuue ja valged lotud eest maha. Kuidas sellega jäi?»

«Nagu ikka,» teadis kubjas Rebaseliiv. «Niisugused kavatsused auravad juba ennemalt õhku, kui õige aeg kätte jõuab.»

«Ei, nõu olnud ikka kindel,» teadis Jootma peremees. «Aga vana rebane Roth saanud ennemalt haisu ninasse. Ja ega see mees siis enam rauda astu. See mees on selleks küllalt tark.»

«Ah pidi ikka midagi tulema? Kahju, oleks saanud nalja,» kahetses Malm.

«Miks ei pidanud siis,» teadis Jootma peremees. «Naised olnud kobaras värava juures ja oleksid kallale karanud. Aga noor õpetaja läks vöörmündrite vahel, mis see naiste asi seal siis pidi aitama.»

«Oh te lambapead,» hüüdis Andrei, «usuvad naiste kätte niisuguseid suuri asju. Aga teisest küljest — eks ole ikka ka üsna õige: õnnetu küll, kes naiste kätte satub.»

«Ega sinul omalgi ole veel kõik vermed paranenud, mis su õnnis Maie oskas joonistada su turjale,» tähendas Malm.

Mehed naersid laialt.

Kõrtsi tuli paar meest: Lahepere vanamees oma väimehega.

Silmad harjunud pimedusega, nägi väimees peagi Toomast pingil. Viimane suutis vaevalt istuda.

«Kuule, vana Toomas,» ütles Lahepere väimees kellamehe juurde astudes, «minul oleks sinule midagi ütelda. Astume silmapilguks eeskotta!»

«Ära puutu minu sõpra,» hüüdis Andrei ja surus Toomale viinaklaasi huulile.

«Jäta nüüd sina! Ega ma talle kurja tee. Tule, vanamees!»

«Lasku, lasku, ega ma sellepärast nälga sure!» lällutas vanamees.

«Tule nüüd, tee pärast, mis tahad,» ütles Lahepere väimees. Võttis kinni noormehe jõuga Tooma kaenla alt ja viis ta kotta.

Väikese akna ähmastest ruutudest paistis veidi ehavalgust.

«Kuule, vanamees,» ütles Lahepere väimees, «sina siin? Kas sa ka tead, et Ants on surnud.»

«Mis see minu asi.»

«Sinu asi. Aga teie olite kahekesi hommikul tornis. Antsule pähe löödud hoop on ta tapnud. Kas sina ei löönud?»

Toomas vaatas suuril silmil Lahepere väimehe otsa.

«Ta leiti tornist ja arvatakse, et sina tema surnuks lõid. Sind otsitakse taga. Kordnik on teil kodus käinud, aga

sind polnud nad sealt leidnud. Veidi aja eest sõitis Naarimaa kõrtsi. Sina ei ole ka seal, aga küllap tuleb siiagi.»

«Ons see õige, mis sa räägid?» pigistas Toomas.

«Sõge, mis ma sellest siis valetan. Kordnik ise kõneles meile, küsis veel, kas me oleme sind näinud.»

«Mis nad siis minust tahavad?»

«Mis nad tahavad? Imelik mees! Kinni tahavad sind võtta. Kordnik ütles: «Kes muu võis Antsu tappa kui Toomas.»»

Nii purjus kui Toomas ka oli, ometi sai ta seisukorra tõsidusest kohe aru. Jah, see oli õige: tugeva köiesõlmega lõi ta Antsule pähe. See võis tuua küll surma. Teda otsitakse, leitakse ja ta käed-jalad pannakse raudu kui mõrtsukal kunagi. Selle eest ta ei pääse.

«Parem oleks, kui sa siit ära läheksid,» kõneles Lahepere väimees. «Muidugi tuleb ta ka siia. Me ütleme siis: ei ole näinud, mis meil asja vana Toomaga.»

Ilma et Toomas oleks ütelnud sõnagi, ilma et oleks lausunud sõnagi jumalagajätuks, läks ta kõrtsist välja.

Õues oli valge suveõhtu. Oli tõusnud männilatvade kohale kollendav kuu. Pärast vihma oli õhk veidi vilum.

Aga Toomal oli korraga soe ja üle lagendiku puhuv tuul palav kui saunaleil.

«Kuhu minna? Kuhu minna?» kordas ta enesele. «Nad võtavad sinu kinni, panevad raudu käed-jalad nii kui mõrtsukal kunagi.»

Ta ruttas nagu tagaaetu üle lagendiku metsa poole.

Nüüd tõsteti äkitselt suurt süüd tema peale ja kuskilt kisendas hääl temale kõrvu: «Inimesetapja! Inimesetapja!» See kisendus oli niivõrd vali, selge, nagu oleks tulnud tagaajaja suust, kes kannul ja alaliselt kinni haaramas. Sa, inimesetapja, ikka kuhugi ei pääse, sina oma õige nuhtluse eest ei jaksa põgeneda. Kus on see koht, kus sa peidad ennast? Igalt poolt saadakse sind kätte. Võib-olla täna öösi ei taba nad sind, aga homme päeval tingimata. Koju ei tohi sa minna, sest seal ootavad ja valvavad nad. Kui nad näevad sind tulevat, siis kargavad su kallale ja tõmbavad su käed selja taha tugeva nööriga. Nii kõvasti, et nöör lõikab lihha.

Aga miks helisevad nüüd hilja kirikukellad? Selgesti

kuuldub nende heli. Oi — see käib üle isegi metsakohinast, see on ju nii selge, nagu taoks kõra kõrvakuulmesse. Kes seal helistab? See on muidugi Ants. Ta on pannud kellad käima. Aa — nüüd saab aru. Need hüüavad teda. Väike kell kisendab: «Pea kinni, pea kinni!» See tume hääl on suure kella oma. See paneb kõikuma otse maapinna. Ta vasksuu kisendab kogu ilmale: «Mõrtsukas — mõrtsukas!»

Toomas surus sõrmed kõrva-aukudesse. Aga ikka tungis sealt läbi hääl: võtke — kinni — mõrtsukas, võtke kinni mõrtsukas!

Ta nägi selgesti: kellade all seisis verise peaga Ants ja ta käed kiskusid kellanööre kõigest jõust. Kaugele välja torniluugist küündisid kellade vasksed suud. Kõra ulatus kaugele nagu rusikas käsi ja see tahtis haarata kinni ta kuuest.

Toomas püüdis põgeneda metsateel kaugemale, kaugemale, aga kellade heli ja hüüd läks kord-korralt selgemaks.

Keegi tuli talle vastu tasasel sõidul.

Toomas keeras metsa.

Need on muidugi tagaajajad. Nüüd lähevad nad Kuusikule. Siis aetakse vald välja, mets piiratakse ümber ja teda otsitakse nagu hunti.

Vanker sõitis mööda. Seal peal istusid mehed. Kuuldus vali jutt.

Aga siit metsast ei leia teda keegi.

Tuli välja kuu kergete pilvede tagant.

Mustad laigud jooksid üle nurme. Igal pool elas ja liikus. Siin olid äkitselt kümned, sajad, need ajasid teda taga, tulid sammudes lähemale — lähemale. Mõned seisid juba ta juures, kinni haaramas. Kuuldus kellegi hääl. Jälle kisendasid kirikukellad.

«Ei, ei — ma ei lase ennast panna raudu!» kisendas ta kõigest väest. «Ärge tulge, ma ei lase!»

Ta käed liikusid ja harutasid lahti vöö, mis oli tõmmatud ümber pika palitu. Ruttu tegi ta sellele otsa jooksusõlme. Ta käed talitasid närvlikult, värisedes. Kõik need kujud liikusid. Nad otsisid teda. Ta hoidus männi varju. Ruttu sai ta vöö otsa üle jämeda oksa ja oma pea pistis ta läbi jooksusõlme.

Õhukene pilv kattis kuu ja liikuvad kogud kadusid metsa alt.

Pehme suveöö tuul puhus endist viisi ja maantee kraavikaldal rohus sirtsusid tirtsud endist viisi.

*

Kaks lahkunu puusärki Juhisaare kihelkonnas. Õpetaja Kurt tuletas neid mõlemaid oma laulatusepühal jutluses meelde. Olge alati valvel, sest teie ei tea, kustkaudu saadan teed leiab teie südamesse. Kas ei olnud see, kelle nime on jälk võtta suhu issanda kojas, pea kogu oma elu kiriku teenistuses? Kas ta ei olnud küllalt kuulnud issanda tahtmisest? Aga ometi andis ta oma hinge kuradile. Seepärast valvake alati, et võiksite seisma jääda usus otsani. Kes teie hulgast, hüüdis õpetaja täie jõuga, arvab, et ta seisab, see valvaku hoolega, et ta ei lange.

Ja uus värske hauaküngas kerkis Juhisaare surnuaia taha enesetapjate haudade hulka.

LAHJAVERE TUMM

1

Aastakümneid kõnnib ta varjukujuna su kõrval. Vana kulunud müts on nagu seen tal peas. Maani ulatub ta pleekinud, täis paiku palitu. Olgu suvel või talvel, ikka on selle hõlmad pandud hoolega vaheliti ja ümber kehа on tal tõmmatud jäme, sõlmiline nöör. Jalas kannab ta pika säärega saapaid, mille säärte ümber linakeermed, sest muidu langeksid sääred alla. Habe on tal tokerdanud, mis annab kortsulisele, lahjale näole metsiku ilme. Ta silmade vaade on pahur — seda nähes löövad hirmuma poisikesed, vahel isegi vanemad inimesed. Nad ütlevad: «Ega tal ole inimese aru, kes see teda võib usaldada.»

Alaliselt nähakse teda teel kõndimas. Harilikult käib ta teeäärset jalgrada mööda. Siis võib igamees sõites tulla, temast möödagi kihutada, ta pole siis tüliks. Aga kui teeservad on libedad, tuleb ta ka keskteele, aga nii tark on ta ometi, et vaatab sageli taha. Ta astub järelsõitja eest kõrvale, justkui kuuleks hobusekapjade tüminat. Aga igamees teab, et ta ei kuule. On neid, kes tõendavad, et ta tunda maa põrumisest järelsõitja lähenemist. See võib olla õigegi, olgugi et tema ise seda küll ei ole tõendanud.

Ta pea on vajunud raskesti rinnale, ta käik on kõikuv — käib nagu raskesti haige inimene, kes otsiks heameelega tuge.

Igal pühapäevahommikul ilmus ta Kaarna kuusikust ja ruttas kiriku poole. Kes teda juhtus nägema, see siis kisendas kõigest jõust: «Lahjavere tumm tuleb!» Lamburid jooksid tee äärde, kust teda vahiti ainiti. Nägime sel-

gesti ta kortsulist palet, ta võikalt vahtivaid silmi. Ligidale ei julgenudki keegi minna, sest kes ei oleks teadnud kuuldust, et Lahjavere tumm on oma vihas metsik, lööb surnuks isegi täismehe, kui see ei märka õigel ajal hoida kõrvale. Oli ta möödunud, siis leidus poisikeste hulgas neid ülemeelikuid, kes talle jooksid järele, hüüdes talle sõimusõnu ja viskasid teda isegi kividega ja mullatükkidega. Saades hoobi, lõi ta seisatama, vaatas tagasi. Siis põgenesid poisikesed ja alles jõudes eemale tihnikusse, julgeti vaadata tagasi ja tunti heameelt, et oldi pääsenud eluga.

Mõistagi, et selle poisi au tõusis teiste silmis märksa, kes julges tummale minna kõige lähemale.

Teada oli, et ta tuleb igal pühapäevahommikul Kaarna kuusikust ja sammub kiriku poole. Ega ta läinud kiriku kuulama jutlust, vaid sealt sai ta oma eluülespidamist. Juba mitmendat aastat oli ta Lahjavere vallast kirikusandiks, kes istus teiste santide kõrval sandikojas ja ootas andeid oma määrdunud kaelkotti. Teda tunti ja leidus nii mõnelgi pühapäeval niivõrd rohkesti heldemeelseid inimesi, et ta kaelkott korjus õige täis, mis võis pärast olla kanda küllalt raske.

Hiljapeale läks ta mööda teed Lahjaveresse tagasi. Seal elas ta ühes viletsas hurtsikus talu maa peal. Endistel aastatel tegi ta luudi, isegi õõnistas kadakapuust lusikaid, mis oli muidugi inetu ja konarlik töö. Kui aga viimastel aastatel ikka rohkem tarvitusele tulid plekist lusikad, siis lõppes tumma teenistus. Aga ega ta nüüd ilmaski tundnud suurt puudust, sest jatkus talle kerjatud ja sandikojast saadud kannikatest küllalt toiduks.

Täna hommikul olin üksi, kui nägin tumma tulevat Kaarna kuusikust. Olles mitmekesi, julgesime minna küllalt tee lähedale, aga üksi olles jäin mitu sülda eemale. Teadsin, et ta ilmaski ei astu teelt kõrvale ja sellepärast — olgugi äreval ja valjult tuksuval südamel — jäin teda ootama.

Talle tuli vastu keegi külamees. Kuidas see mind küll erutas, kui nägin neid minevat vastamisi. Miks küll ei astu külamees ta eest kõrvale.

Jõudnud mõlemad teel vastamisi, tegi külamees kätega mingisuguseid liigutusi ja mõlemad jäid seisma. Silmit-

sesin neid ainiti. Külamees võttis taskust midagi — küllap see oli vist raha — ja andis tummale. Uudishimust aetuna astusin lähemale, unustades isegi hirmu. Nüüd nägin midagi, mis oli mulle uudiseks. Tumma nägu, mis meis alati tekitas hirmu, muutus täiesti. Hirmutav vaade kadus ja sealt paistis tänulik meel. Ega ma ei osanud seda õieti mõistagi, aga selle näo ilme oli ometi niisugune, mis ei sundinud kartma. Praegu poleks küll keegi raatsinud hüüda talle sõimusõnu ega teda pilduda mullatükkidega ja kividega. Hoopis selle vastu — ta nagu äratas äkitselt kaastundmust südames ja nagu oleks keegi mulle hüüdnud: «Ta on vaene, õnnetu inimene!»

Nad läksid jälle kumbki oma teed.

Vaatasin teda. Ta jalavarjud olid katkised ja ta jalad pidid vist külmetama. Nägin, et mitmest kohast olid ta riided katki, nii et paistis ihu. Seljas rippus tal määrdunud kaelkott, aga see oli praegu täiesti tühi.

Äkitselt tuli mulle meelde: võib-olla ongi ta täna täiesti söömata. Ta läheb nüüd kerjama, aga kas talle ka antakse. Küllap olengi kuulnud: Lahjavere vald laseb teda kerjata ja inimesi tüüdata. Eks nad pangu teda käima perekorda.

Oli ju alles hommikune aeg. Minu leivakotis oli kannikas veel terve. Kui annan talle poole, jääb mulle endale küll väheseks, aga võib olla, et ta ei saagi päeva kohta süüa.

Jooksin ringi läbi põõsaste tumma ette. Jäin seisma tee servale. Võtsin kotist kannika, murdsin pooleks ja tema jõudes sirutasin käe tema poole. Ta jäi seisma, vaatas minu poole, aga ta palgel, ta silmis ei olnud midagi niisugust, mis mind oleks ajanud kartma. Midagi ta pomises ja seejärel võttiski minu käest leiva. Oi, kuidas mu süda peksis rinnus, kui ta astus nii mu lähedale, et tundsin ta riiete nõe- ja suitsuhaisu, nagu oleks minu palge vastu käinud ta hingeaur. Ta vaatas mulle ainiti otsa. Seletamata sain aru, et see oli tänupilk. Ta pomin oli ainult tänu, olgugi et ta huuled ei osanud öelda sõnu. Istuski tee äärde kivi otsa ja hakkas sööma leiba. Aga tihti vaatas ta ainiti minu poole, palgele ilmus naerumuie, pomises alaliselt. Usun — nägin, kuidas ta pilkudes avaldus rõõm ja tänu.

Kogu päeva ja ka järgmised päevad seisis mu meeles tumm. Nägin küllalt selgesti ta tänulikku vaadet ja mõtlesin, kuidas võiksin ka edaspidi talle teha head. Aga ega mul ometi olnud muud varandust kui kannikas leiba. Kahetsemata võin talle sellest anda poole või rohkemgi, sest esimesel päeval ei tundnud sellest mingit puudust. Ootasin teda mitmeti hommikuti, kuid ta ei ilmunud. Niisuguseil korril tundsin kahju ja ikka jooksin sageli maantee äärde — ehk ta aga tuleb. Isegi õhtuni hoidsin järele oma poolt kannikat ja õhtul tundsin enese olevat õnnetu, et ei näinud tumma.

Aga pühapäevahommikul tuleb ta tingimata. Olin ärevuses, sest mu saladus oli teistel teadmata. Kui nad läksid tee äärde, et seal oodata tumma, eraldusin nende hulgast. Jooksin teisele poole, kus tee teeb käänu, ja ootasin seal. Vahel ei läinudki oma karjaga teiste hulka ja ootasin üksipäini eespool. Ta tuli. Ikka andsin talle midagi: olgu veidi leiba, sügisepoole mõne õuna, aga mäletan ka seda, et isegi mõne kopika, mis olin saanud vibupüsside eest. Ega ma teda enam kartnud sugugi. Andnud talle oma anni, tundsin mingisugust seletamatut rahulolu, mis pidas mind oma mõju all kogu päeva. Muidugi ei osanud ega teadnudki seda siis seletada, aga pärastine elu on mulle andnud ometi selle kohta mõnesuguseid näpunäiteid. Inimene on juba lapsest peast niisugune egoist, et ka igasuguseid armuande, isegi kingitusi, jagatakse eeskätt ikka selleks, et tunda peale seda erilist tunnet, mis suudab kanda inimese hoopis ihaldavasse meeleollu.

Suvi jõudis lõpule. Peremees ladus vankrile minu väikese moonatagavara ja viis mind koju kiriku läheduses olevasse Kaldapesa sauna. Seal elas mu ema, noorem vend ja väike õde.

2

Hilissügis tõi meie kihelkonda rohkesti kurbust ja pisaraid. Meie kihelkonna laste hulgas möllas kõhutõbi. Eks me näinud küllalt oma sauna aknast neid puusärkide ridu, mis voorisid kiriku juurde. Seal oli neid mõnel pühal nagu karbikesi reas kümnete kaupa ja ega seal olegi imestada, kui meie vanal õpetajal langesid pisarad üle kortsunud palge, kui ta luges peale jutlust kantslist

lahkunute nimesid või pani nende viimse voodi kaanele kolm korda mulda. Oli neid kohti, kus oli tühjaks jäetud maja ja nüüd kõndis ema tühjaksnutetud, pundunud, alati kalkvel silmil, kuna isa huuled olid kokku surutud krampliku seesmise valu sunnil. Mis võidi öeldagi neile troostiks. Tühi sõnade kulutus, sest kõige magusamatest troostisõnadest kuuldus ikkagi kõvemini südame kisendamine: «Neid meil enam ei ole!»

Jõuludesse oli aega kõigest nädalat kolm, aga kõhutõbi ei andnud ikkagi järele. Ta oli nagu tuli leegitsevas majas. Ühes kohas vajub, ei nähtagi leeki, kuna teises kohas lööb välja uue jõuga. Tuli ette, et tõbi haaras ohvri järele eemal üksikus peres, kus teda ei teatud oodata.

Ja nutuhääl kostis aina laiemalt, pisarate hulk aina rohkenes.

Siiamaale polnud kõhutõbi meile astunud, olgugi et meie alaliselt olime nägemas ta ohvrite hulka. Meie ema ütles, et jumal meid hoiab, ja kui nägin, et ta sageli õhtuti palvetas põlvili olles voodis, siis uskusin minagi, et jumal on ta palvet võtnud kuulda. Ei olnudki lõpuks enam tõve kartust, see isegi ununes, ei olnud uudiseks. Palju huvitavam oli kõnelda lähenevatest jõuludest.

Aga ka meie juurde astus tõbi.

Mu väike õde jäi algul haigeks. Kaua ei kestnud, olimegi kolmekesi voodis. Ega sina oska seda südamepiina, mis sellal tundis meie ema, enesele ometi ette kujutada. Seda võib aimata ainult ema. Eks olnud temalgi teada, et pääsemiseks ei ole mingit lootust. Seda tunnistasid kõige paremini need hulgad värsked kalmud, mis olid siginenud lühikese aja vältel kalmistule, nagu mutimullahunnikud rammusal heinamaal. Nüüd ma veidikese aiman, mis pidi tundma ta süda, olgugi et ta seda varjas meie eest. Ta oli vaene lesk. Kust võtab ta laudu, millest teeks meile puusärgi, kes tuleb teda meile avitama meid saates viimsel teekonnal. Teiste abi peale võis vähe loota. Mis sa sellelt lähed paluma abi, kel hoone enesel leekides.

Kuulsin juhtumisi minu ema ja kellegi tuttava kõnelust. Olevat tulnud linnast meie kihelkonda arst, kelle ülesanne olevat võidelda taudi vastu. Arst asuvat Lahjavere mõisas. Ta andvat seal rohtu. Mitmed olevat saanud terveks.

Alaliselt sõidetavat arsti järele, nii et tal ei olevat rahu ei öösel ega päeval.

Peaks ka meie ema minema arsti järele. Ta annaks rohtu, saaksime terveks. Siis tuleksid jõulud ja selle järele jälle kevad ja suvi.

Jõudiski jõululaupäev. Õe haigus muutus järjest raskemaks. Ema ei lahkunud ta voodi juurest.

Täna õhtul ei saanud me minna kirikusse. Olime endistel aastatel käinud. See oli ju nii lähedal. Mäletan: ema pani liha, vorsti kerisele, keeras ukse lukku ja läksime ühes. Otse silmipimestav küünalde sära, orel, laul. See tõstis nii kõrgele, et sa otse kadusid enese käest. Alles siis leidsid ennast uuesti, kui tulid välja, kus vastu nägu lõi kare, külm talveõhk. Pärast oli toas, mis täidetud magusa, meeldiva lõhnaga, nii hea ja lõbus.

Kuulsime ka täna, kuidas reed ja saanid sõitsid meie sauna tagant käivat teed. Põles laual pisike lamp. Ega emagi lahkunud toast, sest haiged lapsed on alati nii virinad, nõuavad ühte-teist ja see kahvatanud palgega ja pisarsilmil inimene on alati truu ja valmis täitma nende soove. Kui ta sai vähe mahti, siis istus ta tule juures ja luges paksude laudkaantega raamatut.

Selgesti kuulsime kirikukellasid. Üsna heledasti nad ei kostnud, veidi nagu sumedasti. Meie tundsime seda heli — see oli jõuluõhtul iselaadi. Nüüd helkisid kirikus tuhanded tuled ja midagi sellest valgusest nagu oleks nõrgunud meiegi sauna. Aga ega see kostnud kirikust, ei võinud see olla ka ainult minu kõrvade ees. Ei — keegi kobistas meie väikeses kojas, astus ja otsis ust.

Hüüdsin emale, kes oli süvenenud kas oma mõtteisse või oma lugemisse: «Kuule, keegi tuleb meile.»

Ta vaatas minu poole, ehmatus ja kohkumine näol. Küllap ta teadis, et kõrge palavik paneb seda nägema ja kuulma, mida ei ole. Ruttaski minu juurde ja küsis, mis ma tahan.

«Keegi tuleb.»

«Ei keegi. Jää aga rahule.»

Aga nüüd kuulis ta isegi: kellegi käsi otsis ukselinki.

«Kes see küll peaks olema?» lausus ema, läks ja avas ukse.

Meie madalasse tuppa tuli pikk mees. Ega minagi

tundnud teda algul. Tal oli üll katkine suure hatul kraega kasukas, mis ulatus pea maani. Jalad olid nagu lumesambad ja härmatunud habe täis jäätilasid.

Jäi ta seisma keset tuba sambana.

Aga ma tundsin ta peagi.

Kuuldes mulle tuttavat üminat, kargasin välja voodist.

«Hendrik, sina? Sina tuled meile!»

Usun nüüdki, et ta ei kuulnud mu sõnu, et ta isegi viletsalt valgustatud toas ei näinud mu suu liikumist, kuid midagi ometi oli, millest ta aru sai. Ta laotas käsi ja oli valmis mind haarama sülle. See oleks olnud minu elule hädaohtlik. Ema võttis minu ja viis voodi.

«Ema, ta on Lahjavere tumm. Ma tunnen teda. Ta on hea, ei ole kuri. Anna talle süüa.»

Ema kutsuski ta laua äärde, kus talle ette pani liha ja leiba. Tõrkus esmalt vastu, kuid istus ometi. Süües vaatas ta sageli minu poole, kuna kogu näol lehvis naeratus. Kahju oli, et ei mõistnud ta inetut häälitsemist, sest tingimata kõneles ta minuga. Kuidas oleksin rõõmuga küsinud temalt, kuidas ta elab, sest tundsin, et armastan teda.

Söömise lõpetades võttis ta taskust mingi kinniköidetud tompsu ja pani lauale. Sellejuures näitas ta oma kõnekeele saatel minu poole. Sellest võis kergesti mõista, et see on minule.

«Mis see siis on?» küsis ema, võttis nartsu enda kätte ja harutas lahti. Seal sees oli viisteistkümmend haljast hõberubla. Küll tahtis ema neid temale tagasi anda, kuid ta ei võtnud. Kui ema neid püüdis pista ta tasku, siis muutus äkitselt ta toon. Võis aru saada, et ta meel on pahane. Võttis uuesti raha, viskas lauale ja näitas minu poole. Astus siis minu juurdegi ja pani käe minu peale. Nägin ta huulil naeratust. Sellejärel läks ta välja toast.

Ma tahan uskuda, et Lahjavere tumma and päästis minu ja mu venna. Ema võis nüüd palgata hobuse, tuua arsti ja osta rohtusid. Väikesele õele jäi abi hiljaks ja ta maeti Lahjavere tummaga ühel pühapäeval. Viimane leiti jõuluõhtul pärast jumalateenistust sandikojast surnult.

Kui tuli kevad, siis läksime emaga seltsis kalmistule ja istutasime nende mõlemate hauale roomavaid hauakaitsjaid.

AATED JA AINED

1

Toas hakkas mul soe. Läksin õue. Mu pilk uitis ilma eesmärgita üle lumiste väljade. Ega olnudki mingit uudist vaatlemiseks. Olgugi et heledal kuuvalgusel lumi heitis sätendavat helki, võib olla, et see vaade võõrale oleks pakkunud nõiduslikku ilu, aga mina olin sellega ammugi harjunud.

Külas olid igal pool tuled kustunud. Küllalt on randlased ikkagi niivõrd jumalakartlikud, et nad laupäeva õhtul merele ei sõida ega võrke ei kuju. Võib olla, et nii mõneski majas ehk istub viletsa lambitule juures vanaema ja katsub midagi lugeda vanast puukaantega laulu-raamatust; või teisal istub leekivil vanaisa ja otsib elavat sütt piibu peale. Niisugustel vanadel inimestel on harilikult väga palju mõtteid ja vähe und. Aga viletsa lambi valgus ja elava söe leek ei paista ometi kuigi kaugele.

Kõik oli mu ümber hääletu, nagu surnud.

Toast tuli minu õde. Otsides vaatega ja leides mind, tuli ta mu juurde.

«Miks sa, Else, siin seisad? Sul hakkab külm. Miks sa tuppa ei tule?»

«Mul hakkas soe.»

Õde vaatas mulle ainiti otsa.

«Tule ometi tuppa!»

«Mine peale. Küllap ma tulen.»

Õde võttis mu käe.

«Kuule, Else, sa oled nii imelik. Oled sa mulle siis pahane?»

«Oh ei. Mispärast?»

«Ma arvasin. Aga ega see minu süü ole. Sina põlgasid ta ära. Näed, vanematel nii hea meel.»

«Milleks sa seda nüüd kõneled,» ütlesin ma.

«Sa ei maitsegi minu kosjaviina. Kas sa arvad, et seda ei nähta. Ta ütleski mulle: ei tea, keda parunit või krahvi see teie Else õige ootab. Eks näe, küllap elame ka meie.»

See õe jutt tegi mu südamele haiget. Teadsin seda, et nad ükski minust aru ei saa. Minu hing oli neile jäänud võõraks, olgugi et olime kasvanud ühes.

Kui kaugel meie üksteisest seisime, see selgus kõige paremini täna õhtul. Oli mu õe kihluspidu Kautjala kiriku kaupmehe Eduard Langiga. Lang oli rikas mees, kauples laial jalal, peale selle oli tal saevabrik ja nahaparkimisäri. Naerdes tõendas ta ise, et kuni 50 aastani polnud tal aega niisuguste tühiste asjade peale mõelda, nagu seda on kosimine. Tööd ja tegevust olid täis kõik silmakarvad ja kus sa siis niisuguste mõtete jaoks leiad aega. Aga nüüd tunneb inimene endal jalge all õige kindla põhja ja jääb hingetõmbamiseks viivuke. Ühel heal päeval sõitiski ta meile ja ilma pikema jututa seletas, et tulnud mind kosima.

Minu vanematel, õel, vennal oli hea meel. Nende arvates oli mul ees oodata hiilgav elujärg. Eks oleks iga jõukam tütarlaps kihelkonnas ihaldanud enesele niisugust õnne.

Seda suurem oli mu omaste imestus, kui kindlal sõnal ütlesin, et mina tema kosimist vastu ei võta.

«Sa, pime, põlgad oma õnne ära,» sõnas ema. «Seda kahetsed sa pärast pisarsilmil, aga mis siis enam parata. Ütle ometi, kust võiksid sa teist niisugust kosilast enam oodata.»

Isa läks mu vastu koguni valjuks ja ütles sõnu, mida ta harilikult ei tarvitanud oma laste kohta.

«Tarvis tüdruk tööle panna, küllap see kihutab kõik uih-aih mõtted peast välja. Mis niiviisi viga logelda.»

Mõistagi, et see kõik lõi mu südamele valusaid haavu. Nad ei saanud minust aru. Mis abielu see oleks, kui ma läheksin inimesele, keda ma ei tunne ja kes välimiseltki ei paku mulle mingit huvi. Mul oli abielust kujunenud hoopis teistsugune arusaamine. See peab olema midagi

niisugust, millest ettekujutus juba täidab südame kuumusega. See, kellega ühendan oma elu, peab mu südames seisma niisugusel kõrgusel, kuhu ulatun oma mõtetega suure aukartusega. Ma peaksin nägema temast und ja uinudes kui ka ärgates peab heljuma ta kuju mu mõttes ning silme ees.

Aga nüüd tuleb inimene, keda ma ei tunne, ja tahab mind võtta nagu mõnd looma. Oi, juba see mõte sünnitas minus äärmiselt vastikut tunnet.

Hoolimata küll meelitustest ja valjudest pealekäimistest jäin kindlasti oma otsuse juurde.

Aga see asi paranes peagi. Kaupmees Lang nägi meil mu nooremat õde ja juba paari nädala pärast sõitis ta tagasi.

Ja täna oligi nende kihluspidu.

Oi — toasviibimine käis minul tõepoolest üle jõu. Kõik see pidutsemine tundus äärmiselt vastikuna; see oli midagi looma müümise-ostmise taolist, mille rumalust püütakse peita piduliku hiilgusega. Ma tean — minu ja õe vaated ja soovid läksid alati lahku, vähemalt polnud meil hingeliselt õieti midagi ühist. Temale olid ilusad riided peaasi ja rikas peab peigmees olema, seda kinnitas ta sageli. Sageli vaatles ta ennast peeglist ja olles teadlik oma iluduses, ootas ta kindlasti oma lootuste täideminekut.

Kui siis hr. Lang tegi temale ettepaneku, muidugi võttis ta selle vastu. Kogu perekond rõõmustas.

«Sina vist kahetsed kangesti?» tähendas ta minule, kui ta nägi, et mina ei tulnud säravail silmil ülistama ta õnne.

«Oh ei,» vastasin, «vaid minul on sinust kahju.»

«Kuidas nii?» küsis ta, saades väga uudishimulikuks.

«Ma ei usu, et sa seda meest armastad.»

Ta hakkas naerma.

«Seda ma tõepoolest ei tea. Aga seda ma tean ometi, et ta on rikas ja temaga võin muretult ja jõukalt elada.»

Mul ei maksnud siin enam kõnelda. Ja nähes pärastki õe rõõmust meeleolu ja tiidsaid ettevalmistusi, ei püüdnudki ta silmi õige abielu kohta avada.

Toas hakkas mul soe. Aga see tekkis iseäralisest hingeerutusest. Ma armastasin oma õde, oleksin soovinud te-

malegi kõigest südamest niisugust abielu, nagu seda enesele ette kujutasin. Oleksin tahtnud, et ka minu õde oleks maitsnud seda suurt hingelist õnne. Aga minu sõnad ja mõtted kuuldusid neile kõigile võõrad — sest oli ju mu õde õnnelik.

«Lapsed, tulge ometi tuppa,» hüüdis ema. «Mis te seal külmetate.»

Ja meie läksime tuppa käsikäes.

2

Me elasime jõukal jalal. Puudus oli meie majas kogu mu mälestusajal tundmatu. Polnud mu isa küll sündinud Lae randlane, vaid ta oli poisikesepõlves siia asunud. Ettevõtlik vaim leidis siit laialdase tegevusvälja. Esmalt ostis üles häid linu, mis laskis kedrata võrgulõngadeks. Aastate kaupa varustas ta ümberkaudseid randu selle randlasele hädatarviliku materjaliga. Pärastpoole tellis ta välismaalt vabrikust valmistehtud võrke, hulgani purjeriiet, tõrva, paadilaudu, naelu jne. Alati oli elav talitus. Sageli seisid meie õues ja aidas randlased, kes tulid mitmekümne versta kauguselt. Mõistagi, et niisugune tegevus kasvatas varandust hoogsalt. Nüüd oli isa juba vana, aga äri ajas ta poeg ja meie vend isa hoolikal juhatusel endise innuga. Viimasel ajal astus meie perekond mitme suurema laeva osanikuks, mis õieti ehitatigi minu isa ja venna õhutusel.

Meid kasvatati kõikipidi korralikult. Meid lasti käia linnas koolis ja meie saksa keele oskusest tundsid vanemad erilist rõõmu. Seda enam veel, et ka isa ise oli aastate jooksul selles keeles niikaugele jõudnud, et võis korda ajada hädalised asjad. Tuli ju vahel ka ette, et isa lausus: «Küll on mul preilid! Kui mina kasvasin, kes seda nägi. Vihu päevatõusust loodeni tööd teha!»

Meie saime küllalt aru, et isa neidki sõnu lausus suurustades. Ta hing tahtis vahest kõvasti väljendada: «Näe, seda ma võin lubada oma lastele.» Mis meil siis olekski olnud teha. Teenijate käes oli toimetus ja meie vilgas ema oskas kogu majapidamise hästi pidada oma peo peal.

Vanem õde oli mehel juba aastat kolm-neli. Tema kosis isa vana tuttav Kaunispea mölder Ants Kuusk, kes oli lesk mees. Kuuskede abielupaari meile tulles oli see ikka sündmuseks. Ega olnud kellelgi kogu ümbruses aisade vahel niisugust täkku ega vedruvankrit, mille peenike poleer päikesekiirtes helkis. Ja kogu meil viibimise ajal oli neil teatada ühte ja teist, mille läbi nad võitnud häid sissetulekuid, kuidas nii või teisiti tehtud üks hea ots ja missugused kasulikud plaanid neil jälle kavatsusel. Sain küllalt selgesti aru, et neil inimestel muud muret ja eesmärki elu kohta ei olnud kui koguda varandust. Et see minus ei äratanud suuremat huvi, sellest siis ka tuli, et minu vahekord oli vanema õega õieti külm. Meile tulles ei näidanud ta minule lahket nägu, ei otsinudki minu sõprust. Sain aru, et ta mind pidas inimeseks, kellel elust arusaamine veel hoopis arenemata. Kuulda saades, et mina kaupmees Langi kosimise tagasi lükkasin, ütles vanem õde mulle otsekohe: «Sinul pole täit aru. Pole sa veel ilmaelu tundma õppinud. Aga võib olla, et juhtubki sulle ilmas, mis sulle toob tarkuse pähe. Kui aga ei ole siis juba hilja.»

Niisugused minu meelest otse ülbed sõnad valmistasid mulle suurt südamevalu. Oli mul põhjust pidada ennast isegi õnnetuks minu hoopis teistsuguse hinge ja arusaamise pärast. Kui hea: oleksin ka mina niisamasugune kui nemad. Läheksin mehele, omaksed oleksid rõõmsad ja võib-olla tunneksin enese Langi kõrval õnnelikuna.

Aga nüüd — nüüd tundsin enese omastest eemaldatud, otse üksildasena, mahajäetuna.

Tulles tuppa, tuli mulle ema ukse vahel vastu. Temal oli täna tiidus, aga seda ei pannud ta enesele raskeks, kuna näol lehvis heameeleline muie. Nähes mind, jäi ta seisatama ja vist sundis minu ebarõõmus näoilme teda mulle lausuma:

«Vaata nüüd, sul on kahju, aga kes käskis teda ära põlata. Liine oleks ju võinud veel oodata.»

Vaatasin talle otsa. Oleksin tahtnud midagi ütelda, aga ei leidnud selleks sõnu. Ma teadsin, et ta kahetses minu õnne, sest mind just armastas ta oma laste hulgast eriliselt. Ja mis olekski mul ütelda olnud sellele heale inimesele, kelle süda oli praegu kurb minu isemeelsuse üle.

«Aga pole viga,» tähendas ta edasi väga troosti ja lootust pakkuval toonil. «Sa oled ju alles ka nii noor. Küllap tuleb mõni tubli mees, eks ole siis targem!»

Ta huulte ümber lehvis minnes kerge naeratus.

Selgesti kuulsin tagatoast meeste juttu. Peale peigmehe olid seal veel paar-kolm jõukamat randlast, isa vanad tuttavad, kellega ta mitu aastat oli ühes töötanud. Uks oli praokil. Nad istusid ümmarguse laua ääres, mille peal põles rohelise kupliga lamp. Oli tekkinud elav vaidlus, millest suure innuga osa võtsid mu vend ja peigmees. Isa nähti heameelt tundvat niihästi ühe kui teise teravate vastuste üle. Nähtavasti polnud tal südames kummalegi erilist poolehoidu, sest eks olnud ju tulevane väimees temale sedasama mis poegki. Külamehed ei seganud palju teiste juttu, vaid kuulasid vaikides tarku kõnesid ja mõjuvaid põhjendusi.

Eestoas olid mu mõlemad õed mõnede naabrinaistega ja paari külatüdrukuga, kes said kihluspeole kutse au osaliseks. Vaadati mu õe riideid, ja ma pean tunnistama, oligi tema veimevakk küllalt rikkalik. Ta oli igatahes selle eest osanud minust paremini hoolitseda, olgugi et ka mina poleks tarvitsenud kodunt minna kaugeltki mitte paljaste kätega.

Õde pani mind tähele.

«Else, tule ometi siia,» hüüdis õde. «Ütle sina, missuguse kleidi pean laskma teha laulatuse ajaks. Mis karva oleks kõige kenam? Maie ütleb valge, aga see määrib. Eks võiks olla ka mingit muud karva.»

Kõik vaatasid minu peale ja vanemal õel seisis silmis pilkav naeruvine.

«Kuidas mina seda tean. Eks lase teha seesugune, nagu sulle meeldib.»

Ma ei suutnud oma häälest eemaldada ükskõikset tooni.

«Sina ikka niisugune,» tähendas Liine, ja mul pole põhjust arvata, et ta ei oleks kurvastanud. «Sa ei näita lahket nägugi.»

«Ega see vist head meelt tee, kui õde ette läheb,» lausus meie vanem õde, kes oli eriti minu vastu veidi kõrk. See tuli muidugi sellest, et mina tema kui vanema ja elutarga inimese arvamisi kuigi palju ei tahtnud tunnistada tõepärasteks. Juba aastate eest kutsus ta mind ninatar-

gaks ja tegi tihti minu kohta märkusi, mida oskasin talle õige mõnusasti tagasi heita. Ka siin, olgugi võõraste ees, ei suutnud ma ennast pidada ja tähendasin:

«Minu meel ei ole kade, et õde ette läheb. Poleks ma seda tahtnud, siis poleks seda ka sündinud. Aga see on kindel, iga vastutulija kaela ei lähe ma end küll heitma, et siis pärast hädaldada ja pisaraid valada.»

Sain isegi aru, et mu hääles kuuldus külm rahu ja trotslikkus.

Õde ei lausunud mulle sõnagi, heites minule lõpmata põlgliku pilgu, ja läks meie juurest ära. Muidugi ei kuulnud seda viimast tähendust külalised, sest see käis just tema mineviku kohta. Olid ju temal enne pulmi mölder Kuusega omad pisikesed viperused, mis aga jäid nii pealtnäha meie oma perekonna teada.

«Sa oled täna õhtul nii paha,» tähendas mulle Liine. «Näed, ka Maie läks ära.»

Mu väikese õe silmist paistis tõeline kurbus. Kuigi meie hinged üksteisest aru ei saanud, pean tähendama, et see väike nisukollase peaga tütarlaps oli mulle siiski armas. Ta vaenekene ei saanud aru, ei võinudki seda mõista, et mu süda tundis valu just tema pärast. Teda vaadates valdas mu südant äkitselt võimatu haledusehoog ja võimsalt tungisid pisarad silmi. Haarasin ta kaelast kinni ja laususin väga ülekeeval südamel:

«Sa, õekene, mõistad mind valesti. Tea, ma soovin, et sa oleksid oma abielus kõige õnnelikum inimene.»

Ta surus oma pehmed soojad huuled tugevasti mu suule.

3

Ometi oli minulgi hinges üks kuju, kes astus sageli minu ette, kelle peale mõtlemine mind täitis iseäralise erutusega. Nii imelik kui see oligi mu enese meelest, aga see on tõsi, et see oli ainult minu enese teada.

Ka mina armastasin.

Lae ranna külasse tuli uus kooliõpetaja. Ta korraldas kohe algusest peale laulukoori ja mõistagi, et mina oma õega kui enam arenenud neiud sealt ei puudunud. See oli ju pikkadel sügisõhtutel, kui on nii igav ja üksik, õige huvitav koolimajas laulu harjutada. Kooliõpetaja Enn

Niinemägi oskas sellejuures ennast ikkagi üleval pidada niivõrd taktirikkalt, et need lauluharjutused ei sattunud mingi halva kuulsuse piirkonda.

Mine nüüd kirjelda seda, kuidas sinu südames tekib teisest inimesest lugupidamine ja kuidas see kasvab aegamisi igatsuseks ja armastuseks. Ühe juures sünnib see lühikese aja kestel, aga teise juures pikkamisi, märkamata, nagu taim kevadel.

Mina polnud hr. Niinemäega rohkem tuttav kui iga teinegi. Aga ometi tundsin aegamisi, kuidas mu mõtted tema juurde libisesid, kuidas kuulsin ta hääle kõla, mäletasin üht kui teist ütlust, isegi ta liigutusi. Küll tühised asjad, aga need jäid mulle meelde.

Kord õega koju tulles lausus Liine: «Kuule, Else, see Niinemägi on kena mees. Oleks ta jõukam, küll läheksin temale.»

«Ah oleks ta jõukam?»

Oli mul vaja nii ütelda, aga need sõnad tulid iseenesest.

Õde vaatas ainiti mulle otsa ja hakkas äkitselt naerma. See naer sünnitas mulle veidi tuska.

«Ah sa küsid, mis ma naeran. Tead, ma arvan, see Niinemägi armastab sind.»

Püüdsin õde sõidelda ta imelikkude juttude pärast, aga sellel sõitlusel ei tundunud tüsedust, raskust.

«Ega mina siis seda tea,» kõneles õde lõpuks, «aga ma arvan seda. Nägin, kui ta sinuga kõneles, siis oli ta palgel hoopis teistsugune ilme.»

Meie ei kõnelnud sellest enam.

Aga sellest ajast hoidusin kõrvale, et hr. Niinemägi minuga ei satuks kõnelema. Imelik — see oli mulle enesele arusaamata kangekaelsus, sest ma ometi ihaldasin hoopis selle vastast. Mina hoidsin oma armastust varjul, nagu enne hoiti tuld nartsu sees. Ma ei tahtnud, et keegi oleks seda märganud. Aga sellest hoolimata haaras see kuju ikka täielikumalt mu südame oma võimu alla. Leidsin, et ei lähe mööda tundigi, kus ma oma mõtteid jälle ei leia tema juurest.

Ta tuleb ja kosib mind enesele naiseks. Muidugi oli see õige rumal mõte. Tundsin oma vanemaid. Nad paneksid sellele vastu kõigest väest. Kuidagi poleks nad

suutnud jääda uskuma seda, et mu õnn on selle vaese mehe kõrval. Ja vaevalt usutav, et see mees olekski püüdnud tikkuda niivõrd jõukasse suguseltsi.

Aga kui ta mind kosib, mis küsin mina siis teistest. Eks ole mul vaba voli nii talitada, kuis ise heaks arvan.

Seal sain aru, et mina seda ei suuda. Mul pole selleks jõudu, et nende inimestega, keda ma armastasin, tõsiselt minna vastuollu.

Ja nii elas see armastus minu südames ja seal ei suutnud kasvada suuremaks rahutusest ja igatsusest.

Aga kõige selle juures tundsin enese olevat siiski õnneliku, — ma armastasin.

Tuli juhus, mis meid viis teineteisele lähemale.

Oli ilus hilissügise õhtu. Tulin kiriku juurest, kust postikotist ajalehed kaasa võtsin. Pahemal pool kohises tuul männiladvus, kuna paremal pool lained mürinal kaldale jooksid. Tulin kergeil jalul ja jahe meretuul jahutas noore inimese käimisest tekkinud kuumust.

Nägin läbi hämaruse oma teel inimest. Äkitselt täitis mu südant rahutus ja ilma et selleks oleks olnud mingisugust põhjust, kujunes minus otse kindel teadmine, et see on tema. Tõepoolest, olgugi et temaga kokkupuutumine tegi rõõmu, kuid kõrvale oleksin kaldunud, kui oleks olnud siin mõni teine tee. Niisugune imelik ja enese tahtmisele vastu rääkiv on mõnikord inimene.

Oligi tema.

Kõnelesime võimalikult tühiseid sõnu. Sõnad olid ainult selleks, et kuidagi pääseda vaikusest, otse olles hädas, nähes, kuidas jõuame külla, ilma et oleksime raasugi sellest avaldanud, mis täitis praegu meie hinge.

Küla poolt tuldi praegu meile vastu. Kuuldusid hääled. Vist tulid inimesed kõrtsist ja neid oli mitu. Kuidagi ei tahtnud neile minna vastu. Juba homme teadis sellest kogu küla, et meie olevat kahekesi hilja õhtul kõndinud.

Ma olin oodanud midagi, igatsenud, aga nüüd ei olnud ometi mitte midagi juhtunud. Ma arvasin teadvat, et tal olid suus mingisugused sõnad, aga et need surid enne, kui tulid üle huulte. Mul oli kahju, et ma neid ei kuulnud. Võib olla, et ei olegi midagi niisugust, et see kõik oli minu paljas ettekujutus. Selgus äkitselt, nagu

oleksin viibinud enesepette võimuses, ja see arusaamine kutsus minus äkitselt esile nukruse.

«Kas me ei läheks kõrvale?»

«Ei. Ma pean minema. Mind oodatakse.»

Ei suutnud ma eemaldada oma häälest ärevust, meelepaha.

Ta vaikis. Astus siis mu ette ja vaatas otse minule silmadesse.

«Hea küll. Ma arvan, parem oleks veidi kõrvale astuda. Las lähevad mööda. Mul oleks teile midagi öelda. Ega ma teil kuigi palju aega viida.»

Ta pidas mu vaikimist nõusoleku avaldamiseks.

«Lähme randa! Need on maamehed. Nägin ennist nende hobuseid kõrtsi ees.»

Ilma et oleks oodanudki minu otsust, astus ta ees ja ma läksin järele.

Kallas oli siit järguline. Allaminekul võttis ta mu käe, et mind toetada.

Jõudsime alla, aga mu kätt ei lasknud ta vabaks.

Kogu rand valendas. Aastate jooksul heidavad vood välja siledakslihvitud kivid ja päikene pleegib need lumivalgeks. Ülevalt tulid alla kohisedes mustavad lained oma vahutavate harjadega. Äärele jõudes sureb nende jõud kivide vahel.

Ta jäi seisma ja vaatas mulle otsa.

«Mul oleks teile midagi kõnelda. Ma ei tea, kas tohin. Kui lubate?»

Kõige jõuga püüdsin suruda oma peksvat südant. Niipalju kui iganes võimalik, katsusin panna oma häälesse ükskõiksust, öeldes:

«Kui inimesel on midagi kõnelda, milleks siis teiselt luba küsida. Kuidas mina võiksingi seda keelda.»

Ta mõtles veidi.

«Noh, nii see just ei ole. Ja ega see kõnelemine minulgi ole nii hõlpus, nagu teie seda ehk arvate.»

«Mis imeasi see siis õige on?»

Ma isegi naeratasin.

Ta vaatas enese ette ja pildus kepiga väikesi kivikesi lainetesse. Sain küllaltki aru, kuidas tema hinges praegu tormitses. Ja imelik — mina nagu oleksin tundnud sellest lõbu.

Äkitselt lõi ta silmad üles.

«Ma olen vist oma mõtetega eksituses. Nähtavasti ei aimagi teie. Ah, teie ruttate koju?»

Olin oodanud seda silmapilku, aga nüüd ähvardas see käest libiseda. Võib-olla jäädavaltki. Ei, ma tahtsin, et see sünniks täna, et ta teaks, et mina teda armastan.

«Kuidas mina võin aimata, kui teie midagi ei kõnele.»

Kuid neid sõnu ei suutnud ma ütelda endise rahuga. Ta sai aru, et neis oli hüüd, mis palus teda tagasi jääda. Ta nägu omandas jume, mida võib anda äkiline ülev hingeline rõõm. Ta haaras hoogsalt mu mõlemad käed, vaatas mulle otse silmi ja hüüdis:

«Else — ka teie armastate mind?»

4

Armuavaldus ei viinud meid aga kuigi palju meie eesmärgile lähemale. Saime nüüd vahetevahel küll kokku ja kõnelesime sõnu, mis olid magusad kuulda meie mõlema kõrvadele ja see oli ka kõik. Aga sellestki oli meile õnne loomiseks küllalt.

Tuli lumi ja sellega ka hea saanitee. Mõistagi, et sügav lumi pani meie kokkusaamisele piirid.

Oli mardiaegne pühapäeva-õhtupoolik. Meil ei olnud veel tuld üleval. Isa-ema pidasid videvikku, vend oli väljas. Ma istusin akna all, millele heitis viimast helki kustuv koiduvalge.

Arusaadav, millest ma unistasin.

Äkitselt kostis teelt aisakella kõlin. Ja pööraski meie õue saan, milles istusid kolm inimest.

Tundsin tulijais oma õe ja õemehe. Selleks polnud vajagi teravat vaatlemist. Oli ju seesama võik ruun, mis mu õde kodust kaasa viis.

«Meile tulid?» küsis isa kõrvalt kambrist.

«Jah. Liine oma mehega.»

«Kahekesi?»

«Ei, keegi kolmas on neil ka kaasas.»

Isa tõusis ruttu üles ja hakkas kiiresti riietuma. Ta käskis mul tule üles võtta. Ta olek nagu oleks avaldanud erilist ärevust, mis mulle silma puutus. Harilikult

oli ta palju rahulikum. Ka ema korjas ruttu laokilevisatud riided kõrvale.

Ja midagi asus mu südamesse, mis mind tegi üsna rahutuks.

Isa viis külalise mu õemehega kambri, kuna õde eestuppa minu ja ema juurde jäi.

Oli midagi arusaamatut. Tundsin, et minu eest nagu varjatakse. Äkitselt pööras õde minu poole, võttis mu käest kinni.

«Näed, Else, me tõime sulle peigmehe.»

Pidasin seda naljaks.

«Kust teie neid siis nopite?»

«Ei, see on ikka tõsi. Ema ja isa teavad, aga meie ütlesime, et nad sellest sulle ennemalt ei kõnele. Kas pole kena mees?»

Pidasin seda ikkagi naljaks.

«Ma ei saa aru, mis häda teil mu peigmeestega on, et neid käite nii hoolega otsimas.»

«Kuule, ära nüüd nõnda kõnele! See on rikas mees, Laupa karjamõisa rentnik. Kui tema sind kosib, siis võid küll õnnelik olla.»

Ma keerasin ümber ja läksin tagakambri. Siin olin üksi. Aga mind valdas võimas kurbuse- ja vihahoog, nii et tulid pisarad silmi. Ja mida enam katsusin ennast hoida, seda võimsamalt tikkus nutt kurku.

Sain aru, et olen õnnetu, väga õnnetu.

Vend tuli minu poole.

Ta vaatas imestades minu peale. Kui hea meelega oleksin temale kaela langenud ja valjusti nutnud. Olgugi et ta vahel oli jõhker ja äkildane, kuid meie saime kahekesi kõige paremini läbi. Arvasin, et temas on seda, mis minu tundmusi mõistab.

«Else, sina nutad? Miks?»

Ma ei saanud talle kõnelda, mis mulle tegi valu.

«Kuulsin juba. Else, ära ole ometi narr! Ega ta olegi sind veel kosinud. Ja kes võib sind sundida, kui sa ei taha. Tule tuppa! See on nii imelik, et kõrvale hoiad. Sul pole selleks mingit põhjust.»

Head ja kosutavad olid venna sõnad. Nad nagu äratasid mind. Tõesti olen narr. Milleks mul vaja kõrvale hoida.

Pesin veidi silmi, kuivatasin ja läksin tuppa.

Võisin teda silmitseda hästigi. Olid nad — isa, õemees ja võõras, elavas jutus. Kõne oli mitmelaadilisest ettevõttest, mida võiks siin nurgas sisse seada ja millega võiks teha ilusat raha. Sain aru, et isa pidas külalist tubliks asjatundjaks ja arukaks meheks.

Nägin küllalt selgesti, kuidas ta pilgud mind luurasid. Aga ma ei teinud sellest väljagi, olin tagasi saanud oma meelerahu, olin praegu hästi julge. Võib olla, et olin eriliselt ilus, sest ärritus ja seesmine soojus tõstis vististi mu jume. Ka mu ema ja õe silmist lugesin heatahtlikke pilke; küllap nad arvasid, et minu meeles on külalist nähes sündinud muudatus.

Tõendan avameelselt, ta oli õige kena mees; vähemalt võisin olla selles üsna kindel, et ta naisterahvastele meeldib. Küllap viin oli tõstnud parajal mõõdul ka tema tuju, nii et püüdis oma arvamisi üle teiste panna maksma.

Kuid mind ta siiski kaua ei huvitanud. Leidsin temas jooni, mis olid mulle vastikud ja isegi imeks panin oma isa, sest harilikult ei arvestanud ta mitte kuigi laialt teiste tõendusi. Aga küllap ta hoidus vist minu pärast tagasi, et kõnelusse ei tekiks pahandavaid teravusi.

Oli juba üsna hiline õhtu. Õemees oli enese koduselt sirutanud sängi. Kinnitas küll, et muidu niisama lebab, kuid peagi kuuldus ta norskamine. Mina istusin teises kambris ja lehitsesin üht köidetud saksa keele ajakirja. Oli nii imelikult igav ja nagu kitsas: polnud kogu majas kusagil sündsat kohta.

Äkitselt tundsin, et keegi vaatleb üle minu õla. Mulle voolas veri palge.

See oligi tema. Eeskambris oli vaikne. Vist oli see praegu hoopis tühi.

«Vist huvitav raamat?» tähendas ta. «Uus aastakäik?»

«Ei ole. See on juba paari aasta eest.»

Ta kummardus laua peale ja sirvis raamatut.

«See on hea ajakiri,» tähendas ta. «Mul käib «Niva». See on sellepärast soovitav, et temaga ilmuvad vene kirjanikkude tööd. Ka pildid on tal head. Igatahes on «Niva» praegu üks kõige rohkem loetavaist vene ajakirjadest.»

Ma ei teadnud selle peale midagi ütelda, pealegi oli mulle see ajakiri tundmata.

Sain aru, kuidas ta suure vaevaga otsis kõnelemise jatkamist. Aga praegusel puhul polnud see tal kerge leida.

«Olgugi et teid täna esimest korda näen, tundsin teid juba ammugi.»

See oli mulle uudiseks. Ma ei suutnud keelduda ta otsa vaatamast.

«Teie ei usu. Aga see on ometi tõsi.»

«Kuidas nii?»

«Olen teie pilti teie õe juures mitu korda näinud. Ma käin nendega läbi. Ega minu elukoht sealt ole kuigi kaugel. Teie teate ju.»

«Ei — mina ei tea.»

«Arvasin, et õde teile minust on kõnelnud. Aga ega sellest ole viga. Laupa mõisa on minu käes ja renditingimused õige head. Kui vähegi aasta, siis tulen omaga toredasti välja. Ja kui nii edasi läheb, usun, et ostan selle koguni ära. Niipalju mul on juba jõudu.»

Kogu see kõne oli minu eest niivõrd naljakas, et oleksin pahvatanud naerma. Mis on minul kõige selle rendi- ja ostuvärgiga tegemist, mis mind põrmugi ei huvita. Oleksin seda talle öelnudki, aga hoidusin tagasi.

Küllap tema arvates see jutt mind huvitas.

«See oli õnnelik juhus, et selle nii heade tingimustega kätte sain. Kui praegu edasi annaksin, tõesti võiksin sealt vahelt omale nii mõnegi tuhande tasku pista. Aga mistarvis anda, eks ole parem siin omale kindlat majapidamist rajada. Ja koht on ilus. Sooviksin väga, et teie, preili, peatselt meie poole külla tuleksite.»

Oi — see läks juba liiale, vähemalt tundsin, kuidas mul sees midagi kerkis ja sealt tikkus keelele.

«Aga milleks mind sinna vaja?»

Minu hääles oli vististi küllalt külmust ja eemaletõukavat. Ta sai aru; nägin, kuidas ta äkitselt ahmis suhu oma pahempoolse mokahabeme. Vist oli tal niisugune harjumus.

«Ah milleks vaja,» kordas ta. «Noh, ma arvan, et meie saame edaspidi õige lähedasiks sõpradeks.»

Eemaldusin.

«Kuidas teie tulete niisugusele arvamisele. Meie ei tunnegi teineteist. Siiamaale ei ole me kordagi kokku puutunud.»

«Selleks andsid mulle lootust teie õde ja õemees.»

Ei jaksanud tagasi hoida naeru.

«Teie olete kena inimene. Usun, et ükski arukas mees ei hakka juba niisuguseid lootuseandmisi arvestama. Ja pealegi ei näe ma, et teil oleks vajadust minu sõpruse järele.»

Ta oleks pidanud nüüd küllalt aru saama. Aga nähtavasti ei olnud tal see meel kuigi tugev. Hoopis selle vastu — ta suukolka ilmus naeratus ja otse õgivate pilkudega minu otsa vaadates lausus ta:

«Noh, küllap ikka on.»

Sellejuures tegi ta liigutuse, mida mõistsin minu käte järele haaramiseks. Ma kargasin tagasi ja ilma et oleksin pikemalt mõtelnudki, hüüdsin:

«Mis teil vaja?»

Minu hääles oli vist küllalt viha ja põlgust. Ta sai sellest nähtavasti aru, sest ta surus kokku huuled ja ots tõmbus kergesti kipra.

«Oi, teie olete õige pire.»

See oli juba äärmiselt häbematu. Mulle tungis veri pähe. Küll oleksin heameelega ta siit välja visanud.

«Igatahes arvasin ma teisiti. Kui see nii on, siis poleks mul tarvis olnud siiapoole sõita.»

«Mina küll ei ole teid kutsunud.»

Ta heitis veel kord minu peale pilgu, keeras siis ümber ja läks eeskambri. Sinna tulid sel silmapilgul minu õde ja ema. Ilma et ta neid oleks tähele pannud, astus mu õemehe juurde, raputas seda ja ütles:

«Mis sa magad. Pane juba hobune ette ja sõidame siit minema.»

Minu õde ja ema taipasid õige ruttu seisukorda. Ema astus ta juurde ja tähendas, et nad jäägu ometi ööseks, kuna õde minu juurde tuli. Üksainus pilk ta silmist ja ma teadsin, mis tal on ütelda.

«Ah tema pole sinule hea küll. Kui see mees tahaks, siis oleks tal iga sõrme otsas kümme tüdrukut, aga sa kihutad kohe uksest välja. Ei tea, mis parunit või vonni sina siis ootad.»

«Ei mina ole teda kuhugi ajanud.»

«Mis sa ise veel kõneled. Kes sellest nüüd aru ei saa. Me tõime ta siia, et tuttavaks saaksite.»

«Kahju küll, aga mina ei saa teile selle vaeva eest kuidagi tasuda,» tähendasin hammustavalt.

«Sul on kenad sõnad suus. Küllap sul on omal mõni välja vaadatud, kelle nime ei julge omastele öelda.»

«Muidugi on,» vastasin tõrgeselt. «Aga ma ei saa aru, miks see siis sinule teeb nii kangesti südamevalu.»

«Ma võin ju arvata.»

«Seda ma ei saa sulle keelata.»

«See on küll kooliõpetaja. Küllap teie sõprus on läinud südamlikumaks. Võib-olla olete juba teineteisele avaldanud armastust. Mäletan hästigi, kuidas selle mehe silmad sind alati luurasid.»

Ma ei saanud jääda vaikseks salgajaks.

«Muidugi on. Ma arvan, sul tarvitseb selles asjas küll kõige vähem muretseda.»

Ta läks ära. Kuulsin, kuidas kõneldi, eeskambris edasitagasi käidi, ja lõpuks lahkusidki külalised, ilma et mind oleksid tulnud jumalaga jätma.

Surusin oma käed rusikasse, niipalju kui oli selleks jõudu.

Pea kutsus mind ema eeskambri. Seal istus isa laua ääres.

«Sa oskad ennast üleval pidada õige viisakalt,» lausus isa, õige trotsliku pilguga mu otsa vaadates.

«Ma ei tea, mille kohta seda mulle ütled!»

«Mille kohta. Sa peaksid seda ometi väga hästi teadma. Sa ei ole enam laps.»

«Kui teie ei taha, et kodus olen, siis võin ju ära minna. Eks ma leia ka mingit kohta.»

«Mis sa nüüd seda kõneled,» ütles ema. «Miks me nüüd ei taha. Ega keegi sind ära aja. Aga õde tõi ta siia. Ta on kena ja noor ja jõukas. Mis see siis veel peab olema. Sulle soovitakse ju head.»

«Noh, hea küll,» ütles isa. «Aga seda ma ütlen, ma ei taha, et koolmeister edasi meil käib.»

Niisiis, õde oli neile seda juba kõnelnud. Sattusin äärmiselt ärritusse ja ma ei saanud jätta ütlemata:

«Milleks seda siis minule ütlete. Kas pean ma seda temale edasi andma?»

«Noh, ma arvan, seal see põhjus ongi. Aga seda tea, et mina omapoolt ilmaski selleks luba ei anna.»

Niisiis, salata polnudki seal enam midagi.

«Mis teil siis selle koolmeistri vastu on? Igatahes on ta minu meelest palju rohkem väärt kui see vastik, kelkija mees.»

Teadsin, et isa hr. Niinemäest hästigi lugu pidas. Ka sellel puhul ei leidnud ta minule õieti midagi vastamiseks. Tõusis üles, läks kambrist välja, heites sõnu:

«Oled küllalt ninatark.»

«Jumal hoidku,» tähendas ema õige haledal toonil, «sina otse põlgad meelega ära oma õnne.»

Ega mul olnud põhjust kahelda, et see hea inimene minu teguviisi üle ei tundnud sügavat kahetsust, isegi südamevalu.

5

Olgugi et meil sellest enam juttu ei olnud, kuid ära ei läinud see meelest hetkekski. Minu arvates pidi see ka vanematel alati seisma mõttes. Minu saladuse avalikukstulek muutis mu seisukorda ja kurvaks tegi, et sellest keegi ei teinud juttu. Mis oli ometi minu eest nii suur, kas oli see siis nende meelest hoopis väärtuseta? Kas neile oli siis minu õnn hoopis ükskõik?

Härra Niinemäel oli see teada. Kord meile tulles sain talle ütelda: «Kui mu vanemad ütlevad sulle midagi niisugust, mida võid panna halvaks, palun, ära siis selle üle pahanda!»

«Ole rahul,» lausus ta naeratades. «Võin juba arvata, et see kõik ei lähe sugugi hõlpsasti.»

Ega ma kartnudki oma isa poolt iseäralist jämedust. Teadsin hästigi, et ta enese üle oskas küllalt valitseda. Aga otsekohene oli ta ometi ja ei peljanud sageli ka seda avaldamast, mis tal südame peal. Olgugi et see oli teisele vastumeelt.

Ja Niinemägi oli täna õhtul haruldaselt julge ja südi. Ta viis jutu otse meelega niikaugele, et selgus, et palub mind endale naiseks. Olgugi et ta polla rikas, aga kaks

noort inimest ühisel nõul ja tahtmisel ei peaks ometi kartma astuda ellu.

See kõik oli öeldud niivõrd julgel ja kindlal toonil, et see lõi isegi mu isa esiotsa vaost välja.

«Ei sellest tule vist välja midagi.»

«Aga miks? Kui ma teile kinnitan, et Else sellega nõus on, kas te ka siis oma luba selleks ei anna?»

«Koolmeistri palk on igatahes väga pisuke. Võib-olla saate kusagil parema koha, mõne muu ameti ja lähete siit ära. Mul oleks palju meelsam, kui mu laps jääks meie lähedusse. Siin on kõik suguvõsa koos.»

Aegamisi kaotas mu isa oma rahu ja ta toon kerkis juba hästigi ägedamaks. Kindlaks jäi ta lõpuni oma otsuse juurde. Kui hr. Niinemägi lahkus, ei julgenud mina minna tema järele. Minu eest oli, nagu oleks mu eluõnn minult lahkunud jäädavalt. Oi, kuidas see tegi vihaseks, kurvaks. Selle võtaksid nad kahe käega vastu, kes mind tuleb nagu looma ostma ja keda ma põlgan. Aga keda ma armastan, see peletatakse ära.

Tundsin enese olevat lõpmata õnnetu. Ega ole sellejuures midagi imestada, kui mulle ärrituse pärast kogu öö ei tulnud und ja hommikul silmalaud olid veidi pundunud.

Vend märkas seda kohe.

«Mis sa nüüd nii väga kurvastad,» ütles ta ja ta hääles oli haruldaselt rohkesti õrnust. Teadsin, et ta minu käekäigust hellasti osa võtab, sest ta tundeline süda ei lubanudki teisiti. «Sa ikka armastad teda.»

Ma ei tahtnud kõnelda, olgugi et kogu süda tungis võimsalt välja.

«Ega ma pärigi. Tean isegi. Aga ära nüüd kurvasta. Lase mina kõnelen selle asja pärast isaga. Ega ka tema noorelt mõni miljonär olnud. Aga mis tal nüüd siis viga. Võib-olla elate pärastpoole jõukamalt kui praegused väimehed kahekesi kokku.»

«Ega me rikkust lähegi taga ajama,» ütlesin ja mu hääles tundus nuuksumist.

«Ükskõik, kõnelesin niisama muidu. Aga ega neil olegi mingit põhjust keelda.»

Venna kõne oli hea ja kosutav, nagu salv valutavale haavale.

«Te ütlete, et ta on vaene,» kõneles vend paari päeva pärast isale, kui neil sellest asjast jutt oli. «Aga kes see siis noorelt rikas ongi? Te ütlete, ta läheb ära. Aga võib olla, et ei lähegi siit. Ta on haritud mees, hakkab laevaosanikuks; võib-olla juhib osavasti ettevõtet. Ega või kellegi tulevikku ette teada.»

Kui isa ikkagi vastu kõneles, läks vend õige ägedakski. «Else on ometi täiskasvanud inimene ja mis õigus on siis teistel oma nina segada tema elusse. See on ju tema ise, kes sellega hakkab elama, kes temale meeldib. Kuidas see oleks läinud, kui sinule, isa, oleks antud niisugune naine, kes oleks olnud sulle vastumeelt.»

Järk-järgult pani mu venna kõne isa mõtlema ja viis ta lõpuks järeleandmisele. Arusaadav, et ma selle üle tundsin lõpmata heameelt.

Kui armas oli mulle mu vend!

6

Elukoha muutus ei toonud minu ellu suuremat muudatust. Koolimaja oli teispool küla otsas paksu metsa ääres. Maa oli seal kõrge, nii et vaade ulatus kaugele üle mere. Ega see olnud mulle uudiseks, sest olin ju siin kasvanud.

Aga seda tuntavam oli muutus mu sisemises elus.

Usun, et keegi seda ei saa ega suuda sõnadega üles rääkida, mida tunneb noor naine, kui ta saab selle omaks, keda ta on nädalaid ja kuid ihaldanud küll ilmsi, küll unes. Öeldakse — ta on õnnelik. Aga mis suudab see sõna ütelda, ei tuhandest osa neist tundmusist, mis täidavad südant. Ei suuda sa enesele ette kujutada, mida peaksid veel ihaldama, sest igasugused soovid kahvatavad koguni nende tundmuste kõrval, millega on su süda alaliselt täidetud. Nii ahne olin ta järele, et minul oli igav, kui ta viibis koolitoas, isegi nukraks läks meel ja need eemaloleku tunnid olid lõpmata pikad. Alles nädalate vältel hakkas see elav tuli veidi suikuma ja vahetevahel sain juba ka mõne muu asja peale mõtelda.

Ta pidas mind suureks, enesele kindlaks eluseltsiliseks. «Kui hea on mul nüüd töötada,» lausus ta mulle tihti, «sest tunnen, et sinu lähedus annab mulle jõudu.

Ma tunnen, et olen selle saanud, mis loob elu väärtuslikuks. Ma ei tea, kas võib ilmas palju olla niivõrd õnnelikke.»

Mõistagi, et niisugused sõnad täitsid mind uhkusega, kuna ma sellejuures andsin enesele tõotuse temale jääda alati heaks ja armastajaks.

Ranna elu on sügisel lõbu- ja huvikehv. Eemalt tulija leiab siin üheks-paariks päevaks vaatamisväärilist, aga see on ka kõik. Suvel on rannamaa põlenud, kõrbenud ja kurb, kuna sügisel jälle kõledad tuuled märatsevad paljal kivisel rannal ja lainete ühetasane mühin ei vaiki päeval ega ööl.

Ka rannarahvas ise on tuim ja sageli õige sõnaaher. Mis lõbu peakski neil inimestel olema, kelle elu on lapsest peast alaline raske võitlus ja kellele märatsevad vood valmistavad nii tihti külma haua. Randlase elujooned on selged, jämedad, nende iseloomud kinnised, sõnad sageli rõvedadki, aga nende rinnus tuksuvad südamed, mis kõige hädaohtlikumail silmapilgel ei põrka tagasi kätt välja sirutamast ligimese aitamiseks.

Arusaadav, et meie nüüd randlaste hulgast ei leidnud mingit lõbusat seltsilist, pealegi, kus mu mehele nende elu kaunis võõrana tundus.

Aga ega meie selle järele igatsenudki, sest meil oli kahekesi küllalt hea.

Kuid siiski — juba endiselt oli minu mehel tuttav, noor vahtmeister lähedasest kordonist. Pärast minu sinnaasumist ta meile mõnel ajal ei tulnud, nii et minu mees selle kohta naljatades tegi tähenduse. Minu meelest oli see aga tema poolt väga taktiline, sest küllap temagi arvas, et meil külaliste järele pole praegu vähematki vajadust.

Minule oli ta ennemaltki tuntud, sest paaril korral käis ta meil. Aga mingit tutvust minu isa ja vend temaga ei teinud, sest randlaste juures ei ole rannavahid, eriti veel nende ülemus, armastatud ega soovitud külalised.

«Kuule, Else,» ütles ühel päeval mulle minu mees. «Ma olin täna vahtmeistri-isandaga koos. Sain ta jutust aru, et ta heameelega tuleks kord meie poole. Mis sa sellest arvad?»

Mis pidigi minul selle vastu olema. Oleks see mõni noor tütarlaps, võib-olla siis.

Kohe esimesest pilgust võis aru saada, et ta on hästi kasvatatud, vähemalt oskas ta olla viisakas oma ülespidamises. Isegi imestasin, kuidas mu mees polnud teda juba ennemaltki meile kutsunud. Eesti keelt kõneles ta õige vabalt, olgugi teatava rõhuga. Vist oli ta pärit Peterburi kubermangust, ingerlane või midagi muud.

Õhtud läksid õige lõbusalt. Kõnelesime vene keeles, sest minulgi oli õige isu seda keelt harjutada. Ma ei usu, et ta oleks kiitnud ainult minu meeleheaks, kui ütles, et ma vabas kõnes varstigi oma mehest ette jõuan. Ega seal olegi midagi iseäralist, on ju teada, et naisterahvad võõra keele kõnelemises meestest sageli on andekamad.

Ta tuli õige sageli meile. Uskuda võisime seda, mis ta ütles: «Igav on kodus. Rannavahtidest ei või leida ka mingit huvi, sest nad on harimatud inimesed.»

See oli nädalat paar enne mihklipäeva, kui ta ühel õhtul jälle tuli. Minu meest ei olnud kodus. Kogu kihelkonna kooliõpetajad olid kiriku juures. Seal oli neil mingi konverents või koosolek, millest ka kihelkonna koolide revident parun Budberg osa võttis.

Ma ütlesin seda temale.

«Ah nii,» kõneles ta eneses ja jäi püsti seisma.

Palusin teda istuda.

«Hea küll. Puhkan vähe jalga. Ega mul olegi palju aega. Nüüd on sügisesed pimedad ööd ja need just toovad meile muret ja vaeva.»

Sain aru. Ta mõtles selle juures salakaubavedajaid.

Meie vahel ei sobinud kõne. Minule oleks parem olnud, kui ta oleks ära läinud. Need laused, mida vahetasime, olid niisama otsitud siit-sealt.

Seisukord muutus õige piinlikuks.

Kuidas see tuli — ei mäleta, aga õmblustöö juurest lõin silmad üles ja tabasin tema pilgud.

Minu käed lõid värisema ja ma ei suutnud nõela hoida. Ma ei näinudki, mis oli minul ees. Ma ei tea, mis see oli, mis täitis mu hinge. Oli see lõpmata hirm, sest teadsin enese olevat üksi kodus. See, mis mulle neist pilkudest vastu käis, oli lõpmata kirg. Kuidas ma suudan nüüd seda sõnadega ütelda. Aga see on õige, et inimese pilgud kõnelevad vahel tuhat korda selgemat keelt kui suu. Ma teadsin: see mees ihaldab praegu mind, ihaldab kõigest

väest, ihaldab nii, et ta valmis on suurimale kuriteole. Tahtsin tõusta, midagi teha, kuidagi ennast liigutada, aga olin kui halvatud, kuidagi oli mu tahtevõim surmatud. Nägin enese ees ainult musti kirglikke pilke.

Kogu oma jõudu kokku võttes tõusin püsti.

«Nähtavasti ei tule mu mees koju niipea,» aga kahetsesin, et seda ütlesin.

Ka tema tõusis üles, aga meie saime mõlemad küllalt hästi aru, et mõistsime teineteise mõtteid.

«Teie käsite minul ära minna?»

Ta häälel oli iseäraline kõla, surutud, pooleldi kahin.

«Ma pean minema vanemate poole.»

«Nii. Vahest tohiksin teid saata?»

Olin hädas. Nüüd oli ta juba julgem, astus isegi paar sammu minu poole. Mida ütelda talle, mida ütelda sellele vaatele, kust vastu helkis mulle ääretu kirg.

«Oh ei, ma lähen üksi.»

Otsisin rätti, aga mu käed värisesid, isegi pea käis ringi, nagu oleksin saanud kõva hoobi.

«Teie ei taha siis, et teid saadaksin. Ma tahaksin teile midagi ütelda. Teate, teie olete ilus.»

«Vaikige!» kisendasin. «Minge ära!»

«Või nii?»

Sellest ütlusest kostis viha, see tuli nagu läbi hammaste.

Sel silmapilgul kostsid väljast sammud.

See oli minu vend. Sageli käis ta õhtuti meie pool.

Kuidas see mees end korraga muutis. Ta istus, ajas juttu, naljatas. Lõpuks võttis ta taskust paar raamatut, pani need lauale.

«Õige kenad jutustused. Teile, proua, on nad ehk huvituse kõrval kasulikudki.»

«Mis pagan see vahtmeister alati teil logeleb,» tähendas mu vend niipea, kui ta uksest välja jõudis.

«Ega mina tahagi, et ta tuleb. Ta kõneleb mu mehega.»

«Aga sa võiksid ütelda talle, et tal ei tarvitse tulla. Ajavad kui koid ümber, kui aga midagi kuuleks. Nende nina nüüd igale poole vaja. Oleks mul võim, peksaksin nad koguni siit rannast.»

Ma teadsin seda. Oli ju minu mäletades rannavahtide ja randlaste vahel nii mitugi tõsist kokkupõrget olnud,

mille tagajärjel nii mõnedki viimastest olid sattunud õnnetusse.

Ja meie kõigi teades ei olnud ometi randlased süüdi.

7

Möödus mihklipäev. Elu rannas omab sellal iseäralist kurba ja rõhutud ilmet. Kui suveõhtul hulgani merele minejad paadid oma tuulest pingule rõhutud valgete purjedega pakuvad nii sageli silmale üllatavat pilti, siis seda hilissügisel enam ei ole. Kes nüüd julgeb enam ööseks minna merele, kui tulevad äkitselt tormid, mille vastu ei jaksa panna mingi inimlik jõud. Nüüd istuvad vanad randlased kõrtsis ja mitmed neist joovad selle maha, mis nad suve vältel jõudsid teenida. Nad toetavad oma pead käte najale ja nende paatunud peaajud suudavad vist ainult seda otsustada, et elu ongi üsna tühine. Kodus lebavad vanad mehed kõvadel asemetel ja imevad virisejat piipu, milles põleb halvalõhnaline odav tubakas. Nad teavad, et ees on talv, see igavam ajajärk randlase elus. See nagu paneks ta mitmeks kuuks ahelasse, kus ta peab suurema osa ajast veetma kitsas hurtsikus. Kui tuleb lumi, siis lähevad teed umbe ja rannakülasse ei tõsta keegi palju jalga. Ja milleks peaksid siia tulemagi veel peale puuvedajate mõned teised, kui neil pole siia kellelgi asja. Ja need puuvedajad — ka need ei puutu kellegagi kokku. Laovad maha ridamisi süllad mereranda, kust nad kevadel laaditakse laevadele, ja sõidavad siis rasketest vedudest kurnatud, härmatisse löönud hobustega koju.

Aga mis oli see, mis taga kiusas mind nii sageli, mille eest tundsin hirmu, mis sünnitas rahutust mu hinges? Need olid need pilgud, mis vaatasid kord mind ja milles põles himu ja kirg. Vahtmeister ei tulnud meile hulgal ajal, nii et tegi sellest juttu mu mees ja kokku saades ütelnud ta, et teenistusekohused ei lasta teda eemale silmapilgukski. Aga ma aimasin, et see polnud ometigi õige.

Tahtsin teda tõrjuda kõigest väest oma meelest, aga ikka roomas ta ligi, salaja, ilma minu teadmata. Ja ma nägin teda unes, nägin, et ta mind suudleski. Ärgates tundsin hirmu, otse värin läbistas mind, sest see oli nii

selge, kui oleks see sündinud tõeliselt. Ikka jälle need mustad silmad, milles põles ihar leek. Ma pidin seda kõike kandma üksi, sest üle minu keele ei tulnud sellest mu mehele sõnagi. Ma ei saanud sellest teha juttu, olgugi et tundsin selle järele vahel väga vajadust. Õhtul hilja tundsin hirmu kodust vanemate poole minnes ja nähes kedagi teel vastu tulevat või kuuldes kellegi järeletulija samme, arvasin, et tema see on. Koju jõudes langes raskus hinge pealt. Toast välja astudes kartsin ja mul oli arvamine, et ta mind varitseb.

Mina kannatasin ja see avaldas minusse mõju.

Ühel hilisel õhtul tuli minu vend meile.

Varsti peale teretamist sõnas ta:

«Tõmba akna-eesriided hästi ette! Parem on, et mind täna siin ei nähta ja veel parem, kui keegi meie juttu ei kuule.»

«Mis sul siis nii saladusrikast?» tähendas mu mees. «Arvan, et meid siin keegi ei kuule.»

«Tead, meil on ilus plaan. Tahad ka sellest osa võtta? Ma arvan nii, sellepärast tulingi sulle kõnelema.»

«Kuidas ma seda tean ütelda, kui mul sellest veel aimugi ei ole.»

«Kas sul on mõnikümmend rubla seisuraha?»

«Ons sul vaja?»

«Mitte minul. See läheks mingi muu asja peale. Kui sul on, siis ma kõnelen.»

«Võib-olla ehk leidub.»

«Vaata, asjalugu on nii. Siit lähevad lähemal ajal mõned mehed Saksamaalt viina tooma. See on tore teenistus. Ma näeksin, et ka sina sellest osa võtaksid ja midagi teeniksid.»

«Pean ma kaasa sõitma?» küsis mu mees naeratades.

«Oh ei. Sa oskad ka naljatada. Aga see on tõsine jutt. Nad toovad sealt laevatäie ja möldrist õemees saadab maad mööda laiali. Sellest võib midagi saada. Annad sada rubla, paari nädala pärast on sul teine sada kõrvas. Mis nüüd viga minna, pime, nii et ei näe sõrmegi suhu pista.»

«Aga nad vaesed eksivad ju teelt ära ja taevas teab kuhu satuvad oma kullakoormaga.»

Nähtavasti pidas mu mees seda juttu ikka naeruks.

«Ära seda karda! Meremehed tunnevad mereteed haisust. Nüüd on hea. Siit rannast pole mõnel ajal käidud ja tongrid, need ei tea aimatagi, magavad kui hülged. Toome lasti ära ja vaata siis. Õemehega on kaup koos. Ka tema paneb oma raha ja saadab toodud kraami müügile. Tooge või tuhat ankrut, küllap mina ta juba ära toimetan.»

Nähtavasti oli ta oma ettevõtte kordaminekus niivõrd kindlas usus, et see teda tublisti vaimustas.

Mu mees sai aru, et see ei ole naljajutt.

«Kuule, kõik, mis sa kiidad ja millest sa kõneled, see on seadusevastane. See tegu käib ometi valju karistuse alla. Kas sa seda ei tea?»

Mu vend hakkas naerma.

«Ole nüüd rahul, niisugust juttu võid kõnelda koolilastele. Ütle parem ära, kas tahad kampa lüüa?»

«Ei. Kuidas sa selle peale tuled, et ma peaksin varastega heitma ühte mesti.»

See ütlus oli äkildase iseloomuga vennal nagu piitsahoop. Isegi mina tundsin, kuidas see ütlus mõjus minusse nii, et vaevalt jaksasin tagasi hoiduda oma mehele tegemast etteheidet.

«Varastega ühte mesti? Kes need vargad on?»

«Igatahes need, kes salakaupa veavad, mida ometi seadus loeb raske karistuse väärilisekskuriteoks.»

Mu vend naeris valju häälega.

«Niisugune on sinu arvamine. Ütle siis mulle, kelle taskust meie läheme raha võtma. Kas saad sina, teine või kolmas selle läbi kahju?»

«Seda küll mitte, aga salakaubavedaja varastab riiki ja sellepärast seadus seda karistabki.»

«Oh jäta niisugune lapsik jutt! Ütle, kas tahad või ei. Ma kõnelen seda sulle hea pärast. Ega see sinulegi liiga tee, kui teenid ilma vaevata mõne hea kopiku.»

«Ei taha. Tead, mis ma ütlen: kui ma õige kodanik olen, ja seda peabki olema igamees, siis on mu kord seda asja üles anda. Kuritööd ei tohi ometi keegi surnuks vaikida.»

See oli odapiste mu vennale, aga mu mehe ütlus käis ka minu südamest läbi. Mu vend kargas üles nagu tiiger vihast välkuvail silmil ja hüüdis:

Kuidas see tuli — ei mäleta, aga õmblustöö juurest lõin silmad üles ja tabasin tema pilgud.

«Tee sa sunnik seda! Tea, siis ei ole sul ka elu siin. Sinu maja pistetakse põlema.»

«Ära nüüd ole meeletu,» tähendasin vennale. Ja pöörates mehe poole, heitsin talle ette: «Milleks siis sina ometi nii kõneled?»

«Kas oled sina siis niisuguse asjaga päri?»

Mina? Eks olnud mina rannas kasvanud. Eks teadnud minagi seda, et mu isa varandusest suur osa oli seda, mis salakauba läbi saadud. Vastusest põigeldes kõrvale, tähendasin:

«Mistarvis te ometi nii ägedaks lähete? Ei ole nemad ju veel läinud ega lähe sa seda kellelegi kõnelema!»

«Minnakse tingimata,» ütles mu vend. «Ja kui sa ei taha, ega ole sellestki häda. Küllap igamees annab selleks heameelega raha. Aga hoia, et sa sellest sõnagi ei hinga! See pagana vahtmeistri kollanokk käib ju teil. Oleksin seda teadnud, ei oleks lausunud poolt sõnagi.»

Minu venna lahkudes asus iselaadiline tühjus, vaikus meie majja. Minu mees jäi tummaks, nagu ma seda ennemalt tema juures polnud näinud. See oli vist küll esimene kord, kus ma seda ei teadnud, mis oli tal mõttes. Mõistagi, et see mulle tegi piina, aga ometi oli midagi ees, üle mille ma ei saanud astuda ta südame juurde.

Äkitselt vaatas ta mulle tõsiselt otsa.

«Palju parem oleks olnud, kui sinu vend minule poleks kõnelnud sõnagi. Nüüd tegi ta mind kuritöö kaasteadjaks ja sellega võtan ma ka osa vastutusest enese peale.»

Kuritöö? Mismoodi on see siis kuritöö? Sellest ei saanud mina aru. Ei olnud siin rannas vist ühtegi inimest, kes oleks salakauba toomist pidanud kuritööks. See oli kauba-asi, ja ei osanud siin seda keegi seletada, miks selle eest inimesi karistati. Kas polnud see lihtsalt sel põhjusel, et inimesi ei taheta lasta teenida. Ega nad välismaalt kaupa varastanud, vaid ostsid oma raha eest ja ostsid sellepärast, et see seal odavam. Kui see ja teine asi oleks meie maal saada sellesama hinnaga, kes teda siis läheks tooma. Ja kellel sel teel oli läinud korda suurendada oma varandust, kas ei elanud need inimesed nüüd jõukal jalal. Ja kellele see tegi siis kurja?

«Sa ütled, et see on kuritegu,» vastasin oma mehele, «aga minu arvates ei ole ta seda sugugi.»

«Oh, ma elan siin inimeste hulgas, kelle kõlbline tunne ja arusaamine on hoopis nüri.»

See ütlus tuli hoolimatult. Nähtavasti arvas ta just mind nende inimeste kilda. Kas ta kahetses sellejuures, et ta pidi minuga elama ühes?

Tundsin, kuidas see ütlus minu hinges midagi pani liikuma, mis oli ometi uus. Isegi terav vastus kippus üle keele, aga ma hoidusin tagasi.

«Sa oled seda siis minu juures märganud, et mu kõlbline arusaamine on nüri? Oled selles täiesti veendunud?»

Kibedust ei suutnud oma häälest eemaldada.

Ta märkas seda.

«Seda ei ütle ma sinu kohta. Ma tean, et nad salakaubitsemist ei pea kuritööks. Nad ei saa sellest aru, nad ei tahagi vahest saada aru. Ka sina ei või seda mõista. Sa oled siin kasvanud, sul peavad loomulikult omased olema ka siinsed vaated. Mina ei tahtnud sind haavata. Aga tead ka seda, et rannavahid peavad panema oma elu kaalule. Laika rannas lasti tonger maha, seda sa ometi mäletad. Ja kas see ei ole siis kuritegu, mis sunnib inimese verevalamisele. Ja tongreid ei saa ometi süüdistada, sest nad on oma ametikohuste täitmisel.»

See mõjus ja ma sain aru, et mu mehel oli põhjust hoiatada mu venda — olgugi et ma seda ei suutnud mõista, miks on see niisugune kuritegu. Ühtlasi tekkis rindu ahastus ja mul oli nüüd äkitselt tahtmine, et mu vend sellest osa ei võtaks.

«Ma lähen ja hoiatan oma venda.»

«Sellest poleks mingit kasu,» tähendas ta naeratades. «Neid ei hoiaks sellest tagasi mingisugune hoiatus. Aga igatahes saan ma temaga veel enne seda kokku ja kõnelen uuesti.»

Arvasin seda juba ettegi. Järgmisel õhtul tuli mu mees koju hoopis tusaselt. Minu pärimise peale tähendas ta:

«Mine nüüd metslooma hoiatama, et ta ei murraks. Niisama on lugu ka randlasega. Kui ma peale käisin, et ta ei läheks, sai viimaks ägedaks ja see oli niisama, kui oleks ta mind toast välja visanud. Ainult seda kahetses, et sellest üldse mulle kõneles.»

Aga mul oli veel midagi südame peal.

«Ega sina siis sellest kellelegi räägi?»

See oli minu poolt alandlik, tungiv palve. Mulle tuli otse hirm peale, kui sellest peaksid rannavahid vähematki teada saama. Armastasin ju oma venda ja otse värisesin mõtte juures, kui tema peaks tabatama.

«Sul oleks siis parem, kui ma seda maha salgaksin?»

«Parem? Ma ei tea. Aga ma ei taha, et mu vend peaks hädaohtu sattuma.»

«Saan aru, sa oled ju niisama randlane. Võid talle ütelda, et mina sellest kellelegi ei kõnele.»

Selles ütluses oli aga külmust. Näha, et ta seda rääkis vastumeelselt, sunnitult.

Kuid sellegipärast oli mul selle üle hea meel.

8

Peale pikemat vaheaega hakkas vahtmeister jälle mõnikord meie poole tulema. Ta oli rahulik, kõnes elav, aga sellejuures viisakas ja ma ei leidnud ta juures midagi niisugust, mis mulle põhjust oleks andnud karta endisi pilke. Mul oli hea meel, sest arvasin, et see on tema juures jäädavalt möödunud.

Mu mehele valmistas vahtmeistri meil olek piina. Olgugi et ta juttu ei juhtinud salakaubaveo peale, kuid mu mees kartis seda. Võib-olla kuuleb ta midagi ja siis on muidugi esimene asi, et ta seda minu käest küsib. See oleks ju loomulik, sest meie käime ometi siinse rahvaga tihedalt läbi ja meile peab see kuidagi teada olema.

Ühel õhtul meilt lahkudes võttis ta taskust raamatu.

«Vaadake, proua, tõin teile täna midagi erilist head, mida võite lugeda huviga. Need on Turgenevi «Kütijutud». Küllap leiate, kui peenelt ta siin jälgib inimeste hingeelu. Kuid veidi rasked on nad, sest neis tuleb ette kohti, mis nõuavad head vene elu tundmist.»

Ta andis raamatu mu kätte. Aga seal juhtus see, mis tunnistas, et polnud kustunud, mida kartsin.

Raamatut andes võttis ta mu käe oma kätte ja pigistas seda. Ühtlasi nägin ta pilkudest sedasama metsikut kirge. Oi, see oli nüüd veel tugevam kui eelmine kord. Sellest hoovas välja määratu iha, nii et ma lõin otse väri-

sema. Kogu oma elus polnud ma näinud niisuguseid mehe pilke.

Mu mees tuli tuppa ja ta laskis mu käe vabaks. Kohe pööras ta mu mehe poole.

«Kus Hendrek on? (Mu venna nimi.) Käisin teda täna otsimas, on kordoni juures mingit kroonu tööd, mida ta võiks teha ja kust võiks midagi teenida. Aga teda polnud kodus.»

Minu arust kõneles ta selleks nii pikalt, et oma ärritust lasta jahtuda.

Olgugi et minu süda minus peksis, suutsin ma sellest hoolimata ennast koguda, et oma mehe asemel vastasin.

«Minu vend sõitis Tallinna. Ta jääb sinna nädalaks kolmeks. Möldrist õemees ehitab seal maja ja ta vaatab järele.»

Ta heitis pilgu minu poole.

«Seda ma ei teadnud.»

Jäädes kahekesi, lausus mees:

«Sul käib see nagu raamatust. Minust oled sa selles asjas kaugelt ees.»

Selles asjas — muidugi valetamises. See pilge oli mulle praegu nii vali, et ei suutnud kuidagi tagasi hoida nuttu. Isegi vihaga oli segatud nutt, sest kas oleks see siis pidanud olema nii, et oleksin kõnelnud tõtt.

«Noh, pole viga,» tähendas mu mees. «Oli hea, et minu eest kõnelesid. Mina poleks tõesti nii osanud.»

Ta jättis mu sellepeale üksi.

Need viimased sõnad tulid muidugi viisakuse pärast. Puudus ju neis harilik soojus. Tundsin nüüd esimest korda, kuidas meie vahele tekkis äkitselt lõhe, see laienes ja me ei ulatunud üle selle hästi andma teineteisele kätt. Teiselt poolt nägin jälle enda ees neid kirglikult himustavaid silmi ja tahtmata tundsin siis meelitust selle läbi, olgugi et need olid mulle vastikud. Mina ei saanud enesest aru. Kogu mu hing oli kistud niivõrd segamini, et ei osanud enesele ütelda, mis mul viga.

Paari päeva pärast tuli vahtmeister uuesti meile. Ta oli täna eriliselt jutukas. Päris järele, kas saan nendest juttudest jagu, ja andis mulle nii mõnes asjas seletust. Kogu ta olekust hoovas välja haruldasel hulgal soojust, lugupidamist.

Sattudes kõnelusse mu mehega, küsis ta äkitselt:

«Olen ääri-veeri mööda kuulda saanud, et siin rannas olevat teostamisel suurem salakaubaretk. See oleks iseenesest õige huvitav. Pole ju siinpool seda ette tulnud mõnel ajal. Olgu peale. Tean, need mehed on kavalad, kuid ka mina tahan hästi silmad lahti hoida. Küllap juba saan nad oma näppu. Ega te ole midagi sellest asjast kuulnud?»

See oli nüüd küsimine otsekohe, mida me juba ammugi kartsime.

«Kes see minule kõnelema tuleb...»

Kuid minu mehe häälekõlal polnud küllalt kindlat värvingut.

«Armas sõber, ega ma tulegi niisuguseid asju sinult küsima. Usun isegi, et sinule nad oma plaane teatavaks ei teegi. Teavad ju, et mina vahel teie poole sisse astun. Küsisin niisama.»

«Kas tuleb siinsetes randades ette salakaubavedamist?» küsis minu mees. Ta tahtis nähtavasti just meelega peatuda veel selle temale väga vastiku kõneaine juures.

«Ei ole siin mõnel ajal olnud, aga seal Irase rannas küll. Seal peavad rannavahid nendega päris lahinguid. Ega see ole ka ime. Teavad nad ju seda küllalt hästi, et tabamise puhul on nende elu täitsa hävitatud. Nad peavad andma kogu varanduse ja ise kauaks ajaks minema vangi.»

«Äh ka siit rannast olla siis mindud?»

«Seda ma veel ei tea, aga kuulsin nii poole kõrvaga. Küllap katsun juba hankida paremaid teateid. Õige meelt mööda, saab ometi midagi teha.»

«Ei usu. Praegu on kõige pimedam aeg. Nad võiksid kergesti merel eksida.»

«Ära seda räägi! Need on nagu rändajad linnud. Kus nende kompass ja kaart, aga näe — lähevad. Nii ka nemad: nina järele tulevad kodumaa kaldale.»

Jumalaga jättes surus ta eriliselt mu kätt. Sellest voolas midagi mu verre, mis täitis vihaga südame. Kuidas ma oleksin täis põlguseavaldust ära tõmmanud käe, aga seda ma ei suutnud. Kuidas oleksin ma seda võinudki, sest mu mees oleks seda ometi märganud. Mis see ini-

mene ometi julgeb? Ta häbematusel ei ole mingit piiri. Aga seal mõistsin äkitselt, et ta ei saagi ennast salata, sest temas leegitseb kirg.

Mul on tõepoolest põhjust seda inimest karta. Ta keha on nagu valatud, ta liikmed tugevad ja painduvad, ta mustades silmades leegitsev pilk. Oi, mul oli tarvis seda inimest karta, sest kui nõrk ja armetu olin mina võrreldes temast välja õhkuva jõuga.

Sel ööl kargasin karjatades voodis istukile. Nägin unes, et vahtmeister võttis kahe käega, mille küljest tilkus maha vedel tõrv, mu kaelast kinni, tõmbas mind võimsalt oma rinnale ja suudles.

«Mis sul on?» küsis mees.

Virgusin ja aimasin, et see oli unenägu. Aga ometi oli ta nii selge, nagu oleks see juhtunud ilmsi.

«Nägin halba und.»

«Sul on vend meeles ja see mõjub. Aga ega maksa muretseda enneaegu. Võib olla, et neil läheb hästi korda.»

Enam ma ei uinunud. Kartsin ta lähenemist. Olgugi et püüdsin mõttes jääda temast eemale, aga ikka nägin pimedaski neid iharaid pilke ja tundsin ka praegu ta käe pigistust.

Palusin jumalat, aga ei teadnud isegi, mispärast teda palusin.

9

Päev on hilissügisel ainult kukesamm. Enamasti iga päev on taevas kaetud paksude pilvedega, ilm on hämar ja sajab pea alati. Niisugune ilm mõjub väga meeleolusse. Inimesed liiguvad nagu väsinud, lust ja naer on nägudelt pühitud.

Vaevalt vaikib sel ajal meri. Hoopis enam: ta lained rümavad, kõrgelt mere harjalt kuuldub järelejätmatult kohin. Kui ilm muutub eriliselt valjuks, siis rusub see randlaste meeli. Olgugi et keegi randlaste omastest ei viibi merel, ometi teavad nad, et sealolek praegu nõuab võitlust elu ja surma peale ja märatsevad vood tänagi enda alla matavad nii mitu elu.

Käisin oma vanemate pool. Nad olid täna väga rahutud.

Tuppa tulles lausus isa: «Täna on otse põrguilm. Need, kes täna juhtuvad ta kätte, ei need kerge vaevaga pääse.»

Oli juba hämarik. Võis vaevalt näha aknast raagus puid, kuidas tuul neid vintsutas. Sageli tulid nii tugevad iilid, et need ähvardasid puud maha murda, isegi majakatused pealt paisata.

Mu ema palgelt paistis täielik ahastus. Ta meelekurbus läks niivõrd suureks, et seda ei suutnud hästi varjatagi. Ta tõusis üles ja lahkus toast.

Veidi aja pärast läksin talle järele.

Meil oli eeskoja kõrval väike toidukamber. Sealt seest kostis mu kõrvu ohe.

Seal sees oligi mu ema. Ta oli langenud põlvili, käed olid tal ristis.

«Mis sul on, ema?»

Vastuse asemel tõusis ta üles, tõmbas minu oma rinnale.

«Ma palun, et jumal oleks armuline su venna vastu.»

Ma teadsin, et ta palus venna eest, sest ei läinud ta ka minu meelest silmapilguks. Aga ma tahtsin, et keegi temast minule kõneleks, et mu kõrvad kuuleksid ta nime.

«Miks sa tema eest nii kardad?»

«Usun, ta on praegu merel. Nad pidid täna öösi jõudma kodurannale. Kas sa ei tea — nad tulevad Saksamaalt.»

Ma teadsin seda.

«Aga küllap nad jõuavad juba tervelt. Need on kõik harjunud mehed.»

«Annaks jumal! Aga mul on niisugune hirm. Ei lähe silmapilgukski meelest. Alati on süda juba mitu päeva nii rahutu. Enne ei ole ma seda mitte nõnda tundnud.»

Sa hea vana inimene! Võtsin ta oma kaenla ja suudlesin teda. Mu huuled kõnelesid:

«Ära karda midagi! Ma tean ka seda, ta ise kõneles meile, enne kui läks. Aga ma ei karda midagi. Mis ilm neile teeb! Küllap need mehed saavad juba jagu igasugusest ilmast.»

Niisuguseid sõnu kõnelesid kaua aega mu huuled. Need sõnad olid selle vana inimese kõrvadele head ja ta jäi järjest rahulikumaks.

«Kui see reis neil ilusti korda läheb,» kõneles ta pärastpoole, «eks see ole siis hea küll. Mölder lubas viina laiali

saata, tal on nii palju tuttavaid maa pool. Küllap ta seda juba oskab. Eks nad teeniksid selle pealt ilusa raha. Hoiaks taevaisa ise, et nad saaksid kauba tongrite eest ilusti maale tuua. Et need haisu ninasse ei saaks. Aga kes see teab ja kes see neile läheb seda rääkima. Kas vahtmeister on sellest juttu teinud?»

«Oh ei. Nemad ei aima vähematki.»

«Ei, nüüd on mu meel ka hoopis kergem. Kui üksi ikka mõtled, lööd viimaks kangesti kartma.»

Kui vanemate juurest ära tulin, täitis ilma vesihall pimedus. Külast vilkusid läbi tuhmide akende kollased tuled.

Küla viimaste majade juures tuli mulle vastu mees, keda juba eemalt tundsin läbi pimediku. See oli vahtmeister.

Mu liikmeid läbistas hirm ja oleks see olnud võimalik, oleksin käänanud kõrvale.

Ta astus mu ette. Mulle näis, nagu oleks ta mind oodanud.

Ta ei lasknud mu kätt valla.

«Laske lahti,» hüüdsin. «Teie olete häbematu.»

Ta naeratas. Isegi läbi pimeduse helkis ta pilk.

«Ma ei salga,» kõneles ta. «Mis võin ma teha, kui ma teid armastan.»

Tõmbasin ära oma käe ja tahtsin minna mööda. Ta astus mu ette.

«Ärge olge nii! Kõneleme ometi vähe. Kas teate, mis ma mõtlen: oleksite minu naine, ma oleksin teie vastu nii hea, kui teie ei suudaks arvata.»

«Laske mind minna!»

«Oodake ometi! Paar silmapilku teie läheduses, need on mulle õnnistuseks. Miks tahate siis seda mulle keelata. Kas see on siis minu süü? Teie iludus on minu ära nõidunud.»

«Kui teie ei lähe kõrvale, siis uskuge, ma kisendan ja hüüan appi.»

«Teie teeksite seda?»

Ta hääl omandas iselaadi värvingu. See värises. Oli see nüüd viha või ärrituse mõjul.

«Teen seda. Laske mind minna!»

«Aga kui ma tahaksin teile kõnelda teie vennast?»

Ma ei jaksanud olla nii tugev, et see poleks äratanud mu tähelepanu.

«Mu vennast?»

«Muidugi. Ega ta ole Tallinnas, nagu te seda minule oskasite nii osavalt jutustada. Võib-olla jõuab ta täna öösi salakaubalaadungiga rannale.»

«See pole tõsi.»

«Näete, teie ei tahagi enam ära minna.»

«See pole tõsi. Kes teile seda kõneles?»

«Seda ma tean. Küllap on siin rannas neidki, kes seda meile teatavad, mis meile vaja.»

Ah, ta aimab ainult. Ta tahab just mind viia niikaugele, et talle kõik ära kõneleksin.

«Teile on valetatud. Võite oodata. Aga nüüd laske mind minna!»

«Ah nii. Tean karvapealt. Neid oodatakse täna öösi. Temaga ühes on Mart Siimon ja Andrus Liivakivi. Kas veel ütlete, et minule on valetatud. Minul on vahid väljas. Niipea kui nad siia jõuavad, on nad meie käes.»

Mu julgus kadus. Tundsin, kuidas higi tekkis. Ta teab, siin ei maksnud salgamine. Nad tabatakse ja siis on nad kadunud. Mu vend läheb kinni võib-olla aastaks, võib-olla mitmeks aastaks. Ma tean seda ette, aga ma ei saa ometi midagi teha ta heaks. Mu ees seisis see mees, kelle käes oli võim ta üle, kogu ta tuleviku kohta.

«Tean selgesti, et teie seda asja väga hästi teate. Teie olete nende kaasteadja, aga minu ees oskasite seda kõike nii hästi salata. Ja teie mees, kes on pealtnäha nii õiglane, aga kurjategijatega kõlbab tal küllalt ühineda.»

Need sõnad murdsid mu jõu täielikult. Nüüd olin ma hoopis väeti ja armetu, sest mul polnud ühtegi sõna talle vastamiseks.

Ta vaatas mulle otsa, huulte ümber pilklik naeruvine.

«Te vaikite. Ütelge veel, et ei ole mul teada.»

Mis pidin lausuma sellele inimesele. Mõistsin, et ta oli minu järele hiilinud, mind oodanud. Hirm tuli mulle peale, sest ma ju mõistsin, miks see inimene otsis minuga kokkupuutumisi. Pööraksin temale uhkelt selja, kisendaksingi, kui peaks seda olema vaja, selle tagajärg oleks minu venna tabamine. Aimasin, et ta võib olla vihas kõige halastamatum. Aga paluks teda. Ega ole tal minu

palvet vaja, ta ei tulnudki seda minult nõudma, seega oleks ka see ilmaaegu.

Mu mõtted kihutasid edasi-tagasi, aga peatuma ei jäänud nad kuhugi.

«Aga ega see asi nii hull olegi,» kõneles ta, astudes sammu minu poole. «Sellest võiks üle saada. Või minul nüüd vaja neid näha niisugusel tormisel ööl. Mis nad toovad — toogu — mis see siis minulegi korda läheb.»

Mu süda lõi kergemaks.

«Kui te oleksite nii hea. Meie keelasime küll, aga nad ei kuulanud. Ega te võta neid kinni?»

«Noh, nii hõlpsasti see ka ei lähe. Teie olete minu vastu alati olnud nii tagasihoidlik. Võiks olla veidi sõbralikum. Lähme teelt kõrvale ja kõneleme sellest asjast pikemalt.»

Ta haaras mu käe.

«Ei, seda mitte,» hüüdsin ma ja tõmbasin käe ära. «Mis te minust tahate?»

Ta silmis säras leek.

«Või nii. Teie olete veel õige turtsakas: mina soovin head ja nii tullakse mulle vastu. Hea küll.»

Ta hääles tundus värinat. Temas kees vististi viha.

«Mina pole teid kuidagi haavanud.»

Ta vaatas ainiti mu peale. Vaikis veidi aega. Siis astus ta uuesti mu ette.

«Ma kõnelen arusaadavalt. Teadke, et ma teid esimesest silmapilgust armastan — meeletult armastan. Ei ole minu teades midagi, mis ma selle eest ei annaks, kui teie mind vastu armastaksite. Ärge lükake mind enesest eemale! Mina ei vangista teie venda. Lubage — ma suudlen teid.»

Vististi tunduski ta hingeõhk lehvivat vastu minu palet.

Ma ei suutnud enam. Pistsin jooksu. Ta tuli mu järele.

«Teadke, et ka teie mees läheb vangi. Tema oli kaasteadja. Mul on tunnistajad... Teie...»

Ma ei kuulnud rohkem. Mu eest oli, nagu oleks ta minust kinni haaranud. Ma kisendasin appi. Jooksin, jooksin. Jõudsingi koolimaja juurde. Siin — kui nägin toas tuld — jäin seisatama väravasse. Mu süda peksis, rind oli hingamiseks kitsas ja jõuetu. Haarasin kinni aiast,

sest jõud tundus olevat lõppemisel. Ei julgenudki nii minna tuppa, sest mees oleks kohe märganud mu ärevust. Puhus niiske, tugev öötuul — see jahutas tublisti. Päästsin valla nööbid. On parem, kui külm tuul pääseb südamele ligemale.

Mõtlesin, mõtlesin. Mis teha? Ah, ta tahab ka mu meest kimbutada kui kaassüüdlast. Oi — nüüd alles tabas mind hirm. Ei suuda ma midagi teha. Jälk tunne, mõte täitis mu südant värinaga. Kas pean kõnelema sellest mehele? Ehk tema leiab mingit abinõu. Aga mis võib temagi teha? Kuidas ma seda kõnelen? Kuidas leian ma selleks sõnu? Ei — ma ei saagi seda kuidagi nii rääkida. Kas ei heidaks see minu peale varju? Kas mu mees ei lööks koguni minu üle kahtlema? Paljalt see mõte ajas mulle hirmu peale. Möödus ärevus ja tundsin juba, et hakkas vilu. Läksin tuppa.

Olgugi et püüdsin end valitseda, leidis mees mu näolt ja ülespidamisest ärevuse jäljed.

«Kas ehmatasid millestki?»

«Oh ei. Tulin niisama joostes.»

«Ma juba ootasin sind. Ei tule ega tule. Pidin juba vastu tulema. Kuulsid midagi ka nendest?»

«Neid oodatavat täna öösi.»

Mu mees läks akna alla ja vaatas välja.

«Imelikud inimesed. Pime kui kott ja tormine. Nad riskeerivad küll eluga.»

10

Võib-olla pool tundi või veidi rohkem pärast minu kojujõudmist tuli vahtmeister meile. Mu süda ähvardas jääda seisma. Mis ta küll tuleb siit otsima? Kas kõneleb mu mehele otse suu sisse, et ta salakaubavedajate kaasteadja on ja sellest hoolimata seda salgas? Kas ütleb, et olime koos ja mina seda kõike temale üles tunnistasin.

Aga mina polnud sellest mehele sõnagi jutustanud.

Kuidas vaatab mees siis selle peale, et ta eest seda kõike salgasin.

Eks ole õige — mul oli põhjust tunda hirmu.

Ta oli nagu harilikult sõbralik, minu vastu viisakas. Aga kui tabasin ta pilke, siis sain küllaltki aru nende

kõnest. Neist leekis vahel viha, sealsamas jälle kirg, sealsamas vaatasid nad küsivalt, paluvalt.

See inimene tahtis mind näha, ta vaigistas oma iha mu ligiolemisest ja sellepärast tuligi ta meile.

Nähtavasti tundis ta sellestki lõbu, et viibisin praegu suuremas piinas.

«Teate, sõber,» kõneles ta mu mehele, «nüüd on mul kindlad teated. Siit on praegu väljas salakaubaveol mitu meest. Nad jõuavad koju võib-olla täna-homme. Nüüd peame ka meie silmad lahti. Ega see olegi lõbus asi, kui su kallist rahu niiviisi segatakse.»

Mu mees tegi näo, nagu ei usuks ta seda juttu.

«Võib-olla on teile niisama kõneldud.»

«Ei ole. Mul on kindlad teated.»

«Niisama tuulest tõusnud kõne. Pole midagi sellesarnast kuulda olnud.»

Oleksin heameelega oma mehele vahele hüüdnud: «Ära kõnele nii! Ta teab, et sa seda kõike tead. See inimene on saadan. Ta kõneleb sellepärast nii, et mulle valmistada ääretut piina.»

Kuid ometi pidin ma vaikima.

«Ei ole see jutt tuulest tõusnud, vaid ta maksis mulle pool toopi viina. Näe, pead ikka omale ka pidama mõnd sõpra, kaugele su oma silm-kõrv näeb-kuuleb.»

Nägin, kuidas mu mees püüdis teha ükskõikset nägu, anda enesele ülespidamise, mis pidi tõendama, et see kõne talle korda ei lähe kuigi palju. Aga kõik see püüd ei andnud soovitavat tagajärge. Sain aru, et vahtmeister väga hästi näeb ta piinarikast seisukorda. See nähti teda lõbustavat, seda kinnitasid need parastavad pilgud, mis vahetevahel saatis mulle.

Mõistsin, et ta vihkab mu meest kõigest südamest.

Ta piinas teda edasi.

«Panen seda imeks, armas sõber. Teie elate siin rahva keskel, teil on abikaasa koguni randlase tütar, aga teie teate minust hoopis vähem. Näha on, et teid ei usaldata.»

«Mind ei huvita niisugused asjad,» pigistas mu mees suure vaevaga. Küllap tal tekkisid sellejuures vist higipisarad otsale.

«See näib nii olevat. Aga näete, mina tean. Ja kindel on, et need võrukaelad tabame. Noh — nende meeste elu

on otsas. Salakauba trahvi ei suuda ometi keegi tasuda ja kinni lähevad nad ka aastateks. Ja võib-olla — hakkavad vastu — saavad meie käest veel tinagi. See on meie kohus.»

Ta tõusis püsti. Mu hingelt nagu oleks ära langenud raskus, mis siiamaale väga rõhus.

«Kas see on nüüd kellegi leib, niisuguse ilmaga väljas olla. Aga mis teed. Lähen käin vahipostid üle. Saatsin juba õhtul välja. Kui nad maale lasevad, siis muidugi Köösu käärus, sest mujal oleks praeguse ilmaga juba kardetav, otse võimatu.»

Ta läks välja.

Mu mees hakkas enesele otsima riideid, aga ta oli sellejuures niivõrd ärevuses, et käed värisesid.

«Kuhu sa tahad minna?»

«Lähen välja.»

«Ära mine!»

«Ma jooksen ja vaatan, kas neil on ka vahid väljas. Jutustan, et kõik on tongritel teada. Võib olla, et saavad anda tulega märku, et nad Köösu kääru ei laseks.»

Mul oli hirm, aga ometigi ei söandanud ma oma meest tagasi hoida. Mõistagi, et suurt lootust ei saanud panna sellele ettevõttele. Aga millest ei haara küll inimene kinni hädaajal.

Mu mees juhtus vahtmeistriga ukse vahel vastamisi.

«Vabandage, et tagasi tulin. Viidan teie aega. Aga niisuguse ilmaga pole mingi lõbu väljas olla. Küllap juba vahid isegi valvavad kohtadel. Ei taha kordoni minna, hulk maad.»

Nüüd tegi ta, nagu näeks mu meest riietatult.

«Mis? Kas te tahtsite välja minna? Nii hilja?»

«Oli küla poole veidi asja.»

«Ah tühja! Ajame veel juttu. Niisuguse koerailmaga. Ei näe väljas sõrme suhu pista.»

Mu mees oli talle vastupanemiseks jõuetu. Ta jäigi istuma, ilma et oleks seljast võtnud palitut. Ei olnud meil juttu. Ootasime kõik. Olgugi et me ei kõnelnud, aga vististi mõistsime igaüks teise mõtteid. Iga väiksem kõbin õuest äratas meie tähelepanu.

Nähtavasti oli ilm muutunud veel pahemaks. Hooti viskasid iilid jämedaid piisku krabinal vastu ruutusid. Klaasi

mööda jooksid alla veetilgad. See oli nii imelik, kui oleks nägematu käsi väljas tõmmanud sõrmega mööda ruutusid alla nurgelisi jooni.

Merelt kuuldus ühetasane, otse uinutav lainete kohin. Äkitselt kuuldus Kõösu kääru poolt tume püssipauk. See käis nagu piste läbi, nagu oleks kuul tabanud.

«Oi — see on märguandmine,» tähendas ta. «Või juba siin. Noh, pole viga, küllap minu mehed haaravad paadi ninast kinni parajal ajal. Tarvis ka minna jaole.»

Ta tõusis üles hoopis pikkamisi, nöörpis hoolega kinni sineli, keeras siis näppude vahel tubakat õhukesse kollasesse paberisse, võttis püssi ja läks.

Minu eest oli, et kogu see minek tuuris mitu tundi.

«Ei tea, mis pauk see oli,» arvas mu mees. «Võib olla, et tulid otse nende käte vahele. Mina jooksen õige ka sinnapoole. Katsun, ehk saan nende heaks midagi teha. Kahju, et sinu vend nendega ühes! Kas ma küll ei keelanud.»

Kuigi palju usku kordaminekusse ta ütlus küll ei avaldanud.

«Ära mine,» pigistas hirm minu rinnust.

Ma haarasin mehest kinni.

«Ole nüüd! Ega ma kauaks lähe. Lähen vaatan, aga ega seal olegi teha midagi. Katsun ometi.»

«Ära mine. Ma kardan. Ma ei julge üksi jääda.»

«Mis sa kardad? Ma tulen peatselt tagasi. Oota mind!»

Ta läks.

Oi, mul oli tundmus, et ma teda ilmaski enam ei näe. Ahastus lõi üle minu pea kokku nagu murdlaine. Ta mattis mind nii võimsalt enda alla, et ähvardas kinni matta mu hinge. Kuulasin siiski püsti kesk tuba ergalt, nii ergalt, et mu südame tuksumine kostis kui vasaralöögid. Veri jooksis soontes kohinal.

Pikkamisi, pikkamisi venis aeg. Väljas jäi vagusaks, ei ühtegi häält, ei jalaastumist. Endiselt lõi vihm vastu ruute, vahel nii kõvasti, nagu oleks keegi löönud peenikeste vitsadega. Minu eest oli, nagu oleksin oodanud juba mitu tundi. Vaatasin kella, kõigest pool tundi.

Jäin rahulikumaks. Võib-olla ehk läheb tal korda midagi nende heaks teha. Ehk saadakse nendele anda märku, et valvajad rannal. Ehk läheb tal korda vaht-

meistrisse mõjuda, et ta neid kinni ei võta. Võib olla, et nad täna öösi ei tulegi.

See viimane mõte tõusis suure usutavusega, nii et tundsin isegi heameelt. Läksin akna alla, katsusin õue vaadata. Kottpime öö neelas mu pilgud. Ootasin tagasi oma meest. Kõrvus tekkisid hääled. Olid nagu sammud, arvasin, et ta tuleb. Aga keegi ei tulnud. Hääled olid mu kõrvapete. Uuesti tõusis ärevus. Nad tulevad kaldale, neile tungitakse kallale. Ka mu mees tabatakse kaasteadjana. Seda see vahtmeister soovibki. Siis tuleb ta mind tröötima, aga ta silmis põleb kirg.

Uuesti lõi mu sees mässama. Surusin ristis käed rinna vastu ja palusin jumalat.

Kõlas tume pauk. Mu kõrvad ei võinud petta. See oli püssipauk. See ei olnud kaugel. Haarasin ümber rätiku. Aga kuhu ma jooksen? Mis olekski minust seal kasu? Kui ma teda paluksin. Langeksin põlvili ta ette. Aga ega tal ole vaja sinu põlvitamist.

Jooksin toas edasi-tagasi nagu metsloom, kes suletud kitsasse puuri.

Süda ähvardas tuksumast jääda seisma, liikmeist kadus jõud. Kellegi sammud kuuldusid väljas. Keegi tahtis avada ust, aga ta ei leidnud seda.

«See on tema. Nüüd ta tuleb. Mis teed sa nüüd?»

Ust ei saadud avada.

Ma jooksin ukse juurde. Astusin eeskotta. Tahtsin lahti teha ukse, välja joosta ja appi kisendada. Võib-olla läheb mul korda põgeneda.

Tõmbasin ukse lahti. Läbi koja tungis siia toast nõrk valgus. Mu mees seisis piida kõrval.

«Sina? Miks sa ei tule tuppa?»

«Ma ei suuda.»

Ta hääl oli nõrk, kustuv.

Siin tuli mul imelikul viisil tagasi jõud, olgugi et aimasin midagi hirmsat.

Haarasin kinni ta ümbert. Ta toetas mu nõjale. Tundsin, et midagi sooja valgus mu paremale käele.

Nägin, et see oli veri.

Ta langes raskesti toolile.

«Sa oled haavatud?»

«Jah. Vist oli see vahtmeister, kes mind laskis. Aga vist

küll kogemata. Küllap pidas mind üheks salakaubavedajaks.»

«Ei, ta laskis sind meelega,» tahtsin kisendada, aga surusin jõuliselt kokku oma huuled. Milleks seda, kelle! olekski olnud sellest kasu.

Peale haava pesemist ja sidumist heitis mu mees voodi. Valvasin ta juures. Erkude kõrvadega kuulasin, kas ei kuuldu väljast samme. Küllap tullakse teda tabama, sest vahtmeistril oli põhjust teda süüdistada salakaubavedajate kaaslasena.

Kuid kogu öö jäi ümbrus vaikseks ja see aastapikkune öö läheneski lõpule. Vastu hommikut uinus mu mees magama, tähendades, et haav ei teha talle valu. Arvata võis, et kuul ei olnud puutunud tähtsamaid elundeid.

Vististi olid mu silmad vaevalt vajunud kinni, kui kuulsin läbi une, nagu oleks avatud uks, nagu oleks astunud keegi tasa põrandal. Uni oli aga niivõrd tugev, et ei jaksanud ärgata.

Kuid otse kiljatades kargasin nüüd püsti. Keegi pani käe mu õlale. Arvasin olevat tema.

«Ära nüüd ehmata! Sa oled arg nagu metsalind. See olen ju mina.»

Minu ees seisis mu vend.

«Sina? Kas sind kinni ei võetud?»

«Mind kinni? Ei see lähe juba neil nii hõlpsasti. Meie lasime Muuksi randa ja nüüd ei ole meie laadungist kogu rannas piiskagi. Pagana kahju, et ta oma raha hulka ei pannud.»

MESINÄDALAD

1

Lugemata hulk tähti säras taevas. Üks helkis heledamalt, teine tumedamalt. Üks seisis kindlalt paigal, teine tantsis ja virvendas vallatult.

Ilm oli vaikne. Ümberringi sätendasid heledal kuupaistel lumes kalliskivid ja kristallid. Isegi harilik lepaoks paistis hõbekepina, millele külge löödud lugematu hulk kuldpeaga naelakesi.

Lõpmata kõrgel taevalaotuses ujusid udusulg-kerged läbipaistvad pilveloorid. Olgugi et nad vahetevahel katsid kinni kuu, aga ometi ei suutnud nad kuigi palju nõrgestada ta valgust.

Ilm muutus järk-järgult külmemaks. Siin-seal paukus aiateivas ja kuuldi praksu maanteekraavist veelommi katvalt jäält.

Tee oli kõva, reejalas kriiksus ja viletsa tuhkru tokerdanud karvust tõusis kerge aur. Lahja ja jõuetu oli loomake, aga ometi ikkagi küllalt niivõrd hea, et kõlbas rees istujale noorpaarile kihlasõidu hobuseks.

Tõnu kosimise lugu tuli ootamatult. Juba aastate kaupa armastati Tõnule öelda: «Noh, sinul oleks aeg küll kosja minna, jääd viimati vanaks.» Seda öeldi nii naljaks ja jutujätkuks, sest oli juba ammu kindlaks kujunenud arvamine, et Tõnu lõpetab oma päevad poissmehepõlves. Kui nüüd käis kuuldus ringi Tõnu kosimismõtetest, siis oli küllalt neid, kes sellele astusid risti vastu.

«Tema nüüd mõni naisevõtja, niisugune logard ja lakekauss. Kes see pime küll peaks olema, kes tahab nii-

sugusega hakata elama. Inimene, kes kogu elus pole suutnud võtta oidu pähe — see nüüd mõni naisevõtja.»

Aga oli ka neid, kes selle peale vaatasid teisest seisukohast.

«Mis kunsti selle naisevõtmisega arvate õige olevat. Sõida kord papi juurde ja asi ongi tahe. Eks ole Tõnulgi teda tarvis, kes see siis temalgi kinni tõmbab kindasõrme või kapukapöia.»

Ega Tõnu seda isegi osanud seletada, kuidas niisugune himu tuli talle verre. See tuli hoopis iseenesest, vähemalt polnud ta oma teada selle himu kasvatamiseks mitte midagi teinud. Seda oli märganud vana tuhkurgi. See oli vanal loomal küllalt selgesti teada endistest aastatest, et talle õhtul visati sõime kahl sooheinu. Selle juures oli tal aega hommikuni järele mõelda oma elulugu. Aga viimastel päevadel nägi ta oma imestuseks, et Tõnu viskas talle peotäie jahu joogikünasse, ja ta ei kahelnud põrmugi, et hekslites leidus mõni kaeratera. Aga see ei olnud veel kõik. Tuli ette, et Tõnu kraapis ta külgedelt ja reitelt maha sinna kuivanud sõnniku korra. Tuhkur teadis väga hästi, et see töö oli ennemalt ikka jäetud kevadiste puude ja põõsaste hooleks.

Küll oli Tõnu näinud seda tüdrukut aastakümneid, niisama kui ta oli näinud teisigi. Aga olid nad silmapaari eest väljas, siis olid ka kadunud ta mõttest. Aga tänavu sündis midagi imelikku. Tõnu veetis aega Lohul, ta leidis sinna asja täna-homme, ja kui ta tuli koju, siis tundis ta igavust. Kui ta nüüd nägi Lohu eluaegset teenijat Anne, siis tundis Tõnu südames meeldivat rahuldust ja koju jõudes tõusis tung uuesti sinna tagasi pöörata.

Otse häbelikult seletas Ann kord Lohu perenaisele, et ta kevadel teenijaks edasi ei jää.

«Sina armas jumal, kuhu sa siis lähed? Oled meil olnud otse eluaja ja nüüd tahad ära minna.»

«Ega ma läheks ühti, aga ega ma saa ikkagi jääda,» vastas Ann.

Perenaine taipas.

«Lähed mehele?»

«Küllap on nii.»

«Tõnule?»

Ann vaikis, aga ometi ütles kogu ta tegumood, et perenaine laskis märki.

«Sina heldene aeg, niisuguse raskuse tahad võtta oma peale. Sul on oma ilus riie ja pesu, kas sa ei võiks siis saada paremat meest: joob teine ja jumal teab, ons tal õiget arugi peas.»

Ega nüüd Lohu perenaine üksi Annele nii kõnelnud. Sellesisulisi epistleid pidasid ka teised. Aga see Anne ei kõigutanud. Vaikselt tähendas ta: «Sai kord nii räägitud, kuidas siis nüüd teisiti saab.»

Ja nüüd sõitiski kaks inimest korjuga reel kiriku juure kihlusele.

Tõnu tõmbas käest musta- ja punasetähnilise labakinda ja pühkis kareda käega habet. Talveilm oli mokahabemesse põiminud õige korralikud jääpurikad.

«Eks sa pane kinnas kätte,» tähendas Ann. Ta teadis, et need olid küllalt soojad, sest ta oli nad ise valmistanud, sulgpehmed topid sees.

«Pole viga, ega olegi na külm. Pagana ohjad söövad ju peopesad teistel ära.»

Tõnu lõi ettepoole kummardudes toomingast varrega ja sõlmitud kotipaelast piitsaga tuhkrut. Ise laskis ta nagu vargsi pilgu Anne poole. Aga ta ei näinud nüüd midagi kui punetavat ninaotsa.

«Na imelik,» kõneles Ann. «Me läheme nüüd öösel. Oleks võinud oodata, päeval minna.»

«Eks oleks võinud ikka ka,» vastas Tõnu. «Aga kui ma sellest asjast viimati kõnelesin, siis kirikhärra ise käskis.»

Kuid see oli ometi Tõnu poolt nii mõeldud. Ta ise mangus, et õpetaja ta sellal võtaks. Mine nüüd päeval, teab seda. Siis on käimas kiriku pool palju rahvast, on teisigi, kes lähevad kihlusele. Kuida pagan selle lugemisega saab, näe, kuulevad, siis kohe jutt üle kihelkonna lahti. Aga kahekesi, ehk siis kuidagi saab hakkama.

Jõudes kiriku juurde, nähti siin valitsevat ümberringi täieline vaikus. Tähis taeva poole tõusis pikk torn ja tundus see võimsalt valitsevat kogu ümbruse üle.

Tõnu tõmbas hobuse kiriku õuele ja sidus aialati külge. Ka siin valitses sügav rahu — ainult õpetaja kirjutuskambrist paistis tuli.

Raske oli astuda, sest teel olid jalad istudes kangenud ja surnud. Tasa ja ettevaatlikult tuli astuda, sest tundus, nagu oleks siin täitsa sündmatu iga kõvem samm, mida kuuldakse igale poole.

Pikaldasel sammul astusid nad mööda teed köögiukse poole. Ann tundis, kuidas tal nüüd tuli puudus julgusest. See on küll kõige raskem samm kogu ta elus, sest ta polnud ilmaski tundnud niisugust ärevust. Ta oli õpetajaga tuttav, sest kolme aasta eest leidis õpetaja isegi juhuse talle öelda: «Ära kurvasta, armas laps. See on muidugi issanda tahtmine, et pead oma eluteed üksi rändama. Aga pea meeles, sul on nüüd ka palju kergem õli tagavaraks valmis hoida oma lambis.»

Aga nüüd oli ta teel oma elukorda muutma ja seda Tõnu pärast. Oli ta vähe näinud seda inimest. Eks olnud see Tõnu, kes oli veel läinud sügisel pühapäevaõhtul Laheniidu väravas purjus peaga maas, ei teades maast ega ilmast. Siis läksid inimesed temast mööda ja ütlesid: «Küllap see lõpetab oma elu kusagil maanteekraavis.»

Ja selle Tõnuga julges ta täna astuda vana ausa kirikhärra palge ette.

«Mis silmadega õpetaja küll vaatab minu peale,» tuli Annele mõttesse. Olgugi et see mõte talle oli juba teinud ennemaltki hirmu, kuid ometi mitte nii suurel mõõdul kui täna.

Köögitrepil lamas suur koer. Loom tõusis üles, pistis oma nina korraks Tõnu kasukahõlma vastu ja tulijate jalgade puhastamisel läks ukse taha sisselaskmist ootama.

Peretoas ootas peiuisa, vana Lehesalu Mart. Pruudi tunnismees ei saanud tulla, oli ära väänanud palgitalgus jala. «Oh, pole sellest lugu,» tähendas ta. «Pange aga minu nimi kirja. Kirikhärra teab ju küll, kes see Aru Kaarel on, küllap ajan teinegi kord asjad õigeks.»

Tõnu lükkas argselt lahti köögiukse, kust kostis tüdrukute häälitsemine. Saanud mees paar korda ukse vahelt kõhatanud, tuli vaatama noor punapõseline tüdruk. Kuuldes soovi õpetajahärra jutule kihlamise pärast, käisid ta silmad vilksti pruudi poole ja kohe ilmus ta huulile muie.

Tüdruk kadus ukse vahelt sisemisse ruumi.

Natukese aja pärast hüüdis tüdruk neile, et õpetaja-härra käskinud sisse tulla.

Ann astus meeste järele kirjutustuppa. Kui raske see oli, heameelega oleks viivitanud, küllap oleks tagasigi pöördunud. Aga nüüd oli see muidugi võimatu.

Ta katsus mõelda vastust, mis siis ütleks, kui õpetaja tema käest küsib: «Armas hing, mis sundis sind siis maha jätma seda üksikut põlve? Kas on tahtmine sulle antud jumalast, või tuleb see sinu lihameelest?»

Aga ta ei leidnud mingisugust põhjust enese vabandamiseks.

Hallpea õpetaja istus laua taga. Ta sulge hoidev luuvalge käsi peatus korraks paksul raamatul, ta heitis pilgu sisseastujate poole, võttes vastu nende alandliku tervituse.

Õpetaja hakkas uuesti kirjutama. Ann vaatas ainiti õpetaja lahjasse kortsulisse näkku, kuid ta ei suutnud sealt mõista, kas on ta nüüd temale vaenuline.

Selgesti kuuldus sule ühetooniline kribin. Ahju kõrval tiksus kell ja kusagilt kaugelt kostsid teistest tubadest hääled.

Aeg venis pikale.

Nüüd vaatles Ann suurt raamaturiiulit, seal kõrval olevat kiiktooli, aga kõige rohkem köitis ta tähelepanu suur prussakas, kes jooksis mööda ukseläve, ilma et tal oleks tarvis olnud kedagi karta. Kui hea meelega oleks küll Ann selle vastiku looma puruks tallanud. See oleks praegu olnud nii hõlpus, sest julgelt jooksis ta nüüd isegi mööda valget põrandalauda. Seal juhtusid ta silmad väikese ukse sees oleva ruudukese peale. Selle tagant paistis ilusa noore naisterahva nägu. Sellel näol mängles vallatu naeratus. Ann sai äkitselt aru, mis need pilgud talle ütlesid, see oli nii selge, nagu oleks talle kõvasti kõneldud: «Ah sina tahad selle vana mehekännu ääres elada. Sa oled ju ise ka vana. Noored ja ilusad, nagu mina, mingu mehele.»

Ann lõi silmad maha. Ta ei söandanud ruudu taga olevat nägu vaadelda.

Kirikhärra pilliroost punutud tool nagises. Ta pani kinni paksu raamatu, võttis ette teise raamatu, vaatas üles ja lausus:

«Astuge ligemale! Peigmees, mis su nimi on?»

Annele kerkis otse veri pähe. Sina jumal, õpetaja ei tunnegi Tõnut. Ja niisugusele inimesele tahan ma minna.

Tõnu nimetas oma nime.

«Ja sinu nimi, pruut?»

Ann ei saanud vastata. Mis ajast õpetaja siis teda ei tunne? See mõjus otse rusuvalt, sest tema teadis ometi, et on õpetajaga hästi tuttav.

«Pruut, kuidas su nimi on?» kordas õpetaja. Ka Tõnu ja isamees vaatasid Anne peale. Ka noore tütarlapse itsitav nägu tuli ruudu taga nähtavale.

«Eks sa ütle siis oma nimi,» müksas Tõnu Annele. «Eks kuule, kirikhärra küsib juba teist korda.»

Nüüd ütles Ann oma nime ruttu ja tasa, aga see oli ta eest niivõrd võõrastav, et oma silmi ei julgenud üles tõstagi. Pea käis otse ringi.

Aga kirikhärra kõrv on pika ametiaja vältel harjunud kuulma mitut moodi hääli. Nii püüdsid ta kõrvad kinni Anne sosinal öeldud sõnad. Ta pani Anne nime kirja.

Küsiti veel käemehe nime.

Siin pidas Tõnu oma kohuseks võtta sõna mõrsja eest. Ta astus sammu ettepoole, köhatas, silus ruttu juukseid ja seletas asja pikalt ja laialt. Ta kõneles niivõrd kaua, et vaimulik lõpuks tähendas: «Hea küll.»

Nüüd pööras kirikhärra oma palge Tõnu poole, vaatas talle ainiti otsa ja küsis:

«Kas sa mõistad mulle ütelda peast jumala kümme käsku ja peatükid?»

Tõnu arvas mõistvat. Aga lugema hakates tundis, kuidas äkitselt nagu kate tõmmati ette ja ta käest kadus järg. Ta püüdis edasi minna, aga nüüd nagu oleks veeretatud suured kivid ette teele, mille otsa ta ühtelugu komistas. Mida rohkem ta vehkles ja järge otsis, seda suuremasse segadusse sattus. Tal ei olnud enam aimugi, mis sõnu ütles suu.

«Sul on kõik segamini,» ütles õpetaja ja ta otsale ilmus sügav korts. «Katsu teisest kohast.»

Aga ka uus katse ei andnud paremat tagajärge.

«Hm,» tähendas õpetaja. «Sina tuled kihlusele, aga ei oska peatükke sugugi. Ei kümmet käskugi. Niisugust inimest ma ei kihla.»

Tõnu ootas, et õpetaja suust tuleb nüüd käsk, mis teda välja saadab. Küllap ta ütleb: «Mine ja tule ainult siis tagasi, kui sul selged on jumala kümme käsku ja peatükid.» Eks olnud ju ennegi kihluselt tagasi saadetud neid, kes ei viitsinud kõike seda selgeks õppida. Talle tuli meelde, kuidas leeriajalgi mitmed kinni jäid, aga tema pääses. Tal oli selge üksainus tükk ja seda juhtuski õpetaja tema käest küsima. See oli niisugune õnn. See tükk algas peale: Mina usun, ja see käis nii hästi vooris, suu ütles ise sõnad, ilma et oleks vaja olnud midagi mõelda. Küllap ta praegugi oskaks seda.

«Noh, loe siis mulle peast, mis sa mõistad.»

Kohe algas Tõnu leeriajast meeldejäänud sõnu. Aga ka siin ei osanud suu enam öelda, segamini läks. Ta rabeles, otsis uuesti algust, eksis ikka rohkem, nii et peatüki lugemine muutus õieti sonimiseks.

Ann lõi silmad maha. Tal oli häbi. Õpetaja poole ei julgenud ta vaadata, sest selle lumivalgele kortsus näole olid ilmunud punased plekid.

«Jäta järele. Sa ei oska midagi!» ütles õpetaja kalgilt.

Nüüd avas vaimulik jämeda kirjaga piibli, lükkas Tõnu ette ja näitas luuvalge sõrmega, millel oli otsas pikk hoolega puhastatud küüs, tüki algust.

Tõnu pühkis üle silmade, vaatles hoolega ja algas.

Kolm lühikest sõna tüki algul sai ta õige kerge vaevaga välja. Aga nüüd tuli otse küünrapikkune sõna ja Tõnu jäi selle nagu kõrge mäe taha seisma. Oi, võimatu oli sellest üle saada.

Õpetaja pidas sõrme sõna algul. Tõnu tundis, kuidas silmade ees lõi uduseks, ei suutnud pühkimine neid teha selgeks. Õpetaja sõrm seisis sõna peal ja nüüd oli see Tõnu silmis nagu suur lumivalge sääreluu.

«Noh, katsu,» ütles õpetaja ja avitas ise: «Me-so-»

«Mis su,» kordas Tõnu. Pühkis uuesti käega üle silmade. «Näe nüüd, läheb teine silmade ees ühte klompi.»

«Katsu nüüd kokku öelda,» tähendas õpetaja. «Me-so-pot-»

«Mis su pot,» kordas Tõnu. «Näe nüüd,» liigutas Tõnu rahutult. Aga õpetaja ootas, ei võtnud ka sõrme sõna juurest.

«Mis-su-pot,» kordas Tõnu. Seal tuli talle äkitselt

meelde, et pühas kirjas kusagil kõneldi ühest potist, milles surm oli. Küllap siin see poti lugu nüüd käes ongi. Ta lõi äkitselt enese sirgeks ja nägu võttis ilme, nagu oleks see tal kõik tühine asi. Julge ja kindla häälega ütles ta: «Mis su potis on?»

«Mis sa ütled,» tuli õpetaja suust pahandushüüe. «Niisugust asja siin ei ole. See sõna on «Mesopotaamia». Häbi sulle! Sa ei oska ka mitte lugeda.»

«Mesopotaamia neh!»

Aga see parandus ei teinud asja heaks. Õpetaja tõmbas raamatu Tõnu eest ära, heitis kord kiire pilgu Tõnu peale, pööras siis Anne poole ja lausus: «Tule, pruut, loe sa!»

Ann astus laua juurde. Ta hoidis silmad maas. Oli kange häbi, ei julgenud õpetajale otsa vaadata.

Õpetaja pööras pikkamisi raamatu lehti, nagu otsides sündsat tükki. Anne pilk juhtus laual oleva küünla peale, mis põles tulipuhtaks hõõrutud vasklühtris. Seal vaatas talle nelja kumera lühtri kabjast vastu lai lopergune nägu, lossilöödud otsaga ja päratu laiaks kistud suuga. Ann ehmatas seda hirmutist nähes. Aga siis tuli talle meelde, et see on ta oma nägu, mis kumer lühtrikabi niisuguseks moonutab. Nüüd oli see nii naljakas ja vaevalt suutis ta tagasi hoida naeru. Kuid nagu iseenesest kerkis ta käsi otsale, et veidi korda siluda segamini läinud juuksesalku.

Anne käe liikumine äratas vaimuliku mõtetest.

Ta pani raamatu Anne ette ja näitas järje lugemiseks.

Ann luges ruttu, sorinal, heledamaitselise tooniga. Esmalt näis lugu olevat talle tuttav, aga siis vilksatasid mõtted Pahupilli värava taha, kus kord pühapäevaõhtul Tõnu juua täis lamas, nii et seda nägid kogu küla karjalapsed. Ja selle joodikuga on ta nüüd siin õpetaja ees. Need mõtted püüdsid teda kõrvale kiskuda lugemise järjelt, aga Ann pidas kinni kõigest väest. Ta lugemine muutus haledatooniliseks laulmiseks.

«Hea küll, hea küll!» keelas teda õpetaja. «Sa oskad lugeda, aga ma kardan, sa ise ei saa sellest kuigi palju aru. Ütle nüüd mulle, mis asjast sa lugesid.»

Ann ei teadnud midagi öelda.

«Kas sa ei tea siis, millest räägiti?»

Ann vaikis.

«Imelik, kuidas sa ei tea,» tähendas Tõnu. «Siin oli jutt neist kaabakatest, kes tahtsid oma venna ära tappa.»

«Ole sina vait,» keelas õpetaja Tõnut. «Mina küsin nüüd pruudi käest.»

Lõpuks kihlas õpetaja noorpaari. Ei jätnud ta tegemata Tõnule noomivat tähendust hooletuse pärast, sest jumala kümme käsku oleks ta pidanud ometi selgeks õppima. Kuid ta loodab, et ta abikaasa teda edaspidises elus taga sunnib, nii et temagi viimati võiks end arvata teiste ristiinimeste vääriliseks. Oleks pruut ka sel viisil tulnud, siis poleks ta neid ka tõepoolest kihlanud.

Peale kihlust kinkis õpetaja Annele «Elu peegli» ja soovitas, et nad seda edaspidises elus tarvitaksid alaliseks reisikepiks.

Ann andis õpetaja käele suud.

Kirjutustoast välja tulles müksas Tõnu Annele kergesti külge.

«Õhtul tule õige minu juurde.»

«Mine, va loll.»

«Mis siis, eks ole me ju nüüd kirikumõisas korra ära käinud,» urises Tõnu. «Mis seal siis veel peab olema.»

Ilm oli läinud pehmele ja tuhkur jooksis õige erksalt. Küllap temalgi oli meeles jook, millesse viimasel ajal visati õige ohtrasti jahu.

2

Jumaluke, kui väike ja väeti paistis see saun eemalt. Tuul oli talle ümber keerutanud kõrge hange, vaevalt võis silmata katkist katuse nurka taliteele. Hobune pahmas pea küljest saati pehmes lumes, sest saunani ei olnud sõtkutud mingisugust kõva teed. Olid ainult mõningad vähesed jäljed, aga tuul oli needki veeretanud kinni.

«Taevane aeg,» hüüdis Ann, jõudes sauna õue, «siin on kõik nii käsi-jalgupidi koos. Kas siin siis nii vähe ruumi. Siin ei saa ju hobust ringi keerata. Kas haopinu poleks võinud olla veidi kaugemal.»

Tõnu ei lausunud selle peale sõnagi, aga korraks lõi ta ometi vaate kreslast maharoniva nooriku poole. «Küllap sellest tuleb mul õige asjamees,» mõtles ta, astudes ho-

buse juurde. «Tema tuleb mind õpetama, aga ma olen ometi eluaja siin elanud.»

«Ah seal ongi kaev?» ütles Ann ja läks kitsast jalgrada haopinu ja hange vahelt kaevu juurde.

«Mis sa siis küsid, eks ole seda ennemaltki näinud. Ega ta nüüdki kelder ole.»

«Ons see nüüd kellegi kaev. Ei ole teisel rakkeid ega mitte midagi. Nagu muda-auk. See võib suvel olla konni täis.»

«Kus ta siis niisuguseks läks. Ütlesid ju kord, et vesi olla hea.»

Annel tuli meelde, et ta kord suvel kaevu vett kiitis. Siis ei pannud ta seda tähelegi, et rakked puudusid. Siis oli see saun ta eest õige nägus. Mis siis viga niisuguses pisikeses majas elada. Justkui metslinnu paar. Tuul mühiseb puude ladvus, metsloom huilgab südaööl, aga uks on kinni ja magades ulatuvad jalad ühte ja pea teise seina.

Aga täna?

Täna oli saun nii näotu, vastumeelne ja otse õudne oli mõelda, et pead minema selle lumest vaevalt välja paistva katuse alla. Kui nüüd tuleb öösel vali tuisk ja matab kogu selle sauna alla, raske lumi rõhub sisse need viletsad poolmädanenud sarikad ja juhtumisi leiab nende külmanud surnukehad juhuslik möödamineja. Kui lahe ja valge oli seal, kust ta tuli, kus ta elas ausa ja lugupeetud teenijana aastakümneid. Aga siin hurtsikus otse lämbu.

«Ega see kaev sul siis midagi ole parandada. Sa võiksid ometi jää ümbert ära raiuda. Siia mine ju otseti sisse.»

«Eks seda või teha ka,» lausus Tõnu. «Pole ma veel läinud ühti. Nõõ!»

Hobune, saades kokkupunutud ohjadega löögi mööda laudjat, läks lumme otsima kohta püherdamiseks. Aga kusagil ei olnud selleks sündsat paika, igal pool oli lumi sügav ja pehme. Viimaks heitis ta haopinu taha. Laskus paremale küljele ja katsus heita üle selja. Suutis sirutada jalad vaevalt taeva poole, aga rohkem jõud ei jaksanud. Viimaks sai loom aru, et ta püüded üle selja heita jäävad tagajärjeta, tõusis üles, puristas ja lonkis lahtistest reialtse väravatest sisse.

Ann vaatas toas ringi. Kui kitsas ja suruv oli see tuba. Ka päeval jäi ta pimedaks, sest kui palju valgust suutis siia sisse tungida ukse ees olevast väikesest aknast. Ja kuhu panedki kasti riietega? Ahju rind oli elus kord kunagi lubjatud, aga nüüd oli lubjakord muutunud ruskeks, mida mööda hirmumatult jalutasid kilgid ja prussakad. Ainult pikapeale põgenesid nad suureneva valguse eest pragudesse.

«Siin on ka prussakaid,» tähendas Ann. «Kas neid pole nüüd üsna hõlpus ära hukata. Too mõne kopiku eest kihvti, pane pragude vahele ja siis nad surevad.»

«Eks seda või nüüd tuua ka,» tähendas Tõnu. Ise mõtles ta edasi: «Küll on teine täna tõhakas, küllap mõtles mind olevat mõne pürijäri.»

«Küllap on õues sadama hakanud,» ütles Tõnu. «Kas tõstame su asjad siis ka sisse?»

Sõnalausumata läksid nad välja ja tõstsid Anne asjad kresla pealt tuppa.

Täna polnud vaja pada panna leele koogu otsa. Perenaine pani Annele alguseks üht ja teist toidupoolist kaasa. Süües vaatasid nad enese ette ja ei leidnud mingisugust algust kõnelemiseks. Nagu juhtumisi olid nad siia kokku puutunud, Ann tundis enese olevat nagu teelise, kes on hilisel õhtul sisse astunud võõra juurde öömajale.

«Peab küll magama minema,» ütles Tõnu ja pikkamisi kiskus ta jalast oma rasked, tõkatiga pehmeks määritud saapad. Siis viskas ta hoolimatult voodilt kõrvale Anne punase triibulise vaiba ja heitis raskelt oma keha Anne poolt toodud patjadele.

Ann jäi kõrkjapõhjalisele toolile istuma. Uus ja imelik oli see, nii et ta ennast siin õieti ära ei tundnudki. Kaugelt läbi udu paistsid noorusepäevad. Siis oli Liiva Mikk noormees, kellel olid kimarad juuksed ja see võttis tema ümbert kinni. Ta surus küll kätega vastu, aga ometi lõppes ta jõud ja Mikk suudles teda. Kuidas see tegi joobnuks ja südamest ei kadunud niisugune imelik tunne, mis erutas isegi öösiti magades. Ta ei saanud keelata, kui Mikk lõi kolm korda aida ukse pihta — siis tõusis ta üles oma asemelt ja avas selle. Ta igatses ja ootaski teda. See kõik oli sel ajal nagu maruhoog, mida ta nüüd üksikasjaliselt enam ei mäletanudki. Sügisel, kui lehed puilt lange-

sid ja maapind lõi kahutama, läks Mikk ühes teiste noormeestega kroonut teenima. Sealt ta enam tagasi ei tulnud, tuli paljalt teade, et Mikk maetud 29. jõulukuu päeval kuskil Poolamaa linnas katoliku surnuaial maamulda. Ja sellest ajast peale elas Ann üksikut elu, oli truu ja hoolas teenija ja käis pühapäeviti kirikus, kus ta istus kantslist kiriku poole kolmandas pingis akna all.

Nagu tähendatud, oli perenaisel põhjust imestada, kui avaldus, et Ann läheb Tõnule mehele. Ta ise ei saanud seletada, kuidas see nüüd tuli, aga see oli tulnud äkitselt nagu miski paratamatu, mille eest ei ole inimlapsel pääsmist.

See tuli ilma igasuguse erutuseta ja ärevuseta.

Tõnu liigutas voodis. Ta kurgust tuli kuuldavale kinnilitsutud korin.

Ann ärkas oma mõtteist. See vanamees, kes seal magas, oli nüüd tema mees. Nemad elavad kahekesi siin väikeses saunas pikki öid. Aga kui see nüüd äkitselt sureb, nagu poleks seda juhtunud. Võib tulla äkildane haigus, mis surmab, ilma et unest ärkabki. Kuhu sa siis jooksed südaööl, kui teed on umbes ja küla kaugel. Kuidas ta küll on elanud! Ei oska kümmet käskugi — kuhu ta hing siis läheb. Ega see nii pea toast lahkukski, näeks teda siin istumas ja küllap annaks talle mõistagi: siin kolan ka edaspidi ringi, sest minul pole hauas püsi.

Ann tundis tõusvat hirmu, ta südant täitis külmus, oli midagi, mis ähvardas kinni suruda hingamise.

Klõbistati ukse taga ja kuuldus, nagu oleks keegi tagunud reialtse väravate pihta.

Ann ei suutnud enam püsida paigal. Läks voodi juurde ja tõmbas norskajat varrukast:

«Mis on?» küsis unest ärkaja. «Ah sina! Miks sa ei tule magama?»

«Kuula, keegi on vist ukse taga.»

Tõnu tõstis pea padjalt.

Tuhkur puristas.

«Ah, ei ole. See on tuul. Ilm on läinud valjuks. Pean minema ja viskama tuhkrule peale kotitüki.»

Ja Tõnu ajas karvased soonelised sääred üle voodiääre põrandale.

Tee oli tükati hoopis halb, aga kes selle peale võis vaadata. Varsti kätte jõudvad kevadised pühad andsid asja hobust rakendada, sest midagi peab ju pühadeks koju muretsema. Õhates lahkus hobune sõime juurest, sest ta teadis, et nüüd tühipaljaste asjatoimetuste rege raskem on järele vedada kui talvel hea teega rasket koormat.

Tõnu oli hommikul vara veskile läinud ja ta oleks sealt ka tõepoolest ennemini, külma kahukil, tagasi saanud, poleks seda pagana sepikujahu olnud jahvatada. Mis sest nüüd kasu oli, et ta veskikorra küll kõige enne kätte sai, sest mölder ütles talle sõbralikult:

«Ole nüüd va hea mees ja oota, kuni ma teistel jämedad jahud läbi lasen ja tangu tegemise lõpetan. Pärast panen sõela peale ja teen ühtlasi sul ja mõnel teisel ka.»

Mis pidi ta seal siis oma korda pidama.

Aga nüüd oli juba üsna hilja ja päevane paastupäike oli paksude kuuskede allagi sel mõõdul mõjunud, et külma kahukast enam midagi tunda ei olnud. Tõnu kiskus hobust siia ja sinna, kus tee ääres veel leidus vähe lund, aga reejalased lõikasid siiski lumest läbi mudasse. Ka tüütas kõrvalekiskumine looma ära ja ta vaatas sageli tagasi nagu Piileami eesel, olgugi et tal küll sõna suust ei tulnud.

Viimaks jõudsid nad Kelmi kõrtsi juurde ja olid vist ühtemoodi väsinud, hobune paljast mööda rege järele vedades ja Tõnu looma kõrvale kiskudes.

Tõnu oleks täna meeleldi Kelmilt mööda läinud, aga tuhkur jäi seisma ja vaatas tagasi. Sellest vaatamisest sai Tõnu aru küll, mis loomal mõttes. Tõmbas ta aia äärde, sidus teiba külge kinni ja koristas ree pealt ette heinapuru.

Aga mis kõrtsi minna, kui pole kaasas rahakopikatki. Ja raha, see oli Tõnul nüüd alati otsas. Oli ta ehk ennegi temal mitu korda olnud otsas, aga nüüd arvas ta seda Anne süüks, et tal taskus pole punast kopikatki. Ja mis lõbu on tal sest Annest. Kas ta oleks nüüd veel paljast mööda reega lohistanud, poleks tal seda Anne kodus, sest Ann seda sepikujahu ju nuiaski. Mine tea, nagu oleks sepik ka mõni toidus, maiuseasi.

Ometi läks Tõnu kõrtsi.

Seal oli teisi enne sees, ja nad tundsid Tõnut ja Tõnu tundis neid.

Keegi võttis Tõnul varrukast kinni. See oli va «isand» ja selle nime all tundsid inimesed teda palju paremini kui ta õiget nime pidi. Neid oli küll, kes mitu ööd ja päeva Velbergiga olid ühes joonud ja sellejuures seltsis vennalikult nälginud, aga kaugemale ta ometi ei saanud kui «isanda» nimeni. Velberg oli selle nimega ise hästi rahul.

«Näe, «isand» ka siin,» ütles Tõnu, sest et tal midagi iseäralist polnud Velbergile lausuda.

«Olen küll ja peaksid sa teadma,» ütles Velberg ja tegi väga tähendusrikka näo, teist silma kinni pigistades.

«Mis seal teada,» rääkis Tõnu natuke nurga poole taganedes. Ta ei tahtnud, nagu ta ise arvas, teiste suust viinatilka oodata. Aga ometi tundis ta kanget himu selle järele.

Isand tiris jälle Tõnu varrukast.

«Sa ei tea. Oi, ma olen juba viiet päeva siin, aga nüüd pole kopikatki. Kakskümmend rubla — Aa! Mõistad?»

Tõnu ei rääkinud midagi.

«Kuule,» ütles isand, varrukast õige tugevasti rebides. «Osta viina! Suu nii mage — mis sa teed ära.»

Tõnu pistis käe tasku, aga sealt polnud võtta midagi. Äkitselt tuli talle meelde: võiks kõrtsmikule natuke sepikujahu anda, ometi nõnda palju, et saaks suu kibedaks. Ta läks leti poole ja nikutas kõrtsmikule peaga. See sai aru, et Tõnu talle midagi tahab rääkida, ja tuli leti tagant Tõnu juurde.

«Unustasin rahakoti koju,» algas Tõnu, «mul on ilusat sepikujahu — saaksin korra suu kibedaks.»

«Kus see on?»

«Väljas ree peal.»

Mehed läksid vaatama.

Tõnu oli ärritatud, ta käed värisesid, avades kotisuu. Kõrtsmik seisis juures, nina vastu niisket kevadetuult.

Nüüd sorkas kõrtsmik käe valgesse jahusse ja katsus tükk aega sõna lausumata.

«Kust ostsid?»

«Kõnsa mõisast.»

«Kõnsa mõisast,» venitas kõrtsmik järele ja katsus jälle jahu. «Kõnsa mõisast,» venitas ta uuesti. «Ega neist siis saa head leiba. Seal olid nisud peale mihklit veel väljas vihma käes. Liiga pehmed, mähkjad. Mis maksid nende eest?»

«2 rubla 30 kopikut puudast.»

«2 rubla 30 kop.,» kordas kõrtsmik. «Nõnda need mõisnikud. Jah, need pole rublatki väärt. Eks sünni teised loomale anda.»

Tõnu vaatas maha, sest ta ei mõistnud niisuguse asjaliku kõne peale midagi öelda. Kuid nii õiglast nägu kui kõrtsmik ka püüdis teha, paistis Tõnule selle õiglase näo tagant rõõmlik irvitamine silma. Juba pidi Tõnu ütlema: «Olgu peale!» ja hobuse lahti päästma, aga jälle kerkis ta silmade ette kandiline klaas täis viina, ja Tõnu teadis, et see külmarohuks on nii imeliselt hea.

«Noh, anna ära,» ütles kõrtsmik, «rehkendan sulle tuttava mehe poolest 1 rubla 30 kop. Mis ta on, sa võid 1 rubla 30 kop. eest ühe leisika head jahu pühadeks poest võtta.»

Tõnu mõtles.

«Noh, ma oleksin suu ka vähe kibedaks teinud. Nii niiske täna.»

«Muidugi, muidugi, päris koerailm,» teadis kõrtsmik. «Kes kurat nüüd ilma tiba mekkimata võib elada.» Siis pigistas kõrtsmik silmad vähe koomale, sorkas sõrmed uuesti kotti, vaatas Tõnule otsa ja rääkis: «Pole sind, va vennas, näinudki — vist püksid Anne jalas.»

«Mis sa na kaua seal mõtled,» tähendas kõrtsmik, «ma annan sulle rubla raha ja niipalju viina, et sa õige parajaks meheks jääd. Rubla eest saad ju leisika «moskovski» jahu. Kas jääb nõnda?»

«Olgu!» ütles Tõnu ja läks hobusekondile ette koristama heinakõrsi.

Kõrtsmik tõstis rõõmsalt jahukoti õlale ja ütles siis üle õla: «Koti saad pärast kätte — tule aga sisse!»

Saanud kõrtsmiku antud viina ära joonud, tundis Tõnu enesel hea olevat. Seltsimehed, iseäranis «isand», lõid talle käega õla peale, kiitsid teda ja rääkisid mitmeid lugusid, mis nad enne läbi elanud.

«Ons sul pudelis veel tilgake?» küsis «isand».

Pudelis ei olnud enam, aga Tõnul oli taskus rubla raha. Ta käsi kortsutas paberrubla ja süda mõtles: «Mis sest, kui ma pool leisikat «moskovski» jahu viin. Söögu ta üksi, või mina seda sepikut siis tahangi.»

Ja Tõnu vahetas rublalise paberraha ära ja poole eest ostis veel viina.

Sest said juba kõik hästi maitseda. Mehed läksid rõõmsaks ja Tõnu katsus laulda. Teised teadsid, et Tõnu ennemalt oli olnud tubli laulumees. Esmalt ei tulnud sõnad meelde, aga pea ärkasid need mälestuses üles ja Tõnu kiskus neid nagu narmaid ükshaaval roostetanud häälega teistele kuuldavale.

Viin sai jälle otsa.

«Mis jahu niisugusele tarvis,» mõtles Tõnu. «Õige mind valmis alati haugutama. Päris kerjus ise, kes mind lolli käskis teda võtta. Ma, ma tahan näidata.»

«Anna selle eest viina,» hüüdis Tõnu ja viskas rabinal peoga pool rubla kõrtsiletile. «Ons sul mehikesel nii palju veel?»

«Vaatame, vaatame,» lausus kõrtsmik naeratades. «Küllap ehk seks jätkub.»

«Tubli mees,» kiitsid teised.

«Ma täna täis kui sitikas
ja homme joon ma jälle,»

laulis Tõnu ja taarus ühelt jalalt teisele mööda kõrtsituba, täis viinaklaas käes.

Lõpuks vaarus Tõnu kõrtsi ahju taga olevate tünnide otsa ja kukkus selili astjate vahele.

Pilgu aja pärast kostis ahju tagant tume norin.

Tõnu hulkus ilma mingi eesmärgita mööda kitsast jalgrada sügavas metsas. Ta ümber oli kõik pime, aga ta ei kartnud ju pimedust, sest ta oli nüüd kurivaim, kodukäija, ja need pimedust just armastavad. Ta pidas nõu kuhugi elavate inimeste elumajja minna ja muutuda suureks heinasaoks või punaseks keraks, et sel viisil hirmutada majarahvast. Seal kerkis eemalt piksepilv ja heledad välgud jooksid mööda taevaalust. Tõnu teadis, et piksenool kodukäijat tabab, ja ta süda lõi sees hirmuma;

Ann jäi kõrkjapõhjalisele toolile istuma. Uus ja imelik oli see, nii et ta ennast siin õieti ära ei tundnudki.

ta vaatas parajat puud või kivi, mille alla oleks piksenoole eest sünnis pugeda peitu. Aga kusagil ei silmanud ta otsitavat.

Äkitselt nägi ta enda ees nagu küünlatulesid läikivat, ja Tõnu sai aru, et need piksenooled ei ole, vaid püha Jüri kutsikate silmad. Ja neid kartis ta veel rohkem. Tõnu lõi vähe seisatama, aga nüüd olid kutsikad tondi haisu tundnud, ulgusid ja tulid joostes ligemale, nii et peened puud ragisesid.

Tõnu jooksis mööda jalgrada, polnud tal aega pilve tähele panna, polnud tal aega silmata peljupaika, ta jooksis surmahirmuga.

Seal juhtus ta kogemata ühe pooleni täidetud heinaküüni juurde. Ilma pikema mõtlemiseta hüppas ta küüni, aga juba see oli ka viimne silmapilk. Hundi küüned krabisesid mööda küüni seina ja vihaselt raputasid nad oma halle lakku. Kärkis kõu.

Tõnu ärkas üles, sest varased teemehed raputasid kõrtsi ust, küllap nad tahtsid võtta külmarohuks suutäie viina.

4

Tõnu ei saanud millestki aru. Ta ihu kattis külm higi ja süda kiskus hirmu mõjul kokku. Ta arvas ennast ikka tõepoolest tondi olevat ja praegu koonutavat tühjas heinaküünis, kuna püha Jüri kutsikad kuuldi väljaspool vihaselt kraapivat ja oma lakku raputavat.

Viimaks tuli kõrtsmik, suitsev lambike käes, ja avas ukse. Mehed astusid tuppa, puhusid sõrmedele sooja ja rääkisid, et ilm muutunud täna öösi järsku külmaks.

Ikka veel ei saanud Tõnu aru, aga seda ta mõistis ometi, et ta praegu omas toas ei ole, vaid kusagil mujal, ja et sisseastujaist keegi ei ole Ann.

Pikkamisi hakkas meeles hargnema. Üks mälestus libises teise järele ta vaimusilma eest mööda nagu:

Eilne veskil käimine, halb tee, sepikujahu, 1 rubla 30 kop. ja viimaks joomine. Nüüd sai ta aru, et tondilugu unenägu oli ja et ta siin kõrtsis seatünni ja ahju vahel oli maganud kogu öö.

Ta toetus kätele ja püüdis püsti tõusta. Kuid pea oli

raske kui ämber ja silmade ümber kulmu sees tundus kange valu.

Seal tuli talle tuhkur meelde. «Kas ta seal aia küljes pidi nüüd öö läbi koonutama,» mõtles ta ja tundis, et süda tõstab kaebust.

Ruttu kobis mees toast välja.

Värske ja külm õhk lõi talle ukse vahel vastu. Muda, mis oli õhtul tüma, oli nüüd kõvaks külmetanud. Kõrtsi räästa küljes rippusid pikad inetud roostekarva purikad.

Tõnu silmad otsisid tuhkrut, aga aiaäär, kuhu ta õhtul oma arvamise järgi looma sidus, oli tühi.

«Hobune on ära varastatud,» ütles Tõnule mõte. «Nüüd pole sul enam jahu, pole hobust, kellega võiksid käia teenistuses. Kuidas sa julged Annele ennast näidata.»

«Ei tea, ehk ajas kõrtsmik tuhkru hoovi,» trööstis ennast mees. «Tarvis enne järele pärida. Kes seda vana loomakonti läks nüüd viima.» Aga mõistus ei jätnud järele ega suutnud Tõnu trööstimisest palju rõõmustuda. «Vana loom. Eks sa tea, viisid ju mineval aastal Võsu Villemil ka ära ja keegi poleks selle eest pakkunud kolme rubla. Nahaks kõlbab ikkagi.»

Tõnu läks tagasi kõrtsi. Kõrtsimees istus leti ees rõõmsas tujus, olgu küll, et oli pesemata ja pundunud silmad ütlesid, et ta küllalt hästi polnud välja puhanud. Ta kallas võõrastele viina, kuna need jälle ei unustanud klaasi ta ette lükkamast, et peaparanduseks natuke rüüpaks.

Tõnu süda peksis, sest ta ei teadnud, kuidas peaks küsima. Pealegi kartis ta teiste naeru, sest ta arvas, et nad ütlevad: «Kes käskis ennast nii täis tõmmata, et ei tea maast ega ilmast.»

«Kuule, kas nägid minu hobust?» tuli tal viimaks suust. «Või ajasid hoovi?»

Kõrtsmik vaatas tuimalt, nagu pahaseltki Tõnule otsa. Ta vaade ütles: «Mis sa mind siia tülitama tuled, sul pole viletsal enam krossigi taskus.» Siis püüdis ta naeratada ja ütles:

«Kulla mees, siin on alati palju hobuseid, või ma neid jõuan valvata. Tean ma nüüd, missugune see sinu oma oli.»

«Siis on ta ära varastatud,» ahastas Tõnu.

Kõrtsmik kehitas õlgu.

«Võib ka väga võimalik olla. Ega see ime ole. Ilm läheb ju päev-päevalt kurjemaks.»

Säärane südameta olek tegi Tõnu vihaseks.

«Sa oleksid ikka võinud ta hoovi ajada.»

«Kus ma teadsin.»

«Teadsid küll,» kisendas Tõnu. «Sina ise tõid jahukoti pealt ära, mis ma sulle poole hinnaga müüsin.»

«Poole hinnaga — sigade jahud,» ütles kõrtsmik; ta süda oli juba täis, kuid ta suutis jämedatel huultel pidada naeratuse. «Ah, ma pidin unustama,» seda öeldes väänas kõrtsmik pea viltu ja vaatas leti kõrval rippuva väikese musta tahvli poole, mille peale ta igamehe võlasumma üles tähendas, kellel raha otsa lõppes, aga viinahimu suuremaks läks. «Sul on 23 kop. võlgu, see maksa nüüd ära.»

«See on vale,» kisendas Tõnu, aga nüüd oli ta ka täitsa vihane, sest ta teadis, et pärast enam viina ei saanud, kui ta pool rubla raha peoga viskas letile.

«Sul pole siin tarvis kisendada,» ütles kõrtsmik, kuna ta paksude huulte ümbert närvilik naeratus kadus ja suunurga lihased tasakesi liikusid. «Maksa oma võlg ära ja kasi uksest välja.»

Nõnda rääkis rikas kõrtsmik vaeste saunameestega, kuna ta teadis, et nad sellegipärast tagasi tulevad, olgu küll, et nad talle suurt asja ei too. Täna oli ta aga halval silmapilgul kõnelnud.

Enne kui keegi midagi sai märgata, vuhises Tõnu rusikas ja andis tugeva plaksu kõrtsmikule vastu palet.

«Säh sulle saadanale! Või olen veel võlgu. Jahud sa röövisid mu käest ja nüüd olen kõigest ilma.»

Ruttu nagu metsloom oma saagi peale sööstis kõrtsmik leti tagant, ilma et oleks tähele pannud, et sellejuures külameeste pooleli joodud viinakortli ümber lükkas, ja haaras Tõnu kraest kinni. Vana mehike oli kõrtsmiku võimsate käte vahel nagu takukoonal. Saanud ta talle mitu hoopi rusikaga mööda pead virutanud, tegi ukse lahti ja viskas vandudes Tõnu kummuli kõrtsi ette külmetanud konarate otsa.

«Päris loll saadan!» ümises kõrtsmik tagasi tulles. Aga ruttu muutus ta rahulikuks ja maitses külalistega seltsis viina, nagu poleks midagi olnud. Aga seda ei suutnud ta

enesele pidada, vaid avaldas: «Nähke nüüd, siin ta joob 23 kop. õhtul võlgu, mine hommikul küsima, tuleb kallale. Nagu oleks mul muidu kõrts käes, maksa suurt renti, aga kust sa selle niisugusel viisil võtad.»

Külamehed jäid selle arvamise juurde, et ka kõrtsmiku elus on oma vaevad ja viletsused.

Tõnu ajas kõrtsi ees jalgele, tundis aga otsa ees kibedat valu. Pea nägi ta veretilku kukkuvat rinna ette hallile määrdunud kuuele. Ka mööda palet jooksis soe veri kaela vahele. Ta läks lumehange juurde, astus jalaga katki öösise külmetamise läbi tekkinud koore ja võttis peoga pehmet lund, mis ta vajutas haava vastu. Kuiv lumi imes ahnesti enesesse sooja verd, aga ühtlasi pani ka kinni verejooksu.

Tõnu hakkas koju minema. Ta küll ei tahtnud praegu koju minna, aga kuhugi mujale polnud ka asja. Vahel tuli talle meelde, et läheks tuhkrut otsima, aga ta ei teadnud kuhugipoole mõelda.

Natuke maad kõrtsi juurest eemale jõudes tundis ta küll, et süda sees läks kergemaks, kuid selle asemele asus imelik arusaamatu nõrgestus. Ja see nõrgestus muutus pea kibedaks valuks ja Tõnu sai isegi aru, et see sellest tuleb, et ta kõht on tühi. Pea oli ka hirmus raske ja jalad nii rasked kui tinapakud. Mitu korda komistas ta külmetanud libeda konara otsa.

Tõnu ei suutnud enam edasi minna. Ta istus tee äärde lagunenud kiviaiale ja laskis raske pea vajuda käte vahele. Polnud küll praegu purjus, aga sellegipärast olid ta mõtted veel rohkem segamini. Seal vilksatasid nad vahel tuhkru juurde, sealt lendasid jälle koju, kus teda Ann ootab, aga kus praegu ei ole ka mitte peotäit jahu. Ja see natuke vilja, mis ta jahvatamas oli käinud, oli Anne raha eest ostetud. Seda mõeldes oli Tõnul paha.

«Mis ma sinna koju enam lähengi,» mõtles ta, aga siis ei suutnud ta enam mõelda, kuhu õige minna. Seal tuli imelik kuju ta silmade ette, mis juba ammugi ta meelest oli ununud. See oli vana Loigu Andres, kes kaelapidi rippus vana vööga tugeva männi oksas. Ta oli siis Mardi talus sulaseks ja sealtpoolt küla otsast oli igast perest mees vana Andrest valvamas. Nad siis teda suuremat tähelegi ei pannud, nooremad tegid naljagi ja naersid:

«Mis vanal Andresel pidi ometi viga olema, et ta säärase koerateo nüüd ära tegi?» Ja poistel oli õigus nõnda küsida. Vanal mehel oli kaks kampsunit ülestikku seljas, teise kuue taskus kahenaelaline pakk tubakat ja vestitaskus 20 kop. Keegi ei teadnud, mis tal viga pidi olema, aga ometi, nagu igaüks võis näha, oli tal olnud mingi õige suur viga.

Jälestus käis Tõnu hingest läbi, sest talle tuli öösine unenägu meelde, kuidas tema kui kurivaim huntide eest põgenes.

Tahtis tõusta ja sääraste mõtete eest põgeneda, kuid ei suutnud tõsta oma rasket pead. Aga ikka jälle heljus vana Andrese keha ta silmade ees.

Tõnu hingele langes ränk ahastus.

«Sina heldene jumal — sina siin,» kilkas naisterahva hääl, kes Tõnu ees seisis, aga kelle tulekut ta polnud märganud. «Kus on hobune? Ma tulin sind otsima.»

See oli Ann.

Tõnu tõstis tuttavat häält kuuldes pea üles. «Eks hobune ole kodus,» ütles ta tumedalt, segaselt.

«Kodus. Kus ta kodus on,» hädaldas Ann. «Sa armas jumal, sa oled jälle kõrtsis lakkunud. Jumal teab, kus on hobune. Mis sul otsa peal on?»

Tõnu lükkas käega üle otsa. Värske haav hakkas uuesti verd jooksma.

«Mis sa siin kisendad.»

«Näe, pale sul verine, nad on sind peksnud, küllap müüsid hobuse ja jahud ära. Mis kurivaim ometi su sisse on läinud. Jumal hoidku niisuguse inimese eest.»

Tõnu ajas püsti.

«Mine,» lükkas ta Anne. «Mis sa siin karjud. Tee, et mu katuse alt ennast koristad.»

Ann libises kallaku tee äärde ja sealt lumme, mis kraavi täitis. Kukkudes toetas ta paremale käele, mis läks terava lumekooruka vastu narmaskile.

«Sa taevane jumal tule appi,» kisendas ta. «Nüüd tapab!»

Tõnu ei lausunud sõnagi, vaid hakkas mööda teed minema kodu poole.

5

Täna öösel istus Ann samuti koldekivil nagu esimesel ööl siin saunas. Ei leegitsenud söed koldes, ei vingunud väljas tuul. Tuld polnud ju tarvis üles teha, polnud ju midagi panna patta, ja pealegi olid puud õuest lõppenud. Kuid uni ei tulnud Annele.

Alles hilja õhtul oli Tõnu tulnud koju ja vihast pilku tema peale visates heitnud kõigi riietega voodi. Annele tulid meelde teiste naiste sõnad, kui need teda hoiatasid Tõnule minemast ja nüüd kahetses ta kibedasti seda sammu. Ta ütles enesele mitu korda, kuidas ta ometi oli olnud nii loll, et ta läks niisugusele joomakalakale. Ta mõtted läksid endise elu juurde tagasi, kus ta küll oli teenija, siiski hoopis õnnelikum. Silmad tulid vett täis, kui see talle meelde tuli, et täna on kallis lihavõttelaupäeva öö ja ta peab siin pimedas toas, hurtsikus, üksipäini tühja kõhuga istuma. Ta eest oli hurtsik vangikoda, mille suitsenud seinad ähvardasid langeda ikka koomale ja koomale ja viimaks välja pigistada hinge koguni seest. Tundus, nagu oleksid käed ja jalad juba pakus, nii raskeks ja tuimaks oli ta jäänud.

«Kus ma nõnda siis elan?» päris ta eneselt. «Nüüd olen ma nälgas, aga pea olen ka alasti, ja kuhu ma siis lähen.» Seal helisesid naabrinaise sõnad selgemini ja selgemini Anne kõrvus, kui ta ütles:

«Ennäe raibet, kellega sa elad. Minge õpetaja juurde ja lahutage ära. Praegu jaksad veel teenida, aga peksab sinu vigaseks, müüb riided ära, jääd valla kaela.»

Kibedad ja kalgid olid selle naise sõnad ja Ann oli ütleja peale vihanegi, kuid ta pidi talle südames andma õiguse.

«Lahutage ära, ja siis võid jälle endist viisi vabalt elada.» Ikka kuldsemaks ja kuldsemaks muutus vaba põli ta mõttes ja sellest paistsid mitmed headused, mida ta tähelegi ei pannud, kui ta selles viibis.

Tõnu ägas ja norskas voodis tugevasti.

Mõttes läks Ann Tõnuga lahutusele, vana kirikuõpetaja ette. See teeb suured silmad ja pahandusepilved ilmuvad ta tõsisele ja ausale näole. Anne süda tuksub tugevasti, sest tema peale heidab vaimulik mees kurja pilgu: «Kas

sa ei taha koormaid ja raskusi ühes kanda.» Süda ütleb talle, et ta püha jumala käsust meelega üle astub, sest kurjadeks ja patusteks inimesteks loetakse neid, kes püüavad abielu lahutada.

Aga mis ma siis teen, ahastas Ann, niiviisi ei või ju elada. Me sureme mõlemad nälga, külm võtab meid ära.

«Kannata, kanna risti, mis sulle peale pandud,» ütles süda sees. «Jumal on teid ühte pannud.»

Aga Tõnu ei hoolinud jumalast. Ta jõi kallil laupäevaõhtul kõrtsis viina, tuli koju ja riidles ja lõigi Anne. Raamatut ta ei osanud lugeda ja palvet ei teinud ta ilmaski, ei pannud söögi ajal käsigi risti.

«Niisugusele ei juhatanud sind jumal, vaid sa läksid talle, et vanatüdruku nimest lahti saada,» ütles süda Annele. «Jumal polnud sulle meest loonud, aga sa läksid ikka, näe, nüüd saad selle eest karistada.» Ahastus läks Anne sees suuremaks. Ta pani käed kokku, katsus midagi paluda, aga ei mõistnud. Öelda oleks olnud ikka paljugi, aga kui ta ühte mõtet püüdis ilmutada, peitis see ennast ruttu eest. Ann õhkas tühjalt.

«Ei jumal ei ole meid ühte loonud,» hüüdis Ann viimaks ägedusega. «Kirikuõpetaja lahutab meid ära ja ma palun pärast kõik andeks.»

Ometi jättis see troost ta südame tühjaks, nagu oleks suutnud heita pilgu teispoole lahutamist vallalisse ellu. Sealt ei paistnud ka midagi rõõmustavat vastu. Siis eksis ta vaim ilma eesmärgita minevikus ümber ja talle tuli meelde see öö, kui ta alles noore tüdrukuna oli Peru kõrtsis öömajal. Ta ei saanud kõva kõrtsilaua peal magama jääda ja nii kuulis ta siis teiste teekäijate kõnelusi. Seal rääkisid mõned abielu lahutamisest ja üks teadis kõik kõnelda, mis selle juures pidada tehtama. Mõlemaile pandavat mustast riidest särk selga ja lahutaja kiskuvat särgid ühe ropsuga ülevalt otsast alla lõhki. Siis pidavat veel laulatuse sõnad vastuoksi loetama.

Mõned kahtlesid säärast juttu kuuldes, aga teemees tõendas, et ta seda selgesti teadvat ja see pidavat just nii olema.

Nüüd tuli see kõik Annele meelde ja kujutusvõim viis ta niikaugele, et ta nägi ennast ja Tõnut seisvat pikkades mustast riidest särkides vaimuliku ees.

Kirikhärra nägu oli vali, armuheitmatu, kui ta kätt tahtis tõsta ja särgid puruks kiskuda.

Anne südamest käis hirmuvärin läbi. Ta tõusis üles, läks avas ukse. Värske õhk voolas talle vastu nägu, päevatõusu kohalt punetas taevas heledasti ja varased kuldnokad lasksid pikka vilistamist kuulda jämedate leppade oksil.

Kevadine öö on talvisest hästi lühem.

Pea tõusis ka Tõnu, aga ta ei vaadanud ümber, ei hakanud riidlemagi. Ta laskis jalad üle voodiääre alla rippuda ja vahtis enese ette maha. Mis ta mõtles? Võibolla tuli talle meelde, et täna on esimese püha hommik ja Kristus uut elu hauast valgele tõi, aga ometi ei ole temal kõige vähematki osa sellest uuest elust. Tema juures jääb kõik vanaks, endiseks ja ta ei saa aru, mis vahe peaks olema ülestõusmispühade ja teiste päevade vahel. Aga võib ka olla, et ülestõusmispühade pildid tulid nooruseajast ta vaimusilmade ette. Päike heidab oma kullased kiired metsa seest ja need mängijad kiired silitavad nagu armukäega ilma unest üles. Ja ilm ärkab, ärkab vägevale kiitusele. Metsa rind tõuseb ja lainetab ja ta mühiseb rõõmu pärast; linnud vilistavad, hõiskavad ja hüüavad üksteise võidu ja kõigi häälest kostab see üks ja ainus mõte vastu: «Kristus on üles tõusnud.»

Tõnu vahtis ikka enese ette maha.

«Kuule, Ann,» ütles mees äkitselt ja tõstis pea. «Ma vist olen ikka halb inimene.»

Ann ei lausunud midagi. Aga ta ei teadnud ka seda, mis Tõnu niisuguse ütlusega tahab.

«Sul oleks vist palju parem üksi elada,» rääkis Tõnu edasi ja ta häälest kostis mingi iseäraline kõla, millesarnast Ann enne mitte polnud kuulnud. Aga Anne süda sai täis, ta arvas, et Tõnu hakkab ta käest midagi nuruma, sest omast jõust ei saanud ta praegu viinatilkagi. Ja rohkem kartis Ann Tõnu poolt heaga nurumist kui vägivallaga võtmist. Ann ütles südametäiega:

«Muidugi oleks tuhat korda parem. Ma — ma tahangi edaspidi jälle üksi elama hakata.»

Tõnu naeratas kurvalt, lõi silmad Anne poole ja ütles: «Kuhu sa siis minu paned?»

«Lähme kirikhärra juurde ja lahutame ära,» vastas

Ann, aga ta tundis seda öeldes midagi kibedat, nagu pistjat sees ja see oli niisugune, et tahtis teda nutma ajada. Aga ta kugistas nutu alla.

«Soo,» venitas Tõnu. «Ega see nõu olegi laita. Millal siis lähme? Kas täna juba?»

«Muidugi täna, kui sa aga kõrtsi ei lähe.»

Tõnu ei lausunud sõnagi, kuid ta nägu oli hoopis tõsine, näis, nagu oleks ta mingi asja üle sügavasti järele mõtelnud. Ann jäi aralt vagusi seisma, ta ei tohtinud kõvasti hinge tõmmatagi. Vahetevahel viskas ta argselt Tõnu poole, kes liigutamata voodi äärel istus.

Äkitselt kargas Tõnu voodi äärelt üles, viskas kurja pilgu Anne peale ja ütles:

«Tee, et riidesse saad.»

Tõnu läks ise uksest välja.

Annele tuli ahastus rindu. Ta oleks Tõnule järele jooksnud, kaelagi langenud ja seal nutnud. «Jäägu niisama,» hüüdis ta süda. «Tuleb suvi, leiab tööd. Ta parandab ennast ja elate ikka edasi. Sul ikka oma tuba, oma luba.» Kõik muutus ta eest korraga siin suitsuhurtsikus armsaks ja talle tulid ööd kui päevad meelde, millal ta siin oli elanud ja seda oma koduks nimetanud. Ja kui nad ära lahutavad, siis pole tal enam kodu, pole tal säärast suitsuhurtsikutki.

Tõnu tuli tuppa. Ta oli viletsa aida lakast vana põhu alt üles otsinud oma pühapäevasaapad ja jalga tõmmanud.

«Noh, katsu riidesse, ma tahan õhtuks koju tulla,» ütles Tõnu, ilma et oleks õieti Anne peale vaadanudki. Ise otsis ta parema kuue üles ja tõmbas selga.

Ei aidanud, Ann pidi ennast ka panema riide. Ja Tõnu ja Ann läksid kiriku juurde abielu lahutamisele.

Kedagi polnud teel näha. Kirikulised olid juba ära läinud, sest esimesel pühal ruttasid rohkem noored inimesed kiriku poole ja vara hommikul läksid nad, et kitsas kirikus istumiskohta saada. Kes hiljemalt tulid, jäid välja, sest tähtsamatel pühadel korjas alati rahvast niivõrd rohkesti, et kirik neid poolegi enesesse ei mahutanud. Öösel oli külmetanud, aga päikesekiired sulatasid külmetanud maale peale libeda korra ja säärast teed mööda on vaevaline käia.

Tõnu astus kärmesti ees, ilma et ta oleks taga järele ruttavale Annele pööranud vähematki tähelepanu. Anne jalad jäid kiirest kõndimisest haigeks ja sage libisemine väsitas rohkem veel. Ta oleks heameelega natukeseks seisatama jäänud, aga mingi arusaamatu vägi kiskus ja sundis teda ruttu Tõnule järele astuma.

Nad jäid Hulgu soonetise äärde, millest otse üle käis talitee. Ka praegu mustas talitee üle soonetise määrdunud paelana, kuna eemal nähti kalda ääres pilkuvat vesi.

Tõnu jäi soonetise äärde seisatama.

«Ei tea, kas läheme otse üle?» küsis ta Anne käest, «teab, kas kannab enam.»

See oli esimene sõna kogu teel, ja Ann ei teadnud selle peale midagi kosta.

«Mis tal on,» lausus Tõnu omaette ja astus mööda taliteed soonetise poole.

Ann läks järele.

Mida rohkem nad soonetise keskkohta jõudsid, seda urmsemaks muutus jää. Mitmest kohast olid hobuse jalad läbi murdunud ja mõnes kohas soonetises läikis ja liikus õhukese jääkirmega kaetud vesi. Aga kandis siiski.

Tõnu tasandas oma käiku ja lõi ettevaatlikult paaris kohas tugevasti jalga vastu jäätanud teed. See ei andnud järele.

Nad olid pea üle jõudmas, kui tulid väikese renni taha, mida jooksev vesi oli läbi söönud. Tõnu ei pidanud kohta kardetavaks, võttis vähekesi hoogu ja hüppas teispoole renni äärele. Aga jää murdus ja mees langes rinnust saadik külma vette.

Ann ehmatas nii, et tal kõik meelest unus; kõik silme ees muutus kirjuks. Nähes suplevat ja jäätükkidega heitlevat Tõnu, kisendas ta kõigest jõust appi. Tõnu katsus jää äärele ronida, aga see mängis mehega nalja: laskis teda poole keha välja vinnata ja murdus siis pikkamisi. Tõnu langes kord-korralt sügavamale ja pea küünis vesi uuesti kõrini.

Seal jooksis keegi külamees kaldale ja hüüdis Tõnule: «Kuhu sa, torm, tikud. Sa lähed otseti hauda. Mine teisele poole!»

Tõnu pööras ümber ja ta pilgud juhtusid vastamisi jää äärel seisva Anne omadega.

Pea oli Tõnu jää ääres — ja Ann võttis ta käest kinni, et teda üles aidata. Nüüd nad langesid mõlemad vette. Surmahirmus haarasid nad tugevasti teineteise kinni, ja püüdsid peale ronida, kuid ikka ei läinud see neil korda.

Selle aja sees oli külamees lähemast perest toonud pika laua. Selle abil oli tal hõlpus hädalised välja aidata.

Nüüd läksid nad koju ja elasid edaspidi hoopis rahulikumas abielus.

ORU ÄÄRES

1

Ma tean oma isamaal niisugust kohta. Lage ühetasane maa lõpeb äkilise allalangemisega, mis nagu merekallas näitab, ja tõuseb orgu sünnitades jälle üles, olgu küll, et maa enam endisele kõrgusele ei jaksa tõusta. See on ise üks kaunis koht. Kõrge ühetasase oru kaldal on rikka peremehe põllud, tagapool heinamaad ja kõige kaugemal paistab paks kroonumets. Kui tuul ka siin lagendikul üleannetult möllab, ei julge ta sinna sinisesse metsa tungida, seal peaksid vägevad puud tugeva tuule naljatades kinni.

Hea on rikkal peremehel ilusas kohas elada. Ühetasased põllud kannavad rohkesti vilja, loomad leiavad metsast rammusat rohtu ja tal pole selle eest muud teha, kui kroonu metsa hoolega vahtida.

Teisel pool oru kaldal, külakarjamaa viimses sopis, elab vabadik. Pisikene suitsumaja kummardab alandlikult rikka metsavahi suurepäraste hoonete poole ja nõnda ta kummardab ühtepuhku. Paremaks pole vaene majakene aastate jooksul läinud, sest kulub ju puuraiujatel kõik jõud enese eluülespidamise muretsemiseks ära, kus seal veel maja parandamisele mõtelda.

Need kaks kohta on välisilmast hoopis lahus. Küla karjus juhtub vahel vabadiku poole hälbima läinud noort looma otsides ja siis vabadikurahvas kuuleb, mis külas uudist on juhtunud. Aga rikka metsavahi poole ei lähe keegi sisse, sest ta on külarahva vastu hoolimatu, ajab nende loomad alati kinni, mille eest nad suurt trahvi peavad maksma.

Metsavahil on üksainus tütar. Mitu korda saab metsavahi süda tusaseks, kui ta vabadiku õuest rõõmsat poisikeste kära kuuleb, sest ta tahaks endale ka niisuguseid poisikesi saada. Aga nad ei tule. Vahel ütleb vabadik, et nad nõnda kõrgel elada, tulgu parem sinna alla, vahetagem kohad ära, siis võiksite neid oru ojast endale otsida. Nõnda oskab see vaene mees veel nalja heita, kui juba enesel sagedasti vesi silmas on, sest et ta ei jaksa ise poisikesi enam toita.

Vabadiku poeg ja rikka mehe tütar on ühevanused. Lapsed on sõbrad, sest nad ei tea ega saa seletadeski sellest aru, et rikas ja vaene hoopis ühte ei sünni. Või mis on siin siis rikkuse ja vaesusega asja, kui nad ümmargusi kivisid järsust kaldast alla viskavad, mis sulpsatades oru ojasse kukuvad, või mäeküljel kasvavate põõsaste äärest pohlamarju otsivad. Ja siin kasvavad pohlad iseäranis suured ja punased, nagu priske tütarlapse roosakarva huuled.

Aga pärastpoole ei saanud lapsed enam nii tihti kokku. Talvel tuiskas lumi oru täis ja keegi ei tallanud teed sealt läbi ja kui kevadel lumi ära sulas ja org vett täis oli, tulid lapsed sügavat vett vaatama, aga nad ei pääsenud teineteise ligi. Pärastpoole, kui vesi ära kuivas, polnud vabadiku pojal aega oru kaldale minna, sest isa käskis teda enesega metsa tulla. Sa võid seal ometi vähe risu hunnikusse kanda ja halgusid sülda panna. Teenid ikka mõne kopika. Metsavahi tütar oli küll veel lapse eest, tegi vallatust, jooksis vahel oru äärdegi, aga et seal teist ei olnud, kellega oleks sündinud mängida, läks ta pea jälle koju tagasi.

Nõnda läksid mõned ajad mööda. Naabrite lapsed olid juba suureks kasvanud ja kui nad nüüd vastamisi juhtusid, ei mõtelnudki nad mängimisele. Vabadiku poeg pigistas kortsuliseks kulunud peo nõnda kõvasti ümber vaiguse kirvevarre, et see krugises, ja püüdis mõistliku mehe juttu ajada. Aga pea said nad siin aru, et neil midagi teineteisele rääkida polnud. Tüdruk ei taht-nud puusüldade raiumisest midagi kuulda ja poisi meeles võis rammusate lehmade piim ainult kadedust sünnitada. Ta palju head piima ei saanud, sest see kulus ju lastele ära.

Ja nad läksid kumbki jälle omale poole. Aga kui nad lahkusid, vaatasid nad teineteisele järele ja siis tulid neile noorpõlve aastad seal oru kaldal meelde. Kahju, et need aastad nii ruttu olid mööda läinud.

Vahel jooksis metsavahi ainus tütar ilusal pühapäevaõhtul oru kaldale, kus ta vabadiku pojaga lapsena oli mänginud, ja nurutas viisi, aga et keegi oja äärele ei tulnud, sai ta himu pea täis ja ta läks tagasi koju. Selsamal ajal seisis tihedas lepasalus priske, aga päevitanud palega noormees. Tal oli kalapüüdmise pael käes, kuna ta ometi hommikust saadik veel polnud kala kätte saanud. Siin viibis ta oodates, ilma et isegi oleks teadnud, keda ta ootab. Ja viimaks kuulis ta tasast laulu ja nägi metsavahi tütre kuju lähenevat, siis sai ta araks ja põgenes kui kurjategija tihnikusse. Pärast, kui neiu ära läks, tuli ta tihnikust välja, istus kivi peale ja mõtles, mõtles nii kaua, kui hõbedased tähed oru katust, taevast, ehtisid.

Aga vahel nad said kokku. Nad ei mõistnud teineteisele midagi rääkida, aga neile ei läinud niisugune vagane koos olek ka mitte igavaks. Kui nad viimaks kumbki omale poole läksid, hüppas neiukene kergesti nagu noor põder üle põõsaste ja veel hilja õhtuni kostis ülevalt mäelt ta hõbeselge hääl alla sauna juurde.

Ja kui nad sellele mõtlesid, said nad aru, et nad nüüd jälle niisama õnnelikud on kui lapsepõlves, ainult hoopis teisel viisil. Seda aega polnud nad mitte märganud, millal nende meeled olid teiseks muutunud. Ja nad oleksid soovinud, et niisugune aeg ja olek igavesti edasi kestma jääks.

Aga ta ei jäänud.

Ühel pühapäeval sidus vabadiku poeg aasa kalapaelale otsa, aga ikka ei läinud aas heaks. Kärsitult vaatas noormees päikese poole, sest see ei jõudnudki täna vägeva tamme harude kohale. Ainult õhtu eel tulevad loomad orusse oja äärde ja sealt tuleb metsavahi tütar neid täna koju ajama. Aga õhtu ei tulnud. Sellepärast see aas kalapaela otsas ikka ka halb oligi ja päev noormehe eest nii hirmus pikkamisi liikus.

Tasane kuljuste sirin äratas ta mõtetest. Värava taga hüppas väikesest läikivast vedruvankrist, mis nii kena

ja kerge näitas olevat kui jätkukohast hoolega pooleks murtud pähklikoor, ilusas riides noormees välja ja sidus hobuse ohja viltuvajunud väravaposti ümber. Hobune raputas oma pead, mille juures kuljused kõlisesid, ja norskas kergesti, nagu oleks ta tahtnud ütelda: «Olete te ka siin metsanurgas enne niisugust näinud?»

Ja niisugust polnud enne siinpool keegi näinud, ka vabadikumaja rahvas, kes tuppa vist kuljuste häält ja hobuse norskamist kuulsid. Kõik vaatasid imestades õue tuleva ilusa noormehe peale ja igaüks püüdis südames arvata, kes ta küll on ja mis ta peaks tahtma.

Aga nad ei osanud keegi õieti arvata.

«Head inimesed,» rääkis võõras, «ma tahaksin metsavahi juurde sõita, aga siit ei saa vist kuidagi üles. Võiksite mulle teed juhatada.»

«Ah, teie olete teelt kõrvale kaldunud,» ütles vana vabadik viisakalt, nagu ta alati võõraste vastu viisakas ja alandlik oli. Kui Mauri härra ametnik talle raiumise raha maksis ja vanamehega midagi kõneles, võttis vanamees alati oma mütsi näppu. Mis ta siis oligi, paljalt vaene vabadik, omast meelest polnud ta ka iialgi enam. «Mine vii sa võõras teele,» käskis saunamees oma vanemat poega.

«Eks istu peale,» ütles noormees vabadiku pojale vankrile hüpates.

«Olgu peale,» vastas see, «tee aukline, ega siin sõita saa.»

Ja ta läks ääres jala.

«Siin on üsna ilus ümbrus,» rääkis noormees pilku läikiva oruojakese peale heites. «Kahju aga, et see koht teistest inimestest nõnda kaugel on. Eks ole igav?»

Vabadiku poeg ei teadnud midagi kosta, pealegi polnud tal sest igavusest õiget aimugi. Millal tal oli aega olnud igavust tunda!

Noormees pidas ühe käega kippuvat hobust, teise käega kiskus taskust läikiva paberossikarbi välja ja pakkus vabadiku pojale paberossi. Aga see ei võtnud, sest ta ei tahtnud endale niisuguseid asju, mis ta ei tarvita. Nad teenisid liiga vähe ja pere ülespidamiseks kulus liiga palju, sellepärast pidid nad tühja tembutaja tubaka oru äärest ära peletama. Ja ilma tubakata võis niisama hästi

elada ja tööd teha kui siis, kui nad puha oleksid piipu imenud.

Võõras pani paberossid tasku.

«Ma jään siia edaspidi hoopis elama,» rääkis võõras noormees. «Võib-olla ehk saan metsavahi juurde korterisse. On seal rahvas lahke ja lõbus ka?»

«On küll,» oleks vabadiku poeg heameelega ütelnud, aga nüüd jõudis hobune vankriga nii järsu oru-ääre peale, et oleks ratas veel roopast pool vitsatäit oru poole jooksnud, oleks vanker kõige sõitja ja hobusega oru kraavi kukkunud. Ja seal oleks kukkuja vististi hukka saanud, sest kraavis oli palju teravate servadega kivisid. Vabadiku poja käed nagu oleksid kerkinud, nagu oleksid tahtnud vankri peenikestest vedrudest kinni haarata, et sõiduriista ühes looma ja sõitjaga alla käänata.

«Pagana tee siin,» lausus võõras sõitja. «Hoidku siia vintis peaga juhtumast.»

Nad jõudsid välja ja vabadiku poeg näitas noorele sõitjale tee kätte, mis metsavahi poole viib. Ise peitis ta ennast paksu puutüve najale ja seisis seal, niikaua kuni öökulli mõnus hääl lähema kuuse otsast ta üles äratas.

Ja öökullid hõikavad ainult siis, kui päev looja on läinud ja hiired julgevad mööda põõsaaluseid joosta.

2

Kroonu metsas algas tänavu suurepärane raiumine, sest rikas nahaparkal lähedalt linnast oli üksi seitse platsi kõige paremat kuusemetsa ära ostnud. Ta tahtis puudel jala peal kasvades lasta koored seljast ära tõmmata, et neid parkalitöökojas pruukida, kuna puud pärast tulepuuks peab raiutama. Töö ülevaatajaks ja rahamaksjaks on parkali enese poeg, kes metsavahi kambris korteris on.

Aga vabadiku poeg tundis seda parkali poega ja ta poleks tahtnud, et ta metsavahi juures korteris on.

Kui vabadik oma poja Pärdiga metsa läks, astus vanamees alandlikult noorhärra juurde, kelle ümber külapoisid olid kogunenud, et oma nimesid koorijate hulka lasta üles kirjutada.

«Mis sa räägid,» küsis noorhärra puuraiuja käest, keda

ta ometi ju ära ei tundnud, «kas tahad ka koorijaks hakata?»

Vanake võttis alandlikult mütsi peast ära ja ütles: «Ei ma jaksa enam hästi üles ronida, aga ma raiuksin.»

«Ei, ma raiuda niipea ei lase, puud kuivavad jala peal hästi. Aga koori võid sa hakata kimpu siduma.»

Noorhärra pööras silmad ära ja külapoisid sosistasid naerdes, et vanake võiks nüüd jälle mütsi pähe panna. Poisikesed ei võtnudki mütsi peast ära, sest nad teadsid, et see on ainult parkali poeg.

Noorhärra pilgud juhtusid teiste taga seisvat noormeest silmama ja ta tundis ta ära.

«Aa, vana sõber,» ütles noorhärra Pärdi poole. «Tule siia, ka sina pead mulle tööliseks jääma.»

Aga Pärt ei astunud ligemale, ei, ta oleks selle eest veel kaugemale läinud.

Noorhärra nägi ka seda, sellepärast astus ta Pärdi juurde.

«Sa oled pagana poiss, või ma sunningi sind kuuskede otsa ronima. Kuule, ma panen sind teiste järelevaatajaks. Ole aga tubli poiss, viis kopikat päevas rohkem.»

Ja teisel päeval algas metsas kibe töö. Oli veel alles mäha aeg, koorimisega oli tarvis rutata, enne kui kõik puud paljaks said. Ja neid kuuskesi oli mitusada veel järel. Kõik suured, jämedad puud, kes endi latvu arvasid taevasse ulatuvat, aga nüüd pidid nad kannatlikult niisugust häbistavat otsa ootama.

Nagu putukad kõlkusid poisikesed kõrgel puude latvades.

Hästi ladvast kästi peale alata, oksad eest ära raiuda ja nõnda koorega ülevalt alla tulla. Poisid kõnelesid, laulsid ja raiusid oksi. Kui mitukümmend poisikest korraga oksi raiusid, kostsid nende kirvehoobid kui rähni hääl. Nii väetikesed kui nad ka põliste puude latvades näisid olevat, olid nad ometi sedavõrd kanged, et ähvardasid selle suure metsa hinge välja võtta. Ja nii ka oligi. Päev-päevalt kerkisid koredad koorepinud metsa alla ja paljastel inetutel puudel polnud ennast millegagi varjata. Põletav päikesesoojus kuivatas nende pehme vaiguse ihu kõvaks ja pikad praod küündisid ülevalt kuni alla tüveni.

Vanad inimesed tulid külast imeasja vaatama. Nende eest olid alasti puud hirmsad näha ja nad pidasid säärast tööd suureks patuks. «Ka neil on ju hinged,» ütlesid kõige vanemad, «olgu küll, et nad rääkida ei saa. Miks neid siis nõnda piinatakse.»

Aga niisugust vanainimeste juttu pandi naeruks ja rumalad poisikesed naersid kõige rohkem, olgu küll, et nad kuidagi ei teadnud valeks pidada, et puudel hingesid sees ei ole.

Oli ilus soe ilm ja poisikeste rõõmus naer ja kirveste hääl peletasid linnud ja loomad paksust metsast ära, kuhu nad päikesekiirte eest olid põgenenud. Praegu oli noorhärra siit ära läinud, aga enne astus ta Pärdi juurde ja ütles:

«Siinpool on üsna hea elada. Metsavahirahvas on lõbus ja Inglikene veeretab ilusaid viisisid. Päris ingel on ta.»

Pärt teadis küll, kes see Ingel on, kellest noorhärra rääkis. Ta teadis, et Ingel enne oru kaldale tulles ööbikustki ilusamini laulis, aga nüüd polnud ta tema häält hulgal ajal kuulnud. Noormees toetus koorepinu najale, mis ta isa oli kokku sidunud. Vanake hakkas eemal teist pinu siduma. Ta oli juba vana ja võttis kõikide ees mütsi peast maha. Ja miks ei julge tema Ingli ette astuda ja ütelda: «Ma armastan sind, tule mulle naiseks!» Sellepärast ei julge ta minna, et ta selle alandliku vanakese poeg on, kes eluaja siinses nurgas rahul olles on elanud. Aga temale oli siinne nurk korraga kitsaks jäänud, ilma et ta isegi oleks aru saanud, mis soovid ta südames olid tõusnud. «Mis on mu elust kasu,» mõtles ta, «kui ma siin nurgas elan, eluaja puid raiun ja viimaks siin ära surengi.» Aga mis siis teha? Ka nüüd ei osanud Pärt enesele midagi paremat ütelda. Seal tuli talle ette, et tal on samasugused riided seljas ja muidu on ta veel selle noorhärra moodi ja siis tuleb Ingel heameelega talle naiseks. Aga ta polnud niisugune ja nüüd oli tal kahju, et ta pole parkali poeg.

Äkitselt kostis koorijate poolt kiljatus ja ehmatusehüüded kajasid selle järel. Pärt ärkas oma mõtetest ja jooksis koorijate juurde. Pea kogus salk poisse ühe pika kuuse alla, mille ladvas koorimine oli käsile võetud. Pärt läks poiste juurde ja mis ta siin nägi, see pani ta

vere tarretama. Kuuse juurte peal lamas poisike maas ja ta parema sääre seest voolas helepunane veri välja. Ta vaesekene oli oksa raiudes kogemata mööda löönud ja kirve terav tera oli reie lihasse läinud. Ehmatusega unustas ta vist ära, et kuuse ladvas oli, laskis käe lahti ja kukkus kõrgelt alla kuuse juurte peale. Nüüd ta lamas siin seltsimeeste vahel ilma eluta maas.

«Seome haava ruttu kinni!» ütles Pärt ja tõmbas oma vesti seljataguse puruks, mille siilakad ta ümber haava mähkis. Aga verevool ei tahtnud seisma jääda.

Siis nad võtsid laiad tümad kuusekoored, panid haige, kes juba kergelt silmad lahti tegi ja midagi küsis, millest teised arugi ei saanud, sinna peale ja hakkasid teda metsavahi juurde kandma. Seal võib haava verest puhtaks pesta, piiritust peale valada ja pikema sidemega kõvasti kinni siduda.

Haige oigas nõrgalt raami peal, aga metsavahi juurde polnud palju maad. Kui nad sinna jõudsid, polnud hoones kedagi näha. Pärt läks tuppa ja toast kambri. Ta süda tuksus valjusti tuppa astudes, aga et siin kedagi näha ei olnud, läks see mööda. Endised mälestused ärkasid ta sees elusse, sest lapsena oli ta siin toas käinud ja siis oli ta õnnelik. Ja nüüd? ...

Vali meesterahva naer äratas ta mõttest ja kiirustas teda taga. See kostis kambrist.

Raske, nagu kibedasti haavatud südamega pani ta käe kambri ukselingi külge, sest ta teadis, kes siin sees viibivad.

Ta tegi ukse lahti.

Ingel ja noorhärra istusid teine teisel pool ja nägudest paistis, et mõlemal väga lõbus praegu oli. Ingel kahmas võõrast meest nähes valge riidetüki kätte ja küllap võõras pidi nüüd mõtlema, et ta isale särki õmbleb.

Pärt jäi ukse alla seisatama ja ta unustas, miks ta siia oli tulnud.

«Noh, mis mu kubjas tahab?» küsis parkali poeg lõbusas tujus.

Ikka ei teadnud Pärt veel rääkida. Ta vaimusilma ees ei seisnud enam haavatud külapoisikene, vaid parkali poeg imeväikese vankri ja kena hobusega, kes hästi ei oska mööda järsku kallast käia. Kui ta oleks siis natuke

aidanud, siis oleks Ingel nüüdki pühapäevaõhtuti oru oja äärde tulnud, kus nad kahekesi oleks kokku saanud. Ja ta oleks edaspidi ikka tulnud, aga nüüd ei tule ta iial enam. Parkali poeg on hea ja lõbus seltsiline, oskab neiut naerutada, nii et pisarad silmis.

«Noh, poiss, mis metsas oli, mis sa vaatad nii imelikult?» küsis parkali poeg juba teist korda ja tõusis toolilt üles. Aga ta pidi ka tõusma, sest selg oli istudes kangeks jäänud. Noormees sirutas ja liigutas liikmeid.

Ka Pärdile tuli meelde, mispärast ta tulnud oli. Ta läks Ingli juurde ja ütles üsna vihaselt: «Poiss raius ennast ära. Tule, pese sa haav puhtaks ja too üks suur side ümber.»

«Jääge aga, neiu, istuma,» ütles parkali poeg viisakalt ja aupaklikult. «Kes teab, kui suur asi võib olla, saame sellega isegi valmis.» Ja Pärdile ütles ta nagu naljatades: «Noh, pea ikka meeles, et sa metsas üksi kubjas oled. Siin pole sul käskida midagi.»

Ingel sai aru, et asi nii peab olema, nagu mõistlik ja viisakas linnamees teab, ja istus rahulikult oma kohale. Parkali poeg läks välja, aga enne ütles ta Pärdi poole: «Lähme!»

Pärt jäi veel kambri ja vaatas otse Ingli peale. Ingel ei teinud nagu väljagi, et keegi veel kambris on, oleks ta kordagi Pärdi poole vaadanud või midagi küsinud. Pärt ei osanud midagi küsida, seepärast pani ta käe ukselingi külge. Ikka ei vaadanud Ingel, ehk ta küll kuulis, et Pärt juba ukse lingist lahti tegi.

«Sa ei tulegi vaatama,» ütles Pärt.

«Mis ma sinna tulen,» rääkis Ingel hoolimatult ja nüüd ka ei tõstnud Ingel silmi Pärdi poole. Äkitselt tuli Pärdi südamesse arusaamatu haledusehoog ja niipalju kui ta ka hoidis, tungisid talle pisarad silmi. Äkitselt sai ta aru, et see haledus pole, sest ta süda ütles: «Valva õhtul oru kaldal ja viska parkali poeg võsasse teravate sarapuukändude otsa.»

Pärt läks välja, aga õue teiste juurde ta ei läinudki. Ta läks rehealuse teisest uksest välja ja jooksis mööda põllu äärt oru poole. Nagu oleks tagaajajad kannul, ruttas noormees edasi. Kui ta orgu jõudis, jäi ta oja kaldale

vana tamme alla seisatama. Siin oli oja kõige sügavam, aga siin oli Pärt ka kõige õnnelikum olnud.

Ta süda sai aru, et niisugused õnnelikud päevad enam ilmaski tagasi ei tule. Nüüd polnud tal siin midagi enam armast. Mis kasu temal sellest, et oru lepikus tuhanded linnud laulsid, ega nad tema õnnest laulnud, mis kasu tal sellest, et ojakene oru põhjas kui hõbe vilkus, ometi oli tema elu ta enese eest praegu kurb ja must. Nüüd nägi Pärt halle pilvesid taeva all imekiiresti edasi lendavat. Pärt oli pilvesid ennegi näinud ja nende käest järele pärinud, kust nad tulevad, aga siis ei lausunud pilved sõnagi. Täna tulid nad ise kõnelema ja rääkisid: «Mine suurde maailma, siis läheb su südamevalu üle. Oh, meie oleme oma pikal teekonnal palju näinud.»

Ja Pärt pidas pilvede nõu heaks nõuks. Võis ju teine vend jälle isa aidata ja kes teab, kuidas võõrsil ta käsi ka käib.

Ja teisel päeval ei tulnud Pärt enam metsa. Parkali poeg, keda igamees austades noorhärraks hüüdis ja kes sellega ka väga rahul oli, kui vabadik ta ees ikka mütsi peast ära võttis, naeratas ja andis kupja ameti teise poisi kätte. Sellel oli hea meel, sest ta sai viis kopikat rohkem.

Noorhärra kõneles õhtul, kui ta neiu kõndima viis, seda lugu ka Inglile. Ometi ärkas Ingli südames miski vana mälestus elusse, sest ta hingest käis värin läbi ja alt orust kostev puude kohin nagu oleks Pärdi appihüüdev hääl olnud, kes oja augus praegu surmaga võitleb.

«Ei tea, ehk uputas enese ära,» tuli poolkogemata ja ilma tahtmata ta suust kuuldavale.

«Miks?» küsis parkali poeg. Jäi neiu ette seisma ja vaatas talle otsa. Ka tema sai asjast aru ja tume vari lendas üle noormehe näo. Kes see enesel iialgi võistlejat salliks!

«Mu neiukene, südamekene,» ütles harjunud ja julge linnamees talutüdrukule, kes nõnda polnud õppinud rääkima, aga kes neist sõnadest küll aru sai ja need panid ta hingepõhjani värisema. Siis pani ta oma käe hellasti ümber Ingli ilusa piha, mis küll taluriidega kaetud oli, aga praegu hästi meeldiv.

Nõnda kõndisid nad kuni oru äärde. Siin läksid nende meeled lõbusaks ja nad püüdsid teineteist järsust kaldast alla lükata. Aga järsku nad ei lükanud ja häda ei saanud kumbki. Nad olid nagu noored vasikad. Kui sa niisugused laudast välja lased, pistavad nad sarved kokku, pugelevad pealtnäha nagu vanad härjadki, aga kui nende käest küsid, siis nad ütlevad, et mängivad.

Ja parkali poeg ja Ingel, keda linnamees nüüd preiliks kutsus, mängisid suve läbi. Parkali pojal oli meel lõbus ja kui kuused said läbi kooritud, algas raiumine. Siis tuli noorhärra linnast maale ja pistis metsavahi peosse ilusa kirju pudeli, mille sees ütlemata hea viin oli. Kui noormees pudeli peosse pani, ütles ta ikka naljatades: «Äiataat.»

«Mis seal siis on,» mõtlesid vanakesed kahekesi kokku. «Ingel on ilus, mis need seal linnas siis paremad ja ma võin talle ühe tuhande nüüd kohe anda ja pärast pärigu puha. Küllap see tark mees on, et ta asja tunneb.»

Ja nendel oli hea meel, kui noored naljatades õhtul jalutama läksid.

Nõnda lõbusasti elades ja magusasti mõteldes jõudis tume ja vihmane sügis kätte. Kuused olid ju ammugi kooritud ja paljad puud ka kõik oma häbistavast seisukorrast päästetud. Süllad seisid üksteise lähedal ja ootasid külma, mis hea tee tooks.

Ja parkali pojal, sellel linna noorhärral, polnud asja maale tulla. Ta oli ära minnes ütelnud, et ta pea tuleb, aga nüüd läks juba paar nädalat mööda, ei — veel rohkem, aga ta ei tulnud. Niipalju kui ka aega üleüldse mööda läks, ikka ei tulnud ta maale. Vanal metsavahil oli kahju, et ta ei tulnud, sest kandilised pudelid tuletasid talle alati meelde, et nendes tubli märjukene oli. Aga ka ilus neiu Ingel ootas teda. Ta küll poleks noore vasika viisil praegu vallatust teinud, aga sellegipärast igatses ta noorhärrat taga. Ta meel läks päev-päevalt tusasemaks ja ilus puna kadus värsketelt neiuhuultelt. Aga kes seda siin metsanurgas tuli nüüd tähele panema.

Ajad läksid mööda, aga noorhärra ei tulnud. Viimane puusüld viidi kevadepoole metsavahi õuest läbi ja seesama sulane teadis ütelda, et noorhärra sügisest saadik ei ollagi kodus.

Aga ilusat inglit polnud enam seal, selle asemel istus kambris kahvatanud neiu, kellel niihästi ihu kui hinge poolest vist piina küll kannatada oli. Neiu vaatas aknast välja ja ei läinud uudishimulikult kedagi ukse vahelt vaatama, kui keegi võõras kogemata metsavahi poole tuli.

See, keda ta ootas, ei tulnud, aga aeg ja olek, mille juures ta mõte värisedes pidama jäi, jõudis suurte sammudega lähemale.

Ükspäev, kui nad kahekesi kambris olid, hakkas ema suure häälega nutma ja lõi käsi kokku.

«Sa armas jumal, seda pole meie soos enne olnud. Kuhu me häbiga läheme! Mis ütleb isa?»

Tütar sai ema valust liigutatud. Ta mõtles esmalt kangekaelseks jääda, aga ta süda kaebas ka tema peale ja mõistis teda hukka. Sellepärast läks ta ema juurde ja ütles pisarsilmil paludes:

«Mõistad sa mind siis hukka?»

Aga kus on ema, kes jaksaks oma lapsi hukka mõista? Ema arm on piirita ja harukorral tuleb ette, kui see allik, ema süda, armust hoopis tühi on.

«Mis ma sust hukka mõistan,» rääkis ema, «või ma teadsin siis karta. Aga eks sa vaene ole ikka nüüd rikutud. Keegi ei tule sind kosima.»

«Ma ei lähegi mehele.»

«Ega temagi tule sind võtma,» tähendas ema parkali poja kohta. «Paljad petised!»

«Talle ei läheks ma ammugi,» ütles tütar kangekaelselt.

Aga emal oli teine arvamine. Ta arvas, et tütar läheks küll, aga või see parkali poeg tuleb nüüd võtma.

3

Küllap säärast asja nüüd kaua salajas hoiti. Ehk Ingel ennast küll ilma pilkude eest metsavahi tagakambris varjas, tõusis külas uudisjutt pea laiali ja paljudel oli selle üle üsna hea meel. Kõige kavalam oli Tuisu Tiiu, vana lesknaine, keda külanaised lasksid noortele meestele kapukaid kududa ja sukki nõeluda. Kui Tiiu sukad

oli rätiku seest lahti võtnud, istus ta leekivile, kus suur söehunnik hõõgas ja meelepäraselt vanainimest soojendas. Siis ta ütles: «Kas olid head sokid ka?» Noh, kas nüüd perenaine laitma hakkas, aga vana Tiiu rääkis siis veel: «Mis ma, vana inimene, nüüd enam magada saan — uinud vähe, näed kohe unes.» Ja siis jutustas ta suure hulga unenägusid. Ühed ütles ta sula tähendavat, teised lund, kolmandad tuisku. Aga see viimane — see kõige uuem?

Ja kuidas see siis on? Nüüd kuulsid teised isuga ja pere oli natukesehaaval kõik tuppa kogunud.

Nüüd rääkis Tiiu, et metsavahi toa pealt päike oli üles tõusnud ja paistnud nii eredasti, soojasti. Siis jäi Tiiu vait, ei ütelnud selle unenäo tähendust. Vanemad inimesed teadsid seda isegi ja lastel polnud tarviski teada.

«Ega tea, ehk eidel enesel,» tähendas keegi vanematest inimestest, kes tahtis kuulda, mis Tiiu selle peale lausub.

«Kes neid unes näeb,» pahandas Tiiu, «ehk olgu minugipoolest.»

Aga pea polnud Tiiul enam seda uudist tarvis kuulutada ja ettevaatamata vanemate inimeste läbi oli jutt sedavõrd laiali lagunenud, et karjapoisidki oma rumalate suudega säärase asja kohta tähendusi tegid. Ja nende rumalusi ei läinud keegi karistama, sest metsavahirahvas seisis külas igal pool põlguse all.

Kõigist niisugustest juhtumistest ei teadnud vabadiku poeg Pärt mitte midagi. Ja ta ei tahtnudki teada. Kaua oli ta mõne teise seltsimehega käinud ja tööd otsinud, enne kui nad siit seda leidsid. Raske töö sundis kõiki vanu asju unustama ja kuigi vahel Ingli silmad ja ilus orukallas, vilets suitsuhurtsik, mida ta süda taga igatses, ta vaimus elavaks tõusid, laskis Pärt tööriista käes kahekordse kärmusega käia. Mis tal sealt kodumaalt armast meelde oli jäänud, seda suutis ta ometi ära kanda, aga kambrist kostev noorhärra rõõmus naer ja Ingli silmad, milledest vallatu naer otse pisarad oli välja pigistanud, need ei andnud talle asu. Ta eest oli ikka, et ta midagi tegemata jättis, mis tal nii väga oleks tarvis teha olnud ja siis oleks kõik teisiti läinud. Aga mis see oli, mis ta tegemata jättis, seda ta ei teadnud.

Seal tulid sinnasamasse ühel päeval paar töömeest ja Pärt tundis, et nad omaküla mehed olid. Töömehed olid õhtul pikali koikul ja jutustasid omapoolt asjadest. Aga nii palju kui nad ka jutustasid, et trehvanud nad kõnega sinna kohta, millest Pärt heameelega oleks kuulnud. Kõik muu oli ta eest tühi puru, sest et küla asjad teda poisikesepõlveski suurt ei huvitanud.

Nõnda läksid mõned päevad mööda ja Pärt ei pärinud ka seda teiste käest taga, mis teda oleks huvitanud. See aga tuli iseenesest.

Nad raiusid mõisa õues toreda kattega kaevule uut postipuud.

«Pärt, sa tundsid ju küll metsavahi Inglit?»

Küsija laskis kirve seisma jääda ja vaatas Pärdi poole. Pärt tundis, kuidas ta käed lõdvaks läksid ja kirves püüdis peost ära libiseda. Ka tema jäi seisatama ja ütles:

«Tundsin.»

«Noh, selle tüdruku järg pole hea,» ütles seltsimees ja naeris hoolimatult. Pärt ei suutnud seda välja kannatada. Hakkas uuesti raiuma ja küsis meelepahaga:

«Läks vist parkali pojale?»

«Ah, ah, ah,» naeris seltsimees ja see naer kostis samuti tasa kui urisedes eemale lendavad laastud. «Niisugune võtab! Aga öeldakse Inglil kevade poole . . .»

«Ai — ai,» hüüdis Pärt ja hoidis kahe käega jalast kinni. Kirves oli külmetanud puu vastu põrganud ja jalasse karates kahetsemisväärilise haava löönud.

Aga see haav polnud selle haava vastu midagi, mis seltsimehe sõnad Pärdi südamesse lõid. Ehk seltsimees küll täiesti välja ei jõudnud rääkida, teadis Pärt nüüd juba kõik.

Ühel õhtul kadus Pärt seltsimeeste hulgast ära. Seltsimehed kuulsid, et ta oli töö valitseja käest raha välja võtnud. Teised ütlesid ta kohta mõned imelikud sõnad ja unustasid ta pea ära.

Pärt rändas läbi tuisu lumist teed mööda kodu poole. Ta ei väsinud ja teda nagu oleks iseäralised hirmutised taga ajanud, ehk ta küll isegi ei teadnud, mis asi teda nii rahutuks tegi, mis asi teda hea teenistuse juurest koju kihutas, koju, kust ta selle mõttega oli lahkunud, et ta sinna enam ilmaski tagasi ei lähe.

Ja ta jõudis viimaks koju. Vanad vanemad imestasid poja äkilise ilmumise üle ja noored vennad rõõmustasid, et tema, keda nad nii väga igatsesid, nüüd jälle kodus on. Aga kui isa küsis, kuidas poja käsi võõrsil ka käis ja miks ta nõnda ootamatult, pealegi niisugusel ajal, millal teised varsti mõtlevad teenistust otsima minna, koju tuli, ei teadnud poeg seda seletada. Ka poja eest oli ta kojutulek nüüd nagu asjata. Kõik oli siin vanamoodi. Lund oli majaesine org täis ja eemal seisid raagus lepad kurvalt, näotult.

Ta oli praegu Inglist niisama kaugel kui siiski, kui ta kirvega kaevupalki raiudes jala sisse lõi.

Lihavõttepühad jõudsid kätte ja nende suurte ärkamisepühadega ärkas ka loodus oma talveunest. Lumi sulas sooja päikese paistel kui vaht ja selle tagajärgesid oli orus kõige rohkem tunda. Oru põhja korjas vett ja lumi sulas peagi mustaks ja näotuks lobjakuks. Aegamisi muutus see kõik veeks ja kui mujal jõgede lahtiminemisest palju polnud kuulda, oli org pea kallasteni vett täis. Vood tungisid kuni vabadikumajani, aga elanikke nad selles viletsas hurtsikus ei hirmutanud, sest nii kõrgele, et neid ühes kõigega kaissu võtta, nad ikkagi ei tulnud. Pealegi polnud veel siin ka mingit iseäralist rutulist voolust kuhugi, vaid ta vaatas ja pidas aru, nagu elutark vanamees, kuhupoole siit kitsast orust välja tormata.

Vabadikurahvas ei teadnud ilmast midagi, isegi vanamees ei läinud tiisikusehaiguse pärast, mis iseäranis kevadel põdejaid piinab, metsa puid raiuma. Sealt ta tavaliselt mõne sõna uudist teiste puuraiujate suust koju tõi.

Lihavõttelaupäeval paistis päike läbi päeva imesoojasti. Selle tõttu pistsid õlangad ja muud varased lilled lepikus, kus maa sula oli, argselt oma pead mullarüpest välja ja teretasid tänulikult kevadist päikest, mis neile oli elu andnud. Ka vesi oli täna märksa tõusnud ja kohises kõvasti. Vabadikurahvas teadis, et see ta viimne tõusmine on ja ta sellepärast nii vihaselt kohiseb, et ta peab rahulikult orust ära põgenema, et lilled võiksid pärast oru kaldaid ehtida ja linnud seda rõõmsamalt lepikus laulda.

Oli juba hilja õhtu, aga sellegipärast soe. Pärdile näis hurtsikus liiga umbne olevat, sellepärast läks ta mööda

oru kallast, mis nüüd nagu päratu jõgi oli, käima. Loodus oli imelikke häälitsusi täis ja Pärdi südames olid ka hääled, milledest ta niisama aru ei saanud kui looduse häältest. Ta silmad langesid teinepool ääres kasvava vana jalaka peale, mille kõver tüvi sügavas vees seisis. Talle tulid jalakat nähes endised ajad meelde, aga ka see tuli talle pähe, et ta nüüd siin nagu rumal poisikene ümber eksib. «Ma pääsen veest, linnud tulevad mu oksadele, lilled katavad pea maad,» näis jalak ütlevat, «aga need ajad, mis sa mõistmata kombel taga igatsed, ei tule iialgi enam tagasi.» Pärt sai aru, et jalakas küll nii ei kõnele, aga siiski pidi ta ütlema, et see jutt selge tõsi on.

Selle aja sees oli juba pimedikuks läinud, aga salahääled ei vaikinud looduses, ei vaikinud ka Pärdi südames.

Aga ta polnud üksi. Keegi liikus teinepool kaldal, seisatas ja tuli jalakale ligemale. Ei saanud arugi, mis kogu see oli ja Pärt lõi ennast sarapuupõõsa taha. Aga oma südant, mis nüüd nagu hull mehe rinnus tormas, ei suutnud ta vagusi hoida.

Läks veel mõni silmapilk ja tundmatu kogu astus vee äärde. Pärt sai aru, et ta naisterahvas oli, kes ennast üleni suure rätiku sisse peitis. Aga mis otsib see inimene siin vee ääres hilja õhtul? Arusaamatu.

Enne kui Pärt midagi oleks jõudnud mõtelda, kostis teinepoolt kaldalt kiljatus ja kogu hüppas vette.

«Tema ta on!» kisendas Pärt. «Kui ma sind ei jõua päästa, sureme siis seltsis.»

Ja noormees läks järele külmadesse voogudesse.

Rahulik oru vesi polnud enesele ilmaski ohvreid nõudnud, ei tahtnud ta neid tänavugi. Pärt päästis naisterahva ära ja kandis ta kätel vabadikumajasse.

Kui Ingel seal viimaks meelemõistusele tuli ja enese ees Pärti nägi, kattis ta silmad kätega kinni ja ütles läbi nutu:

«Oleksid sa teadnud, sa oleksid mind lasknud surra.»

«Ei,» ütles Pärt, «ma teadsin ja tean kõik, aga sa oled mu eest niisama armas kui ennegi.»

Kui päike lihavõttehommikul täies toreduses tõusis ja ta kiired vaese vabadiku maja juurde terviseid tõid, leid-

sid nad siit, mis neilegi arusaamatu uudis oli. Sängis lamas noor naisterahvas, kahvatanud kui linane riie, ja ta kõrval olid kaks poeglast. Vabadiku poeg Pärt istus voodi ääres ja ta pilk viibis ainiti magava naisterahva peal. Ta nägu oli õnnelik ja sealt paistis välja, et ta seda nüüd saanud, mille järele ta aastate kaupa igatsenud.

Mitu aastat olid mööda läinud ja Pärt elas oma Ingliga vanas kohas. Seal peab ühel päeval tore vanker nende värava taga kinni ja keegi kutsub Pärdi enese juurde.

See oli parkali poeg, kes nüüd mitu aastat juba omaette peremees olnud ja kellest rahvas rääkis, et ta väga rikas on. Vankril oli heledas riides proua ja paar last.

«Kuule, mees,» ütles parkali poeg, «sa ikka oled ju Pärt? Ma ostsin mõisahärra käest selle karjamaaotsa ära ja sa otsi endale üks teine koht elamiseks. Ma jätan need põllud siin metsamaaks.»

Ja nad keerasid naerdes ja lõbusasti jutustades ära.

Pärt jäi kui post seisma.

«Nad lähevad sedasama kitsast teed mööda oru kaldal,» mõtles ta, «kas poleks hea ja sünnis, kui ma selle kerge vankri järsust kaldast kõige täiega alla ojasse lükkaksin?»

Aga juba kadus vanker silmist põõsaste taha ja nagu poleks midagi olnud.

RAHA

Vana külakarjase jutustus

Õhtul karjaga koju tulles oli vanal karjasel Reinul ikka midagi kaenlas: olgu paar kaseokstest tehtud luuda, millel valged hästi keerdus võrud ümber ja mille otsad hoolega sirgeks lõigatud, olgu mõned visplid, mis tehtud lõhnavatest kadakaokstest, või jälle paar-kolm vihta. Ega tal enesel neid olnudki vaja, andis nad mõnele lapsele, üteldes: «Vii need emale ja ütle, et karjane Rein tegi.» Ta käis suviti külakorda, aga talvel elas pisikeses saunas Arniku talu karjamaa serval. Oldi nüüd tema vastu, kuidas oldi, aga ega tema suust keegi kuulnud ühegi perenaise üle nurinat ega halba sõna. Oli ju ka neid, kes arvasid heaks vanamehe kohta lausuda: «Näe, kuidas see inimese elu läheb. Nüüd peab ta külakarjas oma elupäevad lõpetama.» Aga ega seda tema kuuldes öeldud ja pealegi ei tõmmanud see vagatsemine ka kedagi kaasa, sest vana karjase eest hoolitseti hästi.

Kogu küla pidas temast lugu ja küllalt oli laste hulgas ka neid, kes teda armastasid.

Oli vist möödunud neist ajust, kus vana karjast viimaks nägin, aastat kaheksa või kümme. Aga nüüdki tuli ta endist viisi õhtul koju oma karjaga. Seesama lühike kuub üll, mis keskelt rihmaga tugevasti tõmmatud ümber keha, seesama vana tuules ja päikesepaistes pleekinud viltkübar, niisama kurgu alt särk poole rinnani avatud ja niisama paar vihta kaenlas ja valged kooritud kadakaokstest visplid käes.

Taevake, kas siis aeg teda ei hävitagi!

Kui siis temaga otsisin juttu ja sellele tähelepanu juhtisin, et ta ikka peab oma ametit, vastas vanake: «Mis sa teed, eks pea ikka kuidagi katsuma muretseda palukest. Ega ole viga — eks need loomad ole muga juba harjunud.»

Niisugune oli see küla vana karjane.

«Karjasena algasin ja karjasena püüan ka lõpetada, muidugi kui taevaisa mu vastu on niivõrd armuline,» jutustas vanamees. «Olen ju külakarjase poeg ja seega küllalt selle ametiga harjunud. Kuid lapsena polnud ma kaugeltki nii hoolas oma ametis, sest juba maast-madalast käisid mu mõtted muude asjade peale. Et ma halvasti loomi karjatasin, tegi mu poolpimedale isale suuresti tuska ja kui tal juhtus kunagi võimalus, siis karistas ta mind valjusti. Sellest ei olnud kuigi palju kasu ja karjaskäimine läks päev-päevalt igavamaks. Mis ma tahtsin, mida soovisin, ega ma seda teadnud, kuid ühte ma teadsin: mulle olid mõned vaskkopikad, mis juhtumisi olin saanud, ütlemata armsad. Ma vaatlesin neid salaja, sageli, unustasin neid vaadeldes loomad, unustasin kõik. Hea oli silmadel nende peal puhata ja minu nähes läksid nad päev-päevalt haljamaks. Oli küllalt kordi, kus magama heites võtsin nad oma pisikesse peosse ja siis tundus südamel nii hea ja mõnus. Ka nägin nendest und ja kui nägin nad enese käest kukkuvat vette, karjatasin, ärkasin. Kui nad uuesti leidsin, oli mul siis hea.

Kuidas oleksin neid küll ihaldanud enesele rohkem, aga neid tuli väga vaevalt lisaks. Kui sain ühe rikka puukaupmehe käest, kes selle viskas sel korral murule, kui ta eest avasin värava, siis oli see mulle õnnelikumaid päevi.

Olin kuulnud, et niisuguseid ümmargusi rahasid olevat ka hõbedast ja kullast. Need säravat nagu päike ja öösel olevat nad valged ja hiilgavat pimeduses. Mina ei olnud neid küll näinud, aga minu kujutuses nad elasid ja kerkisid vahel isegi mu vaimusilme ette.

Karjamaa, kus minu isa kaitses küla karja, ei olnud mitte niisugune kõva nõmm nagu see siin. Seal olid sees soised kohad, kust raske oli loomi välja ajada. Nad

tikkusid niisugustele kohtadele, sest sooservadel kasvas pikk rohi. Mõisa käsul lõikasid külamehed mõnelt poolt kraavid läbi ja küla karjasele anti kindel käsk: vaata hoolega järele, et loomad sisse ei talla kraavikaldaid. Varsti hakkas kraavikallastel haljendama orashein, mida loomad eriliselt himustasid.

See oli ühel õhtul õige hilja, kui kuulsin, et isa mind hüüdis. Olgugi et hääl vaevalt ulatus mu kõrvu, kuid ometi sain aru, et ta mind kutsub appi. Ma ei läinud, tegin, nagu ei kuuleks ma ta häält.

Pikkamisi kogunesid loomad küla lähedale võhmale, aga ei olnud nende järel karjast nagu harilikult. Ma ei pööranud sellele tähelepanu ja saatsin loomad koju.

Jõudes koju ja jäädes üksi, tundsin igavust. Olgugi et me teineteist ei osanud armastada, olgugi et mu isa õrnust avaldavaid sõnu oma lapse vastu ei tundnud, kuid sellest hoolimata oli mul täna õhtul igav. Vaatasin välja väikesest neljanurgelisest suitsenud ja roostetanud ruutudega aknast ja ootasin oma isa.

Ta ei tulnud.

Pikkamisi laskus pimedus alla ja mattis mu silme eest kinni metsaparda, siis lähedal olevad puud, kuni ma viimaks ei näinud oma õueaedagi. Vaatasin ikkagi. Vahel näis, nagu oleks ta sammunud üle õue, siis tõusis ja kasvas see kogu otse pilvedeni ja sealsamas sulas jälle kokku ja kadus mu silmist.

Nüüd kuuldus õuest kohin. Oli vist tõusnud tugev tuul. Paar toa ees kasvavat kaske kummardusid otse maani ja lõidki vist oma narmasokstega vastu ruute.

Aga isa ei tulnud.

Tundsin nälga. Kõhu tühjus tegi mulle valu. Aga aknalt ei läinud ma ära, ootasin isa. Ahastasin, miks ta ei tule, miks ta ei tule ega anna mulle süüa. Minus kerkis viha ja ma soovisin enesele surma otse kättemaksuks temale, et ta ei tule ega anna mulle süüa. Juhtumisi vaatasin enese taha. Nägin: olin kottpimedas ruumis, maetud nagu hauda, kus ei julge hingegi tõmmata. Nüüd nagu oleks kuuldunud ahju pealt, kus harilikult magas mu isa, norskamine, norin. Millal ta sinna läks? Teadsin, et teda seal ei ole, aga ometi kuulsin ta harilikku norskamist.

Mul tõusis hirm. Ei julgenud ennast liigutada, tundus, nagu oleks keegi minu selja taga, kes mind haarab vähemagi liigutuse puhul.

Seal kuulsin hüüdu. See oli mu isa hääl. Kust see kostis, seda ei saanud aru. Jälle tugev tuule mühin. Nüüd hüüdis ta jälle. See oli õhtune hääl ja nüüd kuuldus see vahetpidamata mu kõrvus. Ta kukkus vist kraavi ja uppus seal. Selgesti nägin teda kummuli vees, kus ta laip oli tursunud ja kus ta hing rändas ringi. Ta tuleb muidugi kodukäijana kõige enne oma sauna juurde. Kas ei oldud küllalt nähtud tonte ja kodukäijaid, — need ongi kõigepealt undlikud surnud. Midagi sööstis vastu seina ja see hoop oli väikest hütikest kõikuma panevalt tugev. Üle õue läks keegi, midagi oli, mis lohises nagu suur must heinasaad. Tõusis suur kära, see kuuldus igalt poolt, ruumist, väljast. See oli inimeste kõne. Arvasin — nüüd tuleb isa, keegi on temaga ühes. Midagi liikus õues ja tuli aknale lähedale. Lõgistati ukse kallal, aga seda ei avatud. Või avatigi, sest väikest tuba täitis tuulepuhang. Uuesti uppus kõik vaikusse. Mulle tuli meelde lugu, kus hiljuti loobiti Andruse peres tuhk koldest ja keriselt kivid. Tahtmata silmitsesin ahjupealset ja seal istuski mu isa, ta pikad hobusejalad ulatusid kaugele üle ääre. Tal oli käes must kerisekivi, millega ähvardas mind visata.

Karjatasin ja jooksin eest. Aga nüüd ei näinud ma midagi, olin pimeduses nagu hauas. Oli kadunud mu silmist ka väike neljanurgeline suitsenud ruutudega aken.

Kuulsin ukse taga kraapimist, kuuldus sealt mingi ulgumisetaoline veniv toon. See kordus uuesti, veelgi valjemini. Kõik mu ümber liikus, midagi lendas mu silma eest mööda; tundsin selgesti, et mind puudutati. Seal tabas mu käsi reialtse ust, lükkasin selle lahti ja põgenesin sealtkaudu välja. Jooksin, jooksin, aga tundsin, et mind aetakse taga. Keegi haaraski kinni minust. Enam ma ei mäletagi, ainult seda tean, et langesin karjatades.

Ärgates nägin, et hommik oli lähedal, sest koit värvis kogu hommikupoolse taevakaare verekarvaliseks. Ei märganudki, kus olen. Külm oli, värisesin kogu kehast. Mu viletsad riided olid kastest ligedad. Aga üks hinge-

line oli mu lähedal. Ta oli end surunud mu vastu ja nüüd vaatas ta mulle otsa. See oli naabri noor koer, kellega alati mängisin ja kes sel põhjusel igatses mu seltsi.

Meelde tulles eileõhtune lugu ja põgenemine, sain nüüd isegi aru, et minul seal ei olnud midagi karta. See oli tuul, mis klõbistas, isa kuju ahju äärel oli muidugi ainult silme ees. Nüüd kuuldusid perede õuest loomakellade kõlksatused. Perenaised olid lüpsiga lõpul ja ajasid karju välja karjaaedadest. Muidugi oli mu isa juba külatänaval karjal vastas.

Päike tõusis ja ta kiired heitsid kullasäralist valgust puude ladvule.

Jooksin tänavale, aga mu isa ei olnud seal. Kutsuti karjast. Läksin koju. Meie hütt oli tühi.

Pea oligi kõigil teada, et karjane kadunud. Kui nüüd minu käest kuuldi, et õhtul kuulsin ta hüüdu, läksid mehed teda otsima. Ta leiti peagi. Vanake oli kraavi kukkunud, kust ta omal jõul ei suutnud tõusta. Öö vältel oli ta vees niivõrd üles pundunud, et ma teda esimesel silmapilgul ei tundnudki.

Erilist kahju ma isa järele ei tundnud, sest olgugi ühes elades, olime ikkagi jäänud teineteisele hoopis võõraks.

Tõstnud vanakese laiba kraavikaldale, jäid paar meest ta juurde valvama, kuna teised läksid sellest teatama talitajale. Nagu teada, ei olnud luba niiviisi surmasaanuid ära tuua, vaid neid pidid ennemalt politsei ja teised ametimehed üle vaatama. Juuresolijad läksid eemale võhmale istuma ja piipu panema. Neil oli see nähtavasti üsna ükskõik, mis seal lamas: oli see vana karjase laip või mõni palginott.

Istusin isa juures. Mulle tuli midagi meelde. Ootasin, kuni mind keegi seal tähele ei pannud. Pistsin siis käe laiba pükste tasku ja leidsingi sealt selle, mida aimasin. See oli pisuke, aga õige raske karvasest lambanahast kotikene. Olin tähele pannud, et isa seda kotikest alati hoolega valvas, pannes ta ööseks lautsikul enese alla ja vahel ta sisu vaadeldes. Mind ei lubanud ta ilmaski olla viimase talituse aegu läheduses.

Sattusin ärevusse, nii raske oli kotikene mu värisevatele kätele, et peaaegu ei suutnud teda kanda.

Teadsin: selles kotikeses oli raha.

Küll oleksin ta heameelega avanud ja vaadelnud ta sisu, aga ma ei julgenud. Kui pea ei võiks seda mõni näha ja minu käest mu varanduse röövida. Otsisin peidukohta siit, otsisin teisest kohast, aga ikka ei arvanud kohta küllalt julgeks, kus võiksin oma varandust vaadelda. Lõpuks leidsin üksikul võhmal paksu kadakapõõsa, ja ümbrust hoolega igalt poolt silmitsenud, julgesin seal kotikese avada. Mul silmade ees lõi otse kirjuks ja süda peksis meeletult: mu ees oli suur hunnik raha. Kotis oli hõberaha, kuldtükke; niisuguseid vaskkopikaid, nagu minul enesel mõningad, oli hoopis vähe. Mõistagi, et olin alles niivõrd rumal, et raha veel ei osanud kokku arvata. Kuid ega seda polnud vajagi. Eks olnud teadmine, mul on nüüd palju raha, hingele küllalt hea.

Silmitsesin rahasid otse ennast unustades. Kuldtükke ei olnud ma ennemalt näinud, aga nende sära jõin silmadega. Eks olnud ma küllalt näinud koidukuma, eks olnud ma näinud, kui eha verevaks lõi õhtukaare. Aga mis oli nende helk kulla vastu, mis lõi mu silmad otse pimedaks. Ma ei julgenud neid kotist välja tõsta, sest kui pea ei või ta kukkuda käest rohtu või mulda, nii et ma teda pärast ei leiagi. Kui keegi nüüd juhtuks äkitselt vaatama mul üle õla ja kahmaks mu käest ära koti. See mõte ajas hirmu peale, nii et lõin otse kangeks. Ruttu peitsin koti oma armetute pükste taskusse, sellejuures teda hoolega hoides käega.

Nüüd tuli mulle suur mure. Kuhu lähen selle rahaga? Kui magama jään, kas ei võta teda siis mõni minu käest? Kuhu ta peidan? Matan kuhugi kivi alla, peidan kiviaia sisse. Aga kui keegi seda salaja näeb ja läheb pärast vaatama. Ta leiab ja võtab. See mõte surus välja hirmuhigi. Ahastus lõi nagu voog üle pea, sest ma ei teadnud, kuhu ja kuidas seda raha peita.

«Põgene siit ära,» kõneles hääl mu sees ja ma kuulsin seda oma kõrvades, seda ütlesid mulle puuoksad, see oli mu ümber igal pool. «Keegi ei tule sind otsima. Aga siin võetakse raha su käest.»

Põgenesingi, ilma et oleksin peale seda oma isa laipa näinud. Mõistagi, et mind keegi ei hakanud taga otsima, sest neil oli heameelgi, et said lahti sandipoisist. Kellele

oleks läinud mind siis vajagi, sest ma ei olnud veel töömees.

Hulkusin ringi kerjusena ilma eesmärgita. Leidus häid inimesi, kes andsid mulle leiba. Hirmu kandsin enesega alati ühes, arvates, et keegi tuleb ja võtab minult ära raha. Vastutulija eest põrkasin kõrvale teelt, sest mu eest oli, nagu peaks ta teadma, et kannan taskus raha. Ei läinud mööda hetkegi, kus ma kahmates ei katsunud, kas kotike on mul alles.

Tervelt kuus aastat möödus, enne kui ma õieti teada sain, kui suur on see rahahulk, mida kaasas kannan. Kolmsada viiskümmend rubla kullas ja hõbedas kandsin enesega alati kaasas ja kerjasin aastate kaupa.

Nüüd olin juba kasvanud poisiks, kes võib tööd teha ja kellele kerjates leiba ei antud, vaid hurjutati. Teenisin õige mitmel pool, aga kaua ma kuskil paika ei pidanud ja teiste omasugustega ma ka ei seltsinud. Alaliselt ligiolev rahakott tegi selleks takistusi. Kui pea ei või tulla avalikuks minu rikkus. Mida suuremaks kasvasin, seda hoolsamaks muutusin ka raha hoidmises. Nüüd olin juba niivõrd tark, et mul oli õiget aimu oma rikkusest. Viina ja õlle tilk ei pääsenud üle huulte, sest olin teadlik, et purjus inimene kaotab oma aru. Oli neid, kes kiitsid mind eeskujulikuks ja imestasid, kuidas kerjuspoiss võib kasvada niisuguseks. Muidugi jäi neile see teadmatuks, mis mind hoidis kõigest sellest eemale, mida kutsutakse harilikult nooruse kergemeelsuseks ja vallatuseks.

Juhtusin saama aastate ühest kohast teise rändamise järel teenistusekoha vana ausameelse Ranna möldri juurde. Ja seda kohta pidasingi senini, kuni hakkasin omaette peremeheks. Siin oli mul sellepoolest kergem elada, et olin üksi teenijaks ja vana abielupaar ilmaski minu elusse ei tunginud. Siingi peitsin esiotsa oma raha katuseräästa, põranda kivide alla või mõnesse muusse kohta, sest ta oli mulle töö juures takistuseks. Aga niisugusel puhul ei saanud rahu. Äkitselt nagu oleks mulle keegi kõrva kisendanud, et katus on põlema läinud, ja ma jooksin kohe peksleval südamel vaatama. Kui nüüd midagi ei olnud, tõin ikkagi rahakoti peidupaigast välja ja otsisin talle jälle uue koha.

Mölder oli minuga kui tööka noormehega rahul ja maksis korraliku palga.

Ma ei raisanud ilmaaegu kopikat. Olin juba küllalt teadlik oma varanduse suurusest ja ta kasvamine oli mul alati meeles. Nüüd tuli mind vaevama uus mure: kuidas ma võiksin saada rohkem raha. Olgugi palk korralik, kuid sellest sain küllalt aru, et sellel teel ma oma varandust ometi ei suuda kuigi palju kasvatada. Ta suureneb hoopis pikkamisi.

Pidasin aru mõnesugusest ettevõttest, aga kõik need plaanid olid mu silmis ometi udused. Ja pealegi hoiatas mind kartus, sest mitmed jõukadki mehed on oma ettevõtete läbi jäänud vaeseks. Kui hõlpsalt võib mu raha minna hoopis kaduma.

Ometi tõi juhus mu elule pöörde.

Viinavere küla lähedal oli pood, mida pidas vana poissmehest kaupmees. See leiti oma toast surnuna. Teati kõnelda, et südamerabandus olevat ta elu lõpetanud.

«Tühja see pood nüüd jooksis, või mis kaupa seal sees oligi,» kõneles kord mölder. «Aga ega see halb koht olegi. Kui seal oleks sees noor tubli mees, seal võiks kindlasti raha teha.»

See jutt hakkas mu pähe nagu ving ega lahkunud sealt ei täna ega homme. Ikka helisesid möldri sõnad: seal võiks raha teha. Kui mina nüüd selle kaupluse enese kätte võtaksin? Siis tuleks mulle alaliselt raha juurde. Mu rikkus kasvaks hoopis jõudsamalt kui siinses teenistuses. Otse magus tundus mõte, kui mul on päratu hulk raha, hulk kulda, nii et seda võin võtta mitu peotäit. Võin suure laua üleni katta nende läikivate kuldtükkidega.

Küll hoiatas teine mõte, et seegi raha võib kaduma minna, riisujad võivad sisse tungida, mind ennast võidakse maha lüüa. Nii vaheldusid mõtted ja ma ei saanud hetkekski rahu. Olin kui haige, nii et mind tuli sageli mõtetest nagu unest äratada.

Ma ei teadnud, mida ette võtta, olin nagu rändaja teelahkmel, kes ei tea, kumba kätt minna.

Ilma et oleksin õieti teadnudki, mida ette võtta, ajasin ühel hommikul ülle paremad riided. Mind ajas taga tung, et täna pean minema välja.

Seda märkas ka mölder.

Küsimusele, kuhu ma lähen, ei osanud talle anda vastust, mis võis paista küll õige imelikuna.

Kui ta teist korda küsimust kordas, laususin nagu süüdlane, et tahaksin poodi enesele võtta.

«Ah poodi? Kust sa teda võtad,» ütles mölder. «Tule tuppa. Kõneleme sellest asjast pikemalt.»

«Poe rendib välja mõisahärra,» seletas ta, «ja ma ei usu, et ta selle igaühe kätte annab, kes tuleb küsima ja keda ta ei tunne. Pealegi nõuab poe võtmine õige hea summa, kui tahetakse teda panna hästi jooksma.»

Seal oli see mees siis ka esimeseks inimeseks, kellele avaldasin oma rikkuse. Kui teenitud rublad juurde arvasin, kasvas mu rahahulk õige tubliks summaks.

«Kui asjalugu nii on,» lausus mölder heatahtlikult, «siis on sellest küljest lugu korras. Kui oled osanud siiamaale oma raha nii hästi hoida, siis oskad temaga muidugi ka edaspidi ümber käia. Aga teeme nii: sa oled härrale võõras, sulle ta poodi vist küll rendile ei annaks. Aga mina lähen tema jutule ja ütlen su eest mõne sõna. Ehk on sellest kasu.»

Tema eestkostmine aitas. Mõisnik andis poe minu kätte rendile.

Mõistagi, et minu kaupmeheks hakkamine äratas ümbruses imestust. Teati ju mind olevat täitsa vaene. Minu minevik oli neil nüüd juba teada ja üks tüütas teist küsimisega: kust pidin ma ometi võtma selle raha? Muidugi jäi see neile teadmatuks.

Kõik see, mis minust kõneldi, läks mulle vähe korda. Mind kiusas nüüd alaliselt mõte, kuidas rohkem raha teenida. Oli ju summa kõik maetud kauba alla ja sel põhjusel tundsin sageli hirmu, kui seda sealt enam tagasi ei saagi. Mu ahastus kasvas. Esiotsa tuldi vaatama uut kaupmeest, osteti ka ühte ja teist, aga pea tõusis nurin, et ma olevat liiga kallis. Aga taevake, ma pidin ju ometi teenima. Varsti kujunes aga seisukord niisuguseks, et päevas väga harvad korrad mu poe ust kulutati ja ostja nõudis hoopis tühist asja, mille eest ta maksis pisukese summa.

Otse meeleheitlikuks kujunes mu seisukord. Ei tulnud öösiti und, sest nägin selgesti, et olin oma raha matnud

kauba alla, mis nüüd riiulitel seisab, repetab ja lõpuks enam kuigi palju ei ole väärt. Pidasin aru poodi kõige täiega edasi anda, aga selgus seegi, et oleksin selle läbi üle poole kaotanud oma rahast.

Inimeste hulgas liikus aga jutt, et mina ei olevat kellegi kaupmees, vaid viimane nöörija.

Mu pood seisis päevad läbi tühi, aga sellest hoolimata pidin tema eest maksma mõisnikule kõrget renti.

See oli kord õhtu eel, kui poodi tuli Pikapalgi Peeter, suure koha peremees. Ta oli tublisti purjus.

«Tulin õige vaatama, mis see hingenöörija siin üksi konutab,» kõneles mees. «Tahan vaadata, ons see tõsi, mis kõneldakse.»

Mu küsimuse peale, mis nad siis kõnelevad, tõstis ta mu poole vihase vaate.

«Ah ei tea ise. Vana sodi kaup poes, aga ise võtad hingehinda. Kes kurat see siis ennast õige laseb nöörida. Näita mulle tallanahka!»

Panin nahakimbu ta ette letilauale.

Vanamees valis tüki välja, paiskas selle mu ette ja küsis hinda.

Aga ma ei olnud sel päeval müünud mitte kopikagi eest. Ja mu suust tuli hind, mis ületas õige hinna küll kolmekordselt.

Vaevalt tõusis sõna mu suust, kui käis kõva hoop paksu nahatükiga mulle vastu palet.

«Säh sulle, masuurikas,» lausus vanamees. «Ons see kellegi ristiinimese hind. Kakskümmend viis kopikat maksab see, mitte krossi rohkem. Annad sellega?»

Kuid see hoop lõi mu pea selgeks. Olgugi et mu käed tõusid ta kallale sööstmiseks, jäin siiski ruttu rahuliseks.

«Sa lööd mind. Kas sa siis aru ei saa, et ütlesin seda nii naljaks. Kakskümmend kolm kopikat on selle naha hind.»

Vanamehe nägu vedas tõsiseks.

«Tõesti, see pole siis mingi nöörimine.»

Edasi urises ta rohkem enesele. «Nad ei tunne siis asja. Noh — pole viga, küllap nad hakkavad tulema su poodi.»

Ja sellel hoobil oli minu elus õige tubli tähendus.

Sain aru, et niiviisi kaubeldes ma ei jõua kuigi kaugele ja tegin pöörde: hakkasin müüma võimalikult väikese vaheltkasuga. Ei läinud kuigi palju aega, kui leidsin enese elavalt tegevusest. Mu pood jooksis haruldase hooga ja sellega ühtlasi kasvas mu varandus. Lõpmata meeleheaga võisin õhtuti kokku võtta, mitu rubla olin rikkamaks läinud päeva vältel. Ometi võrreldes selleaegseid tundmusi lapsepõlve omadega, kus mul oli taskus rahakott, ilma et mul oleks aimu olnud ta sisu suurusest, pean tunnistama, et neil tunnetel oli lõpmatu vahe. Lapsepõlves otse põletas see raha mu hinge, nägin temast und, hoidsin teda tundide kaupa peos, kuid nüüd ei suutnud ta mind enam sellel mõõdul soojendada. Muidugi nõudis igapäevane töö ja talitus oma osa ja väsinult vajusin voodi, kus uni mind suutis vallandada mu tegevusest.

Kui õnnelik olin, sest mu varandus kasvas.

See oli üks ennejõulune aeg. Teed olid sel aastal lumetud ja inimestel linnapääsemine raske. Seda parem oli jälle minu teenistus, sest pood jooksis hästi. Ei või ju pühasid vastu võtta ilma saiajahuta, suhkruta ja niisugust kraami tuli mul muretseda.

Nagu tähendasin, olin õhtuti küllalt väsinud, aga niipea kui õhtuti päeval kogutud rahasumma enese ette lauale asetasin, kadus ka väsimus. Nende kõlin oli mu kõrvadele magus, nende helk mu silmadele meeldiv. Ladusin nad nii ja naa hunnikutesse ja see tegevus pakkus mu südamele haruldast lõbu. Tuli ka seda ette, et enese hoopis unustasin rahahunniku juures ja alles siis ärkasin nagu unest, kui juba oli möödunud südaöö.

Võiks öelda, ma mängisin rahadega nagu poisikesed oja ääres veest uhutud libedate kividega. Arvasin oma summad kokku mitmele korrale, rehkendasin nädalate ja kuude peale kokku, kui rikas olen sel ja sel ajal.

Ei saa ütelda, et mu elu, olgugi õnnelik, oleks olnud vaba rahutusest. Kas ei olnud siis seda ette tulnud, et riisujad tungisid sisse, lõid maha inimese ja riisusid ta raha. Niisugused mõtted valmistasid mulle rohkesti tunde, mis olid täis rahutust, mis tõusid sageli otse ahastuseks. Koormaga tulles suutsid vastu pidada mu ergud, et tundide kaupa hoidsin käes laskevalmis revolv-

rit ja teritasin kõrva iga vähemagi kõrvalt kuulduva hääle jaoks.

Pood oli elamisruumist lahutatud ainult õhukese seinaga.

Mäletan hästigi ühte õhtut. Mu ees laual olid rahahunnikud. Mõistagi, et seda keegi väljast ei võinudki näha, sest uksed ja aknad olin hoolega üle löönud tugeva raudkarraga. Sellel õhtul mühises õues vali torm, keerutades hangedeks kokku tuherat lund. Vahel heitis torm jäätisega segatud lund vastu aknaluuki.

Äkitselt kuulsin midagi kompsimisetaolist. Kustpoolt see kostis, seda ei suutnud teha kindlaks. Ilma et oleksin jõudnud õieti midagi veel mõeldagi, tundsin, kuidas jõud kadus mu kätest. Kuulatasin, rahad näppude vahel. Kostis veel paar tumedat mütsu ja siis vaikis.

Mul oli hirm, hirm, mis mind otse küpsetas. Küll püüdsin ennast trööstida, et see oli juhtumisi. Vist kiskus torm midagi lahti ja heitis vastu seina. Aga see kõik ei suutnud aidata. Kogu mu keha üle lagunes midagi peenikese ämblikuvõrgu taolist.

Kuulatasin, kuulasin kogu jõuga, ilma et oleksin liigutanud ühtegi liiget.

Tüki aja pärast kostsid uuesti mürtsud. Nüüd teadsin: tungitakse poodi. Oli nagu kellegi nägematu käsi, mis hoidis kinni mu hingamiselundid. Kuigi oleksin tahtnud kisendada, poleks mu suust tulnud vähematki häält. Sind riisutakse paljaks, sind tapetakse täna öösel! Nii kisendati mu kõrvakuulmetesse. Mis teha? Kust saada abi? Ma ei osanud midagi mõtelda. Neid on palju — vastupanek ei päästa.

Äkitselt kuuldus kõlin. See oli niivõrd vali, nagu oleks kokku langenud mingi klaasist ehitatud maja.

Kõlin vabastas minu tardumusest.

«Vargad, vargad!» kisendasin. Haarasin ahju eest raske puulõhkumiskirve, kiskusin valla ukse ja kargasin kisendades poodi. Sellejuures ei tulnud mul meelde mõelda sellele, et see võiks olla mulle elukardetav.

Poes ei olnud kedagi, sest sissetungijad olid jõudnud purustada ainult aknaruudu. Nad põgenesid.

Tuppa ma tagasi ei läinud. Kogu öö istusin poes ja valvasin. Esmalt kuuldus ainult tormi mühin ja vahete-

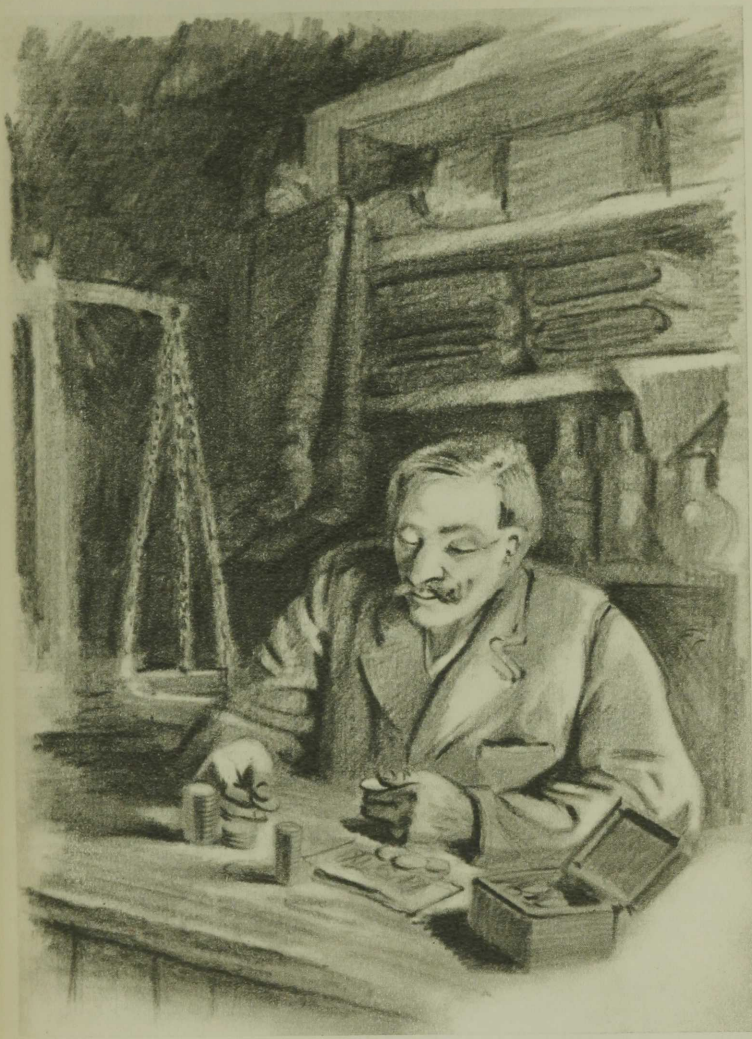

Võiks öelda, ma mängisin rahadega nagu poisikesed oja ääres veest uhutud libedate kividega.

vahel paiskus läbi katkise ruudu lumi ruumi. Külm tuul täitis poodi. Ma ei saanudki lahkuda, sest pikapeale hakkasin kuulma samme, nagu jutupominat, nagu oleks kuskil inimene köhinud, aevastanud. Ah nad valvavad ja ootavad, et pärastpoole uuesti sisse tungida.

Kuidas küll pigistasid mu sõrmed tugevasti kirve vart.

Ma ootasin neid. Ei andnud enesest märku, ei tõstnud tühja kasti akna ette. Minu eest pidi kellegi nägu igal hetkel ilmuma akna taha.

Ja nii valvasingi kogu selle ennejõuluse aastapikkuse öö.

Sellest ööst peale muutus mu elu hoopis raskemaks.

Igas inimeses, kes poodi tuli, nägin ma varast ja riisujat. Juba nende ümberpiiluv ja otsiv vaade tahtis mulle kinnitada, et inimene otsib seda, mis talle kõige väärtuslikum. Otse surmani väsitas õhtuks see hoolega valvamine. Ei julgenud enam kellelegi korraks selga pöörata, sest mul nagu oleksid kasvanud äkitselt silmad selja taha. Ikka nägin, kuidas inimene sirutas välja käe ja tahtis midagi kahmata. Öösiti ei tulnud uni, sest kõige vähem krabin, liikumine, häälitsus sundis mind tõstma pead, kahmama kaitseriista ja kuulatama äärmise pingutamisega tunni või kaks. Suruski korraks räämastus silmalaud, aga seal ärkasin — kargasin sageli isegi voodist välja, sest kuulsin midagi ometi küllalt selgesti. Seisin nüüd püsti keset tuba ja öö jahedus pani mind lõdisema.

Alles pikkamisi vaibus mu ärevus ja nii võisin heita uuesti voodi.

Sageli hirmutas mind putuka tiksutamine seinas, sageli mu omagi südame tuksumine, sageli hääled, mis sündisid mu kõrvades.

Nõnda elasin kogu pika talve. Jäin jõult nõrgaks, nii et otse kõikusin jalgel. Mu silmad vajusid auku ja nende ümber asetusid sinised tarad. Oli ka neid, kes mulle ütlesid, et mina olevat näost hoopis lõppenud. Mul olevat verevaesuse viga.

Kevade poole pikenevad päevad tõid mulle kergendust. Nad lühendasid mu öösist valveaega ja pääsin välja ka

talvisest rahutusest ja ärevusest. Muidugi mõjus ka see omajagu, et peale seda midagi enam tõeliselt ei kordunud, mis oleks uuesti suurendanud mu kartust.

Jõudsid kätte kevadised pühad ja mul oli nüüd iga päev poes küllalt tegemist. Mäletan, kuidas tundsin rõõmu, teades, et rahasumma kasvab erilise hooga. Mul oli kodus õige rohkesti sularaha, mida alati enesega ühes kandsin. Tuppa ma raha ei jätnud, sest võib-olla hiilib keegi minu teadmata sisse ja sealt on tal kerge seda leida.

Ühel õhtul viimaste teede ajal oli tung poes õige suur ja mul tuli tiidsasti rohkeid nõudeid täites talitada.

Üsna hiljapeale jäi pood tühjaks. Istus ja viitis aega seal veel vana Alttoa peremees Madis. Tihtigi istus ta õige jõude poes, suitsetas, jutustas, sest hädise tervise pärast polnud temast töömehena kuigi asja.

Lõpuks läks temagi.

Uksed, aknaluugid suletud, tõmbasin lõpuks sahtli lahti, et rahakarpi tuppa viia. Kogu ilm lõi mu silme ees mustaks. Rahakarpi ei olnud sahtlis. Tõmbasin ta välja, keerasin ta letile kummuli. Karpi ei olnud. Jooksin ja otsisin kohast, kuhu ta harilikult peitsin. Ka seal ei olnud. Sööstsin uuesti kauplusse, pöörasin kogu kraami segamini, otsisin ilma mingi plaanita, märatsesin nagu hullumeelne, aga rahakarpi ei leidnud.

Otse nõrgameelsena jäin seisma keset kauplust. Minu ümber oli nagu määratust maruhoost kõik segamini paisatud. Ma ei osanud midagi mõtelda — ainult üht kisendas iga mu liige, iga sooneotsake: sa oled paljaks varastatud! Kõik see, mis sa oled kogunud, on läinud. Sa ei saa seda ilmaski kätte.

Midagi mõttetaolist välgatas läbi pea. Mis see oli, ei suutnud ma isegi tabada. Kiskusin ukse lahti ja jooksin Alttoale.

Mäletan seda: pererahvas sõi õhtust. Nende imestus ei olnud vististi väike, kui tuppa jooksin, üleni jahutolmuga kaetud.

Aga kogu pere pilgud, mis ainiti viibisid minu peal, taltsutasid mind võib-olla ainult hetkeks. Vanaperemees tõusiski laua juurest üles, aga ta ei saanud astuda sammugi, kui kõige jõuga haarasin kinni ta rinnust.

«Sa oled röövel, sa varastasid mu raha,» karjusin piiramata hooga.

Vanakest rabas ehmatusehoog niivõrd võimsalt, et ta otse kadus mu käte vahelt. Ta kukkus maha. Naised tõstsid läbilõikava hirmukisa.

Noorperemees, sulane ja seal juhuslikult viibiv veel üks külamees kargasid mu kallale, tõmbasid vanaperemehe pealt ja püüdsid mu käed väänata selja taha. Neil oli küllalt põhjust uskuda ja arvata, et neil on tegemist hullumeelsega. Algas visa, kauavältav heitlemine, sest tundsin olevat enesel haruldase jõu. Mul oli selge, nad tahavad mind tappa, et siis kartmatult võiksid omandada mu raha.

Raugeski mu jõud ja mind suruti ahju taha põrandale.

«Tapke siis mind!» kisendasin neile näkku. «Siis teate, et olete oma töö teinud hästi.»

Nägin nüüd vanaperemehe nägu, kes mulle vaatas otsa. Ta ninast imbus verd.

Noormehi kõrvale lükates küsis ta minult kaastundlikult: «Mis teil on, kaupmees?»

Niisugune silmakirjalisus ärritas mind veel suuremale vihale. Tema küsib! Kas ta ei istunud sageli leti ääres? Muidugi valvas ja vahtis ta parajat silmapilku, kus võiks mu rahakarbi ära võtta. See oli tal seda hõlpsam, et ma ei märganud teda kartagi. Ja täna, kus mul oli rohkesti tegemist, leidis ta selleks paraja hetke.

«Ah, sa küsid, mis mul on? Kus on mu raha?»

Võib-olla tegin liigutuse tõusmiseks, kuid tugevad käed surusid minu uuesti maha.

«Laske ta lahti,» ütles vanaperemees. «Ega ta mõni metsloom ole.»

Ta lükkas noored mehed kõrvale ja istus mu lähedale toolile.

«Kuulge, kõnelge ometi, mis rahalugu see on?»

Minu eest oli vanamehe kavalus ometi küllalt läbipaistev. Keegi teine ei võinud minu raha võtta ilma tema nägemata. Tema ju istus kogu õhtu leti ääres.

«Sina küsid? Sina varastasid ära mu raha. Kas sa ei istunud leti ääres. Sealt sahtlist kaduski raha.»

«See on tõsi, et ma õhtul poes olin,» kõneles vana-

mees. «Aga jumal näeb, et ma ei ole teilt ega kelleltki teiselt kopikat oma elus võtnud. Mina olen sellest patust puhas.»

Need sõnad ütles ta niisuguse uhkuse ja tõeväljendusega, et nad minusse avaldasid mõju. Olin ju minagi teda alati usaldanud, oli tema üks neist vähestest, kelle vastu mul ennemalt ilmaski kahtlust ei tõusnud. Nüüd lõi mu eest nagu selgemaks ja mul tuli eneselgi ette, et jooksin kui nõrgameelne siia. Mul polnud põhjust teda süüdistada. Ta oli hea südamega haiglane inimene, võib-olla üks neist vähestest, kes minust tõepoolest pidasid lugu.

Mul hakkas kahju, et teda lõin, sest pühkimisest hoolimata imbus ikkagi ta ninast verd.

Minu hinge valdas äkitselt minule ennemalt tundmatu ja arusaamatu hoog. Lõin käed silmade ette ja hakkasin nutma. See tuli niisuguse jõuga, mille allasurumiseks olin jõuetu. Veidi aega valanud pisaraid, sain aru, et ometi ei julge kellelegi silmi vaadata. Tõusin üles ja tahtsin põgeneda sellest majast, nende inimeste hulgast, kelle imestavad pilgud pistsid mind teravate okastena.

Vanaperemees võttis minust kinni ja tähendas: «Istuge ometi veidi. Kõnelge meile seda, mis lugu on selle vargusega.»

See toon oli niivõrd südamlik ja sõbralik, et ei suutnud panna selle vastu.

«Täna, sahtlist. Viidi kogu mu varandus.»

See äratas kõigis kuulajais nähtavalt kaastunnet.

Aga ega neil minu trööstimiseks midagi olnud ütelda. Ega mul siit ka mingit abi olnud loota. Ega me saanudki mingit kõnet alustada, sest meie mõtted olid üksteisest määratu kaugel.

Keerasin ümber ja tulin välja toast.

Koju minnes nägin siit ja sealt mu peale vahtivat imelisi silmi. Võib-olla valvati mind. Ma jooksin. Jõudsin koju. Lamp põles. Seisatasin. Kuulsin oma ümber liikumist. Vaatasin ainiti. Siin ja seal hakkasid laialivisatud pakid ja karbid liikuma. Kiskusin silmad pärani, sest eemal seina ääres hüples mu kaotsiläinud rahakarp. Jooksin teda võtma, põrgates hoogsalt vastu seina.

Kadunud oli karp. Aga samal hetkel hüppas ta keset põrandat koli hulgas. Kargasin ta poole, aga ta venis pikaks, kadus mu käte vahelt ja nüüd nägin selgesti, et läks uksest välja. Jooksin järele, oli kadunud. Mulle lõi vastu kevadine rõske õhk.

Tulin tagasi poodi, istusin, toetades pea käe najale. Olin väsinud ja roidunud. Löön silmad ukse poole. Sealt vaatab sisse mu rahakarp, aga tal oli nüüd otsas inimese pea, irvitav suu. Jooksin uuesti välja. Aia ääres oli veel lund. Aga see ei olnudki lumi, see oli rahahunnik, selge läikiv kuld. Surusin käed hunnikusse, kuulsin raha kõlinat, ta läige pimestas mu silmad. Toppisin teda taskutesse, põue, naersin valjusti, sest nüüd olin ometi palju rikkam kui kunagi ennemalt.

Edasi kustus kõik mu mälestusest.

Ometi ei jäänud mu pärastine elu mu eest teadmatuks.

Kiiresti käinud teade läbi kogu ümbruse, et kaupmees on jäänud nõdrameelseks. Sellal leidus ometigi inimene, kes tuli mulle appi ja kes võttis valve alla mu maja ja varanduse. See oli Ranna mölder. Vanamees põetas mind kõige suurema hoole ja armastusega, tasus mu eest Tartus haigemajakulud ja tema suurimaks rõõmuks paranesin õige kiiresti. Möödunud oli paar aastat, kui tema poole sisse astusin. Ta võttis mind vastu suure rõõmuga, sest ta armastus ja hoolitsus olid andnud häid tagajärgi. Ka oli ta leidnud mu rahakarbi, mille olin pannud riiulile riietepakkide taha. Olin seega endiselt jõukas mees, nii et oleksin võinud jätkata oma endist tegevust.

Kuid tundes oma jõu nõrkust, ei tahtnud ma enam midagi ette võtta. Ma olin sisemiselt muutunud, sest puudus mul see himu raha järele, mis mind ennemalt valdas ööd ja päevad. Olin nagu segane sügisene ilm, kui ei ole vihma ega päikesepaistet. Mis ma tahan, mida soovin, seda ei osanud ega teadnud enesele ütelda.

«Noh, oma peate minult vastu võtma,» kõneles vana hea inimene. «Ega tal minu käes ole kindel koht, sest kes teab, kauaks mind. Pärast oleks teil ehk tülikas teda nõuda.»

«Võtke siis ometi minu hoolitsemise ja ravitsemise kulud maha.»

«Midagi ei ole mul võtta, sest kõik väljaandmised tegin teie omadest summadest.»

«Aga ma ei tahagi raha.»

«Sa oled imelik inimene. Raha on vajaline eluülespidamiseks. Ilma rahata ei saa sa ometi midagi ette võtta.»

Kuuldes mu tervekssaamisest, kutsus mõisnik mind enese juurde ja pakkus poodi uuesti mu kätte. Tähendas, et olevat minust ennemalt kui korralikust inimesest pidanud lugu, ja arvavat nüüdki, et ma suudan ausalt ja õiglaselt kauplust enese käes pidada.

Ilma et oleksin enesele nõudnud järelemõtlemiseks aega, ütlesin sealsamas, et ma ei taha poodi enda kätte. Kuidas edaspidiseks oma elu rajada, seda ei saanud ma kavatseda. Kuigi tahtsin midagi selletaolist mõelda, tundsin kohe, kuidas kõik mu meelest haihtus, mu mõtted läksid laiali kerge suitsuna, midagi ei jäänud mulle kätte, millest oleksin saanud võtta kinni. Mu hing, mu mõte näis mulle enesele võõrana, või õigem, see endine mina, kes oli mulle nüüd üsna tundmata. Kui ma endistel aastatel kogu oma hingega rippusin raha küljes, oli nüüd seisukord hoopis teine: mulle ei tulnud raha enam meeldegi, ta helk oli mu silmis tuhm, ta heli ei suutnud tungida mu kõrvu.

Aeg-ajalt muutus mu varandus mulle vastikuks. Hõbe ja kuld olid mulle surnud, nad ei suutnud äratada minus vähematki meeleliigutust. Kandsin raha enesega kaasas kui koormat, mille üle mul vististi oleks olnud rõõm, kui keegi mind oleks sellest vabastanud.

Elasin õieti ilma tegevuseta. Olgugi et võisin istuda ja vahtida tundide kaupa teatud kohta, kuid ometi ei suutnud ma midagi mõelda, mille üle mul enesel oleks olnud selgus. Ma nägin teiste inimeste rõõmu, kuulsin rõkkavat naeru, noorte kilkamist, hõiskeid õhtuti teedel ja saludes, kuid kõik see ei äratanud mu tähelepanu ega suutnud mind välja kiskuda mu vaikusest. Minul oli ise-ilm, mida ma küll ei mõistnud, neil teistel oli jälle oma ilm, ja nende kahe ilma vahel oli müür, millest ma ei ulatunud üle vaatama.

Esmalt paistis mu olek ümbrusele võõras; oli neidki, kes tulid mu juurde, püüdsid mind äratada, virgutada.

Aga nähes oma katsete tagajärjetust, loobusid neist edaspidiseks. Varsti saadi minuga juba harjuma ja minus ei leitudki midagi iseäralist. Võib olla, et nende arvates pidingi ma olema just niisugune.

Aga pikkamisi hakkas minus võtma maad üks iseäraline enneolematu tunne.

Nägin, kuidas lill magusasti lõhnavalt õilmitses ja ta õiele laskus mesilane ja imes enese täis õiekannudest. Ja nii lendasid tuhanded mesilased läbi päeva õielt õiele ja kogusid mett. Nad töötasid. Nende elul oli eesmärk. Sealsamas mu ees kargas linnukene siristades oksalt oksale. Küllap ta otsis midagi enesele pesa ehitamiseks. Või otsis ta toitu haudujale emalinnule. Neil mõlemail oli töö, neil mõlemail oli elamiseks eesmärk, neil mõlemail oli vaja elada.

Ja kuhu ma nüüd iial vaatasin, igal pool nägin liikumist, tööd. Igalt poolt kuulsin: meil on vaja elada, meie elul on eesmärk.

Otse ehmatades vaatasin nüüd ennast. Minu elul ei ole mingit eesmärki. Miski ei tingi seda, et ma peaksin elama, et mul vaja oleks elada. Mina hingan täitsa ilmaaegu õhku, kulutan päikese soojust. Millegipoolest ei kannataks ümbruskond, kui mind ei oleks. Kuigi ma nüüd midagi ette võtaksin, aga kellel oleks minu tööst kasu. Kuigi korjaksin hulga raha ja hoiaksin seda enese juures kõige suurema hoolega, mis oleks sellest kasu. Kellele saatis kasu kogu mu endine elu?

Need mõtted tõid enesega ühes suruva ahastuse, nii et päevad venisid aastatepikkusteks ja ööd otse otsasaamatuteks. Nägin, et inimesed mind vaatasid imestades, ja ma uskusin nende pilkudest, et nad mind põlgavad. Ka mina põlgasin neid ja minu ja inimeste vahel püsis jäine vahesein. Mulle tuli meelde: oleksin ma vana, oleksin ma päeva taoline, kus hakkab juba võimust võtma hämarus. Aga ma polnud vana, isegi kosusin ja tugevnesin, aga jõutunne tõi mulle ahastust, sest ma ei tahtnud ometi midagi ette võtta ja sellepärast polnud mulle ka jõudu vaja. Ainult tundsin, et tema tulekuga kasvas mu rahutus.

Pikkamisi, hoopis pikkamisi tuli mul mõte: mis oleks, kui sa hoopis kaoksid? Sinust pole kasu ei kellelgi tei-

sel, enesele oled ainult vaevaks. Siis saaksid hoopis vabaks. See mõte ei tulnud kaugeltki mitte täie selgusega, vaid tükeldatuna, üks lüli liitus teisele. Aga ta käis minuga kaasas, sosistas mulle alaliselt kõrvu, kuhugi ei suutnud ta eest minna. Kui ta algul kohe ei olnud mu meele järele, selle eest nagu hirmugi tundsin, siis pikkamisi muutus ta rohkem ja rohkem omaks ja ma hakkasin leidma õigeid ja mulle kasulikke põhjendusi. Sugugi ei tõstnud need mõtted mu hinges torme, vaid nad tulid vaikse tasase tuulena. Varstigi olin sealmaal, et enese hukkamise mõte oli mulle omane, kandsin teda meeleldi enesega ühes, leides, et see oleks kõige õigem talitada nii.

Ühel päeval tuleb minu juurde keegi naine ja palub nuttes, kas ma ei saaks teda natuke raha poolest aidata. Tema mees olevat surnud ja nüüd jäänud ta lastega kõige suuremasse puudusesse.

Ilma et oleksin temaga teinud pikemalt juttu, ilma et oleksin isegi midagi mõelnud, võtsin raske rahakoti ja andsin talle.

«Mine ja kasvata oma lapsi.»

Ta tänas mind ja läks.

Kuid pea tuli ta tagasi.

«Teie olete vist eksinud,» kõneles ta. «Olete andnud mulle nii suure summa, mida ma ei või vastu võtta.»

Ta pakkus mulle raha tagasi.

«Pea see omal,» vastasin õige kannatamatult. «Mul ei ole seda tarvis.»

Mul oli isegi hea meel, võib-olla naeratasingi. Ma tegin ometi inimesele head. Ega ma ei läinud seda pärima, kas tal oli tõepoolest puudus. Aga las elab nüüd jõukalt, las söövad need nälginud lapsed endid täis, las nad ajavad nüüd riided ülle, nii et nad ei tarvitse külmetada. Las teevad seda kõike minu rahaga. Võib olla, et oleksin oma raha juba ennemalt ära andnud, aga seda ei tulnud minult keegi nõudma. Küllap see naine nüüd kõneleb seda nii mitmelegi ja nimetab mind nõdrameelseks.

Las teised tunnevad ta õnne üle kadedustki.

Mõistagi, et see õnnelik naine seda ei suutnud pidada saladuses. Nüüd vaadati minu kui täieliku nõdrameelse

peale. Kes on seda ennemalt kuulnud, et inimene annab ära kogu varanduse võhivõõrale inimesele.

Olin sellal korteris küla sepa juures. Ma ei või ütelda, et mind koheldi siiamaale halvasti. Hoopis selle vastu, need inimesed olid mu vastu haruldaselt head ja sõbralikud. Kuid nüüd muutus seisukord: nad läksid vaenulikuks, sealjuures mulle andes mõista, et minu sealviibimine on neile tüliks ja koormav. Mingu mina sinna, nende juurde, kelle kätte andsin kergemeelselt oma rahasumma.

See vaenulik olek sünnitas mulle nalja. Küllap nad ootasid, et minult langeb nende rüppe korralik summa. Mingit muret ei teinud mulle tulevik, sest olin juba jõudnud otsusele, et mul teda ei ole.

Ootasin selleks ainult parajat ja sündsat silmapilku.

Täna anti mulle otsekohe teada, ma otsigu endale mujalt ulualune, sest ruum jääb neile kitsaks. Pole viga, ütlesin enesele, küllap minust juba õige pea vabanete. Ruttu ära — see näis mulle nüüd kõige mõistlikum ja panin isegi imeks, kuidas võttis see ennemalt nii kaua aega, kuni mõte sai täiesti omaks.

Sel päeval olid minu pererahval külalised, mingisugused eemalt sugulased. Nad pistsid pead kokku ja sosistasid ja kui ma neist mööda läksin, siis vedasin enesega ühes nende pilke. Neil oli põhjust vaadata seda nõdrameelset, kes annab ära oma varanduse ja nüüd ise asub nälgimisele.

«Täna on paras aeg,» laususin enesele. «Täna ei pane seda keegi tähele, täna on nad elavas jutus, nii et sina ei tule kellelegi meelde.»

Toppisin tasku juba ennemalt selleks muretsetud uue nööri. Läksin toast välja argselt ja ettevaatlikult. Oli imelik tunne, võiksin seda ehk võrrelda poisikese omaga, kes läheb pahanduse peale, varastama midagi head.

Läksin hoonete juurde, kus ait ja laut otsastikku ja nende vahel lahtine vahelik. Püüdsin anda endale hoopis ükskõikset nägu, nagu oleksin ilusal õhtul hulkumas väljas ilma mingi eesmärgita. Lõpuks läksin vaheliku alla ja sealt ruttu redelit mööda laudapealsele. Nüüd kuulatasin siin veidi aega otse hinge kinni pidades. Võib

olla, et niisama kuulab ka varas peale sissemurdmist. Ta kuuleb sellejuures isegi oma südame peksmist.

Ümbruses jäi vaikseks. Mu kätte kuuldus ainult tiine lehma ajutine raske ohkamine.

Nüüd talitasin ruttu. Viskasin nööri üle penni, tegin talle ruttu jooksusõlme, pistsin sellest läbi pea ja langesin kogu keha raskusega alla.

Mul oli tundmine, nagu oleks keegi mulle pähe löönud raske hoobi ja — rohkem ma midagi enam ei mäleta.

Aga ega nad lasknud mul surra. Just minu näilik ülirahulik olek oli äratanud nende tähelepanu. Kui siis sepa väike poeg veel oli näinud mind tasku pistvat nööri ja kui ta sellest vanemaile oli kõnelnud, siis kõneles mõistus neile, mis plaaniga ma läksin välja. Nemad tulid mind otsima, lõikasid katki nööri ja päästsid mind ellu.

Minu enesetapmiskatsest läks teade laiali ja minu haiguse ajal ei tõstnud keegi jalga üle läve minu voodi juurde. Ainult sepa vana hallijuukseline ema oli see, kes mu eest hoolitses, mind toites ja põetades.

Paranesin õige pea.

Ühel heal päeval kutsuti mind mõisa. Sinna jõudes pani kohalik härra, kes pidas sillakohtuhärra ametit, mu enese ette seisma, noomis mind valjusti ja mõistis selle koerateo eest mulle 30 kepihoopi. Sain hoobid kätte, ilma et sellejuures oleksin teinud vähematki häält või lasknud silmist ühtegi pisarat.

«Seda peksa nagu jahukotti,» tähendas lapimees. «Ega ta tunne, sest kurat võtab temalt ära vitsavalu.»

Nüüd visati mind hulkuma ja põgenema mööda ilma, sest keegi ei tahtnud anda mulle tööd, enam siis veel öömaja. Omast käest ei olnud mul enam midagi hinge taga. See talv, mis mul nüüd tuli üle elada, oli raskemaist minu elus. Minu tahe oli nõrgenenud, minu jõud oli otsas ja pooleski ei suutnud ma ka kätt panna oma elu külge. Võib olla, et oleks ka leidunud neid, kes oleksid mulle andnud süüa ja peavarju, aga ma ei läinud seda kelleltki paluma. Minu ja nende teiste vahel ei olnud enam mingit ühendust.

Pika talve vältel jäin lahjaks, rammetuks ja mu juuksed muutusid hõredaks ja halliks, olgugi et mu eapikkus selleks põhjust ei andnud. Tundes oma jõu vähenemist,

arvasin, et see tähendab ka mu lõpu lähenemist. Aga ma jäin sellejuures ikkagi terveks ja vedasin järele päevast päeva oma elu raske ja rõhuva koormana. Olin juba jõudnud sinnamaale, kus mind peeti hulguseks, kelle eest lapsed hirmul jooksid laiali, nagu üleshirmutatud pelglikkude lindude kahl.

Otse hirmu ajas peale, kui selle peale mõtlesin, et mul tuleb hulka aastaid kanda niisugust elu. Aga ometi polnud minul ta eest kuhugi pääsu.

Talv möödus.

Olgugi et kevad mu hingesse ei toonud kuigi palju muudatust, olgugi et kevadine elu ja ärkamine ei suutnud kaasa tõmmata, kuid mul oli elu siiski kergem. Kõigepealt polnud vaja kanda raskeid riideid ja kannatada purevat külma.

Lühikese aja jooksul olin muutunud, ilma et seda isegi õieti oleksin märganud, täielikuks rändajaks kerjuseks.

Sellest on juba möödunud aastakümneid, kui ühel õhtupoolikul tulin siia külla. Olin väsinud ja roidunud, nii et vaevalt suutsin tõsta jalga jala ette. Ega mul olnud eesmärki kuhugi minemiseks. Päike oli veel kõrgel, ei tahtnudki kuhugi peresse minna, teades, et ei ole kuskil oodatud külaline. Kui juba oli käes hiline õhtu, siis ei keelatud mulle kaenlatäit sasi ööseks külje alla.

Istusin kivile ja jäin ootama õhtut.

Õhtu jõudis.

Äkitselt äratas miski mu tähelepanu, mu kõrvad läksid esimest korda aastate järel mingite helide kuuldes ärksaks. Need olid kariloomade kellade hääled, kes tulid metsast kodu poole. Seal nad hakkasid paistma põõsastest. Värsid, kes olid täis söönud kõhud, mänglesid, kuna vanemad loomad veel hoolega pealetuleva öö jaoks toitu kogusid. Nüüd kuuldusid ka karjapoiste hõisked, vallatused.

Midagi valgusekiire taolist tungis mu hämarasse hinge ja heitis sinna heledaid jooni. Need olid nagu pimedasse ruumi läbi kitsa pilu langevad päikesekiirte peened kuldtriibud. Pikkamisi tõusid põhjatust sügavusest mu silme ette pildid. Ma vaatlesin neid isukalt. Need olid kujud mu lapsepõlvest, kus ma metsas karja järele uitsin, kus puud ja taimed, linnud ja tuul olid mu seltsilised

ja mulle jutustasid lugusid. Oli küllalt ka kariloomade hulgas neid, kes vaatasid mulle sellal silma sõbralikult, kes tulid mu juurde ja tundsid minus olevat sõbra ja seltsimehe. Ja nüüd sain äkitselt aru, et olin sellel elujärgul õnnelikum kui pärastiste rohkete aastate vältel kunagi. Tuli mulle meelde, et sellal isegi hõiskasin ja naersin ja mu kõrvad nagu oleksid kuulnud praegugi seda naeru, minu ammuhaihtunud häält. Nüüd tuli mulle seegi meelde, et isa taskust võetud raha kiskus ära mu käest mu elu, mida nüüd hindasin õnnelikuks. Kahju tundsin, et võtsin sel puhul selle raha.

Ma mõtlesin, mõtlesin, nagu ma seda hulgal ajal ei olnud teinud. Mu mõttekäik oli selge ja kindel. Esmakordselt pikema aja vältel küsisin ka täna eneselt: mis edaspidi teha ja peale hakata?

Minust läks kari kellade kõlistades mööda. Küla poolt kuuldusid karja vastuvõtjate hääled. Mind aga piiras üksindus, vaikus.

Nägin sedagi, kuidas karja järel läks külakarjane.

Mõtted tulevad järsku ja ootamata. Mine küsi, mis äratas ühe või teise mõnele ettevõttele. Nii oli ka minuga. Äkitselt oli minule selge, mis edaspidi ette võtan. Ma hakkan külakarjaseks. See nõu oli korraga kindel, nii kindel, et muutusin kärsituks, et ma juba täna ei jõua selle üle kindlale otsusele. Minul oli kahju, et olin ära eksinud õigelt teelt, hulga aastaid ringi rännanud nagu pime, kes otsib käsikaudu õiget aset. Kogu see pikk rändamisetee tuli mulle ette kauavältava rahutu unenäona. Kohutavaid järke leidsin selles unes — üks neist oli, kus tahtsin teha enesele otsa. Nüüd leidsin selle olevat suure süü, raske kuritöö, ja see teadmine muutus rõhuvaks koormaks, mida mul oli lõpmata raske kanda. Ma ei saanud rahu. Tõusin üles, läksin kõikuval sammul noore metsa alla, kus kuused kasvasid tihedasti nagu kanepid. Ilma et oleksin olnud enam enese üle võimul, enese käskija või keelaja, langesin äkitselt põlvili ja tegin seda, mida ma polnud teinud kogu elus. Ma palusin, palusin kaua, tungivalt, valjusti, valades isegi pisaraid. Ega ma mõistnud ütelda sõnu, pigistasin ristis käed vastu rindu ja palusin. Kui kaua — ma ei tea seda, aga ma ei suutnud lõpetada. Mul oli tunne,

nagu voolaks minusse kuskilt väga kosutavat, magusat, mis oli hingele nii väga hea. Olin selle üle täielikult arusaaja, et nii häid tundmusi ei olnud ma maitsenud paljude, paljude aastate vältel. Langesin kummuli, andsin kellelegi, keda ma ei näinud, aga kelle ligiolekut nagu oleksin tundnud, suud. Ja mu hingel tundus kord-korralt magusam, mõnusam.

Ega ma tea, kaua ma nii seal tihnikus viibisin. Aga võib olla, et oli juba käes hommik, kui sealt ära tulin. Aga nüüd olin ma uus inimene. Väikeselt võetud, võiks seda võrrelda suure pesemisega, sest mul oli nii hea ja kerge. Ilm oli muutunud uueks. Taeva poole vaadates nägin, kuidas säravad tähed kõrgel taevalaotuses tantsisid, tundsin öötuules hõljuvat magusat lõhna, mis tuli põllupeenardelt, kuulsin tumeda metsa kohinat, mis oli minu kõrvadele nagu arusaadav kõne. Kõik oli mu ees ja ümbruses uus ja ennenägematu.

Olin nagu käinud läbi tule, mis mu ümber ära sõi igasuguse mustuse ja saasta.

Vaevalt saabus uus päev, kui läksin julge ja rõõmsa südamega otsima enesele ametit. Mu soovidel oli tagajärg. Külakarjane oli vana ja hädine ja loomade järele vaatamine käis talle üle jõu. Mind võeti heameelega vastu.

Nüüd olen rohkem kui kümned aastad pidanud karjase ametit ja olen siin ka täielikult selle leidnud, mis paljude aastate jooksul mu eest põgenes: see on õnnelik elu. Siin olen teise ea elanud oma paremate sõprade hulgas. Nad tunnevad mind häälest, nad kuulevad, kui neid nimepidi hüüan, ja ma usun — nad armastavad mind rohkem, kui ükski inimene mind kunagi on armastanud.

Mul on siin hea ja loodan, et armas jumal on mu vastu niivõrd armuline, et lubab mind siia jääda mu otsani.»

Oma jutustuse lõpetanud, tõusis ta üles, võttis vihad kaenla ja lausus: «On juba õhtu käes. Taevaisa annab homme uue päeva, eks see too siis meile ka uusi muresid ja rõõmusid.»

Ja oma karja järel astus ta kindlal ja rõõmsal sammul.

KUI VALGUS TULI

Peerutuli oli talutoas üles kasvatanud terved põlved. Neile oli see suitsev valgus armas, nad olid temaga rahul ja isegi õnnelikud tema lähedal. Kavalalt oli peeruvalgus osanud leida teed nende südamesse ja enesele rinda pista luulelikkuse õiedki. Peeruniistest nähti seda, missuguseid ilmu on oodata, vihane ja naaskelterav susisev tuleleek teadis ette kuulutada õnnetusi ja rist söe otsas isegi surma. See oli peremehe tubliduse silmapaistvamatest tunnismärkidest, kui tal oli rikkalik heade peerupuude tagavara, ja iga korralik sulane pidas seda enesele suuremaks auks, kui ta oskas lüüa peeruhalu küljest puhtaid, valgeid ja paberõhukesi peerge.

Kinnitatakse, et meie vanad olid luule poolest rikkad. Aga vististi on ka see tõsi, et see rohke kodukäijate luule on suuremalt osalt labaselt kare ja ebausklikult hirmuäratav. See ongi arusaadav. Peeruvalgel valmisid need kodukäijate, pisuhändade ja tontide lood. Peened taimed ei saanud idanema pääseda nõekorraga kaetud hinges, ja kui meie luules on palju niisugust võigast nagu pimedas keldris kasvanud pikk, kahvatu kartuli-idu, siis on see muidugi peeruvalguse vili. Peeruvalgus täitis tuba hämarusega, ja et uinuvat hinge veidi virgutada, siis pidi räägitav lugu hoolimatult raudse käega kinni võtma ara hinge ja kurjategijana otsekohe ähvardama ta elu. Peenendatud tundmuste ärevus ei ulatunud nende hingedesse, kes istusid peeruvalgel.

Aastakümneid oli peerg ainuke peremees talutoas ja ta ei sallinud ühtegi teist valgust enese kõrval.

Ja kui siis uus valgus tuli, kiskus see need inimesed

sügavast unest, pani nende hinged lainetama, sünnitas võitlust ja — uus valgus võitis.

See oli paar nädalat enne jõulu.

Suures talutoas põles peerg tulehargis, viskas vahetevahel enesest sisinal välja naaskelteravaid tulekeeli, pööras oma söe rõnga, laotas laiali halle suitsupilvi, mis katsid inimeste ihud kui ka hinged paksu nõekorraga.

Tule ümber oli pere koos. Masinlikult liikusid sulase Mardi käed maarjakasest püssilae kallal, tüdrukud sõtkusid järelejätmatult vokki, kuna isa selili voodis lamas, vahtides mustavasse lakke.

Nõnda roomasid need pikad, pimedad talveõhtud nagu nälginud ja laisad maod üksteise järele, täpipealt ühetaoliselt.

Seal kuuldus äkitselt õuest hobuse hirnatus.

«Ema on linnast kodus,» ütles isa. «Mart, mine võta sa hobune eest ära!»

Sõnalausumata pani sulane oma maarjakasest püssilae kõrvale ja astus raskel sammul õue.

Kui ema tuppa astus, tõi ta enesega hulga värsket, elustavat õhku ühes. Lapsed läksid talle rõõmustades vastu, lõid rippuma ta lumiste riiete külge ja ta kanged kohmakad liigutused ajasid naerma.

Aga midagi hoidis ema süles. See oli hoolega kinnipandud kastike ja suure ettevaatusega pani ta selle lauale.

Laste piiritu uudishimu ei näinud täna sugugi talu pereema tüütavat. Nad jooksid kompsu juurde, tõstsid seda ettevaatlikult, ja kui ema neid kavalal naeratusel keelas, siis suurendas see muidugi uudishimu. Vanad jäid aga kõrvale, ei rutanudki järele pärima, sest inimesele, kelle hing nõekorra all, on ka vallatu uudishimu võõras.

«Too sa mulle peeruga tuld!» ütles ema tüdrukule ja hakkas lahti päästma oma kompsu.

«See on hiirelõks!» hüüdis väike poiss kõveraid traate nähes. Selleks oli tal igatahes põhjust, sest hiljuti oli linnast toodud külasse tõepoolest traatidest punutud hiirelõks.

Nüüd ei suutnud isa enam rahulduda.

«Mis pagana lõkse sa seal vead?» ütles ta ja astus lähemale.

«Oh ei,» vastas ema. «See on laelamp.»

«Sina ikka — niisugune raiskamine! Mistarvis seda siis nüüd vaja läheb? Õige mul teil mõni tantsusaal, kus ei näe keerutada.»

Isa häälest kuuldus tõepoolest pahameel.

«Mis siis on,» ütles ema. «Maksab kaks rubla. Ega seegi meid vaeseks tee. Üsna uued lambid. Kaupmees ütles, et rahvas neid rohkesti osta. Ma võtsin ka.»

«Kaks rubla, ega see vaeseks tee,» kordas isa. «Aga kust sa need kaks rubla välja võtad?»

Selle aja sees oli ka Mart ligi astunud.

Ta vaatas tõsiselt uue asja peale, mis väga armetuna seisis ta ees laual. Ta näole ilmus vaenulik ilme. Ta tundis lambi vastu instinktiivselt vaenu ja see kasvas ta hinges niisuguse kiiruga, et ta seda enam vaigistada ei suutnudki.

«Lamp tuuakse — noh — milleks seda nüüd vaja! Peerg ei ole teile hea küll. Ega sellega muud ole teha kui maja põlema ajada.»

Ja ruttu läks ta peerutule juurde, istus pingile ja hakkas lõmme lõhestama. Aga nähtavasti oli ta niivõrd suurde ärevusse sattunud, et ta oma tugevaid konarlikke käsi ei suutnud taltsutada, ja kuivad peerud murdusid.

Ta viskas lõmmud vihaselt kõrvale.

Väga ettevaatlikult hakkas ema ise lampi üles seadma. Kõige enne seoti pikk tugev nöör parde, mille külge köideti lambitraadid. Siis pandi üksikud osad oma kohale.

Peagi kõikus uus lamp mustavas, hämarusega täidetud talutoas.

«Kõik sina linnast ka ära vead,» võttis isa uuesti sõna, aga ta häälest ei kuuldunud enam endine tigedus. Midagi pidi olema, mis selle mehe hinge uue lambiga sundis leppima. Ma usun, vististi mõnus ja kuum auahnuse säde, sest tõepoolest ei olnud ju veel külas kellelgi laelampi. «Aga ega seda tea, kas põleb teine ühti,» lisas ta juurde.

«Ema, pane põlema, pane põlema!» hüüdis noorpõlv. Muidugi ei teadnud nemadki, mis neil sealt on oodata.

Nad nagu aimasid suuremat, paremat, puhtamat valgust ja janunesid selle järele.

«Oodake ikka veidi,» tähendas ema. «Ega ta muidu põle, talle tuleb õli sisse valada. Ka seda ma tõin. Tooge õuest õlipudel ära!»

Ema häälest oli juba argus kadunud, sest ta sai aru, et uus lamp enesele ise suutis võita lugupidamist. Ainult see erutas veel suuresti ta hinge, kui esimene valgus tungib heledasti talutoas igale poole, ka kõige kaugemaisse nurgisse. Kaupmees oli talle seda valgust korraks prooviks näidanud ja see seisis kogu tee tal silme ees.

Annaks aga jumal, et just ka sellel lambil oleks niisugune võimukas valgus!

Isa astus ise ligi, võttis õlipudeli ja valas kõige suurema ettevaatusega õli lampi.

«Oi, see neelab ju pool toopi korraga,» tähendas isa. «Ega seda siis nii palju tarvis lähegi.»

Ta jättis valamise seisma.

Isa jäigi nüüd lambi juurde talitama. See on imelik. Algatus saadakse nõdrast jõust, aga varsti võtavad tugevad käed asja juhtimise oma hooleks. Ema astus ka siin heameelega kõrvale ja vaatas isukalt isa talitust pealt. Isa oli aga tõsine ja igaühe käsi oleks võinud käia halvasti, kes teda nüüd oleks läinud eksitama.

«Pilpaga tuld!»

Kui lühike ja tõsine käsk. Mitu inimest ruttasid seda täitma. Ainult Mart ei liigutanud ennast paigalt.

«Mis hullu sul meeles on,» hoiatas Mart. «Sa nüüd sellega jändad. Paned viimaks öösi maja põlema. Ega see mänguasi ole. Ise valasid teise ligemale pool toopi õli.»

Aga ka see hoiatus ei suutnud isa ta tegevuse juures takistada. Isegi emal hakkas hirm.

«Kuule, olgu nüüd õhtul peale,» ütles ema. «Eks teine päev jõua katsuda.»

«Noh, mis sa tast siis tõid muidu kõlkuma.»

Isa jäi kindlasti oma tahtmise juurde. Selle mehe mehiselt näolt paistis oma tahtmise murdumatu täidesaatmine. Sa kardad maja põlemaminemise eest, mina aga ei karda ja sellepärast panengi lambi põlema.

Isa süütas pilpaga tahi põlema.

Pikk kollane leek tõusis üles. Aga valgem see tuli ei olnudki kui peerutuli, ilusam ka mitte. Ta viskas enesest hulgani paksu musta suitsu lae alla.

«Ennäe nende tuld,» irvitas Mart vihaselt. «Mitu korda viletsam kui peerg. Ja niisuguse asja eest antakse kaks rubla.»

Ta ei ütelnud küll enam midagi, aga oma hinges jatkas ta:

«Lastakse teda (ema) teha, mis tahab. Mis naisel viga tantsida, kui mees talle sõnagi ei lausu.»

«Oota ikka, Mart, oota,» ütles ema. «Ei ole ju veel klaas peal.»

«See teda nüüd paremaks teeb!»

Isa hakkas klaasi peale panema.

«Oota!» tähendas ema ja ruttas juurde. «Kaupmees käskis tule pisikeseks keerata. Alles siis võib suureks teha, kui klaas soojaks läheb.»

Ja ema keeras tahi hoopis alla, nii et tuld vaevalt võis silmata.

Eemalt kuuldus õudne, vihane kahjurõõmu avaldav naer. «Nüüd on siis klaas peal!»

See oli sulane.

Ta võttis ruttu uue, kõige laiema ja õhema peeru ja süütas põlema. Tuli haaras isukalt kuivast, veidi tõrvasest puust kinni. Peerutuli loitis kõrgele.

Tuba oli haruldaselt valge ja Mardi hinge täitis magus võidurõõm.

«Nüüd on ehk soe küll,» tähendas ema ja hakkas tuld natukehaaval suuremaks keerama.

Ja toas sündis valguse ja pimeduse võitlus. Ikka heledamaks ja heledamaks läks lambi tuli, ja pimedus, mis aastakümneid pikkadel talveõhtutel oli talutoas valitsenud, põgenes uue valguse eest kõrvale. Esmalt kükitas ta korraks laua alla, voodi varjule, aga varsti sundisid uue valguse kiired tema taganema ka ta viimsest peidukohast.

«Noh, nii on hea küll,» ütles ema ja jäi uhkel ja võidurõõmsal pilgul heledasti valgustatud talutuba vaatama.

Sest õhtust peale jäigi lamp talutoas ainsaks valguseandjaks. Peerutuli kahvatas ta kõrval hoopis, ja mis peaasi, ta hävitas suitseva peeru luulelikkuse ja sõbralikkuse ühekorraga.

Kõik leppisid peres ruttu uue valgusega, kogusid õhtul ta ümber kokku ja talvine õhtu ei olnud enam kohutav pikk ega igav. Ainult Mart oli uue valguse vastu vaenulik. Ta laitis teda päeval avalikult, püüdis noorsoo hulgas tema vastu kihvtiste sõnadega äratada vaenu. Sellejuures asus ta videviku tulekul harjunud tööle, võttis lõmmud, lõi nende küljest peerge ja lõhestas neid hoolega õhukeseks.

Kui keegi talle ütles, et peergu enam tarvis ei lähe, siis naeris ta esiotsa vihaselt ja ütles, et enne ei maksa vana kaevu täis ajada, kui uut juba tuntakse. Kui ta aga nägi, et ta peerge enam ei tarvitata, siis heitis ta õhtul varakult magama ja nägi und peeruvalgusest, millest ta ei suutnud lahkuda.

Nüüd hakkas uus valgus suurest talutoast lagunema pikkamisi laiali mööda küla. Esmalt tuli külast noorsugu uut lampi vaatama, ja kui nad selles ülevoolavas valguses üksteise naeratavaid nägusid nägid, siis hakkasid nad heameelega naerma, nagu vangid, kui need esimest korda lähevad mustast kongist päikesekiirte kätte. Võite aru saada, et nad kõik olid midagi igatsenud, midagi oodanud, aga nad ei teadnud seda enestelegi seletada. Need noored olid küllalt tundnud, et see nõgi, millega peerutuli õhku täidab, nende hinged enda alla matab, kuid nad ei teadnud, kuidas endid päästa pikaldasest lämmatussurmast.

Aga nüüd nägid nad uut valgust, valgust, mis oli hele ja millel ei olnud suitsu.

Ja nad hakkasid seda kõigest hingest igatsema.

Ei läinud kuigi palju aega mööda, kui suures külas igas peres parre külge riputati lamp. Nüüd ei tarvitsenud enam nii kartlik ja ettevaatlik olla, vaid kohe keerati tuli kindlal käel suureks ja hele valgus lainetas üle talutubade.

Rohkearvuline oli küll nende hulk, kes esialgu veel kiskusid peerge ja uute lampide peale põues haudusid

kibedat viha. Nende vihailmutused ei suutnud aga lampide helki tumestada ja nad pididki viimaks kõrvale pugema haigete südametega.

Kui valgus tuli — sellest on möödunud hulk aega. Veel tehakse mõnikord unustusevalda vajunud peergudest juttu, aga sellejuures ei suudeta ikkagi aru saada, kuidas inimesed sel ajal suutsid selle suitseva valgusega läbi saada ja sellest pidada veel lugugi. Nüüd ei oleks niisugune valgus mõeldavgi.

Aga siiski, veel ei ole sellest kaugeltki küll. Ikka veel oodatakse uut valgust, mille leek suurem oleks, mille valgus heledam, sest ka praegustel lampidel on küllaltki nõge.

TONT

1

Ammugi oli pikk tee vallamajani ära tüüdanud Kaunvere ühendatud valla lääneservas elavad vallamehed. Vanast vallamajast mööda minnes tuli neile alati meelde, et see oleks ometi küllalt veel kõlvanud, kisti teine maha päris ilmaaegu, pealegi olid ju maksud endisel ajal hoopis väikesed. Oleks see uus hoone nüüd olnud midagi paremat. Ta ei olnud seda. Pealegi viis tee lääneservast tema juurde läbi rabade. Kevadel ja sügisel oli igal pool lahvevesi ja ega vihmasel suvelgi olnud mingit õiget teed. Siin ja seal olid küll pandud üle mudarikaste kraavide ümmargused puud, aga vahel olid need mädanenud, ja kui kergesti ei libise jalgki libedalt puult. Ja kuula siis veel pealt, kui idaserva peremeeste karjapoisidki pilgates hüüavad: «Näe, tulevad need kerjused, kellel pole omal kohta-paika, kus võiksid õiendada oma asju.»

Küllap oli tehtud nii mitugi korda juttu valla pooleksjagamisest, aga see oli ikkagi jäänud ainult jutuks. Mis viga oleks, kui saaks asju õiendada kodu ligidal ega oleks vaja tampida mudast teed.

Täna oli volikogu koosolek ja teadupärast pidi tulema tingimata ette ka valla pooleksjagamise küsimus. Ainult kahju oli sellest, et hiljutistel valimistel lääneservast ametisse valiti Piisa Hendrik. Oleks ometi mõni teine. Hendrik on Nõmmiku Peeduga tingimata ühe mesti mees, sest nad on ju eluaegsed naabrid. Pole ka keegi kuulnud, et neil meestel oleks kunagi olnud tüli või sõnavahetust. Ja Peet on ometi alati valla jagamise

vastu. Seal istub ta sugulane kirjutajaks kantseleis hea palga otsas ja Peet oskab selle mehe kasusid kaitseda.

Küllap see Hendrik laulab nüüd sedasama laulu, mis Peet ees.

Vaevalt, et seegi kord valla pooleksjagamisest midagi võiks tulla.

Hendrik ja Peet läksid ühes. Peet kõneles naabriga küll nii mitmestki asjast, aga valla pooleksjagamisest ei tihanud ta teha sõnu. Kuidas võib siis temagi näha teise mehe südamesse ja ta mõtteid mõista. Aga seal vallamajas vaevalt hakkab ta kõnelema.

Vallamaja juurde jõudes koputasid mehed jalad vastu puutreppi lumest puhtaks.

«Eks lähme korraks ka sissepoole,» tähendas Peet naabrile. «Vaatame, mis kirjutajaisand ka teeb. Äh, ähäh, ehk otsib meile vanainimestele ka veidi külmarohtu.»

Kirjutaja, noor valge peaga, lahja terava palgega mees, võttis sugulase Peedu lahkesti vastu. Peet istus raskesti kõva põhjaga nagisevale toolile.

Hendrik jäi ukse kõrvale püsti.

«Noh, mis sina, tahad veel kasvada,» naljatas Peet naabrile. «Küllap aitab sestki. Eks toeta ka siia pingile! Näete,» tähendas ta kirjutajale, «see on ju meie serva uus volinik Piisa Hendrik.»

Kirjutaja andis Hendrikule kätt.

«Noh, mis siis täna tuleb?» küsis Peet.

«Kuidas mina tean,» vastas kirjutaja, ise selle juures paberite kallal lehitsedes. «Eks ta lähe nii, kuidas vallaisad soovivad.»

«Ja see oleks sinule siis üsna ükskõik?»

«Noh, seda ta nüüd küll ei oleks . . .»

«Muidugi ei oleks,» napsas Peet. «Vald pooleks, muidugi ka palk pooleks. Aga eks midagi pea tegema, ega me muidu pika maa tagant siia tulnud. Praegu võtab veel keha võbisema.»

Kirjutaja tõusis üles ja kadus teise tuppa.

«Ma arvan, ta märkas,» tähendas Peet. «Ega sellel poisil viga ole. Mis tal siin hädagi elada, pea oma lehmamullikas ja eks tule ka ilus kopikas tasku.»

Kirjutaja tuli pudeliga, valas klaasi täis ja ulatas Peedule.

«Ega viga ole,» tähendas Peet klaasi tagasi andes. «Näe — kerkis teine otse südame alla. Noh — hoopis teine asi ikka.»

Kirjutaja ulatas teise klaasi Hendrikule. See nagu tõrkus võtmast.

«Mis sa nüüd ajad,» ütles Peet. «Viska ära, tunned — hoopis teine asi.»

Hendrik jõi.

«Ah nii,» jutustas Peet. «See on tõsi, nad tahavad küll valla pooleks jagada. Selle nõuga meie serva mehed täna siia tulidki. Ma pean ütlema, eks see tahtmine ole ikka omastkohast ka üsna õige. Ega minagi iseenesest selle jagamise vastu oleks, poleks mitte sind siin. Oleks see mullegi üsna konti mööda, kui vallamaja nina all. Aga olen kord selle vastu olnud, nii ka jään. Arvan, et sellest jagamisest ka täna suuremat välja ei tule.»

«Aga kui nad tahavad,» lausus kirjutaja. «Täna peab selle asja ikkagi võtma päevakorda ja ära otsustama.»

«Hea küll, hea küll, eks või võtta küll. Aga ega see päevakord valda veel pooleks jaota. On ju sellest ennegi juttu olnud, aga ikka niisama jäänud. Eks mul ole siis ka suu peas.»

Selle aja sees olid volikogu liikmed pea kõik kokku kogunenud, nii et koosolek võis alata. Eesotsas olid tühised, tähtsusetud asjad. Need olid peagi läbi. Keegi ei tahtnudki nende juures pikemalt peatuda, sest kõigil kipitas südamel peaasi: valla pooleksjagamine.

Valla poolitamisele asudes luges talitaja oma ülesandeks selle juures veidi kauemini peatada. See on küll lääneserva meeste soov, aga kas sealtkandi mehed on seda kordki järele mõelnud, et neil iseseisva valla ülevalpidamine läheb õige raskeks. Tingimata tõusevad maksud niivõrd suureks, et see tõstab elanikkude hulgas suure nurina. Ja aasta paari pärast jõutakse sinnamaale: praegu lõhutud pooled tulevad muidugi ühendada. Ja ons siis vaja niisugust janditamist. Te ütlete — pikk tee käia, aga mis pikk see siis õieti on. Selle eest on ühendatud vallal ometi kogu valla majapidamist palju kergem üleval pidada. Ja kuigi nüüd poolitataks, teadke siis ka seda, et niisugune tegu pole sugugi ülemuse

meele järele. See on kindel, et seda ei lubata, seda öelnud komissar talitajale selge sõnaga.

Talitaja oli idaservast ja idaserva mehed olid alati poolitamise vastu.

«Mis selle tühja asja pärast maksab sõnu kulutada,» tähendas talitaja kõne lõppedes Nõmmiku Peet. «Mina olen ometi lääneservast ja ma olen täiesti poolitamise vastu. See on kindel, vald jääb ühte, sedasama arvab küll ka minu naaber Piisa Hendrik.»

«Kes sulle seda ütles, et mina niisama arvan,» kuuldus paremalt poolt volinikkude ridadest.

Need olid Hendriku sõnad. Selle juures ei tõstnud ta üles oma peadki, vaatas ainiti enese ette põrandale.

«Ega seda nüüd keegi küll ütelnud,» tähendas Peet naeratades, «aga eks nii mõtle ometi iga mõistlik mees.»

Ometi tundis Peet selle juures kerget rahutust ja ta ei saanud oma häälest eemaldada märgatavat ärevust.

«Mis minu arvamine õieti on, kas see pole siin üsna kõrvaline asi,» kõneles Hendrik. «Aga asjalugu on ikka küll nõnda, et meie pool vist kõik soovivad valla poolitamist. Eks siin on ju ka teisi mehi lääneservast. Öelgu nad, kuidas on siis nende arvamine. Oli ju meil seal ka enne omaette vald.»

«Muidugi tahame kõik, et vald poolitataks,» tähendasid otse ühest suust paar-kolm volimeest.

«Noh, kui see nii rahva tahtmine on,» kõneles Hendrik, «siis ei või ometi keegi seda alla suruda.»

Need Hendriku sõnad äratasid lääneserva meestes julgust.

«See on päris õige,» kiideti Hendrikule järele. «Ega muidugi või. Ega meie või nii lasta. Vald tuleb ikka poolitada.»

Peedu hinges lõi keema. Tema oli volikogus juba teist aega ja alati oli ta seisnud esimesel kohal. Oli neid, kes teda kirusid selja taga, aga ees tehti alati mahedat nägu. Mis sa siis selle mehe vastu lähedki vaidlema. Temal ju alati suus niisugused sõnad, mille peale sa ei oska kosta ii-d ega aa-d. Ja mine tea, kus sul ei ole tarvis tema abi, sest ons tal puudu viljast salves või heinasületäiest kevadel küünis. Ja käib selle tee ära see ja teine, mis pagan siis minulgi on, et mina nüüd

õige väsin. Ja nii ei tulnud ilmaski ennemalt koosolekutel Peedule vastukõnelejat.

Ometi suutis Peet hoiduda tagasi. Oi, kui hea meelega oleks ta sellele Hendrikule öelnud midagi, mis keelel õige kerkis.

«Sa, naaber, oled alles uus siin,» kõneles Peet, end suure tahtejõuga sundides õige rahulikuks. «Sa tead, ega minagi oleks poolitamise vastu, aga see tooks meile kaela lõpmata raskused. Praegu hea ütelda küll: poolitame, poolitame, aga näe, pärast kibedad päevad käes, mis nad siis sulle kõrvu laulavad.»

«Mis kulud ja raskused need siis oleksid?» küsis punase habemega tugeva kondiga Mäepere Rein.

«Mis kulud, noh, sa seda nüüd äkitselt oskaksid sõrmede peal üles lugeda. Näete — meil tuleks ehitada uus vallamaja ja selleks pole ometi platsigi. Kuhu sa teeksid, kus oleks nüüd see sündlik koht? Eks igamees tahaks oma ukse alla.»

Peet püüdis anda oma viimasele ütlusele pilke tooni. Eks olnud nii mitmelgi puhul meeste meeled lahku läinud üsna tühise asja üle, sest jonni pärast ei tahtnud üks teisele anda järele. Peedu palgele ilmus heameeleline jume, sest arvatavasti ei tee Hendrik nüüd enam lahti oma suud. Ta istus ju seal ja vaatas enda ette maha. Ja kes olekski see volimees, kes temaga nüüd kukuks vaidlema.

«Te olete ikka mehed poolitama ja ehitama küll,» pilkas idaservast Särje Andrus. «Aga teie ei mõtle sugugi, et sellejuures tulevad taskust välja panna ka rahakotid. Ilma rahata jäävad ju sarikad üles ajamata.»

«Noh, teil pole selle kohta midagi ütelda,» lausus Hendrik pead tõstes ja oma naabrite, läänepoolse serva volimeeste peale vaadates. «Kui see teile kõigile nii ükskõik on, ega siis maksagi suud kulutada.»

«Mis ta nüüd ükskõik on,» tähendas nagu ohates vigase jalaga Antsu Madis. «Siin ma olen, eks ole vaevaline tulla küll. Aga mis sa oskad niisuguse asja juures rääkida. Kui need maksud nii suureks lähevad, nagu Peet räägib, kust sa siis selle raha välja kaabid. Eks ole neid maksusid praegugi küll, mine siis neid veel juurde võtma.»

«Eks see uue maja platsiga ole lugu küll hull,» arvas Mäepere Rein. «Ega ole seda õiget kohta nüüd ühti. Kus seda platsi muidu saad, kui pead jälle ostma. Ja küllap siis juba osatakse hinda soolata.»

«Noh, hea küll,» tähendas Hendrik pead tõstes. «Kui asi nii on, mida pagan te siis isekeskis halisete: jagame pooleks ja jagame pooleks!»

Selle peale pöördus ta Peedu poole.

«Kuule, va naaber, see kõik, mis sa neist raskustest nüüd kõneled, on muidu suukulutus. Lääneservas on ligi üheksakümmend suitsu ja need ei saaks nüüd seda mõnetuhandelist maja valmis. Kui tahaksime, lööksime selle tühja õige kahekesi üles. Aga niisuguste meestega ei saa saunagi valmis.»

Hendrik tõusis püsti. Võib olla, et ei andnud ta seesmine ärritus ja meelepaha rahu istumiseks.

Ka teistest lääneserva meestest käis läbi rahutu liigutus. Hendriku sõnad tundusid valusatena, kuid oma meeles pidid nad andma talle õiguse. Tõepoolest olid nad liiga saamatud, tössikesed. Nad said aru: kui täna poolitamine jääb niisama, siis jääbki ta jäädavalt.

Ka Peedusse oli Hendriku sõnadel suur mõju. Need olid õiged, need olid mehe sõnad, ka tema ei saanud nende vastu.

Ka Peet tõusis püsti.

«Sa ütled, teeme. Hea küll, jõuaksimegi. Aga kuhu? Härra juba maad ei anna. Seda on ta ütelnud. Tahate Kassi karjamaa servast osta. Hea küll, aga ta nõuab seal 200 rubla tiinust. Kes tahaks seda maksta?»

«Mistarvis seda sealt osta,» vastas Hendrik, kes seisis ukse kõrval ja nüüd oli juba õige rahulik. «Tule jumal appi, kas maa siis mujaltki nii otsas, et ei saa seda p.... lappi. Ma usun, iga peremees leiaks oma koha pealt niisuguse serva, mis võib ära anda, minupoolest või alla oma hinna. Mina vähemalt annaksin oma lepiku servast kaks tiinu 100 rubla eest.»

«Kas see oleks siis keskpaigas?» küsis Peet.

«Noh, kui nüüd just tollidega mõõtes hakata otsima keskkohta, ega minagi tea seda, kelle piiri sisse see tuleks.»

Lääneserva mehed lõid naerma.

«Ei noh, mis see paar sammu nüüd tähendab, ons ta ees või taga. Aga eks oleks maja ikka oma küla sees. Ega sul ole vaja soobata läbi raba. Lapski jookseks õhtul vallamajja, on ju teine käsi-jalu juures. Ei, tõsi see nüüd küll on, kui sa, Hendrik, paar tiinu saja rubla eest annad, ega paremat kaupa ole kusagilt leida.»

Peet kuulis neid ütlusi ja sai selle juures ka aru, kuidas tema mõjuvõim Hendriku kõrval korraga hääbub. Ta sai aru, et ta kõne ja vastuseismine siin enam midagi ei aita, jumal teabki, mis sõnad see mees nüüd jälle vastu ütleb. Ta hing lõi isegi niivõrd ärevaks, et ta polekski suutnud midagi niisugust ütelda, millel oleks olnud mõju. Viha kargas tal naabri peale põlema ja nüüd näis talle, et see naaber, kellega ta oli ühes elanud kogu ea, alati on tema vastu olnud vaenulik, salatige. Kuidas ta seda ennemalt polnud märganud? Küllap ta on ammugi otsinud parajat silmapilku, kus ta võiks ilma silmis temast tõusta üle. Ah, nüüd siis tabas ta selle hetke. Viha täitis ta südant, maha oleks löönud selle saadana. Kui põrgusalalik, näe — hommikul ei kõnelnud oma kavatsustest sõnagi.

Ja nii otsustatigi: vald tuleb jagada pooleks.

Koosoleku lõppedes kogunesid lääneserva mehed vallamaja ukse ette. Inimesed tundsid, et nad olid täide saatnud ülesande, mis väga vajalik, mida nad ammugi olid kavatsenud, mis aga alati käest libises. Ega saanudki nad hoida oma tundeid ainult enese teada.

«Noh, poleks mitte sind olnud,» tähendati Hendrikule, «ega sellest valla poolitamisest ka täna oleks saanud asja. Aga sa oskasid panna vana Peedu suu nii lukku, et mees ei osanud mitte maigutadagi. Mis seal siis on, kui jälle oma kodus asju ajame, hoopis teine tubakas ikka kohe.»

Hendrik ei vastanud midagi, eraldus nagu kannatamatult meeste hulgast, — päästis looma lahti lasipuu küljest, lõi piitsavarrega lume vaibalt, istus kreslale ja sõitis koju.

Vallamaja kantseleis istus Peet, trummeldas sõrmedega vastu lauda, aga nad ei kõnelnud kirjutajaga kumbki sõna.

2

Nõmmiku peremehe Peedu koju jõudes kandus temaga ühes nähtavat meelepaha ja tusast olekut. Väikese poja, keda ta harilikult hellalt armastas ja kes isa oodates sellele alati lahtikäsi vastu jooksis, lükkas ta kärsitult eemale. Iseeneses olles, nägu pilvis, sõi ta õhtust.

«Mis seal vallamajas siis täna ka uudist oli?» küsis perenaine, kes küllalt märkas peremehe surutud ja eneses olekut. Otsis temagi teed, kuidas sellele kinnisele inimesele lähemale pääseda.

Peet ei lausunud sõnagi.

«Mis sul õieti on?» küsis perenaine uuesti. «Oli seal mingit halba asja?»

«Mis seal siis pidi olema.»

«Noh, sa ei kõnele ju sõnagi.»

«Sind oma pärimisega. Mis tahad, et pean siin õige trallitama ja su ees tantsima.»

Peet tõusis üles ja läks toast välja.

Mida rohkem ta mõtles, seda rohkem ka selgus, kuidas naaber teda raskesti haavanud. Seal ta nüüd ongi kodus, aga küllap tunneb teine heameelt, et tema tahtmine ja sõnad peale jäid. Ega nüüd kellelgi siin nurgas ole muud suus kui Hendrik ja Hendrik. Küllap sedagi pasundatakse laiali mööda küla, kuidas Hendrik tema suu täna vallamajas pani lukku. Ja milleks oli siis temalgi õieti vaja selle vallapoolitamise vastu sõdida nii visalt? Hea küll, oleks ta ise olnud selle poolt, vald oleks siis juba mineval aastal poolitatud. Tema annab paar tiinu saja rubla eest. Ene mul ohvrimeelt, tühine karjamaa serv! Aga nüüd kisavad nad: vaadake, kus heategija! Tema võiks selle maalapi anda muidu, ega ta selle läbi jääks põrmugi vaesemaks. Aga mine anna nüüd veel, küllap siis neil jälle suud peas: näe, teeb Hendriku järele.

Aga kas peab ta nüüd siis sellele mehele alla andma? Ei iialgi. Tema on ometi naabrist jõukam mees, millal on Nõmmiku talu ilmaski tantsinud teiste pilli? «Ma tahan talle näidata,» hüüdis Peet ja surus kokku rusikad. Aga mida? mida? Ta ei näinud ometi mingisugust võimalust, kuidas naabrile kätte tasuda seda häbi. Lõ-

petabki ta temaga igasuguse läbikäimise, aga mis sellest. Võib olla, et Hendrik seda soovibki. Ega ta muidu siis tabanud silmapilku, kui ta leidis juhuse naabrit teha külarahva silmis narriks, meheks, kelle sõnal pole kuigi suurt väärtust.

Järgmisel hommikul läks Peet sulasega varakult paargu; tehti õlut küünlapäevaks. Harilikult jõuti juba valgeks panna paar lüpsikutäit käärima. Teise viis keegi lastest naabrile lautiseks. Naabriperemees andis toojale hõberaha ja peretütar pehmed triibulised kindad või sokid.

Juba valge varul pani perenaine poisikese uude riide. Mehikesele aeti kätte triibulised labakindad, mis olid kinni pistetud punase paelaga palitu krae külge. Ühtlasi tähendas ema teenijale: «Anna, mine vii sa õllelüpsik teisepere ukse ette! Ega tema seda jaksa kanda.»

Tuli perenaine poja ja teenijaga paargu, kus õlu kääris lüpsikus. Oli vaht alles hõredapoolne, jooneline üle pruuni virde, nagu pilved kevadel taevas, kui põllumehed näevad häid linakülvi ilmu.

«Mida te siit tahate?» küsis Peet. Küllap temagi teadis, mis nende tuleku eesmärk. «Tahate meskit. Siin on. Õige magus. Tänavu olid head odrad.»

Perenaine maitses magusat venivat märga.

«Võtsid teist rohkem, et ka järele jääks. Sellega on hea kasta leibu. Aga missugune on see lautiselüpsik?»

«Mis lautiselüpsik? Kellele seda lautist siis viia?»

«Ah, siin ta ongi,» tähendas perenaine teenijale, ilma et oleks mehe ütlust võtnudki arvesse. «Võta kätte ja vii sa ukse ette! Sina aga,» tähendas ta pojale, «võta ilusti raha vastu ja täna siis teisepere isa. Tule aga varsti ära, et sa kauaks ei jää!»

Teenija haaraski lüpsiku sangast.

«Mis lautist te ajate,» ütles Peet. «Pole midagi tarvis. Minge siit, olete tüliks ees.»

Perenaine jäi imestades vaatama peremehe otsa. See nagu pelgaski naise pilku ja otsis kiiresti mujalt tegemist.

Mis jutt see siis on? Kas ei olnud nad eluaja naabriga teineteist meelde tuletanud? Tõi üks neist rannalt värsket kala, eks keenud see sel päeval ometi mõlema

pere pajas. Tõusis naabri pere poolt värske, magus leiva lõhn, ega siis naabergi sellest ilma jäänud. Sageli juhtusid niisugused sõprusesaadetised isegi vastamisi. Iga kord ei saanud viija küll hõberaha ega triibulisi kindaid, aga eks olnud siiski niisugusel puhul lõbus süüa teisepere laual ja pärast seal aega mängides viita.

Oli ju neil vanadelgi see küllalt selgesti meeles, kus nad lapsena läksid naabrile viima lautist ja erutuses jäid seisma oma kandami kõrvale. Siis tuli naabriperenaine ja ütles: «Näe, mis teisepere ema meile saatnud. Ja sina jaksasid selle ikka tuua. Küll oled sa tugev. Noh, mis siis isat-emat jäid koju ka tegema?»

Kui anti hõberaha, siis oli see oma ja selle võis kas ära kulutada või teda alal hoida, kellelegi ei tarvitsenud selle üle anda aru. Isegi sellepärast ei nuheldud, kui pärastpoole selgus, et antud raha eest oli ostetud külakõrtsist paberossi.

See mood oli vanem kui need inimesed talus ja võimatu, et seda keegi vääraks. Ta jääb elama pärast neidki.

Perenaine pidas Peedu ütlust naljaks. Eks see olnud alles üleeile, kus ta ise naabripoisile andis kahekümnekopikalise hõberaha ja kiitis teda: «Küll sul on aga palju rammu. Niisugune suur lüpsikutäis, ei minagi oleks jaksanud seda ära tassida.»

Perenaine võttis lüpsiku sangast kinni ja teenija poole pöörates: «Aita ka sina! Sa vii lüpsik ära, aga ära tuppa mine! Tule sa kohe tagasi!»

Peet astus uuesti ette ja ütles tigedalt:

«Ma ütlesin juba, pole vaja. Kas te aru ei saa!»

«Mis sa nüüd ajad!»

Enne kui nad jõudsid paargust välja, rapsas Peet hoolimatult lüpsikust kinni, nii hoolimatult, et see põrandale kukkus ja ümber läks. Pruun, vahurikas vedelik ujutas üle mudase mullase põranda.

«Mis sa teed?» hüüdis perenaine ehmatades. «Oled sa hulluks läinud?»

Ta suurtest silmadest paistis vaade, mis tunnistas hirmu.

«Ma ütlesin ju, mis te jändate. Nüüd te saite. Tehke, et siit kaote! Pahandust teete!»

«Aga see oli ju teisepere jaoks. Kas siis lautist ei viida?»

«Pole tarvis mingit lautist.»

«Kuidas? Aga nemad tõid ju.»

«Tõid, tõid! Kas kurat mina palusin! Kas käskisin mina neid tuua!»

«Kuidas? Kas sa käskisid? Miks pidid sa käskima? Viiakse ju ikka.»

«Viiakse! Näe, nüüd enam ei viida. Mina ei lase viia. Kasige siit minema! Pahandust teete.»

Perenaine läks poja ja teenijaga paargust välja. See oli nüüd, nagu oleks laskunud raske must pilv nende inimeste hingedele, kust läbi silm ei jaksa näha. «Mis see nüüd on?» küsis perenaine eneselt mitu korda. Lapse küsimust: mis isal täna ometi on? ei kuulnudki ta, sest ta hinges oli lõpmata rohkesti ärevust. Nemad ei vii lautist. Aga kui ta naabriga vastamisi juhtub, mis ta siis peab tegema? On ju teada, et ainult need, kelle vahel valitseb tüli ja vaen, ei tuleta teineteist meelde. Aga nemad on ju hästi läbi saanud kogu eluaja.

Peale seda mässas Peedu hinges maru. Ta püüdis olla vihane, et maha oli läinud hulk head õlut, aga ometi sai ta aru, et see ei olnudki pahandus õlle pärast, mis tegi teda väga pahuraks. Milleks pani ta selle siis lüpsikusse käärima? Ta oli hommikul enesele ütelnud, et ta naabrile lautist ei saada, aga ikkagi pani ta virret kahte nõusse. Ta nagu ei julgenud sellest igivanast kombest lahkuda. Ja nüüd jäigi see tema poolt viimata. Ah nii, siis ongi siitpeale nende vahel igasugune sõbralik läbikäimine katki lõigatud. Nemad hakkavad siitmaalt elama alalises vaenus. Kaks vaenlast külg külje kõrval. Ja mispärast? Sellepärast, et Hendrik nii üles astus, nagu oli õige ja nagu temagi seda õigeks pidas oma meeles. Miks laskis tema sellel nii minna? Kui tema oleks valla poolitamisega nõus olnud, siis oleks see ammugi täide viidud. Ja mis kulu oleks see nüüd teinud, kui tema oleks andnud vallamaja aluseks lepikust maad. Põrmugi ei oleks ta selle läbi jäänud vaesemaks. Aga missugune järg oleks temal nüüd täna olnud? Nad oleksid kõik öelnud: «Ei noh, ega nüüd teist niisugust meest küll vallas ole kui sina, Peet.» Aga nüüd? Nüüd

nad kõnelevad ja kiidavad isekeskis: «Poleks uskunudki seda Hendrikust. Missugused sõnad, ega vanal Peedul polnud midagi ütelda. Ise maksab koha tiinust üle saja rubla ja vallale annab kaks tiinu ühe saja eest. Ei saa ütelda midagi — ega ta küll omakasu taga aja põrmugi.»

Ja nüüd läheb see nagu kell mööda valda laiali. Küllap juba homme lõksutatakse igal pool: «Piisalt viidi Nõmmikule küll lautist, aga sealt vastu ei toodud. Näe, vanal Peedul hakkas kahju sellest õlletilgast. Parem juba ise ära kaanida.»

Küllap naeravadki, lõuad laiali.

«Sõin soolast,» jutustab muidugi see suure suuga Piisa sulane Enn küünlapäeva õhtul külas, «ja ootasin pikisilmi Nõmmiku taadi lautist. Suitses ju teisel paargu juba poole öö ajal. Aga näe, ei toodud, pinni aga haput taari.»

Siis nad pistavad kõik laginal naerma.

«Noh, siis olete ju õige nugade peal väljas. Mis see teid siis seal tülli ajas?» küsivad teised. «Ega ometi sina, Enn, olnud tüli põhjuseks?»

«Ei, kus siis nüüd mina seda, aga kuulukse, et meie peremees pannud seal vallamajas teisepere Peedu suu nii kinni, et see ei saada koduski teist praotada.»

Nüüd nad naeravad ja lõugutavad seal vanade peremeeste kallal. Aga ometi näikse kõik Hendriku poole hoidvat.

Harilikult kõneldakse: kui päike küünlapäeval niigi kaua paistab, et mees jõuab selle ajaga hüpata hobuse selga, siis suvel saab ikkagi omajagu haljast heina. Täna paistis päike pea läbi päeva ja andis kogu ilmale kevadise, paastuaja ilme. Küünlapäeval ei tehta tööd ja seda rohkem meelitas ilus ilm inimesed kõndima ja külatsema. Peeti päeval aru, kuhu õhtupoolikul minna, ja varakult kuuldusid küla vahelt laul ja hõisked. Ega need vanadki mallanud istuda kodus. Mis seal siis tehagi, lähed naabri poole, istud ja ajad õllekannu ääres mõnusasti juttu.

Küünlapäev — justkui pisukesed jõulud.

Nii oli see olnud aastaid: ikka olid naabrid koos. Seal tuli Peet Piisale või jälle ümberpöördult. Naabrid leid-

sid alati juttu. Vahel eksisid nad ümber kauges minevikus, kus nad karjapoisipõlves viitsid seltsis kogu päevad metsas, kus nad olid nii ühte kasvanud, et vaevalt ärgates kohe teineteist otsisid. Sõprus oli kestnud siiamaale ja nad ei osanud seda ettegi kujutada, et nende vahekorda peaks tekkima mingisugune muudatus. Mõlemad mehed elasid jõukal jalal ja igamehel oli teada, et mõlemas peres on alati aasta ümber ankur õlut keldris, mis vanemaks minnes muutub ka kangemaks ja murdjamaks.

Rohkem veel kui vanad igatsesid nooremad üksteise seltsi. Ega selleski midagi iseäralist olnud, kui kõneldi, et Nõmmiku Villem kosib Piisa Anna. Olid nad ju ühes üles kasvanud ja siis langevad kaks talu ühte, sest Hendrikul rohkem lapsi ei olnudki. Ega see olegi siis enam talu, see on ju karjamõis.

Peedu süda ei andnud kuidagi rahu. Oli nii igav ja otse õudne. Perenainegi ei otsinud enam juttu, sest seisis ju mehe suu kogu päeva hea sõna jaoks lukkus. Ainult pahanduseks ja kirumiseks leidis ta mahti.

Oli õige hilja peale. Peet läks ära. Ta kandis kogu õhtu oma õlgadel nagu luupainajat. Oli selge, külm ilm. Taevas särasid lugematud tähed. Neid vaadeldes lõid nad silme ees virvendama, tantsima. Peet vaatles tähti. Ta teadis neid nimepidi, sest ta oskas ju tähtede seisukohtade järele arvata tunniaega.

Aga kaua ei püsinud Peedu mõtted tähtede juures. Need olid laskunud maapinnale ja libisenud isegi naabri juurde, kust paistis kambri akendest valgus. Sealtpoolt kuuldi kõnet, hääli, keegi hõiskas. Kääksutati pilli.

Seal olid täna koos külapoisid ja -tüdrukud. See oli ju nende mood, et nad iga aasta pühade ajal ja küünlapäeval kogunesid kas Piisale või jälle Nõmmikule. Mõlemas peres olid lahedad ruumid, võis tantsida, mängida ja ega tehtud kummalgi pool peremehe-perenaise poolt lõbutsemisele mingit takistust. Vaadati seda naeratades pealt ja tuli sedagi ette, kus mõni perevanematest nooremategа kaasa tegi.

See oli muidugi naasama — tuju tõstmiseks.

Vanadele oli see armsam, et tihedamalt täideti valgemustavöödilist kannu ja et see õige agaralt käis ringi.

Aga miks nad täna ei tulnud Nõmmikule? Miks läksid nad Piisale? Noh, mis selle poole lähed, kelle suu vallamajas kinni pandi. Piisal võib ometi sellest asjast kõnelda, võib Peedu üle heita nalja, ega seal ole keegi takistamas, küllap peremees naerab isegi kaasa.

Nüüd alles selgus see asi Peedule. Kas sa pime siis aru ei saagi! Hendrik määrib oma tühise karjamaanurga vallale kaela. Ise selle juures nagu suur heategija. Aga ega see üksi ole. Kevadel on valimised. Nüüd ta meelitab ja mehkeldab, siis nad valivad ta peatalitajaks. Näe, siis võib ta tõmmata alles oma suled laiali. Sina pead jääma siis hoopis tagaplaanile. Kus sa niisuguse mehe kõrvale enam mahud?

Viha paisus ja kerkis Peedu südames.

Kuhu sa ometi lähed? Ta sai aru, et tuppa ei mahu, see oli talle täna liiga kitsas ja igav. Ta oli päeval kaua voodis pikutanud ja õlugi tundus talle vastikuna. Mis sa üksi joodki. Tõstad kannu üks-kaks korda ja janu on läinud.

Ei, üksijoomisel pole küll kuigi suurt hoogu ega maitset.

Peet astus väravast välja. Esiotsa sammus ta naabri poole, aga pööras ümber ja läks tänavat mööda küla sihis. Tee oli kõva ja sile, lumi kriuksus saabaste all ja tee ääres kirendasid ja särasid puhtal lumel lugematud kristallid. Üle küla kostis koerte haukumine. Mis neil siis täna öösi vaja karta, sest ega piilu hundid, kes küünlapäeva ajal harilikult näljased ja verejanused.

Kõndides kogunes Peedu hinge ikka rohkem karmi. Kui nüüd Hendrik valitakse vallavanemaks, siis annab ta käsku. Siis peab ta käsku kuulma. Eks ole. Aga tema võib vastupanijat trahvida. Muidugi otsib ta siis tüli ja valvab juhtumust, kus saab püüda. Ah, ta istub siis vallamajas laua taga, tema see asjamees ongi. Muidugi ei pane ta teda, Peetu, siis tähelegi — teeb nii, nagu oleks tema ta silmas nagu iga teinegi, nagu see kõige vaesem mees vallas.

Peet jäi seisatama Rapi pere värava taha. Toast paistis tuli. Rapi Tõnu oli mees, kes hoidis alati tülide ja pahanduste eest kõrvale; niisugune hea, pehme iseloom. Küllap temagi oleks sageli leidnud põhjust pahan-

damiseks. Tema põllud olid küla karjamaa serval ja tihti tegid loomad talle pahandusi. Aga Tõnu lõi käega. «Selle tühja asja pärast nüüd vaja tüli ja kohut.»

Peet ei suutnud vastu panna soovile astuda tuppa. Ta tundis võimatut vajadust kellegagi kõnelda.

Eeskojas lõi Peet vähe seisatama. Toast kostsid meeste hääled. Nähtavasti oli siin õige rohkesti külalisi.

Ta kuulatas. Midagi pani ta südame ärevuse pärast peksma. Kas see polnud Hendriku hääl?

Pidigi mees ümber keerama. Aga teda peatas uhkusetunne. Mis? Kas olen mina siis mõni kurjategija, et ei julge tuppa astuda? Mis ajast saadik pean mina siis Piisa Hendrikut kartma?

Seal avati kõrvalt uks ja kotta tuli Rapi noorperemees. Imestades heitis ta pilgu Peedu poole. Ütles siis: «Näe, ka Nõmmiku isa meie poole tulnud. Eks tule tuppa! Tõin kalja.»

Lüpsikut kobrutava õllega kandis noormees käeotsas. Nad astusid tuppa.

Ruumikas talutoas põles laelamp laua kohal. Laua ümber istusid mehed ja Niiluse Andrusel oli õllekann põlvel. Eemal voodite äärel ja toolidel kigatsesid nooremad inimesed. Oli toodud isegi pisut õlgi ahju taha põrandale.

Ega sellest olnud möödunud kuigi palju aastaid, kui Peet tõi külasse esimese laelambi. Sinnamaale peeti pühi lambarasvast tehtud küünalde valgel, või jätkus isegi väikese kardlambi kollasest tulest. Üsna vaesed ajasid ka läbi valgete paberõhukeste peergudega.

Nüüd olid juba igas peres laelambid.

Peetu nähes tõusis Rapi peremees üles, tuli külalisele vastu ja andis talle kätt. Sellest pehme iseloomuga inimesest hoovas välja soojust ja headust.

See sõbralikkus tegi äkitselt Peedu hinge kergeks. Ta läks laua juurde, teretas kõiki kättpidi. Hendrikuni jõudes ei suutnud ta temalegi kätt jätta andmata. Hendrik vaatas naabrile otsa avasilmi ja lausus mehise, kõlava häälega: «Tere, vader!»

Aga võõra tulek oli meeste jutu katki lõiganud.

«Äkitselt kõik nii vagusi,» lausus Rapi perenaine mööda minnes. «Küllap on kellelgi jalad ristis.»

«Eks te jätkake aga,» lausus Peet. «Ega minagi tuppa toonud ehatonti, et keegi ei julge suud lahti teha.»

«Mis nüüd seda,» lausus Rapi peremees, «sai nii ühteteist, mis sa teed siis pikal õhtul. Võta, katsu ka meie märga!»

Peet jõi.

Varsti leidsid mehed aineid, millest kõnelda. Oli neid, kes kahtlesid kohtade ostmise asjus. Luhavälja Rein oli kindel, et see müük ikka sakste vigur olla. Jumal on maa loonud, ja nemad nüüd müüvad. Müüks keiser, see oleks ometi hoopis teine asi. Temal on õepoeg Venemaal, ka see ütelda: paljas vigur, küllap näete! Mis neil muud, kuidas aga rahva käest raha välja petta. Mine kaeba pärast veel! Tema õepoeg olla selles kindel, et tuleb aeg, kus rahvale maa hingemaana kätte jagatakse. Küllap need mõisnikud sedagi teavad, sellepärast ruttavad. Võta veel pärast, — mis hundi suus, see ta nahkas.

«Ei ma nüüd seda usu,» arvas Pritsu Peeter. «Eks ole ju mitmed teinud oma sissemaksud. Küllap need on ikka ka kroonuametnikud ja kroonukohtud, kes niisuguseid asju ajavad. Kas see keiser siis lubaks säherdust pettust?»

«Mis sa siin nüüd sellest keisrist räägid,» arvas Rein. «Millal see keiser neid asju siin vaatamas käis. Küllap juba temale seal osatakse ette puhuda.»

«Mis tal nüüd ise vaja käia. Eks ole temal ju oma ametnikud.»

«Ametnikud? Muidugi on. Aga kes need ametnikud siis õige on? Seal on koha paberi all Nolgi nimi, suur tärn teisel mütsi ees, aga nagu ei teaks me seda. Raunvere Nolgi poeg, muud ühtigi. Ja arvad, niisugune mees läheb nüüd sinu õiguse ja kasude eest seisma. Võid oodata. Ja kuigi ei ole sugulane, arvate, et raha siis ei aita.»

Siiamaale oli Peet uustulnuna sõna võtmata pealt kuulanud. Ometi ärritas teda see jutt, sest oli tema ju üks esimestest, kes oma koha eest mõisnikule maksis käsiraha ja aastate jooksul oli ta isegi tasunud suurema osa peast.

«Ärge nüüd uskuge iga lori,» ütles ta üleolevalt. «See on ometi kroonu tahtmine, et igamees oma koha ära os-

taks. Saage ometi aru, need on kõigepealt kohapidajad ise, kes kohtade müügist kasu saavad. On sul koht tasa, kellel on sinuga siis veel pistmist, oled ise oma kuningas.»

Kohe kaldusid mitmed Peedu poole.

«Kus nüüd seda,» tõendas Arusaare Rein, «et sihukest pettust keiser lubaks. Küllap temagi saaks seda teada. Ei noh, kui sul ikka kroonu kirjad ja paberid taskus, neil on ju kroonu pitserid ja kullid peal, ega seda kaupa siis keegi küll murra.»

Peet silmitses Hendrikut, kes sellesse jutusse end ei seganud. Aga võib olla, et ta ütleb midagi talle vastu. Aga mis ta siis õieti ütleb, eks ole tema ise niisama koha ära ostnud.

«Ei tea, kas see siiski nii kindel on,» arvas Viilupi Laas, noor peremees, kellel koht käes alles rendi peal. Teati, et mõisnik olevat talle ette pannud teha ostukaupa, aga Laas puigelnud sellest tagasi. «Lehed kirjutavad, et meie maale tulla varsti ka uus semstvoseadus ja siis on need vanad asjad kõik tühja. Praegused vallad kaduda ära ja kogu kihelkond, võib-olla mitu kihelkonda tehtavat üheks vallaks. Venemaal olla juba nii ja seal ei olla ka kohaostmisest juttugi. Rahvale antavat hoopis hingemaad.»

«Kui lugu nii on, mis pagan siis seda uut vallamajagi ehitada, nagu vallamajas otsustati. Eks see valla poolitaminegi ole siis üsna ilmaaegu.»

«Uus maja jääks küll mõne vedaja elukorteriks,» tähendas keegi poisike eemalt.

See jutt erutas Peetu. Olgugi et ta oma meeles oleks tahtnud selle vastu kõnelda, aga kas siin ei olnud nüüd juhus, kus võis neile inimestele meelde tuletada: näete, Peet on teid alati hoiatanud ettevaatamatute sammude eest. Siin võis kergesti seda uuesti üles tõsta, mis naaber oli vallamajas alla tallanud.

«Kas see valla poolitamine nüüd hea või halb on, seda ütlesin ma juba vallamajas. Aga nad otsustasid seal teisiti. Tehku peale! Inimesed on juba niisugused, et nad selle inimese sõnade järele teevad, kes nende meele pärast oskab rääkida, aga kes ise sageli maast ega ilmast midagi ei tea.»

Viimaseid sõnu öeldes kerkis Peedu hääl ärevusest.

Hendrikust käis läbi kerge tõmbus. Teadis ju tema, et naaber viimase ütlusega teda tähendas, teadsid seda ka teised, sest ei olnud ometi kellelgi see teadmata, et need kaks meest läksid vallamajas vastamisi. Kuid Hendrik jäi rahulikuks ja isegi ta hääles ei olnud märgata ärritust.

«Ega sinulgi, vader, neist asjust ole kuigi suured teadmised. Ma usun, meie teeme ja elame selle järele, mis meil käes on.»

«Noh, kui sa juba paremini tead, eks kõnele siis! Ka meie tahame su suurt tarkust kuulda.»

Peedu toon tõusis märgatavaks.

«Ah mis tühja nüüd niisugustest asjadest,» ütles Rapi peremees. «Katsuge parem õlut!»

Ta ulatas õllekannu Hendrikule.

See ei võtnud kannu vastu.

«Kui ma midagi kindlasti ei tea, siis ma ka ei kõnele. Ega ma ole mõni vana naine, kes kõike usub ja laiali kannab.»

«Kuidas sa siis ei tea. Sa ju oskasid vallamajas nii kõnelda. Kuhu su tarkus siis nüüd äkitselt jäi?»

Tahtmata tõusis Peet toolilt püsti.

Ta kõrval istuja Arusaare Rein surus ta tagasi.

«Oh, jätke nüüd tühi vaidlemine! Ega te ole poisikesed.»

Äkitselt tundis Peet, kuidas ta pea lõi ringi käima, kõik virvendas ja kõikus silme ees. Justkui oleksid kõik vaadanud ta poole naeratavate nägudega. Nad irvitavad, hoiavad Hendriku poole. Eks nad enne teda siin kõnelnud temast. Ta pani hoolimata, järsku käes oleva õllekannu lauale, nii et hulk märga loksus üle ääre.

«Arvate, et minul õllest puudu on. Aga te rääkisite mind siin taga. Ütle mulle — mis sa minust tahad?»

Hendrik jäi endiselt rahulikuks. Heitis avaliku pilgu Peedu poole.

«Naaber, mis sa ilmaaegu märatsed! Mis sa ilmaaegu minuga norid riidu. Mina pole sind kuidagi puudutanud.»

«Või nii. Ma saan aru, sa teed endale niisuguse vaga näo, aga mind sa laimad. Sa kihutad teised minu vastu üles. Koer niisuke!»

Hendrik kargas püsti. Ta nägu lõi punas leegitsema. Igaüks võis näha, kuidas ta lai rind tõusis ja vajus.

Mitu meest kargasid naabrite vahele.

«Olete hullud, teise mehe majas. Ise elate eluaja ja nüüd äkitselt nagu kaks kukke. Kuule, Peet, pole siin sinust keegi poolt sõnagi kõnelnud.»

«See on vale,» hüüdis äkildase meelega Peet. «See seal ässitab minu vastu. Ta on uhke, et teile head teeb. Lubab oma karjamaa servast maatüki. Niisuguse tüki võin ma muidu anda. Niisugune silmakirjateener!»

«Jumal küll, mis neile nüüd on sisse läinud!» hüüdis Arusaare Rein.

Hendrik oli nähtavasti rahulikuks jäänud. Ta vaatas Peedule otse silmi ja tähendas:

«Usun, naaber, sa oled küll purjus. Sa ei tea, mis suust välja ajad. Mine parem koju magama, küllap siis tuleb selge aru pähe.»

See ütlus nõelas Peetu valusasti.

«Või nii, sa tahaksid mind siit välja visata, et mu selja taga oleks parem urgitseda. Aga tea, et sa edaspidi oma jalga ei tõsta üle minu ukse läve.»

Hendriku rahulikkus ärritas Peetu veel rohkem. Ta tundis ja sai aru, kuidas ta selle mehe ees äkitselt käpuli langes. Ta ei suutnud niigi palju, et Hendrik oleks seal tema peale vihastanud.

Ei, tema pidi ometi ennast igapidi nende kõikide ees üles tõstma ja maksma panema. See seal tuli tühjaks, narriks teha, teda nii alandada, et ta sõna ometi Nõmmiku Peedu oma kõrval midagi ei maksaks. Oled nagu kutsikas, kuidagi ei suuda vihale ärritada vana koera.

«Ma ei saa aru, kuidas nad vallamajas panid tähele niisuguse rumala inimese juttu. Ma ütlesin, et sa oma jalga enam üle minu läve ei tõsta. Aa — ma saan aru, ka seda keelan ma kõigile ära. Tean, peate jahti minu poja peale. Tean, sinu tütar on tal igal pool põiki ees.»

«Suu pea!» kisendas Hendrik.

Peet nägi, et ta sõnad mõjusid.

«Oi mul isandat! Näe, tean su plaanid. Aga võta näpust. See on ju niisugune — imeks panen, et ta siiamaale sulle süles ei ole midagi toonud. Aga küllap ka see tuleb . . .»

Vaevalt jõudis Peet ütelda viimased sõnad. Hendrik kargas ta juurde, haaras võimsalt kinni Peedu kraest. Peet ei suutnud vastu panna, sest Hendrik oli noorem ja tugevam. Ta kiskus ukse lahti ja tõukas Peedu kojast välja otseti õue lumehange.

See kõik sündis silmapilguga, ei jõudnud teised kaklejaile vahelegi astuda.

Hendriku tuppa tulles kuuldus õuest vandumine. Oodati, aga sisse Peet enam ei astunud. Nooremad jooksid aknale ja nägid, kuidas ta vaarudes välja läks õueväravast.

Varsti tõusid ka teised külamehed üles ja läksid koju. Igatahes jättis järele tänavuaastane küünlapäev rõhuva mälestuse.

3

Nääripäeval kõneldi, et saunanaine Allika Tiiu olevat kuulnud selgesti laudade kolistamist, isegi hööveldamissahin kostnud ta kätte. Ega temagi ole teadnud, kust-poolt see just kostab, hääled olnud tuules. Muidugi tähendab niisugune asi surma.

Kuid siiamaale polnud midagi juhtunud. Noored inimesed naersid ja nimetasid seda lihtsalt ebausuks. Kõneldakse ja isegi ustakse ka seda, et kolmekuninga öösi muutuda vesi kord kaevus joodavaks viinaks, aga tulgu nüüd ükski inimene, kes niisugust viina on maitsenud oma huultega.

Isegi need inimesed, kelle rinnad oli sügise poole änges ja kellel leidus vahel sülje sees verepisaraid, läksid kevadiste pikemate päevade ja päikesepaisteliste ilmade tulles hoopis ärksamaks.

Küünlapäevaks oli see laudade kolistamise lugu juba kõigil meelest ununenud.

Koju jõudes läks Peet tagakambri. Ta heitis ainult morni pilgu toas olijate noorte inimeste poole, kes seal istusid ja kohvi juures kigatsesid. Peedu pilk pühkis lustilise meeleolu. See pilk oli Peedu poolt ometi võõrastav. Kes seda siis ei teadnud, et Nõmmikul oli alati lõbus viibida, sageli võttis peremees isegi noorte naljast osa.

Peagi kadusid külalised toast üksteise järele.

Peet istus kambris laua ääres. Kuu paistis aknast sisse ja tõmbas üle krohvitud seina kahvatanud valgusevööte.

Vanast peremehest käisid otse värinad läbi. Tulles oli ta kinni vajutanud oma hambad ja isegi silmist veeresid välja pisarad viha pärast.

See haarab minust kinni ja viskab teise mehe toast välja kui takukoonla. Oi, oleks olnud käes kas nuga, oi, oi, ei oleks küll pidanud mingit aru.

Küllap ta olekski uuesti sisse läinud, aga häbi keelas teda. «Aga seda ma ei jäta, ma tasun, ma tasun,» kõneles Peet ja surus oma rusikad kokku niivõrd tugevasti, et hakkas otse valus.

Perenaine tuli kambri, hoidis käes küünalt, mis seisis keerulises vahtrapuust treitud lühtris.

«Kuule, mis see siis ometi on? Ma ei saa sinust aru, oled nii imelik ja isemoodi.»

Peet ei lausunud sõnagi. Toetas tugevasti pea käe nõjale ja vaatas enese ette.

«Eks sa räägi siis ometi!»

«Mis teil seal vallamajas oli? Teiste perenaine käis ennist siin. Nuttis teine. Inimesed olete küll, eluaja elanud külg külje ääres ja nüüd lähete tülli!»

«Eks sa kihutanud teda koertega väravast välja.»

«Keda?»

«Sa ütlesid ju, et käis siin.»

«Oled sa peast hulluks läinud. Mina ässitan koerad teisepere perenaise peale. Sul pole ju enam mõistust peas.»

«Ah sinul teda seal palju on. Mis sa siin nääksud! Käi minema!»

Naine kahvatas. Niisugusena polnud ta oma meest ennemalt näinud.

Ta kummardus Peedu õlale.

«Taevane aeg, teie olete siis lõplikult tülis. Siin räägiti sellest. Eks ole sinul ka süüd. Mis sa seal siis rääkisid nõnda, et seda kuulda ei võetud.»

Naise jutt vihastas ja ärritas.

«Ah käi minema!» hüüdis Peet ja tõukas järsku õlaga naist. See vaarus ja langes terava voodiserva peale.

Peet kuulis kukkumist. Ta pidi üles kargama, sest tal

oli naise järg teada. Aga viha ja kangekaelsus sundis teda jääma paigale.

Aga ometi kuulis Peet, kuidas naise rinnust tuli kuuldavale kerge aietus. Ta tõusis üles, seisatas veidi ja läks tuppa.

Ta ei tulnud enam mehe juurde.

Mehe hinges võitlesid äkitselt kahesugused tunded. Tal oli kahju, et oli olnud naise vastu karm. Mis oli siis temal sellejuures süüdi? Ilmaski ei olnud neil elus ette tulnud niisuguseid lahkuminekuid, millest oleksid välja kasvanud põhjalikud päevi vältavad tülid. Peet armastas oma naist ja naine tasus sellesamaga. Ka nüüd vanemas eas tõid nende vahel aastakümneid kestnud tunded tihtigi õndsaid silmapilke. Ja nüüd lükkas ta teda nii jõhkralt, hoolimatult, et naine sellejuures valu pärast aietas. Ja oleks ta veel harilikus seisukorras!

See tunne tegi Peedu meele veel mõrudamaks, sest ka selles leidis ta naabri olevat süüdi. Ta nägi, kuidas naine toimetas, valulikud jooned näol, aga mehe poole ta vaadet ei pööranud. Küll oleks Peet nüüd naisega teinud meeleldi juttu, ta oleks talle sedagi kõnelnud, kuidas Hendrik ta Rapi toast välja viskas, kuid selleks ei leidnud ta mingit algust. Naine oleks talle äkitselt jäänud hoopis võõraks inimeseks, kellega sa ei oska ega tea midagi kõnelda.

Õhtu oli väga piinlik, igav ja suruv.

Oli juba hilja peale, kui Peet heitis laiale pingile, pannes käe pea alla. Ta ei uinunud. Ta ootas, et naine tuleks ta juurde ja ütleks: «Mis sa siis siin kõval pingil. Eks tule voodi. Ma tegin voodi ära.»

Nii oli vahel ennemaltki juhtunud ja niisuguseil korril murdus ikkagi jääkirm.

Täna ei tulnud naine ja Peet kuulis, kuidas ta voodi heites ohkas: «Sa suur jumal küll!»

Uni ei tulnud. Vana seinakell lõi 12, lõi üks, lõi kaks. Peet tahtis unustada ja uinuda, aga ikka seisis kõik see nii elavalt tal meeles. Mis nüüd küll külas kõik kõneldakse. Tingimata lendas see juba täna õhtu üle küla: «Piisa Hendrik võttis Rapi toas Nõmmiku Peedu kraest kinni ja viskas üle ukse õue lumehange nagu takukoonla.» Ega seal ole nüüd kedagi, kes Hendriku tegu

hukka mõistaks. «Mis vanamees läks oma suud pruukima. Eks see ole talle paras. Ega see Hendrik nüüd küll äkildane ole, aga kui läheb hing täis, ega siis ta ees küll keegi piisa. Peet ise vana mees, eks ole teisel ka omajagu aru peas, aga läheb teise mehe majasse riidu norima. Pole teine parem sugugi kui mõni kõrtsikakleja.»

Küllap seal olen neil kogu õhtu, homme, tunahomme, alati keele peal. Kus siis seda enne nähtud, et peremees toast välja visatakse. Justkui tatise ninaga karjapoiss.

Ikka tõusid uuesti Peedus vihahood ja peletasid une hoopis.

Kell lõi kolm.

Peet oli nüüd kusagil kirikus, aga seal olid heinakuhjad. Tormas ta kallale härg, aga sellel oli otsas Hendriku pea. Ta sarvede otsas lipendasid määrdinud riideräbalad. Peet nägi, et koletis oli pime, ta silmade asemel olid sügavad, inetud augud. Aga ta otsis sarvedega teda. Peet püüdis peituda, aga koletis tuli ta järele. Peet haaras hirmuga sarvist kinni ja nüüd kägistas ta lapsukest, kes haledasti oigas.

Oigamine ärataski mehe üles.

Oli pime ümberringi. Peedu pea käis ringi, ei saanud arugi, kus ta viibib. Kuuldusid oiged. Peet tõusis pooleldi istukile. Kus ma olen? Ons see ikka alles uni?

Mõistus ja arusaamine selgisid. Sa oled ometi kodus. Oigamine kuuldub sealt, kus naise voodi. Tema see ju oigabki. Ta sai vist kukkudes häda, nüüd on tal valu ja oigab.

«Sina, Viiu?» hüüdis Peet. «Mis sul on?»

Naine ei vastanud. Vaikiski oigamine.

«Kuule sina, oled sa haige?»

«Oh, pole viga.»

Naise hääl oli värvitu ja nõrk.

Peedul ähvardas jääda seisma hingetõmbamine. Süda peksis hullusti. Temast käis läbi aimus ja see tuli niisuguse hooga, et surus otsale külma higi.

Isegi peast kadus õllekarm ja meelest läks viha, mis täitis südant ometi kogu õhtu. Ta tõusis pingilt, läks naise voodi ette, istus äärele ja küsis:

«Mis sul on? Oled sa haige?»

«Ah, pole midagi. Hakkas nõnda paha.»

Peet sirutas käed hellasti naise palete ümber.

«Kuule, sa said kukkudes häda. Sul on paha? Oled sa üsna haige?»

Naise suust ei tulnud vastust.

«Kuule, ma kuulsin, kui sa oigasid. Ütle! Ma panen hobuse ette ja lähen Lassile. Ma toon eide siia.»

Ja naine tundis, et langes ta käe peale soe pisar.

«Mine peale, ega tea, on nii paha. Eks oleks üsna hea, kui eit siin oleks.»

Selles hääles tundis Peet oma naise hääle. Ta ei suutnud panna vastu, kummardas ja suudles teda. Sellejuures juhtus ta käe alla väikese poisi soe jalg, kes selle oli heitnud ema peale. Peet surus seda pehmet sooja liha närvlikult.

Pea oli Peedul hobune ees ja ta kihutas head sõitu tehes Lassi sauna poole. Nimetatud saun oli paar versta külast eemal üksiku Lassi talu serval. Seal elas lesk Ädi oma pojaga ja poolpimeda tütrega. Nõnda vähe kui sarnastest saunikutest muidu hoolitakse, oli Ädi ometi külas ja isegi kaugemal veel suures lugupidamises. Ega olnud ühtegi sündimist ega suremist kogu külas, kus Lassi eit poleks olnud esimeseks abimeheks ja nõuandjaks. Et teda külas sageli nõuti, alati parema hobusega nelja sõidutati, mõistagi, et ta elas õige ilusti. Saunas polnud puudust, vanainimene suutis laiska poega ja poolpimedat tütart hästigi toita.

Eit oli üsna ruttu valmis. Ta oskas end niisuguseil korril valmis panna kiirelt ilma sundimatagi. Ja niisama kiirelt lendas saan ka tagasi.

Perenaise seisukord oli vahepeal muutunud veel pahemaks. Kui aga vanainimene lausus: «Noo — pole viga, küllap jumal aitab,» muutus Peedugi meel veidi rahulikumaks.

Aga mis võib teha see vana nõrk naisterahvas haige seisukorra parandamiseks. Tal olid ka omad viisid, olgugi et haige ta käes valu pärast kisendas. Küll mitu korda tahtis Peet minna ja eemale tõugata vana naise, aga ometi lootis ta, ja see hoidis teda tagasi. Hirmus raskus rõhus teda, südametunnistus vaevas, sest oli see valu ja piin ometi ta hoolimatuse ja jõhkruse tagajärg.

Oli juba käes ilus talvehommik. Esimesed päikesekiired siretasid üle lumiste väljade. Karge külm pani lume reejalase all kragisema.

Nõmmikul oli vaikne. Ei läinud täna keegi teele. Peremees unustas sulastele käsud andmata. Kõik hoidsid kinni hinge, sest pidi sündima midagi. Pidi sündima midagi niisugust, mille peale mõeldi hirmuga. Midagi ähvardas talu nii võimsalt, et keegi ei julgenud valjusti käia uksest ja põrandal astuti kikivarvul.

«Tule siia, peremees, perenaine kutsub,» ütles Ädi ukse vahelt ja kadus tagakambri.

«Näed!» ütles Ädi ja näitas mingi kompsu peale, mis oli elus ja seda ka ei olnud.

«See pidi nii minema. Et see ka nõnda juhtus,» kõneles perenaine vaevalt hingeõhuga. «Ma usun, ma ei jää. Ega seegi jää, eks matke ta mu kõrvale!»

«Ons sul valu?» küsis Peet. Ta hääl värises. Ega ta suutnudki rohkem öelda, sest tundis, kuidas ta jõud murdus.

«Ei ole.»

«See on minu süü,» nuuksus tugev mees. «Mina ju tapsin sinu.»

«Mis sa nüüd seda kõneled,» sosistasid naise huuled. «Eks see olnud nii määratud. Või sinagi, kui oleksid teadnud.»

Veel liikusid ta huuled, aga tuli peale nagu uni, silmad vajusid kinni.

Väike poiss jooksis ema juurde ja langes rinnuli ta peale.

«Tule ära!» ütles Ädi ja püüdis last ära tõmmata.

See haaras ema ümbert kinni ja vaatas vihaselt vanale naisele otsa.

Perenaine lõi silmad lahti.

«Ah sina, Aadi, noh ole aga sina hea laps!»

Nüüd läks vaikides mööda tund, võib-olla rohkem. Peet istus naise voodi äärel, vanem poeg seisis püsti ema peaotsas. Kogu talu oli vaikne, nagu oleks ta heitnud hinge. Peedu hinges elas lootus. Võib-olla paraneb. Siis ta on alati ta vastu hea. Ta kõneleb kõik haigele. Pidagu tema aru. Ehk läheb kõik heaks. Tehku vallamaja peale siia, mis temalgi selle vastu. Ta kingib üksi

kakskümmend palki, ega ole tal metsast puudu. Võibolla annab omapoolt ka kümmekond põrandalauda. Küllap tuleb Hendrik siia ja ütleb: «Eks see olnud ikka suur sigadus, et panin käe su külge. Lepime ära!» Ega tema siis ka selle vastu ole. Elavad jällegi endist viisi, naabrid kunagi, kui mõnus ja hea. See kõik läheb mööda ja ununeb. Eks ole ka temal kogu selles asjas omajagu süüd.

Perenaine ärkas. Peet vaatas ta silmi, aga terav nuga lõikas pooleks mehe südame. Perenaise pilgud rändasid otsides ringi, ta silmadel ei olnud enam eluläiget. Ta suu sosistas, huuled liikusid, aga nad ei teinud sõnu.

«Mis sa tahad?» küsis Peet naise üle kummardudes.

Naine ei näinud teda. Ta eksivad pilgud läksid temast mööda kuhugi kaugele, rändasid hälbinult laelt põrandale ja jälle tagasi.

Nüüd sai Peet aru, et Nõmmiku kambri oli astunud surm.

Oi, mis oleks ta nüüd andnud, kui oleks see elama jäänud, kelle pea toetus nüüd ta käele. Aga ta silmad vajusid kinni, ta kehast käisid läbi raputavad tõmbused ja Nõmmiku perenaise elu oli kustunud.

Kui su ihhu lüüakse raske haav, siis teeb see sulle valu. Aga kui su hing raiutakse pooleks, siis võib valu röövida su mõistuse. Kogu päeva ei saanud Peet aru, see kõik oli nagu mingi kohutav uni. Ah tema oligi see, kes tappis oma naise. Ta vaatas surnule silmi. Miks ta vaikib, miks ta ei kõnele. Eks ta kisendagu siis: sina tapsid minu! Miks pidi ta seda tegema? Kes oli siin, kes juhtis nii, et see õnnetusemägi pidi langema tema peale?

Nende mõnede päevade jooksul, kus perenaise laip seisis puusärgiga aidas ja kus kogu majas tundus külma surma lähedust, muutus Nõmmiku Peet aastate kaupa vanemaks.

Matustest võttis osa laialdane suguvõsa ja perenaise kirstu kõrvale asetati hauda hoopis pisukene puusärk.

Kuid matustele ei kutsutud mitte naabrirahvast. Ka surnu saatmisele ei pelgunud nad tulla. Eemal seisis naabriperenaine, rätikunurgaga silmi pühkides.

Ta seisis niikaua kuni vaikis surnusaatjate laul.

4

Kevade lähenemisel tuli läänepoolsetel vallameestel tiidsasti kasutada viimast teed. Koorem koorma järel kogunes ehitusmaterjali Piisa karjamaa servale. Oleks ka neid leidunud, kes materjali vedamisele tõrkusid, aga ega seegi midagi aidanud. Oli otsustatud ehitada ja kes oma osa välja ei too, selle kraam veetakse teiste poolt ja küllap nemad peavad juba pärast tasuma.

Palkide, kivide, lubja, savi hunnikud aina kasvasid ja pea omandas siiamaale tühi karjamaaserv hoopis uue väljanägemise.

Ei saanud ju teisiti — tuli Hendrikul ja Peedul vahel ka kokku puutuda, aga mehed jäid teineteise vastu tummaks.

Oli möödunud nädalaid Nõmmiku perenaise surmast, ja haavad, mis esmalt olid nii verised ja valusad, lõid pikkamisi paranema. Nüüd hakkas leidma Peet isegi seda tõsist põhjust, mis viis hauda ta naise. Poleks Hendrik teda välja visanud Rapi toast, oleks ta naine praegugi elanud. Mitte tema ei olnud ta surmas õieti süüdi, vaid Hendrik, seesama Hendrik, kes teda oli teotanud. Viimaks leidis ta sageli oma mõtted selle juures sõrmitsevat, kuidas võiks naabrile kätte tasuda.

Aga ka selle juures tundis ta enese võimetuna, sest silmanähtav oli ometi, et tema on vallas hoopis unustatud. Tulid peremehed kokku, sest peab ometi keegi selle ehitusekrempli järele vaatama. On koos hulk ehitusmaterjali ja imelik oleks seda jätta ula-ala.

«Muidugi peab ikka olema keegi, kes kogu seda suurt värki silmas peab,» kõneles Arusaare Rein. «Mine tea maailma — siin tee ääres kõik kraam leokil-laokil — paneb keegi koorma peale, aja siis taga!»

«Ei, mis nüüd üksi seda,» arvas Rapi isa. «Peab ikka ka olema inimene, kes vahel silma töö üle lööb. See on ikka meie oma maja. Klopsivad kokku nagu mõne hageriku, mine siis õienda pärast seda asja.»

«Tuleb ikka inimene panna küll, aga kelle hooleks selle asja anname?»

«Kes siis muu, eks palume aga Hendrikut, et ta võtaks oma hooleks. On ju kogu see kraam ka ta krundi peal.»

«Muidugi Hendrik, kes siis veel muu,» kinnitasid mitmed mehed järele.

Ja nii usaldati uue hoone ehituse järelevaatamine Hendriku hooleks.

Peedu nime ei tulnud selle juures kellelgi meelde, olgugi et seda ometi teati, et ta noores põlves ise ehitustööd tegi ja sellega endale kogus kenakese varanduse. Hendrikul polnud aga selles asjas mingit teadmist.

Ilusal kevadeõhtul seisis Peet põlluväraval. Oli nii mahe ja haudjas. Tirtsud siristasid noores rohus ja põllult tõi tuuleõhk enesega kevadisi lõhnu. Õunapuude õied olid juba maha langenud ja valged närtsinud libled lebasid jalgrajal.

Keegi sõitis kõrinal vankriga mööda teed. Peedu kohal ta peatas hobuse. See näris valjaste raudu.

«Kuule, külamees, see on ikka Piisa?»

Ta näitas piitsavarrega Piisa talu poole.

«On küll,» vastas Peet.

«Ei tea, kas peremees kodus. Mina olen Järise Andrus. Võtsin teie uue vallamaja ehituse oma peale. Tahaksin Hendrikuga mõne sõna kõnelda.»

«Ei ma seda tea,» pomises Peet ja pööras võõrale selja.

Vankripõrinal sõitis see naabri poole.

Peet unustas enese põlluväravale. Nüüd nad istuvad ja peavad aru. Aga mis teab Hendrik ehitamisest. Meister saab muidugi aru, et tema võib selle mehe poolest nii talitada, kuidas süda kutsub. Muidugi ei anna ta sellest märkugi. Aga seda võib olla, et ta taskust tõmbab viinapudeli ja nõnda läheb see aeg poole ööni. Ega olegi kuulda tulevat sealtpoolt vankrimürinat. Oleks tal tegemist temaga, küllap saaks kohe aru, et on mees, kellel niisugused asjad selged. Ai, niisuguse mehega peab olema küllalt ettevaatlik, sest ta võib sind tabada sealt, kust su meel ei mõtlegi. Aga tehku, tehku, kui pärast kaebavad, eks siis või neile ütelda näkku.

Seal langes Peedu pilk tema põllu vastu käivale naabri õunapuuaiale. Need olid vanad puud ja nende oksad küündisid sülda paar Nõmmiku põllule. Tihedad olid oksad täies lehis, nii et päike neist läbi ei paistnud.

„Kuule, sa ei tohi raiuda," kisendas Hendrik . . .

Aastate kaupa varjasid need ära mitme sülla laiuselt vilja, nii et seal kasvasid ainult üksikud viletsad udemed. Meheea olid need oksad seal nii küündinud ja kellelegi ei tulnud seda nähes pähe, et see nii ei võiks ometi olla.

Ka tänavu olid puude read olnud üleni roosakad lumehanged. Igatahes võis oodata rikkalikku saaki.

Peedu huuled lõid äkitselt naerule.

«Ah nii. Sa oled eluaja kurnanud minu põldu ja mina olen seda alati kannatanud. Kulla mees, nüüd teeme niisugusele loole lõpu.»

Mingi heameel, rõõm kandis teda kogu õhtu. Isegi perele sai silmanähtavaks ta muutunud meeleolu.

Peet ootas pikisilmi hommikut. Uni ei tulnud. Lühike on muidugi kevadine öö, aga nüüd näis ta otse aastapikkune.

Juba hommikul vara käias Peet kirve tuliteravaks, aga ta ei tahtnud veel minna. Ei, pärastpoole, siis, kui nad juba kõik liikumas. Tulgu siis naaksuma. Eks näe, mis viisi ta siis laulab. Aga minul on selleks ometi sula õigus. Tal ei ole mingit õigust minu vilja pealt oma õunapuude-närudega varjata päikesepaistet.

Suure pingutusega suutis ta kannatada keskhommikuni. Terav kirves käis kergesti ja lõbusasti läbi toorest puust. Raginal langesid nooris lehis harud ja oksad.

Peet sattus äärmisse töötuhinasse.

Korraks peatus mehe käsi. Mis? Ons praegu vana või noor kuu? Õige küll, viimane veerand. See on hea, küllap kuivavad puud nüüd veel täitsa.

Ja uuesti lõi hoogu sattunud käsi hoope üle aia ulatuvaile õunapuuoksile.

Oli Peet alles kaugel oma hävitustöö lõpptulemusist, kui ilmus Hendrik. Vaevalt suutis ta hoiduda kallale kargamast naabrile, kui küsis:

«Kuule, naaber, oled sa hulluks läinud? Mis need õunapuud on sulle kurja teinud?»

Peedu süda naeris. Ta ei vastanud sõnagi. Terav kirves tegi võimsal käeliigutusel edasi hävitustööd.

«Kuule, sa ei tohi raiuda,» kisendas Hendrik, sest veri kargas talle pähe ja ta ei suutnud hoida oma häält

rahulikuna. «Ma kaeban sind kohtu ja sul tuleb anda vastust oma meeletu teo eest.»

«Mine, kaeba,» hüüdis Peet. «Ah see on sinu arvates õige, et su puud varjavad mu vilja ära. Usun, et mina kohtuasju paremini tunnen.»

«Olgu, aga jäta puud rahule! Müü mulle see paari sülla laiune põlluriba!»

«Mina sulle oma maad, niisugusele kõrilõikajale,» irvitas Peet. Ta tundis küllalt selgesti, et ta tegu lõikas naabrile valusasti südamesse.

«Meeletu, ma ei lase sind raiuda.»

«Eks katsu tulla ligemale!»

Nüüd õiendas Peet lööma pealt noore õunapuu latva, mis oli longu vajunud aia peale, nii et oksad ulatusid põllule.

«Pea!»

Vastuseks käis terava kirve hoop noore puu ihhu.

Enne kui Peet suutis kätt tõsta uue hoobi andmiseks, vuhises kaigas läbi õhu ja tabas Peedu ülestõstetud kätt. See nõrgestas seda niivõrd, et kirves langes maha. Ühtlasi oli Hendriku viha tõusnud kõrgele, ta jooksis naabri kallale. See oli temast vanem ja kebjam, mispoolest Hendrikul teda hõlpus oli läbi peksta. Lõpuks võttis ta kirve maast ja lõi selle tera võimsalt vastu kivi.

Kargasid laiali tulesädemed.

«Mine, kurat, nüüd ja kaeba!» lausus Hendrik ja läks pikaldasel sammul koju.

Ta ei heitnud pilku inimeste peale, kes olid kogunenud põlluaia taha ja seda kõike pealt vaatasid.

«Sina issand, kuule küll,» hädaldas sauna Mai, «mis nende inimeste sisse läinud. Kui kenasti teised elasid eluaja, aga nüüd ei saa läbi põrmugi. Tule jumal appi, mis sellest ometi pärast tuleb.»

Külas leidis Peedu tegu elavat arutlemist. See mõisteti hukka. Kes seda ilmas kuulnud, et täismees läheb nüüd õunapuid maha raiuma. Eks ole see põlluriba olnud seal aastaid, eluaja, ons ta nüüd sellepärast jäänud vaesemaks. Suurt külla ta sealt oleks nüüd saanud. Oli ka neid, kes ütlesid: «Oleks Hendrik seal Peedu maha löönud, kelle süü see oleks olnud. Aga see Hendrik, tema

on alati niisuke pika meelega, ime, kuidas ta sel puhul niikaugele saigi, et teise läbi materdas.»

Tulid külast nii mitmedki vaatama seda lagastamist, mis see hullu aruga inimene oli teinud.

Ja missugune mõistlik mees see Peet ennist oli!

Ometi ei tulnud sellest asjast kohtuskäimist. Oli neid, kes Hendrikule andsid selleks nõugi, aga mees vastas: «Ah tühja neist okstest! Keda see kohtuskäimine ennemalt rasva ajanud.»

Enam ei läinud Peet raiuma. Kui ta nüüd pärast selle peale mõtles, siis tõusis see tegu ta enesegi meelest küllalt õudseks. Kas ei olnud ta ise kogu elu, üsna pisukesest poisikesest peast, istutanud ja pookinud õunapuid. Ja kus olid veel teistel talupidajail ilusamad aiad kui Nõmmikul ja Piisal. Nende aedu imestati ja alati tundsid nad ise neist täielikku rõõmu. Nüüd võtab tema kirve ja raiub puid, mis nii suure armastusega kasvatatud. See oli ta kättetasumine. Aga mis kurja olid talle teinud naabri õunapuud? Aga need varjavad päikese ja mul on selleks õigus. Narr sa oled, kui lähed taga ajama seda viljapeotäit. Arvad, et siis salved rohkem täituvad. Võib olla, et niisugune tegu toob needuse ja jäävad nad isegi hoopis tühjemaks. See on igatahes tegu, mis põllumehe meelest õudne ja inetu. Oleks tema ise olnud Hendriku asemel — jumala eest, maha oleks ta löönud niisuguse inimese.

Miks ta ei mõtelnud ennemalt selle üle paremini järele!

Oksi ei läinud ta ära koristama, sest need polnud tema jagu. Ka Hendrik ei puutunud neid: las vedelevad. Ja kogu suve tuletasid need raagus oksad ja kahvatu vere karva tüved meelde seda õudset hävitustööd.

Aga kes ajas tema niikaugele, et ta ette võttis seesuguse teo? Eks see olnud Hendrik.

Uuesti võttis Peedu süda viha.

Ega see külas nüüd mingiks uudiseks olnud, kui tõendati, et Hendriku naine Madli oskab mingisuguseid nõidusekunstisid. Ega ta nüüd kellelegi küll kurja lähe tegema, aga et tal need sõnad on, seda tunnistasid ta veidi puseriti hambadki. Iseloomu poolest oli ta vaikne, hea südamega inimene ja et ta sellejuures oli veel jõuka

koha perenaine, siis polnud kellelgi isu niisuguseid kõnesid korrata. Küll teadis seda ise ka Piisa rahvas, aga kõik see oli nende meelest sedavõrd lapsik, et ei pööratudki selle peale erilist tähelepanu.

Kuidas see siis teisiti võibki olla, arutati vahel isekeskis videvikus. Vaadake nüüd Piisa karja, kuidas seal kõik hästi korda läheb. Ega ole ta põllud ega heinamaad teiste omadest suuremad ega paremad. Seal on teistel üle talve kaheksa, kümme looma ja vaevalt saad needki mättale. Aga Piisal vahest viisteistkümmend pead ja kõik lähevad kevadel välja väravast kareldes. Kust see siis tuleb, perenaine peab midagi mõistma.

Piisa perenaine naeris. Muidugi olid tal ka oma tarkused: sügisel loomi kinni pannes valis ta selleks alati kuiva, kõleda ilma. Siis tundsid loomad iseäralist mõnusust, pääsedes varju alla pehmetele soojadele asemetele. Perenaine ise valvas hoolega loomade söötmist; siin pidi täie ette minema iga heinakõrs. Olid teenijad näinud ka perenaist põlvitamas lakas heinavirna ääres. Nad teadsid seda: ta palub loomatoidule jätku. Ja ta ise uskus, et ta palvet kuuldakse.

Küllap oli neidki, kes kadedust tundsid Piisa majapidamise hea kordamineku üle, aga kes seda tuli nüüd üles näitama jõukale kohapidajale.

Juhtus midagi õudset. Nõmmiku teenija leidis hagerikust kõlgaste hulgast tüki toorest liha. Mis seal siis kahelda, keegi oli selle toonud, et selle läbi õnnetust ja häda panna pere loomade külge. Seda oli ju ennegi kuuldud-nähtud ja kui kohe abi ei saada, võib talu jääda loomadest lagedaks.

Peet sai aru, kust see hädaoht talle kavatsetud. See oli muidugi naabriperenaise tegu, kes selle juurde oma nõidusekunstid tegi ja sõnad peale luges. Ega saanud kuidagi vabaneda hirmust, sest niiviisi võidakse ometi viia niikaugele, et võta lõpuks kerjakott. Küllap läheks ja viskaks selle neile vastu pead, aga ega seegi aitaks, ei tühistaks nõiduse jõudu ega võimu.

Narriks teeks ta enese nende silmis.

Vaevalt oleks Peet leidnud nõu, mis leitud toore lihatükiga peale hakata, poleks juhtumisi tulnud Nõmmikule Suitsu Rein. See oli lonkaja vanamees, punase toker-

danud habemega ja vidus kalkvel silmiga. Ta oskas nii mõnegi häda ja ohu vastu abi anda. Olgugi et ta kuulsus ei ulatunud üle kihelkonna piiride, kuid oma valla inimestele oli ta hädapärast vajalik. Ta tundis ussi sõnu, ainult vaskussi vastu ei saanud, oskas täid loomade pealt kaotada, võis rohitseda, kui lehmast läbi oli läinud lendva. Oli nii mitmeid hädasid isegi inimeste küljes, mille vastu Rein teadis rohtu.

Peedul oli hea meel ja kohe kaebas ta Reinule oma häda.

Veidi aega tõsiselt vaadates tähendas Rein:

«Õnn ikka, et juhtusite leidma. Oleks ta kauemaks jäänud kõlgaste hulka, oleks sinu karjale võinud sündida suur õnnetus. Ega nüüdki tea, kas see läheb niisama.»

«Aga kas selle vastu abi saab?» küsis Peet.

«Võib olla, et saab ehk ka.»

«Arsti ära! Ma tasun sulle.»

«Hm,» mõtles Rein. «Peaks teadma, kes ta toonud. Muidu ei taha abi saada. Võid sa ise arvata?»

«Arvata? Ma tean seda. See on naabri poolt. See inimene kiusab mind nii, et ei saa enam elada.»

«Võib olla,» tähendas Rein mõtlikult. «Ma saan aru, kaugelt ei ole ta pärit. See liha on teist kasvanud põhja pool.»

«Seda ma ütlen,» pahvatas Peet. «Ah arvad, et saad ikka ära arstida.»

«Eks katsume.»

«Kuule, Rein,» lausus Peet, «kas saaks nii, et see läheks tagasi ta enese külge.»

«Kas tema oma või loomade külge?»

«Otse tema oma külge.»

«Ah tahad nii. Ma võin nii teha, et tooja jääb ummuksisse. Ta ei pääse sellest muidu, kui peab sinu jalajälgedega suitsetama. Hoia siis ise, et ta neid ei saa.»

Nüüd meisterdas Rein kolm toore lepa pulka ja lasi igaühele sisse kolm auku. Rein pani aukudesse rohtu, läksid siis ühes sepapatta, kus pulgad ühes lihaga ääsi ees ära põletasid. Lagunes laiali sepapajast kõrbeva liha lõhn. See heljus tasases tuules pikkamisi kuni külaperedeni.

Peet ootas ja valvas, et Hendrik ei saaks ta jalajälgi viia. Ta oli kogu öö üleval, sest niipea kui ta oleks teda näinud liikumas, tahtis ta teda tabada. Ta meel oli selle juures ärev. Viimaks väsis vanamees valvamisest ja öösisest ülevalolemisest. Kui juhtus keegi astuma õue peal, ärkas ta ja kargas püsti, et kurjategijat tabada. Niisama jäi ta vahel ainiti vaatama liikuvat varju, sest eks olnud see seal inimene.

Olnud valvanud ööd viis ja ka päevalgi vahti pidanud hoolega, tüdines Peet.

Nähtavasti oli Hendrikul siiski korda läinud saada jalajälgi. Võib-olla siis, kui talle peale tuli unerammestus.

Kuid sellest hoolimata tundis Peet ikkagi rõõmu, sest ta oli kuidagi kätte saanud tasuda oma vaenlasele.

Aga see oli ikkagi vähe.

5

Õnnetused on nagu hingelised olevused, kes tallavad teatud rada. On ju rahvas loonud isegi vanasõna: õnnetused tulevad uksist ja aknaist.

Suvi oli vihmane. Madalamad kohad seisid lahvevee all. Ka pani liigne vihm põldudel kinni viljakasvu. Loomade söödimaad olid vaevalised ja mitmelt poolt kuulda sagedatest loomade haigustest.

Tuli vahel päikese pale korraks pilve tagant välja, siis lõid töötegijad sajasse keerdu. Otse ei osanudki kuskilt otsast peale hakata. Kellel oli tugev pere käepärast, see ikka sai midagi kokku panna, aga kellel oli nõrk tööjõud, selle välised tööd jäid hoopis unarile.

Päris häda oli, sest sügis lähenes ikkagi oma kindlal sammul.

Nõmmiku Peet oli oma töödega päris hädas. Vana sulane ja tüdruk läksid kevadel paari ja asusid Rae sauna, kus neile anti ka kartulimaad ja sooservalt heinamaa ääri. Ega sellest kõigest elamiseks jatkunud, aga nad korjasid kahlu siit, teise sealt, sest neil oli visa nõu ületalve lehma pidada. Peet palkas tüdruku. See oli niisuguse tugeva kondiga, aga töö peale oli õige tössuke. Jumal teab, kus ta oli teeninud, sest igal sammul võis

näha, et ta küll päevagi polnud elanud agara ja hoolsa perenaise käe all.

Kõik see puutus silma ka külarahvalegi ja oligi neid, kes Nõmmiku majapidamise üle otse halisesid.

Kuidas see seal nüüd kõik tagurpidi läheb. Niipea kui perenaine majast ära, ega ole mingit korda. Mis see vaene Peet nüüd üksi jõuab, kui pere katsub alaliselt vedada villast lõnga.

Oli vesine, hall augustiõhtu, kui tüdruk Peedule kõneles, et puguvasikas olla ikka küll vist haigetanud. Ta toppinud küll teise nina joogikappa, aga vähe nagu niristanud läbi hammaste. Seista teine nii viletsasti, kõrvad lodus, jalad all ristis.

Peremees ruttas kopli. Vasikate tarvis oli suurte kaskede alla ehitatud hagerik. See oli neile nii hädahooneks, kuhu võisid minna varjule vihma eest. Harilikult magasid nad väljas kuuskede all pehmel rohul.

Loomake oli haletsemisväärses seisukorras. Ta pea oli vajunud ripakile, silmist jooksid veeojad ja ta hingeldas. Üldse olid noored loomad tokerdanud, maod jämedad, jalad peened ja ei paistnud ka teistegi olekust mingit erksust.

Kui Peet tahtis vasikaid ajada hagerikku, sest hakkas sadama peenikest külma vihma, ehmatas ta otse. See oli lihtne virtsaauk, kuhu loomad sisse ei läinud. Ei olnud kogu suve vältel keegi võtnud vaevaks kaenlas midagi neile alla tuua. Oleks ometi heitnud hagerikku mõned kuuseoksadki.

Peet sõimas tüdruku läbi, kuid see haukus vastu, et tema silmakarvad olla tööd täis. Tema on nagu ori, kellel ei ole ööhingamist ega päevarahu. Otsigu tema asemele teine, ega temagi ennast tappa lase.

Ega see tüli looma paranda. Sellest sai Peet aru. Ta tõi püssirohtu, hõõrus selle siledal kivil peeneks, pani pudelisse ja valas vasikale kurku. See püüdis küll oma pead ära tõmmata, aga ta jõud oli selleks nõrk. Puristas, köhis ja läks vankudes aia äärde.

Raske südamega tuli Peet koplist ära.

Hommikul oli vasikas aia ääres surnud.

Nüüd laskis Peet kanda hagerikku ohtralt kuiva põhku, sest tal oli hirm teiste vasikate eest. Üks oli

neist peenikest tõugu, kevadel mõisast toodud. Juba siis ütlesid külamehed: «Eks see Peet ole ikka vahel arust nagu lage. Võta teine sülle, aga maksab ta eest härja hinna.»

Peet püüdis nüüd ise hoolega silmas pidada vasikate korraldamist. Isegi külas naerdi, et Peet on võtnud õige need perenaise ohjad enda kätte. Aga kauaks nüüd tema hool küll ei püsinud. Olid ju töötunnid sõrmede peal loetavad, nii et perenaise muredeks aegagi üle ei jäänud.

Möödus paar nädalat, kui tüdruk ühel õhtul teatas, et mõisa vasikas olla vist küll haigetanud.

Kogu pere jooksis kopli. Seal ta nüüd seisis aia ääres. Ei olnudki kuigi palju tarkust selleks vaja, et aru saada vasika haigusest. Vabadiku Reet lõi otse kaks kätt kokku:

«Mis seal nüüd veel näha või teada. Igaüks näeb, et loom on rabatud. Eks te näe, kuidas lõõtsutab, kõht teisel käib üles-alla justkui lõõts.»

Kogunes inimesi, ja kus palju päid, seal ka rohkesti tarkust.

«Rabandus on ikka küll,» arvas Lageda Mart, kes metsast tulles lõi seisatama, leivakott õlal ja kirves vöö vahel. «Ega ole muud, kui tuleb keelest lasta verd. Peab keelesse hammustama haava.»

Kisti välja loomal suust keel ja Peet hammustas haava keelesse. Vasika suust tilkusid veretilgad.

«Ega see nüüd üksi aita,» arvas sauna Reet, «eks pea ikka ka püssi laskma. Siis kohkub rabandus välja.»

Toodi püss, mille raud oli üleni roostes. Vasikale pandi tekk üle ja vasika kõhu all lasti püssi. Loomake läkastas ja turtsus teki alla jäänud suitsus.

Oodati arstimise tagajärgi.

Haigus võttis raskema kuju. Vasikas heitis maha, kael kangestus ja närides haavas ta oma keelt, nii et suust valgus verist vahtu.

See oli niivõrd valus vaadata, et Peedule tahtsid isegi silmi valguda pisarad. Püüdes loomakest üles tõsta, kuuldus ta häälest tõsine kaastundmus.

«Mis sul vaesekesel siis on? Ei oska mitte midagi teha.»

«Mis tal on,» kädistas Reet. «Või nüüd ilmaaegu sulle

liha kõlgastesse toodi. Oota aga, arvad, et lepib veel sellega.»

Need sõnad rabasid Peedu otse puukangeks. Kui see nüüd ikka nii edasi läheb, aja või terve kari auku.

«Näe, seal ta on,» sõnas Reet. «Vähematega, nõrgematega algab teine peale. Ega need jõua vastu panna. Vaata ette, et ei lähe teine suuremate loomade külge.»

Oli ka neid, kes arvasid, et see küll liha tagajärg ei ole. Sant silm, muud midagi. Küllap läks siit mööda ja heitis loomakestele silma peale.

Ega nüüd keegi nime nimetanudki, kuid kõik teadsid, kellest oli kõne.

«Kuule, peremees,» sosistas Reet, «sellele saab abi.»

«Noh?»

«Vii vasikas sauna. Kui pimedaks läheb, ma lähen toon nende saunast paar vana vihta. Suitsetame, see aitab.»

Õhtuni pidas noor loom vastu. Kuid viimased krampliikud liigutused tegi ta veel suitsutajate käte vahel, langes maha, elu oligi kustunud.

Järgmisel päeval hulkus kolmas maatõugu noor loom üksipäini koplis, ammudes igatseva, haleda häälega.

Peedu keha otse värises ülekeevas vihas. «Kas sina tahad mind siis hoopis hävitada. Ta ei tunne, põrguline, mingit halastust. Ka see ei lähe su südamesse, kui näed lojuste piina.»

Kuid sellest kõigest hoolimata sai ta aru, et Hendrik ta enese alla sunnib. Ta tarvitas ometi tema hävitamiseks niisuguseid abinõusid, mille vastu tal võimatu oli võidelda. Otse hirm oli selle peale mõelda, kui nüüd ka teised loomad lähevad nende kahe järele. Millega sa siis pead kohta? Ja ega see nüüd enne jäta, võta või kepp ja kott, mine kerjama.

Vahel vilksatas Peedu hinges ka mõte, kas ei saaks kuidagi leppida. Aga see kadus ruttu, nagu oleks kerge tuulehoog ta ära kandnud. Teda paluma — ei, seda ei tee ta ilmaski. Kuid abi peab ikkagi otsima. Juhatati talle Lepa Pärt, kes oskab niisuguseid asju. Tõi Peet sellegi, näitas talle oma lammaste ja loomade karja.

Ka tema arstis, tegi vett ja piserdas seda lammastele ja loomadele selga.

«Lahjad ja jõuetud nad teil on,» lausus Pärt.

«Mis sa teed,» arvas Peet. «On ju niisugune vihmane ja vesine aeg. Tulevad õhtul koju, üle kootide mudased. Kus küngas väljas, eks see ole tuliseks kuumeldatud.»

«Pole karta,» arvas Pärt. «Aga oleks ka hea, kui neile viskaksid joogikünasse peotäie jahu ja soola.»

Kurjast silmast ei teinud see mees palju juttu ja suurt usku ja lootust ei suutnud sisendada ta arstimisviis.

Ega õigusetunne ole kadunud külaelanikkude meelest. Paljude eest oli ometi õudne Hendriku, õigemini ta naise teguviis. Mis olid siis süüdi loomad. Kui Hendrik Peedu põllu ääres kevadel läbi kolkis, siis hüüti: «Paras vanamehele. Kes teda käsib teha niisugust tegu.»

Nüüd võitis Peet mitmel pool poolehoidu.

«Ega seal ole midagi, hävitab teise ära,» kõneles Peet linakitkumise ajal Laanemaa talus. Ta ümber seisid naised kobaras. «Tuleb teine mööda tänavat, vaatab üle aia ja ütleb: kenad loomakesed. Kohe tõmbab lojus kaela kangeks, hakkab mõkutama, ega aita mingi arstimine ja rohitsemine. Eks läinud Nõmmikul kolm lammast niisama.»

Ega selle juures saanud ollagi teist arvamist. Piisa perenaisel on suus puseriti hambad, see on ometi kindel märk. Teati ka seda, et Piisa perenaist imetatud viis suurt reedet ühtejärge, sellele antakse siis niisugune paha vägi emapiimaga sisse. Igakord ei tahagi ta halba, aga kui juhtub niisugune silmapilk, ega ta saa siis ise midagi parata. Ütleb paar sõna ja ongi käes.

Aga kuidas siis Piisa perenaine ennemalt naabrile midagi ei teinud, kahtles keegi.

Ei teinud? Kes seda nüüd ei mõista. Eks igaüks tea, et õnnis Nõmmiku perenaine oli hea südamega ja alandlik inimene. Miks ta siis pidigi tegema, said ju hästi läbi. Aga nüüd on nende vahel tüli ja riid. Peet on tõrges ja uhke ja näe, ongi käes. Jumal teab, ega see veel sellega jää.

Külas ümberjooksvad jutud jõudsid ka Hendriku kõrva. Küllap oli neid, kes tulid inetuid kõnesid tälle heamehe poolest ette kandma, aga oli ka neid, kes talle kõike seda põlastades näkku heitsid. Esiotsa ei pannud ta neid tähelegi, pealegi kus need ei olnudki päris uudi-

seks. Ometi pikapeale tegid meele nukraks, seda enam, et need perenaist väga haavasid. Oli temalgi teada, kus niisuguste inetuste allikas leidub, aga mis võis tema teha. Ega ta saanud nüüd ilma suud sulgeda.

Aga ikka tuli neid peale ja need kõned kasvasid mitmeharuliseks. Siin-seal poogiti neile inetusi külge. See jutt, mis siit eile läks liikuma, tuli juba homme-tuna-homme tagasi, aga nüüd oli ta niivõrd muutunud, et ei olnud enam tundagi.

Hendrik ei suutnud enam vastu panna.

Kui Peet nägi Hendrikut tulevat, oli tal hea meel. «Noh, küllap on teisel nüüd kibe käes. Küllap tahab midagi saada, aga oodaku. Kihutan ta uksest välja.» Ja isegi vaatas ta valmis mingi paraja, mida hea kätte kahmata.

Ka siin püüdis Hendrik hoida võimsalt ärritust tagasi. Ta nimetas Peetu vanaks narriks, kes niisuguseid juttusid mööda küla laiali kannab. Tema pidanud teda ometi hoopis mõistlikumaks meheks.

«Aga kui õige oled, mis need jutud siis sulle teevad,» irvitas Peet, kelle süda oli õige heas tujus, nähes teise meelehärmi.

«Ega nad mulle nüüd midagi tee, aga inetud nad on. Kas sina siis aru ei saa, et teed enese hoopis narriks. Sa pole sugugi parem kui mõni vana naine.»

Peet hakkas naerma.

«Noh, nii ilmsüütuks tallekeseks ei maksa ennast ka teha. Arvad, et mu vasikad nüüd surid loomulikku surma. Ega ma olnud üksi nägemas.»

«Kas sina, vana narr, siis usud niisuguseid juttusid?»

«Kas mina usun? Sulle ma nüüd seda nina peale ei tule kirjutama. Mine kuula, mis külas kõneldakse. Kui sul häda ei ole, mis sa siis siia jooksid. Mina pole sind kutsunud.»

«Ei oleks ma seda sinust uskunud. Aga olgu, kui tahad suitsutada, mina oma saunast sinule vanu vihtu ei keela. Ära looda, et minule sellega midagi saad teha. Usu, mida rohkem mind laimad, seda rohkem ise ilma narriks jääd. Jumalaga!»

Peedus tõusis viha. Kui kange mees see on. Oleks

paras olnud teisele millegagi läigitada. Tema tuleb siia ja haugutab veel naha täis.

Aga kõigest sellest tundis Peet, et ta seisab sellest mehest nagu allpool. Tema oli tõepoolest hakanud kõike seda uskuma ja eks ta oodanudki, et viga läheb tagasi naabri külge. Mõni aeg tagasi poleks ta niisugust asja kuidagi uskunud. Oli midagi, mis oli riisunud temalt nagu selge arusaamise.

6

Uue vallamaja ehitamine edenes jõudsalt Piisa karjamaa serval. Oli ka vaja rutata, sest mihklipäevaks pidi ta niikaugelt valmis olema, et võidi ette võtta õnnistamine. Hendrik käis mõisas ja härra andis uue hoone jaoks 25 palki, kaks tosinat põrandalaudu ja telliskivitehasest 175 telliskivi.

Iga pühapäeva õhtul kogunes niihästi vanu mehi kui ka nooremaid ehitusel oleva hoone juurde. Tahutud palgid lõhnasid tugevat vaigu haisu. Oli ju igapidi huvi vaadata, sest nädala vältel oli nii palju juurde tulnud. Nüüd võis juba igamees saada uuest hoonest aimu. See kõige suurem ruum tuli kohtusaaliks, vähemad ruumid maja otsas olid kirjutaja toad; see kamber eeskojaks ja see teine jälle vahimehe jaoks. Aga milleks see üsna kitsas ruum, justkui viljasalv? Ja ees teisel niisugune akna-uru, ei lähe õieti rusikas läbi. Noh, seda nüüd ei teata, see ongi see vangikamber. Kui ikka siia kukud, ega läbi akna maksa mõeldagi. Küllap on ukselgi ees tugev latt ja lukk. Ega midagi, istu aga sees nagu tina.

Õnnistamispäev oli määratud mihklipäeva peale. Noh — küllap tuleb ikka suur trall, lubanud ju kaks kirikhärrat tulla korraga. Eks oleks nüüd ühestki küllalt, aga kumma jumala sa sellest aust ilma jätad. Ka parun lubanud tulla. Küllap kulub temalegi suutäis soolast ära kingitud laudade, palkide ja telliskivide eest.

Kibe oli, sest tuli küllalt rutata. Ega Hendrik kui ehituskomisjoni esimees saanud nüüd põrmugi mahti. Eks oleks tal kulunud need silmapilgud marja eest omadel töödel. Aga ega see mees jäta; on ta midagi enda peale võtnud, ajab asja joonde.

Ja kiiresti omandas uue hoone ümbrus korraliku näo. Ehituspraht koristati kõrvale, maa tehti tasaseks, kollaseks värvitud uksed-aknad ees — maja kui noorik, kes enese ehtinud pühapäevahommikul kiriku minemiseks.

Kui siis ühendatud valla talitaja tõi viina, õlut, muretseti muudki söögipoolist — noh, mis siis veel võiski takistada õnnistamist pidutsemast.

Talitaja tõmbas uue lipu äsja püstipandud varda otsa. See plaksus lustakalt tuules. Kogu rahvas, muist tulnud teistestki valdadest, vaatas heal meelel naeruhuulil. Oma küla mehed olid õieti uhked. Mis siis nüüd — tore maja endal ukse all, mine millal tahes ja õienda oma asjad.

«Eks saa näha, keda nüüd talitajaks valitakse,» arvas Jõgisaare Maanus. «Eks ole ikka tore amet küll. Lähed välja, istud natuke aega ja saad veel selle eest palka.»

«Küllap valitakse sind ennast,» viskas keegi nooremate hulgast.

Vanainimene ei saanud pilkest aru, hakkas aga vastu punnima.

«Mind, vanainimest, ei ma taha ühti niisugust ametit. See va jooksva-reo lööb mulle viimasel ajal nii sageli kontidesse, et ei saa teise pärast vahel jalga jala ette. Sähvis teine eilagi paremas reies nagu kirvega.»

«Noh, eks otsivad siis mõne teise, kui sina kuidagi vastu ei võta.»

«Eks ta ole nüüd ükskõik, mis seegi talitajaamet siis õige ära on.»

«Ei ole see na ükskõik ühti. Ega igamees sellega küll valmis saa. Tuleb ju neid käskusid ja kirjasid ühtelugu, kelle pea see nad kõik kinni võtab.»

«Mille eest see kirjutaja siis on?»

«Noh, anna ennast alati teise hooleks! Vaata, et pistab su kotti, siple siis! Nagu poleks seda olnud.»

«Mis seal siis na mõtelda,» arvas Arusaare Rein. «Eks Hendrik ikka jää, ega temast paremat ole. Poleks ta kõnelnud, ega oleks siis seda maja siin ka olnud ühti.»

Oli ka neid, kes oleksid nimetanud Peedu nime. On ta ju ennemalt olnud niisugustes valla-ametites. Aga siin nagu ei passinud nimetada ta nime. Mis sa lähed siis ütlemagi, oli ju mees suu-silmil valla poolitamise

vastu. Imelik mees see Peet. Kõik mehed kohal, aga teda pole näha. Küllap on nüüdki veel meel paha, et vald pooleks jagati. Aga mis siis nüüd enam on, uus maja juba valmis.

Ja Nõmmiku Peet ei tulnudki.

Õnnistamispidu oli sedavõrd huvitav, et sellest jatkus kõneaineks mõneks ajaks. Olid need mõlemad vaimulikud mehed küll, teab, kumb pidas kangema kõne. Mis neid nüüd rääkida, kui nad ei oska, kes siis veel peavad oskama, teenivad ju mõlemad lõugadega leiba. Õnnistamistalituse lõppedes andis Hendrik selle üle aru, palju hoone oli maksma läinud. Lisas lõpuks omapoolt mõne sõna selle kohta, et nüüd on lääneserva inimeste soov täidetud.

«Oskab teine õige ilusasti rääkida,» arutasid kuulajad omakeskel. «Mitte ei löö häälgi värisema, sõnad nagu pandud suhu.»

Pidul anti sakstele eraldi suupistet, sest neil oli ometi rutt. Eks näinud igaüks, kuidas hobused seal eemal kalessi ees kaapisid, nii et kutsaril oli küllalt tegemist nende kohalhoidmiseks. Paremgi, et läksid, nüüd omaette hoopis lõbusam.

Siin ja seal tõusis meeste hulgas lõbus tuju. Vana Vihu Mart pühkis käeseljaga oma laia habet ja põristas laulu. Salga juurde tulles, kus Hendrik midagi seletas, lõi Mart talle käe ümber kaela.

«Kuule, sina, Hendrik, oled küll üks tubli mees. Sina hakkad meile talitajaks, muud ühti. Aga seda ma ütlen, kõik, mis need naisteräätsakad sinust ja su eidest kõnelevad, on puhas lori.»

Hendriku näo üle läigatas kerge puna. Ta kogus end kiirelt, naeratas ja lausus:

«Kust sinagi seda nii selgesti tead, et on lori.»

«Mina nüüd ei tea. Ma ütlen — puhas lori. Ja ega need jutud mujalt tule, su oma naaber. Aga ega see ole kellegi mehe jutt. Kui kuuled, otse südame ajab täis.»

«Hea küll,» arvas Hendrik. «Aga ma näen, su jalad nagu oleksid jäänud nõrgaks.»

«Olgu. Ega me iga päev uut vallamaja õnnista. Sind aga paneme talitajaks, see on kindel.»

Ja tuikudes läks vanamees edasi.

Sügisel pimedal ööl paistsid uue vallamaja aknad kaugele, heitsid pikki valgusejooni üle õue eemale karjamaa murule, laiu valguslaike noortele soerohelistele kuuskedele. Kuuldus hoonest jutukõmin, naer, laul. Elas ja liikus kõik.

Paistis Nõmmikulegi vallamaja tulede sära.

Peet ei läinud õnnistamisele. Ta hing oli rahutu ja ootas, ootas. Peet lootis, et tulevad peatselt temale sealt järele. Kuidas sina nüüd sealt ära jääd? Tule ometi, oled ju üks vanemaid ja lugupeetavamaid peremehi vallas. Kus nüüd ilma sinuta! Ta tõrgub esiotsa vastu: «Oh mis mina, ega ma ole selle ehituse kallal nüüd näinud vaeva.» Aga ega nemad jäta: «Mis sa kõneled vaevast! Eks see ole ehitatud valla kulul, eks igaühel ole seal ühesugune õigus.» Ta läheb siis ja ei tee Hendrikust väljagi. Küllap temagi ümber kogunevad mehed, eks nähku siis, pole ta nende silmas sugugi vähem väärt. Peet käis kodus rahutult ringi, oli närviline, ja kui teenija tähendas, et seal uue maja juures on täna lahti päris laat, siis otse vihastas niisugune jutt.

Aga tuli kätte pimedus, lõid helkima uue maja tuled, küllap ongi möödas juba õnnistamine, aga keegi ei tulnud. Imelik, mitte ükski kogu ei liikunud täna teed mööda siiapoole, kõik oli tühi, nagu luuaga pühitud. Vahel kuuldusidki õuest nagu sammud, nüüd nagu oleks otsitud ukselinki ja nüüd otsis Peet juba hilisele kutsujale teravat vastust. Aga see oli olnud tuul, mis viskas midagi vastu seina, või oli see lahtipääsnud loom, kes astus kõval õuepinnal. Keegi ei tulnud tuppa.

Küll oleksid ehk tulnud nii mõnedki. Eks ütelnud Rapi isa alles eile: eks me lähe ikka küll. Ega sinagi sealt ära jää. Aga nüüd ei tulnud. Hendrik ehk kuulis seda ja ta ei lasknud. Las jääda kõrvale, eks saagu aru, et vallas temast suuremat ei hoolita. Eks mõistab siis, et on kaotanud täiesti oma lugupidamise.

Need mõtted äratasid Peedu vihale. Ta kahetses, et ei läinud. Võib ollagi, et seda seletatakse: Peet pelgab ja ei julge tulla, kardab naabrit. Oi — läheks nüüdki. Isegi riideid otsis ta, kuid viimasel silmapilgul jättis nõuks. Näe, ootas, ootas kodus, aga süda ei andnud

eemale jääda. Kui oleks ikka täismees, ega oleks siis tulnudki.

Juba pidu algusel otsis Hendrik silmaga sageli ringi. Ta otsis Peetu. Tema puudumine oli nagu tühi koht kogu selles õnnistamistalituses. Vist märkasid seda teisedki mehed, sest mis nad siis muidu pistsid vahetevahel pead kokku ja vaatasid ringi. Tegi sellest asjast Hendrikuga juttu ka Rapi isa. Tema pidanud Peedu ütlust niisama naljaks, aga näe, tõepoolest ei tulnudki teine pidule.

Oli ju igamehel teada nende tülilugu. Ja nüüd nagu oleksid nii mitmegi pilgud lausunud Hendrikule: «Eks sina ikka peletasid Peedu siit.» Hendrik ootas, ja kui keegi tuli uksest tuppa, vaatas Hendrik, arvates, et nüüd astub naaber sisse. Tõsi — ta meeles liikuski mõte: saadaks nooremad mehed talle järele, kuid täidesaatmiseni ei suutnud mõte minna. Ah nii — me ei mahu enam ühe katuse alla. Kuidas see siis ometi on tulnud? Vanaeani elasime seltsis, ja nüüd enam ei mahu. Kas polnud siis elada meeldiv ja lõbus, kui olime naabrid, kus üks usaldas teist, üks ihaldas teise lähedalolemist. Ja nüüd on meie vahele tehtud vihast ja põlgusest kõrge aed, millest me üle ei pääse. Hendrik tundis kahju endisest elust ja see tunne tuli täna niisuguse jõuga, mis riisus kogu pidurõõmu ja pidutuju. Peedu ärajäämine tundus talle valusana. See vana aus ja tubli vallaperemees oleks pidanud siin istuma esimesel kohal.

Hendrikule selgus, et ta on teinud oma naabrile ülekohut, tema ülespidamine ongi kiskunud lõhe nende vahel niivõrd laiaks, et nad sellest üle ei pääse.

Surusid mõtted niivõrd tugevasti, et kiskusid Hendriku üksi seisma akna alla.

«Näe, seal ta seisab,» tähendasid teised, «küllap võtab teine kokku veel mõnda arvet. Oli ta ju suve läbi selle asja küljes kinni, ega anna nüüdki rahu. Tõmbabki jooni higisele ruudule.»

«Ah, tule nüüd,» hüüdis Pärtli Eedi ja astus Hendriku juurde, käe lüües ümber kaela. «Ole lustis, võta napsi! Mis sa nii mõtled, näe, paneme su talitajaks.»

Hendrik heitis õige tigeda pilgu purjus mehele ja astus kindlal sammul toast välja.

«Sina nüüd,» tähendas keegi. «Näe, ajasid mehel rehnukid segamini.»

«Äh, kae asja, mõni keiser või,» lällutas Eedi. «Eks mina ole niisama vallamees, maksan oma maksud, pole mul vaja kogeda kedagi.»

Aga Hendrik ei tulnud enam tagasi uue vallamaja õnnistamispidule.

7

Mõnus oli tunne esimesel koosolekul oma vallamajas. Tuleminegi ei nõudnud mingit vaeva ega ajakulu; tee ennemalt kodus veel tükk tööd, siis viska riided selga ja oledki siin. Ja siin — oled ikka omas kodus, omal kulul on ta tehtud, oma silma all üles kerkinud. Mehed seisid salkadena siin-seal, vaatlesid, arutasid, ühed leidsid, et oleks pidanud midagi teisiti olema, teised vaidlesid vastu.

Arvamised liikusid vilkalt.

Libiseski jutt tähtsaima asja peale: keda valida nüüd talitajaks. Teati nii mõnestki mehest, kes seda ametit ihaldaks, kuid kõik need hoidsid tagasihoidlikkusest ennast ette toppimast. Teati ühest, teisest, kes olid sel puhul olnud iseäranis heldekäelised, ostnud õlut ja viina ja andnud oma arvamisi mõista ääri-veeri mööda.

Mehed kogunesid saali, kus heljus veel kerge vaigulõhn. Isegi mõnest palgist oli välja valgunud vaigupisar, mis hangudes tõmbus puhtal puul kollaselt läikima.

Mehed ajasid omavahel tasakesi juttu. Istus Peetki täna seal, kuid hoidus õige üksinda.

«Noh, keda pannakse siis kandidaadiks?»

Selle küsimusega oli avatud valimiskoosolek.

Ei tulnud esmalt vastust, vaikis isegi tasane jutt.

«Peab ikka kandidaadid üles seadma,» tähendas ühendatud valdade talitaja. Äsjatulnud noormees, Vihuvere kirjutaja abiline, istus laua taga, paberipoogen ees.

«Mis seal seada siis õige on,» tähendas Arupere Siim. «Eks Piisa Hendrik hakka.»

«Hendrik muidugi,» tõendasid nüüd mitmed. «Tema ju selle valla poolitamise eest nii süle ja seljaga seisiski. Eks ta olnud ise ehituse juures, keda siis muud.»

«Kas seatakse veel teisi üles?»

«Ei, mis sa neid seal nüüd sead või oled. Ega neid lähegi mitut vaja.»

«Ehk mõnel on ütelda.»

«Eks või siis ütelda ka. Ma ütlen õige Sarapuu Peetri nime.»

«Mis sa nüüd nalja teed! Tema oma haige jalaga sealt eemalt.»

«Ei ma taha seda ametit ühti,» vastas ukse äärest näsus kehaga, tokerdanud, sagris habemega vanamees.

«Peeter ütleb ennast lahti. Ehk seatakse veel?»

Peet vaatas maha. Tundus, kuidas tal soe tõusis ja vajus. Kord, kui silmad lõi üles, juhtus ta vaade naabriga vastamisi.

Nüüd nimetati Hendriku nime mitmelt poolt.

«Kuulge, ärge mind valige,» ütles Hendrik püsti tõustes.

«Ää aja, mis sul siis on. Sind just valimegi.»

«Oodake, ma räägin. Mina ei saa niisuguse asjaga toime. Valige parem niisuke mees, kes ennemalt valla asju ajanud ja kellele need tuttavad.»

«Noo, kes see sihuke siis on?»

«Mina panen ette oma naabri Nõmmiku Peedu. Ta on talitaja ameti peale küll kõige sündsam.»

See mõjus. Keegi ei teadnud ega osanud selle kohta esiotsa midagi ütelda. Ega siis nende tüli olnud kellelgi teadmata. Ja nüüd soovib Hendrik just Peetu. Saa siis sellest aru!

«Aga Peet oli ju poolitamise vastu.»

«Oli vastu. Aga on ta nüüd poolitatud, maja valmis, ega ta nüüd enam ole vastu.»

Ka Peet kargas püsti, otse enese teadmata, tahtmata. Kas ta kõrvad ei petnud teda?

Aga seal ju seisis Hendrik ja kõneles praegugi.

«Ega nüüd küll kellelgi Peedu vastu ole,» arvas Arusaare Rein, «aga sind me nii nimetasime ja arvasime. Ah sa ikka siis ei taha.»

«Ei. Mina tean, et mu naaber niisuguse ametiga saab valmis paremini. Te ju teate, et ta ennegi on neid valla asju ajanud.»

«Eks ole nüüd küll,» arvasid mitmed. «Mis seal siis on, valime Peedu ära ja asi tahe.»

Küllap Peet oleks isegi midagi kõnelnud. Ta oleks tahtnud ütelda, et tema ei lase ennast valida. Just sellepärast poleks ta lasknud ennast valida, et Hendrik teda soovitas. Aga sõna ei tulnud suust. Miks Hendrik nii teeb, seda küsis ta eneselt ja see küsimus, mille peale ta vastust ei leidnud, tõrjus praegusel silmapilgul kõik mõtted kõrvale. Küll vihastas see teda, kui kuulis, et Hendrik tahetakse valida talitajaks. Tundis enese lõpmata haavatuna tema nime koguni jäädes tähele panemata. Aga nüüd pani see teda ette, keda ta luges oma suurimaks vaenlaseks.

Sellel mehel peab olema mingi salanõu, mingi plaan, mis ta on oma peas välja haudunud. Ah nii, talle saab pärast ette heita: näe, minu armuga said sa ametisse, oled õieti minu paigal. Viimane mõte suutis teda niikaugele ergutada, et Peet hüüdis:

«Ei ma taha ühti seda ametit.»

«Mis sa nüüd jändad,» hüüdsid mitmed mehed. «Teeme endid niiviisi ilmarahva naeruks. Näe, maja said valmis, aga pole neil meestel talitajat.»

Peet oleks veel midagi vastu ütelnud, aga suu nagu oleks kinni peetud.

«Ei, teeme juba kord asjale lõpp! Rohkem ette ei panda. Kes on siis Peedu poolt?»

«Oleme kõik poolt, ega ole ta vastu midagi ütelda.» Peet valitigi talitajaks.

«Jumal seda teab,» naeris Arusaare Rein. «Seda ma tean, kuidas kaks meest saab kergesti ajada tülli. Võta mõlema jälgedest puru ja sega hundi jälgede omaga, kohe teised koos ja ei lepi enne viimset päeva. Aga kuidas need kaks ometi üleöö sõbraks saanud, seda mu mõistus küll kinni ei võta.»

«Kuule, Peet,» müksas talle külge Sarapuu Peeter. «Eks astume korraks Lauka vana poole sisse, teeme seal suud vähe kibedaks. Niisugune tähtis päev ja kuhu sa, hing, õige ruttad.»

Koosoleku lõppedes võtsid mehed mütsid ja jäid seisma maja ukse juurde. Eeskojas tuli Hendrik Peedust mööda.

Olgugi et Peedu süda peksis, olgugi et käsi ei tahtnudki tõusta, ometi võttis ta möödamineja Hendriku varrukast kinni ja lausus:

«Kuhu siis lähed?»

Hendrik vaatas imestava pilguga.

«Kuidas kuhu? Koju.»

«Kas sa siis Laukale ei tule?»

Hendrik lõi käega ja tuli vallamajast välja.

Kaugenedes teed mööda tähendas Arusaare Rein enesele: «Tont sest Hendrikust nüüd saab otsa või äärt.»

8

Igal pool äratas see imestust, et just Hendrik Peetu soovitas. Ons nad ära leppinud? Sellest polnud ometi midagi kuulda. Küllap see oleks kiiresti kantud mööda valda laiali. Ei tulnud ka Hendrik Laukale. Näe, ei taha teine tilkagi liikudest, mis uus talitaja ostis.

See oli mõistatus, mida ei suudetud lahendada.

Küsis seda Peet eneselt kümned korrad. Võib-olla tahab otsida lepitust — näe — saab aru, et ei saa ilma minuta valmis. Aga seegi arvamine ei jäänud pidama paika. Milleks temal seda lepitust vaja? Oleks vaene mees, siis teine asi. Aga ega teisel salvedes teri vähem ole kui temal, ja vaata ta loomi, igatahes Nõmmiku omadest ette.

Leidus silmapilke, kus Peet oleks valmis olnud kätt sirutama Hendrikule, kuid võõraks jäid nad endiselt, sest ei võinud märgata viimase poolt vähematki lähenemissoovi.

Peet tegi oma mõttes kümneid ringkäike, aga lõpuks seisis ta ikkagi küsimuse ees: «Miks ta mind küll soovitas?»

Oligi alguses vastumeelt asuda ametisse. Ikka seisis see tal nagu vari meeles, et ta oli esiotsa jäetud hoopis tähele panemata. Seda teati ometi vallas igal pool ja nüüd ütlesid seda temale teiste pilgud.

Aga see oli ainult alguses. Aja minnes võttis Peet tööd tõsiselt, kadusid ka mõtted, mis esiotsa end visalt peale surusid. Ega olnud tal ka raske, sest oli olnud

ennemalt mitugi korda valla-ametis ja kes seda siis ei teadnud, et Nõmmiku Peedul oli niisuguste asjade jaoks alati pea õigel kohal.

See oli aeg, mille kohta nüüdki lausutakse: koit tõusis isamaal mitmest kaarest. Värske tuulepuhang käis üle maa ja kutsus kaugemaiski nurgis esile vaimuelu avaldused. Ajalehesõnumid tõid teateid uute nimedega seltside asutamisest, sealjuures nimetades mehi, kes siin ja seal olevat liikumise hingeks. Need nimed tõendasid rahvamehi, seltskonnategelasi, ja aeg punus nende ümber heleda pärja. Asutati põllumeesteseltsisid, karskuseseltsisid: «Küünlaid», «Lampe», «Püsivusi», «Tüsedusi», haridusseltse jne.

Peet oli juba aasta pidanud talitaja-ametit. Ta oli karmipoole, õigusenõudja mees. Amet ise tõstab mehe teistest üle ja sellest see tuligi, et vanad valla peremehed kantseleisse tulles köhatasid ja jäid püsti seisma. Ei olnud siin sugugi hea nii kõnelda, kui oleks talitaja mõni omasugune. Tuli ikka alata ääri-veeri mööda ja läks selleks vaja osavust, kui said ära rääkida oma asja küllalt rahuloldavalt.

«Küll on aga see Peet ninakas, justkui mõni parun ise,» kõneldi külas.

Peet andis oma aja suurema osa valla asjade õiendamiseks. Tema sai oma asjaga hästi valmis, selles asjas oli Hendrikul õigus. Enam veel: Peet tundis kahju, et ta ei saa rohkem teha. Oleks ju hea, kui temagi nimi kusagil üleval seisaks.

Vahekord naabriga oli endiselt jäänud külmaks. Küll olid aja jooksul raugenud vihatunded. Nad said vist mõlemad aru, et neid teineteisele vaja ei lähe ja sellepärast polnud neil ka kunagi põhjust ega tungi teineteist otsida.

Kord tulles vallamajja, pistis kirjutaja Peedule ette värske «Meie Rahva Hääle». Kirjutaja oli sinise pliiatsiga alla tõmmanud kriipsu kirjutisele, millel pealkirjaks: «Muljed reisilt». Seal oli lugeda järgmist:

«Nääri vald kuulub meie maa metsanurkade valdade perre. Kuid ka siin näivad juba tuntavad olevat uue aja tuulepuhangud. Vald, olgugi väikesepoolne, on üles ehitanud oma kulul õige nägusa vallamaja, millel ilus

noorte viljapuudega aed ringi. Viimane nähtus on siinpool igatahes haruldane. Ka olla praegune vallavanem õige agar mees. Sellest annavad tunnistust ka tema pooleli olevad hooned, mis praegu ehitusel. Viimastel aastatel on ka ajalehelugejate arv tõusnud. Kuid leidub ka palju veel siin ümbruses, mis tuleks kõrvale koristada. Selleks läheks muidugi vaja arusaajat pead ja tugevat kätt. Näituseks on seal joomine moodis. Lauka kõrts on see mülgas, mille kaudu voolab valda kõik pahe. Peale selle valmistatakse rohkesti koduõlut, mille peale raisatakse hulk vilja ja hävitatakse tervist. Aga selle viimase pahe vastu võiks kergesti võidelda, kui vallavalitsus õlletegemise ära keelaks. Selleks annab seadus talle luba. Aga igatahes näivad inimesed olevat oma meelelaadi poolest õige teravamõistuselised, kui aga oleks neil üks tubli juht. Kahju, et praegune talitaja nii mitmest rahvuslikust asjast elavamalt osa ei võta, sest sellel mehel oleks agarust ja mõju.»

Peedusse avaldas kiri tugevat mõju. Siin oli temast kõneldud. Aga mis tähendab see viimane ütlus? Mis ta peaks tegema?

«See on selge, mis selle all mõeldakse,» arvas kirjutaja. «See on ju tõsi, et meie nurgas oleks tööd küll. Näe, siingi on lugeda Rannaverest, et seal asutatud karskusselts «Iva» ja eks Rannavere ole niisamasugune metsanurk. Ka seal valitud talitaja esimeheks, sest tema ise see asutaja õige olnudki. Siin joovad teised nagu härjad. Kui kõik see raha jääks Laukale viimata, kui palju inimestel jääks siis järele.»

Peet mõtles.

«Aga mis seal õlletegemise keelust on kõneldud? Kas seda võidakse keelata?»

«Miks ei võida. Kui vallavalitsus keelab, asi tehtud. Kes see tohib siis keelu vastu panna.»

«Aga kuidas niisugust asja keelad?»

«Nagu ikka keelatakse. Ei tohi teha, ega siis tohigi. See on ikka nii: tahetakse rahva hulgast ära kaotada mõnda halba kommet, ega see siis teisiti lähe, peab võimu tarvitama.»

Peet mõtles.

«Ega saagi teisiti,» arvas kirjutaja. «Mis seltsi sa seal

asutad, kus kõik joovad. Enne tuleb neil see joomine käest ära kiskuda, küllap siis tulevad pärast seltsi. Näituseks kui õlletegemine ära keelataks, eks see oleks juba suur samm edasi ja rahva sõbrad aina rõõmustaksid. Ja siis tuleks siia nurka ehitada suur ajakohane koolimaja. Küllap oleks neidki, kes paneksid sellele vastu, aga ega sellest võiks hoolida.»

Eks avanenudki nüüd lai tööväli Peedule. Kui see nüüd kõik läheks täide, siis kirjutatakse temast ajalehtedes. Nähku siis, seal oleks must-valge peal, kuidas tema tegevust hinnatakse. Ega sellegi vastu saaks vaielda, et siingi mõistlikumad pead varsti ruttavad tema tegevust hindama. Valgus tungib pimedusest läbi, niisama ka nende arusaamine, et tema on töötanud ainult nende kasuks. Seadku siis veel mõnda teist meest tema kõrvale!

See tuli ootamatult.

«Õlletegemine keelatakse ära,» kõnelesid külamehed. «Mida kuradile sa siis pühade ajal jood? Vist küll haput taari.»

«Mine põrgu oma jutuga, kes see võib keelata. Eks ole minu omad odrad, millest teen, ja ise ka joon ja annan jälle tuttavale.»

«Ärge rääkige, seda kõneldakse üsna kindlasti. Peet saanud ülemuste poolt niisuguse voli, et võib ära keelata.»

«Käige põrgu oma loriga! Peet keelab. Tema minu keelaja.»

Elavalt arutati ringi käivat kuuldust, aga sellest hoolimata valati odrad linnaste tarvis likku.

Mida ei oodatud, see tuli. Vallamajast anti käsk: keegi ei tohi teha pühadeks õlut. Kes käsust üle astub, langeb karistuse alla. Isegi vallamaja uksele pandi üles sellesisuline jämedakirjaline kuulutus.

Oli ka neid, kes tulid vallamajja või püüdsid talitaja kinni teel.

«Mis te sõgedad seal! Ons see ikka tõsi või nali? Te keelate õlletegemise ära.»

«Just nii.»

«Aga ma teen. Sõgedad, mida siis joon? Kas teil on õigust keelata?»

«Kui ei kuula, langete karistuse alla. Õlu lastakse maha.»

«Oi, oi, oi, kus jutud. Niisugused saadanad. Eks seda näe!»

Olgugi et kiruti, sajatati, suurusteldi, aga ometi ei pandud enne pühi paargusid suitsema ega veeretatud õlleankruid. Mine tea, ongi ehk antud niisugune võim, tuleb lasebki maha. Mis maas, see maas, ega sa mudast ikka midagi enam üles korja.

Nädalapäevad enne pühi tuli endine küla karjane Siim Peedule vastu. Siim lällutas laulu ja olgugi et ta Peetu nähes vait jäi kui sukk, märkas talitaja hästigi, et Siim oli küllalt lõbusas tujus.

«Kuule, vanamees,» kurjustas Peet. «Sa käisid ise vallast armu saamas, aga purjus oled tublisti. Tulid vist Laukalt?»

«Ei, talitaja, sinna pole ma jalaga poole aasta kohta saanud. Sa ajad hullu juttu, kust ma selle raha siis võtan.»

«Tegid ise õlut?»

«Ää aja, mina mõni õlletegija. Olekski see odratera, aga te ju keelasite.»

«Aga sa oled ju joobnud.»

«Mis ma nüüd mõni joobnud, võib-olla ehk on nagu lõbus vähe. Tikkus laul peale, ajasin niisama nuru.»

«Kas keegi andis sulle? Kas mõni tegi õlut?»

«Võib-olla ehk tehtigi, või tulevad nad seda nüüd mulle nina peale kirjutama.»

Niisugused kõverad jutud ärritasid Peetu.

«Hea küll, sa ei vasta mulle. Ma lasen sind kinni panna.»

«Kulla talitaja, mis te nüüd kõnelete. Mind vanainimest kinni. Kellele olen ma kurja teinud? Te küsite minult, aga arvate, et minul hea kõnelda. Kõik head inimesed ja mine siis räägi. Seda ei luba ju inimese süda.»

«Pea oma suu! See pole sinu asi! Õlletegemine on keelatud. Ja kui sina tead ja ei ütle, langed karistuse alla.»

Siim oli hädas. Oli tallegi teada, et Peet ilmaaegu ei ähvarda. Oli ta kinni pannud isegi peremehi, mis siis temast inimesenuustikust kõnelda.

«Küll ma nüüd ütleksin ka, mis siis minagi saan parata. Eks teie oma naaber teinud. Kobrutav teine nagu kanapiim. Jõin paar sõõmu ja näe, lõigi pagan pähe.»

Või nii, mõtles Peet. Tema ei pane siis minu käsku miskiks. Ja nii avalikult veel joodab Siimu purju, tolgendagu see siis mööda teed. Nähku — näe, seal on see keeld. Mis teha? Aga ega seal ole ometi midagi mõelda: tema peab käsku kuulma nagu iga teinegi. Või tahab ta sellega näidata, et on minust üle.

Peedu süda kerkis. Tulid talle meelde endised lood, kõik see lõi uuesti leegitsema nagu tuha alt vallapäänud söed. Seda võis igaüks näha, et ta alati end talitaja vastu üles pidas otse trotslikult. Ei teinud ta mingit sammu lähenemiseks, hoopis selle vastu: Peet tundis nii mõnigi kord nagu hirmu, võib-olla kõneleb Hendrik äkitselt talle ägedasti vastu. Kõrtsis oli ju neid küllalt, kes õllepudeli ja viinaklaasi ääres naabrit tagaselja kirusid, aga tead sa, mis need mehed siis kõnelevad, kui temaga suud-suud vastu.

«Hea küll, temal ei ole mingit õigust käsust üle astuda. Oodaku aga!»

Peet võttis külakupja kaasa, andes niiviisi rohkem ametlikku nägu oma ilmumisele naabri juurde. Isegi siin õues, kuhu ta jalg polnud saanud kauemaid aegu, oli kõik nagu uudiseks. Tulid meelde läinud aastad, alates lapsepõlvega, mil ta siin viibis lõbusalt, niisama kui kodus.

Õue serval oli laudkatusega paargu. Selle ees loputaski Hendrik õllenõusid.

Peet astus Hendriku juurde, kõhatas ja teretas.

Hendrik võttis tervise vastu, aga ei lakanud loputamast nõusid.

«Sa teed küll õlut?» küsis Peet, aga kõigest püüdest hoolimata ei jaksanud maha suruda rahutust. Ka häälel polnud küllalt tarvilikult jõulist ilmet.

«Oli nii. Tulevad ju pühad, kus siis muidu.»

Oli veidi aega vaikust.

«Mis haruldane käik siis teil õige ees, et nii kahe mehega?» küsis Hendrik. Ta hääl oli küll rahulik, kuid tuntav oli kerge pilke varjund. «Eks tulge sissepoole!»

Ilma et oleks ära oodanud vastust, kaduski paargu.

Peet astus külakupjaga järele. Viimane hoidus hästi ukse ligi. See käik polnud temale kuidagi meeltmööda.

Hendrik võttis kapaga tõrrest, kus veel oli põhja peal järel, äigas selle küljest varrukaga vahu ära ja pakkus Peedule.

Peet ei võtnud.

«Sa oled imelik mees. Kas sa pole kuulnud, et õlletegemine ära keelati.»

«Oli niisugust juttu kuulda.»

«Käsk on vallamajas üleval.»

«Ega ma kõiki neid lehti loe. Mis minul nendega asja.»

«Ah sa paned siis keelu vastu?»

«Niisuguse keeluga pole minul tegemist. Ma teen teda omadest otradest.»

«Aga sa ei tohi teha.»

See oli juba midagi kisendamise taolist.

«Nonoh, naaber, ära nüüd karju! Nagu näed, on ta ju valmis ja suuremalt osalt nõudeski.»

«Aga sa poleks tohtinud. Sa ei tohi teda tarvitada.»

«No ega ikka loomade tarvis teinud.»

«Mina keelan sind. Sa paned käsu vastu. Sa langed karistuse alla.»

Peet oli oma rahu ja kindluse kaotanud.

«Kuule, naaber,» ütles Hendrik ja astus Peedu ette. «Kui sul muud juttu ei ole, siis mine parem minema! Näed, mul on kibe töö, ei ole aega.»

«Ah sa räägid minuga nii. Näed nüüd!»

Peet tõmbas täidetud ankru eest pulga ära. Hoogsalt purskas pruun õlu välja, lennates eemale vastu seina. Kogu õhk täitus õlle lõhnast ja peenikesist pisaraist.

«Niisugune kurat!» kisendas Hendrik. Haaras kinni Peedu turjast ja viskas ta võimsalt köögi ees olevale virtsasele lumele. «Sina tuled minu majja. No küllap näeme, võib-olla näedki nälga.»

«Taevas hoia, mis sellel Peedul ometi meeles,» käis kõne ringi külas. «Keelab ära, kes niisugust lugu enne kuulnud. Ja nüüd läheb veel ja laseb maha. Ei saa aru, ons niisugusel inimesel veel meeleoidu peas.»

Aegamisi võõrdus Peet oma kaaskodanikest täitsa. Temaga oldi ülemuse pool hästi rahul, tunnistati isegi üheks agaramaks talitajaks ja seati teistelegi eeskujuks. Oli neidki, kes otse avalikult kirusid: pole sellest omast majast kasu midagi. Istub teine nagu keiser seal sees, vaata, et kargab sulle ninasse. Peet sai sellest isegi aru, et vallamehed teda otse pelgasid, kuid ta ei võtnud seda südamesse. Tulgu aga, näidaku keegi, kus ta pole teinud seda, mis seadus nõuab.

Ega tema tegevus jäänud ka ainult siinse nurga teada. Kord ilmus «Meie Rahva Hääles» kirjutis, milles teda otse nimepidi nimetati. Ta sõdida kõigest jõust pimeduse vastu, olgugi et selleläbi tõmbab enesele kaela vaenlasi ja vihamehi. Aga kes saab sellest hoolida. Lootuse järele tuleb kord aeg, mil osatakse hinnata, mis see mees on teinud sealsele nurgale head. Kui tal korda läheb läbi viia ka uue ministeeriumikoolimaja ehitus, siis tõuseb see küll valgustavaks tunglaks, mis helki heidab kaugele ümbruskonnale.

Sealsamas numbris oli veel tükikene: Äge võitlus joomise vastu. Selles kõneldi õlleteo keelust, mis aga kahjuks tühja läinud, sest seda polla suudetud läbi viia. Olevat tulnud selles asjas talitajal üksikute kohapidajatega kokkupõrkeid. Kuid niisugune keeld oleks ometi hädatarvilik, sest kujutatagu ette ometi seda otrade hulka, mis selle peale ära raisatakse. Kui palju tangu võiks teha. Aga Nääri agar vallavanem ei lakka võitlemast. Nõnda läinud ta 3. küünlakuu päeval kohalikku Lauka kõrtsi ja tabanud joodikuid. Olla mõned mehed oma suupruukimise ja suurte lõugade pärast isegi kinni pandud. Niisugust rahva pahede vastu võitlemist võiks soovitada teistele aina eeskujuks. Pahe muidu ei kao, peab teda välja kiskuma juurtega.

Kogu see seltskonnategevus, nagu noor kirjutaja seda nimetas, nõudis Peedult niivõrd aega, et ta koduste tööde juurde ei saanud nina pistagi. Seal elasid teenijad omapead. Juhtus Rapi sulane sealt mööda minema, siis hüüdis ta Nõmmiku punapõselisele tüdrukule: «Mis teil seal viga. Magatate või poissi keskhommikuni, ega

ole kusagile kibedat. Kui kass kodust ära, mis siis hiirtel viga hüpata.»

Tuli ka jutt külas Peedu majapidamisest. Kord tähendas Rapi isa Kuusiku Mardile: «Eks ta ole meie oma vahel asjaks kõnelda, ega ole sind pandud kellegi eestkostjaks. Aga ma ütlen: see talitaja-amet on Nõmmiku Peedule küll selgeks lagastamiseks. Missugune koht ta ennemalt oli, aga nüüd ei tunne teist ära. On kaks hobuselooma, aga teisel sooled keha vahel, parem löö nuiaga otsa — see nüüd mõni tööloom!»

«See on otse ime, nii mõne aastaga,» arvas Mart ja toppis rahulikult rullkotist piipu kuiva tubakapuru.

«Mis seal nüüd imet on. Teenijad töllerdavad omapead. Poiss see teisel Tallinnas, loopida seal uulitsal keppi, pole vist paaril aastal nägu näidanud. Vanamees ise istub vallamajas, kes see siis seal teeb või on.»

«Sedasi tuleb ju ka puudus kätte. Ennemalt oli küll üks jõukamaid kohti.»

«Miks ei olnud siis. Oli aegu, kus oma neli hobust reial ja pead viisteist sarvlooma. Nüüd need tokerdanud karvus, ei saa arugi, kus otsas teisel silmad. Sa räägid puudusest: hakkas teine suure hooga ehitama uut tuba, see nüüd seisab pooleli, mis tilk taevast tuleb, see kaelas. Küllap ongi palgid repetanud, mis sa neist enam seina ajadki.»

«Milleks nüüd seda vaja oli. Ega ta vanadel majadel viga ole.»

«Eks seegi olnud jonni asi. Hendrik tegi, noh, kus tema siis võib taha jääda. Elavad teised ju aastaid kangel kiusujalal.»

Arvamised koolimaja ehitamise üle läksid väga lahku. Oli neid, kes selle vastu ei teadnud kõnelda. Eks ole hea küll, kui lapsed saavad paremat tarkust, küllap on neilgi siis ilmas nagu vähe hõlpsam. Pagana asi see nüüd küll, et ta toob maksusid juurde, aga kui kroonu omalt poolt aitab ja edaspidi ka koolmeistri palga maksab, ega see asi siis nii hull olegi.

Kus ta siis hull ei ole. Vaata, tõmmatakse üles sihuke palee, mine siis korista ja küta teda. Te ütlete — kroonu aitab. Ole hea, aja sa taga seda kroonut. Seal on lahmakas katust katta, aknad tehtavat nagu hooviväravad,

läheb ruut katki, mine otsi siis kroonut. Eks Vihuveres ole niisuke loss kaelas, mehed kiruvad teise maapõhja. Nüüd vajuda teisel seinadki viltu, katus joosta läbi — päris nuhtlus vallal kaelas.

Ei noh, olgu nüüd kuidas on, aga milleks seda õieti vaja. Kas selle paari «netu» pärast, mis seal sulle kätte tuubitakse. Eks ole me elanud siiamaale, oleme ka läbi saanud. Kuhu sa selle suure tarkusega ikka lähed, või hobusevargile. Seal on ju Peedu oma poeg, hulgutas teist poole ea linnavahet, aga on temast nüüd vanamehel sooja või külma. Kuidas oleks meest kodus marja eest vaja, näe, majapidamine jäänud laokile, laokile. Aga kus sähande isand enam kätt külge pistab talutööle.

Kui siis vallamajasse volikogu koolimaja ehitamise asjas kokku tuli, oli arvata, et seal ärevus tõuseb.

Peet pani asja julgesti ette. Koolimaja on hädasti tarvilik, see on ülemuse meele järele, otse tahtmine, ega võigi sellele vastu panna. Seal tuleb kangesti sisse vene keel, mida ometi väga vaja. Kroonu tuleb ise ka lahkel käel appi. Maksab suure osa ehituskulusid ja peab pärast isegi kooliõpetajad üleval. Vald ei või seda kuidagi tagasi lükata.

Peet jäi ootama, mis tema sõnade peale üteldakse.

Pikemaajaline vaikus. Mis sa oskad niisuguste heade asjade kohta siis lausuda.

«Eks ole ikka küll,» algas vana Rägapere Pärt köhatades. «On ju need ikka head lubadused küll ja egas siis selle vastu ka keegi oleks, kui lapsed saaksid seda va vene keelt rohkem. Aga mine nüüd tea, kas see kroonu ikka kõike seda tõepoolest ka annab.»

«Mis lubatakse, seda ka antakse,» tähendas Peet. «Kas sa tahad arvata, et kroonu oma sõna murrab?»

«Mis nüüd Pärt just seda arvab, aga eks ole ikka neid lubadusi vahest ka. Kaovad pärast nagu kevadine lumi.»

«Ega meil nüüd küll ole vaja seda suurt lossi,» kõneles Laulasma poissmehest peremees. «Eks me ole vanas majas omal ajal käinud ja läbi oleme saanud.»

«Ää sina nüüd aja, ega sul ole last kooli saata. Näe, oleks sul kroonuteenistusse minnes olnud see «netu» selge, küllap oleksid saanud kas kohe kindraliks.»

Kuuldus naer.

«Ei, te ajate ikka niisugust koerajuttu,» tähendas Sarapuu Peeter. «Mina aga ütlen otsekohe, või pandagu pärast raudu: vald küll seda ei taha. Oleme ikka läbi saanud, noh, mis kirjasid meil siis nüüdki arutada. Küllap sõnnikut oskame vedada ka ilma vene keeleta.»

«Muidugi ei taha,» kõneldi läbisegi. «Mine veel võta niisuguseid ikkeid kaela. Eks see pangu oma poeg kooli, kellel jõudu on. Õige mul asi, mis kirikhärrasid ja komissare siis õige tahetakse teha. Siin te tegite selle uue vallamaja, maksud ja mured tõusid, sellest nüüd midagi parematki tulnud.»

Häälte sumin oli tugev.

«Ah te panete ülemuse tahtmisele vastu!» hüüdis Peet.

«Mine nüüd rääkima. Kes see vastu paneb, ütleme niisama, mis arvame. Kui ei või rääkida, mis siis siia meid aetigi?»

Hendrik tõusis üles.

Sumin vaikis.

«Mis sa tahad ütelda?» küsis Peet, ennast ärevuses unustades.

«Oota ikka, küllap kuuled. Ei, mehed, ka mina ütlen, et uus kool oleks muidugi kasulik . . .»

«Näe, kiidab teist takka.»

«Ka mina oleksin selle poolt. Aga teisest küljest arvan ma: kui vald ei taha, siis ei või seda teile keegi peale sundida.»

«See on vastupanemine,» hüüdis Peet. «Sa ässitad teisi üles.»

«Mitte sugugi. Ma kõnelen ainult seda, mis õigeks pean.»

«Muidugi kõneleb ta ainult seda,» hüüdsid hääled.

«Meie oleme ikka need kulukandjad. Ja näe, kui ei taha, kes võib sundida. Ei ole ometi kellelgi õigust mu rahakotist tulla võtma.»

«Kurat võtaks, muidugi ei ole õigust!»

«Kuid talitaja ütleb,» rääkis Hendrik, «et ülemus soovib. Väga kena, soovigu peale ja talitaja võib teda valla nimel selle soovi eest tänada. Aga see on ometi meie asi, kas seda soovi täidame või mitte.»

«See on õige, see on mehe jutt.»

Peedu hing kees vihas.

«Sina ei tohi niiviisi rääkida.»
«Kes see keelab?»
«Oh-hoo!» kuuldus pinkidelt.
«Saad aru, mina keelan.»
«Kutt — minu keelaja!»
Hendrik astus samme, millest võis järeldada ta lahkumist.
Ka teised tõusid püsti.
«Te ei tohi kuhugi minna. Sina, Hendrik, annad oma sõnade eest vastust.»
«Ei tunne ma sind ega su ülemaid. Seda ma tean, et lähed vanemaks ja narrimaks.»
Ja seal sündis, mida ei oodatud. Peet laskis Hendriku kinni panna vangikambri. Esmalt pidi mees panema sellele käsule vastu, aga äkitselt võttis ta imelise pöörde. Sammus vabatahtlikult vahimehele järele, otse naeratus näol, astus ise kambri ja tähendas: «Pane aga uks hästi lukku, võib-olla põgenen veel äragi.»
Volikogu koosolekut peeti edasi. Vasturääkijaid ei olnud ja otsustati ehitada uus koolimaja.
Heameelt ei tundnud Peet Hendriku kinnipanekust. Oleks nüüd isegi läinud ja ukse avanud, aga uhkus ei lubanud seda. Trahvi polnud sellest karta, sest vaevalt julgeb see selle üle tõsta kaebust. Eks teotanud ta otse ülemust. Ja niisugune tegu on karistusevääriline.
Aga miks ta, pagan, nii kergesti sinna sisse läks, oleks ometi vastu pannud, küllap oleks jäänud niisama. Olgu, hea seegi, nüüd saab ikkagi uue koolimaja ehitamisest asja. Ja see lepitab küll ülemuse silmis paljugi.
Kogu vald oli korraga seotud käsist-jalust, sest uue koolimaja ehitamine nõudis palju tööd ja kulu. Käsk käis käsu peale, ei saa leivasuutäitki läbi närida, mine aga jälle. Küll kulus hobusemehe päevi, küll jalamehe päevi. Üks läks labidaga, teine kirvega, vastupanust polnud juttugi, sest Peet oli vali ja kare.
Ühel hommikul lükkas kirjutaja ajalehe «Rahva Tõsine Sõna» Peedu ette. Seal oli kirjutatud:
«Valguse poole püüdmine metsanurga vallas.
Ei ole sellest möödunud kuigi palju aastaid, kui Nääri vald kuulus pimedamate ja mahajäänumate hulka. Ini-

mesed elasid mustuses, rumaluses, ei olnud märgata mingit püüdu hariduse poole. Aga mindagu vaadatagu nüüd, ja tõepoolest ei suudeta küllalt imestada seda elu. Uus vallamaja neil on ja praegu kerkib üles uus ruumikas koolimaja. Peab ütlema, meie inimestel on püüdu hariduse poole, neil on tahtmist, kui aga leidub mees, kes seda oskab üles äratada ja tööle rakendada. Niisugune mees on seal nende talitaja Peet Lahesalu. Küll on temalgi olnud võidelda tagasikiskujate jõududega, aga ta on visa võitluse järel saanud neist jagu. Sellest mehest võiksid eeskuju võtta nii paljudki.»

Neid sõnu lugedes tundis Peet, kuidas veri tungis talle pähe ja isegi lõi ta nägu muhelema, olgugi et ta tahtis end teha ükskõikseks.

Kirjutaja vaatas talle otsa.

«Noh tühja,» tähendas Peet, lehte ära pannes. «On siit kirjutatud ja nemad aga seal panevad kõik ka lehte.»

«Ei, sellel kirjutisel on igatahes suur tähendus. See läheb ka ülemuse ette, sest seal peetakse seda silmas, mis lehed kirjutavad.»

Peet ei märganudki, kuidas ta aja jooksul oli hoopis eemale jäänud teistest vallaelanikkudest. Nad täitsid vallamajast antavaid käske, aga isekeskis siunasid teda. Heideti peremeestele ette: kes teid käskis teda valida, näete, nüüd tantsib nagu isand orja turjal. Aga kes oli siis siin süüdlane? Poleks Hendrik teda nii ette pannud, ega olekski siis valitud. Aga näe, sai oma palga, pistis mehe paariks päevaks puuri, sitsi nagu orav puuris, koergi ei haugu.

Nagu juba tähendatud, jäi Peedul koht täitsa unarule. Taevake, ei saa ju inimene end lõhki kiskuda. Ja need väljaminekud, justkui ei oleks augul põhja all. Kõneldi ka talitaja palgast, aga oli nüüd see sandikopik nimetamisväärt. Aja võttis see vallaamet sootuks, aga sissetulekut ta ei andnud. Tahtsid midagi ette võtta, näituseks põldu kividest puhastada või jälle uut hoonet ajada vähemalt katusegi alla, muudkui laena. Õnn seegi, et niisugusele kuulsale peremehe keegi laenu ei keelanud. Noh, mis nüüd sinule, see paarsada rubla, see ju tühi asi sul tasuda. Ole hea, näe, siin on paber, pane oma nimi ka alla, see nii moe pärast. Ega nüüd sünni talita-

jal sõita sõnnikuvankriga, niisugusel mehel, kellele isegi komissar sirutab käe vastu. Peab olema ometi kena vedruvanker. Uudist peab põllutöös ette võtma niisuguse targa aruga inimene. Näituseks hobustega ümberaetav peksumasin, vedruäke, looreha. Küllap teevad järele.

Teerajaja peab ikkagi olema.

10

Nagu lennates oli läinud kolm aastat ja eeloleval sügisel olidki uued valimised. Tehti neist juba elavalt juttu. Ega olnud vajagi kuigi laialt vaadata ringi, kohe võis aru saada valla meeleolu: Peetu enam ei maksa valida. Peedul eneselgi polnud vallameeste arvamised võõrad, aga ta ei teinud nendega siiamaale tegemist. Oli isegi silmapilke, kus ta tundis sellest prahkeldamisest väsimust, oleks nagu tahtnud puhatagi. Aga need nõtrusehetked möödusid ruttu ja jälle ajas ta valla asju nagu oma majapidamist. Nüüd oli ta ise uue koolimaja ehituste järelevaataja ja millal sa selle juurest palju eemale pääsedki.

Mida ligemale valimised jõudsid, seda suuremaks kasvas rahutus. Kui nad siiski sinu nüüd kõrvale heidavad, siis ei saa ju midagi lõpule viia, mis oled algatanud. Mis see vallamaja õnnistamine, tühi asi koolimaja kõrval. Ja seal oleks tema paik alati esimestes ridades. Aga kui sa eemale jääd, siis tulevad need teised — kes siis sind enam meelde tuletab.

Tehti ka vahel valimistest juttu, aga seal avaldati talle: noh, kes siis ikka muu, eks muidugi sina. Aga oleks see selle inimese õige mõte. Kas tal polnud midagi muud hammaste taga, mida ta siin nüüd ei avaldanud?

Naabriga hoidsid nad koguni vastastikku puutumast. Nad polnudki palju teineteist näinud, ehk kuigi nägid, siis olid võõrad, nagu poleks ilma algusest teineteist näinud.

Aga kas see teine oleks siis rohkem teinud? Kas polnud tema kogu oma aja andnud valla heaks? Arvate, et tema, vana harjunud peremehe silm ei saanud sellest aru, kuidas ta koht nende aastate vältel oli jäänud una-

rule? See nõuaks nüüd mitmekordset tööd ja vaeva, kui saaks teise järje peale. Hea küll, valigu teda, aga ta ütleb ära, eks valigu siis pärast mõni teine. Kui nad aga tema väärtusest aru saaksid. Ta lubab siis neid nõuga igapidi aidata. Ainult tema ju see on, kes viis valla niikaugele, et sellest nii mõnelgi korral ajalehes kiitvalt kõneldi. See peaks ju nende meelest ka midagi maksma.

See on arusaadav, et naaber tema vastu nüüd töötab. Aga näidaku siis ära, mis see mees ka õieti valla heaks on teinud. Paljas suu, no sellel ei ole ometi elu kohta suuremat tähendust.

Jõudis kätte valimispäev. Mehed olid kõik aegsasti kohal. Olgugi et vahimees liikus nende vahelt läbi, aga tema ei kuulnud sellest pooltki sõna, et oleks tehtud valimistest juttu. Kõneldi isekeskis naasama tühja-tähja.

«Noh, keda panete siis uueks vallavanemaks ette?»

Kõik vaikisid. See oli nagu vagane veepind.

«Näe, ei tule kellelgi sõna suust, justkui oleksid suupraod kinni kasvanud. Küllap soovitakse vist, et vana ikka tagasi jääb.»

See oli Rausa Tiiman, üks hiljuti valda tulnu. Sellel mehel polnudki muud juttu: küll on siinne nurk pime ja maha jäänud.

«Mis sa ise ei hakka,» hüüdis keegi.

«Räägitakse, et tal pollagi õigusi niisuguse ameti peale.»

«Õigusi. Võta kaelkott ja too nad ära!»

«See pole meeste jutt.»

«Noh, peab ikka enne ometi arutama.»

Jäädi jälle vait.

Peet vaatas meeste poole. Kes ütleb, mis neil seal hinge taga. Ka paistis talle kätte tuttav naabri nägu. Imelik, nad nagu poleks aastakümneid näinud teineteist. Oli ju Hendrikul pea tublisti paljamaks läinud ja nägu muutunud kortsulisemaks. Küllap see vanaduse uss temagi kallal oli teinud sedasama hävitusetööd. Isegi vist kusagil eemal viibisid Hendriku mõtted, sest ta ei vaadanud talitaja poolegi.

«Mis pagan, olete, mehed, siis siia tulnud õige vihmavarju,» hüüdis keegi, «et nüüd ükski sõna ei kõnele. Iga päev oli teil teada.»

«Noh, mis teil siis vana vastu on,» ütles äkitselt Hendrik. «Arvatavasti pole temasugust kusagil mujal leida.»

«Ega ole muidugi. Kes see siis niisugune pitspukk on, et läheb tõmbab teise mehe õlleankru pulga eest.»

Peedu palge üle lainetas puna. Ta kargas püsti.

«Või nii. Seda tulete siin kõnelema. Aga teate ka seda, et mina käisin seal seaduse järele. Kas polnud keelatud õlletegu?»

«Muidugi, muidugi. Ja edaspidi keelatakse sööminegi ära. S... kaob juba iseenesest.»

«Ää ajage loba,» hüüdis Arusaare Rein. «On ikka küll nii, naapalju kui mina tean, Peetu me ei taha. Ütlen seda, mis olen kuulnud...»

«Muidugi ei taha,» napsasid mitu häält Reinu suust sõna. «Mida's seal veel kõnelda. Eks nimetage siis, saab asjale lõpu.»

Peet kaotas oma otsustamisvõime.

«Kas pole ma püüdnud igatepidi valla kasu? See on otse lausa rumalus, kui sellest aru ei saada.»

«Noh, kus siis sinagi käisid tudeerimas?»

«Ma tean, et mitmed minu vastu on. Aga ega ma keela, võtku, katsugu, kas suudavad teha paremini.»

«Peetu ei vali. Sind, Hendrik, valime.»

«Muidugi tema. Tema küll selle ameti peale paras mees.»

Need ütlused olid Peedule nagu hoobid. Ah, Hendrik siis tuleb ja viib selle täide, millele tema pannud põhja. Jälle on tema siis esimesel kohal. Ja tema, Peet, visatakse siis kõrva nagu vana narts, kelle järele keegi ei siruta kätt tõstmiseks. Ta oleks midagi neile seal näkku kisendanud, aga mida? Ta ei osanud mitte midagi ütelda.

«Miks te mind nimetate?» küsis Hendrik, aga ta toon oli üsna tuim ja erutuseta.

«Miks? Me valime sinu talitajaks.»

«Mispärast siis mind?»

«Sõge mees! Mispärast. Mis sa selle peale oskad ütelda. Sellepärast, et tahame, et sinust lugu peame.»

«Ei sellest tule välja midagi. Näete, olen juba vana mees.»

«Oie vait! Ega imeja laps sünnigi selle ameti peale.»

Hendrik ei võtnud nähtavasti seda ütlust arvesse.

«Vallas on ometi nooremaid mehi. Näete isegi, siin niisugused suured asjad ees, uus maja pooleli alles, ei ma tea sellest asjast ühti.»

«Eks ole õige küll,» hüüdis keegi tagantpoolt. «Ja mine tea, kuidas nende valla rahadegagi lugu on?»

Peet kargas uuesti püsti.

«Mis seal keegi ütles? Kes kõneles rahadest?»

«Oh ole nüüd,» vaigistas teda Arusaare Rein. «Keegi ütles naasama.»

«See on ju üsna õige,» ütles Hendrik. «Need kõik niisugused pooleli asjad. Kus see võõras nüüd. Ma arvan, et vana võiks küll ikka jääda.»

«Mitte tema. Kas sa siis tõepoolest ei hakka?»

«Ei, ää mind üles seadkegi!»

«Noh, paneme siis Lepa Priidiku.»

See oli noorevõitu mees, terava näoga, kimarate juustega. Temal oli isegi hõbekett vesti peal. Kõneldi, et ta oli enese heaks siin ja seal veidi kulutanudki.

«Ma ei usu, et Priidik valla heaks nii palju vaeva näeb kui Peet.»

Seda ütles Peedu sugulane, õemees, Kaunispea Joost. Kuid see ütlus oli ettevaatamatu ja kutsus esile terava sõneluse nende poolt, kes süle ja seljaga olid Peedu vastu.

«Vaeva, mis vaeva seal kõneldakse. Talitajal nüüd mõni vaev, istub teine siin soojas toas. Eks ta saa makstud, kelle käes see valla raha siis on, võta oma käega. Kes see seda enne kuulnud, et hiir viljasalves nälga sureb.»

«Mis te kõnelete,» kargas Peet sekka. «See on teotus.»

«Kes see siin nüüd teotab. Mis ta siis seal räägib vaevast. Eks see ole, üks kopik siin, teine seal, teab nüüd mölder, kui tera kukub üle painandi ääre.»

«Ah see ongi tänu,» ahastas Peet. «Kas mul oli seda vaja? Mis minulgi viga oleks olnud olla kodus töö juures. Kahju olen ma saanud, oi, palju kahju. Vaeseks on see asi mind teinud.»

See oli tõsine hädaldamine südameni haavatud mehe suust.

«Noh, see on ju siis üsna õige. Priidik on jõukas mees. Eks tema katsugu siis ka.»

Tuli hääletamine. Nimetati veelgi Hendrikut, sest nähtavasti ei meeldinud nii mitmelegi Priidiku valimine. Hendrik ütles ära ja jäi Peedu juurde.

«Annan oma hääle Priidikule,» lausus Vahesaare Rein pahasel toonil. «Kaks neid nüüd on valida, aga olgu, et pole mu arusaamise järele kumbki oma kohal.»

Ja Lepa Priidik valitigi talitajaks, kuid ametisse jäi vana uue aastani.

Koju minnes tundis Peet, et ta kandis oma südame mõtteid raske koormana. Kõik, mida ta siiamaale ei tahtnud näha-kuulda, see oli nüüd käes. Oleks ta teinud juba ennemalt lahti oma silmad, oleks ta küllalt näinud, et see niiviisi läheb. Aga see kõik oli nagu kauakestev joovastus, mis teda ei lasknud ärgata. Aga nüüd kadus uni. Kolme aasta vältel oli ta seisnud majapidamise juhtimisest eemal ja see oli selle aja vältel langenud otse varemeiks. Seal seisab see uus elumaja juba teist aastat nagu hirmutis — jääb nüüd muidugi teistele alaliseks naeruks ja pilkeks. Eks tee ta valmis. Millega? Selleks läheb vaja raha. Kust seda võtta? Laena! Katsu, kuidas needki laenud tasud. Tasud? Sellest pole ülepea praegusel ajal juttugi. Kui nüüd kuulevad, et talitaja-ametist lahti, küllap tulevad nõudma. Mis sa neile ütled? Mul ei ole, ma ei saa maksta. Võib-olla üks lepib, aga kas igaüks. Anna või koht käest.

Õudne tunne pigistas mehe südant, hinge niisuguse jõuga, et pani otse käies vaaruma.

Koju jõudes läksid ta silmad lahti, justkui oleks esimest korda sattunud siiakanti. Kas see ongi Nõmmiku talu? Näe, kuidas olid vajunud aiad längu, ripakile, seisid teised mitmel pool üleval toeks alla pandud hargi varal. Katuseharjal olid sarikad väljas, õuevärav sagarailt ripakile vajunud.

Otse õudne. Ja millal oli see kõik muutunud niisuguseks?

Kas saab üle neist raskustest? Peedule tuli aru pähe ja ta kinnitas enesele: ei, see kõik käib mul üle jõu, olen juba vana.

Aga mispärast olen ma jäänud vaeseks? Kes riisus ära Nõmmiku talu jõukuse ja rikkuse?

Seal hakkas ta midagi äkitselt seletama, see tuli esmalt nagu tume vari silmade ette, muutus rohkem ja rohkem läbipaistvaks. See, mis teda alla viis, oli talitaja-amet. Ega see temaga üksi nii olnud, eks seda juhtunud teistegagi. Seal on Liiva Joosep, tema hakkas jooma ja langes alla. Nüüd on ta otsas ja koht ei saa ilmaski järje peale. Ka Linaaugu Kustase viis amet alla. Aastate eest küsisid sa, miks Hendrik sind soovitas, ja tänagi küsid sa seda jälle. Kas sa nüüd aru ei saa? Ta soovitas sind sellepärast, et oli su vaenlane. Tema on seda saanud, mis tahtis. See amet hävitas sinu. Tema oli kogu selle aja oma töö ja talituse juures ja tema koht on nüüd üle kihelkonna. Aga sina oled kaugele alla jäänud, oled tema kõrval hoopis vilets ja vaevaline inimene. Tema sai selle kätte, mis soovis, tema hävitas sinu. Ja nüüd heideti sind kõrvale ja oma jõuga ei suuda sa ennast ajada järjele. Mine tema palvele, mine ükskõik kelle palvele, et saad kohta pidada. Arvad, et see ei lähe siis mööda ilma laiali! Eks nad irvita nüüdki su uut pooleliolevat maja. Mis sa sellega teed, kisud maha või? Valmis ei jõua sa teda ehitada.

Peedule tuli meelde Rausa Tiiman, kes ütles: küllap soovitakse, et vana tagasi jääb. Seda ütles see mees muidugi sellepärast, et saaks kergemini oma võla kätte. Aga küll see on nüüd temal juba homme kaela peal, sest külas tunti Tiimani. See mees kisub oma kasu välja seinaprao vahelt.

Peet kandis enesega raskeid mõtteid kui rõhuvat kandamit.

Oleks nüüd kuidagi raha, oleks ometi tuhat rubla, siis võiks ta niisugused mehed kui Tiiman ja puukaupleja Odras kohe välja maksta. Teisi ta tundis, teadis, et need võiksid kannatada. Võib-olla saab edaspidigi hakkama. Aga kui need küsivad ja temal pole anda, siis teab seda järgmisel päeval kogu kihelkond. Ehk juhtub edaspidi mingile heale nõule kuidagi otsa peale, nii et võib asjad ajada joonde.

Peet mõtles, kust võiks nende meeste jaoks leida tarviliku summa. Hakkas siis mõnegi taha mõte peatama,

aga kuidas sa nüüd lähed küsima. Võib-olla annab, aga võib-olla ütleb koguni: annaks küll, aga pole endal mitte kümmet rubla taskus. Sa pead siis seda uskuma, olgugi et tead, et valetab.

Mõtlemisel on ikkagi tagajärge. Ka Peedu mõte hakkas millegi taha kinni. Esmalt püüdis ta mõtet sealt tagant lahti päästa, niisama kui lootsikut lükatakse kivi otsast. Aga ta keerles siia, sinna, kuid lahti ei pääsenud.

«Mis seal siis on,» arutas ta eneses. «Vaestelaste raha, 820 rubla. Ega ma seda raha omale taha. Tarvitan ainult väheks ajaks, maksan Tiimani ja selle teise välja. Muidugi muretsen selle jälle asemele. Aga ma saaksin nii nendest vabaks; ega ole neil vaja minna ja mind siis tõmmata ilma suhu. Eks see ole nüüd ükskõik, kus see raha selle veidi aega seisab. Aga kas see pole vargus, kas see pole kuritöö? Oled ometi kogu aja pidanud ametit ausalt, ega keegi või näidata näpuga. Oled ikka, kellele siis seda lähed kõnelema ja ega rahal ole saba taga, üks raha kõik. Ei siin ole mingit autust.

Kogu öö saalisid mõtted edasi-tagasi ja ega hommikukski jõudnud nad kindlale otsusele. Kui siis Tiiman tuli lähendades, astunud nii möödaminnes sisse ja pealegi olla tal pagana kibedasti raha vaja, siis küpses ka Peedu otsus kiirelt. Ta võttis vaestelaste raha ja maksis Tiimani välja. See pistis raha tasku, muud ei teinud selle juures, kui heitis veidi pikemat aega vältava pilgu Peedu peale.

Selsamal õhtul tuli ka puukaupmees nii juhtumisi sisse, kõneles, kui pagana palju kahjusid ta saanud ja rahast olla nii kuradi puudus, kas karga või hammastega seina.

Ka temale tasus Peet oma võla.

Oliks hing nüüd kerge?

Seda mitte, aga ometi oli ta päästnud enese, et ta nimi ei hakanud käima vallas ringi. Niipea kui vähegi saab, kohe paneb ta need rahad jälle täis. Kohe homme, tunahomme astub ta selleks samme.

Aga hinges oli midagi, mis hoidis selle üpris elevil.

Kerge polnud raha saada. Päev läks päeva järele, kuid ta katsed läksid tühja. Ta pidi sellest tegema juttu,

väga suurt piina tundva südamega ning üpris ettevaatlikult. Aga mine sa nüüd õienda, kes neist kõneles tõtt, kes valetas, aga rahalagedad olid küsitavad ühtemoodi kõik. Hoopis selle vastu, ta pidi veelgi näpistama vaestelaste raha küljest pisikese summa. Imelik — see tahtis otse vägisi käte vahele ära sulada, justkui lumepall, mis saab sooja tuult või hingeõhku.

Oli juba hiline õhtu. Kirjutaja tuli Nõmmikule. Võis märgata mehe juures nagu ärevust, aga kohe ei teinud ta asjast juttu. Lõpuks tähendas ta nagu möödaminnes: «Küllap tullakse ka meile revideerima. Täna käinud teised Tõrvametsa vallamajas. Aga tulgu peale, see ju nende amet.»

Öö oli pikk ja pime, taevas üleni paksus pilves, võib-olla lendasid õhus lumekübemed. Pika pimeda öö varjul sünnib nii mõndagi. Ka Nääri vallamaja juures sündis midagi, mille üle «Meie Rahva Hääl» tõi järgmise sõnumi:

«M u r d v a r g u s v a l l a m a j a s. 13. detsembri ööl tungisid vargad Nääri vallamaja kantseleisse. Nad on akna eest purustanud ja sealtkaudu sisse tunginud. Ära on viidud vaestelaste raha, mis talitaja paari nädala eest linnast tõi. Vargad ei ole jätnud järele mingit märki, sest öösi sadas lund. Sellesama asja kohta teatatakse meile teiselt poolt järgmist: kahtlustatakse ka talitajat Peet Lahesalu. Nagu kuulda, olla talitaja kinni viidud.»

Kirjasaatja oli seda teatanud, mis kohal nägi-kuulis. See oli õige — kahtlustati talitajat ja kuulati ta üle. Ei teatud, mis ta ülekuulamisel kõneles, aga seda nähti, et ta viidi Nõmmikult ära.

Seda nägi ka Hendrik. Ta seisis rinnuli aia peal ja pisar veeres mehel üle kortsulise põse.

«Mis oli ometi see tont, mis meid viimastel aastatel rõhus nii hullupööra!»

LUBJAPÕLETAJA

1

Ümbruses tundis igamees seda jämedakasvulist, lühel-dast, jõmmaka kehaga ja sügavate kortsudega kaetud lihava näoga vanameest. Tal oli madal laup, tömp nina nagu kasvaja palges, lühike kael ja kõrgeletõusnud tugev turi. Vaevalt suutsid ta töntsid jalad astuda muda-sel teel sammu. Jalas jumal teab kui vanast ruskeks pleekinud tüssist hatul püksid, millel kummagi haru otsa õmmeldud paar libedaks kulunud vasknööpi, üll, olgu suvel või talvel, ruskest tüssist vammus. Vammuse kurgu all oli kolmekandiline avaus, nii suur kui tubli mehekämmal, millest paistis karvane, kortsunudnahane rind. Avatud oli ta kurgualune ka siis, kui talvel mässas lumetuisk või pani paarikümnekraadiline külm praksuma puud ja aiateibad. Peas kandis ta vildist lakki. Selle värvi ei võinud nüüd keegi mõistatada, sest ta oli aas-tate vältel kulunud kiilgavaks ja läikis päikese paistel kui uhke vaskkiiver. Jalas olid parkimata nahast karva-sed pastlad, mille nöörid olid risti põimitud kuni põlve-deni.

See vanamees oli endine Kaunivere mõisa lubjapõle-taja Toomas.

Kus see vanamees aastate eest elas, seda teadis küll igamees, aga kus ta just praegu elab, seda ei teadnud õieti keegi. Eks olnud Toomal aastate eest häärberi kõrval omaette tuba, kuhu vahel tulid noored mõisapoi-sid kaarte mängima. Nüüd olid need poisid juba mehed ja Toomast ei olnud ammugi enam häärberi kõrval toas.

Ka seda teati, et ta üksvahe elas kuskil häärberi taga kongis, seal, kus peeti talvel kanu. Aga nüüd ei olnud teda seal, sest selles kongis hoidis kärner õlgmatid ja mõned muud aias tarvisminevad tööriistad.

Vanamehele anti elamiseks talli taga tühjaks jäänud sealaut. Kaua ei püsinud ta sealgi. Uue kupja noorik arvas, et see oleks küllalt hea sigudiku jaoks, kõneles sellest ka armulisele härrale, lubades lauda eest teha mingisugust head. Vana Toomas ei jäänud siiski ilma ulualuseta. Leidis ahervareme tagant, hobustekoplist mingisuguse määra-augu, kaevas selle veidi sügavamaks ja asus sinna elama. Kui härra sellest kuulda sai, ütles ta vanamehele: «Sa elad minu hobustekoplis, sa pead selle eest ka minule midagi head tegema.» Kui keegi vana Tooma käest küsis, kui vana sa oled, siis vastas ta: kaheksakümmend seitse aastat. Oli see nüüd õige või mitte, kes seda võis teada. Aga kaheksakümmend seitse aastat — ehk olgugi kui seitse vahest üleliigselt arvatud — oli ta mõisale head teinud, ja nüüdki ilmus ta määratud päevadel hommikuti töörahva hulka. Kui perekell lõi lõunale, jooksis tööliste kari kartulimaalt küüni juurde, kus nende leivakotid või -märsid rippusid ridamisi lattide otsas. See tööliste kari sarnanes rändlindude parvele, keda perekell nagu küti püssipauk hirmutanud liikvele. Ainult üks jäi teistest maha. Ta kiskus enese pikaldaselt lahti maapinnast. Tundus, nagu oleks tabanud teda küti pauk. Kui ta lõpuks suutis sundida oma jalad astuma, lonkis ta raskesti metsa poole.

See oligi vana lubjapõletaja Toomas.

«Tule siia, vana Toomas,» hüüdis keegi küüni juurest. «Tule jutusta meile, kuidas sa enne mõisas peksa said.»

Toomast ei peatanud see hüüd.

«Kuhu sa lähed, tule siia, me anname sulle leiba!»

Vanamees lonkis pikaldaselt metsa poole.

«Sina nüüd teda kutsud. Arvad vist ilma olevat. Siin mõisa välja ääres. Näed, kui paks ja lihav teine.»

Keegi punase peaga poiss pööras Lambaaugu Kustase poole.

«Kuule, Kustas, kas sa tead, kui kaua vana Toomas on elanud siin mõisas?»

Kustas näris leivakoorikut ja rüüpas silgukarbist halli piimavett. Ta ei lausunud poistele sõnagi.

«Kustase suu on täna kinni kasvanud. Aga kas sa siis kõneled, kui me sulle anname tubakat?»

Kustas naeratas.

«Mis te nüüd pärite. Ta oli enne mind siin mõisas.»

«Põletas lupja?»

«Ta põletas oma eluea lupja. See oli valge ja puhas kui püül. Niisugust lupja polnud kuskil mõisas.»

«Kas Toomas oli tugev mees?»

«Te nüüd seda küsite. Kümme teiesugust harakat poleks talle midagi teinud.»

«Oi, sa teed ta nii suureks,» hüüdsid mitmed hääled. «Kas jaksas kinni võtta sinu habemest?»

«Mina, mis te nüüd mind räägite. Loll oleksin olnud, kui oleksin läinud ta vastu. Aga — teiesugused nüüd — eks suud ole teil head küll. Aga — ma tean — vana Toomas viskas üksi nii suured paelahmakad lubjaahju, mida kolm meest suutsid suure vaevaga kangutada vankrile.»

«Kas ta maadles ka?»

«Te küsite — maadles. Kes see niisuguse mehega nüüd läks maadlema. Kellele käe külge pani, ega sellest midagi järele jäänud. Seal oli kord Oja valla see kõige tugevam mees Pähklamäe Jüri. Teised aina õrritavad teist: mis seal on, eks mine katsu, käänad Tooma seliti. Mees auahne, annabki järele teiste jutule. Lähevadki kokku. Meie kõik aina ringis vaatame, mis sellest välja tuleb. Aga ega olegi midagi vaadata. Toomas kord haarab ja Jüril jalg katki kahest kohast.»

«Kas tal peaks ka nüüd olema nii palju rammu?»

«Nüüd, lollid, te küsite. Ta on ju sada aastat vana. Enne ta tegi tööd kolme mehe eest. Sai teine esmaspäeval nelikümmend keppi, kesknädalal oma kolmkümmend ja laupäeval tingimata oma kolm- või nelikümmend. Laupäevaõhtul läksime Kaldoja kõrtsi. Keegi küsib: «Kuule, Toomas, mis tervis teeb?» Aga ma ütlen, mees ikka mees — raputab vähe õlgu ja ütleb: «Ah mis tühja sel tervisel nüüd viga, aga tõsta iga päev kivilahmakaid, hakkab käima veidi nagu pihtade peale.» Ja

mis sa Toomast räägid, põletas lupja endist viisi ja loopis paekive.»

«Mispärast ta sai peksa?»

«Mispärast — mispärast, sa küsid seda. Kuidas siis saad elada mõisas ilma peksuta. Ja kes seda siis sinule ninatargale iga kord tuli ütlema, mispärast.»

Löödi perekella. Inimesed tõusid küüni juurest üles nagu hirmutatud varblasekahl. Parv lendas tagasi poolelijäänud vagudele, kartulimaale. Ka vana Toomas tuli pikaldasel, tõmbil sammul ja hakkas tööle.

«Kuule, vanamees, mis sa käisid metsas?»

«Ta sõi seal vist tooreid kartuleid.»

Vana Toomas ei teinud neid hüüdeid kuuldavaks.

«Kuule, vanamees,» hüüdis noor, teravate näojoontega, kuivetanud kubjas. «Poisid ütlevad, et sa pidavat sööma tooreid kartuleid. Ma ütlen sulle, varastada ei tohi sa kartuleid. Jätan su päevast ilma.»

Küllap kuuliski seda vana Toomas. Tõstis korraks vaate kupja poole, aga ega neist aukuvajunud silmist polnud märgata mingit leeki.

Painutaski jämeda, tõmbi keha kartulivaole ja hakkas pikaldaselt kartuleid otsima mullast.

«No ole vähe tiidsam, sa vana härg!» käratas kubjas. Poisid naersid.

Õhtul, kui ilm oli vajunud halli uttu ja maantee ääres kasvavate remmelgate oksad nõretasid tilkadest, pani kubjas töörahva ritta, et niiviisi parem oleks üles panna päevi.

Kui kord tuli vana Tooma kätte, tõusis kubjas kivilt ja vaatas uurivalt vanameest.

Kõik panid seda tähele. Küllap märkas noormehe terav silm midagi.

«Kuule, vanamees,» hüüdis kubjas, «sa oled omale püksi ajanud kartuleid.»

Toomas ei teinud väljagi, otsis isegi minekuks algatust.

«Kurat,» urises kubjas, «arvad mind olevat pimeda. Siimu Pärt, mine katsu, kas tal on kartuleid püksiharudes.»

Pärt — noormees — punastas, mõtles veidi.

«Mis see minu asi teda katsuda. Viigu või kotiga.»

«Ühesugused. Üks ei ole teisest parem. Vanamees, tule siia!»

Toomas ei liikunud paigast.

«Kuradi karu — niisugune elajas eluaja,» kisendas kubjas. «Küll panen imeks, et niisugust härga ei ole kolgitud surnuks. Tule siia — kuuled ju, lontrus!»

Toomas tuli maantee kaldale, kupja juurde.

Kubjas torkis kepiga. Eks saanud igaüks aru, et Toomal on püksisääres kartulid.

«Kae kuradit, iga päev longib kintspükstega, aga kui tuleb vargile, siis paneb jalga laiad mõrrad. Välja — ma ütlen, välja viimne kui pabul!»

Tühjendaski vana Toomas kümmekond kartulit püksisäärest.

Poisid naersid.

«Nüüd me ka teame, miks talle anti nädalas üle saja hoobi,» tähendas punase peaga poisike, kes püüdis olla kupja meele järele.

«Kes rääkis sulle seda, poisinolk?» küsis vana Toomas ja heitis vihase pilgu sügavaist silmist poisi poole.

«Vaata, kas tal ei ole nüüd kõrvu peas!»

«Kustas rääkis. Näe, häbeneb teine. Nagu mõni peigmees tüdruku ees.»

«Ah Kustas! Jaa, tema teab. Tema teab,» kõneles Toomas enesele ja hakkaski minema.

«Kuhu sa, kurat, lähed loivates,» kisendas kubjas. «Või ära minna — nagu poleks tema asigi. Kelle koristada jääb see kartulihunnik? Kartulid korvi ja tassi mõisa! Päevast jääd sa ilma.»

Tuligi tagasi Toomas ja otsis rohus laiali olevad kartulid korvi.

«Tea, et sa oma nägu ei näita kartulimaal — varas niisugune! Ole siis ala valvamas sinu taga!»

Väsinult, vaevalt suutes tõsta jalga jala ette, hakkas vana Toomas lonkima mõisa poole.

2

Kaunivere mõisa lubjaahi oli praegugi sealsamas, kus ta oli olnud Tooma ajal. Nüüd oli põletamise korral seal ametis kaks meest ja kolmas ajutiselt aitajaks ja nad

ütlesid, et tööd olevat hirmus palju. Kuulis seda ka vana Toomas, aga ega tema rutanud selle kohta lausuma sõnagi. Aga oleks ta kõnelnud, küllap oleks lugenud üles sõrmede peal iga paelahmaka, mis oli oma ajal visanud ahju, niisama ka mäletanud iga mõõdutäit lupja, mis tema ajal veeti lubjaahjust. Ja kuidas siis — katsu, kas oleks nüüd tulnud rohkem. Praegused mehed olid mõni aasta ahju täitnud, aga juba nad ütlesid: see on looma töö — see töö tapab inimese. Aga Toomas oli põletanud lupja viiskümmend aastat, aga alles viimastel aastatel lausus ta: käib teine nagu veidi pihtade peale. Olgugi et mina kuigi palju lubjatööstust ei tunne, aga avaldada võin ometi, et ega lubja hulk selleläbi suurene, kui ahju juures on tööl kolm inimest, aga paat mitte rohkem ei tooda.

Võib ju olla, et vana Toomas kõneles oma tööst ka mõnele poisikesele, aga ega sellel jutul olnud ometi mingit tähtsust.

Oli juba hoopis pime, kui Toomas jõudis hobustekoplis oma koopasse. Sadas vihma sahinal puude koltunud lehtedele, vesi virtsus madalapoolsel murupinnal — ühe sõnaga: niisugune hilissügisene õhtu, mis ähvardab otse kinni matta hinge.

Kitsas ja pime oli see koobas. Päeval nõrgus veidi valgust läbi pajuvitstest punutud ukse, kuid nüüd ei olnud valgust väljaski, kust pidi teda siis tulema tuppa. Ega tal olnud teha midagi. Oli ta siin koopas istunud mitugi aastat ja kogu see aeg polnud tal õieti midagi teha. See on ju tõsi — ta sidus mõisa jaoks suvel mõnisada paari vihtu — seda ta oskas. Aga ega see töö polnud tasuline, sest ta pidi ometi tegema oma elukoha eest midagi head. Küllap ta oleks neid sidunud ka mõnele muulegi, võib-olla isegi linna müügi jaoks, aga ega ta tohtinud ometi puudutada nende kaskede oksi, mis polnud märgitud tema jaoks. Aga ometi — siit ja sealt pudenes midagi, ühest kohast kuivanud leivakannikas, teiselt poolt jälle savikausiga vesist piima, vahel topsiga soola ja sel viisil leidus ikkagi päevi, kus Toomas võis saada söönuks.

Ka täna otsis vanamees oma koopas ringi, aga täna ei leidnud ta midagi. Minagi usun, ta teadis täna ettegi,

et midagi ei leia, aga käsi käis, nagu sellega olid harjunud vanad lihased. Oli tal ikkagi jatkunud toppida õige urmseks põlenud kasejuurikast õõnistatud piipu humalaid, aga täna olid needki lõppenud. Võib-olla oli see ta enese hooletus, sest ega nüüd külaperemees keelanud talle peotäit kuivi humalaid. Ja neid oli õige mõnus suitsetada ja isegi lõhn neil oli üsna meeldiv. Ka tegi suits kurgu ja suu üsna kibedaks.

Ja mis see suits siis muud peabki tegema.

Midagi tuletas end aeg-ajalt meelde. Oleks ometi midagi pista suhu, aga katsu siit-sealt, ega ikka midagi leia. Kuidas oleks nüüd üsna mehine, kui oleks saanud tuua kartulid ära. Vaevalt oleks neid saanud siin keeta või küpsetada, aga võib olla, et oleks ikkagi saanud. Aga kui polekski saanud, oleks võinud neid süüa tooreltki. Ja ega ole vigagi, isegi seda mäletas Toomas, kuidas lapsepõlves oli söönud nii mõnelgi korral toorest kartulit. Ja kui loom sööb ja läheb selle juures veel rammu, miks siis ei või süüa inimene.

Aga nüüd ei olnud neid. Aga veel rohkem: ta oli kaotanud tänase päeva ja ka edaspidised päevad. Mure lõi südamesse, millega tasub ta edaspidi selle headuse, et teda lubatakse elada siin hobustekoplis. Kahetsust tundis Toomas: milleks pidi ta neid võtma, oleks võinud täna õhtul olla niisama.

Tungisid läbi harva ukse ta onni valgusekiired. Nad olid küll nõrgad, aga ometi seletas neid vana silm. Toomas lükkas ukse lahti ja nüüd nägi ta selgesti pööśaste vahelt valgusekuma. Oleks seda näinud eemalt mõni teeline, küllap oleks arvanud tõusvaks või loojamineväks kuuks. Aga see arvamine oleks olnud õige rumal. Kui pilved laskuvad otse puude ladvuni ja sajab tihedat vihma, ega siis niisugusel õhtul paista ometi kuu. Ja sealt küljest ei tõuse kuu ega lähe ka looja.

Vana Toomas teadis, mis valgus see on.

«Aa — nad on täna lubjaahjul,» pomises ta suu.

Nüüd tulid talle meelde ajad, kus ta ise higistas selle lõõma paistel. Oi — siis oli soe. Tulid sinna poisikesed, aga ärgu nemad lähedale mingu. Ega pane tähelegi, kui lööb suitsema su riie ja peagi on ta pude, nii et nopi koost näpuga. Aga tema võis minna üsna ligi, ta ei

kartnud kuumust. Siis ütlesid teised: «Kuule, Toomas, see on nagu põrgu. Ega sa ei karda põrgu tuldki.»

Aga kuumus oli ometi nii hea, higi voolas ja kõik liikmed olid painduvad.

Elavalt tulid talle äkitselt meelde päevad, mis olid ometi nii lõpmata kaugel, et neid vaevalt veel mäletas, aga mis olid jälle nii ligidal, nagu oleks see kõik olnud alles eile.

«Mis pagan ma siin teen,» pomises Toomas. «Võttis teine ära needki pabulad ja ütles: ära sa homme oma nägu näita. Peeter on seal, ega ta ole halb inimene. Ehk annab mulle piipu tubakat. Ja — seal on soe.»

Külmajudin käiski läbi vanast kehast ja raputas teda õige tugevasti.

Ta surus kinni pajuvitstest punutud onniukse — pani isegi taha puu. Nüüd hakkas ta minema üle kopli sinnapoole, kust paistis meelitav lõõmava tule kuma. Ikka sadas. Põõsaste oksad olid longus. Kui neid mööda puututi, paiskasid nad hulga vett riietele, näole.

Maa virtsus jalge all.

Riided läksid ikka ja ikka raskemaks.

Jõudiski välja koplist püstandlattidest tehtud aia äärde.

Nüüd paistis selgesti silma lubjaahi. Kaugele eemale ulatusid heledad valgusejoad. Nägi ka askeldavaid mehi. Eks seal olnud neil nüüd nalja ja naerugi. Mis kõik ei juhtunud selle lubjaahju tule juures viiekümne aasta vältel. Oli ta alles noor, siis tulid poisid karjakaupa. Nad tõid kaasa viina, jõid, väsisid, kuni tõusev päike leidis neid magamast. Siis öeldi: oi kurat — see pole siin kuidagi mõnus. Üks külg külmab, teine kõrbeb. Siia lonkis mõni vanake, keda praegune põlv hoopis ei mäletagi, kelle nimigi on kadunud rahva suust. Siis kõneldi siin lugusid endistest aegadest ja eks ole riismekesed neist lugudest rännanud praegusegi põlve suhu. Siin lõõmava tule soojusel lõi mõnigikord ka süda leegitsema — aga mis sellest nüüd — kõige selle üle on kasvanud ammugi tihe muru. Üksi tema on veel järel, kannab suure vaevaga oma keha nagu rasket koormat.

Ja nüüd ongi siin ees alles paari aasta eest kaevatud sügav kraav, mille põhjas praegugi pilgub vesi.

Kubjas torkis kepiga. Eks saanud igaüks aru, et Toomal on püksisääres kartulid.

Siinpool sügavat kraavi seisis vana Toomas ja sealpool põllu veerel kutsus ja lõõmas lubjaahi.

Hüppa üle! Tühi asi karata üle niisugusest kraavist, ainult oleks see inimiga tagasi. Siis ei pidanud teda kinni lai vihaselt voolav jõgi, ei isegi niisugune püstandaed, mille taga oleks ehmuma löönud hunt. Aga nüüd? Nüüd ei tõusnud jalg üle külamehe ukseläve, ei jaksanud sageli välja tõmmata pastelt sitkest maanteeporist.

Vana Toomas käis kraavikaldal edasi-tagasi. Aga see kraav näis olevat otsatu ja ühetaoliselt pilkus ta põhjas vesi.

Aga siin peatus Toomas. Oli üle kraavi purre. Mustaks tallatud jalgrada nagu ronis purdele.

Oi, kuidas lõõmas tuli — uskuge — ta soojus ulatus siiagi.

Toomas astus purdele, astus sammu kaks. Nüüd lõid purde puud elama, liigutusid võimsalt ja paiskasid vanamehe alla, sinna, kus pilkus kraavi põhjas vesi.

Mida ta viimasena nägi? Leeki ta nägi ja tundis isegi selle soojust.

Hommikul tulid kartulinoppijad mööda jalgrada ja jõudsid purdeni. Kergesti hakkas silmi must kogu kraavi põhjas, mille juurde inimesed jäid seisma salgakaupa. Juttu andis vana Toomas neile suure osa päevast, oli õhtul mõnelgi ta uudiseks viia koju, aga juba järgmisel päeval oli ta kadunud töörahva suust. Ainult mõisavalitsusele tegi ta veidi pikemalt tüli, sest vana Tooma surm tõi enesega ühes mõningad tülikad toimetused.

Ja oliks niisugust tüli tema pärast üldse vaja!

SUGULASTE SEAS

23. veebruaril olid Maarja uulitsas oleva Peeter Maasiku maja aknad heledasti valgustatud. See äratas naabrite tähelepanu. Eks paistnud ju kogu pikad sügised neist akendest ainult kahvatanud valgusekuma. Milleks oleks neil läinud seal vajagi heledamat valgust. Sellest jatkus küllalt vanale abielupaarile õhtuti sõnadega heitlemiseks.

Täna paistis hele valgus mitmest aknast korraga.

Peeter Maasikul oli täna tähtis päev.

Ta poeg Georg (maal sündides oli talle pühas ristimises pandud nimeks Jüri) saatis kirja, et ta tuleb 23. veebruaril vaatama oma isa-ema. Vanal abielupaaril oli põhjust rõõmustuda. Ei olnud nad näinud seda poissi õige mitme aasta vältel. Elavad olid neil mälestused temast ja küllalt mäletas Peeter Maasik aegu, kus ta hüüdis: «Noh, sellest poisist ei saa küll head nahka!»

Aga õige on see, et inimene ei näe ette kuigi kaugele ja lihalik vanem ammugi mitte oma lapse edaspidist elukäiku. Georg Maasik lendas isakodust, sattus ühe kaugema ja isegi unustatud sugulase juurde teenistusse. Mis tal oli seal ametiks, sellest ei olnud Peeter Maasikul muidugi aimu. Ega ta jäänud sinnagi kauaks, veeres siia, sinna, kadus sageli pikemaks ajaks vanemate silmapiirilt. Aga viimastel aastatel tuli temast teateid — olgugi harva — ja need kõnelesid, et ta käsi käivat hästi.

«Arvasin küll,» muheles nüüd Peeter Maasik tuttavatele, «et temast ei saa head nahka. Aga näe — mees kasvas teisest siiski.»

Ega olegi imestada, kui oli unustatud kõik endine ja vana Maasikute paar ootas igatsedes poja Georgi kojujõudmist.

Olid ju ka koos oma linnas elavad omaksed. Esimesena olgu nimetatud Peeter Maasiku vend Juhan, kes oli linnas mehe-ea turukupjaks. Pidulikul koosolekul ei puudunud muidugi ka Maasiku vanem poeg Mihhail, sadama lähedal oleva trahteri omanik, mis asutust tunti linnas laialt «meremeeste kastinnitsa» nime all. Niisama oli kohal ka Maasiku väimees Peeter Mustikas, vooriäripidaja Lina põikuulitsalt. Maasiku abielupaaril oli veel teine väimees Villem Tuul, kes küll oli ka saanud kutse, aga kellest just ei tuntudki erilist puudust. See oli vist Lõuna uulitsal köievabrikus kojameheks, väga kitsa palga otsas ja ilmaaegu oleks salata õige tugev südamevalu, mis sünnitas Maasiku abielupaarile tütre Miina kangekaelne minek sellele mehele.

Turukupjast vend läks kasvu poolest Peetrist hoopis lahku. Kuna viimane oli jämeda kehaga, pehme, heasoovliku näoga, kelle tülitsemine naisega tundus mingisuguse lõbusa meelelahutusena, kes ei suutnud anda isegi oma häälele küllalt mõjuvust, karedust, oli turukubjas hoopis teisest materjalist. Ta oli kõlaja kehaga, kuivetanud näoga, millest üle tõmmatud tõsidust, valjust avaldavad kortsud. Ta hääl tunnistas otsustavat, kõikumatut sõna. Üldse: ta oli mees, nagu see niisugusele ametile sünnis ja kohane.

«Meremeeste kastinnitsa» omanik oli alles noor mees ja ta heledalt punetavad põsed, ilus ümmargune kõht ja alaliselt kostev laialõualine naer tohtisid tõendada, et mees oskab ilmast seda küllalt leida, mis on eriliselt hea. Eks teadnud seda kogu sugukond, et sellal, kui Peeter Maasik Jürist pojast kuigi palju ei hoolinud, pidas ta Mihhailist suuresti lugu. Mihhail tõusis õige kiiresti oma jalgele. Tuleb niisugusest mehest nüüd tuttavate hulgas juttu, küsib keegi, kuidas käib ta käsi — mis oskad seal öelda — löö käega. Niisugune mees lööb ilmast alati läbi. Ammugi oli tasutud see napp abi, millega algul vana Maasik toetas poega. Aga nüüd — ei maksa kõneldagi. Ajab praegu naerma, kui turukubjas alles hiljuti lausus: «Eks mina tea seda «kastinnitsa» värki.

Neid seal rääkida: söövad liha kui hundid, käivad riides kui suured saksad ja lähevad aina rikkaks pealegi.»

Emagi süda lõi naerule. Eks olnud Mihhail oma ema laadi nii ihult kui hingelt. Ja kellel pole tuntud siis see rahva sõna: «Läheb poeg emasse, on tal hea eluõnn.»

Eks niisugused targad sõnad ole tekkinud paljude aastate nähtuste põhjal, nii et tõesti oleks küllalt ülemeelik kahelda nende tões.

Vanemal väimehel Peeter Mustikal oli käimas laialdane voorivärk Lina põikuulitsal. Ega olnud kogu linnas paremat hobuste tundjat ja see on voorivärgi pidajal kuldseim omadus. Kui tema juba loomadest midagi seletas, siis oli see igale teisele auks, kui niisugusel puhul oskas kinni pidada suu. Seal on see preide lugu. Ole nüüd mees ja jookse arstide juurde, seni kuni jääd ilma oma heast loomast. «Aga mina ütlen,» tähendas Peeter Mustikas, «võta mitu noaotsatäit sula searasva, pitsklaasitäis püssirohtu, veel magedat võid, tee salv ja määri sellega. Preid kui pühitud.» Kõnelgu nüüd keegi sellele vastu, sest sõnad tulid mehe suust, kellel alati tallis hobust neli-viis ja mitmed head värgid.

Helises uksekell. Tõmmati jõhkralt teistki korda. Nii ei olnud ilmaski ennemalt helisenud Maasikute uksekell.

See peab olema inimene, kelle käsi esmakord haarab kellanöörist.

«Tema ta on,» pomises Peeter Maasik ja ruttas avama ust.

Maha ei jäänud ka vooriäripidaja, «kastinnitsa» omanik, erutusse sattus koguni turukubjas. Ta vali nägu kiskus isegi naerule: «Hea küll, las ma vaatan seda poisikanaljat!»

Tema ta oligi.

Ilus noormees. Niisugune mehine kasv, võib-olla sentigi lühem lellest, turukupjast. Sinised, lustakalt vaatavad silmad ja niisugune tore tutshabe nina all, otsad teravalt üles keeratud. Pagan võtaks — niisugust meest silmad õige harva.

Ja see ongi see Georg Maasik.

Emal-isal oli õigus teda käsist, isegi kaelast haarata. Teised ei läbenud jääda eemale, sest igaühe hinge lõi ta

tulek elevile. Näe, kui toredad, moodsad riided, kollased otse safrannahast saapad ja paganal isegi kulduurikett rinnal. Näe, kui uhkesti aina paiskab toreda nahksumadani põrandale. Polegi see ta silmas muud midagi kui tühi reisitasku, kuhu võib sisse mahutada ükskõik mis tühja-tähja.

Ega läinudki kuigi palju aega, kui valla pääsid keelepaelad.

«Pagana äiataat,» pahandas, muie suul, voorivärgipidaja, lüües Peeter Maasikule tugeva hoobi õlale. «Oleks mulle hinganud poole sõnaga, oleksin teile vaksali vastu saatnud oma kõige paremad. Teate ju — ah, mis ma nüüd sellest kõnelen — aga igatahes oleksite tulnud siia nagu tuulega.»

Nähtavasti polnud turukupjal sugugi meele järele, et voorimees kohe oma hobustega tikkus esiplaanile. Jäetigi ta tähendus üsna tähele panemata. Vana Juhan Maasik surus enese reast ettepoole.

«Noh, teil seal see linn ikka mõni asi ka?»

«Oo,» tähendas noormees. «Iseäranis viimaste aastate vältel on ta kasvanud õige tublisti.»

«Näe teist,» imestas turukubjas. «Või ongi kasvanud! Turg on ikka ka?»

«Kuidas siis. On küll.»

«Hea küll — ene olgu turg.» Turukupja hääles kuuldus juba ärritust, nagu vihanegi toon. «Eks see või olia, aga peaasi, ons seal ka mingit korda? Ma ei usu, et seda seal on.»

Nüüd võttiski turukubjas jutu otsa oma peosse. Tal oli küllalt seletada uutest korraldustest siinsel turul, eraldi esile tõstes neid, mis olevat sisse seatud tema näpunäidetel.

«Te ütlete, pisike palk,» tähendas vanamees, sattudes juba suuremasse ägedusehoosse ja surudes oma hääle kõrgemale heliredelile. «Aga tuleb läbi. Seal on — noh — sügisel, siis neil igaühel koormad peal, mis muud, kui saaks aga parema koha. Eks ole siis küll askeldamist ja õiendamist — aga — noh — tuleb läbi. Seal oli — enne mihklipäeva — näen ühel hommikul: keegi eesotsas. Hea koht, nii-ütelda rahva jalus. Ega ma tunnegi teda, pole näinud — jumala eest — niisugust vank-

rit minu silmad. Käin mööda mõned korrad, aga see ei tee mind nägemakski. Oi — vend, küllap juba varsti näed. Eks olegi see va Jürka, tuleb teine minu juurde. Noh — ütles, härra — kuule, härra, mina olin seal eile, olen ikkagi olnud, hea koht. Täna on seal keegi võõras. Pistabki teine mulle midagi pihku. Ega ole vaja vaadatagi — tean ammugi va Jürkat. Eks ole tema ka minu abiga ehitanud omale Naeri alevisse majad ja sihukesed kapsatünnid, kus mees neid, muidugi kapsaid, sügisel kinni tallab hobusega. Muidugi mõistan. Lähen sinna — mis kurat, turul peab olema juba kord. Küsin mehelt: kelle lubaga sa siin kaupled? Oi — ega tee teine esiotsa minust välja. Küsin veel: kelle lubaga ajasid vankri siia? Mis sa naaksud, lausub teine. Noo — nüüd oo kurat lahti. Mina naaksun — lontrus niisuke. Näitan teisele oma märki. Tema: mis lipakas see on — varastasid vist kuskilt vallikraavist. Noo nüüd on kurat lahti, kui sa nüüd ka kinni ei lähe kolmeks kuuks, siis ei taha ma enam olla see, kes olen. Hüüan kardavoi ja mees peab andma oma platsi Jürkale. Näete, tuleb ette niisuguseid asju — aga ma ütlen: kord peab olema.»

Möödus esimene uudishimupuhang, sai lõpuks ka sõna sekka Georg. Ta vaatles lahkel pilgul omakseid ja lõpuks küsis: «Aga kus on siis Miina oma mehega? Sain temalt kirja alles nädala paari eest.»

«Eks saadetud talle ka sõna,» vastas Peeter Maasik. «Niisugune teenistuse asi, ei tea, kas saabki tulla.»

«Ega neil ole nüüd küll tundi võtta oma käest,» arvas vooriäripidaja. «Või see neil niisugune asi — nagu inimesel, kes alati omaette peremees.»

«Eks ma lähe siis ka kord nende poole,» arvas Georg.

«Võib ju minna küll, aga nüüd tuled kõige pealt minu juurde,» tähendas Mihhail. «Ah, teil seal see linn aina kasvab. Ons seal ka korralikke joogikohti?»

«Sa arvad muidugi niisuguseid «kastinnitsaid» nagu sul teine,» tähendas vooriäripidaja.

«Küll on teisi,» ütles Georg. «Iga nurga peal.»

«Hm,» muigas Mihhail. «Muidugi on neid, aga ons nad ka niisugused, et suudavad meest kanda. Küsin seda sellepärast, et viskaksin siin käest sehvti ja tuleksin sinnapoole.»

Üleolevalt vaatas Mihhail seltskonna poole. Ta näost võis lugeda: näete, niisuguseid ülbeid sõnu võib kõnelda mees, kes on niisugune, nagu olen mina, kes tunneb olevat jala kindlal pinnal.

«Ää nüüd aja suust niisuguseid sõnu,» tegi etteheite vooriäripidaja. «Sina nüüd viskad ära oma sehvti, elad ju kui mõni mõisnik. Pole ma näinud, täis tungil alati teie «kastinnitsa». Ai — kuidas see teil jookseb!»

«Ega saa kaevata jumala peale,» tähendas vend Mihhail, «aga ega sellegipärast maksa põlata paremat. Arvasin, kuulen vennalt — tema ehk maailma näinud minust rohkem. Aga näe — meelest läheb . . .»

Vend Mihhail lõi endale kergesti otsaette, tõusis ja läks kööki.

Varsti tuli ta sealt paari pudeliga.

«Minu poolt — laske maitseda.»

Helendama lõi turukupja tuhmjas põsk. Pidigi midagi kõnelema huvitavat turuelust, aga vooriäripidaja näpsas sõnad otse ta huulilt.

«Niisugune mees — ma tunnen neid silte,» tähendas mees pudelit vaadates. «See märg kõlbab. See oli juba ammu, olin alles õige poisike. Olin Loksa krahvi juures, aga teate, see mees laskis aina täkkudega. Missugused loomad — päris püsti kuradid. Aga ma sain valmis. Mis ta nüüd ikka inimese käes — eks ikka hobuseloom. Tunnen neid silte — seal Loksal jõi krahv samaseid.»

Vend Mihhail naeratas.

«Need nad nüüd küll ei olnud. Aga võib olla, et oli sellest sordist — ma ainult kardan, kui ei olnud segatud. Aga see on puhas tavaar. Eks laske maitseda.»

Klaasides säras väga ilusavärviline viin. Isegi valgusekiired mängisid ja helkisid uhkes vedelikus.

Löödi kokku klaasid.

«Jah, seesama — seesama,» kõneles turukubjas õige enesele. «Miks ma'p tunne. Kauples teine aasta otsa — ma ütlen, kõige parem koht üle turu. Ega tal viga, igatepidi mõistlik ja arusaaja mees. Seal turkab mulle ühel päeval pudeli tasku. Seesama — just seesama. Ma nüüd ei teaks.»

Uute klaaside tühjendamise puhul helises uksekell. Helises vaevalt, nii et vaevalt seda keegi kuulis.

«Keegi vist kõlistas,» tähendas Georg isale.

Uksekell helises teistki kord vaikselt, alandlikult.

«Tema muidugi,» tähendas Peeter Maasik vastumeelselt tõustes.

«Sina taevane aeg,» hädaldas emand Maasik köögist tulles. «Teil pole kõrvu — eks see ole Villem Miinaga.»

Emand Maasik ruttas avama ust, aga toasolijaist võis igaüks kuulda ta sõnelemist minnes: «Nii ikkagi — eks ole nad oma lapsed.»

Sissetulijad olidki Maasikute noorem väimees oma naisega.

Noorik Miina, nagu see loomus talle jumalast loodud, jooksis omaste juurde ja teretas neid ükshaavalt tormates. Ka Georgi vastu avaldas ta niisamasugust lahtist südamlikkust, nagu oleksid nad lahkunud alles eile. Haaras teda isegi kord noorest, hästi soetud habemest ja jooksis siis kööki naiste juurde.

Hoopis teisiti lähenes seltskonnale ta mees. Pika, kõlaja kasvuga, veidi kahvatanud verevaeste paletega, arglikuvõitu vaatega noormees jäi seltskonnast pisut eemale. Näis, nagu oleks ta siiasattumine talle hoopis vastumeelt. Ka teistesse mõjus algul see külmavõitu lähenemine ja surmas korraks endise lõbusa tuju.

«Noo, va kälimees,» hüüdis lõpuks vooriäripidaja. «Mis seal seisad nagu külmanud vares. Astu ometi lähemale.»

See ütlus nagu oleks unest äratanud mehe. Astuski ligi ja andis igamehele kordamööda kätt. Hetkeks vaatasid nad Georgiga teineteist nagu mõõtes, aga sõnagi ei lausunud.

Istuski laua äärde, kuhu vooriäripidaja tõstis talle tooli. Vana Maasik istus teispool lauda ja ta pilgud libisesid ühelt külaliselt teisele.

Kauaks ei jäänud kestma tardunud olek. Peagi täitis tuba jälle lustakas laiakoeline lärm.

«Kuule, käli,» tähendas veoäripidaja nooremale väimehele. «Katsu ometi, kus mehine ja murdja. Ma ütlesin — just seesama, mis oli omal ajal Loksa krahvil. Olin ju üsna poisikesest peast seal, rääkisin siin ennist, kus olid loomad. Oi taevas — pistsid teised kui maruhoos. Aga ma sain teistega valmis. Katsu!»

Valaski täis klaasi ja lükkas Villemi ette.

Noormees tõrkus võtmast.

«Ma ütlen,» tähendas turukubjas, pannes tähele noormehe tõrkumist, «mis kuradi mees see on, kes ei joo. Näe, mina olen alati võtnud, aga tulgu see mees siia, kes ütleb, et ei ole pidanud oma ametit ausalt, või nagu poleks meie turul korda. Ei — sa võid võtta, aga kord peab olema — see peab olema.»

«Ma pole teda harjunud võtma,» kuuldus arglik hääl. «Mis tast siis nüüdki.»

«Harjunud — mis seal harjuda,» pahandas vooriäripidaja. «Mis seal nüüd rääkida harjumisest, ei saa elus teisiti läbi, hakka pihta. Antakse sulle näituseks hobused kätte, kes kurat teab nende hinge, aga võta ohjad — küllap läheb. Ega see ole ka niisugune — ma ütlesin — päris krahvi kraam. Viska ära!»

Uuesti nihutas ta klaasi veidi lähemale.

«Mis ta nüüd muudki — eks viin ole ikka viin.»

Oi — see lõpetas ka Mihhaili kannatuse.

«Muidugi pole see harjunud, kellel iga kopikas kallis. Niisugusel inimesel on muidugi kõik viinad ühesugused. Mis te ajate. See on minu poolt — mis meretäit arvate seda nüüd olevat. Jooge!»

Mehed jõid. Nagu üldise hooga kistud kaasa, tõstis ka Villem oma klaasi ja pistis külge huuled.

«Ah — ah — ah,» kuuldus äkitselt vana Maasiku naer. Ta vaatas heameelel Georgi peale. «Poleks uskunudki, et niisugusest koerast ka kasvab mehine mees. Eks räägi siis — kuidas sul läheb.»

«Mis seal nüüd suurt kiita või laita,» tähendas Georg, kellel tõusis õrn puna põsisse. «Läheb ikka ka niisama — pole väga vigagi.»

«Tervis on hea?» päris vana Maasik edasi, ainiti vaadates pojale. Nähtavasti oli vanamees kogunud oma mõtted mingi kindla punkti ümber ja nüüd tahtis ta seal't edasi minna, hoolega kinni pidades loogilist järjekorda.

«Sa pärid, tervis — tervis,» pomises turukubjas, ilma et oleks suutnud tõsta käsile langenud pead, «sa'p näe siis oma silmaga, et see on hea. Tean oma käest — ole aga iga jumala päev hommikust õhtuni jala peal. Lõped viimaks — aga näed — tal on veri palges, torka või õlekõrrega. Sa veel küsid.»

«Õigus, ma ütlen, päris jumala õigus,» hüüdis vooriäripidaja. «Pole inimesel tervist — nagu ei võiks seda märgata kohe. Aga eks see lähe ka kergesti käest. Seal võõras vesi, jumal teab, koolera ja mis kõik. Mine siis hoia ennast. Aga ega see ka hakka igamehe peale. Ega pole seegi paha, kui teed ära vahetevahel oma tubli napsi. Seda tean oma käest — eks ole saanud nii mõnigi kord...»

«Jah, — naps ei ole paha,» lõikas turukubjas katki vooriäripidaja kõne oma kõmiseva häälega. «Muidu ei lähe — kohe oledki maas.»

«Poiss!» hüüdis äkitselt vana Maasik. Ta hääles kuuldus tõusev viha. Vist küll sellepärast, et teised oma vahelesegamistega ajasid sassi ta mõttepahma. «Ma ütlen — kurat, kes see nüüd seda keelabki, inimene võtab oma napsi ära. Kulub ohurohuks. Aga — ma ütlen — ära joo!»

Turukubjas raputas pead ja ümises: «Ei maksa ka, ma ütlen. Õigus, vend, nagu ei oleks ma seda näinud. Kuradid tulid — või ma nüüd kuigi palju jõin — aga ega salga — tublisti olin nokastanud, aga sindrid tulid kallale. Vesti nad kuradid lõhkusid, särgi kiskusid katki — söögu saadanad. Küllap leiavad siiski.»

Ta surus oma tugevad käed rusikasse, nii et kostis sõrmilt ragingi.

«See on õige,» tõendas ka vooriäripidaja, «eks ikka juhtu mõndagi. Eks ole seda meist näinud igaüks — kus sa siis elad — ometi ikka inimeste hulgas. Aga ma usun — sul, poiss, on omad üsna kaunikesed rusikad.»

«Ma ütlen, ära sa, poiss, joo!» hüüdis vana Maasik ja vaatas vihaselt Georgile otsa. Isegi oma raske rusika langetas ta kõminaga lauale.

Georg tundis enesele isa vaate olevat suruva ja lõi oma silmad maha.

«Ah teie nüüd,» tähendas Mihhail, «te kuigi palju teate. Eks ole ma näinud inimesi, tean ka seda, tubli naps parajal ajal — ei see tee kellelegi viga.»

«Mõistan — mõistan,» ütles vana Maasik. «Mis sinul viga, sirutad käe ja võtad riiulilt, aga...»

«Jumala eest, aina siruta käsi ja võta riiulilt. Hundi põli,» naeris eneses suure hooga turukubjas.

«Muidugi võtan riiulilt,» tähendas Mihhail, «ega keegi teine neid sealt võtma lähe. Aga küsi nüüd — või nad lähevad ise sinna. Eks minu käsi ole nad ennemalt maksnud kinni.»

«Mis sa nüüd selle mehega lähed rääkima,» hüüdis vooriäripidaja.

Vend Mihhail sai aru, et jatkates seda kõneainet võib tekkida lahkheli seltskonda. Ta juhtis vestluse uuele otsale, pöördudes venna poole.

«Kuidas siis muidu elad? On ikka endine koht? Või oled edasi saanud?»

Georg lõi pilgu Mihhaili poole.

«Noh, ma küsin niisama,» seletas Mihhail. «Ma nagu mäletan, kirjutasid kord mingisugusest eksamist, mida nõutavat.»

Georgi näo värvis haruldaselt õrnaks kergesti ja kiiresti üle näo laiali lagunev puna.

«See on õige. Käisin ka kord eksamil, aga võta nüüd. Oled eestlane — välja nuhkisid — ega siis läbi saa.»

«Vaata kuradeid, või nii,» tähendas turukubjas. «Ma tean seda asja, aga sa oled alles noor ja rumal. Sa ei tea, ei oska. Näe, ootavad — pista aga pihku, ega muidu saa. Ega ole ime — eks igamees vaata, kust tuleks midagi sisse.»

«Muidugi on see nõnda,» arvas vooriäripidaja.

«Ega see ole ühtigi nii hõlpus. Seal oli keegi — isa kuskil seal Läti rajal peab mõisat. Näe — ega ole raha puudust, pakkus isegi kakssada rubla, aga ikkagi ei saanud.»

«Kakssada rubla,» hüüdsid mõlemad vanad otse ehmudes. «Kui ta nii kalliks läheb, mis tast siis nii taga ajada.»

«Noh, pole viga,» tähendas õige salakavalalt muiates Georg. «Ma juba nüüd tean, kuidas sellega valmis saab.»

«Muidugi tee ära,» arvas Mihhail. «Teadagi eestlasel on raske. Aga kui sa tead — eks see ole hea küll.»

«Eks näeme,» tähendas Georg. «Ega sinna olegi tarvis ei tea mis ilmamaa tarkust. Teevad eksamid ära, ei oska ise kuigi palju sõita. Aga ma ütlen — lasen õige kinnisilmil ja jaama ees — tops! seisma. Masinist, kelle juures sõidan, ütleb alati: parem kui mitu vana.»

«Sina pagana poiss!» hüüdis Maasik. Eks olnud see ju tema oma poeg, näh — seesama võrukael, ja nüüd paneb masina seisma, nagu oleks laste mänguriist, otse jaama ees napsu pealt. See vaimustas teda. «Ah või lased nii kriipsu pealt? Mida pagan siis sest eksamist püüad ja raiskad kallist raha.»

«Mis sa, vanake, neist asjust nüüd tead,» tähendas trahtersnik, kõndides mööda tuba ja surudes käsi sügavale püksitaskutesse.

«Tean, mis tean,» lausus vana Maasik vihaselt. «Mis mul vajagi teada. Aga kui lased nii jõhvi pealt — seal ta on. Korja siis raha ja loobi nende kurku — seal su tarkus on. Tahad minu käest abi — ei ma anna punast krossi.»

«Isa, pole tarvis pahandada,» ütles Georg pehmelt. «Küllap mul on omalgi, nii et välja tulen. Aga see on kindel, enne kui neist meestest saad jagu, kuluta ikka ära oma kolmsada pulka. Seda ma nüüd tean.»

«Ega vähemalt küll saa,» oli nõus Mihhail.

«Kurat — kolmsada,» vihastas turukubjas. «Seal on va Ahvena Kustas, pistab teine, varganägu, mulle pihku rublat kolm ja anna talle kuuks ajaks kõige parem koht. Hull mis hull!»

«Mis sa seal nüüd oma turukohaga,» naeris Mihhail. «Teil meestel on seal ju kross ka raha.»

«Eks ole nii,» arvas vooriäripidaja. «Olgugi minul kuus hobust tallis, mitmed värgid, aga peab ikka ka kopika võtma üles, kui juhtub teine jalgu. Mis arvad, va kälimees, eks ole — kust me näeme neid kolmisadu. Aga näe — seal teistel neid loopida. Niisuguse asja peale kulub küll ära tubli naps.»

Voorimees pääses nüüd õigustatult pudeli juurde, mis oli juba kauemaks unustatud elavas kõneluses.

«Mis pagan,» tähendas vooriäripidaja kälimehele. «Sa istud nagu matuseline. Kuuled, kuidas neil raha loopida. Joo!»

«Mis seal nüüd raha või meelehea andmisest räägitakse, sellest jutust ei pea ma midagi.»

Noorema väimehe hääl värises.

Isegi Mihhail peatas sammu. Kõikide tähelepanu võitis ütlus.

«Kuidas siis teie teeksite?» päris Mihhail.

«Ma ei saa aru,» tähendas Georg, sellejuures vaadates ainiti õemehele otsa.

«Mis seal aru saada. Ma arvan, ka kolmsada ei vea teid läbi.»

Georg naeratas.

«Võib-olla. Eks pea siis maksma neli, viis. Ehk siis aitab.»

«Vist ei aita seegi.»

«Ega tea — teil võib õigus olla,» tähendas Georg. «Ega nad eestlast väikese tasu eest läbi lase. Nad teavad, et olen eestlane.»

«Ei — seda ma ei mõelnud,» jonnis noorem väimees. «Mina arvan, et seal ei loe rahvus kuigi palju.»

«Mis siis?»

Kõik jäid ootama põnevusega. Kui noorem väimees kohe ei vastanud, hüüdis vooriäripidaja:

«Mis nüüd niisugune kõver jutt. Ole mees, ütle kohe ära. Puhas asi.»

«Ka mina ütlen — mitte punast kopikat niisugustele kõrilõikajaile,» tähendas vana Maasik, kellele noorema väimehe jutt näis meeldivat. «Ka mina arvan, mitte punast krossi. Või ons raha nüüd loopida iga nelja tuule poole.»

«Mis seal nüüd öelda,» tähendas Villem. «Küllap nõutakse eksamil ka teadmisi, aga teie ei ole saanud sellekohast haridust. See puudub.»

Georgi pale muutus äkitselt laiguliseks ja selle peale üleni roosaks. Näha võis, kuidas ta otsis vastust, aga ei leidnud kuidagi. Ta eest vastas Mihhail:

«Kuuled, vennas, sul pole haridust. Oled rumal. Seda teab tema. Noh — eks seal linavabriku väravas putkas kuule ju inimene kõik.»

Georg naeratas õige rumalalt-sunnitult.

«Kuuled,» hüüdis turukubjas vihaselt. «Tema laseb ju kriipsu pealt, paremini kui teised, ja sa ütled: ta on rumal. Kuradile niisuguse jutuga!»

Turukupja pea langes longu, aga ta huuled sõnasid: «Kuuled, laseb kriipsu pealt!»

«Teie ei mõista mind,» algas Villem. Aga vana Maasiku hüüd ja hoop rusikaga lauale lõikas pooleks ta jutu.

«Sina — sina — näed mul ninatarka — sina tuled siin. Tee sa ära eksam, ega ole tarvis siis kükitada seal putkas.»

Imelik. Sageli lähevad niisugused argsed iseloomud teravuste puhul õige südiks. Ka Villem tundis, kuidas temas midagi kerkis esile, ja kui ta nüüd vastas, oli ta hääl hoopis rahulikum endisest.

«Kuule, äiataat, mispärast sa õige pahandad? Mis ma ütlesin halba?»

«Ah küsid sina. Kas ma ei tea — mis sul seal käes. Kavalasti meelitasid mu tütre — ah lootsid: küllap panen sind leiva otsa ja riided selga. Aga oota!»

«Ära mine ägedaks! Mis puutub mu näljasse, eks see jää meie oma pidada.»

«Kurat, näe, kui suurustab. Ah, ootad siit nüüd kõhutäit?»

«Ei — mitte seda. Mäletad ehk ise — kutsusid ja me tulime. Aga kui see teile vastumeelt — ma oskan niisama ka ära minna. Tee on ikka selge.»

Villem tõusiski.

«Mine! Mine! Ah arvad — mul on sind vaja. Mitte jumala põrmugi. Käi minu poolest kus kurat!»

Naised jooksid köögist tuppa.

«Sa püha issand!» hüüdis emand Maasik. «Ongi teised, paganad, endid tõmmanud täis. Jumal hoidku — päris metsloomad! Kuhu sa siis nüüd lähed,» ütles ämm, astudes väimehe ette. «Seda vanameest, joob enese täis, seo teine või kinni!»

«Pole midagi,» vastas Villem. «Ega see vanamees pole teistest pahem. Miina võib ju siia jääda — tulgu pärastpoole. Minul on sellest pidust villand.»

Tänaval — vabas õhus oli parem, olgugi et midagi rõhus rinnus. Läinud sülda kümmekond, tuli talle äkitselt meele mingi lapsepõlves õpitud viis. Ta vilistas üsna tasa, tasa.

PULMAD

Alliksoone agulis, oma väikeses ühekordses majas elaval Kullerkuppude abielupaaril oli suur rõõm ja niisama suur mure. Rõõm oli neil, sest see, mispeale nad olid juba mõtelnud kogu aastapäevad aralt ja kartusega, ähvardas täide minna. Noorhärra Julius Lukin kosib nende tütre. Aga kogu aasta olid nad rännanud rõhuva mure muljutusel. Nii aupaklikult ja viisakalt kui see noormees neid kohtles, nii südamlikult kui ta nende tütrega ümber käis, sedamööda suurenes ka Kullerkuppude abielupaari mure. Ega siis ometi olnud nad elanud kinnisilmi pika eluaja. Nad teadsid põhjusega karta, et niisugustel südamlikel kohtamistel on sageli väga rohkesti pisaraid nõudvad tagajärjed.

Ja selle peale mõtlemine riisus päevarahu ja isegi öösiti une silmilt. Aga mõtle kui palju tahad — mingil viisil ei saa sa muuta seisukorda.

Kui nii oli elatud pikk aasta ja oodatud otse nagu kinnisilmil, millal antakse see hirmus hoop, lahenes kogu lugu ometi nii, et kutsus hinges esile rõõmuhõiske. Ühel päeval jäi emand Kullerkupp oma mehe ette seisma ja rumal oleks olnud isand Kullerkupp, kui ta poleks näinud abikaasa näost, et naisel on hingel midagi väga tähtsat ja erutavat. Olid nad ju elanud ja teineteisele silmi vaadanud aastakümneid ja harjunud kõnelema sõnadeta.

Ometi ei suutnud emand Kullerkupp pidada vastu kuigi kaua, sest ta süda oli täis tulvil — ei — see jooksis üle.

«Tead — härra Lukin kosib ikkagi meie Marie.»

Olgugi et ka isand Kullerkupp oli oodanud iga jumala päev seisukorra lahendust, olgugi et ta oli üsna tihti nagu vargselt silmitsenud tütre saledat keha, hoolega püüdnud uurida ta õrnpunaka näo värvi, olgugi et ta siiamaale ei leidnud mingisuguseid märke, mis oleksid põhjustanud muuta ta kartuse hirmuks, ometi tuli see teade talle nüüdki ootamata. Ta tundis, kuidas sündis ta sisemuses eriline erutus, mis pikkamööda sulas seal rõõmuks, nagu suhkur sulab palavas vees.

Imelik on see inimese elu ja siingi tuleb meelde lugu sellest varesest, kellel juhtus äpardus: tõmba nokk välja, saba sisse ja niisama ümber pööratud. Vaevalt sai isand Kullerkupp maitseda rõõmu magusust, kui sealsamas jälle mure tuli ja selle eemale tõrjus.

«Aga, isa,» ütles emand Kullerkupp, «meie peame ikka pulmad tegema.»

Pulmad tegema — tõsi, selleks ei kulu rohkem aega ja vaeva kui üks suuliigutus. Aga tegelikus elus paneb see vahel peale niisuguse koorma, mis muljub inimese mullapinnani.

Sedagi aimas isand Kullerkupp.

Ta mäletas aega, kus ta maalt tuli tühise koliga linna ja asus elama keldrikorrale. Kitsas ja niiske oli see elukorter ja isegi ei pääsnud sinna kuigi palju jumala valgust, mida ometi on täis nii ohtralt kogu maailm ja mille eest loodus ei nõua kellegi käest punast kopikat. Siis algas ilmlõpmata rabelemine, ei olnud öörahu, päevast ammugi kõnelemata. Päevad lendasid mööda, ei jõudnud nädalat õieti alatagi, kui oli jälle käes laupäev. Tundus ju vahetevahel pistet siin ja seal ihus, vahel ei tõusnud hommikuti käsi õla kõrguseni, aga kes võis hoolida sellest. Sundis enese liikuma ja näe, päeva peale polnud enam viga, kondid liikusid, pisted kadusid ja peagi oli jumala päev jälle õhtul. Vahel — pühapäeviti, kui aega oli — luges ta oma kopikad ja rublad kokku ja näe — olgugi et summa suurenes visalt, aga ta ikkagi suurenes.

Olid möödunud aastad ja Kullerkuppude abielupaar oli mitmel korral vahetanud korterit. Nad kiskusid mõlemad visalt päikese ja valguse poole ja nüüd olid nad juba nii mõnegi aasta Alliksoone agulis oma väikeses

ühekordses majas. See väike hoone, mis oli ometi nii armas, oli neelanud enesesse kogu nende elujõu, aga nad tundsid sellest siiski rõõmu. Ega siingi olnud nende elu lahe, aga tuppa paistis lõunane päike oma täies selguses, ka õhtunegi, ja need kiirtekahlud tõid kitsasse ruumi elu ja rõõmu.

Mõeldes tagasi oma elule, ei suutnud Kullerkuppude abielupaar ilmaski unustada, kui kibedaid haavu löövad rasked ahastusetunnid. Neil oli poeg ja tütar. Mõlemad ahmisid seal keldrikambris päikese ja valguse järele niisama nagu kaladki, kui meremees tõmbab nad vahutavaist voogudest paati. Poisikese tervis ei pidanud vastu — lõi närtsima ja närtsiski nagu lill niiskes keldrinurgas. Otsiti talle ka abi ja rohtu, kuid seda rohtu, mida ta õieti vajas — õhku ja päikest, ei suudetud osta kuskilt apteegist ja ta surigi.

Imelikul kombel oli tütar visam. Ja ta pidaski senini vastu, kui saadi niikaugele, et ta jõuti viia ruumi, kus rohkem valgust, ja ta hakkas hoogsalt kosuma.

Kogu vanemate armastuse ainsaks esemeks oligi nüüd nende tütar. Oma suu juurest kiskusid nad ära iga parema pala ja andsid lapsele. Ta kasvatamine ja koolitamine nõudis kulu, aga teiselt poolt andis see jälle Jüri Kullerkupule alati hoogu ja ei lasknud teda tunda väsimust.

Ja nüüd paluski selle tütre kätt peenike noormees Juljus Lukin, kellel olid suus mitmed võõrkeeled ja oli ametis peenes Arndt ja Ko laevasõidukontoris.

Kullerkuppude abielupaar mõistis ilma seletamata, et neile on osaks saanud eriline õnn, ja seda mõistsid ka Alliksoone agulis elavad kojamehed, teised majaperemehed, voorimehed, tislerid ja kingsepad.

Aga teise inimese õnnest arusaamine ei tekita inimese südames mitte häid tundmusi. See arusaamine salvab ja valab sinna mürki. Palju suuremat rõõmu oleks ometi teinud teadmine, et Kullerkuppude lootused on läinud tuulde, ja otse juubeldama oleks ajanud veel see, kui oleks juhtunud Kullerkuppude tütrel minema nii, et oleksid viisakad inimesed saanud tema peale näidata näpuga.

Kullerkupud teadsid, et pulm on nende poolt. Aga ka

seda nad teadsid, et kogu Alliksoone agul teeb juttu sellest pulmast. Küllap öeldigi nüüd: «Noh, saab teine õige peene väimehe, aga näeb, mis pulmad ta ka teeb. Ega tal ole ju kuigi palju tagavaraks, teab, ons teisel kümmet rublagi.» See vahest tegi ümbruse südamele rõõmu, et neist pulmadest nüüd ei saagi suuremat asja. Kuid need tunded hoiti oma teada ja kokku saades Kullerkuppudega, öeldi: «Noh, saate peene väimehe — küllap teete ikka ka toredad pulmad. Kuidas see siis lähekski teisiti.»

Kuidas oleks nüüd eemale nihutanud selle pikisilmi oodatud päeva, aga ta tuli otse hirmutekitava kiirusega ja — oligi käes.

«Sa kuulad pulmade jaoks korteri,» tähendas emand Kullerkupp. «Teab, kus need nüüd on paremad?»

«Ah paremad?»

«Ega sünnigi ükskõik missugune,» arvas emand.

Selle juures nägi ta otse vaimus, kuidas naabrid ja teised tuttavad pistsid kokku pead imestades: «Eks näe neid Kullerkuppe!»

«Torni uulitsal — seal Steini majas,» avitas tütar vanemaid. Küllap noortelgi oli olnud isekeskis niisugusest reaalsest asjast juttu.

«Ah Torni uulitsal,» kordas isand Kullerkupp. Ta teadis seda uulitsat suurte kahe- ja kolmekordsete kivimajadega. Midagi langes otse rusuva koormana ta südamele. «Teab, ons see seal nüüd midagi paremat?»

«Muidugi seal,» tuli meelde emand Kullerkupul. «Näe, missugune vana pea. Hiljuti pidanud ju ka Mauruse vabriku insener pulmi Steini juures. Räägiti ju. Jah, seal pidavat tehtama küll toredasti.»

«Seda nüüd teab,» arvas isand Kullerkupp. «Eks või olla neid teisigi. Kas ei saaks siinsamas kodus . . .»

Ei saanudki lõpetada isand Kullerkupp, sest see viimane mõte oli ometi sedavõrd kohutav, et see tuli kohe lõigata pooleks.

«Mis teisi? Kus sinu arvates on siis need teised? See Stein on niisuguste asjadega harjunud, oskab kõik nii peenelt. Kodus? Eks sa ole, küllap laseksid tulla võõrad siia pugerikku. Mis ütleks küll selle kohta härra Lukin. Teistel pärast hea irvitada.»

«Eks ta ole ju siin käinud, mis tal siis na oleks ütelda.»

«Ela nüüd niisuguse inimesega,» tähendas emand väga haavatult. «Küll võib inimene olla arusaamatu ja juhm.»

Mis võiski isandal veel jääda vastuajamiseks.

«Eks ma või kuulata. Aga öeldakse, see vana Stein olevat niisugune nöörija, et võtab teisel hinge seest.»

«Kallis? Mis ta sul nüüd kallim kui teistelgi.»

«Ta võtvat õhtu pealt sada rubla,» tähendas tütar, «aga viinad olgu nende poolt, kes teevad pulmad.»

«Ah sada rubla!»

«Noh, mis see siis nii on,» ruttas emand Kullerkupp, kes väga hästi mõistis oma mehe toonist sisemist karjatust. «Pidavat ju olema lilled laual ja teenritel käes valged kindad.»

Lilled laual ja valged kindad — neil oli Kullerkuppude hingedele suur lohutav tähtsus. Küllap neist asjust kõneleb kogu Alliksoone agul — kõneleb, kas ta tahab või ei taha. Niisuguseid asju ei saa mingil kombel maha salata või olematuks teha neist teadmist.

«Noh, eks ma katsu kokku saada Steiniga ja temaga kõnelda,» tähendas isand Kullerkupp ja ta süda polnud kuigi raske. «Küllap ta ise teab muidugi kõige paremini.»

Arutasid veel kaua, aga hoopis rahuliste meeltega selle aine üle. Päeval või õhtul hilja? Jumala päike — ega ole selles midagi haruldast, aga õhtul kroonlühtrites küünlad. Hele tulevalgus — vaadake, see annab erilist helki. Seal kõnnivad pruuttüdrukud ja kahisevad nende atlasest undrukud. Üle kiriku ulatub vaip ja selle peal astutakse paaristikku. Ega kiriku uksed ole kinni ja õhtune akende sära äratab tähelepanu. Niihästi agulist kui ka südalinnast koguneb inimesi kirikusse, küsitakse, sosistatakse, ja peagi käib võhivõõraste suust nimi teise suhu: kellegi Kullerkupu tütre ja härra Lukini laulatus. Ja ega sellest kõnelda ainult kirikus, see jutt viiakse uulitsale ja võib kindel olla, mitmele poole kojugi. Kullerkupu nime nimetatakse õhtu vältel vahest rohkem kui kogu eluaja jooksul.

Isand Kullerkupul oli palju käimist. Härra Stein tuli ta soovidele vastu. Tõsi — korter oli tähendatud õhtuks

pooleldi välja kaubeldud, aga isand Kullerkupp pakkus rublat viis rohkem ja ega jäänud siis härra Steinil muud üle, kui murda esialgu antud lubadus. Oi, Stein oli niisugustes toimetustes asjatundja. Näed, kuidas ta luges sõrmede peal üles iga pisema kui asjakese. Kui ta nüüd kõigele tõmbas alla jämeda joone ja selle alla kirjutas: sada kolmkümmend viis rubla, aga viinad, õlled ja limonaad teie asi, — siis teadis isand Kullerkupp juba kõik.

«Milleks seda eratundi,» ütles õpetajahärra Halting. «See läheb maksma.»

«Noh, küllap ma ikka maksan,» vastas isand Kullerkupp ja ta hääles oli õige mehine toon. «Peale selle tuleks ka vaip üle kiriku, küünlad kroonlühtrites ja loorberid.»

Härra Haltingi nägu muutus.

«Soo — soo — noh, see on ometi kõik väga kena. Noortel inimestel peab jääma kena mälestus oma elu pühamast tunnist. Hm — see kõik — see tuleb maksma kolmkümmend rubla.»

Õpetajahärra Halting koputas pliiatsiga paberile ja vaatas Kullerkupule ainiti otsa. Ei löönud ehmuma Steini saja kolmekümne viie ees, ei rabanud teda ka kuigi palju õpetaja Haltingi kolmkümmend. Nii ruttu võib paaduda inimese süda.

Veel ei lahkunud Kullerkupp õpetaja juurest. Ka naiste soov tuli ometi ühtlasi õiendada.

«See on siis kõik korras,» tähendas härra Halting, kui oli kirja pannud kõik selle, mis Kullerkupp oli tellinud pruutpaari auks. «Ons teil veel mingit soovi?»

«Ega nüüd olnud suuremat,» vastas Kullerkupp. «Ainult seda paluksin — laulatus oleks saksa keeles.»

«Soo — soo! Pruutpaar oskab saksa keelt?»

Oleks seda nüüd küsinud keegi muu, oleks Kullerkupp pidanud seda haavamiseks. Tema naine õiendas oma asju meelsamini saksa keeles. See oli veel pärandus Polli mõisast, kus ta oli noorelt teenistuses. Niisama oli talle enesele siit ja sealt kukkunud juhtumisi mõni sõna. Aga tütar — see oli käinud läbi saksa kooli, ja ta väimees oligi sakslane. Isa Kullerkupp polnud neid

kuulnudki vadistavat maakeeli. Ta avaldas seda härra Haltingile.

«Soo — või nii. Muidugi saksa keeli. Aga armas Kullerkupp, siis tuleb laulatus viis rubla kallim.»

Kuidas niisugused käigud küll väsitasid. Õhtuks oli, nagu oleks valatud tina jalgesse — rasked nad olid. Aga kui isa nägi, kuidas ta tütar ja härra Lukin istusid ühes, käsikäes, siis oli see niisugune nähe, mis pühkis isegi rõhuva raskuse ihuliikmeist.

Vaevalt sai ta istuda, kui juurde tuli emand Kullerkupp.

«Tead, papi,» lausus emand. «Härra Lukin ja Marie arvavad, et peab pulmas olema tingimata ka klaverimängija.»

«Ma arvan — see on ikka härra Steini asi.»

Nüüd jooksis tütar vanemate juurde, sest ta noor, erk kõrv oli kuulnud isa ütlust.

«Ei, papi, see, kes annab pulmakorteri, selle poolt on küll klaver. Aga mängija ei ole tema asi. Mängija peab ikka kuulama.»

«Noh, eks neid ole ju saada alati.»

Härra Lukin tuli ukse vahele ja pani käe ümber mõrsja piha. Nad kõnelesid poolsosinal saksa keeli.

«Teate,» pööras Marie vanemate poole. «Härra Lukin arvab, et see ei ole pooleski ükskõik, missugune on mängija. Ta teab soovitada. Vahu uul. nr 7 olevat väga hea mängija, kes on käinud paljudes pulmades. Papi, kuulake see sealt ka meie pulma.»

«Eks ma siis astu sisse, kui sinnapoole lähen. Ah Vahu uul. nr. 7. Ega see olegi na maailma otsas.»

*

Pulm — see sõna lõi segamini Kullerkuppude abielupaari mõtte ja arusaamise. Inimene tunneb niisugusel puhul, kuidas ta pea on täis lopitud nagu mingit imelikku tainast: ei oska midagi järjekindlalt mõeida, ei oska korraldada, äkitselt kaob see käest, mida praegu tahtsid ette võtta. Lihtrahvas ütleb niisugusel puhul: mu peas valitseb igavene tohuvabohu. Inimene on nagu kõikuv laast jõe pinnal, sattudes vahel käredasse voogu, sealsamas tõugatud jälle vastu kallast.

Kullerkuppude abielupaar mäletas heledasti valgustatud kirikut, kuuldus kõrvus oreli sumin, jalg tundis vaipa, mis lämmatas astujate sammud, noored paarid mustad ja valged — õpetaja ja ... ja ...

Nüüd oli vool kandnud nad pulmamajja Torni uul. härra Steini juurde. Pruuttüdrukud lehvisid ja liuglesid inglitena, noored mehed kummardasid siiapoole, sinnapoole ja lehvisid nende rinda kinnitatud heledavärvilised siidpaelad. Isand Kullerkupp tundis enese ümber kõik olevat uue ja ennenägematu, argus asus hinge ja ta hoidus kõrvale, kus istus nurka pandud toolile. Ega siin olnudki tema kõrvalehoid märgata, sest neil kõigil oli seal üksteisega nii palju tegemist. Oma naist pani ta õige tähele, sest see näis liikuvat vilkalt, tikkus siia ja sinna seltskonna hulka. Muidugi ei märganud ta seda, kui teda väga hellalt tõrjuti eemale.

Teisest toast — saalist — kuuldus alaline klaveri kõmin. Ühed paarid kadusid ahmima värsket karastavat õhku, aga uued täitsid peagi nende aset. Kuuldus vahel ka allasurutud kiljumisi, sest hoogsal tantsul ei ole libedal põrandal libisemine kuigi suur süütegu seltskonna hea kombe vastu.

Kolmandas toas, mis oli küll lahutatud kerge, mitte laeni küündiva vaheseinaga, istusid laua ääres mehed ja jõid õlut ja viina. Isand Kullerkupp katsus meelde tuletada, kuidas on ometi need inimesed sattunud siia. Seal oli nägusid, keda ta ei tundnud, või oli siis tõepoolest ta mälu niivõrd hõre. Kui kingseppmeister Pärtel, kelle töökoda oli tema majast paar majatäit eemal ja kellega temal aastate kaupa olnud hea läbikäimine, temalt õieti sosinal küsis paari külalise nime, siis ei teadnud isand Kullerkupp anda rahuldavat vastust.

Kuidas seal joodi! Valati — valati, ja mis sellest, kui elavas jutus ei pandudki tähele, kui klaas oli ääreni, rohkem — kui märg voolas üle ääre. Ja võis sedagi näha, et õlleoja oli joosnud juba põrandale ja nüüd otsis see seal enesele naeruväärselt saamatult teed.

See on ometi raiskamine, sest kogu eluaja korjas isand Kullerkupp ka väiksemadki leivaraasukesed üles. Aga nüüd oli temalgi meelest läinud kokkuhoid ja ta sai aru, et rahal ei ole praegu mingit tähtsust. Täna on ometi

pulmad, millest kõneleb võib-olla kogu linn ja mille kohta Alliksoone agulis öeldakse eluaja: «Näe vana Kullerkuppu! Kes oleks võinud temast seda ometi uskuda.»

Otsiti teda — pruudi isa. Seal oli valges kleidis preili, kellel kähar juus, õhetavad põsed ja silmades säras leek.

«Austatud härra,» ütles see neiu, jäädes seisma isand Kullerkupu ette, kuna tal oli selja taga kari saatjaid. «Teie proua abikaasa on tantsinud, mina palun nüüd ka teid.»

«Ah, mis nüüd mina,» pomises isand Kullerkupp, aga midagi muud ei mõistnudki ta öelda, sest tema pea käis õige virgalt ringi.

Julge, agar preili ei võtnud seda ütlust kuuldavaks, haaras kinni isand Kullerkupu käest ja kiskus ta ära auväärt kingseppmeistri Pärtli kõrvalt. Vastu ei saanud ta panna, olgugi et oleks tahtnud, ja nad olidki heledasti valgustatud saalis ja jäid seisma just suure kroonlühtri alla Neile tehti ruumi, kaares seisti ringi ja plaksutati käsi.

Klaver algas erilise jõuga, hooga.

Teda keerutati.

Isand Kullerkupp oli väga ammu, uttuvajunud muistsel ajal ka tantsinud, aga juba aastakümneid polnud ta selleks enam leidnud ei tuju, ei mahti. Isegi sai aru, kuidas ta jalgu veeti, kuidas ta tallas ei tea kelle jalgu, kuidas kõik lõi silmade ees kirjuks ja käis ringi kogu ilm kui vurr. Äkitselt nagu oleks tal ära kistud alt jalg ja ta langes põlvili. Preili aitas ta üles ja laskis vabaks. Hüüti braavo ja kuuldus käteplagin.

Veidi seisis isand Kullerkupp kroonlühtri all ja siis märkas ta ja läks kõrvale.

Pidu kaldus ruttu endise hoo roopasse.

Isand Kullerkupp tundis, kuidas tal on hirmus soe. Küllap ta pale oli praegu niisamasugune, nagu oleks ta selle kastnud pesuveekaussi. Hädasti läks vaja kohta, kus oleks saanud tõmmata värskemat õhku.

Ta sattus uksest kööki.

Siin oli hoopis teine maailm.

Härra Stein talitas oma abilistega pliidi juures. Täna oli ta hoopis teine, kui sel puhul, kus isand Kullerkupp

pidas temaga korteri asjus läbirääkimisi. Vist oligi pilk õige kalk, võib-olla vihanegi, mis ta heitis sissetulija poole. See ütles: siin oled sa tüliks, parem, et siit kohe kaoksid.

Kuid nii ta ometigi ei lausunud.

Toidud olid laudadel, pliidil podisesid pannid ja pajad ja kui avati praeahju uks, pahvatas sealt välja tihe aurupilv.

Aga siin eemal seina ääres istus tukkuvas olekus keegi. See oli sepameister Sammul.

«Kuule, sa magad siin,» ütles isand Kullerkupp ja müksas teda tugevasti õlast.

Sammul ajas silmad lahti.

«Ah sina. Hakkas seal sees soe. Ma ütlen — sa oled küll kuradi mees!»

Sammuli hääles nagu oleks kuuldunud veidi nutusegane toon.

«Ma ütlen,» algas ta uuesti, «kuradi head pulmad. Kus viinad, pese või jalgu. Poleks ma uskunud, aga mis teed — näed oma silmaga.»

Sammuli meel ja toon läks üsna haledaks.

«Minu vanamoor, tongib teine, risu, mulle seal toas alati küljekontide vahele. Vaata kus pulmad, sina tegid ka oma tütrele — otse häbi mõelda. Aga näe nüüd.»

Äkitselt lõi Sammul pooleldi nutused, äärmiselt vesised silmad Kullerkupu poole.

«Kuule — sa kuuled! Aga sõber — oliks seda kõike nüüd sul vaja?»

Pulmad lõppesid. Kuidas seal pikas pidulauas kõneldi! Kuulis Kullerkupp isegi nimetatavat oma nime, aga tal kõik see aina kumises kõrvus. Kullerkupp oli kadunud enese käest. Jumalaga jättes kummardati tema ees, aga oli küllalt neidki, kes lahkusid teda tähele panemata. Seda ta mõistis: tulevad need inimesed talle homme vastu tänaval, siis ei tunne tema neid ega tunne need teda. Aga kogu öö olid nad siin söönud, joonud ja lärmitsenud.

Isand Kullerkupp tuli üksipäini mööda tühje uulitsaid koju. Emand ei saanud veel lahkuda, sest oli ometi asjatoimetusi. Varane hommik — tuuleõhk uinus ja tolm sei-

sis rahulikult teedel. Ei liigahtanud uulitsarennis olev kerge paberilipakas. Õhk oli veidi karge.

Isand Kullerkupu pea selgines, mõistus tuli tagasi. Äkitselt pirises jälle vana Sammuli pisarateniiske toon ta kõrvus: «Armas sõber, oliks seda sul nüüd vaja.» Ta sai aru, et oli äkitselt astunud redelile, mida mööda astub alla, alla. Kas ta sealt alt veel kuidagi jõuab üles! Tal on ju seljas raske võlakoorem, mis teda rõhub ikka madalamasse, madalamasse. Ei näe kuskil võimalusi, et suudaks selle heita eneselt. Hakkas hirm — tõusis isegi külm higi otsaette.

Ja nüüd leidis isand Kullerkupp äkitselt, et ta huuled alaliselt kordasid: «Oliks mul seda nüüd tarvis — oliks mul seda tarvis!»

KRAAVIKAEVAJA

Oli haruldaselt ilus päev, nagu neid detsembri lõpul juhtus harva. Tee ääres kasvavad noored kuused olid üleni kaetud paksu lumega. Päikesekiired heitsid helki lumekristallidest. Õhk oli küll veidi külm, aga selle eest lõpmata puhas ja kerge.

Päris rõõm oli kõndida kõvakstallatud talveteel.

Jõudes Laikmaa metsavahi kohta, kuulsin tee kõrvalt männimetsast hääli. Tundus puhtas õhus ka suitsu hõngu.

Muidugi on need puuraiujad.

Tuli metsast kaks meest. Nad olid isekeskis elavas kõnes, aga jõudes minu juurde vaikisid.

«Olge head öelge mulle, saab siit veel palju maad Laikmaa mõisani?»

«Mis ta nüüd palju on,» vastas teine meestest. «Talvetee, kes teda õige mõõtnud. Aga ega üle paari versta küll ei tule.»

Paremalt poolt tõusis suitsusammas.

«Mis nad seal metsas raiuvad? Liipreid vist?»

«Ega need olegi puuraiujad,» vastas üks meestest. «Valvavad niisama.»

«Valvavad? Keda nad seal siis valvavad?»

«Eks seda poonut. Juba teist ööd. Ega tohi enne teda maha võtta, kui linnast tullakse.»

«Ah keegi poos enese?»

«See juba tänavu sügise teine niisugune lugu. Päris häbiasi.»

«Kes ta on?»

«Kes see teda tunneb. Ega ole küll siitnurga mehi.

Elanud teine sügise läbi seal Kuresoo heinamaa ääres. Põletanud kümmekonna sülda aeda ära. Olnud teisel tubakapakk nüüdki veel männi harude vahel. Mis tal seal viga, ega sügise seal keegi näe.»

Minul tõusis himu kord vaadata inimest, kes enese üles poonud. Kutsumise peale olid mehed valmis heameelega ühes minuga tagasi minema.

Seal ta oligi. Üle männioksa oli ta visanud sõlmelise nööritüki, ise pooleldi põlvili — nii, nagu kütt seab enese sihtimiseks.

Tugev keha oli teisel. Lai nägu, millel sügavad kortsud nagu kirvehaavad. Sassis habe oli osalt jäänud nööri alla. Käed lõdvalt ripakil. Pundunud nägu, lahtine suu, millest paistis sinine, ülespundunud keel, andsid ta näole küllalt kohutava ilme. Läiketa, klaasistunud silmad lahti.

Seljas oli tal valge lambanahkne kasukas, millele mitmest kohast olid tule ääres sisse põlenud augud.

Veidi eemal oli valvajate tuli. Ligi kümmekond meest istusid tule ääres maharaiutud männil, olid elavas jutus ja suitsetasid.

Meie juurde jõudes vaigiti. Mina — see võhivõõras — lõikasingi katki elava kõne.

«Kas te teate, kes ta on?» küsisin valvajailt.

«Kust me seda teame,» vastas keegi hõreda habemega noorevõitu mees. «Olen juba tänavu sügise teist korda väljas.»

«Eks ta ole ikka siitpoolt mehi?»

«Ei näi olevat.»

Paar ronka lendasid tiibu kahistades üle puude latvade.

«Eks needsamad käinudki ta hinge järel,» kõneles keegi poisikeseohtu valvaja.

Hakkas neil igav. Uuesti sattus hoogu nende jutt.

«Kuulge, vanamehel käivad vist ka suitsuneelud. Minge pange talle piip suhu.»

«Sinu lori nüüd,» tõreles keegi vanematest.

«Eks tal hakka ka külm, läheks tuua tule äärde. Viiksime seks ajaks tagasi, kui linnast tullakse.»

«Katsu sa tuua.»

«Olgu mis tahes, aga ma arvan, ennemalt ei ole ta teinud niisugust tükki.»

Olin näinud, tahtsin ära tulla. Seal kuuldus aisakella helin.

«Kuula, tulevad,» sõnasid korraga mitu valvajaist.

Juba keeraski postipoiss suurelt teelt siiapoole. Saanis oli arst velskriga ja politseinik.

Valvajad olid kobaras püsti.

«Keegi ei ole juures käinud?» küsis politseinik.

«Ei keegi, aulik härra.»

«Aga siin on ju jäljed?»

Keegi ei lausunud sõna.

«Ma küsin — kelle jäljed. Aru saate?»

«Ega meist küll keegi,» vastas üks vanematest meestest. «Aga eks ole nende jäljed, kes ta leidsid.»

«Teate, kes ta on?»

«Ei tea seda ühti, aulik härra. Siitpoolt mehi ei näi ta olevat.»

«Noh, mis veel vahite. Võtke maha, reele ja viige Laikmaa kõrtsi hoovi.»

Arst ja politseinik istusid saani ja heledahäälelise kella tilinaga sõitsid nad mööda talveteed.

Kevade jõudes tabab saarlasi rändlindude rahutus. Salkade kaupa liigub neid tokerdanud habemes vanu ja üsna jõuetuid noori mööda teed suurele maale. Sammsammult hävitavad nad kümned, isegi sajad verstad, seljas kandes raskeid kandameid. Otsima lähevad nad rasket tööd ja raha.

Juhtusin järgmisel kevadel peatuma Virtsu kõrtsis. See koht on saarlastele pikemaks peatuspaigaks. Seal tõmmatakse korraks hinge, parandatakse teel lagunenud jalavarje ja oodatakse järeltulevaid seltsimehi.

Sel korral oli saarlasi kogunenud Virtsu kõrtsi mõnikümmend. Uisk tõi üle väina meestele lisa.

Seljast korraks ära heitnud sajanaelase koti, tundsid inimesed end siin vabadena. Oli teeraha veel järel Saaremaa kõrtsidest, siis taheti ometi siin korraks maitseda lõbusat tuju. Kära ja kuma täitis madalad kõrtsiruumid. Vanemad mehed viskusid pikuti seina ääres olevale letile, pannes käsivarre pea alla.

Vaatlesin neid huviga — neid, kes lähevad endale otsima suveks rasket tööd, leiba ja raha.

Minu kõrval istusid paar meest, süües oma kõvakskuivanud leiba, hammustades kõrva roostekarvalisi silke.

«Miks saarlased tulevad ära oma maalt?» küsisin.

Nad ei rutanud vastusega. Heitsid minu poole algul poolvaenulisi pilke.

«Mis seal peab siis tehtama,» lausus lõpuks teine. «Ega seal ole ju tööd.»

«Kes see teeb siis teie kodus tööd? Põllud tahavad ju ometi harida.»

«Eks naised hari.»

«Hm! Naised? Aga see on küll puudulik töö. Parem ikka, kui teeksid mehed.»

«Raha läheb ka tarvis. Ega Saaremaal raha saa.»

«Kas töö eest ei makseta?»

«Kes see maksab. Kellelgi ei ole raha.»

Sattudes pikemasse juttu, sulas ka nende tagasihoidlikkus. Nad kirjeldasid mulle Saare olusid ja lõpuks sain minagi sellest aru, et suurel maal tööl käimine ongi ainuke abinõu, millega saarlased end üleval peavad. Igaüks rändab välja: üks mullatööle, teine ehitusetööle, kolmas laevadele, neljas kuhugi suurde linna, olgu Riiga või Tallinna. On kihelkondi, kus suvel peale naiste kodus on veel mõni rauk, kes enam ei jaksa kuhugi. Sügisel lähevad nad teenitud rahadega tagasi ja siis algab üks pidu ja jõul, mis vältab pea kevadeni. Kevadeks on rahakopikas käest ära libisenud ja siis algab uus väljarändamine. Nii seisab inimese elu koos kahest poolest: talvel lõbus elu Saares ja suvel ränk töö suurel maal. Niisugune elu kestab kuni surmani.

Kõnest selgus ka see, et mehed olid pärit Laikmaalt, sealtsamast, kus nägin enne jõulu poonud meest.

«Kas saadi pärast teada, kes ta oli?»

«Kes see teda nii teada sai. Maeti surnuaia taha, hea küll.»

«Ei olnudki siis teie kihelkonnast?»

«Kellel see teda oli vaja uurida. Ega see poleks teda teinud elavaks.»

«Siis ikka mõned ehk aimasid?»

«Küllap ehk teadsid, aga mis see teiste asi. Eks

minagi teadnud teda, aga mis see minu asi toppida oma nina.»

«Teie siis tundsite teda?»

«Eks tunnud ehk teisedki, Põldmarja Andrus oli ta, ega olnudki just meie kihelkonnast. Eks ta seisa nüüdki seal valla hingekarjas, panevad teise pearaha aina võlgu.»

«Küllap kuulatakse ja päritakse järele. Kus see inimene nüüd kaob.»

«Kus sa teda kuulad. Ons neid vähe kadunud. Aga näe, läheb aastat kümmekond mööda, tuleb ühel päeval koju. Eks ole nõnda mitmedki. Temagi läks mineval kevadel kodust ära — mine siis otsi. Läksime seltsis, jäi meist Lihulas maha. Keegi pole teda pärastpoole näinud.»

«Olite siis kogu suve ühes?»

«Ei seda küll, aga ikka olime alul nädalat paar. Vana Pärtel — see kihutas ta minema. Ja jumal teab, kus oli kogu suve. Sügisel tuli tagasi meie juurde.»

Aega olles kõneles mees mulle järgmist:

«Mine nüüd tea, mis ajas ta mehe oksa. Võib-olla oleks olnud kodus ega ta oleks nüüd seal surnuaia taga. Ega ta mees polnud ennemaltki käinud suurel maal tööl. Eks ma tea küll, oli teisel Aljaku mõisa heinamaade ääres väike saunakoht. Seal ta korjas suvel lehmamullikale heinu, pidas mõne lambatalle. Palju ta käiski sealt inimeste hulgas. Mõis võttis ta vabadikumaad ära. Eks olnudki pahanduseks, lehmamullikas käis teisel mõisa heinamaal, kes see niisugust asja sallib. Oli mees valitsejale hakanud vastu. Seotud teisel käed kinni. Istunud siis paar päeva heinamaa värava taga oma kolide otsas ja sealt nad siis ka kadunud. Ega teadnud meie poolt esialgu keegi, kuhu Andrus läks naisega.

Mineval kevadel olime me vana Pärtliga kõige hilisemad minema. Olime parajasti Kalmu kõrtsis, kui äkitselt uksest sisse tuleb Andrus. Ei räägi alul sõnagi, nohiseb niisama. Seal küsib äkitselt Pärtli käest, kas ta võtaks ka teda oma meeste hulka.

Pärtel vaatab teda kõrgilt. Lausub siis:

«Mis sinusugust saadananahka maksab võtta. Mis ma sulle võin päevas anda?»

Andrus ei lausu sõnagi — vahib niisama maha.

«Hea küll, eks tule siis,» ütleb Pärtel. «Ega mul ole tööst puudu. Kui viitsid liigutada, vii või Marile sügisel siidist seelik.»

Olime teel päeva kolm. Ilm läks soojaks ja meie kandamite kandmed soonisid valusasti õlgadesse.

Lõpuks jõudsime Luulupea mõisa. Seal oli Pärtel oma meestega töötanud juba aastat kolm. Sügisel jäänud töölärg nagu pooleli, muudkui alga aga otsast peale.

Kulus päev puhkamiseks. Rännates olid saapad lagunenud, jalad hõõrdunud villi. Juba teel nurises Andrus ja kinnitas mulle mitmele korrale, et ta seda teed enam ei käi. Ütles kord isegi: «Ole justkui loom. Ennem löö või mõni maha ja tee tühjaks taskud.»

«Eks siis saadeta Sahhalini,» vastasin.

«Saadetagu — ega sealgi hullem.»

Ta näitas kord mulle oma jalgu. Need olid pea üleni kaetud villidega. Mõned neist olid läinud katki ja sealt paistis verine liha.

«Oh, need ainult vesivillid,» tröösti sin teda. «Jõuame kohale, paranevad üsna pea.»

Jõudnud mõisa, anti meile mõisa poolt priikorter. See oli kivikuur, ilma akendeta. Mõisa rahvas nimetas seda «lahttalliks». Selleks otstarbeks tarvitati teda muidugi päeval, kui me olime tööl. Õhtuks tardus veri õlgedel, nii et see tegevus meid palju ei seganud. Väljavaht, kes meile kätte näitas meie korteri, tähendas: «Jumala pärast — hoidke, et te öösel ei hakka suitsetama. Pillate tule õlgedesse. Kui valitseja seda kuuleb, kihutab ta teid, kuradeid, kohe välja.»

Töö oli sel suvel õige vilets ja raske. Oli alaliselt vihmane. Meil oli teha torukraave. Nagu teada, tehakse need sügavad ja kitsad, vaevalt mahub mees sisse. Ole nüüd hommikust õhtuni, päev päeva kõrval üle silmade muda sees. Kui on kuiv aeg, siis teenib selle tööga hästi, aga vihmaga ajab hirmu otsa. Ja sel suvel seda vihma aina kallas kaela. Õhtul tulime koju läbimärjad, sõime kartulit, silku, mis vana Pärtel võttis mõisast ja poest arvele. Ega siis muud kui heitsime niisama tapatalli põrandale määrdunud, sageli veristele õlgedele. Uusi tuua Pärtel ei lubanud: «Mis kuradi parunid olete, et ei

sünni magada.» Riideid kuskil ei olnud kuivatada, see jäi muidugi ihusoojuse hooleks.

Meid käidi vahel ka vaatamas nagu imeloomi. Tulid talliukse vahele, oli seal vahel ka mõisa tüdrukuid — need itsitasid siis. Kui siis meie poistest keegi astus nende poole sammu kaks, pistsid teised kiljudes jooksu. Usun, küllap neil oli ehk põhjustki, sest meie välimus polnud küll kuigi meelitav.

Vastikuks muutus elu seal pimedas, niiskes tallis. Hakkas teine käima ka tervise peale. Üks nõrga kehaga poisikeseohtu noormees haigestus. Konutas teine nüüd päevade kaupa talli nurgas repetanud õlgedel.

Vana Pärtel kirus. Ta kahetsevat südamest, et niisuguseid mehenärusid Saaremaalt kaasa toonud luuks-aruks. Sureb teine viimaks, mine veel matma. Kus selle tüli ja kulu ots.

Ilmad läksid veel pahemaks. Olime iga tund ülepeakaela mudas. Ei olnud ihul korrakski kuiva riiet. Meid vaadati imestades, kui iseäralist tõugu olevusi.

See oli ühel kesknädalaõhtul — nagu mäletan —, kui tulime töölt koju, läbiligedad ja üleni mudased. Täna ei võinud talli ust lahti jätta. Tuul oli ukse pealt, peksis vihma sisse. Tule võtmine — nagu tähendasin — oli kõvasti keelatud. Nii sõime kottpimedas rõskes kivitallis.

«Mis kurat,» ütles äkitselt Andrus. «Kaua siin kongis siis peame olema? Kuule, Pärtel, küsi valitseja käest meile parem ruum.»

«Sinusugusele on see ruum liigagi hea,» irvitas Pärtel vastu. «Sealaut oleks sulle paras.»

«No nüüd on saadan väljas. Mis kuradi parun siis sina oled. Inimesed nagu loomad. Kui ei jaksa muretseda paremat korterit, kes see sind käsib neid välja meelitada.»

See ütlus ajas Pärtli täis tulist viha.

«Sina kuradi raisk,» hüüdis ta. «Kes sind kutsus, ise toppisid hulka. Mis sa, venimees, ka teed, logeled. Teised teenigu, elad siin teiste armust. Aga suuauk on sul parajas kohas.»

Kuulsime, kuidas üles kargasid mõlemad mehed.

«Ah teised teenivad. Sind, nülgijat, nuumame kõik. Arvad, et ma ei tea. Saad ise süllast kuus kopikat, aga

meile maksad kõigest neli. Päris vereimeja! Ja niisugune tuleb veel rääkima . . .»

Rohkem ei saanud Andrus kõnelda. Pärtel kargas Andruse kallale ja kuulsime, kuidas anti vastamisi hoope. Keegi kukkus. Teadsime, et see oli muidugi Andrus, sest Pärtel oli tugev mees. Keegi oli teise peal ja andis hoope.

Ka meie kargasime üles. Peab tähendama, Andrus ütles just seda, mis meie teisedki mõtlesime.

Keegi lükkas lahti talli ukse.

Uuesti haaras Pärtel Andrusest kinni, lohistas teda enese järele ja viskas siis tallist välja otse ukse ees olevasse veelommi. Selle peale tõmbas ta ukse kinni ja pani seestpoolt haaki.

«Tee, et, kurat, kaod,» hüüdis ta veel järele. «Tee saadanale head ja näe, tänuks tuleb sulle silmile. Punast krossi sa ei saa, niisuke masuurikas.»

Pikkamisi rahunedes jutustas ta: «Mina teid nöörin. Muretsen tööd ja mina — vereimeja. Pean mina teid kinni, käige kus kurat. Arvate, et mul on töölistest puudu.»

Pikapeale muutus ta sõnelemine vihaseks nohisemiseks.

Tülitsemine ja vana Pärtli viha halvas meid. Keegi ei kõnelnud sõnagi. Teadsime, et temaga ei ole hea sattuda vastamisi. Kihutab su töölt, mine otsi ja longi siis ringi. Küllap oli see meil teistelgi teada, et ta muist raha pistab oma tasku, aga mis sinna teha. Ta oli kaubelnud töö ja võtnud mehed, kes sinna võis vahele rääkida. Kobisime oma asemetele, repetanud haisevatele õlgedele, ilma et keegi kord oleks nimetanudki Andruse nime.

Möödus vist tund või paar, kui mind äratas koputamine. Läksin lükkasin ukse lahti. Andrus oli ukse taga.

«Mis sa, pagan, siin vahid. Tule sisse. Hommikul vara tuleb minna tööle.»

«Ei ma tule ühti. Oma jalga ma sinna sisse ei tõsta. Ole hea, anna mu pintsak kätte sealt seina äärest.»

«Ära ole poisike. Kuhu nüüd öösel lähed? Tule sisse!»

«Ei ma tule. Lähen minema.»

«Kena jutt — sa lähed. Kuhu siis nüüd öösi lähed? Sul ju raha alles sees. Arvad, et Pärtel sulle pärast enam annab.»

«Söögu oma kurku, või ta sellega läheb rasva. Niisuguse nülgija all ma tööle ei hakka. Maga ja ole siin nagu siga.»

«Kus arvad olevat parema?»

«Ega ma tea. Ju seda näeb. Anna mu pintsak kätte.»

Täitsin ta soovi.

«Eks näe, ehk tulen sügise poole tagasi. Jää siis jumalaga!»

Surus kord mu kätt, surus õige tugevasti ja kadus.

Väljas jooksid räästad ladinal.

Meie töö on niisugune — kuni jakobipäevani, kuni pärtlipäevani pole viga. Suvine aeg, ööd lühikesed, jääd õhtuti mõnikord rinnuli kuhugi lattaiale, kuulatad, looduses hääled. Kui aga sügise poole ööd lähevad pikaks, hakkab igav, inimesed ootavad pikisilmi aega, millal saaks tagasi koju. Üksi olles, niisama ka paarikaupa, arvatakse kokku, kui palju keegi teeninud ja mis ta omale ostab. Elavalt kerkib kujutlusse kodune elu, sügisesed õhtud, kus külatsetakse, jõulud. Küllap igal nooremal mehel on teada, kes teda kodus ootab, ja vanemaid mehi huvitab perekond, ka see, kuidas seda põldu nüüd hariti ja kuidas see kodune elu üldse on. Siis tulevad vahel niisugused igatsusehood, on üsna valus, viskaks kus seda ja teist labida ja paneks minema. Aga ega sa pääse. Pärtel oli kaubelnud teatud hulga kraavi ja oli meil kõigil teada, et see lööb ette hilissügiseni.

Õnneks oli sellel aastal sügisepoolne kevadest hästi ilusam. Kogu august oli haruldane kuiv ja soe ja ka september ei andnud põhjust nurisemiseks. Pääsesime tööga ka paremasse maasse, kõrge liivase põhjaga. Ei olnud me läbi päeva mudas. Töö oli kergem, võis teenida üsna hästi.

Kõik see pidas mehed kohal kinni.

Tuli mõnikord ka Andrusest juttu, aga temast polnud midagi kuulda. Mees oli kadunud kui kivi vette.

Ka vana Pärtli tuju oli vahetevahel küllalt lõbus. Eks ilus sügis täitnud ohtrasti temagi taskut.

Palju enam tööde lõpetamiseni aega ei jäänud, vahest mõni päev. Nagu see teada, on ju niisugused viimased

päevad, kui lõppu oodatakse pikisilmi, alati väga venivad mööduma. Aeg nagu lööks seisatama.

See oli ühel õhtupoolikul, kui algas sadu. Ootasime alul kuuse all üleminekut, aga seal ütles Pärtel:

«Poisid, lähme õhtule. Eks tänaseks jätku meile.»

Meie jõudes talli muutus ilm selgeks, lõi õhtu eel isegi korraks päeva välja. Tööle me enam ei läinud. Mõned mehed viis kubjas kuivatusrehte, teised vahtisid ja hulkusid niisama.

Mäletan — olime tallis. Vana Pärtel paikas oma saabast, keegi kääksutas hiljuti ostetud harmoonikat, teised lamasid niisama.

Äkitselt Andrus talli ukse vahel. Justkui oleks maa seest tulnud. Naerab teine ja vahib meie poole.

«Näe, olen siin. Tere siis ka. Kas võtate mind tööle?»

Pärtel vaatab vihaselt. Ega tal olnud suvine pahandus läinud meelest.

«Oled vist tublisti teeninud,» pilkas vanamees.

«Eks ole ikka ka,» vastas Andrus.

«Täisid ikka särgikrae vahel on?»

«Küllap mõni ka leidub.»

Võttis mees täie viinapudeli taskust ja läks Pärtli juurde.

Pärtel tõrkus võtmast.

«Ole nüüd — mis sa tühja ajad,» kõneles Andrus. «Oli, mis oli, eks sellele ole nüüd kasvanud sammal peale. Ununud puha — ma ei mäleta vähematki. Eks me ole kõik ühed saarevennad. Joo!»

Pärtel ei suutnud vastu panna. Võttis pudeli vastu ja neelas ahned sõõmud.

«Oled läinud õige mõistlikuks meheks,» tähendas Pärtel. «Aga ega nüüd ole enam mingit tööd. Lõpetame varsti.»

«Või teda nüüd mulle nii vaja. Tulin kuulama, millal kodu poole. Võiksime ühes. Joo veel ja anna ka teistele.»

Pudel käis ringi, käis niikaua, kuni oligi tühi.

Küsisime Andruselt, kuidas tal suvi läinud, aga andis mees niisugused kõverad vastused, et neist keegi ei saanud kätte õiget otsa.

Ootasime, millal Andrus hakkab nõudma Pärtli käest oma saamata jäänud palka, aga ta mees ei teinud sel-

lest juttu poolt sõnagi. Muidugi ei läinud Pärtel seda ise ka pakkuma. Need mõned päevad, mis ta viibis meie juures, viitis niisama. Tööle ta ei tulnud.

Jõudiski kätte mineku aeg. Pärtel õiendas arved mõisavalitsusega ja pärast maksis igaühele, nagu oli kaubelnud.

Viimse õhtu veetsime mõisas lõbusasti. Muretseti viina ja kutsuti jaole ka mõisamehi. Muidugi olid need viimased meid vahvad kiitma tublideks töölisteks ja see kiitus tasuti rohke jootmisega.

Andrus oli haruldaselt helde. Ta kulutas üksipäini pea niipalju kui meie kõik kokku.

«Kuradi hea teenistus pidi tal küll olema,» tähendas mulle Arupere Jaak. «Raha aina loopida. Suvel läks siit kui kaltsupundar, aga näe, kuidas teine nüüd riides.»

Järgmisel hommikul asusime teele.

Andrus paistis mulle imelikuna. Oli ta purjus, nagu viimastel päevadel sageli, siis andis ta mõista, et tal on nii mõnda rääkida, mis mind väga huvitaks. Kui aga temalt lähemalt pärisid, keeras jutu teise külge, segas siia-sinna, nii et sellest ei saanud mingit aru. Oli ta aga kaine, siis jäi üksipäini mõttesse — justkui oleks maganud lahti silmi.

Esmalt tundus teekäimine kerge ja hõlpus. Teadsime ju, et iga sammuga lõikame tüki kodutee otsast. Aga varsti hakkas käimine sünnitama raskusi, seda enam, et sügisene tee oli juba küllalt halb. Esiotsa ostis Andrus paaris kõrtsis omapoolt kõigile, maksis uute rahadega, aga pärast langes ka tema tuju.

«Pagana raske on see käimine,» tähendas Andrus kord minule. «Mis arvad — kas poleks parem, võtaksime küüdimehe.»

«Siis jääksid teised maha.»

«Eks jäägu — mis siis sellest. Kas sa teenisid tänavu ka palju?»

«Mis seal nüüd palju,» vastasin. «Eks olnud tänavu niisama nagu iga aasta.»

Ta astus veidi aega vaikides.

«Arvan, ega niisugune teenistus küll kedagi ei aja rasva.»

«Kust seda paremat siis võtta. Sa oled nähtavasti tublisti teeninud. Aga hoiad ju seda oma saladuses.»

Vilksti heitis ta pilgu minu poole.

«Vanamees teeb, nagu ei mäletaks ma, et mu raha ta käes. Tean küll.»

«Eks nõua kätte.»

«Tühja. Söögu. Või mina sellepärast suren. Aga ma ütlen — seda teed ma enam küll ei käi.»

«Kes see iga teinegi teda käiks. Aga seal Saaremaal pole ju midagi kätte saada.»

«Noh, küllap saab ka, kui oskad. Näe, ostavad ju kroonumetsadest lankisid ja teenivad hästi.»

Inimesel on siis imelikud tundmused, kui su peast äkitselt läbi jookseb mõni uus mõte, mingisugune arusaamine. Mulle tuli ka sel puhul mingisugune mõte ja see sundis mind otse ehmatades vaatama Andruse poole. Tema ostab langi. See ju nõuab sadasid, aga kevadel polnud tal viit rublagi. Kust ta selle raha siis võtab? Või ons tal juba see raha taskus? Kust ta sai selle?

«Miks sealt kasu ei saa,» tähendasin, «aga sinna läheb vaja suuri summasid. Nagu ma tean, müügi puhul nõutakse lankide raha kohe välja.»

«Noh, küllap raha ka saab,» ütles ta pikkamisi, mõeldes. «Mul on naise poolt sugulane, rikas mees. Ega ta mulle keela.»

Teadsin, et ta mulle valetab. Ma ei lausunud talle sõnagi.

«Ah sa ei ütle midagi. Tahad ikka käia suurel maal tööl. See pole kellegi amet. Meid sõimatakse kotlasteks. Ole suve läbi pesemata, mudane — nagu siga. Ptüi, kurat!»

«Mis minul sinna arvata. Kui sa raha saad, eks see ole hea. Aga minul pole teda kuskilt saada, pean käima.»

«Sedaviisi sa suurt saad.»

«Saagu palju või pisut,» tähendasin, «aga pole mul ka teada, kust teda kamaluga võtta.»

Läksime veidi aega vaikides.

«Sa olid vana Kondi juures tööl, kui ta ostis lanke?»

«Olin.»

«Kuule, mis nõu minul on,» jutustas Andrus. «Sa tunned metsatööd rohkem kui mina. Teeme nõnda — lööme kokku.»

«Minul ei ole raha. See natuke nüüd. Siit anna paar-

kümmend talveks peremehele, osta omale riided ja jalavarjud, mis sealt siis veel järele jääb.»

«Sina nüüd oma rahaga,» tähendas ta, minnes üsna ägedaks. «Mina laenan sulle.»

«Sa tahad ju ise laenata. Pealegi ei tea sa veel, kas naise sugulane annabki. Mis sul on siis mulle laenata.»

«Kuule!»

Ta ei kõnelnud kohe. Pidas nähtavasti aru.

«Ma kõnelen sulle,» algas ta hoopis tasa, «aga sa pea suu. Ega mul olegi vaja laenata. Mul on omalgi.»

Ma vaatasin imestades talle otsa. Küllap mu vaade mõjus, sest ta sattus oma jutus veidi segadusse.

«Mis sa vaatad? Ah sa ei usu. Olgu, ega ma käsi sind uskuda. Aga mul juhtus niisugune teenistus; niisugune hea teenistus.»

«Mis pagana teenistus see siis oli, kus teenisid mõne kuuga sadasid?»

«Ega ma siis kohe ikka teeninud, mul oli ju omal ka ennemalt.»

«Sa valetad!» hüüdsin ma ja küllap mu hüüd kostis mu enese tahtmiseta valjemalt, kui see temale meeldis. «Ma tean, sul polnud viit rublagi.»

«Noh, mis sa, kurat, kisendad. Ma ütlen sulle, pea oma suu. Hoia, kui sa ühe sõnagi sellest kõneled.»

Andrus jäi minust maha ja kogu õhtupooliku ei otsinud ta minuga enam juttu.

Mul oli hea meel, et ta hoidus minust eemale. Meelest ei läinud ta. Mis ennemalt aimasin nagu uduselt, see lõi nüüd mu meeles ikka rohkem ja rohkem selguma: Andrus on raha saanud mingisugusel kuritegelisel teel. Võib-olla röövis, võib-olla tappiski kellegi. Nüüd kõnnib siin meiega ühes. Küllap peaksid olema ta käed ja jalad raudus. Ega mul olnud ainult niisugused mõtted. Tulid ka teistsugused. Küllap ta on mõne aasta pärast rikas mees. Siis öeldakse: näe, hakkas teine hangeldama. Kange mees, mis tal nüüd viga elada. Seal oli seesama vana Kont. Eks teadnud seda kõik vanemad mehed, kus temalgi taskus polnud kopikatki. Nüüd on tal Kuressaares kaks maja, ostab tuhandete eest metsa, poeg õppivat kirikhärraks. Küsi nüüd, kust temagi sai raha. Ja siis tundsin kahju, et ei hakanud Andrusega ühte nõusse.

Kogu see lugu rikkus minugi tuju.

Jõudsime Lihulasse.

Poisid olid õhtul õige rõõmsad, sest tunduvat juba merelõhn. Mis seal veel — väike hüpe ja oleme Saaremaal.

Andrus istus üksipäini, ei ostnud viina, olgugi et teised käisid teda sellepärast tülitamas küllalt sageli. Isegi teiste pakkumise lükkas ta kangekaelselt tagasi.

Oli juba hilja õhtu. Väljas harilik mustjas sügisene öö. Udutas. Küsisime kõrtsmiku käest mõned kood õlgi ja heitsime magama. Andrus jäi seina äärde pingile istuma.

Olin juba uinunud, kui mind äratati. Letil põles väike lamp, oli aga selleks valgust küllalt, et nägin Andrust minu juures põlvili.

«Sinu meel sai minu peale pahaseks?»

«Pahaseks? Mispärast?»

«Mõtlesin nii. Noh, jumalaga siis. Pidin täna veel minema välja.»

«Nüüd öösi? Kuhu sa lähed? Heida magama.»

«Ei, mul on tarvis. Ehk tulen pärast tagasi. Võib-olla hommikul.»

Vaatas kord veel mu peale. Minu eest oli ta vaade kurblik, kui ma ei eksi, nagu oleksin näinud pisarat ta põsel. Aga võib olla, et ei olnud midagi. Tõusis, võttis oma koti ja läks.

Pärast ei ole mina teda enam näinud, vähemalt mitte elavalt.»

Mees lõpetas jutu.

«Võib-olla eksisite. Kas oligi Andrus, kes tegi enesele otsa.»

«Oleks hea küll, kui oleksin eksinud. Aga kahju — tema ta oli. Kõneldi kord sügise hiljapeale, et keegi võõras mees jootnud ühel pühapäevaõhtul Masal kõrtsitäie rahvast purju ja see olnud Andrus. Kuid siis ei teatud temast enam kõnelda. Kui mina ta otsa vaatasin, siis oli mu eest, nagu oleks ta lausunud:

«Kurat, hoia, et sa sellest kellelegi hingad sõna.»»

KÜLAMEHE AU

1

Sirbid käisid sahinal läbi kollase rukkikõrre. Esirinnas õsusid kümmekond noormeest. Nad olid kergesti riides, sest juulikuu päike paistis kuumalt. Harvasti kujutud punasetriibulised kampsunid, õhukesed, poollinased, hallitriibulised püksid ja jalas enamasti kõigil läikivate ja hoolega kurrutatud säärtega säärsaapad. Peas olid neil laiaäärelised kollased õlgkübarad.

Poiste järele tulid oma eega talgutüdrukud. Tüdrukud ei jäänud poistest maha, tegid nagu kiuste pärast, ähvardasid minna ettegi. Mõistagi, et see nõudis neilt suurt vaeva, sest ega nende käsivarred olnud ometi nii tugevad kui poistel. Aga nad ei andnud kordagi märku väsimusest, vaid hüüdsid otse ülemeelikult: hoidke eest!

Nendel olid peenralt korjatud hilislilledest pärjad peas ja nende näod lõkendasid punast. Varrukad olid nad käärinud kõrgele ja nii paistsid nende tugevad, lihasterikkad, päikesepaistel tõmmuks põlenud käsivarred. Jakid olid neil sitsriidest, mis sugugi ei suutnud varjata suurte rindade kontuure. Punasetriibulised, hoolega kurrutatud seelikud polnud mitte pikad, nii et kummardudes võis näha pea põlvini tugevaid sääremarju, millesse mõnel oli terav rukkitüü lõiganud haava, nii et veeres karedal nahal verepisar.

Nooremate järele tulid mehed-naised. Nende esi oli järguline. Nad ei püüdnudki noorte järele. Miks peaks siis inimene ennast tapma selle viina-õlle tilga pärast. Las nooremad, nemad tahavad näidata.

Ega nüüd joogist olnud puudu. Õlle kandmisega olid ametis vahimees Toomas ja kutsar Mart, ja puusepp Annus käis viinapudeliga ringi. Kivi otsas istus endine kubjas Juhan oma viiuliga ja ta lugudel ei näinud täna olevat otsa.

Valitseja meel oli hea, sest rukis nagu pühiti jalait. Oligi otse hirm kõrvalt vaadata, kui tuliteravad sirbid käisid läbi kõrre. Võib-olla jäi ta ots tolli maad, võib-olla kõigest pool tolli pehmest sääremarjast eemale, aga haava ta ei löönud.

Õhtu poole rauges võiduajamine. Juba õsusid poisid-tüdrukud kõrvuti, kuuldus naer ja naljatamine.

Vanemad mehed viskasidki sirbid otseti pehmesse mullasse, jõid tugevad sõõmud õlut ja hakkasid lademesse pandud vilja vihku siduma ja kokku kandma. Ka see töö tahtis teha, sest ega vilja või jätta mööda põldu laiali. Peagi kerkisid lagedale põllule sirged hakkide read.

Õige kaugele olid jõudnud oma eega Antsusauna Indrik ja Pärtli sulane Juhan. Need noored mehed raiusid järelejätmatult sirpidega, ei suutnud nende hoogu tasandada rukis, mis oli kõrrelt tugev kui noor paju.

Indriku isa-ema elasid väikeses saunas Paeküla karjamaa serval. Seal nad olid nüüd üksipäini ja harisid oma maid, kuna neil pojast polnud mingit abi. «Sa vanainimene pead nüüd ise vaeva nägema,» kõneldi vanamehele, «kuna sul ometi on niisugune mehemürakas poeg.» Aga see poeg ei tahtnud jääda koju. Ta teenis meistri all juba mitmendat aastat ja vana isa ei käinudki peale. «Kauaks nüüd mind enam, eks ta tee pärast nii kui tahab.»

«Mis sa, Indrik, arvad,» küsis Juhan, «kas pean Pärtlile edasi jääma? Valitseja kutsub mind mõisa. Või pean ka hakkama tööle meistri all?»

«Kuidas mina seda tean.»

«Noh, sa oled olnud juba mitu aastat. Eks teenib ikka vist rohkem?»

«See on nii, kuida keegi oskab tööd. Ega see meistri all olegi suurem asi. Ega minagi tahaks kauaks jääda.»

«Muidugi oleks parem, kui läheksid mõnele poole koduväiks.»

«Või nii sa arvad.»

«Mis minul seal arvata. Aga seda ma tean, nad võtaksid sind vastu kahel käel.»

«Oled selles kindel. Kes näituseks?»

«Näituseks Kulli Maanus. Ega Ädi ole laita tüdruk ja koht — üle valla. Ütle pool sõna ja mine või täna papi juurde.»

«Pagan võtaks sind oma Ädiga. Ma panen imeks, miks sa ise ei lähe.»

Poisid ei kõnelnud mõnel ajal sõnagi. Kõrinal käis sirp läbi tugeva kõrre.

«Kuule, ma ju tean, miks sa talgule tulid. Ega sul ole sea ega lamba päeva teha. Sul on mõni muu põhjus.»

«Noh?»

Noormehed tõusid püsti ja vaatasid teineteisele silma.

«Arvasid, et ka Juuli tuleb õsuma. Aga eksisid. See on ju nüüd õieti preili, kus ta siis veel rukkiväljale tuleb.»

«Sa tead seda.»

«Mis seal nüüd teada. Kui kord näeksid, ega sa tunneks äragi.»

«Oled sa teda näinud?»

«Olen. Aga pean ütlema, ilus ta on. Ega siin kusagil ole tüdrukut temasugust. Aga . . .»

«Noh, mis sa veel tahtsid ütelda?»

«Niisama. Mine pane sa rahva suu kinni.»

«Eks räägi.»

«Oh, kõike tühja nüüd. Aga mis minul sellest. Nad kõnelevad siin mõisas, et see virtsahvti härra ja Juuli pidada hästi läbi saama. Ära, hull, löö nüüd sirpi puruks.»

Kuulduski hele kõlin ja tulesädemed lendasid. Sirp oli tabanud kivi, mis seisis püsti vao harjal.

«Ei noh, mina kõnelesin seda niisama,» jatkas Juhan. «Ega ole seda nüüd keegi näinud, muidugi arvavad niisama.»

«Mis sa sellest siis minule kõneled.»

Indriku hääles oli niivõrd rohkesti ägedust, et poisikeseohtu noormees lõi otse kartma. Ta kummardus ja hakkas hoolega õsuma. Kõnele, kõnele, saad viimaks veel hoope — ons seda nüüd kellelegi vaja.

Ei saanud Indrik salata, nagu poleks Juhan ta mõtteid mõistnud. Ega temal nüüd tõepoolest polnud vaja tulla

mõisa talgule, sest ta oli ometi vaba mees, kes teenis meistri all. Aga ta ei saanud vastu panna soovile. Ometi päeva jooksul ei näinud ta minevat täide oma soovi, ta meel oli tusane, tundis isegi kahju äraviidetud päevast. Kuid ära ta siiski ei läinud. Oli teada, et peale päevatöö on suures mõisa küünis talgupidu, millest osa võtab kogu mõisa rahvas. Seal näeb ta teda ikkagi.

Ta tundis seda tüdrukut juba lapsest peast. Kasvas ta ju üles Maanteekalda vabadikumajas. Ärmetult vaesed olid ta vanemad, kuid need olid niisugused kerged inimesed, et olid oma vaesuse juures veel õnnelikudki. Sügiseajal juhtus tihti olema suutäis paremat, aga ega siis kardpanni tulelt korrakski võetud. Liha lõppedes ajasid nad läbi terve talve soolvee-leivaga, aga nad sõid seda viletsat toitu sama isuga, nagu oleks neil ees pulmalaud.

Maanteekalda abielupaaril oli elus ainult üks tütar. Mitmed rattajäljed olid neil õueväravast välja läinud puusärgiga vankril, seda mäletasid nad ise vaevalt. Leinati, nuteti, aga varsti oli neil uus jälle panna lae külge kinnitatud vibu otsas olevasse korvi. Aga käivad ju küla mööda väga mitut seltsi lastehaigused. Kui üks neist ei astunud Maanteekaldale sisse, siis teine ometi, ja jälle pidi isa paluma hea peremehe käest paari lauaotsa, millest võiks kokku lüüa lapse jaoks puusärgi.

Aga Juuli jäi. Küllap tedagi käisid katsumas mitmesugused haigused, aga nad lahkusid, ilma et neist ükski oleks teda viinud kaasa. Neiu-easse jõudes paisusid ja kasvasid siiamaale kleenukesed ja nigelad kehavormid haruldase kiirusega. Jõudes aasta 17—18-ni, pidi tunnistama, et ilusamat tüdrukut polnud kogu Pae vallas. Nii mitmel korral sünnitas ta ilu peretütardele tõsist tuska, sest poisid olid küllalt nii ettevaatamatud, et ei keeldunud valjusti kiitmast Maanteekalda Juuli ilu. Niisugune ettevaatamatus oli küllalt rumal, sest vahel andis ta põhjust tuttavate vahekordade sedavõrd jahenemiseks, et pidi nägema suurt vaeva, enne kui endine sõprus suudeti uuesti seada jalule.

Sellest on tagasi aastat paar. Kui Indrik oli esimest suve meistri all, võttis ta kord Juuli käed tugevasti oma karedasse pihku ja vaatas tõsiselt tüdrukule otsa.

«Mis sa nii kurjalt vaatad mu otsa?» küsis neiu.

«Ah, mis ma vaatan. Ma vaatan sellepärast, et mul on täna tõsised mõtted. Ma tahan seda sulle öelda.»

«Või nii,» naeris tüdruk heledalt, sellejuures paljastades oma lumivalgete hammaste ridu. «Tahad mind ära osta?»

«Naisterahvaid ei osteta,» ütles Indrik. «Neid kositakse. Seda tahtsin sulle öelda.»

Neiu vaatas enese ette.

«Sa ei kõnele selle peale midagi. Sa oled küllalt kuulnud, et oled ilus. Sa loodad muidugi, et sind kosib keegi peremees. Või ongi see sul teada?»

Ta laskis valla neiu käed.

«Miks sa nõnda kõneled. Sa oled ikka nii järsk.»

«Armastad sa mind?»

Ega ta lasknudki tüdrukul kõnelda sõnagi, ega ta oodanudki tüdruku suust tunnistust. Ta iseloom tormas, see tuli nii jõuliselt, hoogsalt, et tüdruk ta käte vahel otse karjatas. See oli alles suure vaevaga, kui tüdruk sai mahti öelda:

«Aga teised juhtuvad nägema.»

«Nähku. Mis on meil asja teistega. Sa oled minu, ainult seda tean. Aga tead, ega minagi sind taha viia sauna. Oota veel aastat paar, küllap ma saan niikaugele, et kusagilt võtan talukoha. Sa oled taluperenaiseks küllalt kohane.»

Meistri all töötas Indrik suure innuga, nii et tema hooleks usaldati meistri eemal olles tööde järelevaatus. Ei suutnud teised temaga seltsida, sest tal oli niisugune imelik loomus. «Milleks siis nii hullupööra ajada,» kõnelesid teised. «Hullem on ju siis, kui meistrit ei ole. Võiks ometi vähe kergemalt, aga tema on kui meeletu.»

See kõik ei seganud kuigi palju Indriku meelerahu. Ta lükkis hoolega rubla rublale otsa ja arvas kokku päevi, kuid, millal jõuab sinnamaale, kus võiks mõne talukoha eest sisse maksta tarvilise käsiraha. Vahel läks ta laupäevaõhtul Pae mõisa poole, vaatles akendest paistvat tulemerd ja läks jälle tagasi. Ta teadis, et Juuli viibib seal, kusagil kambris, võib-olla ongi juba oma puhtas voodis, aga võib-olla on tal veel kiireid talitusi. Muidugi mõtleb ta nüüd tema peale ja ootab, millal ta

tema sealt ära viib. Ei tahtnud ju tüdruk jääda talusse teenijaks, läks mõisa, sest seal maksetakse paremat palka. Eks temagi tahtnud panna oma vähesed kopikad Indriku omade juurde ühise eesmärgi kättevõitmiseks.

Indrik õsus nüüd üksipäini. Juhan jäi maha, sest temaga ei leia ometi juttu.

Täna näeb ta teda. Esmalt tantsib temaga, aga pärast lahkuvad nad küünist ja lähevad käsikäes üle heinamaa võib-olla kuni Särjesilma jõeni. Kuuldugugi pidult talguliste kilkamine, aga neil on ometi teineteise seltsis mitu korda lõbusam. Siis ta kõneleb tüdrukule ära, millest ta siiamaale veel pole rääkinud. Tuleval kevadel võtab ta Landa vallast Virkamäe talu. See on juba Landa paruniga nii kõneldud. Vana peremees on jätnud talu küll hooletusse, majadki on viletsad. Aga las nad panevad seal tööle oma noore jõu ja tahte, küllap see nende käes edasi läheb. Talu on ometi väga ilusas kohas soone ääres ja põllud niisugused veerjad. Seal nad töötavad eluotsani kahekesi kõrvustikku ja nende käe all läheb kõik hästi korda.

Indrik ei pannud seda tähele, kui sirp käis kärinal läbi kõrtest, ta ei kuulnud midagi, vaid elas päevi, kuid ja aastaid oma Virkamäe talus. Oi, see talu oli nüüd hea, esimene kogu vallas, ei olnud neil majapidamises millestki puudu. See hea kari oli Virkamäe kari, need tugevad hobused olid Virkamäe omad, Virkamäe peremees oli kõigist lugupeetud, pidas vallaameteid — ei olnud ühtegi ettevõtet, kus poleks Virkamäe peremehe sõna olnud viimseks otsuseandjaks. Indrik mõtles, elas Virkamäele, kuni lõppes ta eest rukis.

2

Talgupidu peeti mõisa lähedal suures viljaküünis. Miks pidigi mõisavalitsus olema täna kitsi. Terve põld oli lõigatud, lugematuks kasvas õhtuks hakkide arv. Alles hommikul lainetas laial nurmel raskepealine rukis, aga nüüd käisid pikad hakkide read lõunast põhja.

Oli tehtud tugevasti tööd, seega maitses nüüd ka toit. Aplasti võeti suurtest vaagnatest pehmeks keedetud liha,

mida kiiresti katki närisid tugevad lõualuud ja teravad hambad. Auravaist, paksu rasvakorraga kaetud vaagnaist võeti suurte puust koostadega karedast nisujahust tehtud klimpe. Süüeski hakkas nüüd palav ja rasv ja higi ühte sattudes andsid talguliste nägudele võika ilme. Joodi õlut, lällutati, naerdi, tõugati üksteist ja pillati leent koostadest hööveldamata laudadest pukkidele seatud toidulauale.

Söögiaja möödudes tuli mõisapere küüni. Ees sammus noorhärra von Miller. Ta kandis käes keppi, millel oli hirvesarv konksuks. Kokk, toapoiss ja mitu mõisatüdrukut tulid noorhärra järel, olles talle saatjaks staabiks.

«Ah teie olete söönud,» tähendas von Miller kupjale. «Lase siis nüüd kõik ära koristada. Võib-olla tahetakse tantsida.»

«Kuida siis muidu, armuline noorhärra,» tähendas keegi edev naine. «Eks neil noortel kipita varbad juba ammugi.»

Mõisapere seisis laiade väravate kõrval. Tüdrukutel olid õhukesed kerged sitsriided ja valged põlled ees. «Küll on ilusad ja haprad justkui jumala inglid.» Ise nad kõnelesid üksteisele kõrva, itsitasid, turtsusid ja vaatasid sinnapoole, kuhu olid kobarasse kogunenud valla poisid ja tüdrukud.

Kaua ei kestnud koristamine, sest oli tegevuses palju käsi. Nüüd oli suur küün lage nagu koppel. Inimesed seisid seinaääri mööda ja eemal nurkades.

«Näete, näete, härra ise läheb tantsima,» sosistati salkades. Kogu keskpõrand oligi lage. Von Miller tõi Juuli teiste hulgast. Nad hõljusid kahekesi küüni siledaks tambitud savisel põrandal. Ainult vana Nüdi Mardi veri ei andnud rahu. Ta läks ka põrandale, tampis jalgega, nii et lontis saapasääred vajusid veel allapoole, ja laulis:

«Hõissa — täna on meil talgu päe,
õllekann on meie käe.»

Von Miller lakkas tantsimast. Juuli läks, pühkides nägu valge rätikuga, teiste mõisatüdrukute hulka. Von Miller jäi ukse kõrvale, lõi kergesti kepiga vastu laudseina ja jutustas kupjaga.

Pea iimusid põrandale paarid, esmalt nagu argselt, hoides rohkem tagapoole. Varsti kadus argus ja juba oli põrandal kümmekond paari, salkadest kostis naer, kigatsemine, tüdrukute edevad kiljatusedki. Poisid põrutasid nüüd tugevasti saapakontsadega, nii et apsatirauad vajutasid jäljed põranda savisse, nad hööritasid tüdrukuid jõhkralt, nii et mõnedki kaotasid tasakaalu ja kukkusid. Vanad mehed, kellel juba lapsi paargi vankritäit, panid oma käed puusa, kiskusid keha kõverasse, tõmbasid pea õlgade vahele ja läksid nii trampides noorte hulka.

Indrik seisis teispool seina ääres. Ta ei suutnud ära pöörata vaadet sealt, kus seisid mõisatüdrukud kobaras. Küllap neistki olid viidud nii mitmed tantsima, kuid Juulit ei puudutanud keegi. Kus sa lähedki nüüd kutsuma, võib-olla hoiab härra ta enda jaoks.

Seda nägi ta aga küllalt selgesti, et sealtpoolt temale ei saadetud ühtegi pilku. Juuli ometi nägi teda, teadis seega, et ta viibib siinsamas, kuid tema poole vaatamisega, tema ülesotsimisega ei tahtnud ta näha mingit vaeva. Ei — see oli hoopis teisiti. Ta valvas hoolega, et ta pilgud ei satukski sinnapoole, kartes leida teda. Kuid lustlik ja rõõmus oli tüdruk. Ta edvistas, naeris ja Indrik arvas kuulvatki ta häält.

«Kuule, vennas, ega sa talgule tukkuma tulnud. Või oled saanud vähe viina, et ei tule tuju.»

See oli Andres Malts, kes tuli Juhaniga ta juurde. Esimesel oli viinapudel käes.

«Su silmad sihivad sinnapoole,» tähendas Juhan tasasel häälel, pool sosistamisi, nii et Andres seda tähelegi ei pannud. «Aga ega sa sellest midagi saa, tal on ju seal peenemgi mees.»

«Võta viina, see toob tuju.»

Indrik võttis pudeli, jõi tugeva sõõmu.

«Noh, sinu kätte ei või pudelit andagi, sul nagu topp keele otsas.»

Indrik naeris.

«Anna veel!»

«Oi, sinust saab viimakski kange mehe,» tähendas Maltsa peremees.

Viin lagunes kiiresti Indriku kehas laiali. Peas tekkis

segadus, tundis, kuidas hing paisus rinnus suures ärevuses.

«Kuule, Juhan, tule siia!»

«Noh.»

«Tead, mina lähen viin ta tantsima.»

«Sina? Ma ütlesin juba ennist. See on ju nüüd niisugune peenike preili, vähe vist võtab jutule külamehi. Aga sa jäid hiljaks. Noorhärra läheb ju ise.»

Von Miller ja Juuli asusid tantsijate hulka. Teised paarid seda märgates lakkasid tantsimast ja hoidsid kõrvale.

Kahekesi nad olidki põrandal. See oli hoopis peenike tants. Küllalt oli naiste hulgas neidki, kes avasui hüüdsid: «Ei me ole eluaegas näinud niisugust ilusat tantsu.»

Keerutades jõudis paar Juhani ja Indriku ette. Siin laskis Juuli silmad alla, tegi, nagu ei näekski ta noori mehi. Kindel oli aga, et ta neid väga hästi nägi.

«Kuradi kena tüdruk,» sosistas Juhan. «Ma ütlen, see on küll härrale magus suutäis.»

See ütlus tõmbas Indriku kõri kinni nagu peene nööriga. See oli õige — see tüdruk ei tahtnud temast teadagi. Küllap see härra oli teda nii mitugi korda suudelnud, ahnelt, lõpmata kirega. Ega ta suutnud, võib-olla ei tahtnudki talle panna vastu, andus talle täielikult, ilma keelamata. Unustanud oli ta muidugi kõik selle, mis nad seal kõnelesid, kus Indrik lubas ta võtta endale naiseks. Muidugi kestab nende vahekord mõne lühikese aja ja siis kihutab härra tüdruku minema, nagu oleks ta kärnane koer. Aga nüüd edvistab ta temale, nüüd naeratab tüdruk temale, nüüd edvistab tüdruk ainult temale. Seda teavad ka teised mõisa tüdrukud ja teenijad, sest vaata, kuidas nad neid ainiti vaatavad ja sellejuures kokku pistavad pead. Aga ka tema poole heidavad külapoisid pilke. Sina oled temast ilma. Uhke ja pirtsakas oli see tüdruk ennemalt, aga küsi, kas siin ongi praegu kedagi, kes teda ihaldaks. Võib-olla leiduks mõni, aga sel tingimusel, et härra annaks oma armukesele tubli kaasavara. Siis ehk võiks, sest mis see härra viimaks on võtnudki ta küljest.

Ilge ja vastik oli see tüdruk nüüd ka temale. Oi — oleks võtnud võimsalt praegu kinni ta kaelast ja kägis-

Hoop käis kiiresti, ei suutnud ega jõudnud keegi hoiatada, olgugi et kõik juba ette teadsid, et see tuleb.

tanud. Surgu, surgu, seda ongi ta väärt. Ja ometi ütles kord, et ta sind armastab, ja teda sa suudlesid ja tema peale oled ju kuid ja aastaid mõtelnud, ja selleks tahtsid sa koguda ja korjata. Ja sa mõtlesid ja kujutlesid, et sa selle kõrval elad vanaks.

Tuline viha hammustas Indrikut nagu marutõbine koer. Ta surus hambad kokku ja kannatas.

Aga ons see siis tema süü? See seal meelitas teda. Ta pole sind näinud hulgal ajal. Kui härra kihutab tema minema, viskab välja nagu määrdinud nartsu, kes kannatab siis rohkem, sina või tema? Võib-olla läheb ta jõkke, viskub kaevu, sest temal pole ees ühtegi helget päeva. Sina oled mees, leiad endale teise, kes sind armastab, aga tema on kõigist põlatud. Nüüdki irvitavad poisid teda lausa, aga ta on pime, ta ei näe, ei kuule. Ta näeb ainult selle mehe kuju. Võib-olla ongi tema kingitud see hõbedast sõlg, mida ta kannab rinnal. See maksis ehk rubla, aga selle eest vahetas ta endale noore, ilusa tüdruku ihu. Kas olid sina talle nõu andmas, teda juhatamas? Mis vägitükk see siis ongi ära meelitada noort tüdrukut.

Äkitselt tundis Indrik, kuidas ta südant valdas iselaadi härduse- ja haledusetunne. Tal oli kahju, hirmus kahju. Kas poleks ta kohus teda päästa, avada tüdruku silmad. Võib-olla saaks ta üsna kergesti aru. Võib olla, kui ta paneks oma tugevad käed ta ümber, siis ehk ärkaks ta nagu unest.

Indrik tõusis järsku üles. Tal tuli ette, et ta midagi tahtis teha, aga mida? Ta seda äkitselt ei teadnudki. Tundis, kuidas kõik käis silme ees ringi.

«Kuhu nüüd?» küsis Juhan. «Lähed ka tantsima?»

«Ei.»

«Lähed siis ära? Vara veel. Oota, oleme veel, lähme siis seltsis.»

Indrik vaarus.

«Kuule, sa mine too Juuli ära. Kuradi kaabakas, tema käes see kõige ilusam tüdruk. Kuule — ma ju tean, sul on selle tüdruku peale ometi suurem õigus.»

Enne kui Indrik jõudis astuda sammu, peatas Juhan teda varrukast.

«Ära kisu! Lase lahti!»

«Kuule — jäta parem järele. Ma ütlesin niisama. Lähed viimaks härraga tülli.»

«Lase. Ma tean ise, mis teen.»

Jõhkralt tõmbas ta enese lahti. Astudes tuikusid ta jalad. Küünis vaikis lärm ja jutt, sest ei olnud vist ühtegi selles ruumis, kes poleks näinud, kui Indrik läks üle lageda põranda sinna, kus seisis kobaras mõisarahvas.

Vaikis viiulgi.

Juuli punastas. Küllap tüdruk tundis, kuidas veri tungis põsisse, kõrvalestadesse. Ta ei julgenud end liigutada. Vaatas enese ette põrandale.

«Tule minuga tantsima,» surus Indrik, kuna ta haaras jõhkralt kinni tüdruku käest.

«Ära mine temaga,» tähendas Juuli kõrval seisev punase peaga köögitüdruk. «Eks näe, ta on ju purjus.»

Juuli püüdis vabastada oma kätt, kuid see oli muidugi ilmaaegne katse. Õigem oleks olnud tal karjuda, sest Indriku tugevad sõrmed surusid selle väikese käe kokku kui käsna.

Härra von Miller kuulis Indriku kutset, nägi sedagi, et tüdruk püüdis kätt ära tõmmata purjus mehe käest.

«Mis sa tahad,» ütles ta Indrikule. «Siin on teisi tüdrukuid küll, kellega võid tantsida. Tema ei tule sinuga tantsima.»

Küll heitis Indrik pilgu von Milleri poole. See oli täis põlgust ja viha, aga ta suutis ennast hoida tagasi. Tüdruku kätt ta valla ei lasknud, tõmbas teda jõhkralt.

«Sa hull teed valu,» ütles Juuli ja isegi ei suutnud hoiduda heitmast abiotsivat vaadet von Milleri poole.

Von Miller keeras ringi, paar sammu lähenedes kõneles ta käskivalt:

«Kuule, lase lahti! Sa oled purjus. Kui sa ennast üleval ei pea viisakalt, lasen sind siit välja visata.»

«Sinul pole minuga asja,» vastas Indrik.

Juba kogunesid teised talgulised argselt lähemale. Neil oli põhjust oodata, et sellel veel on mingisuguseid tagajärgi, sest teati Indriku jõhkrat ja äkildast iseloomu.

«Kes sa oled? Sa oled enese täis tõmmanud nagu siga,» hüüdis von Miller, sest hulga nähes kasvas ta ärritus hoogsalt.

«Teil pole minuga asja,» ütles Indrik sunnitud rahuga.

«Sina lurjus julged nii öelda. Lase tüdruku käsi lahti!»

Indrik vaatas ainiti von Millerile otsa. Küllalt oli selles vaates seda, mis oleks nii mitmedki sundinud kisendama:

«Indrik, hoia ennast, ära tee seda!»

«Sina ise lurjus ja siga oledki. Sina oled ta ära meelitanud, aga pärast viskad uksest välja nagu märja nartsu.»

Rahulik ja julge oli Indriku toon.

Vaevalt jõudsid need sõnad tulla Indriku suust, kui kuuldus hele plaks. Von Miller andis talle tubli hoobi kepiga vastu palet.

Pealtvaatajate hulgast nagu oleks kuuldud karjatust. Isegi von Milleri kangestas see hoop niikaugelt, et ta ei suutnud kohalt liikuda. Ta vaatas Indrikule otsa — vist ei saanudki ta end lahti kiskuda neist silmist, mis nüüd lõid leegitsema.

«Sina lööd mind,» kähistas Indrik. «Hea küll. Selle saad tagasi!»

Hoop käis kiiresti, ei suutnud ega jõudnud keegi hoiatada, olgugi et kõik juba ette teadsid, et see tuleb. Von Miller haaras kahe käega kinni põsest, vankus ja langes häälitsemata seina äärde.

Läbi küüni kuuldus kiljatus, aga nüüd jälle vaikis kõik. Üksisilmi vaatas Indrik oma ohvri poole, ta palgelihased tõmblesid, käed olid tal nüüdki veel surutud tugevasti rusikasse. Tahtis ta veel tormata von Milleri kallale?

Teda surusid tagasi kümned käed. «Mis sa teed? Sa oled peast hull. Sind pannakse vangi. Sa lähed Siberi.»

Eeskätt mõisainimesed olid need, kes sel silmapilgul appi ruttasid von Millerile. Seal tõstis äkitselt üles kokk oma käed ja hüüdis hirmunult, õudse häälega: «Ta pea on lõhki, näete, mu käed on verised. Aidake, ta jookseb verest kuivaks.»

«See on ju mõrtsukas,» hüüdis üks hääl. «Ta tuleb kinni võtta. Ärge laske tal ära põgeneda. Võtke kinni!»

«Jah, võtke kinni. Siduge ta käed kinni!»

Sirutuski mitu kätt, et haarata kinni noormehest. Juba oli nende käes ta kampsuni hõlm, paar-kolm meest haaras ta õlast.

«Laske lahti!» hüüdis Indrik ja ta hääles oli niivõrd viha, et värisesid käed ta õlal.

«Pidage ta kinni! Näete ometi, surnuks lõi härra. Tooge köied, siduge käed selja taha.»

Aga neil seal tagapool oli hea nii kisendada. Kui nad oleksid olnud noormehega silm-silma vastas, vaevalt oleksid nendegi käed tõusnud tema tabamiseks.

«Kes minusse puutub, selle löön niisama maha kui selle raipe seal,» kisendas Indrik. Inimesekari astuski tagasi. Rahulikult sammus ta välja küüniväravaist.

«Inimesed, teie lasete mõrtsukal ära joosta. Olete ometi arust ära. Siduge ta kinni. Lööge talle pähe, et ei saa põgeneda.»

Hüüti läbisegi ja inimeste parv järgnes Indrikule. Noormees vaatas tagasi. Seal nad seisid, aga nende pilkudest luges ta iha teda tabada.

Äkitselt sööstis Indrik üle madala kiviaia tihedate pärnade alla suurele teele.

«Näete, jooksebki ära. Mehed, jooske ometi järele!»

Indrik kuulis, et teda visati kividega. Need langesid mütsatades ta selja taha kõvaks tallatud teele. Oli vist neidki, kes sööstsid talle järele üle aia.

Indrik hakkas jooksma. Suurte laiakrooniliste ja paksuleheliste puude all oli päris pime. Kuuldusid küll hääled, aga need olid nüüd eemal. Kuuldus karjavärava juures valitseja hääl. See kisendas nii kõvasti, kui oli jõudu:

«Mehed, te peate ta üles otsima. Kui ta põgeneb, siis vastutate teie. Te olete mõrtsukaga üksinõua, te saate kõik vangirauad. Jooske teedele ette, et ta ei saaks mõisast välja minna. Iga põõsas otsige läbi. Kui leiate, tõmmake käed köiega nii kinni, kas soonigu vere välja.»

Indrik keeras jalgteele, mis viis põõsaste vahelt mõisa hoonete juurde. Paistsid mõisa tuled. Ka seal kõneldi, liikusid inimesed paraadtrepil, avati uksi, löödi kinni.

Jalgrada viis välja talli ette. Luuk oli lahti ja luugi all redel. Ruttu, paari sammuga oli ta lakas, üles tõmmates enda järel ka redeli.

Ta viskus sasidele. Siin oli pime ja vaikne kui hauas. Mis see oli, mis on juhtunud? Ta peas käis ringi, ei leidnud kuidagi õiget otsa mõtlemiseks. See kõik oli nagu unenägu.

Alt kuuldusid hääled:

«Otse surnuks lõi. Küll oli aga hoop. See oleks härja maha virutanud.»

«Ma arvasin, et see nii läheb. Et midagi hirmsat tuleb. Ta on ju äkildane kui püssirohi. Kes seda nüüd ei tea.»

«Raudu panevad ta. Siberisse, kus mujale. Aga ega teda niipea kätte saa. Teab, kus võib juba olla.»

Hääled kaugenesid.

Ah, see oli seal küünis. Tema käes oli Juuli käsi. Aga ta tahtis ära tõmmata oma käe. Ah nii, tema ei armasta teda, ta põlgab teda. Aga kas polnud see tüdruk tal alati meeles, kas polnud ta tema peale mõteldes kogunud raha, teinud väsimatult tööd. Kas polnud ta mitugi ööd elanud mõtetega, et see tüdruk on tema naine. Aga nüüd on ta paljaks röövitud, temalt on see ära kistud, kes oli ta hingele kõige väärtuslikum. Ja nüüd tuli see, kes tema paljaks riisunud, ja lõi talle kui koerale hoobi kepiga pähe.

Indrik surus käed rusikasse. Oleks teine siin, ta lööks ta uuesti maha.

Ah, sa pärid nüüd eluajaks rauad. Kõik see, mis oled mõttes üles ehitanud aastate vältel, langes täna õhtul rusudeks, hävis ühe silmapilguga. Aga ometi ei tundnud ta kahju, tal oli isegi rõõm, et ta sai sellele tasuda, kes oli talle teinud kõige suuremat kurja. Olgugi et ta Juuli kuju oli kandnud enesega kaua aega, olgugi et ta oli teda kuude kaupa näinud nii selgesti, nagu seisaks ta elusalt silme ees, kuid nüüd haihtus see kuju. Ta taganes, udu lõi talle ette ja tema ei näinud teda enam. Ka ei tahtnud ta teda tuletada meelde, sest midagi vastikut oli selle kujuga ühenduses.

«Ta tegi ta enesele armukeseks. Nad suudlesid, ta rippus selle mehe kaenlas.»

Vihahoog lõi üle mehe pea kokku. Ta otse vähkres sasidel.

Taskus krabises tikutoos.

Ruttu pistis ta käe tasku ja võttis välja pooleli oleva toosi.

Ta hakkas äkitselt heameelega naerma.

«Ah, nad saadavad minu Siberi, mul pannakse käed raudu. Otsige mind, küllap leiate. See rõõm jääb teil nägemata.»

Sõrmede värisedes avas ta toosi ja otsis üles tiku. Tõmmates murdus nõder, peenike tikk, aga ei tõusnud tuli.

«See polnud ju väävliots. Ma ei saa nüüd aru, kus otsas väävel.»

Võttis uue tiku ja katsus hoolega, kummas otsas väävlinupp.

Tikk kargas põlema. Nõrk, armetu leek ei suutnud kuigi kaugelt valgustada päratut lakaalust.

«Pole viga, küllap ongi varsti valgem.»

Ta viskas põleva tiku sasidesse.

Esmalt jooksis nõder leek argselt üht kõrt mööda. Aga kiirelt kasvas ta ahnus. Aplalt haaras ta teise kõrre, kolmanda, neljanda, ja nüüd oligi kogu lakk ühine tulemeri.

Isegi ehmatasid eemal hobuste koplis pikkade kaskede otsas magavad varesed. Kuidas oli tulnud päev nii järsku, tabades neid magusalt unelt. Ja miks ei pidanud arvama olevat käes päeva, sest kogu mõis oli niisama valge kui päeval ja inimeste hääli oli ka rohkem kui hommikul teomeeste välja minnes.

LAADALUGU

1

Sadas rängasti. Maanteel ulatus muda pea põlvini. Kraavid maantee kõrval olid ääreni täis halli savijuuka. Mina, vana ja jõuetu, ei jaksanud välja kiskuda oma jalgu sitkeks sõtkutud mudast. See oli poisikeseohtu närus riides mees, kes mind vedas järele sõlmitud nööritükiga.

Komistasin, sest mu nüri jalg libises. Ta vaatas tagasi, tõmbas vihaselt nöörist. Nägu moondus tal inetuks ja ta lausus läbi hammaste:

«Mis sa, saadan, pritsid!»

Ei saanud aru ta tahtest ja jäin seisatama.

Käis tugev hoop mulle vastu laudjat. Ma tean — mind lõi mu järel käija pika punase habemega mees, kellel käes kümnesõlmeline nahast linguga piits. Taevas — ega see olnudki hoop, see oli noapiste — see käis mulle südamesse. See põletas mind kui elav tuli.

Soppasin mööda porist tänavat, aga laudjal põletas mind valu.

Üksi ma ei olnud. Seal eemal maanteekaldal konutas külmas tuules ja hooti tulevas rahes kimmel-mära. Ma ei suutnud uskuda oma silmi: niisuguseks oli jäänud see tore loom. Kas ma ei eksinud? Ei. Seesama leht-lauk otsa ees, needsamad riismed sellest ilusast endisel ajal sageli palmitud käharast lakast. Ma ei mäleta, aga vist oli sellest möödunud aastat kümmekond, kui sõime ühest sõimest. Kuidas oli ta siis kaunis ja oskas sellal enesest pidada lugu. Mulle tulid meelde sõnadki, mis

ma talle ütlesin kord meelehärmi puhul: «Ära ole nii suureline, sest või sinagi nüüd tead, missugused päevad ootavad sind tulevikus.»

Võib-olla tulid mu sõnad siis kadedast südamest, sest ta karv oli siis puhas ja sile nagu peenike samet. Ja kus on siis see süda, mis ei tunneks kadedust teise õnne üle.

Muidugi mõjus mu ütlus sel puhul raskesti, sest ta uskus kindlasti, et ta õnnelik elu kestab lõpuni. Ja sellest peale sigines meie vahele külmus ja meie ei öelnud teineteisele lahkumise puhul ühtegi südamlikku sõna.

Ja pärast seda ei olnud meil kordagi juhust, kus oleksime puutunud kokku.

Aga täna nägin teda seal maanteekaldal külmas tuules ja hooti tulevas rahes.

Ta ei olnud üksi. Ta ümber askeldasid mitu meest. Olid need inimesed? Muidugi. Minu arvates ei või ükski loom olla niivõrd toores ja armuheitmata oma tegudes kui just inimene. Uskuge mind, olen näinud oma pikaelu vältel hunti, kes läheb karjast läbi rahulikult. Veel rohkem: kõneles kord minule üks vana ruun — ta ausust võttes arvesse ei kahtle ma ta sõnade tõsiduses, et isegi karu joosnud ta kõrval pool versta maad otse mängides, ilma et oleks teinud talle vähematki kurja. Aga need seal sügavas mudas, tulles ta juurde, lõid teda piitsadega, keppidega ja ta inetult kondine keha käänles nende käes. Naerdes ja irvitades kiskusid lahti ta suu, tonkisid mudaste saapaninadega talle vastu külgi ja sundisid teda, andes ohtrasti hoope, jooksma mööda maanteekallast. Kui ta ei jaksanud kiiresti liigutada oma külmast kangeks jäänud jalgu, lõid nad teda kaseja toomingapuust keppidega, mille otsad hatul. Poisike oli see lööja, aga heameelt sünnitas see talle. Viskus hobusekont valuga teise paika, siis läks poisikese suu laiale naerule.

Ma sain aru — nad tahtsid teda müüa ja selleks peksid teda, nagu ise ütlesid: tegid talle alla jalgu.

Ahastus mattis kinni mu hinge. Missuguseks oli ta muutunud! Pea, mida ta oskas omal ajal hoida nii edevalt kenus, oli muutunud päratu suureks, ja panin imeks, kuidas suudab kanda see peenike kael säärast

raskust. Ta ilus lakk oli katkenud, kaelal ripnesid ainult mässus tordid. Ma juhtusin elus nägema, kui hunt oli purenud hobuse. See oli hirmus ja see pilt ei ole mu silmist kadunud aastate vältel. Aga mis oli see selle kohutavuse vastu, mis nägin siin! Rinna pealt olid maha kistud suured nahalatakad ja nende asemel oli liha kaetud inetu, musta kärnaga. Mitmes kohas olid kärnasse kärisenud praod ja neist nirises nüüd veri. Mööda jalgu käisid alla tardunud vere nired. Eesmised jalad olid kooldunud inetult kõverasse ja põlvede kohalt olid nad pundunud jämedaks. Valu pidid talle need sünnitama, sest sain aru, kuidas ta sageli meeleldi püüdis langeda põlvili. Mõistagi, et talle selleks ei antud mahti. Ta külgi kattis sinine nahk. Oli ju sealt karv maha aetud nagu tuliterava noaga. Selgroog oli tal kõrge nagu vikatitera ja ta turi immitses välja verd. Laudjalt oli tal liha kadunud, ainult pooleldi rebenenud nahk hoidis koos kondid.

Niisugune oli see hobune, keda kümmekond aastat tagasi tundma õppisin edeva noore ilusa loomana. Purjus laadalised vaatasid eemalt, naersid ja laususid: «Näed, mustlased annavad oma hobusele kaeru.»

Veidi kergemaks muutus mu meel, kui vaenekene kadus mu vaatest.

2

Laadaplatsilt veeti mind koplisse, kus maa oli tallatud mudale. Koppel oli kiriku ja kõrtsi vahel. Värava vahel tõmmati minu peast inetud sõlmitud nöörist päitsed. Ei jõudnud ma astuda sammugi paigast, anti mulle sõlmilise piitsaga hoop mööda laudjat. Kartes saada veel teist hoopi, katsusin joosta, aga mu kanged jalad komistasid konarlikul maal, nii et pidin nõrkema põlvist ja kukkuma mudasele maale.

«Selle kroni eest maksite küll liiga kõrget hinda,» kuulsin kõnet värava vahel, «aga nahk näib olevat teisel veel asi.»

Peagi nägin, et ma ei olnud siin üksi. Vist kümmekond oli neid teisi, kõik minutaolised. Küllap neid oli minust viletsamaidki, nagu see peagi selgus. Polnud

neis märgata elu ja keegi ei pööranud minule oma tähelepanu. Nad olid lasknud vajuda oma pead inetult ripakile ja ei olnud neil niigi palju oidu ja arusaamist, et oleksid pööranud end ära tuule poolt, mis viskas neile ajuti vastu silmi külma vihma ja rahet.

Õnnetute ja viletsate sekka olen sattunud, sellest sain ometi peagi aru. Niisugust jälestusväärilist loomade kogu polnud ma ennemalt kunagi näinud. Siin minu lähedal oli üks. Oma suure, viimase võimaluseni kokkukuivanud keha oli ta kiskunud looka — küllap tal oli selles sügiseses tuules külm. Ta pahem silm oli väljas, inetu auk õõnistus pealuusse. Ta pea, altpoolt silma, oli kaetud verise mudaga.

Ega need teisedki olnud paremad. Mõnel neist jatkus jõudu lonkimiseks mööda aiaääri. Sain aru, nad otsisid siit ja sealt puitunud rohukõrt. Aga vaevalt oli nende kaelas veel sedavõrd painduvust, et oleks pea küündinud maapinnani.

Te ju teate, me hobused oleme isekeskis sõbralikud ja kohe areneb meil üksteisega tutvus. Siin ei näinud neil olevat üksteisega mingit sõnavahetust, siin ei huvitanud vähematki teist teise saatus ja elukäik. Igaüks seisis või lonkis omaette.

Niisugune seisukord näis mulle rõhuv, otse väljakannatamatu. Sellepärast pöörasingi oma lähedal oleva halli kondi poole, hoolimata, et ta välimus oli küllalt hirmuäratav.

«Milleks on meid kokku toodud siia mudasesse koplisse?» küsisin temalt. «Siin pole ometi vähematki rohtu söömiseks.»

Vana loom vaatas minu poole vaenlikult.

«Miks sa ei kõnele?»

Tema kohutav nägu nagu oleks võtnud veidi lahkema ilme.

«Mis pean sulle ütlema. Sa näid olevat hoopis rumal. Sa ütled — siin pole rohtu. Mina pole kolmel päeval näinud ei heina- ega rohukõrt.»

Ka mina tundsin hirmsat nälga.

«Võib-olla tuuakse meile siia heinu.»

Ta naeris, aga ta hääl oli kohutavalt tühi ja õõnes.

«Tuuakse heinu. Milleks peaks toodama veel toitu

niisugusele kondile nagu mina seda olen. Arvad, et mu purukspekstud nahk muutuks siis terveks. Ära arva, need inimesed teavad väga hästi, et meie peale midagi ei tarvitse raisata.»

«Aga meil on õigus nõuda. Me sureme niiviisi nälga.»

«Sureme!» hüüdis ta vihaselt. «Mis on neil sellest, kui me sureme. Niihästi minu kui sinu nahk jääb ju ometi järele. Ja ainult seda lähebki neil vaja. Ja mis kasu olekski heintest.»

Ta kooris alasti oma eesmised hambad. Seal neid ei olnud, ainult igemed.

«Seal ta on,» kõneles ta. «Minul neid ei ole, ma ei saa ometi midagi kätte maast. Siit võiks ju aia veerest leida mõne kuivanud kõrre. Mullu ajasid nad mind raske koormaga libedale jääle. Mul ei olnud all teravaid raudu, kukkusin otseti ja lõin suust oma hambad. Siis jooksis minu suust veri ja tilkus libedale jääle.»

Ta toonis kees tuline viha.

«Senini kuni olin tugev,» kõneles ta edasi, «olin neile saadanatele hea ja nad silitasidki mind. Kui nad mind kord ajasid vigaseks meeletus kihutamises, siis pidasid nad aru, kuidas saada minust lahti, sellejuures püüdes hoolega varjata minu vigastust. Nii algasin ma käiku ühe käest teise kätte. Pea saadi aru, et ma ei kõlba ei kiireks sõiduks ega raskeks tööks, ja siis otsiti võimalusi, kuidas minust lahti saada, sellejuures vähemalt oma kätte püüdes. Muidugi ei läinud see pärastpoole enam korda, sest mu vigastusi ei saadud kuidagi varjata. Põlvist kasvasid mu jalad jämedaks, ei olnud mul hambaid suus. Öeldi mulle otsekohe, et ei olevat ma väärt kaenlatäit heinu, ja mind peeti näljas. Liha kadus mul luudelt ja vaevalt suutsin liikuda paigast. Minule aeti kurku mingit jäledamaitselist puru. See mõjus. Mu liha kerkis paksuks, ma olin rammus. Saadi mu eest korralik hind. Muidugi naersid müüjad rumalaid ostjaid, sest neile oli nende kelmustükk andnud ometi häid tagajärgi. Aga pärast seda põdesin kaua. Enam ei saadud mind edasi anda, ja kuulsin kui öeldi: «Hea, kui saab ta eest veel naha raha.»»

Kas ei tuletanud ta jutustus minule elavalt meelde mu enese elukäiku. Eks olnud aastate, paljude aastate

eest mu elus ilusad ajad. Kas ei tuldud siis talli mind harjama, mu lakka põimima, mu saba sõlmima. Kas ei olnud mu karv siis läikiv ja sile nagu samet. Kas ei puistatud mu sõime puhtaid kaeraivi, mis särasid, nagu oleksid nad kullast. Kui mind rakendati, siis kerge vankri ette, kas ei tundnud ma, kuidas kisti mu sooned pingule, nagu oleksid nad terasest. Niisugusel puhul jooksin meeletult, oli kordi, kus arvasin lõhkevat oma kopsu, kus kartsin, et langen maha surnuna.

Mäletan — see kestis aastaid.

Aga siis tuli aeg, kus aru sain, et mu jalust on kadunud tugevus. Oligi alles tahe, aga minu jalad ei olnud enam lahti endist viisi maapinnast. Peagi sain aru, et endised lugupidamised minust möödusid. Ei tulnud neil meelde palistada mu lakka, ei tuldud harjama mu karva, ja sedagi märkasin, et minu sõime puistatavate kaerte hulgas oli rohkesti kõlkaid. Varsti tuli aeg, kus mind enam ei rakendatud sõiduvankri ette, vaid anti kellegi sulase hooleks. Nad ütlesid, et mind on arvatud töö-hobuste hulka. Oi — sellest elust on mul meeles rasked mälestused. Siin oli päevaseks osaks raske koorma vedu ja öösel vilets toit. Töö juures olin üleni märg ja sedelga alt hõõrus selja katki ja puust rangid sõid rinna veriseks. Ja sealt läks see tee alaliselt allapidi. Mäletan veel seda, kuidas mind tarvitati praagahobuseks ja nii järk-järgult, ühe käest teise kätte, kuni nüüd olen jõudnud hallil, sügisesel päeval siia koplisse.

Meid oli siin koos kümmekond. Õelge nüüd, missugune elu oli kellelgi selja taga. Aga siin olime nüüd kõik ühetaolised — vana rämps, millest keegi ei hooli.

Ei arvatud meid, kümmekonda pead, isegi kahlu heinte vääriliseks.

Veel toodi keegi. Ta lasti sisse ja anti hoop järele. Vaatasin. Tundsin ta kohe. Seesama kimmel-mära, kellest ennemalt kõnelesin ja kelle kallal nad seal maantee veerel askeldasid ja irvitasid.

Peale minu ei pööranud talle keegi tähelepanu.

Astusin ta juurde ja andsin mõista, et teda tunnen, et oleme elus kord olnud ühes tallis, mäletatavasti söönud ühest sõimest rammusat ristikheina.

Küllap ta häbeneski oma armetut seisukorda ja sellest see tuligi, et ta ei tahtnud mind algul tunda. Ometi ei kestnud see kaua. Andsin temale mõista, et see ei ole tema süü säärasena esineda, et oleme siin kõik ühesugused ja et nii mõnelgi siinolijaist võib-olla on hiilgavamgi minevik selja taga.

Ta vaatas mulle otsa. Ta pilk oli rääkimata kurb.

«Halastust neil ei ole. Ma olen hirmus õnnetu. Mul on sinu ees häbi.»

Kuidas oleks ta küll peitnud minu eest oma lõhkikistud rinna ja oma inetud karvata küljed, kust paistsid kätte kaarus küljeluud. Kogu oma armetusega seisis ta külma, vinguva tuule käes ja värises.

«Ärge tuletage mulle meelde endisi aegu — kibe on nendele mõelda. Ei saa ma aru, kuidas olen suutnud elada siiamaale. Kui suur oleks õnn, kui sureksin siia paika.»

See oli meeleheide, mis kuuldus ta nõrgast hüüust.

3

Jõudis õhtu — külm, niiske sügisene õhtu. Meid oli siin koplis nüüd koos paarikümne ümber. Olime kitsalt üksteise juures. Vaikisime. Ei leidunud tuju kõnelemiseks.

Läks pimedaks.

Keegi ei tulnud meid vaatama. Vali tuul tõi vastu ööd räitsakat. Tegi märjaks. Meie kõik värisesime, kannatades luudesse puurivat külma.

Veel liikusid mõned siia-sinna. Närisid aialatte, mõned katsusid maast võtta suhu märga mulda ja sellega kustutada näljapiina. Keegi puudutas mind. Oli küll juba pimedik, kuid ikkagi tundsin: tema see oli.

«Kuule,» kahistas ta nõrkev hääl. «Sa oled nii hea . . .»

«Mingit head ei saa ma teha. Olen niisama nõrk ja jõuetu kui sinagi.»

«Mul on hirmus külm. Näed — olen alasti.»

«Tule minu varjule. Siis ei käi su peale külm tuul.»

Ta oli nüüd minu varjus. Tundsin, kuidas külmavärinad raputasid ta nõrka keha.

«Mul on hirmus nälg,» kõneles ta tasa, ainult hingeõhuga. «Mulle pole antud mitmel päeval heinakõrtki.»

Mu südamele tegi see valu, aga ma olin ise samuti näljas. Ometi valmistasid ta sõnad mulle suuremat piina kui mu enese nälg.

«Mul on hirmus janu,» kõneles ta veidi vaikimise järele. «Hommikul jõest läbi tulles püüdsin ahmida vett. Seda ei lastud. Mind löödi piitsaga. Piitsa linguots puutus mulle silma. Sellega ma nüüd ei näe. Teeb hirmsasti valu.»

«Siit ei saa kuskilt vett. Ümberringi on tugev aed.»

«Kas kõigi hobustega tehakse nii? Kas kõik hobused peavad elu lõpu poole nõnda kannatama?»

Ma ei teadnud talle selle kohta midagi öelda. Võibolla näeb ka mõni paremaid päevi. Aga siin on meid ometi koos hulk ja ühelgi ei maksa kadestada teist.

«Mul on kolm tütart ja neli poega,» kõneles ta edasi. «Ma ei tea neist vähematki. Õnnetud on nad, kui ka nemad peavad nägema niisugust vaeva. Tuhat korda parem, kui nad poleks sündinud.»

Mis pidin ma talle ütlema troostiks!

«Ma heidan maha,» lausus ta nagu paludes. «Ma ei jaksa enam kuidagi seista. Ennemalt ei heitnud ma kunagi maha, magasin püstijalu. Nüüd ma ei jaksa.»

«Heida, heida,» hüüdsin talle õrnalt. «Lange minu varjule, siis ei käi sulle peale tuul.»

Ta heitis mu varjule.

Mis seal imet. Vähe oli neid, kes jaksasid tukkuda püstijalu.

4

Vaevalt võis märgata idas taevakaarel koiduviirt, kui tuli koplisse kolm meest. Üks jäi hobusega ja vankriga mulgu taha. Ainult mõningad meie hulgast olid ärkvel, kuna suurem hulk viibis surmataolises unes. Nähes sissetulijaid, tundsin neid olevat eilsed, kes mind tõid siia koplisse. Nad olid üles kiskunud oma näruste, määrdinud palitute kraed ja nähtavasti tõmbas hommikune vilu ja rõske tuul neidki küüru.

Ükshaavalt võeti meie hulgast hobused üksteise järele,

veeti koplist välja ja seoti üksteisele sabasse. Midagi polnud selle juures imestada, kui nii mitmel olid pika öö seistes ühel kohal jäänud jalad kangeks. Sellele sadas vandumiste saatel ränki piitsahoope. Nad lõid, peksid, see valmistas neile lõbu — võib-olla andis neile sooja.

Seal aeti nööritükist päitsed pähe vanale hallile. Kui teda taheti viia, siis ei pööranud ta oma pead. Ta kael oli kange. Ta ei liikunud paigast.

Sõnagi lausumata läks üks meestest ja murdis aiast tubli teiba. Läbi hammaste kirumiste saatel anti talle hoope.

Hirmuga vaatasime seda eemalt.

Seal sündis midagi, mida meist keegi ei teadnud ega uskunudki oodata. Vana hall, kokku võttes oma viimse jõu, lõi tagant üles. Muidugi oli see ilmaaegu, sest ta jõuetu jalg ei tõusnud kuigi kõrgele.

Karistus selle eest oli muidugi ränk.

Kimmel-mära, seistes mu kõrval, värises kõigest kehast. See ei olnud külmus, mis pani kogu ta ihu lõdisema. Ei — see oli hirm, ma mõistsin seda.

«Miks nad peksavad teda?» küsis ta minult. «Kas nad tahavad lüüa ta surnuks?»

Ma ei mõistnud talle seda seletada. Kuid seda ütlesin talle: «Katsu ruttu tõusta. Nad tulevad ka siia.»

Ega tõusmine olnud hõlpus. Öösel olid liikmed külma ja märja maa peal kangenud.

Ilma et oleksime tähele pannud, lähenes meile selja tagant mees. Aga piitsa vingumist kuulsime, ühtlasi heledat plaksu kimlile mööda selga, millele järgnes hüüd: «Saadana kroni, kas saad üles!»

Veel anti talle hoope, kuni tõusis. Siis seoti meile mõlemaile nööritükid pähe ja viidi koplist välja.

Olime pea viimsed teiste sabas.

Algas nüüd esimene hobune liikumist, pidid teised järele astuma. Katkestasime üksteise sabasid, millest juba ennemalt olid pikad jõhvid välja katkutud. Mitmel oli saba sõlmitud niivõrd lühidalt, et see sünnitas säärast valu, nagu oleks sabaroo ots põlenud tules. Kui siis järgmine komistas mudasel ja auklikul teel, siis tõmbas ta järsku, mis sünnitas eelkäijal kogu kehast läbikäivat põletavat valu. Sellepoolest oli küll tagapoolsetel veidi

parem, aga nende elu tegid kibedaks kõrvalrändajad mehed, kes ajaviiteks ja oma lõbuks ühte ja teist piitsutasid vahetpidamatult.

Nii olid need mitukümmend hobust muudetud üheks elavaks tombuks ja meid aeti kiirel käigul. Sageli komistati selles inetus reas, eelolija pidi kukkujat rebima, kuna järeletulijad ta otsa komistasid. Niisugusel puhul pekseti. Lööjad pühkisid higi.

Panin kimmel-mära kannatust ja vastupanujõudu imeks. Ta ei tõstnud kordagi nurinat, ei kaevanud oma raskusest, aga minul oli tema pärast siiski suur hirm. Eks ma näinud seda, kuidas ta samm läks ikka lühemaks, ta jalad nõdremaks ja oligi õige järeleveetav, mis muidugi valmistas ta eelkäijale lõpmata raskust. Esiotsa suutsid piitsalöögid teda ajada agaramale sammule, aga peagi märkasin, et neist pole enam kasu.

«Läheme kui kaua ka läheme — aga peagi on su jõud täitsa otsas,» mõtlesin. «Ja mis siis saab?»

Ega teadnud minagi seda aimata.

Tuli ridades segadus.

Läksime mööda kitsast teed. See käis mõisa põldude vahelt. Olgugi juba hilissügis, kuid kraavikallastel oli ludus paks rohi. Eemal olid künnimehed. Nad peatusid ja vaatasid seda imelikku, inetut karja.

Läksime pikkamisi, sest kitsal teel ei olnud ruumigi liikuda kiiresti.

Meie tasast käiku tahtis üks väike punane ruun tarvitada oma kasuks. Ta kiskus enese reast veidi välja ja ahmis suuga kraavikaldalt rohtu. Seda nähti. Kohe jooksis mees ta juurde ja ladus talle väsimatult hoope.

Tee laienes. Mõlemal pool oli kõva põld. Uuesti kihutati meid kiirele käigule. Komistamine ja kukkumine sagenes. Vandumised ja hoobid valjenesid ja tihenesid. Võis märgata, et meiega õhtuks kuhugi rutati. Nemad olid tüdinenud, tülpinud — võiski tunda nende käsivarte väsimust, sest piits ei lõiganud endise valjusega läbi naha.

Õhtu oli ligi. Sügisene veekarva päike tuli korraks nähtavale pilvede vahelt. Jõudsime metsa veerde.

Esimestes ridades sündis segadus. Tungisime üksteise otsa. Vana hall ruun oli maha langenud keset teed. Ei

taha uskuda, et see oleks olnud tema poolt kangekaelsus või tõrkumine. Arvan — ta oli niivõrd väsinud, et ei suutnud tõusta. Kuuldusid eestpoolt vanded, valjud löögid. Meie, tagumised, tundsime jäledat hirmu, sest teadsime küllalt hästi, mis seal eespool sündis.

Vaikisid löögid, vaikis kirumine.

Vana hall päästeti valla teiste vahelt. Köis seoti talle kaela, toodi vankri eest hobune ja selle abil veeti ta lohinal tee pealt kõrvale. Seda nägime kõik, aga vististi ei teadnud keegi meie hulgast arvata, mis temaga kavatsetakse teha.

Toodi vankrist köis. Seoti otsad vana kimli jalge külge ja teised otsad keriti ümber tugeva kuuse. Meie nagu oleksime midagi aimanud, sest iseäralik hirm sundis südame seisma. Küllap ka vana kimmel midagi ette aimas, sest ta rabeles, katsus tõusta. Muidugi ei andnud need katsed mingit tagajärge — kutsusid esile meeste inetu naeru.

Paar meest võtsid suured noad. Nad lõikasid jalgade küljest naha lahti, rebisid selle alla. Allarebitud naha külge kinnitasid köie. Kontide ja sabaroo juurest paistis verine liha.

Rakendasid vankri eest võetud hobuse köieharude vahele.

Me aimasime. Pöörasime silmad kõrvale.

Nüüd haaras üks ohjad, teine andis hoope köieharude vahele rakendatud hobusele, kolmas talitas noaga vana kimli kere kallal.

Kuulsime kärinat, saladuslikku, pikaldast, venivat kärinat.

Vana kimmel viskles, hirnus, ei, see polnudki hirnumine, kisendus. Kui keegi meist julges pilgu heita, siis nägi, kuidas ikka suuremaks kasvas verine, toores lihatomp. Varsti oli kistud tal nahk üle pea, paistsid veel ainult eesmised jalad. Veel mõni piitsahoop vedajale hobusele ja varsti aeti ta vankri juurde, järele lohises verine toores nahk. See mässiti kokku ja visati vankrivahele.

Selle järele algas uuesti meie sõit.

Mõni meie hulgast oli söandanud vaadata tagasi. Need tõendasid, et olid näinud verist keha visklevat.

Aga ega seda nähtud kaua, sest varsti jäi ta salu nurga taha.

Olgugi et olime seisnud tükk aega, kuid see ei toonud meile sugugi kosutust, hoopis enam nõrgestust ja rammestust. Jäle nähtus seisis ikka ja ikka silme ees ja oma südames ei söandanud me eemale peletada hüüdu: «Teiega, igaühega võib niisama sündida!»

Jooksime. Keegi ei tahtnud väsida ja komistada. See oli võidujooks surmaga. Me unustasime isegi piina, mis valmistas meile nälg ja janu.

Jõudis uuesti õhtu. Meid aeti kitsasse aeda. Maapind oli siin tühi, auklik liivaküngas, ringi piiratud lattaiaga. Meid ei viitsitud valla päästa üksteise sabast ja nii riisuti meilt igasugune liikumisevõimalus. Peagi tundus liikmetes valu. Kuidas oleks tahtnud käia, aga see oli võimatu. Mitmed meie hulgast langesid maha ja tõmbasid teisi ühes. Oli neid, kes võtsid kokku oma viimse jõu, püüdsid endid lahti rebida. See katse jäi neil asjatuks. Nad olid meid osanud küllalt nii hästi köita üksteise külge, et mingi jõud ei suutnud katkestada sidemeid. Küll sünnitas niisugune katse eesolijale äraräägimata valu.

«Kuule,» küsis kimmel minult. «Kas meie kõigiga tehakse nii, nagu see sündis vana halliga?»

Mis pidin ma talle ütlema? Eks olnud mina sedasama küsinud eneselt mitugi korda. Olgugi et mu süda lõi selle peale mõeldes värisema, kuid arvasin, et minul ei ole mingit õigust talle avaldada oma kahtlust. Püüdsin võtta enesele õige muretu näo.

«Ma arvan — mitte sugugi. Muidugi viiakse meid siit peatselt ära ja rakendatakse tööle.»

«Aga mu jõud on otsas. Ma olen näljas.»

«Meile antakse enne süüa. Ootame hommikuni.»

«Kui me homme veel peame minema — ma olen väsinud. Ma ei jaksa enam.»

«Ära väsi, ära mitte väsi,» ütlesin talle. Ütlesin seda tungivalt, paludes, juba ette arvates niisugusel korral tagajärgi.

«Kuule,» sosistas ta. «Ma nägin, sul on tagumistel jalgadel rauad all. Ma panen pea maa vastu — löö mind surnuks.»

«Ei, ära nõua. Saa aru, ma ei suuda seda. Sa puhkad, jaksad homme joosta.»

«Sa ei täida mu palvet?»

«Ei.»

Kogu ööl ei kõnelnud me sõnagi.

Hommikul aeti meid uuesti teele. Rohkesti tööd nõudis nende vanade, poolsurnud kronide piitsutamine, enne kui nad saadi jalule. Küll kukkusid mõned, aga piitsalöögid sundisid neid uuesti tõusma. Nägin, kuidas kimmel paaril korral langes otseti. Põhjatut heameelt tundsin, kui nägin teda ruttu üles ajavat omal jõul.

Täna ei olnud meil vaja kaua käia. Vaevalt tundi paar, kui pöörasime teelt üle põllu männimetsa veerele. Seal olid kruusaaugud, niisugune maa, mis millekski ei kõlba.

Sinna jäeti meid seisma.

Keegi meie ajajaist läks mõisa. Tüki aja pärast tuli ta tagasi, kaasa tuues veel ühe mehe. Sellel oli käes kirves.

Mis nüüd sündis, kuidas oleks mul võimalik seda kirjeldada. Ütlen: meid hakati siin maha lööma. Ükshaaval päästeti meid lahti, viidi veidi eemale ja seal löödi hoop pähe. Pead ei saanud eest keerata kõrvale, sest teine mees hoidis teiselt poolt nööriga. See kõik sündis meie kõikide nähes. Surmavalus visklemine, karjatus — sellele ei pööranud nad vähematki tähelepanu.

Oli käes minu kord.

Oskan nüüd seda öelda, missugused tunded täitsid südant. Teadsin — need on mu viimsed sammud. Viimset korda näen päikest, viimset korda tunnen tuult. Seal nad olid, enne mind tapetud. Nende kered olid üles kerkinud, nagu täispuhutud paunad. Oli nende hulgas neidki, kes visklesid jalgega ja tõmbasid harva parinal hinge.

Seal ootas mind kirvemees.

Äkitselt kuuldus metsa veerelt hüüd: «Halloo — pidage!»

Nägin. Väljus metsast noormees, suletutiga kübar peas. Tal oli püss käsivarrel.

Mees, kes oli juba tõstnud kirve mulle hoobi andmiseks, laskis selle langeda.

Mul käis südamest läbi lootusesäde. Kas mind päästetakse? Jään ma elama?

«Hei, hoidke kõrvale!»

Nägin — noormees laskus põlvili künka otsa.

Mind lasti vabaks.

Kas see poleks silmapilk, kus katsuksin end päästa. Võtsin hoogu, tahtsin põgeneda metsa poole.

Sain astuda vaevalt sammu kaks, kui käis äkitselt terav hoop mulle pähe. See lõi mind segaseks, riisus mu jõu ja ma langesin maha.

Kuulsin ma ka püssipauku — võib-olla, aga seda ma kindlasti ei tea.

HÄBITUNDMATU

1

Sillamäe pere teenijatüdruk Viiu jooksis kolmanda pulmapäeva hommikul rehealuse uksest välja õunapuuaeda.

Tüdruk istus hiljutisest tormist mahamurtud õunapuu tüvele. Oli varane hommik. Päike oli vaevalt tõusnud, ta kiired helkisid läbi puude noorte lehtede. Kogu aed elas: kuldnokad vilistasid oma puuride ees, põõsastes kädistasid leevikesed ja eemalt metsapardalt kuuldus vihmakassi meloodiline «piu liju». Kukk kõndis kanade karja ees mööda ulualust ja kutsus viimaseid agaralt, kui leidis lahtikraabitud mädanenud mullast liimuka.

Kogu pulmatalu uinus vaikuses.

Väsinuks olid jäänud nende liikmed ja rammaks suud, sest täna oli juba kolmas pulmapäev. Aga kas ei kuiganud hõisked kaks päeva üle küla. Veel eile õhtul hilja, poole ööni, kuuldus Sillamäe õuest lõõtspilli hääl. Kui tantsijad viimaks väsisid ja nende otsad leemetasid higist, siis algas ringmäng. Vanad mehed liikusid laisalt, hõiskasid tõstes õllekannu jõhkralt või vaidlesid oma jõu, heade hobuste ja salvedes oleva vilja rohkuse üle. Viimaks väsisid nemadki ja langesid ruumika talutoa põrandale laotud õlgedele. Sealsamas lamasid ka naised oma alusrõivastes. Nende särgidki olid eest lahti, tugevad rinnad vabalt välja vajunud, mida aeg-ajalt otsisid oma suudega nende kõrval magavad imejad lapsed. Ainult pika, toidujätistega kaetud pulmalaua ääres istus paar meest, kes vaidlesid nende asjade üle, millest neil enestelgi ei olnud segase peaga aimu.

Viiu toetas pea käe najale ja ta silmad vaatasid tühjusse. Olgugi et oli hommikune tuuleõhk vaikne, nii et ei jaksanud suure pärna otsas lapardama panna uhket pulmalippugi, kuid karge ja vilu oli ometi. Kuid ka see ei äratanud tüdrukut ta mõtetest, millesse oli vajunud nagu surnu. Ei püüdnud kinni ta kõrvad peoleo häält, sest oli midagi, mis kisendas ta rinnus hoopis valjemini.

Ta tundis kahetsust, mis segas end ahastusega. Aga ta ei saanud endale siiski teha etteheiteid. Otse värin läbistas ta keha, sest ikka ja uuesti kuulis ta Juhani sõnu: «Sa oled mulle kallis, sa oled kõige ilusam, ma võtan su omale naiseks. Usu ometi mind! Kui isa-ema ei tea kui kangesti seisavad sellele vastu, aga mina neist ei hooli, mina võtan sinu omale naiseks.» Ikka ligemale tungis noormees, ikka palavamaks küttis ta ihu soojus teda. Siis kadus ta mõistus ta käest, ta muutus kogu ihu ja hingega mingiks värisevaks ihuks, leek süttis ta sees põlema ja kirg tuli nii suure jõuga, et riisus igasuguse arusaamise. Alles pärast ärkas ta ja nüüd, vabanedes leegi kõrvetavast kuumusest, kargas üles, hüüdis noormehele: «Sa oled kurivaim!» ja jooksis uksest aeda.

See ilus noormees Juhan, kes oli Sillamäe peremehe ainuke poeg, oli teda juba ammugi kiusanud: «Viiu, sa oled ilusam kui ükski peretütar, Viiu, kui ilusad silmad on sul, kui kena ja magus on sinu hääl, Viiu, luba ma tulen ometi kord öösel sinu juurde aita.» Ta koputas sageligi ukse peale, aga neiu ei avanud. Oi, kuidas ta oleks üles karanud oma voodist ja ukse lahti teinud! Ta süda värises, hingel oli hirm. Kui siis viimaks Juhan ära läks, oli tal kahju. Ta surus oma näo padja vastu ja nuttis, aga tasa, nii et keegi seda ei kuulnud.

Pulma ajal hiilis Juhan paraja silmapilgu. Ta püüdis ennast peita, tegi endale aseme reialtse taha laosse, aga noormees otsis ta sealt üles. Mitmel korral võttis ta hoogu ülestõusmiseks, põgenemiseks, aga selle mõtte täideviimiseks ei ulatunud jõud.

Oli ju läbi elatud kaks pikka pulmapäeva, kus oli teenijal nii palju askeldamist, mis väsitas otse surmani.

«Aga ehk ta võtab minu tõesti ära,» tallas ta mõte ühel kohal. «Ehk ei hooli midagi sellest, mis vanemad ütlevad. Võtab minu omale naiseks. Aga ehk ei ole sellest ka midagi.»

Kuid rahutust ei suutnud ta eemaldada. Otse hirm oli, kui nüüd teised ärkavad ja talle otsa vaatavad. Kas nad siis näolt seda oskavad lugeda, mis öösel juhtus? Aga kui nad äkitselt teavad ja sellest isekeskis kõnelevad? Kui nüüd Juhan tuleb talle vastu, kuhu ta peab siis vaatama?

Perenaise hüüe äratas Viiu mõtetest. Ruttu kargas ta üles ja jooksis korraldama hommikusi talukoha talitusi. Perenaine oli väga lõbus ja arvas, ega nüüd suuremaid pulmi küll Viluvere vallas enne ole olnud. Mis meil siis ka hoida, ainuke tütar läheb mehele ja taevaisa on ikka igapäevast tööd õnnistanud. Aga suure koha hool ja mure jääb juba vanainimesele raskeks. Eks Juhan pea nüüd päris tõsiselt hakkama vaatama. Annaks aga armas issand, et ta saaks ka omale niisuguse tubli ja tööka naise. Oleks Viiu mõni peretütar, niisuguse minia võtaks ta küll kahe käega vastu.

Nõnda kõneles vana perenaine enesega rahul olles, aga teenija terav kõrv oskas sellest pooleldi kuuldud kõnest küllalt aru saada.

Varsti ilmusid mõned pulmalised õuele. Mehed tulid välja vesti väel, kuna õlepäid oli neil juustes ja riiete küljes. Nad haigutasid laisalt ja vaatasid vidus silmil päikese poole. Roidumus ja väsimus ei lahkunud kergesti kontidest, pea oli raske, nagu oleks temasse valatud tina, ja kurk oli kuiv ja kibe. Juba tulid lakast mõned nooremadki ja murretest kuuldus juba naer, kilkamine ja sumin.

Algas kolmas pulmapäev.

Oi, enne peab võtma tublisti hoogu, kui suudetakse peletada roidumus kogu pulmaperest, ja siis pääseb uue jõuga lahti hõiskamine, jooksu- ja tantsumüdin ja Arnika Pärt hakkab väsimatult laulma oma lõpmatuid auklaule.

Viiu ei suutnud jääda, sest ta eest oli, nagu oleks iga möödamineja teda nähes hüüdnud: «Noh, seda poleks sinust ometi uskunud, tüdruk!»

Ta läks toa lakka õlevirna peale. Kui perenaine teda pärast päris, arvati: «Küllap jooksis teine korraks tädi poole.»

2

Olete seda küllaltki näinud, kuidas leek esimese ägedusega suure lusti ja lõbuga sööb kase koort. Aga kui see otsas, siis jääb leek küll tasasemaks, ta heledus muutub tuhmiks, aga ega ta sellepärast kustu.

Õhtupoolikul ilmus Viiu tähelepanematult redust. Ta ei läinud nooremate hulka. Näis, et tal selleks pole aegagi, sest ootasid suure koha õhtused talitused.

«Sa, hea laps, käisid täna vist tädi pool,» kõneles talle perenaine. «Oleksid võinud mulle ometi nimetada. Oleksin sulle annud tüki saia kaasa. Meil jääb teda vist üle, sest tegime ikka küll liiga palju.»

Aga hoopis kõrvale ei saanud temagi hoida. Need olid ju nii heasüdamelised tüdrukud.

«Tule ometi ka meie hulka mängima! Eks sul ole nüüd aega».

Nad haarasid ta käest kinni ja tõmbasid ringi sisse. Heledad hääled kostsid vaiksel õhtul küll kaugele, võibolla üle versta maa. Himukalt vaatasid noored tüdrukud ringi sees olevat käharpeaga poissi. See oli lükanud mütsi kukla, tõstis jalga kõrgele ja piilus silmiga. Tüdrukute hinged olid elevil, oodates, keda ta ometi tabab. Igaüks tõstis oma häält, tahtes olla üle teistest. Õnnelik ja uhke oli see, kelle järele sirutas noormees käed, võttes tüdruku ümbert kinni ja keerutades teda oma tugevate kätega, nagu oleksid ta käsivarred tõstnud inimese õhku.

Viiul oli ükskõik, kelle käes oli tema käsi, ja ta ei tundnud mitte, et ta veri oleks soontes kordagi tuksatanud. Ta hoidis pilgud maas, sest ta kartis, et tema silmad võivad Juhani omadega kokku puutuda. Juhani ringis olles tõusis Viiul otse külm higi otsale. Tal oli hirm, kui nüüd Juhan äkitselt tema tõmbab ringi. Aga see ei teinud seda, võttes pruunide lokkidega uhke Antsu Mari, ja tantsis sellega kergesti, vallatades. Nüüd tundis Viiu

oma südames tõusvat kadeduse hoogu, mis segunes vihaga. Tal oli kahju, et Juhan ei võtnud teda, ta eest oli, nagu oleks temal praegu tema käte vahel olemiseks õigus. See kadeduse hoog oli nii kõva, et ähvardas vägisi suruda pisarad silmi.

«Miks siis sina täna ei laula?» küsis Lepiku Elli, väike habras tütarlaps. Tal oli hea süda, olid nad ometi vanad tuttavad ja armastasid teineteist.

«Mul ei ole häält,» surus Viiu otse läbi pisarate.

«Mis sa räägid! Sinul on ju terves külas kõige ilusam hääl.»

Tundes, et ta enam ei suuda vastu pidada, tõmbas Viiu lahti oma käed. Ta ütles, et olevat midagi unustanud talitamata ja jooksis üle õue kopli poole.

Küllap tal oli seal korraldada vasikaid, kes magasid koplis kuuseokstest laotud hagerikus. Viiu jooksis hagerikust mööda kopli otsa. Seal kasvasid noored kuused, sirged kui kepid ja tihedad, nii et neist ilmaski ei jaksanud läbi tungida päikesekiir. Ta roomas kuuskede alla, langes sinna maha kummuli ja nuttis, nuttis kõigest jõust.

Päike oli loojunud ja vilu, karge õhk heljus maapinnal. Linnud olid vaikinud ja pulmamajast kostsid ainult üksikud hääled. Siin ja seal kõndisid noored, jäid vahel kusagil tänava aial kasvava jämeda remmelga varjul seisatama ja suudlesid kirglikult. Ülevalt metsaladvult paistis suur helekollane kuuratas ja tekitas maa peale varju sambaid.

Viiu läks jälle lattu, sinnasamasse, kus ta magas läinud ööl. Iga vähema väljastpoolt kuulduva krabina juures ähvardas ta süda seisma jätta tuksumise. Kui ta nüüd jälle tuleb, mis ta ütleb talle. Kas sunnib ta teda ära minema või jätab siia? Oh jumal, ta ei tea tõesti, mida peab tegema. Miks ei võtnud ta teda siis ringmängusse, aga võttis selle teise? Aga tema poleks ju ometi heameelega läinudki, eks ta tundnud selle eest otse hirmu. Aga ometi, armukadedus näris, salvas valjusti südames. Ta on esiteks ta vastu külm, miks ta siis nii tegi. Aga kui ta jälle ütleb: ma armastan sind, ma võtan su omale naiseks, kui ta surub tema oma tugevate kätega vastu rindu, teda otse metsikult suudleb, olgugi

et ta püüab panna vastu. Siis, siis ta ei suuda. Aga sealsamas tundis ta, kuidas see paljas mõte teda erutas, otse värisema pani. See polnud ometi vastik, kuidas ta siis põles, leegitses. Ta puges kaugemale lao tagumise seina vastu. Las ta tuleb ja otsib teda, hüüab ta nime tasase, allasurutud häälega. Tuleb edasi, katsub teda käega ja viimaks paneb oma käe ta peale, võib-olla otse rinna peale.

Kuuldusid hääled, jutukõmin, vist isegi tagasihoitud naer. Aga need kõik kadusid ja Viiut ümbritses vaikus.

Ta ei tulegi?

Võib-olla istub veel toas teiste meeste seltsis. Nad jutustavad. Ega tule niipea undki, sest noored magasid hommikul kaua. Aga miks ta siis viibib eemal, miks ta ei rutta siia? Miks ta ei tule vaatamagi, kas tema on jälle sealsamas, kus mineval ööl?

Aga ta ei tulegi. Milleks ka tulla. Tema sai ju selle, mis ta ammugi püüdis. Need sõnad olid kõik vale. Ainult selleks ta kõneles, et tema teda usuks. Mõistagi, et ta teda ei võta. Tema, Sillamäe, selle suure koha peremehe ainuke poeg. Kus seda nüüd on ette tulnud, et kositakse vaene teenijatüdruk. Eks oleks see ometi suur rumalus, kui ta võib saada kõige rikkama peretütre. See tuleb ometi täidetud kastidega ja kohvritega, toob veel kaasa hobuse, härja ja lehma. Kõik kõnelevad ja imestavad seda suurt kaasavara. Sa ootad teda siin laos, aga ega ta ometi tule. Ta ei mõtlegi täna enam sinu peale. Ta läks ammugi aida lakka, kus on tore ja hästi lõhnav aasahein. Seal on tüdrukutele tehtud head asemed: linad all ja triibulised tekid peal. Sinna ta läks ja hiiliski Antsu Mari kõrvale. Nad suudlevad tuliselt ja mõlemad põlevad kirgede leekides. Ega ta muidu haaranud seda toredat ja uhket tüdrukut ringi sisse. Kelle eest see küll võiski jääda saladuseks! Eks näinud siis seda, kuidas nad õnnel naeratasid ja kuidas ta haaras käega ümber Mari piha, nii et sõrmede otsad ulatusid rinnuni. Oli ju Mari pruuttüdrukuks ja ta istus ometi Juhani kõrval vankril. Mari pani Juhanile rinda ka roosi ja siidpaela.

Muidugi lamab ta nüüd selle tüdruku kõrval ja sosistab talle kuuma hingeõhuga kõrvu armusõnu, ilusamaidki, õrnemaidki, kui ta huuled ütlesid eile öösi. Ega

see tüdruk keelagi, ta laseb teda leida oma huuled ja nad joovad mõlemad piirita januga, januga, mis ei lõpegi. Viiu surus oma käed rusikasse. Meeletu viha haaras kogu ta südame. Niisugune kelm, petis, oleks ta ometi teda sundinud mineval ööl ära minema. Miks ei kisendanud ta, nii et seda oleks kuuldud? Küllap ta siis oleks põgenenud ülepeakaela.

Und ei tulnud. Vahel arvas kuulvat samme. Ta hoidis hinge kinni. Aga varsti jäi kogu ümbrus uuesti vaikseks, ainult kostis ta kätte oma südame tuksumine.

Kui pikukene ongi see kevadine ööl Juba tegid häält aias esimesed linnud, kes ärkavad, kui alles päike uinub. Nad näevad loitvat idakaart ja see sunnib nad häälitsema. Ka õuest, karjaaiast kuuldusid kellade kõlksutused. Küllap tõusis üles hoolas kellaga lehm ja hakkas ootama täis udaral lüpsjat.

Ka kuuldi kukk olevat väljas oma kanakarjaga, sest eks see olnudki tema hääl, mis kutsus nii agaralt.

Nüüd tungisid ka esimesed silmipimestavalt heledad kiired läbi lao harvade seinte pragude ja muutsid rukkisasid kullaks.

Algas uus päev.

3

Pulmade möödudes võidi Sillamäel hinge tõmmata tagasi. Kui palju vaeva ja aega nõudis selle kõige kordaseadmine, mis suured pidupäevad olid heitnud roopast välja. Tõsta ja talita, aga ikka ei saa talule ta õiget endist nägu. Taevas teab, kuhu oli kantud see ja teine, mida ometi majatalituses nüüd läks kibedasti vaja.

Suurte hõisete ja ihkumiste kadudes tundus kogu talu tühjana ja nagu mahajäetuna. Inimesi oli hõredalt, nii et nad ei puutunud palju vastamisi, pealegi oli ju üks perekonnaliige, pere ainuke tütar, nüüd ära. Ennemalt koondus ju tema ümber suurem hulk perenaise tähelepanust. Inimesed tundsid, et midagi oli kadunud, käisid vaikides, võib-olla tusaseltki.

Viiul oli muidugi oma igapäevane töö. Kui südametunnistus teda tuli vahetevahel piinama, siis sööstis ta otse vihaga töö kallale ja see oli tõepoolest talle ustavamaks seltsiliseks. Kui õhtul käsivarred olid rammad ja

väsimusest värisevad, nii et lusikas kõikus suu juurde tõstes, siis ei lasknud uni end kaua oodata.

Olgugi ühes peres, aga Juhaniga nad nelja silma all kokku ei puutunud. Kuigi see oli vahel möödapääsematu, siis vältas see ometi nii lühikest aega, et nad veel ei suutnud pääseda jutlemisse. Aga neil oli ometi midagi mõlemail hinge peal, mis sealt tikkus välja, mida nad aga visalt hoidsid kinni. Kui nad läksid lahku, siis oli hoopis kergem.

Aga ometi ei pääsenud Viiu mõtete käest hoopis vabaks. Need tulid ja kuidagi ei saanud neid tõrjuda tagasi. Pisar veeres äkitselt põsele, mille ta muidugi sealt ära pühkis. Niisugusel korral ei tahtnud kuidagi sisse minna söök ja suutäis käis kaua suus ringi.

Kuna ta endistel suvedel heameelega osa võttis küla nooremate kilamisest kadakalisel kõva pinnaga vainumurul, ei läinud ta tänavu mitte sinna. Seal tulid nad laupäeva- ja pühapäevaõhtuti kokku, mängisid, tantsisid, kilasid ja kilkasid niisama. Kui jõudis kätte öö ja langes maapinnale udu nagu suitsukangas, läksid poisid-tüdrukud salkades laiali, harmoonikat kääksutades ja sageli lauldes tuttavaid viisikesi, mis neile oli õpetatud külakoolis. Selle järele otsisid poisid üles need lakaaugud, kus olid redelid all, ja need aidauksed, mis avati koputamise peale. Mitmel oligi päike juba tõusnud, kui nad jõudsid järgmisel hommikul koju ja ühtede silmadega tegid nad kogu päeva tööd.

Ei teatudki, kus Viiu tänavu suvel magab, ja seda ei olnud ta kellelegi öelnud. Nad olid isegi otsinud ta magamisaset, aga midagi ei juhtunud neile kätte. Taevas teab, kuhu urkasse ta on pugenud ja kus sa teda leiad, sest ega ikka tikutulega või kolada mööda suure talu lakka.

«Mis sul on,» küsis kord ta käest Aidaku Mari, «sa ei too mitte jalgagi vainule?»

«Ma ei taha.»

«Ei taha? Miks? Kas keegi käib su juures magamas? Kas ta võtab sind omale?»

«Mis sa sellest pärid?»

«Eks ma ole ka uudishimuline. Kõnelesid sinust eilegi. Küllap Viiul on keegi, kellele ta ennast hoiab. Kuid vai-

nule võiks ikkagi tulla. Sa võiksid mulle öelda. Kas ma tunnen teda?»

«Ei ma tea kedagi. Kui nemad teavad, mis siis minult küsid.»

Lahkudes imestas Mari. Nii lahke ja hea kui Viiu enne oli, nüüd ei tunne teda enam ära. Toredaks ja tõhekaks on läinud. Eks siis näe, kes see isand on, kes talle järele sõidab.

Veel rohkem hoidis Viiu sellest kõnelusest saati tuttavatega kokkupuutumisest kõrvale.

Peremees-perenaine olid temaga väga rahul. Imelik on see inimeselaps. Mine siis kasvata teda. Kui ta tahab minna ulakaks ning ülekäte, ega sa hoia teda kuidagi. Aga siin ta on, vaeste vanemate laps, kes teda on koolitanud ning õpetanud, aga näe, kui kenad kombed. Eks ta lähe karga ja hulla teistega ka ühes. Aga ei.

Kui Viiu oli üksi oma asemel, siis lõi vahel helkima ka lootuse täht. Talle tulid meelde Juhani sõnad: «Usu mind, ma võtan sinu omale.» Aga pea surid need pisikesed lootused ja ta sai aru, et need sõnad sosistati talle kuuma hingeõhuga ainult selleks kõrva, et teda omandada ainult sellel silmapilgul. Ta püüdis ennast esiotsa tröösti da: võib olla ei ole sellel ometi mingit tagajärge, ta palus isegi argselt, poolsalaja jumalat, et see ei laseks mitte midagi tulla, ja siis oli hingel nagu kergem. Kui kõik nii jääks, siis oleks see ainult nende kahe teada. Mis seal siis on, või tema nüüd üksi nõnda. Kas ei tee paljud tüdrukud ise lahti suveööl aida ust ja kas ei ava nii mitmedki koputamise peale akent.

Nädalate, kuude möödudes hakkas ta midagi aimama, mis tõrjus une kogu ööks ta silmilt, olgugi et ta oli puruväsinud. Tema polnud mitte niisugune kui endistel aastatel. Äkitselt tundis, kuidas ta süda läks pahaks ja ta pidi ülepea ruttama töö juurest, et mitte äratada teiste tähelepanu.

Rukkilõikuse lõppedes sõitis väimees ühel pühapäevaõhtul peretütrest noorikuga Sillamäele. Isa-ema ruttasid noorpaarile vastu. Noorik hüppas kergesti vankrilt maha, teretas oma vanemaid, õnnelik naeratus lehvis näol.

«Kuule, Viiu!» hüüdis perenaine, «tule, tõsta tekid vankrilt ära!»

Teenija ruttas kohale.

«Ah sina, Viiu!» kõneles noorik rõõmsalt. «Sa ikka alles tüdruk. Noh, millal pulmad teed? Muidugi kutsud ka mind pulma. Aga taevake, kui veretuks oled jäänud! Mis sul on, oled haige?»

«Ei.»

«Ma poleks sind õieti tunnudki. Mullu olid nii kenad punased paled ja nüüd mitte veretilkagi.»

«Ei, me pole seda tähelegi pannud,» tähendas ema.

«Mis siin nüüd tähele panna, seda näeb ju igaüks.»

Viiu kahmas tekid kaenla ja jooksis ära.

«Tal peab olema ometi mingi viga,» jutustas tütar. «Kas ta siis midagi ei ole kaevanud?»

«Ega tal ole viga midagi,» tähendas isa. «Eks see talutöö ole. Tänavu niisugused ilmad, üks töö teise otsas. Eks ole aega sügise poole jälle kosuda.»

«Ta on ju niisugune inimene, töö kallal teine kinni kui hull. Ega käi ka kusagil,» rääkis ema. «Ma olen ikka mõelnud, kui Juhan saaks niisuguse naise, mis siis oleks viga. Aga ta on ju nii vaene...»

«Ää nüüd aja niisugust juttu,» katkestas tütar ema kõnelust. «Küllap ka Juhan leiab ja mis ta peabki olema niisugune töö ori. Mis sellel Antsu Maril siis viga, olla nii raske kohver, et kakski tugevat meest ei saada tuult alla.»

Peale jaani pikenevad ööd kiiresti. Niipea kui rukkipõlde katab kollane tüü ja odradki laotakse rõukudesse, omandab maailm äkitselt sügise näo. Juba otsitakse õhtul üles lamp ja süüdatakse põlema, et seega võita päevale jatku. Naispere leiab juba hoone sees ühte-teist tühist tööd.

Ka Sillamäel tõi peremees aiast suured tapukahlud, mille väätide küljest pere noppis tulevalgel suuri kollaseid vängelt lõhnavaid humalakäbisid. Igaüks haaras sülle pika väände, mille küljes olid nõres käbid, ja püüdis seda kiiresti nendest puhastada.

Viiu võttis sülle uhke tapuväände, mis oli raske rohkeist käbidest. Ta pidi kiljatama ja pilduski maha väände. Kas oli ta ühes väändega võtnud sülle elusa looma? Ta tundis oma üsas liigutamist. See oli tugev, nii tugev, et oleks pannud ta keha kõikuma.

Tuba lõi ta silme ees ringi käima, kõik kadus nagu halli uttu. Midagi nagu oleks ta kurgu kinni surunud, nii et otse püüdis lämbuda. Ta tõusis ruttu toolilt ja sammus uksest välja.

Õues karges õhtuses õhus lõi pea selgima. Ta ruttas kiirel sammul üle õue, astus üle koplimulgu. Siin ei näinud teda enam keegi. Nüüd jooksis ta, ruttas tihedate kuuskede alla, puges nagu haavatud metsloom redusse, langes kummuli niiskele mullale ja kisendas suure häälega. Kui ta siiamaale oli püüdnud end tröostida nõrkade lootustega, kui ta sellest oli leidnud rahugi, kui ta oli oma häda põhjusi otsinud raskest tööst saadud vigastustest, siis oli ometi nüüd kõik selge. Ta on raskejalgne, temal sünnib laps. Ta on siis äratõugatu, langeb rahva naeru ja irvituse alla, temaga kui värdjaga tüdrukuga ei tee muidugi keegi tegemist, pererahvas ei pea teda enam, sest ta on toonud häbi nende ausa maja peale. Teda kihutatakse ära, nagu oleks ta kärnane koer. Ka kirikus nimetatakse ta nime kogudusele nende hulgas, kes endi peale on tõmmanud jumala viha.

4

Viiu toast minnes jäi perenaine mõttes vaatama. Mis sellel tüdrukul siis õige on? Kuhu jooksis ta nüüd ülepeakaela? Ega tal olnud praegu kuhugi asja.

Peremehe juurde astudes kõneles ta:

«Ei tea, mis Viiul õige on? Nii imelik teine. Jooksis praegu välja, ei lausunud sõnagi. Mu eest oli, nagu oleks tahtnud kukkudagi.»

Peremees vaatas perenaisele otsa, lõi piibu vastu tooli äärt tubakast tühjaks.

«Ma olen ka tähele pannud. Lõpeb teine nii näost ära. Enne oli priske tüdruk, nüüd nagu tohi.»

«Ei tea, ehk on südame alt ära venitanud,» arvas perenaine. «Aga kaevanud ei ole ta küll ilmaski. Noor tüdruk, ei julge ehk.»

«Kus ta nüüd venitas. Ega ta esimest päeva ole töö kallal. Eks sa küsi ta käest. Keetke arnikaid, need pidada aitama.»

Varsti päriski perenaine Viiult, kas tal on mingi häda. Eks ta ütelgu siis. Võiks ju keeta arnikaid, need aidata. Võiks ka tuua apteegist venitseõli, seda tilkadega sisse võtta. Nüüd lõpevad suvised tööd, eks anna nüüd järele.

Viiu ütles, et tal ei ole mingit viga. Ometi hoidis ta ennast nüüd kõigest väest, püüdes näidata teistele isegi naerust nägu, püüdes helisevalt naerdagi, sest ta kartis igal silmapilgul perenaise ütlust: «Kuule, tüdruk, pole sul mingit venitamise viga, sinuga pole asjad korras.»

Aga nad ometi veel ei märganud.

Iga silmapilk, kui võis vabaneda teiste pilkudest, kulus Viiul enesekorraldamiseks, et oma keha väljapaistvust varjata. Ta nööris end niivõrd tugevasti, et see ähvardas teda panna minestusse ja sünnitas talle töö juures suurt piina. Aga ikka oli see ta eest vähe ja ta valmistas uusi abinõusid, kuidas enese päev-päevalt jämedamaks paisuvat keha tõmmata kokku.

Ja ikkagi nad veel ei märganud.

Täna oli pühapäev ja tal oli rohkem vabu silmapilke, ka niisuguseid, kus ei olnud karta alaliselt teiste pilke. Perevanemad sõitsid juba hommikul väimehe poole ja Juhan oli läbi päeva kodunt kadunud. Nüüd võis ta kord ometi liikuda, ilma et oleks vaja olnud kinni nöörida, mis viimasel ajal sünnitas lõpmata piina. Olles üksi ja ikka tulles mõtetega oma edaspidisele elule, muutus see ta eest igal hetkel hirmsamaks. Ei paistnud sealt ühtegi lootusekiirt, mille varal oleks võinud näha elamise võimalust. Kogu ta elu on puruks tallatud, tema on korralikkude inimeste hulgast välja heidetud, on muutunud kõikide irvituse ja naeru aluseks ja kellelgi pole põhjust tema kohta avaldada kaastundmust. Mis ongi väärt niisugune elu. Kas poleks hoopis parem, kui sellele teha lõpp?

See mõte tuli viimasel ajal nii sageli, sest tundis ta seda küllalt, kuidas kogu see kannatus kippus talle käima üle jõu. Kuid ta peletas ikkagi hirmudes selle mõtte enesest eemale, sest siis peab ometi minema igavesti hukka ja pärima kõiki neid piinu, mis talle on tehtud teatavaks nii kirikus, koolis kui ka usklikkude ja jumalakartlikkude perevanemate poolt.

Viiu vaatas, kuidas vasikad üksteise võidu jõid nende

ette pandud kapast jahujooki. Juba olid löönud kolletama kase lehed ja nüüd särasid need õhtuse hilissügise päikese valguses nagu kuldlitrid puude ladvus. Õhk oli puude varjul viluvõitu, maa hingas üles niiskeid mullalõhnu. Tundus sügise lähenemist. Kopli tagant vainult kuuldus jälle hääl, kostis isegi küllalt selgesti noorte kilamine. Ilusat õhtut kasutasid nemad täielikult, sest ega neid enam ole oodata kuigi palju.

Kuidas tema nüüd kõigest sellest on kistud eemale, kuidas ei tohi tema sinna näidata on nägu, hoidku alati eemale, käigu redusid mööda, nagu mõni suur kurjategija.

Ta pahvatas nutma, ei suutnud ta võitu saada pisaratest, mis nüüd voolasid nii hoogsalt, nagu oleksid ta silmad allikad, millel põhja ei ole.

Teda äratas nagu unest keegi, kes hüppas üle aia ja langes raskelt maa peale.

See oli Juhan.

Noormees nurus rõõmsas meeles mingit viisi, ei pannud neiut enne tähelegi, kui nad seisid vastamisi. Muidugi ei olnud see järsk kokkusaamine kummalegi meelt mööda, aga nüüd oli see paratamatu, ja mingi võim pidurdas noormehe sammu, nii et ta ei saanud astuda edasi.

«Mis sa siin nutad,» ütles Juhan.

Viiu ei lausunud sõnagi, lõi vaate maha ja tõrjus aplaid vasikaid kapa kallalt.

Juhan läks julgemaks.

«Sa üksi siin ja nutad. Miks ei lähe sa vainule teiste hulka? Tulin praegu sealt. Seal on nii lõbus. Nad küsisidki minult, miks sa ei tule.»

Ikka ei lausunud Viiu sõnagi. Ta pilk otsis ümber, nagu oleks ta hälbinud. Ta ei leidnud ühtegi sõna, mis ütelda sellele inimesele.

Juhan oleks võinud nüüd ära minna, aga ta ei läinud. Ta sees tõusis äkitselt hooga elusse niisugune tunne, mis teda võimsalt kinni hoidis. Ja ilma et oleks isegi mõtelnud, päris ta edasi;

«Mis sul siis on? Emagi ütleb, et oled näost ära lõppenud. Miks sa ei kõnele? Kui oled haiglane, eks võiks otsida selle vastu rohtu.»

Ta hääl oli inimese hääle sarnane, kes teise hädast väga osavõtlik.

«Ei aita mu häda vastu mingi abi,» surus tüdruk läbi pisarate.

«Mis see siis on?»

See ärritas.

«Kuidas? Sina küsid seda minult. Kas sina ei tea siis, mis minul on?»

Noormees aimas seda ammugi. Tal poleks vaja olnud midagi pärida. Aga mõnikord on inimene niisugune imelik, et ta soovib saada isegi piitsahoope. Juhan pistis käe tasku, otsis sealt kaera- ja herneteri ja hakkas neid südilt närima.

«Kuidas mina seda võin siis teada,» aga ta teadis ise, et ta nüüd lausa valetas. «Seda ma näen, et sa kordagi ei lähe vainule, aga seda näevad ju ka teised. Kust mina siis võin rohkem teada.»

«Mis õigus minul vainule on minna?»

«Mis õigus? Eks seesama, mis teistelgi. Kes siis sinu õiguse ära võttis?»

«Sina võtsid. Ega mina ole enam niisugune kui teised. Sina petsid mind.»

Need viimased sõnad puhusid heledasti põlema noormehe südames süütundmise leegi. Oli see ennemaltki immitsenud, aga Juhan mattis teda agarasti tuha alla. Neiu sõnad olid elavaks tuule-iilinguks. Ta ei julgenud vaadata neiu otsa, näppis enese teadmata agaralt aiahirre pealt samblatorte.

«Ma ei teadnud seda,» kogeles ta kõikuval toonil, «ei teadnud mina seda arvatagi, et sinul niisugune viga on. Kuule, sa teed nalja. Eks?»

Ta katsus oma huultele tuua isegi muiet.

Kuuldus vastuseks ainult sügav ohe. Neiu pööras ära näo. Võis ju kergesti näha, et ta ei suuda tagasi hoida nuttu. Õlad tõmblesid.

Ei olnud suutnud noormeeski summutada oma südametunnistust. Nüüd ärkas see hoopis hooga. Nii maha murtud oli see tüdruk seal, kelle järele ta kord kire meelihalvava jõuga põles. Tõusis kaastundmuski. Tema ju oli see, kes tema elu murdis puruks, ära tallas,

nii et ta nüüd seda inetut elu peab kandma kõige suurema raskusega.

«Kui see olekski nii,» kõneles Juhan, «kuidas see on siis, et ma sind petan? Ma pole ju sulle midagi kõnelnud.»

«Sa ju ütlesid, et mind omale võtad.»

«Aga ega ma ole seda ütelnud, et sind ei võta.»

See oli vale ja Juhan tundis, et ta nüüd valetab meelega. Aga ei olnud ometi pääsemist ja ta pidi ennast katsuma hädast aidata.

Viiu lõi vaate ta poole, sest ta hinge läbistas äkitselt nõrk lootusekiir. Varsti ütles talle mõistus, et seegi ei ole tõsi, et see inimene seda ometi ei mõtle.

«Mis su vanemad ütleksid?»

See ajas noormehele otse hirmu peale. Seda oli ta ennemaltki kartnud. Kuigi ta seda kõneleks, oli ta eneses mitmel puhul arutanud, siis ei jää mul muud nõu, kui pean ajama tagasi. Kuidas ja millega võib ta seda tõendada. Nagu näha, oli sellel tüdrukul see väga hästi teada. Miks ei pidanud ka olema. Eks olnud ometi Sillamäe pererahvas jumalakartlik ja tuntud oma ausate eluviiside poolest. Kirikuõpetaja, vana hallpea Dörne, pidas neist suuresti lugu, sest ei olnud teada kogu nende elu jooksul ühtegi väärsammu, mida oleks võinud ette heita. Mis ütlevad isa-ema, kui see lugu saaks täna teatavaks? Kas sellest ei saaks küllalt teistele irvitamiseks mitmeks aastaks. See oleks täielik must märk ausa perekonna puhta elu küljes, mida sealt ei suudeta kuidagi ära pühkida.

«Kuule, Viiu, ega sa seda ometi kõnele?»

Rohkem oli selles hääles nüüd palvet kui küsimist.

Neiu ei lausunud sõnagi.

«Kui sa seda räägiksid, tead, mis siis tuleb,» kõneles Juhan. «Võib-olla kihutavad vanemad minu uksest välja. Annaksid viimaks kohagi õele. Aga tead, kui koha oma kätte saan, siis võtan sinu ikkagi omale.»

Neiu sai aru, et ta nüüd edasi valetab. Ei see mees sind ilmaski võta. Temal on praegu kõige tähtsam, kuidas ise hädast pääseda. Ta pettis. Kas poleks ta seda väärt, et kätte tasuda? Aga mis sellest? Kes saaks selle läbi kasu? Veel rohkem satuks ta ilma suhu. Võib-olla

leidukski neid, kes ütleksid: «Juhan on süüdi. Meelitas. Kus temagi võis teada, et niisuguste vanemate laps säärane kelm.» Aga mis kasu tema sellest saaks? Tema jääb ikkagi värdja emaks.

Aga alatuks muutus see inimene tema eest. Midagi ühist ei olnud sellel mehel sellega, kes oma tulise hingeõhuga tegi kord teda joobnuks, keda ta ihaldas oma voodil ja kelle kuju liikus ka unenäos tema silmade ees. See seal oli armetult vilets, kes valetas ja kes teda otse palus, et saaks aga päästa oma nahka. Ta heitis Juhani poole pilgu. See oli põlgustavaldav, ja tundis isegi noormees, et see pilk paiskab tema eemale.

«Ära halise,» ütles Viiu külmalt, võib-olla isegi pilkavalt. «Ei ma ütle kedagi. Eks see ole minu oma süü, kes käskis minul uskuda sinu juttu ja olla niisugune. Mis sa siis siin vaatad, juhtub keegi nägema, siis räägivad jälle.»

«Ah sa ajad mind ära?»

«Mis mina sinust ajan, aga ega sul ole siia asja. Seal oleks sul vahest hoopis lõbusam.»

Viiu näitas käega sinnapoole, kust tuul kandis harmoonika hääle.

Sellele toonile ei julgenud Juhan vastu kõnelda. Mida kaugemale ta jõudis tüdruku lähedusest, seda kergemini tõusis jalakand.

«See ei kõnele sõnagi,» rääkis ta eneses, «selles olen kindel. Tema ei räägi.»

Ja üle hulga aja tundis ta mõnusat, rõõmsat meeleolu.

Veeres südamelt raske kivi.

5

Viiu märkas perenaise kahtlevaid, küsivaid pilke. Rohkem puges ta veel redusse, rohkem nägi ta enese kallal vaeva, aga kõigest hoolimata täienes ta iga päevaga, enese arvates iga silmapilguga. Perenaisel käis otse värin läbi ihu. Kas see ometi on võimalik? Niisugusest tüdrukust kui Viiu ei võiks seda uskuda. Aga ega see ikka muud ole: näost muutub päev-päevalt veretumaks,

näole tõusevad pruunid plekid, aga keha täieneb. Mis see muud veel peaks olema. Mitu korda kipitas ta keelel, aga hoidis ikka sõnad tagasi. Nii hull oli teha seesugusest asjast juttu — mitte kuidagi ei oska alatagi.

«Kuule, meie Viiu on nii otsas näost,» ütles ta kord peremehele.

«Eks keetke siis arnikaid!»

«Ma arvan, mis need nüüd aitavad. Ta saab vist lapse. Nii sedamoodi.»

«Mis?»

See lühike sõna ütles paljugi. Tule jumal appi, see oleks ometi suur teotus. Niisugust lugu pole Sillamäel eluilmas ette tulnud. Ega ole siin olnud üks või kaks peretütart, ja teenijad — kes suudaks neid kokku lugeda. Aga siin majas on alati valitsenud karske, kristlik vaim. Kas pole tema alati mõelnud, et Viiu on karske tüdruk. Lausus ju naljatades kord perenainegi, et ta võtaks niisuguse tüdruku üsna miniakski.

«Sina nüüd,» tähendas peremees. «Küllap on venitanud. Tänavu oli niisugune raske hein. Noore tüdruku asi, ei julge kaevata.»

«Ei see ole küll nõnda ühtigi,» kõneles perenaine. «Oleks teisel üsna hästi märgatagi. Aga need tüdrukud on imekanged varjama. Eks vanakuri ise tee, et teiste inimeste silmad ei näe.»

«Sina nüüd kohe. Teine veidi haigetanud ja kohe niisugune arvamine. Küsi järele, küllap siis kuuled.»

Peremees püüdis selle arvamisega eemale peletada seda nähtust, mis nüüd korraga tõusis ta silmade ette. Vaata Sillamäe rahvast, kuidas seal elatakse karskelt ja jumalakartlikult. Aga näete nüüd!

Võib-olla ongi vana peremehe oma, aga kui mitte tema, siis poja jagu. Mine pane nüüd kinni ilmarahva suu ja päri, kes kõneles seda kõige enne. Jutt veereb ringi ja korjab nagu lumepall siit ja sealt aia äärest ikka rohkem haisevat saasta külge. Ja peremehe silmad nagu oleksid hakanud äkitselt seletama. Mida ta enne ei näinud, seda nägi ta nüüd. Ta pidi lausuma, et perenaise arvamine on õige. Kuidas ometi tüdrukutel pole häbitundmist põrmugi, muudkui poiste jalus. Kes teab, missuguse hulguse oma see võib olla.

Perenaine ei suutnud seda pidada oma südame taga. Juhtudes kord olema kahekesi Viiuga, algas ta võimalikult mahedalt, emalikult:

«Kuule, Viiu, mis sul ometi on? Sa ei joonud arnikaid?»

Tüdruk ei lausunud sõnagi.

«Kuule, Viiu, sinuga pole õiged järjed. Sa oled vist rase.»

Nüüd oli see ometi kord väljas.

See oli nüüd esimene kord, kus tüdruk kuulis seda teise inimese suust, mida ta ise ammugi oli ütelnud endale. Ilma et isegi oleks tahtnud, eitas ta seda. Kuid sõna tuli niisuguse nõrga kindlusega, et seda võis küllaltki pidada jaatamiseks.

«Mis sa ajad tagasi! Kes seda nüüd aru ei saaks. Kas pole nüüd sul häbi, kuidas me pidasime sind ometi ausaks ja viisakaks tütarlapseks. Ja sa lased ennast nüüd mõnest nadikaelast ära rikkuda. Mõtle ometi, mis elu see sul siis ees.»

Viiu kannatas. Iga sõna oli ta südamele valusaks piitsahoobiks.

«Sa salgad minu, vanainimese eest. Eks ole ma seda juba ammugi märganud. Ei tahtnud sellest teha juttu, see on ju nii sant, niisugune häbiasi! Eks ütle siis, kes see oli.»

Viiu ei lausunud sõnagi. Kuidas tahtis suu kisendada sellele inimesele näkku oma petja nime, kuid ta suutis end hoida.

«Mis sa arvad sellest salgamisest saavat, välja tuleb ikkagi. Sul on vist häbi öelda ta nime. Teab, kes niisugune hukkaläinu oli. Ega üks mõistlikkude inimeste laps küll selle peale lähe.»

«See oli sinu poeg, kes mind pettis!» kisendas noore tüdruku hing, kuid ta suu jäi lukku. See ärritas tublisti perenaise uudishimu ja et sellest nüüd oli juba kord jutt käimas, siis oli seda isegi õige mõnus edasi heietada.

«Imelikud on nüüdse aja tüdrukud. Sa ei ütle ka minule midagi. Kas pole ma sind hoidnud alati kui oma last. Kas poleks see olnud palju kenam, kui oleksid tulnud ja mulle kõik üles rääkinud. Või oli sul nõu teda

hoopis panna mättasse. Eks ole seda küll olnud. Üks patt ajab teist taga, kui ei ole südames jumalakartust.»

Isegi käed pani perenaine risti ja ta rinnust kuuldus ohe. Ka teda rõhus see patune ilm.

Uksest astus peremees sisse. Ka tema kibeles kuulda seda juttu. Oleks küll hea, kui see jääks siia nelja seina vahele, aga see oli võimatu. Ometi peaks katsuma niikaugele, et jutu välja minnes Sillamäelt ta ei määriks ega mustaks seda ausat talu.

«Noh, mis te nii vakka,» lausus peremees muidugi jutu otsimiseks.

«Mis siin siis kõnelda. Võisid sinagi uskuda niisugust asja meie Viiust. Aga ise selle juures nii tõrges, et mulle, vanainimesele, sõna ei lausu. Teab, kuhu mõtleb sellega minna.»

«Kui see asi nüüd nõnda on,» ütles peremees ainiti Viiu otsa vaadates, «küll siis edaspidi näed. Õpetaja tahab lasta teha häbipingid, kuhu niisugused koguduse ette pannakse istuma. Neil inimestel ei ole ometi au ega häbi.»

Viiu ei suutnud panna vastu. Ta lõi kaks kätt silme ette ja hakkas nutma. See tuli nüüd äravõitmatu hooga, nii et see ähvardas ta keha visata kummuli.

«Mis see nutt nüüd aitabki,» tähendas peremees, pehmendades tooni. «Mis on olnud, see on olnud, ega seda saa teha teiseks. See on küll nüüdse aja inimeste juures: inimesi kardetakse, aga jumalat ei kardeta.»

«Ega see enam midagi aita,» kinnitas nüüd ka perenaine. Võib-olla vilksatasid talle meelde noorest põlvest silmapilgud, kus temalgi poleks langemine olnud kuigi kaugel, kui oleks teda tabanud paras juhus. «Eks see ole küll hirmus asi. Aga ehk on ta niisugune mees, kes võiks sind ära võtta. Teeksite pulmad, laps saaks ikkagi isa nime. Või oli niisugune, kes jätab lapse hoopis sinu rüppe, tee sa sellega, mis tahad.»

«Mis sa siis meile sellest kardad kõnelda,» tähendas peremees. «Ega õpetaja muidu vastu võtagi, pead ikka isa nime ütlema. Ma katsun sellest juba ennemalt nii kauta minnes teha juttu. Ehk annab siis veidi teine tagasi.»

Peremehe sõnadest kuuldus teatud uhkusetunne. Noh,

kui tema juba midagi kõneleb, sõna-poole kellegi eest kostab, sellel on mõju. Aga tema nõuab ka, et seda mõju osataks väärilisel hinnata. Ja see õnnetu seal, see peaks ometi niisuguse abipakkumise vastu võtma kahe käega.

Aga ka nüüd lükkas Viiu selle abipakkumise tagasi. Oi, niisugune tõrges loomus, poleks seda ennemalt uskunud. Noh, kui loodab oma jõuga valmis saada, kes siis seda abi läheb vägisi toppima kaela. Aga niisugune kangekaelsus — see vihastab ometi.

«Hea küll, mis meilgi seda teada tarvis,» ütles nüüd peremees üsna pahaselt. Ta kõneles nõnda, nagu see inimene, kes peseb puhtaks oma käed. «Kes teab, kes ümberhulkuja nadikael võis olla, ja nüüd ei julge sa nimetada ta nime. Häbitundmist polnud sul — kes aga tuleb. Niisuke on see nüüdne ilm.»

Pahase meelega läks peremees välja. Ukse viskas ta enese järel kinni kõvasti paukudes.

«Sina heldene aeg,» kõneles perenaine. «Näed nüüd ise, kuidas teda vihastasid. Küllap ta oleks läinud õpetaja juurde ja oleks teinud sellest asjast juttu. Sul oleks olnud ikka hoopis parem. Ta viib ju kirikhärrale alati värskeid kalu. Eks ma oleks ka prouale rääkinud nii ääri-veeri mööda. Ta on ju mu vastu alati nii lahke. Mineval pühal oli hulk aega köögis minu juures ja küsis, mis lapsed teevad ja kuidas elavad. Kui sa isale ei julgenud öelda, eks sa siis mulle ikka ütled.»

Kuidas küll niisugune kangekaelsus ärritas. Imelik tüdruk! Ta ei ütle — nagu saaks nüüd niisugust asja ilma eest varjata. Olekski parem, kui jutt nende enda poolt välja läheks, parem ehk seegi, kui Viiu koguni ära ajada. Küllap siis ilmarahvas näeks, ega Sillamäel niisugust asja sallita. Aga kuhu sa ta ajad vastu talve?

Kui peremees-perenaine Viiust ennemalt alati lugu pidasid, jahenes see nüüd. Enam-vähem jäi ta raiskuminek kõrvaliseks asjaks, aga see kangekaelsus, see tõrges olek. Tema ei tea midagi, mis tähendab niisugune jutt. Kus ta siis ise oli, kui see asi sündis. Ärgu ajagu niisugust lapsejuttu. Tarvis teine nii kätte võtta, et õige teab, vaata, kas siis ei tea. Ei läinud nüüd pererahval korrakski meelest, uudishimu pakitses alaliselt südamel. Kes pagan

see ometi võiks olla. Mõistatati, arvati, aga kellegi peale ei osatud seisma jääda. Ei olnud ilmaski märgata, et ta mõne külapoisiga oleks läbi käinud. Imelikud need vaeste inimeste lapsed. Pealtnäha üsna korralikud, aga sealsamas jäävad jalgu. Ei ole neil mingisugust autundmust. Sa taevane jumal, oleks niisugune lugu juhtunud praegu oma tütrega, kuhu oleksid siis silmad pannud.

Perenaise süda ei suutnud anda järele.

«Meie ees sa salgad, aga kui lähed õpetaja juurde, arvad, et ka tema nii jätab. Tema võtab välja. Peremees ütles juba: minema peaks sind ajama, sest kes see tahab siis võtta oma maja peale niisugust häbiasja. Häbi pole sul minule, vanale inimesele, ikka öelda otse suu sisse: «Mina ei tea.» Nagu poleks ma naisterahvas ja ei teaks niisuguseid asju. Kuhu sa tahad ta siis panna? Kas pole me sind pidanud nagu oma last, ja nüüd oled sa niisugune.»

Aga kõigest pealekäimisest hoolimata jäi Viiu suu lukku. Kus iganes võimalik, seal hoidis ta end kõrvale. Aga mis maksabki enam salata ja oma keha nöörimisega piinata. Teavad juba. Teadku, mis nad siis ikka võivad teha.

Julgemaks muutus meel ja ka süda lõi nagu kergemaks.

Muidugi saadi sellest ka külas teada ja see Viiu lapsesaamise lugu oli nüüd nagu värske kont, mida pureti küll keskpäeval, küll viimaseks magama minnes ja esimeseks üles tõustes.

6

Laupäevaõhtu. Oli ära käidud saunakord, kus ihu pandi õige kuumusest hõõguma. Seda parem oli nüüd soojaksköetud ruumikas kambris. Õues raksus vali külm ja kerge tuisuveeritis tõstis seda mõnususetunnet. Nii hea, ei tahaks küll praegu mingi hinna eest minna välja.

Peremees luges lauluraamatust homset evangeeliumi, kuna perenaine, Juhan, sulane ja karjapoiss, viimased istudes ukse kõrval, seda pealt kuulasid.

Laupäevaõhtu — armsamaist õhtuist kristlikus perekonnas. Ei ole mingit askeldamist, ei hoolitsemist. Töö-

riistad on pandud kõrvale, kogu majale on antud hoopis teine ilme. Juba teadmine, et homme hommikul võib õige kaua voodis lamada, aitab valmistada lõbusat meeleolu.

Viiu oli pimedas toas asemel. Teisel pool seina ääres laudadest kokkulöödud koikul magas peremehe poolkurti poissmehest vend.

Viiu ootas pikisilmi, millal pererahvas magama läheb. Karjapoiss ja sulane tulid ammugi kambrist tuppa, aga ega nemadki uinunud, aiva kigatsesid oma laial asemel õlgedes. Kambrist kostis jutupomin ja läbi ukseprao langes pikk valgusetriip üle toa kivipõranda.

Viiu sai aru, et tal on aeg käes. Valud, mis esiotsa harva tulid, läksid juba õige tihedaks ja vahel tulid nad nii jõuliselt, et neiu pidi kisendamise tagasisurumiseks võtma hammaste vahele villase teki serva. Valuhoog surus ta otsa ja ihu peale paksu külma higi korra.

Ometi oli hea, et teda praegu keegi ei näe. Otse hirmuga mõtles ta: oleks see olnud nüüd argipäeva õhtul, mil kõik pererahvas liikvel ja tegevuses ja mil perenaine üleval sageli üle poole öö. Praegu arvavad nad, et see häbitundmatu tüdruk rahulikult oma voodis lamab.

Oli ju mitu korda perenaine sedagi pärinud, millal ta arvab selle kätte jõudvat, kuid sellegi peale vastas Viiu, et ta seda ei tea. Niisugune tõrges ja kangekaelne meel kaotas juba igasuguse lugupidamise, koguni kaastundmuse. Isegi kirikuõpetaja kõneles peremehega selle asja üle, väga tõsiselt tähendades, et seda poleks uskunud, et tema majas võiks juhtuda niisugune asi. Seal anda tema ka pererahvale süüd, kes lasevad oma teenijad elada niisugust ulaelu. Eks pererahvas ole ka oma teenijate hingeelu eest vastutav, sest on nad ju nende hooleks antud.

Mis pidi peremehel olema öelda enese vabanduseks!

Ka õpetaja proua tegi sellest kord juttu ja perenaine kõneles sellest nii mitmelegi, kuidas ta pidanud otse maa alla vajuma häbi pärast: tema ei tea, kelle jagu. Nii vähe usaldust on teenijal tema vastu. Ometi on ta olnud Viiu vastu igapidi hea. Sa taeva jumal, mida pidi küll arvama õpetaja proua. Eks teenijad olid ju niisama kui lapsed, kes tulevad ahastuse korril ja pane-

vad pead perevanema rinnale ja ootavad sealt troosti. Aga tema ei tea seda, kelle jagu, ei tea sedagi, millal kätte jõuab. Niisugune kord valitseb Sillamäel teenijate ja perevanemate vahel.

Oi kui palju pahandust ja häbi on toonud see tüdruk!

Hea küll, kui jõuab niikaugele, et õpetaja ta enese juurde kutsub — eks näe, kas ütleb siis.

Viimaks rauges kambris jutupomin. Peremees pani raamatu kinni, võttis eest prillid, mis olid lõngaga kinni seotud pea taha, kustutati tuli ja heideti puhkama rahulikult täna õhtul eriti pehmeks kohendatud vooditesse.

Ka sulase ja karjapoisi kigatsemine oli vaikinud, peremehe vend norskas ja norises kõige jõuga.

Kogu Sillamäe talu magas.

Viiu viibis leekide käes.

Nüüd täitis ta südant äkitselt hirm. Kui see nüüd sünnib, siis hakkab ta karjuma. See hääl lõikab läbi talumaja. See heliseb, see on nii vali, et kõik ärkavad, kõik siia kokku jooksevad. Seal ta siis lamab, värdjas kõrval. Missuguste silmadega vaatab ta neile otsa!

«Ära siit!» sähvas ta peast läbi. «Mitte siin.»

Ta tõusis, kahmas ümber suurrätiku, ja ust tasa, ettevaatlikult avades astus õue.

Ukse vahel lõi talle vastu jääkülm vinge tuul, mis oli täis lumekibemeid ja nõelteravaid jääkilde. Lõpmata kõrgel taevalaotuses lendlesid kerged hallid pilved vahetevahel nõrgestades selget, külma kuuvalgust. Põldude tagant paistis mustav metsapiir. Tuher lumi oli kinni matnud jalgtee. Kuuldes ukse käimist, jooksis koer välja oma kongist ja jäi Viiu otsa vaatama. Vist oli temalgi külm ja küllap lootis korrakski tuppa laskmist, mida kujutas enesele ette õnnemaana. Nagu oleks kostnud metsateelt reejalase kriiksumine. Võib-olla vedas väsinud hobune kedagi purjus meest koju pikalt linnateelt.

Koer kargas püsti, liputas saba ja tõmbas pika sooja keelega hellasti üle tüdruku käe.

Ja eks sellest olnud küll. Mis ühe looma poolt rohkemgi võiks nõuda.

Viiu ei teadnud, kuhu minna, aga ta sisikonna põletav valu ajas teda taga. Ta jooksis üle õue ja jõudis vaheliku all oleva aida laka redeli juurde. Läks ruttu

seda mööda üles. Siin langes ta jõuetult heintele, ja siin ei suutnud ta ennast enam pidada, kisendas valju häälega, sest tal oli tunne, et ta keha kistakse lõhki. Nüüd ei lakanud valu, ta ulgus kui metsloom, hammustas oma käsivarde haava ja — kaotas meelemõistuse.

Viiu ärkas. Tal oli hirmus külm. Ei see olnudki külmus — teda põletati tulega. Ta ei jaksanud ennast liigutada. Ta mõistus selgis: talle sündis laps. Ta kobas kätega ja leidis midagi. Karjatades tõmbas ta tagasi oma käe. See oli tema laps. Kas ta oli veel elus? Võibolla jääkski elama, kui teda saaks aidata. Aga tema ei jaksanud. Ta kisendas, hüüdis appi. Miks nad ei tule ega päästa teda ja ta last. Ta ei häbene enam põrmugi. Aga keegi ei tulnud. Tuul riputas teda unkaaugust üle tuliteravate jääkildudega. Need lumekibemed langesid kui elavad sädemed.

Ta pingutas oma jõudu, kahmas selle tombu kaenla ja katsus teda mässida suurrätikusse. Midagi imelist, enne arusaamatut asus rinda. Ta surus selle tombu oma rinna vastu, puhus ta peale. Kas ta on surnud? Ei, ei, ei. Ta elab. Eks tundnud üsna selgesti: ta piuksus, häälitses, liigutas. Veel kõvemini pigistas ta selle vastu rindu. Kui mujalt sa sooja ei saa, siis ometi ema südamelt. Aga nüüd tundis ta, et tuleb uni. Ei olnudki enam külm. Kõik kadus käest ja ta hõljus kusagil udus. Midagi ei tundnud ta olevat enda käes. Oi kui magusasti ta vaikis, kogu ümbrus oli nagu helevalge, kuuldusid mingisugused hääled, hoopis kaugelt, kaugelt.

Ta ei mõtelnud nüüd mitte midagi.

Uinusid mõlemad.

Tuul pildus endist viisi unkaaugust sisse peenikest lund ja riputas lakas magajad üle valge jahukorraga. Esmalt sulasid nende nägudel lumekibemed ja moodustasid mööda palet alla valguvad veetiremekesed. Aga nüüd ei sulanud nad enam ja veetiremekesed külmusid läbipaistvaks jääks.

Kogu Sillamäe talu viibis rahulikus unes.

AHERVARE

Kolm kohta tean oma koduküla metsamail, mis äratavad öösiti mööda minnes üsna julgelgi mehel jubedusetunde.

Üks on Kirivere külasse viiva maantee ääres Harjukse männikus see paik, kus jämeda männi küljele on raiutud rist. Sealt leiti aasta viieteistkümne eest vana ungur Aleksei maanteekraavist surnult. Teine koht on Luha heinamaa väravas, kus kümnekonna aasta eest ühel sügisõhtul leidsid karjased Taebla kõrtsi Kaarli paksude oksadega kuuse otsas kõlkumas. Kolmas koht on vana Tiidu sauna ahervare Laipa heinamaa tee ääres, metsa põhjas Muuksa raba taga, versta viis külast eemal.

Paaris eelnimetatud kohas on nähtud mitmesuguseid viirastusi, mida nähes nii mõnedki rohkem ara verega inimesed on ehmatanud haigeks. Ja ega keegi või praegugi ütelda, et neist kohtadest öösi mööda minnes ei juhtu nägema kas möödalohisevat saadu, veerevat tulekera või kuulma mingisugust õudset huilgamist, mis ei ole inimese ega looma hääl. Ahervareme juures pole küll kuigi palju nähtud, või olgu siis ühel ööl, kus paar kalakaupmeest talvel mööda minnes oma silmaga näinud istumas halli habemega meest ahervareme ääres. Ükski harilik inimene see küll ei võinud olla. Küllap näitas end kord vana Tiit, sest ta hall habe ulatus ometi rinnuni.

Aga õudne on see koht ikkagi.

Ahervaremest mööda minnes tee on väga halb. Kuival ajal saab ikka kuidagi läbi, aga kui tulevad sügise-

sed sajud, siis upub seal porri niihästi hobune kui vanker. See on arusaadav. Harilik heinamaatee. Kes seda võtab vaevaks parandada. Kui nüüd mõni viskab sületäie kuuseoksi mudaauku, siis on see tema poolt juba nii suure vaeva nägemine ja heategu, et sellest jatkub kiitlemiseks hulgaks ajaks. Aga kauaks neist okstestki! Harilikult otsitakse mööda teeääri kõvemaid kohti, aga varsti pööratakse needki põhjatuks.

Harilikult jäädakse tagamailt heinamaalt tulekuga hiljaks. Ja nii see on ikka. Kui lagedal on veel valge ja eha värvib õhtukaare punaseks, siis kuuldub heinaliste laul. Aga jõutakse paksu Karumäe laande, kus mõlemal pool teed kasvavad kümnesüllased kuused, siis on seal öö. Vaikib laul ja igamees hoiab hoolsalt kinni redeli võllastest, sest muidu võib ühest august tõusev ja teise langev vanker seesistuja visata välja. Kui siis jõutakse vana Tiidu ahervareme juurde, siis tundub, nagu käiks vastu palet elumaja õhk, nagu tunneks nina suitsuhaisu, nagu oleks kusagil lähedal mõni elus hing. Aga see on niisama pettekujutus. Ei ole midagi sellesarnast, sest on sellest möödas juba aastat viisteist, kui kisti maha vana Tiidu saun. Äkitselt näed ometi: tee ääres seisavad kaks inimest, nad nagu liigutaksid, nagu noogutaksid päid. Tundub, nagu käiks mingisugune külm hoog inimesest läbi. Aga mis sa neist siis kardad? Ei ole siin inimhinge. Need on ainult kaks väravaposti, mis on veel jäänud siia vana Tiidu ajast.

Kui siis jõuad mööda ahervaremest, on nagu parem.

Kõige vanemad inimesed, nagu Tahumardi Joost ja Liivaku Madli, võivad aasta pealt teada, millal vana Tiit asus Laipa tee äärde Karumäe laane taha elama. Aga ega see aastaarv olegi nii tähtis, arvan, saab sellestki, kui ütlen, et sellest on nüüd möödas ligemale tubli meheiga. Ta palus mõisast endale tükikese maad, kuhu võiks hüti ehitada, ja sealt talle siis plats lubati. See oli lausa padrik ja oli neid, kes talle ütlesid: «Mis sa, hull, mässad! Sa seal nüüd elad! Hundid söövad su ära. Ennemalt kuluvad su käed otsast, kui sellest maast midagi saad.»

Aga Tiit läks laande.

Olles külast kaugel, ei nähtud seal ta tööd. Aga ei

suikunud korrakski suitsuhais ja hommiku hämarikust õhtu pimedani nähti tahmunud palgega mehekogu liikuvat kütisehunnikute vahel.

Möödaminejad heinalised peatasid hobused ja vaatasid. Imelik, pisikene puparduse plats oli tõepoolest tasandatud mätlikust maast, kus kasvasid männijässid ja kõrgetel mätastel vängelt haisevad porsapõõsad. Oli neidki, kes pidasid hobused kinni, sööstsid korraks vankrilt maha ja ütlesid: «Lähen õige vaatan seda hullu. Mis ta, pagan, siin raba ääres rabeleb.»

«Oi, Tiit, sul ju üsna kenasti,» tähendas tulija. «Oled ju isegi põldu teinud.»

«Tegin niisama katseks,» tähendas Tiit ja toetus maaraiumiskirve varre najale.

«Mis sa ütled, näe, kartulivarred üsna kenad. Kae hullu, sul ju kaeragi maas.»

«Viskasin paar peotäit nii naljaks.»

«Küll annab ikka kiskuda. Eks ta ole läbikasvanud eluaegne kamar. Arvad ikka, et vastu saad?»

Tiit naeratas.

«Kes see seda teab nüüd ütelda. Eks edaspidi näe.»

«Aga ega sa ometi taha talveks siia jääda? Arvad, et okstest hurtsik sooja peab?»

«Mis ta tühi nüüd seda peab. Eks pea ikka ehitama midagi kindlamat.»

See oli suvel.

Aga kes hilissügisel sealt juhtus minema mööda, see nägi, et oligi Tiidul valmis maja. Mis ta nüüd maja oli, aga ikka midagi seda moodi. Ta kandis seljas puunotte ja ladus nendest üles hagudest hurtsiku otsa seinad. Värsked kuuseoksad olid katuseks üsna head. Ja juba enne külma tulekut põlesid kuivad oksatüükad Tiidu ahjus küllalt lustiliselt.

Kui nüüd keegi tahaks jutustada Tiidu elulugu truuisti üksikasjaliselt, siis ei saaks ta kõige parema tahtmise juures sellest kõnelda kuigi pikalt. Tal oli tänane päev alati karvapealt eilse nägu. Juba enne valget oli ta väljas ja kangutas lahti mättaid ja kihutas omatehtud maa äärt küll raba poole, küll metsa poole. Kes nüüd nädalapaari pärast sinna juhtus, see nägi peagi, et Tiidu põld oli jälle laienenud oma kukesammu võrra. Ööd kui päe-

vad tõusis immitsevalt hall suitsuvinetis ta kütisehunnikuist ja hommikune tasane tuulehõng kandis enesega tuttavat teravat suitsuhaisu mitme versta kaugusele. Kuidas ta seal elab, ega see nüüd kuigi palju teisi inimesi huvitanud, ja kui mindi järgmisel aastal uuesti heinamaale mööda metsateed, peatusid külamehed jälle Tiidu uusmaa juures.

«Näe hullu teist,» hüüdsid nad vankrilt üksteisele. «Päris põld teisel valmis. Ega ole teha midagi, uus maa, mis ta viljadel viga. Ja siin tuleb õige vakamaad paarkolmgi. Näe, üsna elumaja nägu saungi valmis.»

«Ega ta jää sellega,» seletas teine. «Siin tal maad veel üles ajada küllalt. Küllap seegi on alles nii hädamaja. Nähakse ju olevat terve virn palgiotsi. Ega need ole muidu veetud, küllap ehitab omale üsna korrapäralise sauna.»

«Mis tal siin viga elada,» arvas kolmas. «Sügisel on seeni metsaalune täis, lükka teisi kokku või rehaseljaga. Tee sisse ja söö talve läbi, ons paremat tarvis. Ja kus nende marjade ots, mis siin kasvavad. Astu toast ja tõmba kokku peoga!»

Paari aasta vältel leidis Tiit vaevalt mahti lüüa selga sirgeks. Ikka uuesti sööstis ta oma mõjuva sõjariistaga, maakirvega, võsa ja mätaste kallale ja visa vaenlane taganes toll-tollilt ta sauna juurest kaugemale. Teise aasta sügiseks vaatas tal juba õhtuti ruske lehmamullikas läbi värava ritvade õue peale ja eemalt kuusikutukast kuuldusid hobusekella kõlksud.

«Ega ole teha midagi,» tähendasid külamehed. «Elama hakkab teine väevõimuga. Ja küllap näete, tuleb sellest iluski koht. Ega ole puutiku puudust. Mis teed — mets kukub ju tuppa.»

Usun — see oli vist neljandal Tiidu asumise kevadel. Kaskede mahl oli juba jäänud kinni, sest nad särasid nooris lehis. Konnade krooksumine ei vaikinud soos kogu ööl ja taevasikk möhitas rabas koivalge kustumiseni. Kus iial leidus veetiremeke, see arvas oma kohuseks öödpäevad laulda kevadelaulu.

Tiit seisis õhtuti oma sauna ees ja hingas täiel rinnal kevadist metsaõhku. Aga täna oli püsti seina ääres maaraiumiskirves ja lehm raputas juba mitmendat korda

kella, tuletades Tiidule meelde, et ta udar on piima täis.

«Kui tahad, et elad inimese viisi,» mõtles Tiit, «siis sa üksi ikkagi ei suuda. Igaühel on ometi elurajamisel teine seltsiks. Ei taha ju metsas üksi elada huntki, veel vähem siis inimene. Sul peab ometi olema mõni teine, kellega kõneled.»

Ja Tiidul oli olemas, kelle poole hoidis ta süda.

Kui nüüd ühel õhtul Tiit pani oma saunaukse lukku, läks ta külla ja otsis üles Saarepere Mari.

«Me oleme ennemalt sellest asjast kõnelnud,» ütles ta Marile. «Nüüd on mu saun valmis, mul on ka lehm ja hobune ja maad on üles aetud juba paari tiinu ümber. Kaer on üsna kena, kapsaid ja kaale ulatub oma jaoks. Kartuleid on ka küllalt niipalju, et võib neid anda seapõrsale. Tahad sa nüüd tulla?»

Ei tea, kas iga tüdruk oleks julgenud minna Tiiduga sinna metsa põhja rabade taha, kus ei näe nädalate kaupa inimhinge, kus küünlapäeva ajal hundid tulevad toa taha, istuvad hangele ja uluvad, kus rebane on nii julge, et ta vaatab läbi väravavarbade. Võib olla, et paljud tüdrukud ei oleks julgenud minna, aga Mari julges. Kaasa polnud tal midagi võtta peale käekompsu, ja see polnud niigi raske, et ta oleks selle andnud kanda Tiidule. Kahekesi jõudsid nad hilja õhtul Tiidu sauna juurde. Väike Trihv tuli klähvides noorpaarile vastu ja veidikese võõrastamise järel lakkus ta juba nooriku kätt. Kuuldus ka veel kuusikust öökulli huile, aga ega ta küll neile tervituseks huilanud.

«Täna on juba hilja,» lausus Tiit noorikule, kui nad seisatasid sauna ukse ees. «Aga küllap homme näed, kui ilus ja lõbus on siin elada.»

Uue jõuga, uue tahtmise ja uue hooga juuris Tiit nüüd edasi ja ta truu abiline aitas kõrvalt. Viimaks leidis ta, et tema jaoks küllalt saab, sest ta põllulappide äär ulatus juba paksu metsani. Juhtuski vana Kärevere parun Tiidu sauna juurde, siis vaatles ta seda tükk aega.

«Sa oled endale teinud üsna kena koha,» ütles talle parun. «Ega ma seda kõike üsna muidu su käes ka pea. Pead lõikama mulle maade eest puid nii ja nii mitu sülda ja oma hobusega vedama mõisa.»

Tiit täitis need kohustused heameelega. Aeg, mis tal sellest üle jäi, kulus tal ära omade maade harimisel ja hoonete kohendamisel.

Olid möödunud aastad. See abiline, kes oli aastate eest nii vilgas ja ärgas, et ärkas hommikuti kuke esimese lauluga, oli jäänud vanaks ja vajunud küüru. Ka Tiit ise tundis, kuidas ta kandis oma keha kui rasket koormat. Ta habe oli kasvanud pikaks ja luitunud lumivalgeks.

Kogu oma elu oli ta matnud siia rabaserva maa sisse. Endale ei tahtnud ta midagi: mis see maa talle iganes andis, selle andis Tiit talle jälle tagasi. Ei olnud siin jalatäitki, mis poleks talle teadnud jutustada lugusid ta elust.

Ega ma sellepärast kirjuta seda lugu, et lugejale kõnelda Tiidu elulugu. Kas minagi seda tean siis, kuidas nad lükkisid kahekesi seal ühe päeva teise kõrvale, nii et neist päevadest kogunes terve eluaeg. Kuid seda ma tean, et nii mõnigi kord küsis külamees nende käest: «Kuulge, kas teil siin metsas ka igav ei ole?» Vanakesed seda ei mõistnud. Nad ei teadnud, mis on igavus. See oli neile võõras tunne. Oli küll midagi vahel, mis sünnitas teatud rahutust. See oli siis, kui juhtusid oma sauna juurest eemale jääma kas kogu päevaks või veel kauemaks. Siis ei olnud südamel hea. Ootasid nad siis pikisilmi seda tundi, seda silmapilku, millal tagasi jõuavad oma sauna.

Ja jõudes sinna kadus kohe see näriv tunne, sest siin oli hea.

Kui nüüd külarahvas, juba hoopis uued inimesed, möödusid Tiidu saunast, siis nägid nad vahel seisvat õues vanameest, kelle tugev keha oli vajunud vimma ja kelle rinda kattis lai hall habe.

Kärevere mõis läks uue omaniku kätte. Uus härra oli ka uut laadi mees, kes oli endisest parunist palju targem ja kelle kavatsused palju laiajoonelisemad.

Uuel parunil oli selge, et vanaviisi mõisa pidamine ei ole kuigi tulukas. Ajad on muutunud ja isegi mõisnik ei saa endiselaadilise majapidamisega edasi! Uuendusi tuleb ette võtta põllul, heinamaal ja metsas. Heinamaad künti üles, äestati, külvati uut rohuseemet ja kunstväe-

tist. Ja sellel oli tagajärge, sest hein kasvas peagi mehe rindu. Sada saarlast lõikasid varakevadest hilissügiseni põllud risti-rästi kraave täis, torutati isegi kõrget maad ja laupäeviti anti kontorist raha välja kahlude viisi.

Aga ka metsa ei jätnud uus omanik kaugeltki kahe silma vahele.

Ta kutsus ametisse uue metsaülema, kes oli metsateadust studeerinud paremas Saksamaa ülikoolis. Mets huvitas uut Kärevere omanikku veel eriti. Ta tahtis metsaasjanduse tõstmises meie maal võita esimese koha, nii et tulunduskultuuri ajaloo kirjutaja tema nimest kuidagi mööda ei pääse.

Ja selleks pakkusid talle häid võimalusi laialdased metsapiirkonnad, olgugi et kogu Kärevere mets oli siiamaale kasvanud lihtsalt jumala armust.

Oi, palju võib siin korda saata, kui ajada edaspidi teaduslikku metsatulundust.

Eeskätt on vaja asutada taimeaiad.

Nüüd sõitis uus omanik uue metsaülemaga ratsa läbi metsapiirkonnad. Nad märkisid ära istanduste kohad, kus võiks taimi kasvatada laialdaste raiesmikkude jaoks.

Ratsutades jõudsid nad metsateed Tiidu sauna juurde.

Siin nad peatusid. Keset metsa saunakoht! Taevake, seda ta õieti ei teadnudki. Milleks seda siin vaja? Ütelgu keegi. Keegi ei tea. See on otse narrus pidada siin niisugust kohta. See on lausa kahjulik. Kas ei talla ta lehm ja hobuseloom noori puutaimi ja kas ei varasta koha omanik nii mõndagi tarvispuud: olgu noor saar loogaks, paras kask reejalaseks jne. Kes jõuab seda valvata? Võimatu. Panevad kännule samblatüki peale, oksad põõsastesse ja siis ei jää juba järele mingisugust jälge. Aga hoopis teine asi: jäta need maad taimeaiaks. Siin pole muud vaja, tõmba sirged vaod sisse, viska seeme mulda, kõik on ennemalt juba noore taime jaoks mure ja kohe. Ja keset metsa taimeaed, kui hõlpus siit taimi saata igale poole laiali.

Mõlemad leidsid koha väga sündsa taimeaia jaoks. Maad on niivõrd suured, et siia võib mahutada kogu istanduse. Parem, kui rohkem üheskoos, hõlpsam harida ja korras pidada.

Huvitav oli silmata seda sauna. Kui inimene niisuguses hurtsikus elab, on ta tõepoolest veel õige lähedane metsinimesele. Siin oli kuuseokstest hagerik ja sinna sisse julgeb ta minna. See võib olla isegi usse täis. Jumal teab, kas ei lange kogu see kupatus ühe hea maruhoo surumisel kokkugi.

Aga ega need inimesed seal seda märka kartagi.

Õige huvitav oleks näha seda elanikku.

Mõisaomanik tõmbas hobuse värava ette, vilistas ja lõi tõmbi otsaga ratsapiitsaga vastu väravaposti. Seda kordas ta paar-kolm korda, siis alles kääksus uks ja välja tuli lumivalge habemega vana mees. Äralt astus ta härraste ette ja kui teda kästi müts peast võtta, kahmas Tiit ruttu selle järele.

Nüüd kuulis härra, et Tiit on siin elanud nelikümmend neli aastat. Kogu oma elu teinud ta maade eest mõisale päevi, esimestel aastatel ühe, siis kaks nädalas ja muud head veel peale selle. Aga nüüd on ta juba aastat kolm nii haiglane, et enam ei jaksa. Endine härra jätnud ka päevad maha. Aga selle eest viinud ta mõisa vahetevahel kalu, mis Niitjärvelt püüab. Aga nüüd ei saa ta sellegagi toime, kardab külma vett, sest jooksja ei anna rahu ja rinnad löövad kinni. Oli kord maad rohkemgi üles aetud, aga nüüd on see jäänud sööti. On sealt soo poolt va rebaseliiva soss ega tasu harimise vaeva.

«Hm,» ütles härra. «Ah nii oled sa elanud siin metsas aastakümneid? Muidugi pole sellest mõisale mingit kasu. Aga, vanamees, pane nüüd tähele, mis sulle ütlen: sa pead siit juba varsti ära minema. Kuu aja pärast saadan mehed siia. Need kisuvad su sauna maha, ja kogu selle maa lasen täis külvata puuseemneid. Sa pea seda meeles ja otsi endale varsti uus koht! Kas said aru?»

Tiit oli oma pika elu vältel õppinud aru saama väga mitmesugustest metsakõnedest. Öökulli häälitsemisest sai ta aru, kas oli see hiire kätte saanud, ja metsakohinast mõistis ta igasugust ilmade muutust. Küllap oli veel laanes tuhandeid hääli, mida vanamees mõistis, kuid mida ta ei osanud seletada teistele inimestele.

Aga selle inimese kõnest ei saanud ta mitte aru. Ja jäi lahti sui vaatama härraste otsa, nii et see neile kül-

lalt ütles: see juhm vanamees ei mõistnud sellest kõigest sõnagi.

«Ma ütlen sulle, vanamees,» kordas mõisaomanik kõvendatud häälel, «sa pead sellest saunast juba nädala kolme pärast välja kolima. Ma saadan siia mehed ja lasen ta maha kiskuda.»

Tundus, nagu oleks ta juba aimanud.

«Kuhu me siis peame minema?» küsis ta, ise ainiti vahtides härraste peale oma suurte vesihallide silmadega.

«Kuhu lähete? Muidugi valda. Valda te lähete, sest te olete ju valla hingekirjas.»

«Mis me seal vallas teeme?»

See oli küll rumal küsimine, aga nii ta tuli vanainimese suust. Selle juures lõi isegi ta pikk habe värisema. Ega niisuguse küsimuse peale kerge ole kosta, pealegi sellel, kellele niisugused asjad sootu võõrad.

«Seda ei tea mina sulle ütelda,» vastas mõisaomanik. «Aga kui muud ei ole, eks minge vaestemajja. Neil on seal vaestemaja.»

«Aga see on ju minu haritud maa,» lausus Tiit.

Niisugune ütlus oleks võinud anda põhjust tõsiseks pahanduseks, aga mis teha vana inimesega. Siin metsas on ta elanud eluaja ja lühike on muidugi ta mõistus ja kaugele ei ulatu ta arusaamine.

«Ei, vanamees, see on mõisa maa. Siia tulevad mehed, kes selle sauna maha kisuvad. Nüüd tead.»

Ja härrased pöörasid ümber oma rahutukslöönud hobused ja kadusid pehmete kollaste nahksadulate krugisedes vanamehe silmist.

Ei olnudki veel hilissügis. Olid küll kolletama löönud sookaskede lehed ja rabaloikudest ei lahkunud udu kogu päeval, aga sellegipärast elasid seljandikud suvist elu. Sagedased vihmahood olid järele jäänud, oli tulnud ka marudele vaheaeg ja päike paistis otse suvise soojusega. Tuli ka seda ette, et maasikad ja metsõunapuud lõid teist korda õitsema.

Seal tuli ühel hommikul mitu meest Tiidu sauna juurde. Neil olid leivakotid seljas ühes kirveste, labidate ja rehadega.

Kui Tiit meestele vastu läks, tähendas kubjas:

«Kuradi päralt, sina alles siin. Kas sind ei kästud juba ammugi välja kolida?»

«Kuhu ma siis pean minema?» ütles Tiit. «Mina ise tegin siia omale maja ja põllu.»

«Ära ole ogar, vanamees,» kõneles kubjas. «Mis sellest, et sina tegid selle hurtsiku. Härra teeb siia omale taimeaia ja me tõmbame täna peenrad sisse. Saad ju aru, et sa oma onniga ei või siia jääda.»

«Ega minagi neid taimi ära söö.»

See oli nii rumal ütlus, et kõik töömehed hakkasid naerma.

«Ega me saa midagi parata. Me tõmbame peenrad läbi. Sul nähakse siin olevat kartulipabulaid, eks aja need, mis maast välja tulevad, endale kotti. Ega me keela.»

Ja nõnda see algas. Maa, mille pealt Tiit oli aastakümnete jooksul ära kiskunud sitke kamara, tipiti täis puuseemneid. Käis ka uus metsaülem tööd juhatamas. Tiidu toa ümber, kus muld oli rammusam, istutati äsja välismaalt tellitud seedri- ja lehtkuusetaimi. Oli kindel, et see taimeaed toob meie metsaasjandusse pöörde.

Vaevalt sai Tiit välja tuua oma koli, kui tugevad mehed hurtsikule külge pistsid käed. See oli nende käes õieti naerutöö. Palgid, mis vahest panneski polnud terve puu, olid aastate jooksul hoopis pehastunud. Õieti lust oli laotada, tõusis ainult tahma- ja tolmupilv selgesse õhku.

«Sa, vanamees, täna oma eidega jumala õnne,» hüüdsid töömehed, «et teid siit parajal silmapilgul välja aeti. Oleks tulnud tugev torm, tõepoolest oleks see visanud kogu selle kupatuse teile kaela. Ega teist kummastki siis oleks enam olnud elulooma.»

Aga ega Tiit nüüd kuulnudki seda juttu. Ta istus värava kõrval vana puunoti peal ja vaatas ainiti meeste tööd. Mari esmalt ka hädaldas, jooksis oma vanade jalgadega hurtsiku ümber nagu kana, kui ta poegi ähvardab hädaoht. Aga nüüd oli lõppenud niihästi jõud kui silmapisarad ja temagi oli jäänud õige rahulikuks.

«Ei tühjast saa mitte midagi,» tähendas kubjas. «Valitseja arvas, et saab tublisti tulepuid vabriku ahju,

aga see kõdu ei maksa küll saagimisvaeva. Kandke, poisid, aia äärde hunnikusse. Eks vedagu ära, kui arvavad.»

Ja õhtuks oli aia ääres kõrge mustav palginottide ja risuhunnik. Jooksid veel urmseid palke mööda kilgid, ämblikud, maahärjad ja teised niisugused loomad, kes armastavad elada inimese eluhoonetes. Nad otsisid endile paika peitmiseks.

«Mis teha selle ahervaremega?» küsisid töömehed kupjalt.

«Ah ahervaremega? Noh, selle kohta pole mulle midagi räägitud. Aga kes tont seda nüüd hakkab laiali kandma. Mis tal niigi häda. See lapike maad nüüd midagi, mis selle all. Las jääda niisama!»

Ja järgmisel kevadel tõusid ruske ahervareme ümber lustiliselt kohedast mullast puutaimed.

Igapidi eeskujulik puuistandus.

*

Häda oli vallal nende kahe vanainimesega, kes tulid rabast külasse. Kuhu nad paned? Vaestemajja. Aga see seal Palu nõmme serval oli viimase võimaluseni täis. Mõned elavad isegi vööruses. Kuhu sa siis need veel paned?

Ega ole muud, tulevad panna käima vallakorda.

Nii algasid nad küla otsast. Nad vaatasid esmalt argselt ja saamatult ringi, nagu karjast hälbinud lambad, ei osanud kõnelda, ei osanud olla, sest nad polnud ju elanud palju aastaid inimeste hulgas. Tulid teised kahekesi teineteise järel, istusid kolde peale ja jäid seal tummalt ootama. Lapsed jooksid nende juurde ja vaatasid imestades. Aga liiga ligi ei julgenud nemadki minna. Sinna pani teenijatüdruk nende ette madala puupingi, selle peale kausiga suppi, paar puulusikat ja tükikese leiba. Nad sõid, aga ei nad kiitnud ega laitnud ja kui neilt midagi päriti, siis vastasid nad pikkamisi, nagu vastumeelselt. See oli kindel, kui nendelt oleks peale söömist küsitud, mida nad siis õieti sõid — seda poleks nad vist enam mäletanud.

Oli üsna õnn, kui täis sai nende nädal, sest nad olid peres tõepoolest tüliks.

Seal ütles kord Hiiu perenaine: «Mis nad kahekesi nõnda käivad perekorda. Ma võtan õige selle Mari oma juurde. Eks ta ole ikka ometi sekski asjaks, et hoiab seapõrsad vitsaga viljast. Võib-olla nortsib kinni ka kapuka pöia. Mis kulu see vana inimese-tohi siis õige teeb.»

Ja nii läks vana abielupaar oma ea lõpul veel lahku.

Sellest ajast jäi Tiit, kes käis nüüd üksi külakorda, veel sõnaahtramaks. Ta vaatas alaliselt ainiti enese ette. Kes tahtis äratada tema tähelepanu, see tegi Tiidu saunast juttu. Siis vaatas ta kord üles ja nagu oleks midagi helkinudki ta vesihalles silmis.

Aga see kustus pea.

Nõnda möödus aastat paar.

Ühel õhtul tuli Jahu noor peremees koju ja tuppa astudes pööras ta vana Tiidu poole.

«Kas tead, vanamees, su Mari olla Hiiul päris otsas. Ei olla teine voodist täna tõusnudki. Lähed teda ka vaatama?»

Vanamees ümises midagi, aga kes sellest nüüd aru sai. Pea ajas ta enese üles ja lonkis toetudes kepi nõjale uksest välja. Aga hiljaks oli ta siin jäänud. Jõudes Hiiule leidis ta eest Mari surnukeha, mis oli asetatud juba õlgedele.

«Sina niisugune,» tähendas perenaine. «Eks oleksid võinud tulla ka ennemalt. Oleksid teda veel näinud elusalt. See tuli ka nii järsku. Eila hommiku oli teine veel üsna käbe.»

Tiit vaatas seda, kes seal õlgedel lamas. Siis langes korraks põlvili ta kõrvale, katsus kangestunud kätt ja näis, nagu oleksid liikunud ta huuledki.

«Võiksid ju jääda meilegi, aga siin pole tõepoolest ruumi,» kõneles Hiiu perenaine. «Eks mine aga peale Jahule, nende käes on ju nüüd pidamise kord. Juba talitaja teab. Eks ta laseb tuua puusärgi ja eks sa tule siis tunahomme ka siiapoole. Ega sina ikka surnuaeda kaasa lähe.»

Ja vana Tiit läks hõljuval kõnnakul tagasi Jahule, sest seal peres oli praegu pidamise kord.

Aga nüüd oli lõppenud niihästi jõud kui silmapisarad ja temagi oli jäänud õige rahulikuks.

Kuigi suurt kulu vallalt ei nõudnud Mari matmine. Pinnalaudadest löödi kokku kirst, sest mis au ja ilu vanakesele vaja ja ühteviisi mädaneb ta ikkagi mullas. Kahest perest tulid labidamehed ja ühest perest hobusemees ja see oli kõik. Kui usklik mees Lõupalu Andres luges veel laulusalmi ja puusärgi väljatõstmise juures lauldi surmalaul, eks olnud siis ometi kõik tehtud, mis nõuab kord ja kohus.

Mari matmispäevast jäi Tiit veel vaiksemaks; ei tõstnud ta isegi siis pead, kui tuli jutt endisest Tiidu saunast ja praegu seal olevast uhkest istandusest. Mis noortel puudel viga kasvada, sest eks maa seal ole ikkagi veidi rammusam kui paljas liivasoss. On ju inimesed seal elanud aastakümneid, eks ole teinud nende töö maad kohedaks ja nende higi teda väetanud.

Isegi ümberkaudsed mõisnikud sõitsid vaatama uut istandust ja väga võimalik, et see andis neile suuresti ergutust.

Tiit käis edasi külakorda. Ta teadis hästigi, kuhu laupäeval lõuna ajal minna. Sõnalausumata võttis ta nurgast oma määrdunud koti, ajas selle õlale ja kõmpis välja uksest. Siin peres oli ta kord läbi. Ruttu võttis hoolas teenija luua ja pühkis kohta, kus Tiit oli kogu nädala istunud. Olgugi et ta ei teinud suuremat mustust, aga ikka elus inimene kogu nädalapäevad ühes kohas: seal ta sööb ja sülitab. Ja kus ta ennast siis korralikult inimese viisi saabki hoida.

Ja nüüd oli nagu hoopis parem, kui vanainimene oli ära toast tülist.

Tiit istus toolil enese ette ainiti vahtides. Ta pikk hall habe oli sassis, täis mitmesugust prügi, sest kus sa nüüd harid niisugust luuda. Oli ka neid, kes ütlesid: «Mis sa temast pead. Tõmba maha! Näe, läheb teine toitu täis, ei taha mitte peale vaadata.»

Kuid maha teda Tiit ei ajanud.

Jõuetuks jäi ta. Oli ka neid, kes ütlesid: «Kuule, vanamees, sa sööd ikka liiga vähe. Sedaviisi ei seisa ju inimesel hing sees!»

Aga Tiit ei pannud seda tähele ja oligi kordi, kus kauss tõsteti ta eest tagasi, ilma et oleks sellesse kordagi pistnud lusika.

Üldiselt arvati, et tal arust puudu on. Aga ega see ole mõni surmav haigus. Sellepoolest võib inimene elada veel aastaid.

Jõudis kätte sügis. Kaselehed lõid kolletama, üldse omas mets juba lapilist karva. Tuuleiilid viskasid krabinal vihma vastu aknaruutu ja karjapoisid tulid õhtuti koju ligedad, nagu oleks neid kastetud veelommi. Aega olles jooksid nooremad korvidega metsa ja tõid koju kuhjaga täied seeni.

Tiit oli külakorda Antsumatsil.

Õhtul tuli koju virk teenija, korv täis toredaid kuuseseeni. Ilusad teised nagu pruunid nööbid. Tulid neid vaatlema isegi peremees-perenaine.

«Kust sa need leidsid?» küsis perenaine. «Nii noored teised, nagu praegu mullast tõusnud.»

«Tõin Tiidu sauna tagant kuusikust.»

«Ah sealt. Noh, seal on neid eluaja kasvanud. Küllap sa, vanamees, oled neid küllalt otsinud.»

Tiit nagu ärkas.

«Ega sa, vanamees, oma saunakohta enam ära tunnekski,» kõneles noor peremees. «Mis sellest nüüd on, kui sa sealt tulid? Vist aastat viis. Selle aja sees on noored puud juba suureks kasvanud, päris mehepikkused teised. Poleks mitte ahervaret, ega keegi võiks arvatagi, et seal oli kord sinu saun.»

Sellega lõppes see jutt, sest mis sellest tühjast asjast siis olekski rohkem kõnelda.

Oli juba pilkane pime sügisöö. Pererahvas oli ammugi uinunud. Üles ajas oma kõvalt asemelt Tiit. Pimedas mässis ta oma jalad nartsudesse ja ajas jalga vanad saapakoonud. Siis tõmbas ta selga vana tüssipalitu ja hiilis haruldaselt tasa nagu varas uksest välja.

Õue kattev pehme läkk ei andnud kuuldavale ta samme.

Hommikul oli tühi Tiidu ase. See tegi suurt muret ja tüli. Kuhu ta kadus? Võib-olla kukkus kaevu, võib-olla läks, hull, nõdrast peast kopli linaleo-auku. Otsiti. Pidi isegi otsimisele minema kogu küla, sest ta oli ometi ikkagi inimene. Kuid hoolsad otsimised tegid tüli ja pahandust, aga ei andnud mingit tagajärge.

Alles kolme päeva pärast selgus: naised läksid taimeaeda rohima ja kui nad panid leivarätiku ahervareme äärele, leidsid nad selle kõrvalt Tiidu istumast.

Ta oli surnud.

Aga ega temagi matmiseks läinud rohkem vaja kui kahest perest labidamehed ja ühest hobusemees.

UND

Jõudes üles küüni suule, jäin veel vaatlema veidiks ajaks. Õö oli heinamaal. Pikkamisi rullusid jõgi, põõsad ja eemalolevad küünid pehmesse, villasesse suitsukarvalisse kangasse. Kaugemalt kandis tuul põleva maa haisu ja just küüni kõrvalt harvade kaskede vahelt hiilis verev kuu pale.

Kuulatasin. Heinte seest kostis Mardi tugev norin.

«Kuule!»

Hingamine kestis edasi.

«Kuule, Mart, kas sa magad?»

Norskamine vaikis. Vanamees liigutas.

«Kas sa magad juba?»

«Jah. Uni oli tulnud. Kuradi külm!»

Ta liigutas uuesti. Vististi puges sügavamale heinte alla.

«Kuule — ma käisin jõe ääres. Vaatasin unnaharke. Ühel on vist otsas.»

«Kas on lahti?»

«Lahti jah. Ma ei julgenud üsna ligi minna. Haug peab ju otsast ka lahti pääsema.»

«Miks mitte. Vanad havid on kavalad. Peab vahel tundi poolteist ja kaueminigi neelu suus. Eks ma tea.»

«Aga ehk võttis juba ammugi . . .»

«No mis tal siis häda. Eks tal ole aega neelata.»

Mart puges uuesti sügavamale ja varsti hakkas kuulduma ta katkestatud hingamine. Oli nagu peaks keegi käe mehe suu peal ja tahaks teda sellel viisil surmata.

Ma jäin üksi.

Juba nädala läbi kõnelesin Mardiga laupäevaõhtul

kalale minemisest. Kui meie kodus tasku pistsime paberisse mässitud leivatükid, õngeridvad selga võtsime, siis täitis mind imelik ärevus. Ennemalt ei olnud ma öösiti käinud unnapüügil, küll aga kuulnud luulelikkusest, millega see seista ühenduses.

Kuid nüüd hakkas igav ja viimaks läks meel isegi kurvaks. Tüütav üksindustunne roomas minu juurde, puges mu südamesse ja sünnitas rahutust. Oli ka külm. Ühtlasi selsamal ajal lendasid jälle mõtted koju sooja tuppa, kus kõik nii rahulikult magavad ja kus sa ei ole ilmaski üksi.

Nüüd kuuldus teiselt poolt küüni äärest mingi sahin ja selle peale isegi viiksumine.

Ma tundsin, kuidas ihu korraga üle tõmmati hõreda, vilu ämblikuvõrguga.

«Mart, kuule, Mart, kas sa magad?»

«Magan näh! Mis sa siis tahad?»

«Siin küünis on usse.»

«Eks siin ole kõige jaoks ruumi.»

«Ma kuulsin, kui hiire kinni võttis.»

«Küllap ta selle siis nahka paneb.»

«Aga ehk poeb ka meie alla.»

«Kas tal siis ruumi ei ole. Mis tühja ta öösel poeb.»

«Kuule, lähme unda vaatama! Pärast pääseb ehk otsast lahti.»

«Nüüd öösel. Kuidas sa näed kala välja tõmmata. Ja kes teab, missugune otsas veel ongi. Ole juba rahul, ma tahan magada.»

Ma mässisin pintsaku pea ümber. Riide alla kogus hingeauru ja see valmistas esiotsa meeldivat soojust. Pea all kahisesid kasteheina kõrred ja see kuuldus mu kõrvus, nagu oleks murtud kuivi peerge.

Uni ei tulnud.

Mu mõtted läksid uuesti unna juurde. Küllap see on mõni suur kala, sest ega väikesi just haua kohal olegi. Kui see äkitselt on kümnenaelane. Aga metsavaht sai alles tänavu kevadel 15-naelase ja võib olla, et see ongi niisama suur. Aga mölder sai mullu suvel tammi pealt 20-naelase ja võib-olla ehk on nii suur. Aga eks ole kuulnud, et jões on suuremaidki purikaid. Isegi 30- ja 35-naelaseid. Võib olla, et seegi on 35-naelane.

Ma nägin äkitselt suurt kala enese ees jõe kaldal. Kuidas ta meeleheitlikult viskles. Kinni võttes pidid olema ettevaatlik, sest ta päratu suured hambad võivad tungida sügavasti lihasse. Tulise vihaga ja võttes kokku oma täit jõudu, püüab kala vabastuda piinlikust seisukorrast.

Tõstsin veidi pead ja vaatasin küüni ukse poole. Vaevalt suutis silm leida tumehalli uksekoha.

Tundsin kerget külma, sest kore hein ei suutnud kinni hoida vilu sügisetuult.

«Aga võib olla, et näkk kala unna otsast lahti päästab,» tuli mulle äkitselt mõttesse. Ma ju näkkisid ei uskunud, aga nüüd tulid kõik need jutud iseäralise pealekäiva visadusega. «Miks need inimesed siis kõnelevad, kui ei ole mitte midagi. On ju ette tulnud, et kalad öösel paadist ära viidi; on nähtud, kuidas pikkade kullakarvaliste juustega naisterahvad endid pesevad jõe ääres; on jõe veest ägamist kuuldud, jõe käärust süda-ööl lapse nuttu. Kui mitte midagi ei ole, kuidas need inimesed siis võisid seda kuulda?»

Ma tundsin juba kartust ja mu kuulmine muutus imestamisväärt teravaks: nagu nuuskur valvasin iga ööhäält. Viimaks tundsin, nagu oleks keegi mustavas pimeduses haaranud minu järele määratu suure käega. Ilma pikemalt aru pidamata hüüdsin:

«Mart — kuule!»

«Mis on? Mis sa karjud! Kas on valge väljas?»

«Ma ei ole vaadanud.»

«Sa ei lase magada.»

Ta häälest kuuldus tüdimus ja meelepaha.

«Kuule, mis sa arvad, kas kala peaks unna otsast lahti minema.»

«Mine ikka — see kala ei lähe sul hinge pealt. Kuidas ta siis lahti läheb. Paremini just otsa hakkabki.»

«Aga ehk sureb ära?»

«Sa oled rumal. Kuidas ta siis sureb. Haug elab unna otsas nädalapäevad.»

Aga mina tahtsin Marti igal tingimusel üleval hoida ja otsisin temaga pikemat juttu.

«Kui suur oli kõige suurem haug, mis sa unnaga oled saanud?»

«Pagan seda mäletab. Olen ma neid nüüd välja tõmmanud ühe või kaks. Eks neid ole olnud pisukesi ja suuri.»

«Aga eks neid ole jões ikka üsna suuri?»

«Või mina olen neid käinud seal mõõtmas.»

Mardi häälest kuuldus täieline tüdimus. Ma ei julgenud teda enam tülitada ja mu mõtted hakkasid uuesti omapead ümber hulkuma. See und oli ju minu õnne peale. Ma ise otsisin pika, sirge ridva, lõikasin oksad hoolega küljest, tõmbasin mõned tahudki külgedele ja ka see ei eksitanud mind ridva ilustamises, kui vana Mart, noogutades pead, urises: «Tühja, mille kallal mängitakse. Tükk teivast, käib küll. Ega roigas kala välja too.» Oli juba üsna hilja, pooleldi pimedik, kui unna hauda saime. Aga ega sellest ole lugu, havid neelavad ka öösi.

«Kurat võtaks, pagana kirbud,» urises Mart. «Oli kord juba päris hea uni, aga sina oma unnaga.»

Mul oli hea meel, et vanamehele enam uni ei tule.

Nüüd ajas Mart enese puusakile, otsis taskust, tõmbas tuld ja peagi lagunes küünis laiali kange, otse läkastamapanev vene tubaka hais.

«Sa suitsetad?»

«Mis siin peab siis tegema.»

«Aga kui tuli läheb heintesse?»

«Ega ma poisike ole.»

«Ega öösel vist haua kohas väikesi kalu olegi?»

«Kes neid seal on karjamas käinud.»

«Ma olen kuulnud, et pisukesed pidada põgenema suurte eest kõrkjasse.»

«Võib olla, et põgenevad. Ega need suured neile kingi.»

«Kuule, mis sa arvad?»

«Mis asja?»

«Kuidas kõige paremini suuri purikaid kätte saadakse? Kas ahingiga või unnaga?»

«Eks neid saa mõlemat moodi.»

«Aga unnaga pidada ikka saama suuremaid. Eks seda tule ikka vahel ette ka, et suur haug otsast pääseb?»

«Tuleb ette — kõik tuleb ette. Ma olen ka seda näinud, et nii kõvasti rapsab, et sisikond jääb unna otsa. Ise paneb minema. Ka unnaroika kisub üles.»

«Kas sinul on niisugust asja juhtunud?»

«Kõike on ette tulnud. Ega ma täna ole esimest korda kalal.»

«Aga võib-olla ehk tõmbab nüüdki ridva üles. Lähme vaatama!»

«Mis sa nüüd kõik ei mõtle! Mis sa arvad siis seal otsas olevat?»

Aga ometi kuulsin, kuidas ta enese üles ajas.

«On ju pime alles, ega nüüd näe midagi teha.»

Ta langes uuesti heintesse.

Väike ei või olla see haug, oli isegi neel üsna tugev. Väikesed ei lähe nii suurt kala võtmagi. Kui see nüüd äkitselt on kolmekümnenaelane. Katsu, kuidas selle kätte saad.

Ma olin tihti kuulnud, et suurt kala väga täbar on välja tõmmata. «Igamees ei saa suurt kala veest kätte,» nõnda ütles isa sagedasti. «Ta tõmbab kas või unna harud puruks. Sureb küll ise, aga sina oled temast ikkagi ilma. Niisugust kala peab tõmbama tasa ja targu. Ta tuleb esmalt ära väsitada. Aga vaata, et ta ei löö kuhugi puujuure taha — nöör ongi katki. On ka hea, kui talle pähe annad tugeva hoobi. Aga see tuleb lüüa osavasti. Vaata, lööd nööri pihta, siis rapsad selle puruks.»

Eks Mart oska tõmmata küll. Aga kes see siis lööb, kui tarvis? Kas mina? Ma tundsin, kuidas mind otse hirm täitis, kätest nagu oleks läbi käinud halvatus. Mul oli tunne, et hoop küll kas ülespoole või allapoole juhtub, aga mitte õigesse kohta. Aga ometi saab teise ikkagi kaldale. Oi, missugune loom! Mart lõikab ta lõhki, sest võimatu on unda kätte saada. «Ja sa kartsid öösel, et lahti tõmbab,» ütleb Mart. Meie läheme koju, päike on kõrges ja vainul on karjased koos. Nemad vaatavad imestades, jooksevad siis juurde ja hüüavad: «Küll on suur, küll on, hull, suur, näidake ometi!» Ega me keela. Näitame neile kala ja nad katsuvad ja tõstavad teda. Varsti kogub sinna ka vanemaid inimesi ja need ütlevad: «Näe, missuguse kala nad on kätte saanud. Päris annab teine tõsta.» Nüüd küsivad nad: «Millal otsa hakkas? Kuskohas? Kas oli ka suur neel? Nöör, hull, ikka pidas vastu?»

Päriselt tüütavad ära oma pärimistega. Viimaks läheme koju. Isa naeratab, vaatab kala veidi aega ja ütleb: «Jaa, see maksis ikka käia.» Ema avaldab oma heameelt palju avaramalt ja ütleb lõpuks: «Võiksite ju õige tihti unnal käia. Sellest saab terve pere mitu korda süüa.» Ma tõusen korraga pere silmis kangelaseks. Mulle pannakse isegi ette paremat toitu, mind hellitatakse ja kästakse heita magama, sest ma olla ju väsinud. See jutt läheb mööda küla laiali ja õhtupoole tulevad külast nii mitmedki pärima.

Nüüd nägin äkitselt, et unnaroigas suure hooga vastu vett peksis. Jooksin juurde, võtsin nöörist kinni ja hakkasin kalda poole tõmbama. Seal tuli veest välja päratu pikk hall selg. See oli haug, suurem kui mina, ja ta vaatas põlevi silmi minule otsa. Ma tahtsin ära põgeneda, aga ei saanud paigastki. Nüüd ujus ta ikka ligemale, ahmis suure suuga, pistis pea viimaks veest välja ja haaras mu jalast kinni. Ma tahtsin jala ära tõmmata, aga ta kiskus mind pikkamisi mustavaisse voogudesse.

Ma hüüdsin appi, hüüdsin kõigest väest.

«Poiss, mis sa kisendad!»

See oli Mart, kes mind tugevasti raputas.

Mu ihu kattis külm higi ja värisesin.

«Äh, äh, äh,» naeris Mart, «küllap haug pidi sind juba vette vedama. Ega see sul ka unes meelest lähe. Aga ega sellest magamisest enam midagi tule. Päike hakkab juba tõusma.»

Ta ajas enese istukile ja otsis välja piiburiistad. Vene tubaka hais oli puhtas hommikuses õhus läkastamapanevalt vastik.

«Lähme siis peale vaatama, mis lõukoer sul seal otsas on,» ütles Mart ja tõusis püsti.

Mul oli raske heinte seest välja tulla. Igatahes oli mu keha suutnud oma ümbrust kaunisti soojendada ja pooliti uneta öö järele tundus hommikune vilu õhk armuheitmatult kare.

Idas lõi taevas kergelt punetama, kuna kogu mets, lagedal heinamaal kasvavad kased ja laiad pajupõõsad olid paksu suitsukarvalise udu peidus. Udu seisis liiku-

matult; ainult jõe kohal, kus ta oli kõige paksem, sõitis udulaine pikkamisi.

«Sina võta jalad lahti, sest kaste rikub kingad,» ütles Mart ja laskus mööda küünipalke alla.

Oi kui vastik oli paljaste jalgega astuda külma, paksu kastega kaetud rohtu. Tõmbasin oma käed võimalikult sügavasse varrukatesse ja käisin jalgu kõrgele tõstes võimalikult pikki samme tehes vanamehe järel. Hall udu käis nagu peenike külm veetolm vastu palet ja pani keha värisema. Liikmed olid niivõrd nõrgad, et poolvägisi tahtsid ümber langeda, ja silmalaugude alla oli nagu klaasituhka riputatud; neid liigutada oli otse valus.

«Pagana külm,» urises Mart. «Oleks võinud veel küünis olla ometi senini, kui päike tõuseb. Kus pagana kohas see sinu und õige oli?»

Leidsimegi unna kahe suure pajupõõsa vahelt.

«Lahti küll,» lausus vanamees, «ja nöör õige pingul. Vedanud, kurivaim, nööri põõsa alla. Võib-olla ehk on löönud mõnele poole ümber pajuokste. Siis on mokas.»

«Kui on ümber oksa, kas siis kätte ei saagi?» küsisin ma ja värisesin, nii et vankusin jalul.

«Kust sa ta, pagana saad. Ega selle raipe pärast keegi ennast uputama lähe.»

Pikkamisi ja asjatundliku inimese ettevaatusega hakkas Mart üles tõmbama unnaroigast.

«Ei poiss, asi ei ole ilus. Näe, vesi on vedanud kuivanud lepakaika nööri peale. See ei ole hea. Nöör peab vaba olema. Otsi üks roigas, ma lükkan selle kaika ära. Siin on kala sees küll. Seesama koht ongi, kust välja võtsin tunamullu üheksateistkümne-naelase.»

«Eks see kaigas peaks ka niisugune olema, millega talle võiks lüüa pähe?»

«Oh ole nüüd! Mis talle pähe tarvis lüüa. Too midagi, millega ma selle lepakaika nööri pealt ära lükkan. Ma panen seni piipu.»

Ma jooksin suure kiiruga mööda jõeäärt edasitagasi, ühe põõsa juurest teise juurde, tõstsin üht ritva, siis teist, kuid parajat ei leidnud. Üks oli liiga pikk, teine lühike, üks liiga peenike, teine jälle ülearu jäme. Ma ei pannud jooksul kastet tähelegi, ei hoolinud ka sel-

lest, kui vahel terav pillirootüü valusasti haavas jalga. Aga parajat ritva ma ei leidnud.

«Kuule!» kuuldus Mardi hüüd puhtes. «Mis sa seal jooksed? Mul on roigas käes.»

Mul oli paha meel, et hüüab nii kõvasti. Jooksin ruttu tagasi.

Vilets okkaline ritv püsti käes. Ise pildus ta enese ümber tugevaid suitsupilvi, mis pikkamisi ühte sulasid uduga.

Nüüd läksime uuesti seltsis unna juurde.

Mart lükkas ettevaatlikult kaika eemale, mis vesi nööri peale oli toonud. See sattus peagi voolu ja hakkas kiiresti sõitma allavett.

«Noh, vaatame siis järele, mis elukas siit põhjast õige välja tuleb,» ütles vanamees ja tõmbas ridva ettevaatlikult pehmest kaldast välja.

Ma vaatasin ainiti sinna kohta voogudesse, kuhu nöör kadus vette, ja hoidsin ennast kõige jõuga jalul, et tugevad väristusehood mind ümber ei paiskaks.

Mart tõmbas nööri.

«Mis pagan, ei tukasta sugugi. Võib-olla ehk on teine kalda alla magama läinud, und kõhus. Küll on mul loom.»

Mart tiris ettevaatlikult, harjunud kalamehe osavusega nööri.

«Mis kurat — siin otsas ei ole midagi, näe, nöör tuli ju veest välja. Kus saadan see und siis on? Näe, seal pajuoksade vahel. See pole sees olnudki.»

Ja südametäiega virutas ta unnaroika eemale ja hakkas kerima nööri hargiharude vahele.

TEELAHKMEL

1

Mitmeverstalisel tuherteel oli lahja hobune tülpinud ja pikaldasel sammul vedas ta saani. Lagedale jõudes tabas sõitjaid vinge põhjatuul. See kandis enesega ühes teravaid lumekübemeid ja tungis visalt läbi kodust kaasa võetud kaitsetekist. Hulga aja järele nähtud tuttavad kohad äratasid hinges esmalt erutust. Isegi see hobune, kes mitme aasta eest oli noor ja kellega võiduratsutamise mälestused nüüd elavalt tulid meelde, andis sulasega jutustamiseks põhjust. Aralt ja kogeldes vastas külapoiss. Ta piiratud mõistus ei suutnud rahustada uudishimu ja nii vaikis peagi jutt.

Anton Kuusk langes raskesti saani korju najale, mässis enese paremini teki sisse ja vaatles laisalt ja venivalt vahelduvaid ühetaolisi maastikupilte.

Kolme aasta jooksul ei olnud ta siiapoole saanud, aga kõik oli karvapealt endine. Needsamad kidevate kaskedega kaetud heinamaad, kus maapind isegi kuumal suvel pehme ja porsuv, needsamad tee ääres armetult kükitavad küünid, enestes peituvat kehva varandust — soo jõhvheina — visalt hoides, ja needsamad eemalt paistvad metsasalgad, kus tal iga puu tuttav.

Ta tundis neid kohti, sest see oli ta sündimiskoha ümbrus, siin oli ta elanud oma lapsepõlve.

Talle tulid meelde läinud ajad. Kõik päevad seisid suurele kangale maalituina ta silme ees. Imelik aeg! Kui palju ei olnud ta oma east siia soode taha matnud, kui palju ei nõudnud see küll visadust ja sitkust siit välja pääseda. Ta teadis, kuidas ta lapsena ilmast unistas,

sellest ilmast, mis seal kaugel silmapiiri taga, ja kuidas ta sinna igatses. Ta püüdis oma eesmärgi poole, teda alaliselt otsides, kandes rinnus igatsusest valutavat südant. Soo oli temale pehmem ja porisem kui teistele ja paelad, millega ta siia kinni oli köidetud, soonisid alaliselt valusalt lihasse.

Juhtumine sirutas talle kord nagu õrritades käe, aga sellest kõige visadusega kinni haarates vinnas ta enese metsanurgast välja alaliselt igatsetud elusse. Otse kustuma lõid esiotsa silmad ja seisukohta hoides tundis poisike tihti puudust toetaja järele. Unistused ja lootused kadusid nagu kaste hommikuse tuule puhangul ja alles nüüd sai ta eeloleva võitluse ja töö suurusest aimu.

Kaugelt metsanurgast kaasa toodud jõud, tervis ja aastate jooksul kasvanud iha võitsid arguse, ja uuesti algas ta oma rühkimisteekonda ülespoole mööda järsku mäekülge.

Kogu oma jõudu ennastohverdavalt poja heaks andes ei suutnud vanemad talle veel kaugeltki linnas luua mureta elu. Kaugeleulatuv ei ole nende krosside jõud, mis metsanurga talupoeg oma lahjast põllupinnast välja kiskudes kõige tarvilisemate kulude juures suudab kõrvale panna. Tema enese silmis helgivad need higiga ja verega niisutatud teenarirahad suuresti, aga linnas kustub nende hiilgus ruttu. Vanemate saadetised kõnelesid talle veel lahjemaks minevast söögist, isa pikkadest metsateekondadest, ta kukelaulul lahkuvast unest, ta väljavenitatud kätest ja vankuvast kõnnakust. Kuusk teadis, kuidas iga kopik siin eneseohverdamisega on tulest välja toodud, et seda siis rõõmsas usus kanda ohvriks kõige pühamale altarile.

Noormees andis niisugustel silmapilkudel, mil see kõik elava pildina ta ette tõusis, tõotuse oma eesmärgile rühkida ja siis seda head neile kõik rikkalikult tasuda.

See tõotus oli magus, aga ühtlasi kihutas ta uuesti agarale jooksule.

Ja nüüd oli ta peaaegu eesmärgil.

Viimased kolm aastat oli ta hooga teinud tööd ja selle juures pea täitsa ilma vanemate abita läbi saanud. Oma osavuse ja heade vaimuannete mõjul tõusis ta otsitud kodukooliõpetajaks jõukates perekondades. Korralikku

tasu saades võis ta talvel lahedalt elada ja isegi oma võlgu tasuda. Ka tegi ta kord katset vanematele nende endised ohvrid osaltki tagasi maksta, kuid sealtpoolt pandi sellele katsele kindlasti vastu, seletades, et nad praegu omaga ikka läbi saada.

Koju jõudmisel kasvas ärevus. Kolmel aastal ei ole nad oma poega näinud, seda poega, kes ometi suutis raskustest jagu saada ja oma eesmärgile jõuda.

Nad vaesekesed ei tea arvatagi, mida tal tuli võita, nad ei tea seda enesele kujutella, kui järsk ja raske oli see tee. Aga olgu, neil pole seda teada tarviski. Nad on teinud, mis nad suutsid, igatahes on ometi hea, et nad sellestki tasu leiavad, kui nende täiskasvanud poeg nende juures jõulud mööda saadab. Tarvis need üle elada nagu lapsepõlves, korraks kõigist muredest vabana, põhkudel aeldes, talutoas suitsu ja nõge alla neelates, näppude vahel rasvast liha ja vorsti hoides ja perega ühisest kannust juues. Ja mitte millegi peale mõeldes mitte kõige vähematki muret tunda, sest selleks on nüüd aeg.

Mured on võidetud.

2

Nad jõudsid koju.

Nähtava argusega võtsid vanemad oma täiskasvanud poja vastu ja nende tagasihoidlikkus ei lasknud tõusta seda tuld, mis hingedes mitme aasta jooksul oli jõudu kogunud. Sellel noormehel ei olnud nende endise pojaga pealtnäha midagi ühist, isegi otse kardetav oli seda õrna pehmet kätt võtta karedasse talumehepeosse.

Hingesid halvavast võõrastusetundest äratas alles ema loomusunniline armastus, mis avaldus ettevaatlikus küsimuses:

«Kas sul ei hakanud teel ka külm?»

«Oh, pole viga,» vastas poeg, «aga lähme ometi tuppa.»

Või see oligi see koht, kus ta oli üles kasvanud. See oli tema kodu. Vanad tuttavad nurgad olid temast aastate jooksul niisama kaugenenud kui need kaks vanainimest, keda ta oma vanematena eest leidis. Vaatas ta kuhu tahes, kõigil nähti tahtmine olevat ta eest peitu

põgeneda. Isegi ta lapsepõlv nähti teda häbenevat ja musta linikuga kattudes põgenes hoopis kaugele.

Seegi ei tulnud nüüd ühendust uuendama.

Alles õige pikkamisi ja ettevaatlikult lähenes ta oma vanematele, ise nende julgustamiseks samme astudes, näidates, et ta on seesama, endine. Nad tulid argselt lähedale, nagu arad lambad, kes kaelu välja sirutades võtavad peo pealt leivatükikesi. Ta küsis ühest-teisest, ennast alla tuues nende huvide piirkonda ja meelega salates aja jooksul tekkinud vahet. Ema arvas enese leidvat üsna pea poja, läheneski talle juba julgelt, tehes vähenõudlikkudest külaoludest noormehele väga korralikku ülevaadet. Isa istus vaikides kõrval, oma mehise poja peale vaadates ja magusate tunnetega nagu kangesti veresse tungiva viinaga ennast kosutades.

«Ega meil siis nii palju aega täna ole ühtigi,» kõneles ema selsamal toonil, nagu ta siin kohal aastakümneid hoolas oli olnud, mitte ilmaski unustades oma töökorda. «Täna on ju jõululaupäev. Sa, isa, mine pane õlut ankrutesse ja vaata ka sauna ahju.»

Poja kojutulek ei saanud nüüdki takistada seda hoolega üleskeeratud kella oma õiges käigus.

Noormees jäi üksi kambri.

Ta vaatas aknast välja. Seesama otsata lumeväli, millele lainelised hangedki ei suutnud anda iseäraldusi. Seal teisel pool sinine tukkuv kuusik. Teisest aknast paistis õuepealne, aidad, vanad laudad ja suitsev saun. Värava kõrval oli praegugi alles vana remmelgas oma tõntside murdunud harudega.

Üle õue ruttas ema lauda poolt suitsevasse paargusse. Vinge tuul puhus ta kasuka hõlmad laiali ja nii tiidus oli ta oma talituses, et ta kordagi ei vaadanud toa poole.

Mööda kambrit edasi-tagasi käies andus noormees mõtetele. Pikkamisi nagu pimedus alt orust ja metsa laugastest asus äkki suruv mõrudus ta südamesse.

«Ja nõnda on nad kogu oma elu siin elanud, siit välja pääsemata, oma elu eesmärki uurimata, hommikust õhtuni ja aasta-aastalt rasket ihulikku tööd tehes.»

Midagi rusuvat tõusis ja pigistas noormehe südame tugevasti kokku.

Juhtumisi tõmbas ta koidest urmseks aetud lauasahtli

lahti. Seesama määrdinud kahekorra lehenurkadega ja kärisenud nahkkaantega piibel. Oli aeg, mil ta selle isegi läbi luges, millest siis ema uhkustades kiitles.

Nüüd lõi sealt sumbunud hais talle vastu.

Ta pani paksu raamatu kõrvale.

Seesama pooleksmurtud puukaanega ja ärarebitud nahkhaakidega lauluraamat Jeruusalemma rikkumise looga ja hommiku- ja õhtupalvetega. Ta tundis seda kurba lugu kord peastki ja need valesti lauldud viisid pikkadel talveõhtutel helisesid praegu ta kõrvus. Aga ainult nende peahelid olid talle tuttavad, sest sellest oli hulk aega, mil ta neid enam ei olnud kuulnud. Tagapool sahtlis leidus veel lõngakerade ja korginaasklite hulgas «Siioni kannel», «Taeva teekonna raamat», mõned lehed «Reisikepist». Veel oli peale nende mõni ärakärisenud leht.

Noormees viskas raamatud tagasi sahtlisse ja lükkas selle paugatades kinni.

Raske ja kurb. Ja rohkem ei ole läinud nendele inimestele tarviski! Nõnda on nad siiamaani elanud, nõnda elavad nad praegugi. Kõik need küsimused, mis maailma üllatavad, ei ole siia kajanud; — kõigest sellest, mille kallal tema aastate jooksul vaeva on näinud ja higistanud, ei ole neil mingit aimu.

Ja need inimesed on tema vanemad.

Ta viskus selili voodi, aru saades ja otsusele tulles, et siin temal midagi ei ole teha. Ta on sattunud võõraste hulka, kus üksteist ei suudeta mõista. Ta tundis, kuidas seal kaugel ilmas kihavas elus on ta kodu, nägi, kuidas seal tööd tehakse, millel kõrged eesmärgid, mis tarvilik inimsoo edasiviimiseks. Aga siin oli elu madalal nagu soomülkas, kus ainult selleks elatakse, et mitte surra.

Külm on siin ja soomülkast tõusevad aurud panevad pea valutama.

Imelik — ta on nende inimeste laps!

Antoni äratas ema üles.

«Kas ma magasin kaua?» küsis poeg.

«Eks sa ole väsinud: tulid ju teelt. Ega sa kuulnud ühti.»

Noormehe pea oli raske, mõistus vajus soost tõusvasse udusse. Kamber oli puhtaks pühitud, isegi ämblikuvõrgud ülevalt nurkadest ära tõmmatud. Pühkides tõusis vististi rohkesti tolmu, sest kipitas kurgus ja suus tundus viha.

Ema vaatas ainiti poja peale, kuid see oli unine ja haigutas. Hea oleks olnud veelgi magada.

«Kas sa ei tahaks sauna minna?» küsis ema. «Saun on valmis.»

«Ah sauna?»

«Jah. Ega sa ole sauna millalgi saanud. Ma viisin ise puhtad õled põrandale. Seal on täna rohkesti head leili. Keeva vett on ka küll.»

Ema kõneles saunast kui varandusest, millega ta tahab isamajas õnnelikuks teha oma kaugelt tulnud poega.

Anton naeratas.

Kui Anton sauna astus, oli isa juba üleval laval vihtlemas. Kuum vinguga segatud leitse lõi talle hinge kinni matvalt vastu. Ahju ees olevast jääkülma veega täidetud toobrist tõusis õrnalt halli läbipaistvat auru. Paku peal püsti olevasse pudelikaela pistetud lambarasvaküünal põles niiskes aurus praginal. Sulane istus akna all, kust katkisest ruudust sinine külm juga sisse voolas, hoolega tasudes oma veidi paistesse löönud sääri.

«Ah sa tulid,» tähendas isa. «Tule aga otsekohe üles, siin on leili küll!»

Isa hääl kuuldus nüüd õige mehisena, nagu käskivaltki. Miks siis mitte — selle headuse võttis ju poeg tema käest nüüd vastu ja ega ta midagi oma lapsele keela.

Sauna lava oli kitsas ja poeg istus isaga vastamisi. Hall aur jäi õhukeseks ja isegi vilets küünlatuli suutis tarviliselt valgustada väikest ruumi.

See oli tema isa. Lahja ta oli — kollane nahk näis vaevaga olevat kistud kontidele. Mööda reisi ja käsivarsi jooksid jämedad lihaste kimbud. Abud olid inetult allapidi vajutatud ja nende küljes kõlkusid pikad lahjad käsivarred. Põlvede kohast olid jalad jämedad ja jalgade otsas muhklikkude ja kägarasse kasvanud varvastega jalalabad.

Kui poeg peale vihtlemist nõrkemalööval südamel istumiseks paika otsis, ütles isa:

«Siia võib õlgedele heita, ema tõi nad täna maha.»

Õled olid märjad ja haisesid vastikult.

Isa heitis ise, väsinud looma viisil raskelt ja lastes kuuldavale sügavat õhkamist, märgadele õlgedele.

Midagi ei olnud saunavajas, mis harilikult tarvis läheb. Isegi märga ihu ei saanud ta siin külmas ruumis kuivatada, ja poolmärja ihu peale pandud särk tekitas nii vastiku tunde, et see ajas otse vihale. Justkui kiusuks oli siin igal sammul hooletus, ja arusaamatuks jäi, kust ta selle siiamaani meeles kantava mõnusa saunatunde oli omandanud. Midagi sellesarnast ei olnud olemaski.

«Ega sul maksa oma saapaid jalga panna,» ütles isa. «Tõmba mu koonud otsa. Eks ma lähe niisama paljaste jalgega.»

Need vanad kõvad, säärte otsast lõigatud saapapead. Nad olid tallatud viltu ja lõikasid niisama valusasti oma teravate äärtega luupeksi kui ihutud noatera.

Tuba oli puhas ja soe ja sissetoodud õlevihk seisis valgekslubjatud ahju taga püsti ja õhkus külma. Laua kohal põles laelamp ja laua peal oli nisujahudest tehtud värske leib. Õhus tundus ninakõdistavat rasva haisu, mis tõusis ahju pandud vorstidest ja lihakausist.

Ema jäi korraks poja juurde seisma, tähendas siis, et neil olevat tänavu kasvanud väga head nisud, ja andis noormehele leiva pealt lõigatud krõbeda koorukalise kannika.

Mälestused ajasid noormeest taga nagu agarad koerad põgenejat põtra. See oli sama jõuluõhtu, mida ta lapsena kuude kaupa ootas ja mil ta enese siis tundis õnnelikuna. Siis olid ta kaks õde veel kodus ja nad hullasid otsata õlgedel, lõid vihkude otsi tasaseks ja viskasid vastu mustavat pragulist lage. Siis võis ta oma käega võtta liha, vorsti ja saialeiba ja pani imeks, miks ta rohkem ei söönud. Imestamisväärt kiiresti möödusid jõulud; kahju oli nende järele ja tühjus täitis kogu talu.

Aga mis oli siin siis rõõmustamisväärilist? Ainult

see, et võis kord puhata igapäevasest vaevast, et kord luba oli süüa, niipalju kui iganes tahad.

Ja see oli kõik.

Ei, vist pidi olema veel midagi muud. Aga mis siis? Noormees otsis hoolega, aga ta ei leidnud seda kadunut kuidagi. Ta püüdis enesele kujutada seda rõõmu, aga see ei läinud korda. Ikka leidis ta selle ainsa jõulurõõmu põhjuse olevat, et inimesed kord said puhata ja süüa.

Ta oli siis ennast aastate kaupa petnud, südames kandes jõulumälestusi. Ta oli need mälestused ise kunstlikult kokku põiminud, ilma et neid tõepoolest oleks olnud olemaski.

Kui midagi peaks olema, eks ta siis leiaks seda ka täna. Ega tema siis ometi sellepärast õnnelik ole, et kord võib kõhu täis süüa.

Ta päästis isegi koo lahti, heitis sinna peale, aga ka see näis ta meelest olevat lapsik narrus.

Isa istus laua taga, prillid ees, lugedes suure hoolega lauluraamatut.

Ta kõneleks ka temaga, ta peakski seda tegema, sest ta on tema poeg. Aga ta oli katsunud — kuid sellel ei olnud mingisugust tagajärge. Isa oli vaikne mees, ei kõnelnud ilmaski kuigi palju. Poeg katsus talle esiotsa välimisest ilmast jutustada, aga pea sai ta aru, et isal sellest ei ole mingit aimu. Ta otsis purret, mida mööda selle vanamehe südamele läheneda, kuid ta ei leidnud. Ta katsus vaadata isa hingesse, aga see oli ta eest paksu katte taha peidetud, millest pilgud ei suutnud läbi tungida. Kui ta oli alles laps, siis said nad teineteisest aru, aga nüüd oli nende vahelt side katki kistud.

Ja pojal ei olnud jõudu ega osavust soetada uut sidet.

Kui vähega need inimesed siin lepivad — paljalt lootused, ja sellest on neile küllalt. Tema aga teadis, et need lootused on valed, neile oli eesmärk üles seatud, mida ei olnud olemaski.

Ja kes toob need inimesed arusaamisele, et neid petetakse ja et nad iseendid petavad.

Raskus asus ta hinge. Kas ei oleks temagi kohus juhatada inimesi sellele tõetundmisele, mida ta otsinud ja mille ta ka leidnud.

Anton otsis algust, kust võiks niisuguse jutu üles võtta, mida mööda pääseks isa hinge juurde. Aga seda ta ei leidnud. Ükski koht ei olnud hea, ükski algus ei viinud ta meelest eesmärgile ja takistamata luges isa jõuluevangeeliumi lugu pikaldasel toonil.

Anton kuulas, kuulas ja ütlemata lapsikud olid need vanad tuntud lood ta meelest.

Ema tuli tüdrukutega saunast.

Isa ärkas lugemisest. Ta pani vana lauluraamatu aupaklikult kõrvale, võttis prillid eest, pannes need suure raamatu kaanele.

Toodi söök lauale. Enne sööki algas noor teenija Maali jõululaulu, mida kogu pere ühes laulis. Ka Anton ei saanud vait jääda, laulis kaasa, seda enam, et viis ja salm olid tal peas, olgugi et ta neid mitme aasta pärast kuulis.

«Õpetaja jäi haigeks ja sellepärast ei ole kirikut,» ütles isa söömist lõpetades. «Nagu ei olekski jõuluõhtu.»

«Ei tea, kas ongi teisel nii väga viga,» tähendas sulane Toomas allpool laua otsas. «Külm aeg, ehk ei viitsinud kirikusse tullagi.»

«See on sinu arvamiseks hea küll,» lausus isa pahaselt, kellele sulase jutt ei meeldinud. «Olekski kirik olnud, või sina nüüd sinna oleksid läinud.»

«Ega siis mahukski, kui kõik läheksid.»

«Eks need ütle nii, kellel tahtmist ei ole. Küllap sinugi jaoks oleks seal ruumi.»

Antoni kiskusid need sõnavahetused kaasa kõnelema.

«Kui Toomas ei taha minna, ega teda siis ka sundida tarvitse. Ega siis kirik iseenesest veel inimest heaks või halvaks tee.»

Isa heitis pilgu poja poole. See sulase eest kostmine tuli talle ootamata. Aga varsti ütles ta poolnaljatades, kuid siiski mõjuvalt:

«Noh, see jutt on meie Toomale muidugi meelt mööda. Seda ütleb ta ju ise ka. Aga pole seda ka näha, et need, kes kirikus ei käi, teistest nüüd paremad oleksid.»

«Miks siis nende poolt paremust peab ootama. See ei ole ju sugugi õiglane. Kirikuskäijatelt võiks seda nõuda, aga nad ei täida neid nõudmisi. See on kindel, ka kirikus käimata võib inimene olla väga tubli ja õiglane.

Kaugeltki ei ole nende õpetajate kõnelemistest nii suurt kasu, nagu nad seda ise armastavad tõendada.»

«Kui neist kasu ei oleks, siis ei oleks ju neid üldse tarviski,» tähendas isa. Nähtavasti püüdis ta end kõigest jõust rahulikuks sundida. Poeg ei suutnud isa ärritust tähele panna, vaid teda hüüdis sisemine kutse nende inimeste silmi avama.

Ja nüüd oli selleks ometi hea algus.

Poeg naeris.

«Oi, paljugi asju on ilmas, millest õige mingit kasu ei ole, muidugi inimsoole. Aga neid peetakse. Kuid õpetajatest on siiski paljudel kasu, nimelt kõrgemal seisusel. Õpetajad on need, kes peavad vaesed inimesed sõnakuulmises ja alanduses.»

«Mis minul inimsooga asja,» ütles vanamees õige kõrgendatud toonil, ja silmad ilmutasid igaühele sisemist ärritust. «Kus ma siis pean jumalasõna kuulma, kui kirikus õpetajat ei ole? Missuguseks need inimesed siis läheksid!»

«Inimesed jäävad inimesteks. Elatakse ka seal, kus õpetajaid ei olegi. Ja sugugi mitte halvemini.»

«Kus on niisugune koht? Seal on Lauvere vald. Kirikust on ta eemal. Ja mis nad seal teevad: riidlevad ja varastavad ühtelugu. Teistele päris nuhtluseks.»

«See on ainult arvamine, nagu peaks õpetaja jutlus inimesi parandama.»

«Mis seal arvata — seda võib alati näha.»

Vanamehe hääl tõusis kõrgeks, küllalt selgesti tunnistades, et ta vasturääkimist selles asjas ei luba.

«Noh, ma olen selles asjas hoopis teisiti näinud. Seda tõendavad ka kuulsad teadusemehed ja ...»

«Kus sa oled elanud, kas inimesed seal siis kirikus ei käi?» küsis isa teravalt poja otsa vaadates.

«Käiakse ikka ka, aga on ka rohkesti neid, kes teavad, et sellest nii suurt kasu ei ole, nagu teie siin arvate. Noored haritud inimesed juba ei käi, sest...»

«Kas ka sina siis kirikus ei käigi?»

Sellest küsimusest kuuldus suur hingeline põnevus.

«Ah mina? Ma pean ütlema, et kirikus käimiseks minul küll väga vähe või mitte sugugi aega ei ole üle jäänud.»

«Mis sa siis alati pühapäeviti teed?»

«Minul on nii palju lugeda ja kirjutada. Peab mitmesuguste asjade üle sügavasti mõtlema, peab uurima. Kus sa seal veel kirikusse lähed.»

«Imelik! Ma teen kuus päeva tööd, aga pühapäeval lähen ikkagi kirikusse. Aga sina ei leia selleks mahti!»

«Kas sina, isa, siis just pead minema?»

«Muidugi pean. Kuidas ma siis ilma kirikuta saan elada.»

«Ma tean seda, see tuleb sellest, et teie silmaring siin on kitsas. Kui haridus tõuseb, siis saadakse ilma kirikuta läbi küll. See on igal pool nõnda.»

«Või nõnda! Selleks siis õpitaksegi targaks, et ei ole enam tarvis kiriku minna ega jumalasõna kuulda. Ah selle tarkuse oledki sa siis mitme aasta jooksul õppinud.»

Ema tundis isa häält.

«Mis te nüüd sellest asjast vaidlete!» ütles ema. «Kas teil siis muud rääkida ei ole. »

«Miks siis just seda. Eks ma ole muidki asju õppinud.»

«Aga mis sa siis veel oled õppinud?» küsis isa, vihast pilku poja peale heites.

«Isa!» ütles ema hoiatades.

«Kuidas ma seda oskan seletada,» vastas poeg, keda isa pilk ja toon haavas.

«Miks ei oska. Aga ma arvan, kõik see tarkus pole sugugi rohkem väärt kui joodiku sadulsepa Nikkeri oma. Ta ütleb ju ka, et ei ole jumalat, ei ole kuradit ja üks inimene on teise kurat.»

«Isa, jäta juba järele!» hüüdis ema.

Isa sõnad lõikasid pojale südamesse. Olgugi et see mees oli tema isa, aga ta irvitas tema teadmiste üle, mida ta pikkade aastate jooksul nälgides ja janu kannatades kuuvalge paistel oli kogunud. Kange viina auruna tungis viha talle pähe, seda enam veel, et ta enesele tundis tehtavat ülekohut. Need inimesed oleksid pidanud teda austama, temast lugu pidama, ta mõtted õigeks tunnistama, aga nüüd irvitati tema üle tüdrukute ja sulaste kuuldes. Vaevaga ennast rahule sundides ütles ta:

«Mis Nikker kõneleb, see on loba. Mis mina ütlen, see on õige, sest see on teaduse poolt kindlaks tehtud.»

«Mis on õige? Kas see, et jumalat ei ole?»

«Teaduslikult ei või seda ära seletada ja kõik, mis seletatav pole, ei ole ka uskumisväärilne.»

«Anton!» hüüdis ema piirita kurval ja kohkunud kõlal.

Isa jahmatas. Kätega mingi nägematu järele kahmates tõmbas ta hinge nagu kala, kes kuivale sattunud. Tõmbused ta palgelihastes avaldasid hinges keevat ärritust. Söömist seisma jättes, ainiti poja peale vaadates kõneles ta pikkamisi:

«Ah see ongi su kauaaegne õpitud tarkus!»

Ta naeriski oma tühja, õõnsat, peaaegu nõdrameelset naeru.

Anton tundis õrna pehme käe oma juustel. See oli ema.

«Mis sa niiviisi räägid, kallil jõuluõhtul. Eks ajage ometi muud juttu. Tuled nii pika aja takka koju ja lähete tülli!» Selle peale pööras ema isa poole: «Eks mine too juua!»

Isa tõusiski üles, võttis küünla ja lüpsiku ja läks õlut tooma.

Kogu õhtu lasus toas rõhuv vaikus. Ema otsis juttu, aga poja mõtted olid kaugel. Rohkem oleks pidanud ütlema ja nii mõjuvalt, et need inimesed sellest oleksid aru saanud. Ta ütles poolikult, kartlikult. Mis sellest, et vanemad, tõtt ei või ju kunagi häbeneda ega surnuks vaikida.

Õhtu läbi istus ema poja voodi äärel ja hoidis noormehe kätt peos. Anton vaatas vanainimesele otsa, aga kaua ei võinud ta neisse silmadesse vaadata. Nendest voolas midagi, mille eest ta hing püüdis kõrvale põigata.

Nad olid teineteise lähedal, tundsid, kuidas uuesti õhtuse jutuaine peale tagasi ihaldasid, kuid hoidusid selle eest osava laevamehe hoolsusega, kes oma sõiduriista ei lase kaljurahnudele. Nõrgake oli see sild, see side, mis nende hingi ühendas, aga seda ei tahtnud nad kuidagi purustada. Iseäranis hoidis ema seda hellalt,

sest ta lootis ikkagi edaspidi poja südame juurde pääseda, kuhu ta oli igatsenud mitu aastat iga päev.

Viimaks tõusis ema üles, naeratas pojale ja ütles talle haruldasel õrnusel: «Noh, maga siis peale!»

Sealsamas keeras isa oma voodis, köhatas häälega, mis küllalt tunnistas, et ta veel magama ei olnud jäänud.

Miks isa siis kogu selle aja üleval oli? Mis peletas une tema väsinud laugelt?

Poeg teadis seda. Ta hinge asus põhjatu rahutus. Mitte ainult tänaseks ööks ei peletanud ta temalt und, mitte ainult täna ei täida valu ta hinge, vaid see jääb sinna eluotsani. Oli tal õigus selle vanainimese südamesse raskeid haavu lüüa? Siitmaalt rändab ta edasi, ennast raskesti õnnetuna tundes ja kandes alaliselt raskeid mõtteid enese rinnus.

Mida rohkem noormees mõtles, seda suuremaks tõusis ta piin. Võiks ju nende jalge ette heita, neile hüüda: see ei ole õige, mis ma ütlesin. Aga see oleks vale. Ta tundis enese sügavas hauas olevat, kust ta väljapääsemiseks teed ei näe ja kus ta iga silmapilk ähvardab lämbuda. Ta mõistus tuletas meelde pojakohuseid, aga süda ei leidnud nende vahel midagi ühist.

Piinarikas öö.

«Kas täna kirikusse tuled ka?» küsis ema hommikul poja voodi ette astudes. «Nüüd oleks aeg juba valmis panna.»

«Ah ma, ma ei saagi tulla. Ma pean juba tingimata täna ära sõitma. Mul on hädasti tarvis.»

«Miks sa siis täna ära lähed?»

«Ei saa parata. Mu aeg ei luba jääda.»

«Kas sa siis mõneks päevaks ei või koju jääda? On ju jõulupühad.»

«Mis jõulusid siis nendel ka on,» ütles isa, kes seda oli kuulnud. «Toomas, pane sa kõrb saani ette ja vii ta vaksali.»

KÕNELUS VENEL

«Võtaks saadan seda teed, hullem ta enam ei sünni,» kirus küll igamees, kes sõitis oktoobri lõpul Martna ja Kirbla vahelist maanteed.

Põhjatu pori, sügavad roopad, täis auke. Hobune tülpis, vedades rasket vankrit. Äärmuseni tüütas vankril istujat raputamine — olid peagi nagu läbi peksetud.

Jõudes välja harilikust Läänemaa madalast lepikust, avanes paremat kätt haruldane vaade. Ega see olegi mõni kasutu soo, mis laseb lennata su pilgul kilomeetrite kaupa, vaid kuulus Kasari jõe luht, mis sügisel külvatud üleni heinakuhilatega. Üle luha paistab Kirbla- ja Lihula-poolne kallas küladega ja valendavate mõisahoonetega.

Olgugi et Kirbla paistab siit kiviviskemaa, teeb maantee suure ringi, nii et sul tuleb sõita halba teed versta viisteistkümmend. Millal jõuad sinna — külm ja niiske tuul võtab hinge seest.

Ega või jääda ööseks teele. Haarasin piitsa, mille ling oli külmanud ja jäine, ja lõin hobust. Roidunud loom ehmatas, tõmbas järsku vankri kallakule, nii et see langes kraavi. Murdus parempoolne tagumine telg.

Mine nüüd veel! Veidi nõupidamise järele leidsin kõige kohasemaks: panin puu vankri alla ja lohistasin selle tee kõrval olevasse tallu.

Kahjuks ei saanud pererahvas mind aidata. Sulane oli läinud versta kolmekümne taha tegema teed ja kodus olev teine vanker oli puruvigane.

«Aga milleks teil vaja minna vankriga. Siit üle lahe ainult versta paar Kirblasse,» kõneles vanaperemees.

«Viin teid venega üle ja oletegi seal. Hobune võib päevaks-paariks jääda meilegi. Küllap me hoolitseme tema eest. Saan mahti, viin teie vankri sepale, nii et võite pärast koju sõita.»

Selle kuuekümneviie-aastase, vesihallide silmadega, kortsus näoga veidi vimma kiskunud vanakese ettepanek meeldis mulle. Ega olnudki muud teed valida.

Läksime. Vana pereisa käis mu ees, sülla kolmene udi õlal, seljas katkine kasukas, ümber tõmmatud sõlmiline ohjanöör.

Jõudes Kasari äärde, hakkas tugevasti sadama rahet. Oli nagu õudne meie ees Kasari säng, udune, läbipaistmatu, nagu mingi haud.

Siit ja sealt paistsid pigimustad veevöödid.

«Ega see rahe midagi tee,» tähendas vanamees mu sellekohasele küsimusele. «Vaadake, istuge aga nõnda, et selg vastu rahet. Vagusi peate olema. Kes venel ei ole harjunud istuma, ajab selle kergesti ümber.»

Vanake läks lähema heinakuhja juurde, kiskus sealt kahlu heinu ja tõi venesse. Need olid minu jaoks.

Venel — sel iselaadilisel laheäärsete elanikkude sõiduriistal, on pesukünaga tublisti sarnasust. Niisama ümmargune, õõnistatud, sülda kolm pikk, otsad teravad. On tehtud ühest puust, keskelt koolutatud laiemaks. Nüüdsel ajal ei olevat meie metsadest enam leida niisuguseid haabu, millest võiks meisterdada vene, ja ta taganeb hariliku laudadest paadi eest. Vanad inimesed peavad venest suurt lugu. Ta olevat palju tundlikum, kergem, käsutäitlikum paadist ja temaga võib nagu noolega läbi pista niisugusest kitsast kohast või paksust pilliroo- ja kõrkjametsast, kus sa paadiga ei saa edasi sammugi. Nooremad hoiavad rohkem paadi poole, ütlevad, et vene olevat ainult inimeste uputaja.

Usun — need noored ei oska temaga ümber käia.

Istusin venesse. Vanake asus püsti tagaotsas udjaga lükkama. Küllap oli minulgi sel puhul hirm. Pea ei või vanake lükates vääratada ja siis lendame mõlemad laukasse.

«Ega meil olegi paadiga midagi peale hakata,» kõneles vanake. «Näete, niisugused kitsad jõekeeled, mitmel pool on nad otse kinni kasvanud. Poe läbi nagu uss.

Imelik, kui valjuks see ilm läheb. Paneb nagu vitstega vastu nägu.»

Tuli rahet tugeva tuulega. Tuul meisse ei ulatunud, olime madalas. Ringi kahises kõrkjas ja pilliroog.

«Tuleb teil sageli inimesi üle vedada?»

«Vahel ikka tuleb. Eks neid pea vedama, kes ei taha käia ringi. Ega siis oska igamees üle viiagi. Kui ilm halb, eksid ära, jumal teab, kuhu lähed. Näe, pilliroog on kõrge, ega näe kuhugi. Näe raibet, jääb põhja kinni.»

Vanamees sikutas ritva. Vene kõikus.

«Teie olete siin sündinud, sellepärast on need ristjõed ja käärud teil peas?»

«Ega ma olegi siitnurga inimesi. Elan nüüd küll oma poja juures, aga olen ise Kullamaa poolt mehi.»

«Asusite siia. Parem koht?»

«Mis ma nüüd asusin, aga eks see inimene ole niisama kui põllu peal kivi. Ader tõukab teist täna, homme, ülehomme, millal ta enesele suudab leida kindla koha. Näe, siin jooksevad kolm jõge risti üksteisest läbi. Kes ei oska, eksib kergesti ja läheb jumal teab kuhu.»

«Ah nii olete siis rännanud mööda ilma?»

«Kes seda rändamist oleks tahtnud, aga mis sa teed. Mul oli seal omal ka koht, kena talu. Olid ju seda pidanud mu vanemad, vist isaisadki.»

«Andsite selle ära ja tulite siia?»

«Mis ma teda nüüd andsin. Küllap oleksin teda hoidnud kõigest hingest. Aga mis saad parata — võeti ära. Kes see sinust küsib, mine hulgu või sure.»

«Ah koht võeti ära. Mis põhjusel?»

«Mis neid põhjusi vaja otsida, eks mõisnikul ole neid võtta igalt poolt. Küllap seegi oli küllalt hea põhjus, et meil oli hea koht, hoolega haritud. Pani teine toatüdruku mehele. Küllap ajas mees ise ennemalt kana munele ja mis siis muud kui vaata, kust leiad paraja. Aga ega see mees olnudki nii tänapäevane. Andku härra Karuantsi — nii oli meie koha nimi — temale, siis ta võtab tüdruku ära. Ja nii tõstetigi minu kolid ja varandus värava taha.»

«Teil oli ka sellal juba perekond?»

«Oli küll, lapsed üsna pisukesed alles. Aga kes sellest küsib, las kükitavad lagedal kolide otsas. Lapse

külm ja koera nälg, ega neid arvestatud kuigi palju. Aga küll see päev on praegu napp — näe, kirikutorn ei paistagi.»

«Perekonnaga kohast välja — eks see olnud küllalt raske. Saite mõne tuttava pool peavarju?»

«Ei oma vallas leidnud niisugust meest. Kes see julgeski võtta. Näe, annad ulualust — lendad ka ise. Seal see veel oli, et naine sünnitas. Oli teine kuuse all. Eks olnud omal ka süüd ning hooletust. Oleks vaadanud ennemalt ringi, aga lootsin õiguse peale. Niisugused rumalad me taluinimesed oleme. Kus see õigus sul seal on. Käisin palumaski, aga mis sa seda palud, kelle kõrvad su juttu ei kuule. Näe — vägisi tikub pime peale. Teil sealt halb jala minna.»

«Ei ole viga — ligi maa. Aga kuidas teie tagasi näete?»

«Ah mina — pole viga. Olen siit mitu korda üle sõitnud, pime, nii et ei näe pista sõrmegi suhu. Panen või silmad kinni ja lükkan. Vene nagu tunneks haisu. Ega ta tahagi kalduda kõrvale õigelt teelt. Näe, udi, pagan, hakkab kinni. Niisugused sitked kõrkjajuured.»

«Ah teid visati puu alla? Kaua seal olite?»

«Eks ikka pidanud olema. Juhi Jüri oleks mind võtnud oma poole, aga mehele oli antud mõista: kui võtad, lendad ise kohalt. Aga ega puu alla sünni jääda elama. Kolisin lõpuks Kivimäe valda kingsepp Pärtli juurde, aga ega koli sinna mahtunud. See läks ilma mööda laiali, siia-sinna, või nüüd mina neid suutsin pärastki korjata. Nõnda see elu siis algas, viletsused ja hädad, nagu see meile taluinimestele harilik. Nüüd vanas eas pole enam vigagi: poeg peab siin kohta — eks mind ole tarvitada niisama ühte-teise kohta.»

«Head mälestused teil, isake, elust ei ole. Ilma põhjuseta olete kannatanud.»

Vanake naeratas.

«Ega see nüüd nii päris ilmaaegu ka olnud. Eks olnud inimene noor, või ta siis kaugele ette mõtleb. Oleksin ma härra ilusti mööda lasknud, võib-olla poleks vaja olnud minna ilma mööda hulkuma. Aga mis sa teed, tulin laadalt, oli peas väikene kilk. Pingutan ohje, mul oli hea loom, pani teine nagu tuul. Kohe teisel päe-

val tuleb vahimees meile, ütleb mulle, härra käskis sul tulla mõisa. Aimasin kohe, ega see head tähenda, aga ega vahimehel olnud aimugi. Lähen mõisa, ootan köögis päratu aja, siis alles kutsutakse. Kohe saan aru, põrnitses teine vihaselt, siis äkitselt kärgib: «Kas sa mind eile õhtul mitte tundma? Miks sa mind mitte mööda laskma?» Mis mul seal oligi öelda. Võib-olla ütlesingi midagi, või see vana pea enam mäletab, eks ole ju möödas hulk aastaid. Seal haaras ta kepi ja tõstis löömiseks. Aga eks loomgi lähe eest kõrvale, mis siis rääkida inimest. Hoop läkski mööda, aga kepiots sattus mingi kausisarnase asja vastu ja see läks puruks. See ärritas teda rohkem, aga ma haarasin kepist kinni. Nimetas mind ussiseemneks ja ähvardas, küllap ma näen, kuidas kaod. Ta pidas sõna.»

«Kas te siis kuskilt ei otsinud õigust?»

«See taluinimene nüüd sellest saabki aru, kus see õigus või ülekohus. Mõned tuttavad andsid nõu, et räägiksin kirikhärrale, küllap tema sõna maksab. Aga tühja sellest, eks nad ole nagu ühe mesti mehed. Käisin ka seal, kuulab teine mu jutu ära, hõõrub siis käsi ja sõnab: «Jah, armas hing, see on ikka suur patt jumala ees, mis sa oled teinud. Sellest kõneles ka mõisahärra mulle ja ma pean sulle ütlema, su tegu on täiesti hukkamõistmise väärt. Miks püüdsid sa põigata kõrvale nuhtluse eest, mida sa ometi olid täielikult ära teeninud. Teie olete talle öelnud jämedaid sõnu, sellele, keda jumal ise on seadnud teie vanemaks. Sa pead võtma alandliku meelega oma kanda teenitud karistuse.» Võib olla, et oligi mul süü, aga mis sa teed, oled ju ikka inimene. Näete, see ongi see päris Kasari jõgi — sügav teine, aga toost näeb ajada. Vahel saab siit rohkesti kalu raiuda. Kevaditi ajavad lahest säinad üles, siis saadakse vahel õige tublisti.»

Olimegi venega laial jõel. Vesi must nagu pigi. Vanake kummardus sügavasti, lükates ridvaga. Vene õõtsus. Oli juba ringi pime öö. Eemal kahises pilliroog. Ka siin oli tuult. Vene libises vaikselt, nagu oleks ujunud mingis paksus mustas massis.

Hakkas hirm.

«Pole viga, varsti saame siit välja. Nüüd peab oskama

õigele kohale. Kui õieti ei taba, ega siis pääsegi kaldale. Mõnelt poolt nii pehme, lenda või üle pea. On ka lahvevee laukaid. Kui vesine aeg, niisama ka kevaditi, siis on see luht ainult lahvevesi, justkui meri. Pole viga, näete, sealt kuhja juurest, sealt läheme, siis pääseme kaldale.»

Vene ujus läbi mitmest jõest, mis ristlesid üksteisest läbi.

«Sooh, olemegi õigel kohal.»

Jõudsime venega risti-rästi jooksvate jõgede vahelt läbi kitsasse kraavitaolisse ja mõlemalt poolt tihedalt kõrkjatega otse umbseks kasvanud jõkke. Siin oli vaikne nagu toas, sest kaugele üle pea ulatuv pilliroog võttis kinni tuule ja rahe.

«Kas te seletasite siis kirikhärrale kõik nii ära, kuidas see oli juhtunud?»

«Mis mul seal oligi suurt seletada, eks see olnud ju üsna õige. Löögi eest lõin kõrvale, kauss läks katki ja võib olla, et ütlesin ka midagi. Pealegi arvas ta, et issand selle karistuse mulle saatis selle eest, et ma juba aasta kohta ei ole käinud lauakirikus. Eks nad näe ju oma kirjadest.»

«Teie oleksite pidanud kaebama kohtusse.»

«Eks saanud ka seal käidud.»

«Noh, mis kohus mõistis?»

«Mis ta nüüd suuremat mõistis, kui pandi mind kinni kaheks nädalaks. Mis kord tehtud, ega seda saa tegematuks. Näe, ilm vist läheb selgemaks, kaldalt löövad paistma Kaagvere küla talud.»

Kuulduski koerte haukumine.

Vaatlesin vanakest, kuidas ta käed utja surudes liikusid taktis. Ma ei märganud, et ta oleks vaeva näinud vene juhtimisega, aga see oli ometi väga erk ja mõistis nagu elav olevus, kuhu pidi keerama oma terava nina.

«Sa, isake, oled oma elus siis küllalt kannatanud. Aga ega seegi aeg ole kaugel, kus ka meie inimestel on inimese õigus, kus nad on kaitstud igasuguse ülekohtu ja vägivalla vastu.»

«Kes see seda nüüd teab,» lausus ta. «Eks oleks hea küll, kui tuleks niisugune aeg, aga ega minu silmad

seda küll näe. Kus need isandad siis saaksid elada, kui meie talurahvas ei rühkleks hommikust õhtuni nende heaks. Võib olla, et see ongi nii jumalast loodud.»

«Midagi ei ole see loodud. Või arvate, et jumal seda tahtis, kui teid koha pealt ära visati. Puha vägivald.»

«Vägivald,» kordas ta minu sõnu, nagu poleks tal aimu selle sõna mõistest. «Eks see ole tõsi küll, küllap mind vägivallaga visati kohalt. Tõusis minulgi sel puhul viha, mõtlesin — pistan õige majad põlema, aga õnneks sain võidu niisuguseist mõtteist. Kas seda koormat oleks veel läinud südamele vaja. Ja teab, kus Siberi põhjas oleksid nüüd puhanud mu luud-kondid. Eks ole meile küllalt õpetatud ja kantslist kuulutatud, et ei pea kurja kurjaga tasuma. Aga mis sa teed — inimesel on ju niisugune patune süda, tulevad vahel ka patused mõtted. Näete, siin kitsikus on hea toosekoht. Siit saab vahel tublisti raiuda. Mu poeg raius tunamullu siitsamast seitsmeteistnaelase havi.»

«Aga pärastpoole leidsite ikkagi mõne kindla koha?»

«Kes see seda kivi nüüd nii hõlpsalt peatab, mis kord veerema pandud. Eks saanud olla siin ja seal, linnas ja maal. Aga nüüd olen juba kümmekond aastat poja juures. Mul on veel teisi lapsi — needki on siin-seal ilmas laiali. Aga ma olen maal nagu harjunud ega tahagi siit minna.»

«Oli ikka nii palju jõudu, et jaksasite nad üles kasvatada?»

«Mis jõudu nüüd minul oli, või mis mina neist kasvatasin. Eks ole ikka nii, nagu see vaese inimese laste asi. Kui juba ise jaksasid kaela kanda, pidid ka minema ilma otsima omale palukest. Kaotasime nad ükshaavalt, ega saanud teisi pidada oma juures. Vahel ei teadnud mõnest hulgal ajal. Küllap nad meie poolest oleksid võinud või nälga surra või mõnel muul teel minna hukka. Aga niisugustel on visa hing — üles kasvasid. Elavad nüüd pealegi — näe, poeg ostiski selle koha. Ega seegi ole ei tea mis asi, aga kui ikka rühkled ja rassid, saad leivapalukese majja. Eks mul ole nüüd vanas eas elada parem kui nooremas põlves. Aga näe, olemegi kaldal.»

Vene terav nina tabas müksatades kallast.

Minu jalad olid istudes ära surnud, kuidagi ei jaksanud tõusta.

«Eks ole, ega selles venes ole küll nii hea istuda kui paadis,» lausus vanake, vaadates mind, kuidas vaevu ajasin enese püsti. «Aga hea on ikka teisega niisugustes kitsastes jõekeeltes. Seal külas on Väädi Mart, küsige aga teda, kui tagasi tulete. Ta toob teid jälle üle. Ei maksa käia seda pikka teed jala. Kui tagasi tulete, on vanker juba terve.»

Ja sahinal libises vene tagasi kohisevasse pilliroometsa.

Tuli rahet tugeva tuulega. Tuul meisse ei ulatunud, olime madalas. Ringi kahises kõrkjas ja pilliroog.

TOOMAS KAJAK

Hälbinud inimese elu

Päike paistis armsalt. Tuul, mis pani laeva tugevasti õõtsuma ja lainete harjad muutis vahukobaraiks, oli soe. Reisijad kogunesid tekile ja vaatasid lõbuga purjeriidest katte all eemalt sinetavaid kaldarandu. Mitmed silmitsesid, olles rinnuli reelingil, lõbuga laeva küljelt eemale paisatud veekuhilaid. Vahetevahel paiskus laine niisuguse jõuga vastu laeva külge, et vesi tiheda vihmana heitus laevalaele.

Väsinud vaatlemisest, otsisid mitmed rahulisi paiku, satuti üksteisega kõnelusse, koguneti väikestesse seltskondadesse. Merd sõites areneb tutvumine kiiresti.

Aja jooksul oli ühe vanapoolse, tugevakasvulise, lihtsa, kuid sellejuures küllalt meeldiva näoga mehe juurde kogunenud salgake inimesi. Küllap tal oligi vist tuntuid reisijate hulgas ja isegi kergesti võis võõraski välimuselt otsustada, et ta on elupõline meremees. Nii oligi. Ta oli pärit Saaremaalt ja sõitis Peterburist korraks kaema koduküla.

Olin ka mina üks neist, kes sel puhul kuulas kõrvalt ta jutustust. See oli minu eest huvitav — see kirjeldas hetke hälbinud inimese elust. Ma katsun selle siin üles panna tema enese sõnadega.

«Sellest on juba aastat paarkümmend tagasi, kui teenisin paari teise Saare mehega inglise purjekal, mille nimi oli «Mary». Peale meie olid kõik madrused inglased. Meist peeti lugu, olgugi et olime nõrgad inglise keele mõistmises. Püüdsime olla hoolsad oma kohuse-

täitmises, ja see viimane on alati kapteni silmis üks madruse esimesist voorustest.

Olgugi et meremees on merega harjunud, selle külge otse kinni kasvanud, kuid ikkagi tüütab nädalaid, kuid kestev meresõit. Ja niisugused kauavältavad sõidud pole purjelaevadega sugugi haruldased. Ja kui siis kuskilt taevarannalt lööb sinetama maaserv, mõni saar või koguni sadam, kuhu sõidetakse, oi, siis rõõmustavad isegi vanad meremehed nagu lapsed, kui nende silmi pahvatab jõulupuu sära. Mõistagi, et sündinud meremees olles maal peagi igavust tunneb mere järele, sest piiritul veeväljal on inimese kohta äraseletamata võim.

Otse põlema süttis meie rinnus leek, kui kord pärast kauakestvat sõitu nägime enese ees maad. Pealegi oli see maa sadam, kuhu sõitsime ja kuhu jäime paigale veidi kauemaks ajaks laadungi äraandmisel. Mõistagi, et igatsemine meid rutemini ei viinud eesmärgile, ta ei lühenda maad, pead kannatlikult ootama — küllap jõuame omal ajal.

Olime jõudnud valmis sadama korraldustega, lubati pooled meist mõneks ajaks maale. Meie, Saare mehed, olime maaleminejate hulgas.

Kui meremehed esimest korda võõras linnas lähevad maale, siis on nende ülespidamises kaks peaviisi. Ühed lähevad ja käivad linna risti-rästi läbi, kuid seda moodi ei tarvita paljud. Enamasti minnakse sadama läheduses olevasse kõrtsi, seal juuakse, minnakse kõrgiks ja suureks, kakeldakse, satutakse lõpuks mõnesse urkasse ja paremal juhul leitakse ennast hommikul kuskilt uulitsakraavist. On aga juhtusid, kus tullakse meelemärkusele mõnes haigemajas koikul. Sel põhjusel ei taha ka kaptenid heameelega mehi maale lasta, sest niisugused skandaalid toovad tüli, ja mis veel pahem: sagedasti kaotavad nad ka tubli madruse. Äbinõuks niisugusel puhul on see, et salkkond antakse mõne tuntud mehe hoole alla, aga igakord ei ole sellestki soovitud kasu. Inimesed, keda nädalate kaupa on meretuuled kuivatanud ja vihased vood vintsutanud, tahaksid nüüd lühikese aja vältel kõike seda maitseda, mis maa suudab pakkuda. Ja kus ei osata pidada piiri, seal ei suudeta võtta arvesse ka tagajärgi.

Meil lasti minna omapead, sest meie ülespidamine oli süvendanud kaptenisse usu, et tal meie poolest ei olnud midagi karta. Nii võisime siis vabalt hulkuda linnas. Iga linn suudab ju inimesele pakkuda oma iseäraldustega küllalt niivõrd rohkesti huvi, et mõned tunnid kaovad ruttu. Peagi märkasime: õhtu oli käes, tarvis tagasi laevale. Kui miski täna jääb nägemata, eks siis ole homme ka päev.

Tagasi minnes sadamasse jäime kolmekesi ühe trahteri ette seisma. «Mis see siis on,» tähendas keegi meist. «Kas läheme siis nii tagasi, ilma et oleksime korraks kuhugi sisse astunud. Nii ka ei lähe.»

Läksime trahteri.

Sel puhul oli seal vähe külalisi. Leti peal oli rinnuli pika halli habemega trahteri peremees. Ta näpud mängisid pudelikorgiga.

Istusime leti lähedale, tellisime üht-teist ja lasksime hea maitseda. Mõistagi, et sellejuures hea tuju puhul kõnelus aina kõvenes. Teadsime, et siin meie kõnest keegi ei saa aru, ja see teadmine andis tublisti hoogu meie lobisemisele.

Märkamata ei jäänud seegi meile, et trahteri omanik kohe alul meid silmitses erilise tähelepanu ja teravusega. See andis põhjust, et tema kohta meie suust libises ühte-teist, mida niisugusel korral mitte poleks öeldud, kui tead, et kuulaja mõistab su sõnu. Võib olla, et temagi katsub mõista, mis keel see on, mida me kõneleme, sest eks ole sadamalinnas kuuldud nii mitmesuguseid kõnesid. Ometi olime selles julged, et temal meie keelest ja meie rahvast ei ole vähematki aimu.

Nägime teda muutuvat järjest rahutumaks. Lõpuks ei suutnud mees jääda paigale, tuli ära leti tagant ja astus meie juurde. Temas oli midagi nagu häbelikku, ta silmist paistis imelik sära ja ta huuled liikusid. Aga alul ei saanud ta sõnagi suust.

Vaatasime talle otsa.

«Te olete Eestimaa mehed,» lausus mees meie suurimaks imestuseks. «Kuulen seda teie jutust.»

«Seda küll. Aga imelik — te oskate ju ka eesti keelt?»

«Miks ma ei peaks oskama. Olen ju ka Eestist, Saaremaalt, Kihelkonnalt. Teate seda kohta?»

«Tule jumal appi, miks me ei peaks siis teadma. Ka meie oleme ju Kihelkonnalt.»

Mis nüüd sündis, kes oskab seda kirjeldada. Mehel tulid äkitselt silmi pisarad. Lõi teine vankuma — kartsime, et kukub. Üks meist tõusiski püsti — küllap mõtles teda toetada. Aga ei. Ta kaelustas meid kordamööda, suudles ja nüüd ta aina nuttis.

«Oh jumal, ma näen teid, oma vendi. Kas teate, mina olen kodumaalt ära olnud kolmkümmend kaheksa aastat. Ma ei ole selle aja vältel kuulnud seda keelt, ei ole näinud ühtegi eestlast, ja nüüd teie siin.»

Ta kõneles, otsis sõnu, segas oma ütlusi inglise keelega. Lõi lõpuks käed silme ette ja hüüdis: «Ega ma oskagi kõnelda seda keelt!»

Sellest hüüust kuuldus ääretu valu.

Muidugi ei jäänud see stseen teiste trahteris olijate eest tähelepanematuks. Nad katkestasid oma kõneluse ja vaatasid ainiti meid. Kuid keegi ei tulnud vanakese käest pärima ta suure rõõmu ja valu põhjusi. Ka meie ei suutnud talle lausuda sõnagi — ootasime tema rahustumist.

Võttis teine taskust rätiku ja pühkis kuivaks oma silmad. Nüüd jäi ta meid vaatlema ainiti, otse juues, neelates meid oma silmadega, ja ta huuled sosistasid: «Või te olete Saaremaalt, Kihelkonna mehi, just sealtsamast, kust minagi pärit. Ja te juhtusite siia, minu juurde. See ei olegi nii sadama lähedal, siin ei käigi palju meremehi. Kuidas te ometi juhtusite siia!»

Ja ikka vaatles ta ainiti meid. Minu eest oli see nii, nagu vaatleb õnnistegija pilti see, kelle südamel lasub enese teades raske süü.

«Ka meie eest on see imelik, et siin, kodumaalt nii kaugel, juhtusime kokku oma kihelkonna inimesega. Kust nurga mehi te Kihelkonnalt olete?»

«Ah jah, ma unustasin selle hoopis ära. Võib-olla tunnete viimati veel minu sugulasi. Mu nimi on Toomas Kajak. Olen Karalast.»

«Taevake, miks me ei tunne. Me oleme ju Atla mehi. Vallad vastamisi. Ah te oletegi see Kajak, kes sealt omal ajal jäljetult kadunud. Miks me ei tea. Karalas on ju palju Kajakuid. Ka teist oleme küllalt kuulnud.»

«Ah mind siis mäletatakse seal veel? Kas minust veel kõneldakse? Ah teie olete ka minust kuulnud?»

Kogu selle inimese hing oli neis küsimusis.

«Miks ei mäletata. Ühed arvavad, et olete ammugi surnud. Teised ei usu seda. Nad ütlevad, et elate kuskil võõral maal, olete omale kogunud rikkust, ja loodavad, et kord tulete tagasi kodumaale. Sugulased ootavad rikast onu. Nagu näha, on neil õigus.»

«Jah, õigus on neil, et ma ei ole surnud,» lausus vanamees. «Imestan isegi — mis inimene peab elus kõike läbi elama.»

Nagu ärgates oma mõtteist, tõusis ta üles ja tõi paar pudelit viina.

Klaasid täis valatud, kõneles ta edasi.

«Noh, maitsege — nüüd nagu soodsam istuda. See on tõsi — vaeva olen näinud, aga nüüd elan juba aastakümneid siin linnas rahulikult. Aga vale — mis ma ütlesin — ega rahu ole silmapilgukski, iseäranis viimaseil ajul. Näete, siin (ta lõi käega südame kohta) — see teeb vaeva. Igapäevasest leivast ei ole puudu, saab omaga läbi. Aga rahu ei saa, ei saa silmpilgukski — ikka tuleb meelde kodumaa — alaline igatsus teeb vaeva, kurnab nagu tõbi. Öösel kaob uni ja siis lendavad silme eest mööda kõik need kohad, on, nagu oleksin sealt lahkunud eile. Kui siis tulen otsusele, et ma seda maad, neid kohti enam ei saa näha, siis tuleb niisugune tusk, mis ajab otsa eluhimu. Sellest võite nüüd isegi mõista, miks mul on nii suur rõõm, kui teid näen ja kuulen teie kõnet. Kui teid kuulsin, siis langesid teie sõnad sädemetena mu südamesse, süütasid selle põlema.»

Ta valas agaralt viina klaasidesse ja jõi meiega kaasa. Küsis ja päris meie käest kõigist asjust — meie tornita kirikust, kiriku juures mäel olevast kellatornist, suurtest tee ääres olevaist kividest, puudest, kalasaagist — juhtumisi siit ja sealt, ilma et oleks väsinud. Tal oli kõik meeles, pisemadki asjad, ka niisugused, millele meie ei osanud anda mingit väärtust. Ta kuulas meie jutustust ihu ja hingega, meidki kandis mõttekäik tagasi kodumaale. Sageli valgusid talle uuesti silmi pisarad ja naeratades kuivatas ta neid, meile ohtralt valades viina.

Uuesti kargas ta üles ja suudles meid. Tundsime, kuidas ta huuled olid näljas, ta haaras meist kinni nagu kirgedes põlev armastaja.

«Midagi ei ole siin, mis mu hinge köidaks!» hüüdis ta suurt valu avaldava häälega. «Olgugi et olen siin elanud rohkem aastaid kui seal Saaremaal, aga oma kodukohaks ei suuda ma ilmaski pidada seda maad. Teate, sõbrad, ma näen unes oma sündimisepaiku, näen neid inimesi, kõnelen nendega eesti keelt ja siis olen õnnelik. Aga ärgates haihtub see kõik ja siis surub mu südant lõpmatu kahjutunne. Ma ei saa selle igatsuse eest kuhugi peituda, ma ei suuda oma hinge millegagi uputada, et ta jääks tuimaks. Jah, teie olete noored mehed, teie ei tea aimata, kuidas see vaevab. Aga mina tean seda.»

«Olete vist üksik,» tähendas üks meist. «Peaksite võtma naise, ega siis te ei tahakski lahkuda.»

Avati leti taga olev uks ja sisse tuli naine.

«Mina olen naisemees. See ongi minu naine. Meie elame rahulikult. Aga meil ei ole lapsi. Mõtlen: oleks meil lapsed, küll õpetaksin neid kõnelema meie keelt, küll jutustaksin neile kohtadest, kus olen kasvanud. Näitaksin neile kaardilt, kus on see koht teisel pool maakera, kus olen sündinud ja kasvanud. Küll see oleks kena, nad imestaksid. Aga nüüd — mul ei ole kedagi.»

«Aga teil on naine. Olete ometi kogunud omale siin tuttavaid. Eks ole see teile muutunud nii hulga aastate vältel uueks koduks?»

Ta naeratas hoopis kurvalt:

«Mul on naine, aga mis lähevad temale korda minu igatsused ja valud. Tema ei tunne neid, ei võigi tunda. Oli aeg, kus ma sellest temale kõnelesin, aga tema ei saanud mu jutust aru. Ega ma pane seda temale pahaks, ta ei võigi sellest, mida ta ise iialgi ei ole tundnud, saada aru. Tõsi — mul on siin tuttavaid, võib-olla isegi sõpru, aga need ei ole seda, mida olete teie mulle praegusel silmapilgul. Ei — see maa ei ole muutunud minule koduks, mul on siin külm, igav, vahel nii igav, et ähvardab mind tappa.»

«Kui te nii igatsete kodumaa järele,» tähendas keegi meie hulgast, «eks või siis sinna minna. Kui ka mitte

jäädavalt, ometi mõneks ajaks. Mis seal siis on. Varandust teil muidugi on, mis viga sõita. Või kogunisti jäädavaltki, sest seal on varandusega inimesel elada küllalt võimalik.»

«Jah, vend, ka mina olen sageli selle peale mõelnud ja isegi valmistanud selleks mitmeid plaane ja otse lapselikult selle üle ettegi rõõmustanud. Vähemalt oli see endistel aegadel sageli kinni mu mõttes. Aga kuhu ma lähen? Mu naine ei taha sellest midagi kuulda. Tema eest oleks see muidugi ilmaaegne varanduse hävitamine, millel ta ei näe mingit eesmärki. See on ju tema kodu ja sündimisemaa. Tal on õigus. Jah, sõbrad, — sinnaminek ei ole mul kerge, usun — need ajad on möödas. Jah, siis — kui olin noor ja laevalt ära põgenesin ja öid mööda saatsin metsas. Aga noormees, see on teine asi. Sellel on enesesse usku, lootust oma jõusse ja tulevikku. Aga kui oled jäänud vanaks, siis kaob see kõik nagu kaugesse uttu. Vahest nagu silmaksid, aga sealsamas kaob jälle kõik käest ja järele jääb vana jõuetu mees. Tunnen — kodumaale minek on ees nagu määratu müür, aga mu käed ei võta, ma ei suuda sellest üle ronida. Uskuge, mu sõbrad — ma olen selleks nõrk. Ma saan sellest ise aru.»

Tal langes pea rinnale ja me nägime, kuidas silmist valgusid pehmesse, valgesse habemesse pärlipisarad.

Ta vaikis. Ka meie vaikisime, sest meil ei ulatunud selleks mõistust, et öelda sellele vanale inimesel mõnd troostisõna.

«Teate, sõbrad,» algas ta veidi aja pärast üsna rahunenud toonil. «Ma näen nüüd üle kogu inimese elu. Mis ta on, päris tühine. Vähemasti saan sellest mina nii aru. Olen seda küll mitu korda üksi mõelnud. Olen siin pidanud mitmeid ameteid, olen liikunud siia-sinna nagu langenud puuleht, mida tuul kannab ühest kohast teise. Aga nüüd küsin sageli eneselt: mistarvis olen ma elanud? Olin kodumaal lapse- ja poisikesepõlves. Need olid helged päevad, aga kellel oli sellest minu elust kasu. Kadusin sealt — jäi minu koht nüüd tühjaks, oli kellelgi minust puudu? Ei. Võib-olla esmalt küsiti, kuhu ta jäi, ja see oli kõik. Veeresin sellejärele aastaid ringi maailma meredel, aga kellel oli sellestki kasu. Siin olen

nüüd viibinud aastaid, aga eks ole see üsna ükspuha, kas oleksin siin olnud või mitte. Või ons sellest kellelgi kasu, et ma siin teile, sõbrad, või teistele müün jooke, mis neil võtavad nii sageli meele peast. Ma ei usu, et see minu siinolekut õigustaks. Kas poleks parem, kui seda trahterit ei oleks siin uulitsa nurgal. Arvate, et mina ei ole näinud, kus inimene joob ja raiskab ära oma viimase varanduse, isegi riided seljast, ja eks ole mina selles süüdi. Ma olen näinud, kus kakeldakse, kus tõuseb tüli ja inimene kantakse ära raamil või ta jääb hingetult lamama siiasamasse põrandale. Ja see on sellest, et ma müüsin neile jooki, mis võttis peast neil igasuguse oiu. Ja see ongi siis mu eluülesanne, see ongi siis see kasu, mis mu elu saadab. Ei, sõbrad, — vaadake seda kust küljest iganes soovite, aga ma ei leia oma elust kellelegi kasu, ei ka minule enesele, vaid see kõik on tühja joosnud.»

«Noh, nii võib arutada igamees ja jõuda niisugusele otsusele,» arvasime meie. «Aga ometi inimene elab ega saagi teisiti.»

Toomas Kajak naeratas kurvalt.

«Ei, sõbrad, asi ei ole ikka nii. Mina olen siia kaugelt veerenud ja kui suren täna-homme, mis läheb see neile inimestele korda. See on, nagu tõuseks mererüpest tilk vett auruks, keegi ei märka ometi selle puudust. Uskuge, sõbrad, — minul tuleb otse hirm mõeldes sellele, kui minu keha pannakse mulda ja minu ümber lamavad tuhanded, keda ma ilmaski ei ole tundnud. Miks see minule peale ajab hirmu, ma ei oska seda mõista, aga hirmu ma tunnen. Ma mõtlen, hoopis teine lugu oleks seal kodumaa mullas. Need, kes seal puhkavad, sinu läheduses, otse külje vastas, neid sa tead, tunned nende häält, tead nende nägu. Seal oleks nagu lõbusam. Seal üleval käiakse siis ristide hulgas ja öeldakse: näe, siin risti all on see ja see. Eks ma isegi tea, kui poisikesena käisin Kihelkonna surnuaial. Kümnete, võib-olla sadade ristide pealkirjadest teadsin, kes nende all magavad. Ja siis oli niisugune tunne, nagu poleks need inimesed lahkunud, vaid ära läinud meie silmist mõneks ajaks. Jah, oli niisugune tunne. Aga kui lähen siin kalmistule, siis on need seal kõik võõrad, ja teate,

võõrad ei ole iialgi omad, vaid nad on ennemalt vaenulikud, sest nad ei tunne sind.»

«Teil on täna kurvad mõtted,» tähendasin ma. «Kui mina võõrsil kätte saaksin niisuguse elujärje, usun — kodumaa ei tuleks meeldegi.»

«Arvate?» küsis Kajak, mulle teravalt otsa vaadates. «Ka mina arvasin nii, kui noormehena lahkusin kodust. Eks läinud minagi ilma otsima seda, mida pidasin omale õnneks. Aga nüüd mõtlen teisiti, mõtlen teisiti juba aastaid.»

«Sinu juttu nüüd,» tähendas keegi meie hulgast mulle. «Kas oled sa üks või kaks korda öelnud: ära tüütab see elu, küll tahaks heameelega tagasi koju.»

«Ma tean, see on nii!» hüüdis Toomas. «Muidugi ei ole te veel tundnud seda, mis mulle teeb vaeva. Olete alles noored ja teid ei takista keegi sinna minemast. Aga näete — mina ei saa.»

Nüüd sundis ta meid järelejätmatult kõnelema Saaremaast. Lõppes viin, ta tõi jälle uut. Poistel jäid peagi pead soojaks ja ega nüüd olnud neil siis ka jutust puudu. Suud jahvatasid teistel nagu tanguveskid. Ja taevake, mis kõik ei olnud tähtis sellele vanale mehele. Niisugused pisukesed, tühised asjad, mis tema pärimine tuletas meile meelde. Oli palju niisugustki, mida meie elades kodumaal polnud õieti tähele pannudki. Kuidas oli aja vältel selle inimese silmis kristalliseerunud kodumaa pilt. Ta nägi teda täiesti, ta tundis praegusel silmapilgul kodumaa päikese soojust, tundis ta lõõtsuvat rannatuult, jooksis põlenud ja linahariteravaks kõrbenud vainul, puude kohin, lindude laul, külakiigelt kilkamised helisesid ta kõrvus. Meie kõne kandis teda tuhandete verstade tagant, teispoolt maakera Saaremaale ja see kodumaal elamine tõmbas vahel ta silmad täis pisaraid, sealsamas pani need jälle särama imelikus leegis. Kui meie tähendasime, et aeg on minna laevale, sundis ta meid uuesti istuma, palus, et veel jääksime, lubas meile kõik ette kanda, mis tema majas iial leidub kõige paremat.

Kõnelgu meie temale Saaremaast.

Ta ei väsinud küsimast, kuulmast.

Lõpuks pidime ikkagi lahkuma. Tõustes tundsime, et olime kõik tugevasti purjus.

Jumalaga jättes haaras ta meist kinni, suudles. Usun, et armastaja ei oska panna oma huultesse suuremat kirge. Otse vastikuks muutus see. Enesel silmad pisarais, kõneles ta meile:

«Armsad sõbrad, uskuge, mina siia ei jää. Küllap näete, mina lähen ennemalt Saaremaale kui teie. Mina lähen siit ära, lasen enese matta Kihelkonna surnuaeda. Sinna jah — seal on need, keda tunnen, kelle nimed tean, kellega olen ühes elanud, kui olin poisike. Küllap nad imestavad, kui leiavad minu enese juurest. Küsivadki — kus sa olid selle aja, me pole sind näinud. Ma kõnelen neile, kõnelen ka seda, kuidas igatsus mind hakkas vaevama. Miks ei peaks ma kõnelema.»

Me kiitsime seda heaks, olgugi et teadsime: ei lähe sa kuhugi. Küllap oled hommegi rinnuli letil ja mängid pudelikorgiga.

«Nii ei maksa meil sinu poole enam sisse astudagi?»

«Oh ei. Vist homme ei sõida veel,» vastas Kajak. «Peab enne siin joonde seadma. Aga ma lähen, lähen tingimata.»

«Ega maksa aga ka kaua aega viita. Mis täna tehtud — eks see ole homme mureta.»

Lahkusime.

Paar päeva möödus — meil ei olnud võimalik pääseda linna. Esimesel võimalusel ruttasime muidugi Kajaku trahterisse, et näha, kuidas täna ta Saaremaale sõiduga lugu. Mõistagi, et seda lubadust pidasime purjuspäi vaimustuseks ja et see tubli uinaku järele kõik jälle haihtus.

Ja mis leidsime. Toomas Kajak oligi ära sõitnud, küll mitte Saaremaale, vaid sinna, kuhu viimaks kõik läheme. Tõsi — võib-olla oleks see loomulikult veel viivitanud, aga ta oli samal ööl, kui me tema juurest lahkusime, enese elu ise lõpetanud.»

MEES, KELLEL KÕIK KÕIGE PAREMAS KORRAS ON

Ma ootasin oma laevaga juba teist päeva Tallinna sadamas, aga välja ei saanud. Kange tuul puhus ülevalt mere pealt niisuguse võimuga, et sadamas olevate laevade mastid, raad ja köied tuule käes kaeblikult vingusid.

Muidu oli ilm päris ilus, ainult ei saa välja sõita. Niisugune seisukord teeb meremehe meele lõpmata mõruks, sest kõik nädalad ja päevad on ju hoolega arvesse pandud.

Ma oleksin laeval viibinud, aga poiste rõõmsad ja hoolimatud näod, mis nad musti ja määrdunud kaarte mängides tegid, ajasid mind päris vihale. Jah, mis neil muret, seisab laev või terve kuu aega siin paigal.

Ma astusin laevast kaldale, vaatasin teravasti mere poole ja soovisin, et tuul kohe vaikiks. Iseenesest mõista ei uskunud ma selle soovi täideminemist, sest üksikud hallid ülikiiresti kihutavad pilvetükid üleval taeva all kuulutasid ette, et ilm pikemalt samasuguseks kõhedaks jääb.

Eemalt kuuldus sügava mere mühin.

Ma läksin pikkamisi sadamast välja rannale. Siin võis tuule jõudu täitsa tunda. Lained ulatusid kividest üleslaotud kõrgele kaldale ja vahutavad veemäed uhtusid vihaselt vastu sadama seina. Igal inimesel võis see pilt huvitav näha olla, kuid mina sellest palju ei hoolinud: meremehele harjunud, igapäevane nähtus.

Inimesi oli palju randa tulnud uhket lainete tantsu silmitsema. Siin ja seal istusid inimesed kaldal kivide

peal ja kui mõni laine nende juurde ulatus ja istujad üle pritsis, siis oli kilkamist ja naeru küll.

Imelik! Minu südame tegi see tuule seis kangesti täis, aga nemad võisid veel naerda ja sellest lõbu tunda.

Rahvast käis minust ühtelugu mööda. Minule kõik tundmata võõrad näod, ainult imeks peab panema, kas neid inimesi kõiki maailma tarvis on. Kas neil tõesti igaühel mingit ülesannet ja kohust on?

Seal leidsid mu silmad pikkamisi möödaminejate seas näo, mille peale mu vaade seisma jäi. Keskmist kasvu keskealine mees, mõlemal pool lõugasid harvad habemetukad, lõua otsas pisuke punakas habemetordikene, madal nina, väikesed teraselt ringivaatavad silmad. See habe ei sündinud selle ümmarguse näoga ja madala ninaga sugugi kokku ja andis talle naljaka veidra jume. Tal oli hall suvepalitu seljas ja kepp käes.

«Tee, mis tahes,» mõtlesin ma, «see nägu on mulle tuttav. Aga kes ta on?»

Kas võõras mees oli tähele pannud, et ma teda ainiti silmitsesin, või oli minu nägu temale ka tuttav, aga ta jäi seisma ja vaatas minule otsa.

«Härra, kas meie ei tunne teineteist,» ütles ta minu juurde astudes. «Kui ma õieti mäletan, siis olete teie vististi härra Kalm, kes omal ajal merekoolis käis.»

«Üsna õige,» ütlesin ma, «ka teie nägu on minule tuntud, olgu küll, et kahjuks ei mäleta, kus me oleme kokku puutunud. Küllap minu harv pea sellejuures süüdi on. Kas oleksite nii lahke ja ärataksite minu mälestuse unest üles.»

«Ah-ah-ah!» hakkas ta sellejuures naerma, ajas suu lahti, mis nüüd täitsa ümmarguseks avaks muutus ja ta näole veel vastikuma jume andis. «Kas teie ei mäleta? Sellest on — noh, pagana päralt, olen ise ka välja maganud — noh, olgu umbes 12 aastat tagasi, kui ühes-koos «Konstantini» peal merel hädas olime. Jah, tulime Paldiski, jah, 1890. aasta oktoobrikuus, tean väga hästi. Mina olen ju Kadak; mina olin üksi veel mees, kellel hing sees seisis.»

«Ah sooh,» venitasin ma ja mulle tuli kõik see lugu meelde. «Jah, nüüd ma tean küll.»

«See on ju väga tore,» ütles ta lähemale astudes.

«Meie saime sellel puhul headeks tuttavateks ja nii hulga aja pärast jälle satume kokku. Teie olete ikka meremees? Eks? Kuidas siis käsi käib?»

«Mis minul nüüd käia on; vaatan: kange tuul vastu, ei saa sadamast välja. Meel üsna nukker, palju aega läheb kaduma.»

«Ah tühja, vaadake, missugused pisukesed, otse ütelda alatud mured teil on. Kas inimene siis peab ilmas alati töökoorma all olema?»

Ta vaatas sellejuures tõsiselt, nagu pilkavalt minu peale, nii et mu meel veidi mõruks läks.

«Kahjuks ei tea ma muud ülesannet nimetada kui töö. Nagu ma mäletan, tulite teie sellel puhul Kuressaarest või Haapsalust peale ja tahtsite endale Tallinnas tööd otsida. Teie olete ju ameti poolest rätsep?»

«Ah, ah!» naeris ta jälle. «Teie mälu on liiaks harv, sest teie vahetate mind ka praegus mõne teisega ära. Ma tulin sellel puhul Riiast peale ja mind kutsuti korraga Tallinnasse, Peterburisse, Moskvasse, Odessasse ja veel mõnesse muusse linna. Riias olin ma Kobe kontoris pea-asjatalitaja. Seal oli minul vaenlane; see kaebas mu peale ja ajas asjaloo nii kaugele, et peremees minu meele pahaseks tegi. Ma ei ole niisugune inimene, kes enesele laseb ütelda, loomu poolest olen liiga äkildane. Nii ka seal. Ma andsin peremehele paar soolast mööda kõrvu ja sõitsin ära. Mis minul viga oli ära sõita, sest iga suurema linna kontoristid kutsusid mind juba kirja teel ennemalt oma juurde. Kobe kontori just mina õitsema panin ja vanamehe tütar armastas mind kui hull. Ta tuli veel viimsel ööl minu juurde ja tahtis minuga seltsis ära põgeneda, aga ma tõukasin teda ta isa pärast enesest ära. Nagu pärast kuulsin, olla neiu südamevalus jõkke hüpanud, kus ta oma viletsale elule lõpu tegi. Ta ei suutnud ilma minuta elada. Sellest ajast saadik hakkas kuulus kontor — mina olin ta sellele kuulsusele tõstnud — allamäge minema ja igakord tundsin ma sellest suurt rõõmu, kui vanamees minule kõige haledama palvekirja järele saatis ja mind tagasi palus. Ma ei tea, kudas temaga nüüd lugu on. Aga kas teie siis ei tea, käite ju vist laevaga vahel Riias ka?»

«Käin küll, aga kahjuks ei tunne ma mitte sellenimelist kontorit.»

«Noh, kust seda teada ongi, ta on kustunud, kadunud — ilma minuta ei saanud ta elada. Ühed ütlevad, et vana Kobe olla omale revolvriotsa suhu pannud ja siis takka trikli peale vajutanud, teised teavad kõnelda, et ta Peterburi alevi serval veikest seebipoodi pidada. Õnn, kui tal seepigi müüa on, niipalju ta ikka sealt vahelt teenib, et võib ennast puhtaks pesta. Ah-ah-ah!»

«Või nii,» ütlesin ma pikkamisi, «ma olen siis vist eksinud. Aga kuidas siis teie käsi nüüd ka käib? Tihti juhtub seda, kui inimene kord tee käest ära kaotab, ei taha pärast naljalt enam otsa peale saada.»

«Mina ei või seda mitte ütelda, sest minul on amet iga sõrme otsas saadaval. Mina olen praegus suure Baeri kontori juhataja. Kas teie olete selle kontoriga tegemist teinud?»

«Ei.»

«Kahju, väga kahju. Iga kaupmees otsib meid üles; sest ilma meieta on tal võimatu elada. Iga laevamees juhib sammud meie poole, lootes, ehk langeb meil, kus kõik üle ääre keeb, temale ka mõni tilgakene osaks. Ilma meieta kustuks Tallinnast elu, ilma meieta astuks siia puudus ja nälg valitsema. Meie õue peale eksib majade vahele osav mees ära, on ka ette tulnud, et meie omad inimesed ei oska värava peale tulla. Meil on viiekordsed selgest rauast aidad ja need on kõiksugu kaupa täis ja kui meie oma aitade uksed mõneks päevaks kinni paneme, siis peab suurem hulk Vene riigi vabrikuid oma katelde alt tule ära kustutama. Nõnda siis tantsib kogu see maa, õieti ütelda terve riik, meie kontori pilli järele» (ta pani suu üsna minu lähedale), «ehk õigem ütelda keerutab Baeri nimel minu sõrme ümber. Vaata, mina» (ta ajas pea sirgeks ja lõi endale vastu rindu), «mina olen see mees, kes selle kontori selle järje peale on tõstnud. Häbi tunnistada, aga mis tõsi on, jääb tõeks: Baer kauples omal ajal turul lõhekaladega, kellel punane liha on. Noh?»

Ta vaatas imetõsiselt minule otsa.

«Imelik, et ma sellest kontorist veel kuulnud ei ole,» pomisesin ma rohkem enesele ja mul oli nagu

häbi, et ma niivõrd suurtest ja tähtsatest kaubamajadest ei tea.

«Ah siin hakkab viimaks vilu,» ütles ta selga tuule poole pöörates. «Kas teate, läheme kuhugile sisse ja laseme midagi vana tutvuse mälestuseks tuua. Minul on nälg ja janu. Siinsamas ligidal on üks hotell, küllap sealt ehk midagi leidub.»

Meie läksime.

Merekalda võõrastemajasse jõudes tellis ta terve koorma mitmesugust toitu, viina ja õlut. Tema lustiline loomus oli mind ka veidi rõõmsamaks teinud ja minule maitses söök ja jook kaunis hästi. Aga minu söömine oli tema oma kõrval nagu kassi näugumine õuekoera haukumisega võrrelda.

Ta pistis suured lihatükid aplasti suhu, vajutas sellepeale suu kinni ja suutäis oligi kadunud. Justkui oleks põuast põlenud maapind vihmapiisad enesesse neelanud. Vahetevahel valas ta pudelist klaasi täis ja see läks nagu kerisele.

Olgu küll, et ma otse imeks panin, kuidas need rasked suutäied sellest peenikesest kaelast nii kerge vaevaga mahtusid läbi minema, siiski äratas niisugune ablas isu minus tema vastu nagu veidi jälkuse sarnast tundmust.

Peagi olid meie taldrikud lagedad. Riismekesed korjas ta veel hoolega ära, nagu üks korralikult kasvatatud inimene kunagi, ja kui ta kõigega valmis oli, tungis mehikese rinnast midagi kokkulitsutud õhkamise sarnast. Sellepeale vaatas ta ainiti minu otsa ja ütles poolsosinal:

«Kuulge, vana sõber, kas olete siin enne söömas käinud?»

«Ei.»

«Noh vaata,» tähendas ta vaevalt kuuldavalt ja läbi lahtise ukse prao perenaise poole silmates, «kui sa üksi oleksid tulnud, küllap siis oleksid näinud, mis oleks ette toodud. Oi, mind nad tunnevad, kui nad aga minu varju näevad, siis panevad nad selle kõige parema välja. Ma nägin, see toidus maitses sulle kaunis hea — aga,» ta vangutas pead, «pean ütlema, minu suust läks ta küll vaevalt alla. Sõin nõnda-ütelda moodi pärast. Aga neil

siin ju ei tea kui häid toitusi tagavaraks ei ole. Ja mis õlu see siis on, ei tahaks teda õige suhu võttagi.»

Sellepeale valas ta paar klaasi üksteise järel täis ja viskas nii kergesti tühjaks, justkui oleksid klaasid õhku täis olnud.

Olgu küll, et mina neljast pudelist õllest vaevalt pool pudelit olin ära joonud, ütles ta tõsiselt minu otsa vaadates:

«Ega mina seda imeks pane, kui teie õlut lasete maitseda. Ega teil seal mere peal teda valida ole. Aga meie lugu on teine. Linna paremates võõrastemajades on teda ju iga sorti tagavaraks. Ja niisuguste inimeste ilmumisel, nagu mina olen, toovad nad ikka kõige parema sordi välja. Aga häda puhul käib ka seegi, juba viisakuse pärast pead sa ta ära jooma.»

Ja ta heitis viimase õlle kergesti kerisele.

Mina vaatasin imestusega, aga omas mõttes ei jõudnud ma selle inimese kohta veel mingile otsusele.

«Ah, kas sa suitsetad ka?» küsis ta, oma põuetaskust kärmesti ärakulunud paberossikotti välja kahmates ja teravasti mulle silmadesse vaadates.

«Mõnikord ikka ka,» vastasin ma pikaldaselt.

«Noh, ma arvan, kus see meremees nüüd niisugustest himudest vaba võib olla. Panevad ju teised, noh, kudas see rahvas nüüd ütleb, ah, panevad ju vahest ka plangu tahagi, aga su suu nurgad on puhtad. Ah, ah — noh, ega sa pahaks pane, vana tuttava jutt, ole hea!»

Ta tegi sigarikoti lahti ja ilma, et ise selle peale oleks vaadanud, ulatas teise minu poole.

Kott oli täitsa tühi, seega ei olnud minul sealt siis ka midagi võtta.

«Noh, ole hea, — ah, vaadake, seal sõidab kontorist Roop,» tähendas ta aknast uulitsale vaadates. «See mees on nii minu järel nagu vana karu mee järel. Ta on mind põlvili maas oma juurde teenistusesse kutsunud. Jumala pärast, kui ta teaks, et ma siin olen, kohe oleks ta siin minu kallal justkui luupainaja. Tõesti, need teevad oma alaliste palumistega päriselt elu hapuks. Noh, pange ette!»

Ta vaatas nüüd ise ka sigarikoti peale.

«Taevake, ma olen justkui jabur, see on ju tühi. Sa

armas aeg, oleks sa nüüd koti ära võtnud, õigus ka, ma ju ise pakkusin. Aga see kott maksab oma poolsada ümmargust hõberubla. Ta rauad on puhtast kullast ja see nahk on ühe austraalia tõhu nahk, mis nahka praegu ilmas kõige haruldasemaks ja kallimaks peetakse. Ja sellel kotil on mitmesugused keerulised mälestused küljes. Mina ei annaks teda ka kolmesaja rubla eest ära. Minule andis ta mu endine kontorist Redan, nagu vist kuulnud oled.»

Aga kahjuks ei olnud ma ei koti andmisest ega kontorist Redanist kõige vähematki kuulnud.

«Aga mis see siis on, eks ikka suitsu pea saama.»

Ta kõlistas.

«Kuule, kelner, missugused paremad sigarisordid on teil tagavaraks?»

«Ah meil, vaadake, härrad, Maidi vabrikust on palju sortisid. Ühed on sealt üsna uued: «Podi von», 10 tükki — 150 kop., magusad ja kanged ja lõhn on nii hea, et inimese otse magama uinutab. Neid tarvitatakse väga rohkesti. Siis on veel vabrikust «Kurjaštši Vagon» väga mitmed sordid. Üks uus sort nimega «Beregis» on lühikese ajaga kuulsaks saanud. Isandad suitsetavad neid niikaua, kuni pakk otsas. 10 tükki pakis — 160 kop. Siis on veel . . .»

«Hea küll, hea küll!» ütles ta käega õrnalt kelneri poole vehkides. «Ega meie teie sigariladu hakka üles ostma. Tooge õige paar uut sorti ära.»

Pea tuli kelner kahe sigaripakiga tagasi.

«Noh, katsume esmalt järele, mis see «Beregis» on. Tore näib pealt olema, aga ega ma usugi, et see suur asi peaks olema.»

Peagi tossasid meil tubakajunnid näos. Mina ei ole suur suitsumees, sellepärast ei või ma ka ütelda, mis need sigarid sellest küljest väärt olid, aga tema proovis neid väga asjatundliku näoga. Laskis selili toolile, vaatas lakke, tõmbas suitsu alla, puhus peenikeses joas suust välja.

«Pettusekraam, muud ühtegi,» ütles ta viimaks. «Ma näen, teile ta meeldib, aga mina neid küll ei taha. Ma suitsetan harilikult iga päev eht väljamaa sigarisi, 10 tükki — 300 kop. Need on eht, siit niisuguseid ei saa,

nad segavad tubaka ikka ära. Kui vastikuks ta suus läheb, päris sõnnik. Aga ma ei viska neid narrisi neile vastu nägu. Lähen kontorisse, pistan aidamehele peosse, temale on nad parajad.»

Niiviisi iseeneses kõneldes imes ta sigarit nii võimsalt ja ahnelt, et lõuad kergesti, nagu halva lõõtsa küljenahad, sissepoole lohku lõid ja teine halli suitsupilve sisse otse ära kadus. Minu süda läks kanget suitsu sisse hingates tõesti sandiks.

«Nii ta on, kui inimene paremaga ära harjunud on, ega siis niisugust sõnnikut küll ei tahaks suhu võtta. Ai saadan, põletab ise ka.»

Tuli oli tõesti sõrmede juurde jõudnud.

Nüüd algas selle lühikese tungla otsaga vehklemine, kus ta ise sigarit ei väsinud sõnnikuks, pettusekraamiks jne. sõimamast. Viimaks oli tungal niivõrd lühikene, et harvad habemekarvad nina all ühtelugu kõrbesid.

Kuid ära ta seda sõnnikut ei visanud.

Kui enam kuidagi ei olnud võimalik suitsetada, sülitas ta tungla otsa peale ja pistis tasku.

«Meie väravas istub iga päev üks sant. Ah, ma tunnen teda, see on esimene võrukael ja hommikust õhtuni venitab ta möödaminejatele seda laulu: «Oh kui rasked on mu päevad, seda kõik mu vennad näevad.» Ega keegi ei kuule. Mina olen talle igakord rubla annud, aga täna annan talle selle sigari otsa. See on tore.»

Ja ta hakkas südamest heameelega naerma.

Seal kõlas teinepoolt küljest aiast kerge tasane laulhääl läbi lahtise akna tuppa. See oli üks tuttav viis, aga sõnadest ei saanud aru, mis keeles nad õieti olid.

See näis teda tublisti ergutavat.

«Hoi, laul,» ütles ta peale selle, kui natuke aega oli kuulatanud. «See tuletab minule armsaid silmapilkusi meelde ja nimelt sellest ajast, kus ma veel peigmees olin. Minu pruut laulis siis ka aias minu akende all ja ma teadsin, et ta just minule laulis.»

«Ah teie olete siis naisemees. See on ilus,» tähendasin ma.

«Muidugi, muidugi, naisevõtmisega tegin ma väga head sehvti. Ja need noorusaastad annavad mäletada ja

neist aegadest võiks, kui viitsiksin, pikki ja väga huvitavaid romaanisi kokku kirjutada. Kõik päris enese elust.»

«Eks ta ole; aga minul küll niisuguseid keerulisi lugusid ei ole olnud,» tähendasin ma, sest vana tuttav huvitas mind tublisti ja mina tegin omas mõttes tema kohta ka ühe pisikese otsuse.

«Seda ma tean, ma mõistan, et sinu naisevõtmisega igapäevane lugu oli. Saite tuttavaks, sa kosisid ära ja see oli kõik. Minuga ei olnud asi mitte nõnda. Minu pärast haavasid ennast kaks tüdrukut raskesti ja kolmas laskis siinsamas sadamas kuuli omal peast läbi.»

Ilma tahtmata käis minust kerge ehmatusehoog üle.

«Jah, asi on nõnda, aga minul ei olnud sellejuures kõige vähematki süüd. Nad olid lihtsalt mind näinud, armastama hakanud ja panid käed enese elu külge, ilma et minul sellest oleks aimugi olnud. Kõik kolm olid hästi haritud, sajatuhandelise kapitaliga neiud. Päriselt läheb mu süda selle peale mõteldes haledaks, aga tõesti, jumala eest, minul ei olnud kõige selle juures raasugi süüd. Ja kolme naist ei oleks ma ju kudagi saanud võtta.»

«Ma ei saa sellest aru.»

«Muidugi ei saa, sest sa ei tunne suure linna elu. Siin on häid tütarlapsi küll, aga tublidest kosilastest jälle suur puudus. Ja kui siis nii minusugune mees siin vaatepiirkonda ilmub, siis on nad kohe selle kallal, justkui ilusad ahvenad õnge sööda ümber. Kohe, kui ma siia tulin, sain ma vana kontorist Redani tütrega tuttavaks. Minu korter oli nende aia vastas ja kui ta laulis, siis laulis ta ainult minule. Ja meie hakkasime üksteist otse hullusti armastama, sest mis seda neiut viga on armastada, kellel suur maja ja põhjatu suur kapital järele on. Ja peale selle ta oli ainuke laps. Ja seal hakkas nüüd vahejuhtumisi tulema. Ühel tuulesel päeval päästsin ma insener Karu paadi liiva pealt lahti ja tõin oma käte vahel ta tütre paadist kaldale. Sealt siis voolas kätest natuke elektriväge selle neiu sisse, nii et ta pärast enam elada ei saanud ja kuuli omast peast läbi laskis. Teised kaks neiut olid jälle rikka kaupmehe Maringi tütar ja kasvandik. Minul oli kaupmehega läbikäimist, sattusin

nende perekonda, naljatasin nagu noor inimene kunagi ka tütardega ja minu lõbus ümberkäimine rikkus nende meeled. Nad lasid endid mõlemad, aga üteldakse, et nad olla isekeskis tülisse läinud, teineteist lasknud. Viimane jutt võib ka väga õige olla. Aga jumala eest, minul ei ole selle juures süüdi.»

«Jah, need on küll iseäralised lood.»

«Olgu kudas on, aga ka sellepoolest, mis abielusse puutub, käib mu käsi väga hästi. Paremat ei oskagi soovida.»

Meie jutustasime veel ühest ja teisest asjast. Viimaks tõusime püsti ja ta pistis käe püksitasku, et arvet ära tasuda.

«Näe nüüd, kus pagana lugu,» ütles mu sõber. «Ma tõmbasin kodus teised riided selga, aga rahakoti unustasin teiste pükste tasku. Peaasi on ju, et inimene linnakohal korralikult riides peab uulitsale ilmuma. Kas sul on võimalik välja maksta? Rehnung jääb ikka minu kanda, sõidame siis ühes meile ja ma tasun ära.»

«Oh pole tarvis,» urisesin ma omaette ja ilma taht-mata heitsin pilgu, nagu ma seda enne mitu korda olin teinud, ta «korralikkude» riiete peale. Pükste põlved olid hästi viledad, teise põlve pealt vististi narmendas juba. Pahema kuuevarruka peal oli suur must märk, pükste harude otsad olid tublisti läbi kulunud ja viltused saapad nagu oleksid minu silmis teine teisest paarist olnud.

Mina maksin arve välja. Tuli söögi-joogi eest kokku 3 rbl. 20 kop., sigarite arve peale selle.

Kui välja jõudsime, oli päike kaunis õhtusse jõudnud, aga tuul oli endist moodi tugev. Paksud tolmupilved lendasid uulitsal üles, nii et hinge tahtis kinni matta.

«Noh, jala meie küll ei lähe ja ega siit voorimeest saa. Mis sa tahad teha.»

«Aga sealt tuleb ju tühi voorimees.»

«Ah, see on ühehobuse-voorimees, nähakse vilets hobuseloom ees olevat. Niisugusega mina juba ei sõida, see teeks mind narriks. Ei — hei!»

Praegu oli just ühest kõrvaluulitsast kahehobuse-voorimees välja sõitnud. Voorimees kuulis kutset ja kihutas tulist meie juurde.

«Noh, see on juba vähe mõistlikum,» ütles ta voorimehe kummist rattavitsadega sõiduriista silmitsedes. «Aga pea meeles, et sa hästi sõidad,» tähendas ta voorimehele. «Uulitsal tukkumist ma ei salli. Pärnu maanteele nr. ...»

Nagu tuulekeerd pistsid head hobused jooksu. Kümmekonna minuti pärast olime juba eesmärgil.

«Ah maksa sa talle välja!» ütles ta minule. «Ega ma sind täna õhtul küll ära ei lase. Võib olla, et kontorist ise minu poole külatsema tuleb, siis võite miskit sehvti teha. Sulle võib tänane õhtu veel suure kasu saata. Mina olen mitugi head meest õnnemaale aidanud.»

Ma maksin voorimehe välja.

Hoovivärav, mille ette meie seisma jäime, oli põhjatu koristamata, otse hingede pealt upakile vajunud. Õu oli suurte kividega korratult ära prügitatud ja need vahed haisevat muda ja sõnnikut täis. Pahemat kätt hoovivärava kõrval oli pood ja sealt vaatas viletsasti riides lahja, eemalt näha määrdinud näoga naine välja, kuna ta kuuesabast umbes 6-aastane kangesti rõugearmiline poisikene kinni hoidis.

Mõlemate vaatest ja nägudelt võis kõige suuremat imestust näha.

Kui meie õue jõudsime, võttis meid läkastama panev, tige hais vastu, sest kõrge plank ei lasknud tuuleõhku peale käia. Kogu hoovipealne oli osalt mustuse, osalt vedela poriga kaetud ja siin ja seal seisis vana inetu koli, nagu silgutündrid, tubakakastid, paar petrooleumivaati hunnikus koos. Peale selle tundsin ma selgesti südant pööritama ajavat seasõnniku haisu. Ümberringi olid kuurid, tallid ja keset õue suur kalkunikari. Nende seas kükitas vastiku, otse tigeda näoga noormees, saapakoonikud paljaste jalgade otsas, ja söötis lindudele vististi leivaraasukesi. Ühes teises kohas lõhkus vana halli habemega mees, pruunikas topitud, mõnest kohast juba katkine jakk seljas, puid ja eemale lendavaid laastusid korjas ta kõrval umbes 8-aastane poisikene.

Kui meie hoovi peale jõudsime, ei pannud meid peale poisikese keegi tähele. See jooksis siis ka meile vastu ja hüüdis minu sõbrale: «Krahvihärra, krahvihärra, keegi käis teid taga otsimas.»

Nüüd nägid meid teised ka.

«Volli, mis sa seal lobised,» kurjustas vanamees, aga kui meie edasi läksime, vaatasid teised meile järele.

Ta korter oli hoovi tagaotsas. Otse värin käis minust läbi, kui meie hoovi peale astusime, aga palju suurem oli veel minu ehmatus, kui selle viletsa korteri ukse ette seisma jäin.

See oli madal, lossivajutatud majakene, otse niisugune, mille alla inimesel hirm on pugeda. Suur serviti kivi oli trepiks ja mingi kõveraks taotud rauatükk ukse käerauaks. Nöör käis ukse seest läbi ja see oli muidugi sellepärast, et sellega seest linki üles tõsta.

«Vaadake, siin ma elan,» ütles ta rõõmsasti. «Siin on nii lahke, ela ikka justkui maal. Ma võiksin ju linna sees omas suures majas elada, aga lastel on seal kitsik. Aga siin hoovi peal suur ruum ja minul ilus aed tarvitada.»

Seda üteldes näitas ta käega pahemale poole, kus tõesti paari sülla pikkune ja kolm jalga lai aiaribakene oli. Olgu küll, et seal sees peale kokkusõlmitud pesunööride ja ühe vana nudi kirve ühtegi puud ega põõsast näha ei olnud, näitas ta seda aeda suure uhkusega.

«Eks ta lähe aleviski niisugust suure aiaga korterit pidada kalliks küll, aga minu kohta see juba miskit ei tähenda. Eks astume sisse.»

Toast kostis laste vingumine, kisklemine, sõnelemine ja ulgumine. Vahelt sekka kuuldi neid käralõugu mingi jäme jõud taltsutama.

«Noh, lähme sisse,» ütles ta ja hakkas juba nöörist kinni.

«Ei, olgu peale, ei ma tule ühtigi. Ilm on vaikseks jäänud ja ma pean täna õhtul veel laevaga välja sõitma. Minu mehed ootavad.»

«Oh, olgu nüüd niisugune jutt. Meie tahame veel täna ühe õhtu pidada. Tule!»

Ja ta hakkas minu varrukast kinni.

«Ei, olgu, ma ei või,» ütlesin ma ja tõmbasin varruka lahti. «Minu mehed ootavad, pean minema. Jumalaga!»

«Tehke nii kui tunnete, ega mina keelda või. Aga kahju küll!»

«Jah, kahju küll! — Jumalaga!»

Ma tulin ära.

Vanamees seisis värava lähedal hoovi peal. Ma pidin ta käest küsima minema, mis mees mu «sõber» õige on, kas lollakas või suur kelm, aga kui ma taha vaatasin, seisis ta ikka seal ja vaatas mulle järele. Minul tuli iseäralik hirm peale ja ma ruttasin väravast välja.

Uulitsal nägin seda väikest Vollit paari teise poisiga mängivat. Ma astusin lapse juurde ja ütlesin:

«Hea laps, kes see mees oli, kellega ma seltsis tulin?»

Laps nagu ei oleks mind esimesel silmapilgul ära tundnud, vaatas ainiti.

«Ah see mees — kas krahv?» küsis poiss viimaks.

«Jah, see, keda sa krahviks hüüdsid.»

«Ega mina teda üksi hüüa, teised kõik ütlevad talle krahvihärra; ütleb ise aga, et ta kontorist olla.»

«Kes ta siin on?»

«Ma seda ei tea.»

«Mis amet tal on?»

«Jah, seda ma tean küll,» ütles poisike rõõmsasti. «Ta käib Nälkja telliskivivabrikus hobuseid ajamas. See on ju ka Nälkja maja, kus meie elame. Näete, seal see punase katusega maja see telliskivivabrik ongi.»

«Või nii. Säh sulle paar kopikat, mine osta endale saia.»

VEDAJA

1

See oli varasel kevadel, sellal kui varesed alles ehitavad pesi. Siis on hommikuti lumehangel kare kooruke ja loikudel õige paks jääkirm. Aga küll tundub juba õhus niisket tuult, õhtul leegitseb lääne taevakaar ja metsad löövad kohisema, mis nagu kuulutaks neis uue elu tõusmist.

Lendasid kaks varest külaveerelt sinise kuusiku poole. Nad tõid külast talvel hangele heidetud raipe küljest karvu, mida neil hädasti läks vaja pesa ehitamiseks.

Metsa ääres seisis armetu saunahütt. Ta kerkis teda ümbritsevaist hangist nagu lõpnud ja urmseks söödud looma luukere. Sarikad püsti, mis paistsid paljaks näritud küljekontidena.

Varesed istusid sarikaile puhkama tiibu.

«See on vana maja,» tähendas isavares. «Mäletan nagu läbi une, mil ta ehitati siia metsa veerde. Olin siis alles noor.»

«See on vilets maja,» tõendas teine vares. «Iga hommikul metsast lennates otsin ta üles. Arvan alati, et ta öö vältel kokku on langenud. Aga imelik, isegi valjud marud ei ole teda hävitanud. Mina tean ta lugu.»

«Sina tead?»

«Sellest on aastat kakskümmend tagasi, kui asusid siia elama kolm inimest. Siis ehitati ka see maja ja sellal oli ta õige kena. Ta oli neile koduks. Kaks inimest olid suured, aga kolmas — oi, see oli pisuke, oleks küllalt mahtunud isegi varese tiiva alla. Aga varsti kadus

kolmas inimene, mees, nende seltsist. Ja sellest ajast pole siin muud tehtud kui loobitud vahetevahel katusele kuuseoksi. Ja aasta-aastalt muutus see maja inetumaks.»

Kääksus maja uks roostetanud sagarail. Vares on ettevaatlik lind. Nad tõusid lendu ja tõttasid tiibu uhjutades sinise, kevadises tuules kohiseva kuusemetsa poole.

Majast tuli välja noor neiu. Küllap tungisid talle valusasti silmi kevadise päikese heledad kiired, nii et pidi varjama silmi käega valguse eest.

Samal ajal tuli neli meest teed mööda metsa veerelt. Tee käis läbi saunaväravast. Puude varjul ei olnud sulanud reejalase jälgedes jääkirm ja see läks praksatades katki jala astudes. Mehed olid Saarna külast, nad tulid parandamast kroonumetsa aeda. Neil oli kaasas 12-aastane poisike, kes oli soojendanud aiavitsu tulel ja kes nüüd väsinult lonkis järele.

«St,» ütles Palupere sulane Jaak. «Astume tasa — näe, Elsa on õues. Ei tea, mis ta vaatab. Hoiab kätt silme ees.»

«Eks näe, vaatab ju teine Palu veski poole. Ootab vist Annust. Ei tea, kas see peaks ikka teise võtma?»

«Noh, kuhu ta pääseb. Küllap vanaeit juba oskab. Eks Annusel ole siis tore elada. Ega olegi teisel vaja matti võtta. Küllap Elsa ema veab isegi salved täis.»

«Olgu, mis on, ja rääkige, mis tahate,» tähendas Jõepere Ants, «aga tore tüdruk on Elsa igatahes. Ütelge üks, kelle võiks seada tema kõrvale.»

Mehed jäid seisma ja vaatasid eemalt neiut.

«Ei noh, kes seda nüüd ütleb, et ta ilus ei ole. Niisuke sünniks noppida ka ilma vanaeide arstimiseta.»

«Räägitakse, et ei pidada olemagi mingit ilu,» kõneles Palupere Jaak. «See olla vanaeide kunst, et inimesed aina nii näevad.»

«Ää aja niisugust lori.»

«On ta lori või mitte, mina nüüd seda tean. Aga mine küsi, mis Piipre poisid kõnelevad. Kui nad õhtul kahekesi toas on, ei saada Elsa ja vanaeide vahele kuigi suurt vahet.»

«Kas nemad on näinud?»

«Olevat näinud. Piipre poistel on teada auk, kust õhtul tuppa võib vaadata, ilma et vanaeidel sellest oleks aimugi. Ja siis olla näha selgesti, missugused nad õieti on.»

«Eks see või olla õige küll,» arvas Kääma Mart. «Küll olen minagi teda näinud lapsest peast. Mis ta oli kuni kümne aastani — päris plika-rääbus. Aga siis hakkas teine sirguma ja muutus päev-päevalt ilusamaks. Lapsest saati on ju teine niisuke imelik ja omaette. Ega anna ka praegu kellegi ligi. Eks ole teada — vanaeit oskab.»

«Kui vanaeit oskab vedajaks käia, mis tal siis viga silmigi petta.»

«Aga Piipre poisid võiksid sealt august teda ka Annusele näidata.»

«Mine sa nüüd teistele nõu andma. Eks ta otsigu omale ise auk, kust võiks vaadata.»

«Mis tühja me siin vahime. Lähme minema!»

Poisid läksid kiiresti mööda sauna eest käivat teed. Väravast möödudes ütles Palupere Jaak järel tulevale poisikesele:

«Hüüa sa!»

«Mida?»

«Hüüa: «Va võlu tütar!» Hüüa kõvasti, nii et kuuleb.»

«Võlu vanamoori tütar!» hüüdis poiss.

Poisid surusid pead maha ja läksid kiirel sammul Saarna poole.

2

Elsa tuppa astudes istus vana võlu ahju ees neljakandilisel järil ja kooris kartuleid. Leedes auras väike pada kolmejalgsel raual, mille all leegitsesid ristamisi laotud pulgad.

Toakese seinad olid seest vooderdatud halli hundisauega. Aja vältel oli savi mitmelt poolt maha langenud, nii et paistsid koidest urmseks puretud palgid. Olgugi et savipõrand oli pühitud, kuid sellest hoolimata hüplesid musttuhanded tolmukübemed aknast sisse tungiva loojeneva päikese kiirte kahlus. Väikese neljaruudulise akna ees olid valged eesriided, mille vahel kasvas vanas toobis peatselt õiepungi avav palsam.

Lumivalged ja hoopis hõredad olid vana nõia juuksed. Küüru ja kõverasse oli vajunud ta luulahja keha. Lastes kõrvalseisvasse veega täidetud kaussi sulpsatades kooritud kartuli või kohendades tuld aurava paja all, värisesid ta kondised käed.

Vanainimene ei pannud tähelegi tütre tuppatulekut. Võib-olla oligi ta kõrvakuulmine niivõrd kõva, et ei kuulnudki, kui uks kääksus roostetanud sagarail.

Elsa istus akna all oleva väikese laua äärde ja toetas pea kahele käele.

Vanake tõusis püsti, ropsis puhtaks oma põlle. Ta pilk jäi peatuma akna all istuval tütrel.

«Sa oled toas? Arvasin sind olevat väljas. Ei kuulnudki, millal tulid.»

Tütar vaatas ainiti välja, kus kogu ilm säras ja helkis loojeneva päikese valguses.

Ema astus Elsa ette ja kortsulisest palgest vaatasid sügavale vajunud silmad ainiti.

«Elsa, — sa oled nutnud! Mis sul on?»

«Ei midagi,» lausus tütar. Aga tal oli nähtavasti raske kõnelda, sest suure vaevaga jõudis ta praegugi tagasi hoida pisaraid.

«Küllap minagi tean,» sõnas vanainimene. «Aga ega nutta ole vaja.»

«Kuule, ema, ma tahaksin siit ära minna. Ma ei taha siin enam olla.»

Ja nüüd tungisidki pisarad ta pikaripsmeliste laugude alt.

Ema vaatas veidi aega vaikides.

«Kuhu sa tahaksid minna?»

«Ma ei tea. Ükskõik kuhu. Mis ma siin teen. Teistega ühes ei tahaks ma minna kevadel Sassi mõisa põllule.»

«Ega mina sind nüüd keelakski,» kõneles ema. «Aga ma tahaksin küll, et oleksid siin niikaua, kui mina kustun. Ehk oleksid siis sinagi, kes mu silmad kinni vaotaks. Pärast mine, kui soovid. Jumala ilm on ju suur ja lai, ehk leidub sinugi jaoks kusagil kohake.»

Elsa ei lausunud sõnagi, küll olid ta silmad nüüd aga täitsa kalkvel.

«Sa oled ju ennemalt läbi saanud, küllap saad nüüdki. Võib olla, et ma ei elagi üle tänavust kevadet. Ühtelugu raiub luis-kondes — kaua see nõnda kestabki. Pane mind enne mulda ja mine siis, kes see sind enam siin kinni peabki. Milleks siis täna nii nutad? Eks see olnud sul ennegi teada. Tean — sind põlatakse minu pärast. Ega need jutud enne järele jää, kui mind viiakse siit surnuaeda.»

«Ei, mitte sellepärast.»

Vanainimene vaatas ainiti.

«Mitte sellepärast? Mis siis veel?»

«Kuidas mu isa surma sai?»

«Sinu isa? Kas ma pole seda sulle kõnelnud. Sel korral oli muidugi nõrk jää, see oli esimeste külmade aegu ja Leiva jõgi on sealt kohast allikane. Oleks ta tulnud kümmekond sülda ülevaltpoolt üle jõe, seal on jooks vaikne, ega oleks siis murdunud. Seda olen sulle ometi kõnelnud.»

«Aga mis külas räägitakse?»

Olgugi et need silmad olid vajunud sügavale, aga nüüd lõi neiski leek avalikuks.

«Oh, nad on siis ka sulle seda kõnelnud? Rääkisid nad?»

«Jah!»

3

Elsa kuulis seda lugu ja kandis teda nädalate kaupa oma südames päeviti ja öösiti. Ei olnud kedagi, kellele oleks kaevanud valu. Üksi kanda koormat sünnitab mitmekordset piina.

Mõni nädal tagasi ajas kokku Männiku perenaine hulga poisse ja tüdrukuid suletalgule. Oli ometi tänavu hiljaks jäänud see talitus ja võiski karta, et koid rikuvad kevade tulles hulga väärtuslikku varandust. Aga tuli ka kokku vanu mehi, kellel oli lõbus istuda ja juua talguajaks hoitud kobrutavat õlut vöödilistest kannudest.

Pika laua ääres istusid poisid-tüdrukud. Viimaste palged olid löönud kuumendama soojas toas tiidsast tööst ja elavast kõnest. Püüti ruttu teha lõppu tööle, sest oodata oli peale seda poole ööni ja kauemini kestvat

tantsu ja ringmängu. Ootasid südamed silmapilku, mil tunned end viibivat võimsate käte vahel.

Töö lõppedes koristati laud puhtaks, toodi lauale paksu rasvakorraga kattuva klimbisupi vaagnad, mille kõrval aurasid kausid, täidetud healõhnalise sealihaga. Enne sööki algas Aru Tiina kõrge, heleda häälega söögilaulu, millele isegi vanemad mehed püüdsid kaasa aidata.

Ega sööminegi kestnud kaua, sest kõige oodatavamad olid ikkagi silmapilgud, mil inimesed tööst vabadena võivad anduda meeldivale vallatusele.

Arupere Hein istus akna all laudpingil ja mängis harmoonikat. Oi, kuidas need helid tegid rahutuks hinge, kuidas nad kuumaks kütsid vere! Kivipõrandal keerutasid paarid. Tüdrukute laiade rõivaste hännad seisid taras ja poisid lõid uhkesti oma rautatud apsatitega vastu paekivist põrandat. See nõudis jõudu, sest tugevate tüdrukute ja poiste pruuniks tuuldunud nägusid kattis peagi higi. Nad käisid ukse vahel jahutamas, astusid õue lumele, mis täiskuu valgusel kiirgas ja helkis.

Oli ilus kevadtalve öö.

«Just niisugune öö, nagu siis oli, kui need kupja-Karli ära viisid.»

Nõnda ütles Ahvena Mart õuest tuppa tulles.

«Kuidas see lugu õieti oli?» küsisid mitmed nooremad Mardilt. Isegi õige suures tares kogunes uudishimulisi Mardi ümber.

«Ega see mõni uus lugu ole. Olete ju kõik kuulnud.»

«Kuulnud küll, aga üks räägib ühte-, teine teistmoodi. Kuidas ta õieti oli? Sina ju tead päriselt.»

«Kas nüüd Martki seda teab. Eks ta ole niisama kuulnud.»

«Kui nüüd mina ei tea, siis ei tea seda keegi. Kuulsin mitu korda vana Kadaka Pärdi enese suust. Olime ju sellal Pärdiga mõlemad köstri juures pooleteramehed.»

«Kust see Pärt seda siis nii teadis?»

«Taevake, tema ju see oligi, kes seda kõike oma silmaga nägi. Ja ma ütlen, enne surma see vanamehel kehast välja ei läinud. Ega ta lausunud mulle üks või

kaks korda: hoidku issand ise, et keegi ristiinimene ei näeks niisugust asja.»

«Kuidas see siis õieti oli? Kõnele!»

«Mis seal oli, eks ta ikka nii olnud. Kõigil on ju teada, ega see kubjas Karl nüüd kedagi kindas käega tulnud silitama. Olnud teine niisugune äkildane nagu püssirohi. Vanemaks jäädes hakanud teine jooma, aga ega ta oma ametis sellepärast hooletuks jäänud. Kosis teine vanaldase tüdruku, nimega Ädi kusagilt ranna poolt. Kuidas see nüüd tuli, mine tea. Õeldi, et seegi polnud õige lugu. Käinud toomas mõisale kalu, olnud ööd seal ja näe — pärast ei saa lahti. Siis nad ehitasidki maja, seesama hütt, mis praegugi seal Leiva jõe kaldal.»

«Sellest on küll tükk aega tagasi.»

«Noh, aastat paarkümmend tuleb ikka. Aga näe, ega niisugustel asjadel pikka püsi ole, eks seda ole ennemaltki nähtud. Käis teine esiotsa mõisas, oli seal ametis, aga viimaks hakkas nii jooma — ei tulnud kõrtsist äragi. Jumal teab, kuidas nad seal elasid. Juba siis kuuldi, et naine käia vedajaks. Eks ole, kus suitsu, seal ka tuld.»

«Ah juba siis teati?»

«Noh, kus sellega. Eks ta nende viguritega siiakanti tulnudki. Aga mis Karl võis parata, kes ennast niisuguse asja peale annud, mis temagi võib teha. Karli elu läks ikka allamäge. Tormakas nagu ta oma loomu poolest oli kogu eluaja — nüüd ei pidanud ta vahel mingit piiri. Aga nad elasid ikkagi ja teati sedagi, et neil seal kodus ei olla millestki puudus. Aga või mina tean, või kes seda üldse teab, sest ega see Ädi ole eluaja olnud niisugune inimene, et lubab võõrast vaadata oma pudrupatta.»

«Oi need on seal praegugi kõrgid küllalt.»

«Seda on ta olnud eluaja. Aga hea küll, ma kõnelen seda lugu, nagu vana Kadaka Pärt oma suuga jutustas. Oli olnud niisama küünlapäeva järele, kui nad üks õhtu Parila kõrtsis istunud. Esmalt olnud seal ka teisi, aga lõpuks jäänud mehed üsna kahekesi — tema ja kubjas Karl.

«Lähme õige minema,» käinud Pärt peale, aga Karl vastanud:

«Mis on sinul minuga asja. Tahad — mine, ma sind kinni ei pea.»

Sellejuures vaadanud niisuguse vihase võõra pilguga — Pärt ütles ikka, käinud tal otse südamest läbi. Aga mis see va Pärt siis oligi, eluaja üks pehme südamega ja järeleandliku meelega töss inimene. Ja kuhu sa üksi lähed ja jätad siis teise maha. Ka tema istub edasi. Kõrtsmik kustutanud tule ära. «Mis valgust teile tarvis,» öelnud. «Kuu paistab aknast niikuinii sisse, sest saab teile tukkumiseks küllalt.»

Istunud kahekesi suures toas, teine teisel pool seina ääres pingil. Silmad tikkunud vägisi kinni. Äkitselt niisugune roidumus kontides, justkui oleks kandnud mitukümmend versta rasket kandamit.

Kui kaua nad seal nii tukkunud, ega vana Pärt seda nüüd teadnudki. Võib-olla oli juba üle pooleöö aeg, aga kukelaulu ta küll polnud kuulnud. Seal kostnud õuest mingisugune kära, nagu raske müdin. Olnud selge kuuvalge, just niisama kui tänagi öösi. Laiad valguselaigud langenud läbi akna põrandale. Vanamees arvanud: küllap ongi juba hommikupoole öö. Need on küll Viire küla mehed, kes lähevad palgikoormatega linna poole. Nüüd tõmbavad teised hobused kõrtsi ette puhkama. Ehk tulevad sissegi. Pärt ajanudki enese üles. Luudkondid valutanud. Ega see olegi ime, kõva pingi peal konuta öö läbi. Kõrtsituba olnud külm nagu koera laut. Ta läinud akna alla. Vaevalt võinud näha läbi ruutude, mis olnud kaetud ilusate jääroosidega. Aga niipalju ikkagi näinud, et õues olnud helevalge justkui päeval. Porine maantee viinud läbi lume nagu repetanud pael männiku poole. Teate isegi, läheb ju tee seal surnuaia väravast mööda. Esmalt pole Pärdile õige midagi silmi puutunud, aga peagi hakanud ta nägema. Ega unine inimene kohe suurt märka, arvanud olevat põõsad, mis virvendavad silme ees. Seal hakanud aga ikka rohkem ja rohkem seletama. Ja nüüd näinudki, et surnuaia poolt tuleb suur rahvaparv. Nende ees käib torupillimees ja järel tulijad löövad aina tantsu. Pärt arvanud esmalt olevat Saarna poisid. Eks need ole ju seda liiki inimesed, kes jauravad sageli külavahel päikese tõusuni. Ei tea, mis hakkavad teised minu kallal lõõpima, mõel-

nud vanamees ja läinud ahjukurusse, kust teda keegi ei näe. Ometi olnud temal sealt sissetulijaid hea vaadata.

Karanudki kõrtsiuks nagu iseenesest lahti ja mürina ja kolinaga tulnud võõrad mehed tuppa. Kogu tuba täitunud isemoodi sinika valgusega. Torupillimees istunud pingile, löönud sõrmilist ja teised aina tantsisid. Pärt vaadanud neid ainiti, aga kedagi ei tundnud ta nende hulgast, puha võõrad näod. Ja imelik, nende astumine kuuldunud, nagu oleks toas käinud paekivipõrandal loomakari oma sõrgadega. Ja selle sinika valguse varal näinudki Pärt, et nii mitmel olnud saabaste asemel jalgade otsas sõrad. Vanal Pärdil tulnud peale hirm, nii et ta juuksed tõusnud püsti ja süda ähvardanud jääda seisma. Ta tahtnud lugeda issameiet, aga osanud ainult mõne esimese sõna, nagu pühitud meelest. Nii küpsetanud hirm ta meele ja mõistuse. Ta tõmmanud enese ikka rohkem ahjukuru põhja ja pole julgenud hingatagi.

Seal vaikinud äkitselt torupill ja üks hüüdnud: «Rutake, varsti laulab kukk.»

«Kas võtame ta ühes?» küsinud teine.

«Mis veel küsid,» vastanud mitmed. «Tema järele me tulimegi.»

Ja seal haaranudki mitmed kinni kupja-Karlist, kes leti kõrval pingil maganud. Tõstnud ta üles, nagu oleks mees olnud tühine õletuust ja viinud välja. Kõrtsi uks läinud nende järel paugatades kinni.»

«Pärt jooksis muidugi akna peale vaatama, kuhu nad läksid?» küsis keegi poiste hulgast.

«Kus nüüd seda. Pärt ei julgenud liigutada. Alles hommikul, kui kõrtsirahvas liikumas, söandanud ta lahkuda oma peidupaigast.»

«Kas pärast seda ei nähtud kupja-Karli enam elusana?»

«Kus teda siis nähti. Kadus teine nagu tina tuhka. Eks mina mäleta seda küllalt, aeti teist kogu küla otsima. Aga kust sa otsid, kui teda keegi polnud näinud.»

«Pärt kõneles muidugi, mis oli näinud?»

«Esmalt polnud sest midagi kuulda. Või temagi julges. Küllap mõtles, ei tea, mis juhtub, kui kõik välja lobisen. Aga mees ei suutnud siiski hoida keele taga. Ja jutt pääses ikka liikuma ühe suust teise suhu. See jutt on ju nagu mäekülge mööda alla veerev kivi. On ta kord pandud käima, kes ta siis veel kinni peab.»

«Ja nii jäigi mees kadunuks?»

«Kadunuks just mitte. Kevadel, kui jõed lahti läksid, leidsid Asuküla mehed ta Leiva jõest oma heinamaa kohalt. Oli jäänud sinna lepa juurikate külge. Nägin teist oma silmaga. Oli nägu juba nii urmne, otse paljad kondid. Ega oleks teda nüüd keegi näo järele tundnud. Aga Ädi ise tundis ära, muidugi riietest.»

«Kas maeti ikka surnuaeda?»

«Sinna küll. Räägiti, et olla ise kõrtsist tulles läbi jää jõkke kukkunud. Aga mis sa tühja juttu ajad, iselugu oleks siis, kui Pärt poleks oma silmaga näinud. Ja asja nüüd sellest matmisest, kas ta siis seisiski hauas paigal. Eks ole teda nii mitugi näinud minevat Rae sauna poole. Vana Kargu Tiiu ehmatas poolsurnuks. Tulnud talle vastu — tema mis tema, vaadanud isegi otsa altkulmu.»

Vanamehe jutustuse lõppedes tuli toast, kust kuuldus noorte kila, kambri Luuguse perenaine.

«Ärge ajage oma lori,» ütles perenaine. «Elsa on ka toas ja teie siin kõnelete tema isast. Ons seda tarvis?»

«Noh, mis seal siis on,» vastas üks punase peaga poisike. «Kas tema seda siis ei ole ise kuulnud?»

«Kust ta seda kuulis. Ega ta ju kellegagi palju seltsi.»

«Noh, hea küll. Mina tahan seda talle öelda. Tütar peaks ometi oma isast kõik teadma.»

«Kuss — katsu sa,» hoiatas Luuguse perenaine.

Talgutoas lauldi ringmängu ja iga salmi lõpul keerutasid paarid ringi sees tantsu.

Äkitselt kustus laua kohal rippuv lamp.

«Teie koerusi seal!» hüüdis Leebiku vanamees, kes istus laua ääres, õlekann põlvel. «Te ei näe, mis oma vallatusel teete. Kellel on tikku?»

Kuuldus pimedas toas tüdrukute kilkamine.

Seal tundis Elsa oma palge vastu käivat kellegi sooja hingeõhku. Ja talle sosistati kõrva:

«See oli sinu isa, kelle tondid viisid ära elusalt Parila kõrtsist. Ta surnukeha viskasid nad Leiva jõkke.»

Tõmmati tikust tuld. Poisid ja tüdrukud naersid, kui nõrk leek valgustas avararuumilist talutuba.

Aga Rae Elsa oli kadunud.

4

Rae saunast versta kolm vastuvoolu oli Palu veski. Aasta kolme eest asus sinna kusagilt Viljandi poolt mees, kes oli jahvatamises osav, ja see ka seadis laokilejäänud veski varsti korda. Nüüd olid seal juba osaltki uued hooned, söödid üles tõmmatud, põllud kividest puhastatud ja veski võis ööd-päevad töötada.

Hästi seatud veski tõmbas kokku ümberkaudsusest rohkesti jahvatajaid, nii et tuli oodata sageli järge poolte päevade, poolte ööde kaupa. Aga ega sellest olnud kellelgi tüli. Veskikambris leegitsesid jämedad halud leedes ja nende valgusel oli nii mõnus kõnelda. Aeg läks hoogsalt.

Möldriametit oskasid mõlemad, niihästi isa kui poeg. Ühteviisi olid nad vastutulelikud ja püüdsid täita kõikide soove.

Nüüd kevadel olid jääd läinud, vesi veidi juba alanenud, aga jatkus temast parajasti jahvatamiseks. Siin ja seal tuulevarjus päikesepaistelistel küngastel lõid haljendama noored naadid, kuna kuuskede alt leiti juba mõni päev tagasi siniseid õlangaid. Maa, mis lume alt tulles oli urmne, inetu nagu igapidi lõhki kistud, parandas hoogsalt oma haavu ja ehtis end kiiresti rohelise rüüga. Läks päev — ikka suurema hoolega ehtis nägematu käsi mäekülgi, tippides siia ja sinna uusi õisi. Jõe veeni kummarduvad lepad nõretasid urbadest ja kased avasid endid hiirekõrvule.

Iga öö ja päev kuulutasid ühtelugu: kevad tuleb.

Oli juba õhtu, ainult kõrgeile puie ladvule heitis metsa taha kadunud päike oma viimseid kiiri. Karge ja vilu oli metsaalune õhk. Jõe kohal kerkis udu ja see heljus ja lookles nagu ahju suits. Noor rohi läks märjaks ja väga noorte lehtede küljes hiilgasid heledad tilgad.

Aga küllap oli maa veel pehme. Ega muidu oleks piki jõekallast käivat suvist jalgrada mööda minev noormees hoolega otsinud kohti, kuhu astuda. Siin oli mätas, seal kivi või voolust kaldale visatud puutükk. Ta otsis neid ja sööstis ühelt teisele.

See oli Palu möldri poeg Annus.

Varsti jõudis ta jõe kõverdusele, kus ulatus tugev ja tore Rebasselja kuusik jõeni. Siin olid voolud aastate vältel kevaditi näidanud oma jõudu. Iga aasta viisid nad kõrge kalda küljest tüki kaasa, paljastades tugevate kuuskede juuri ja neid viimaks langetades sügavusse. Ega saanudki mineja mööduda kohast, ilma et poleks löönud seisatama, et korraks vaadelda neid vee ja kalda heitlemise tagajärgi. See oli üks huvitavamaid kohti kogu Leiva jõe jooksul, sest ei jõua ju loendadagi kõiki neid nimetähti, mis aastate vältel lõigatud suurte kuuskede siledakoorelistesse tüvedesse.

Jõudes kuusemetsa alla, läks Annus jalgrada mööda. Siin ja seal kuuldus kuuse otsas orava naksatus ja pudenes ülevalt alla kollaseid käbilehti.

Vaikne vilu õhk heljus metsa all, üleval kohisesid pikkade kuuskede ladvad.

Tume ja hämarik oli, nagu oleks käes juba hiline kevadeõhtu.

Eest paistis läbi hõreda metsa valgus. Sealt algas Leiva jõe org, mis tõusis pikkamisi luhaheinamaadest kõrgemaks karjamaaks ja pärast Saarna küla põldudeks.

Siinsamas metsa veerel Leiva jõe ääres oligi Rae saun.

Annus jäi seisma. Ta oligi kolme kuuse juures, kus nii mitugi korda ennemalt oodanud. Elsa ei tahtnud, et ta tema poole Rae sauna astub. Siin olid nad kokku saanud ja siin oligi ta teda suudelnud esimest korda. Juba mitu nädalat ei läinud selle tüdruku kuju korrakski tema silmist. Käis nagu vari temaga alati kaasas. Annus võis juba ette aimata, et vanemad nende abiellumisele vastu seisavad, sest oli ometi Elsa ema, vana Ädi, see inimene, kellest isegi veskiliste hulgas oli nii sageli juttu. Ei tahtnud õige inimene temaga kokkugi puutuda, — nii elas ta oma tütrega üksikut, teistele tundmatut elu.

Oli veskikojas kordigi, kus Annus püüdis olla uskmata tõenduses, et Ädi käib vedajaks. Siis arvas keegi vanem mees heaks selle kohta lausuda: «Ärge nüüd arvake, noormees, et niisugust asja ei ole. Küllap ilmas sünnib nii palju kurja. Kus me seda kõike nüüd teame. Aga ega selle juures maksa ometi kahelda, mida kõik teavad. Ega ole teda üks või kaks korda nähtud.»

«Kes seda võib siis öelda, et tema see just oli?»

Selle peale naeratati.

«See on ju õige, ega ta omale kella kaela seo, mille järele teda võiks teada. Aga eks inimesed ikkagi tea. Kui tulejuga nähakse sisse minevat Rae sauna unkast ja varsti selle peale süüdatakse seal tuli toas põlema, eks siis seal pea ikka midagi olema. Eks ta tulnud siis oma teekonnalt koju ja muutunud uuesti inimeseks.»

Annus teadis neid lugusid ja ta ei suutnud kellelegi nii kõnelda, et see poleks enam vedaja lugu uskunud. Oli ju neid, kes temale laususid: «Jumal teab, kuidas see lugu on, või mina nüüd seda võin tõendada,» — aga ometi tundus, et see inimene ütles seda noormehe meeleheaks. Pärastpoole, kui külas teati kõnelda Annuse ja Elsa kokkusaamisest, siis tuli ette, et meeste jutt Annuse juurdetulekul nii mitmel korral järsult lõigati katki.

Aga oma südames kandis noormees tüdruku kuju alaliselt kaasas. See oli talle väärtuslikuks varanduseks, mida ta üksi jäädes heal meelel ainiti vaatles nagu poisike, kes leidnud silmale väga meeldiva asja.

Ka siin oodates tulid talle meelde need jutud, kuid ta pühkis nad võimsalt eemale, nagu klaasilt ära äiatakse mustus, mis segab ta heledust ja läbipaistvust.

Ja ta hing oli elevil ja rõõmus, kui kuuldus murduvat eemal jääkirme jalaastumisel. Ta tundis, kes seal tuleb.

Tüdruk oli vististi jooksnud, sest ta hingeldas kergesti ja põsed punetasid. Ta suured mustad silmad olid niisama sügavad kui nende taga olev paks kuusemets ja ta tihe tume juus palistas ta nägu niisama, kui metsaparras tõmbab viirge heledale väljale.

Ja küllalt tundis noormees, kuidas tüdruku käsi värises kergelt ta mehises peos.

«See oli ilus, et tulid, Elsa. Kas tead, minul on täna sulle kõnelda õige tõsist.»

Ta pikkade tumedate ripsmete alt vaatasid silmad noorele mehele otsa.

«Ma olen sulle ütelnud, Elsa, et sind armastan. Aga seda on ometi vähe.»

Annus naeris, kuid tüdruku nägu jäi endiselt tõsiseks. Nüüd lõi ta silmad hoopis maha.

«Sa ei pärigi, mis mulle veel vaja,» hüüdis Annus. «Tule ometi siia ja vaata mulle ainiti otsa.»

Ta võttiski Elsa võimsalt oma käte vahele. Selle noor ihu hõõgus soojust.

«Tead, Elsa, ma tulen võib-olla homme, võib-olla paari päeva pärast teile. Ma tahan sinu emaga kõnelda.»

Oli vist küll ehmatuse, võib-olla isegi valu hoog, mis tundus läbi käivat Elsa ihust. Ta lõi silmad Annuse peale ja neis peegeldus hirmu avaldav küsimus.

«Mis sa kõneled mu emale?» sosistas ta.

«Mis ma kõnelen? Seda sa peaksid ometi teadma. Mina ei või käia eluaja siin kohtamisel. Mina ütlen talle, et sind tahan omale naiseks võtta. Aga mis sul on, sa pole täna nii kui ennemalt?»

«Ma arvan, parem oleks, kui sa seda ei teeks.»

«Miks?»

Noormehe käed langesidki tüdruku ümbert valla. Aga tüdruk vaatas maha. Ta ei vastanud.

«Ütle, miks? Kas sa ei ole endine Elsa? Mis sul on?»

«Kas sa siis ei tea, sinu vanemad ei annaks selleks ilmaski luba.»

«Minu vanemad! Kuidas sa selle peale tuled?»

«Kas sa siis pole kuulnud, mis kõneldakse minu emast ja isast?»

Kas ta polnud kuulnud? Miks ta polnud kuulnud, aga selletaolist küsimust polnud ta enesele ilmaski ette pannud. See on õige, et nad vististi vastu seisavad, aga tema on ometi täiskasvanud mees, keda neil ei ole voli käskida-keelda. Tema võtab endale selle naiseks, kellega ta võib olla õnnelik. Millegi haleduse-taolisega täitus ta süda. Lõpmata armas, aga sellejuures nii

mahajäetud oli ta ees seisev neiu. Ta tundis eneses hoogu, et tema peab teda kaitsema kõige vastu.

Ja tema usaldab end tema hooleks, seda ta tundis ja teadis.

Võimsalt surusid ta käed tüdruku oma rinna vastu. Eks tulnudki neis kätes avalikuks kogu see jõud, mis teda suudab kaitseda kõige vastu, mis küllalt tugevad selleks, et temast eemale hoida kõike, mis ähvardab teha talle halba. Kas ei tõendanud siis see huulte surve seda, et ta on temaga üks ja sama isik, et nad jäävad siitmaalt lahutamatuks, et nad ei saagi elada teineteiseta. Eks uppunud nad ometi mõlemad sellesse lõpmatusse õndsusse!

Kui andis mahti kirehoog, siis lõi Annus valjusti naerma:

«Näe, mis on sinul meeles. Mis on mul asja nende juttudega. Tulgu siis mulle veel kõnelema, kui oled minu naine. Ma võtan ometi sinu, mitte sinu isa ja ema.»

Ja kogu kevadine öö hõiskas ja hüüdis.

5

Ema nuttis, isa kirus ja ütles valjusid sõnu, aga poeg jäi oma otsuse juurde.

«Kui te mind ei lase Elsat kosida, siis lähen ma siit ära. Aga tema ma ikkagi omale naiseks võtan.»

Üteldes need sõnad, läks Annus toast välja ja viskas ukse enese järel paugutades kinni.

«Sa armas jumal, niisugune õnnetus,» hädaldas ema. «Kui ma siiamaale ei uskunud, aga nüüd ma usun: see on kõik selle vanamoori tegu. Sa issand — niisugune õnnetus nüüd pidi tulema meie peale. Pime teine — nagu poleks mujal tüdrukuid. Kes teda keelab, võtku keda tahes, aga ometi mitte seda. Sa ei või ometi seda lubada.»

«Mis pean siis mina tegema?» hüüdis mölder. «Pean ta panema köide.»

«Sina taevane aeg, kas siis vanematel ometi mingit õigust ei ole?»

«Õigust? Mis ta küsib su õigusest. Läheb minema — see on kõik. Kuidas sa saad täismeest keelda.»

«Aga noomiks, nii et tuleks teisel ometi meel pähe. Kas ta siis ise tõesti sellest aru ei saa?»

«Sa ju kõnelesid, siis ka kuulsid, mis sulle ütles.»

«Aga kuhu me siis paneme oma silmad. Ei — ma ei tea. Süda tahab otse lõhki minna. Ennem kas mingu ära, ega siis oleks seda häbi silme all.»

«Ää aja niisugust lori,» tähendas mölder kannatamatult. «Ta läheb ära. Mida pagan siis me, kaks vana, siin teeme. Kellele juudale siis meilgi vaja töötada, teistele pärast jagelda.»

«Mis me siis peame tegema?» hüüdis ema.

«Mis muud kui las võtab. Ega ta võta naist minule või sinule. Ise nad kahekesi elavad.»

«Eks ma ütle,» hüüdis ema uue hooga. «Eks sina oled niisugune, annad talle alati järele. Kuula ometi korraks, mis teised inimesed räägivad.»

«Ah jäta oma laul, nagu poleks ma seda küllalt kuulnud. Või nüüd mina võin neile panna toppi suhu.»

Mölder tõusis püsti ja sammus pahandatult toast välja.

Ei ole midagi imestada, kui möldriema tähendas Lauka perenaisele, et ta süda rinnus valutab, justkui lõigataks seda noaga. See tulnud nii, ilma et nad oleksid seda hingest aimanud. Seal ütleb Annus äkitselt: «Ma võtan Rae Elsa omale naiseks ja me teeme pulmad juba tänavu kevadel.» Uskuge perenaine, see teade löönud õige põlved nõrgaks. Ja ega Annusel see kõik teadmata ole, mis ta isast ja emast kõneldakse. On see nüüd õige või mitte, kas see inimene siis jumal on, et ta läbi näeb, aga see on tõsi, et kõik seda usuvad. Ja ons neil nüüd vaja niisugust inimest. Aga mis sa teed, poiss on nagu pimedusega löödud.

Ka Lauka perenaine kaldus arvamisele, et see kõik on Elsa ema poolt peale pandud. Eks niisuguseid asju ole ennemaltki ette tulnud. Aga ega see kaua kesta. Vahest on nii: elavad teised üheskoos üle esimese öö, seal lahtub see võim ja pärast elavad koos alalises tülis ja vaenus. Ega niisuke asi inimestele kunagi õnne too.

Mitme teisegi naabriperenaise pool äratas möldriema

mure ja ahastus kaastundmust. Oli ka neid, kes tõttasid õpetama, kuidas niisugusest halvast asjast võiks pääseda. Aga kuidas sa arstid suurt meest. Ega ta ole laps, et võtaksid kätele. Pealegi oli Annus vanematega viimasel ajal hoopis külmas ja napis läbikäimises.

Oli ka neid küllalt, kes tundsid südames rõõmu. See noormees Annus, oli teine alati kõrk ja uhke, pea kuklas, trotslik vahel peretütarde vastu — vaata, kes ta püüdis oma püünisesse: Rae sauna Ädi tütar Elsa!

Ema ei astunud tagasi võitlusväljalt. Mida ta valjuse ja hurjutusega ei saanud, katsus ta kätte võita headuse ja hellusega. Ta leidis selleks ühel õhtul paraja juhuse. Oli ilus õhtu, loojenev päike valgustas heledasti möldri ruumikat tuba, mis harilikul ajal lõi alati lõbusa, kerge meeleolu.

«Kuule, Annus, ma tahaksin sinuga kõnelda,» tähendas ema. «Sul on ju aega?»

«Mis sa siis räägid?»

«Kas sul on ikka pulmadega tõsi taga? Millal need oleksid?»

Poeg silmitses ema kahtlevalt. Sellast pehmet tooni polnud ta siiamaale emalt tükil ajal kuulnud.

«Eks ma ole seda teile juba öelnud.»

«Ütlesid küll, aga eks sellest pea veel kõnelema. Oled kuulnud, mis külas kõneldakse.»

«Noh, sellega pole mul vähematki asja.»

«Ei, sa ei tea, mis ma arvan.»

«Muidugi neid vanu jutte.»

«Ei mitte. Me oleme siin nurgas võõrad. Aga ega sa ollagi esimene. Aasta paari eest olnud keegi teine noormees niisama: tema võtab aga Elsa omale.»

«Noh, mis sellest,» naeris Annus. «Peab ikka olema tore tüdruk, keda ihaldatakse.»

«Ei ollagi ta ilus ühti. Niisama ainult silmade ees. Ema osata nii teha, et näed teise ilusana.»

«Kuule, ema, jäta niisugune rumal jutt.»

«Ää ütle ühti, et rumal on. Ega mina ole seda juttu teinud, kõik külas teavad. Ütlevad ka seda, et see lugu sinuga sugugi õige polla. Ka see teine poiss olnud niisama — alles pärast saanud aru.»

«Kuule, ema,» hüüdis poeg, «see jutt on niivõrd

rumal, ma selle üle ei vihastagi. Aga seda ma ütlen sulle: Elsa on niisugune tüdruk, kes ainult minule tuleb naiseks. Keegi teine teda ei saakski.»

Kaua ei tarvitsenud möldriemal hädaldada ja möldril vihastuda. Ühel päeval astus Annus vanemate ette.

«Kas lubate mind võtta Elsa või mitte?»

Poja toonist võis saada aru, et ta nõuab lõplikku otsust.

«Kui te ei luba mind Elsat tuua siia, siis lähen ma juba homme ära.»

«Kuhu?» lausus isa.

«See oleks teile vist ükskõik. Aga ma saan õige hea teenistuse. Praakli metsas raiuvad lätlased liipreid, ma lähen sinna järelevaatajaks. Päevapalk on hea.»

«Pole sul vaja minna kuhugi,» tähendas isa. «Kodus on sul tööd küll.»

«Te lubate siis?»

«Ega sa meile võta naist. Ise sa võtad, ise sa elad.»

Pulmad peeti vaikselt, sest halbade teede pärast arvati, et ei maksagi kutsuda kaugelt tuttavaid ja sugulasi.

Ja peale pulmi omandas elu kohe argipäevase ilme.

6

Jäädes esimest korda üksi oma uues kodus kambrisse, tundus Elsale äkitselt, nagu oleks ta pandud vangi. Argus täitis hinge, süda peksis, nagu oleks teinud mingi kuritöö, ei julgenud hingatagi täie rinnaga. Isegi kartis ta astuda, arvates kuuldavad olevat sammud kogu majas. Väljas kuuldusid hääled, teenijate hüüded, sulult vee kohin, puude otsa pandud puuridest rästaste vilistamine. Elsa oleks astunud akna alla, välja vaadanud, aga mingi ennetundmatu kartus hoidis teda tagasi. Ta ootas, et keegi tuleks ja teda kutsuks, aga keegi ei tulnud. Ta astus tasa samme, võttis kätte ukselingi, et minna välja oma puurist, aga ta käsi ei suutnud avada ust.

See, millesse ta oli sattunud, oli talle hoopis tundmatu ilm.

Tal oli väga hästi meeles silmapilk, mil ta astus siia

majja. Need olid võõrad ja külmad näod, mis teda vastu võtsid. Ema pilk otse õhkus vaenust. See uus inimene oli ju temalt riisunud ta ainsa poja ja kas ema suudab seda ilmaski anda andeks.

Ja pealegi niisugune tüdruk!

Ta silme ette kerkis ta ema pale. Ta polnud näinud teda paaril päeval. Kuidas ta nüüd ihaldas tema juurde, tagasi oma endisse kodusse, kus oli nii kitsas, aga ometi nii hea ja meeldiv ja armas.

Need suured ruumid olid talle siin võõrad ja külmad.

Kui Annus viibis ta juures, ununes meelest kõik, sest nad uppusid siis kiresse ja ihasse teineteise järele. Aga tema ära minnes tuli üksikuse-, tühjuse ja kurbusetunne tagasi kahekordse jõuga. Kokku puutudes mehe vanematega ja teenijatega tundis ta, kuidas vaatlevad pilgud teda läbi puurivad. Need pilgud olid teravad, nii teravad, et otse sünnitasid valu. Ta ei saanud neile vanainimestele kuidagi läheneda. Nende vahel oli külm vahekate, millest võis küll läbi näha, mis oli aga niivõrd kindel, et teda ei suutnud keegi purustada. Oli ka kordi, kus ta otse meeleheitel püüdis minna mingile tööle või toimetusele, aga igakord tõrjuti ta sealt tagasi. Ema vaatas talle otsa ja mingisugune muie ilmus ta juba kortsurikkale näole.

«Oh, mis sa, laps, nüüd ennast vaevad,» tähendas ta. «Küllap me saame isegi sellega toime.»

Selle juures heitis juuresolev teenija Elsale vilka pilgu.

Elsa hinge haavas niisugune ülespidamine valusasti. Miks tõrjutakse teda igalt poolt eemale. Teda ei sallita siin. Kas nad kardavad teda? Kui ta oma käe kuhugi külge paneks, selle läbi tekiks siis õnnetus. Kuidas ta tahaks neid kõiki armastada, nende vastu olla hea, aga seda kõike tema poolt sugugi ei taheta. See on lausa põlgus, mis neid sunnib teda igalt poolt lükkama eemale.

Nüüd oli ta jälle üksi oma kambris, keegi ei kutsunud teda, kellelgi ei olnud teda vaja peale Annuse.

Ta istus akna all, vaatas välja, kus kevad oli täies hoos, ja ta põsile veeresid rasked, jämedad pisarad.

Annuse tuppa tulles ei suutnud ta seda kõike hoida tagasi, mis vaevas ta südant.

«Sa oled ikka alles väike laps,» tähendas mees, teda võimsalt haarates sülle. «Mis sa hädaldad? Meil eluaeg ees, küllap jõuad tööd teha küllalt. Las nad nüüd teevad, pea sina aga noorikupõlve.»

Ja mehe juuresolekul ununeski piin, mis üksi olles lasus ta südamel ränga koormana.

Jõudis kätte suvi. Kui viidi vikatid ilusale jõeaasale, siis läks Elsa perega ühes. Kui vikat käis sahinal läbi lihavast rohust ja kui rehad tõmbasid kokku hästilõhnavaid kaari, siis oli töö niivõrd tiidus, et sundis unustama mured ja südame ahastused. Saad tõusis sao kõrvale, kuuldusid läbi päeva hobustepoiste hõisked ja küünides heinu tallates oli kuum, nii et higi jooksis mööda ihu. Õhtul oli keha nagu puruks sõtkutud, nagu oleksid tahtnud liikmed üksteisest katkeda ja kui inimene heitis voodi, lamas ta seal minuti paari pärast nagu surnu.

Isa ise palju heinatööst osa ei võtnud, sest temal kulus aeg ära veskis. Teda nähti harva ja sellepärast polnud see ka ime, kui nii mõnelgi ajal ei märgatud, et ta kannab enesega tusast nägu.

Kord Annuse tulles veskikotta, nägi poeg, et vanamees silmitseb hoolega viljakirstu. Nähes poega, ütles isa:

«Annus, tule siia!»

«Mis seal on?» küsis poeg, astudes isa kõrvale.

«Vaata siia! Selle kirstu olen ma ikka nädala jooksul täis korjanud. Aga nüüd olen juba kolmteist päeva mativilja sisse pannud, aga vaevalt üle poole.»

Annus vaatas isale küsivalt otsa.

«Kui see asi niiviisi edasi läheb,» kõneles isa, «siis on selge, et me seda veskit ometi kuigi kaua ei pea.»

«Eks see tule sellest, et tänavu vähe inimesi käib. Mullu oli vili vilets, mis neil siis õige ongi jahvatada. Pealegi on nüüd ometi tiidus tööaeg.»

Isa laskis kirstukaane kinni.

«Ega nad tänavugi ela õhust. Küllap peab ikka olema niisama süüa kui mullugi. Näe, mullu oli veski leepealne kotte täis, aga mis siin siis praegu on. Needki ju minu omad.»

«Millest sa arvad selle siis tulevat?» küsis poeg.

Isa ei vastanud poja küsimuse peale, vaid jatkas:

«Ja mis see kõige hullem: räägitakse, et Prantsil olla tänavu jahvatust küllalt. Ja mis veski see seal on, oli siiamaale paljas logu, ei saanud vanamees õieti oma tarbekski. Aga nüüd olla teist tublisti kohendanud. Jahvatada ei oska, aga inimesed lähevad.»

Annus vaatas isale otsa. Ta näis midagi aimavat, mis vanamehe hingel lasus. Noh, lasku ta kuulda. Ons siis tõepoolest see, mida ta ometi ei suutnud uskuda. Kui nüüd kuuleks omade kõrvadega.

«Kas sa, isa, siis tead, miks meile ei tulda jahvatama? Miks nad lähevad Prantsile? See on ju imelik — tee on sinna halb, murra rattad puruks.»

«Kas ma tean? Kuidas minagi pean seda teadma, aga eks nemad külas tea. Eks nad tea, miks nad meile ei tule.»

«Ons nad sellest kõnelnud?»

«Eks need jutud käi ringi. Ja kui liigud nende hulgas, eks puutu nad siis sinugi kõrvu.»

«Noh. Eks ütle siis ka mulle. Vähemalt ei ole mina midagi kuulnud.»

«Ei pea ju julgema siia tuua vilja. Vana Sarve Jaan tähendas veel eile: «Ega teie veskisse julgeta vilja ööseks jätta.»»

«Miks?»

«Kardetavat, et vili öösel ära viiakse.»

«Öösel ära,» kordas Annus, aga tundus, nagu oleks keegi kinni pigistanud ta kurgu, kust hääl ei tahtnud tulla. Veidi rahunedes astus ta isa ette, vaatas talle otsa.

«Isa, — ma saan aru, mis sa mõtled. Aga kas sina usud siis seda, mis külas kõneldakse? Kas sina ei pea seda tühiseks ebausuks?»

«Usun ma või mitte,» põikles mölder, «aga seda näed sa ometi isegi, et nad ei taha meile tulla jahvatama. Mis see palju aitabki, kui mina ei usu, ega see ometi kuigi palju muuda nende arvamisi. Nad ju kõnelevad külas aina kõik, et olla nähtud juba kevadel meie veski poolt vedajat tulevat ja läinud üsna puude latvade pealt läbi Rae sauna poole. Viidaku mehed kallanud Nõmme teelt just alla küla poole, kui nad mõlemad näinud.

Mehed olnud päris selged ja nad kõnelevad seda igaühele.»

«See on lihtsalt laimus!» hüüdis Annus. Aga ta tundis, et oleks tahtnud veel midagi öelda, kuid mitte midagi sündsat ei tulnud üle huulte.

Ta läks teed mööda toa poole, raskelt, nagu oleks kanda koorem.

7

Oli käes augusti lõpp. Tänavu oli hea lõikuseaasta. Juba kevadest peale tuli vihma, jälle sooja, nii et siinsetel liivapõhjaga koredatel maadel lõi vili haruldase hooga kasvama. Nüüd oli sirp põldudel teinud oma töö. Juba olidki ära veetud kollaste hakkide read, mis alles hiljuti käisid üle põldude nagu sirged sõdurite read. Ööd läksid nüüd iga päevaga pikemaks, tundus juba sügise lähenemist. Õhtul muutus veskitiigi pind mustaks nagu sula pigi. Kui aga tõusis üles kuu metsa tagant, siis pani ta vaikse veepinna läikima, nagu oleks see kattunud hiilgava klaasikorraga. Siin ja seal lõi kala pilliroo ja kalmuse ääres, siis jooksid ringlained nagu nöörid üle vaikse vee. Kuu pale värises virvendavas veepinnas.

Palu veskil oli rohkesti tööd. Juba hommikul vara tulid külamehed, sest veskil maksab kord: kes enne jõuab, see ka ennemalt jahvatab. Hobused norutasid lasipuude küljes ja korrakski ei vaikinud veskikivide ühetasane mürin ega vesirattale langeva voolu kohin.

See oli ühel õhtul, oli ligi juba pooleöö aeg, aga veskivõll käis ikkagi ringi ja samba küljes vilkus naela otsas jahutolmuga kaetud kardlambi tuli.

Annus oli tänase päeva üksi veskis, sest isa sõitis juba kukelaulu ajal linna. Oli veel viimane kingatäis vilja. Annus tahtis jahvatust jätta hommikuks, aga Põlde isa palus ikka täna valmis teha.

«Jätame hommikuks,» tähendas Annus. «Viskad hobusele valge varul rangid kaela ja viid ära. Ma lasen sul muidugi kõigepealt läbi.»

«Oh pojuke,» soigus vanamees. «Laske ikka nüüdsama läbi, palju ilma see aega võtab. Hakka sellepärast jälle tulema.»

«Noh, kaugel sa nüüd oled. Mis sa taga öösel teed.»

«Mis ma nüüd teen või olen, aga kui kodus, eks ole siis ikka teine kohal. Murest nagu ära.»

«Mis muret sul sellega siingi on. Kes ta siitki ära viib.»

«Kes teda nüüd küll viib,» lausus vanamees kahkleval toonil. «Aga see peotäis mul teda on. Eks ole ikka nagu tähtsam, kui tead, et on teine kotiga toa nurgas.»

Annus andis järele. Mehed vaikisid. Veskikivid laulsid ühetoonilist, tumedat viit. Oli hakanud sadama. Iilid viskasid vahetevahel rabinal piisku vastu laastust katust.

«Eks see ole nüüd küll,» algas vanamees, kellele nähtavasti vaikimine oli läinud igavaks. «Ega nüüdsel ajal palju niisuguseid asju usta. Aga ega need nüüd ilmast ka kadunud ole. Eks ole ma neid isegi näinud oma silmaga.»

«Mida?» hüüdis Annus. Ta oleks küll sellele vanamehele kisendanud kõrvu, et ta on rumal. Oi, kuidas olekski niisuguse praegu siit välja visanud nagu õlekoo. Eks tema olegi see, kes neid rumalaid, teotavaid jutte oma keelega ringi kannab. Selle juures pole küll vähematki kahelda, et ta neid ise ei usuks. Aga Annus hoidus tagasi. Võiks ometi kuulda, mis see vanainimene kõneleb. Mingi iha oli tal selle järele.

Mis ta on siis oma silmaga õieti näinud? Eks ta kõnelgu.

«See oli sellal, kui olin alles õige poisike. Teenisin Särevere mõisas. Ega ma olnud seal küll teomehe eest, aga mu ema oli seal karjaaias ja nii oli mullegi siiasinna mõnda kergemat asja. Nagu see ikka on, saadeti mõisast sageli koormate kaupa vilja linna. Ühel õhtul läinud vana Priimu Kustas ja Loigu Jüri viljakoormatega linna. Jüril parem hobune, pingutanud teine ohjaharusid ja teinud sõitu. Aga Kusta loom ees üleni märg, ei jõua ega jõua edasi, muidugi jäänud mees Jürist maha. Olnud külm, selge öö, aiateibad aina pauguvad. Kustal kipub kangesti uni peale, tee mis tahes, aga kuidagi ei saa silmi lahti. Seal käinud äkitselt mingi nõksatus, regi nagu oleks pääsenud kivi tagant valla.

Hobune pistnud jooksma, otse versta maad ühe hingega. Viimaks peatanud vanamees looma, kuhu sa, pime, ikka tikud. Seal näeb, et üks kott koormast kadunud. Keeranud teine ringi, läinud tagasi, küll otsib ja vahib kõik tee ja teeääred läbi, aga kus sa seda leiad, mida maas pole. Ja kott jäigi kadunuks. Ega ole teha midagi, keeranud teine jälle linna poole. Jõudis Kuivala kõrtsi, näeb: Jüri hobune lasipuu küljes. Jüri juba tundi poolteist puhanud, küliti teine seina ääres laval.

«Noh, kust põrgut sa siis nii kaua tuled?»

Mis seal salata. Kustas kõnelebki oma õnnetusest.

«Kus ta sul siis kadus,» arvab Jüri. «Eks ta ole ikka kusagil kraavis. Paneme su koorma hoovi ja lähme uuesti otsima. Kuhu sa siis niiviisi võid minna.»

«Tühja vaeva näete,» tähendanud keegi teelistest, kes hiljem kõrtsi tulnud ja Kusta juttu kuulnud. «Sellest olete ilusti ilma küll.»

«Kuidas see siis on? Kes ta sealt pidi viima?»

«Küllap viijaid on,» vastanud teine teeline. «Jõudsime parajasti Käru männikust välja, kui vedaja meie eest läks ikka üle Niidiaru heinamaa. Päris kaselatvade pealt, ei suutnudki teine kõrgele tõusta. Ja ajas kangesti välja sädemeid, nähtavasti oli teisel raske koorem. Küllap vedaski teie vilja.»»

«Kas sina siis usud niisugust rumalust?» tähendas Annus vanamehe jutu lõppedes.

«Mis minul seal uskuda või mitte, kui inimesed oma silmaga näevad.»

«Inimesed näevad,» osatas Annus meelepahaga vanameest. «Eks ole minagi näinud, kuidas öösel täht kukub, nii et tuleviir taga. Loll oleksin, kui hakkaksin seda pidama vedajaks.»

«Ää, pojuke, nüüd jumala tähti räägi. Kurjast on niisugused asjad, muud midagi. Sellest on aastat kümmekond tagasi, olin Vahuveres väljavahiks. Talvel olid ka aidad mu hooleks. See oli küünlapäeva ajal, oli selge kuuvalge öö. Käin edasi-tagasi, oli käes juba üle pooleöö aeg. Igal pool vaikne, ei kippu-kõppu kusagil, ainult paugutab vahetevahel aiateivas. Lähen viinavabriku seina äärde, aurutoru otsa juures õhk nagu veidi leigem. Jään sinna seisatama. Silmad kisuvad kinni. Eks see

vahiteenistus ole niisugune. Ööse1 ole üleval, või sulle sellepärast päevalgi hõlpu antakse. Paksud riided seljas, justkui kandam kogu öö õlgadel. Ega saa inimene arugi, kui silmad kinni lähevad. Ega nüüd saanud kuigi kaua magada, see oli nagu räämastus, mis kord tuli. Kutsikas jookseb ärinal jalgade vahelt läbi. Lõõn silmad lahti, ei saa esmalt arugi, kus õige oled.

Vaatan ringi — vaikne igal pool. Kuu oli läinud pilvede taha, niisugune hall hämarus igal pool, nagu oleks vesi silme ees. Sirutan, kondid päris kanged. Hakkan minema tallide poole. Seal langevad silmad äkitselt aida poole ja ihu lööb korraga kangeks. Näen selgesti: aida lakast vilgub tuli. Ei tea esiti, mis teha, tahaks nagu teha häält, aga see ei tule, sest igal pool nii vaikne. Astun sammu-paar ja tuli kaob silmist. Aga nägin ometi seda oma silmaga. Pistan käe tasku, tahan vilistada, aga vist olid lapsed vile sealt päeval ära võtnud. Aga ega sul üksi ikka maksa sinna minna. Küllap on keegi valvamas kusagil nurga taga, lööb sulle salaja hoobi pähe, oledki valmis. Ei saa piiksatadagi. Mõtlen — lähen toon abi, tulgu tallmeister ühes, siis ikka nagu kaks meest. Tallmeister elab sülda sada eemal teispool oja. Lähen ja pean ikka aita silmas. Ei ole enam näha midagi. Mis seal näha peabki olema, ait ilma akendeta, paksude kiviseintega. Mis neil viga seal sees talitada. Jõuan just purde peale, aga seal löödi mu jalad kinni nagu naeltega. Ihust käib läbi kange värisemishoog. Just aida unkast tulebki välja vedaja, läheb madalalt, päris haavalatvade vahelt läbi. Näen teist selgesti, sest ega see koppel, kust ta läbi läks, ole purdest kuigi kaugel. Kõikus teine üles ja alla. Nägin isegi, kuidas teine oma pikka nina pööras ühele ja teisele poole. Lendas üle välja, vaos ikka allapoole ja allapoole ja kadus Pihuvere metsa taha. Sinna ta kaduski mu silmist.

Seisin seal paigal nagu sammas. Mõistus oli otse võetud peast, ei oska minna edasi, ei tagasi. Ilm läks ikka rohkem ja rohkem pilve, hakkas tulema lumekübemeid.

Hommikul pimeda kamul tuleb tallmeister, näeb mind ja ütleb: «Kuule, sul õige koeraelu, tule talli sooja.»

Lähen talli, aga ikka kipitab kangesti südame peal. Ei saa, kõnelen talle viimaks loo ära. Läheme siis kahekesi, vaatame igale poole, aga näha mitte midagi. Igal pool maas kena õhuke lumekord. Jutt läheb peagi mööda mõisat laiali. Ja seal ta ongi, valitseja leiab, et ühest salvest on tõesti vilja kadunud ja laest olla laud lahti kangutatud. Ega härra sellest kahju saa, peab mu palganatukese kinni — seal ta siis on.»

«Noh, oli see siis teada, kes vedajaks käis?» küsis Annus.

«Eks ta olnud ka, aga mis see aitab. Küllap oli Salu Rein, temast teadis rahvas seda kõnelda, ja Salu poole kadus seegi minu silmist. Ega Rein muidu jaksanud ära osta oma kohta, oli ju teine jõukas mees. Kust tema siis selle jõugi võttis, ega see tema koht nüüd teiste omast ei tea mis parem olnudki.»

Annus ei lausunud selle jutu peale sõnagi. Ei olnudki enam aega kõnelda, sest kivide mürin teatas, et ivad on kingast lõppenud. Annus jooksis vibu juurde, laskis selle üles, ja allalangev vesivärav sulges veevoolu.

Veskivõll ühes vesirattaga jäi raginal seisma.

8

Annus läks pikkamisi mäekülge mööda toa poole. Oli nii raske, nagu oleks kandnud seljas koormat. Midagi oli hinges, mida oleks tahtnud sealt ära heita, aga ei saanud. Muidugi olid need vanameeste jutud rumalus, mida ometi noorpõlv enam ei usu. Aga siiski tulid nad uuesti meelde, lendasid ümber, nagu oleks kogu õhk neist täitunud, nad helisesid kõrvus, nagu poleks muud häält ilmas kuuldagi.

Vihm oli järele jäänud — vaikne, veidi umbsepoole sügisene öö. Suurte haabade nahksed lehed loperdasid tasases tuules. Ühetooniliselt kostis jõekohin tammil. Hiljutised sajud olid toonud jõeveele tublisti lisa.

Noormees tundis kerget roidumust kontides.

Jõudes õue, ei läinud ta veel tuppa, vaid langes rinnuli lattaiale. Ilma et oleks isegi midagi kavatsenud, aga leidis äkitselt enese silmitsevat, kas ei juhtu silmama üle puude latvade looklevat tulejuga.

Niisugune narrus! Midagi selletaolist ei ole, ainult vaikne raskeõhuline öö ümberringi.

«Ah olengi niikaugel, et juba usun vanamehe rumalat juttu. Seal pole ju midagi iseäralikku. Mehed müüsid vilja ära ja mis siis pärast viga välja arvata vedaja lugu. Teised usuvad ja nemad naeravad muidugi pihku. Eks ole niisuguseid lugusid ennemaltki ette tulnud. Aida lakast võis ju vanamees tuld näha, ega seal ole midagi iseäralist. Älles hommikul lähevad vaatama, mõistagi et lumi jäljed kinni kattis. Oleks kohe läinud, küllap oleks siis ka vargad aidast tabanud.»

Annuse meel muutus kergemaks, nagu oleks ära libisenud kandam, mis rõhus ta südant ja tekitas tuska. Nüüd tundus talle tasane tuul nii pehmena, kosutavana. Ka kuulis ta eemalt partide prääksumist kalda äärest pilliroost. Tarvis minna lähematel öödel neid valvama, muidugi kui on kuuvalgus. Tuli koer ta juurde, toetas Annuse vastu. Noormees silitas looma pead. Lauda poolt heljus sõnniku ja loomade haisu.

«Hea küll,» tähendas ta. «Kauaks siin vahin, tarvis tuppa minna.»

Minnes läbi toa eest, nägi ta äkitselt oma toa aknal valget kuju. See kadus ruttu. See oli muidugi tema naine. Rõõm tuli südamesse, sest teine ootas teda otse öö otsa. Oleks ta seda teadnud, ega ta olekski siis aega viitnud, olles rinnuli lattaial.

Astudes tuppa, kuulis Annus naise mõõdukat hingamist. Seisis eemal, ootas, et Elsa küsiks, miks ta täna jäi nii kauaks veskisse.

Voodist kostis edasi magaja hingamine.

Annus astus voodi ette ja tõmbas tikust tuld.

Elsa magas. Ainult seda nagu oleks Annus märganud, et roosakad pikaripsmelised silmalaud lõid heleda tule valgustusel värisema.

Tikk kustus. Elav süsi langes põrandale.

Jälle oli ümberringi pime.

Annus naeratas. Ah nii. Ta tõmbas äkitselt naise pealt ära teki ja pani oma käe ta soojadele kõrgetele rindadele.

Elsa ärkas. Kiskus ruttu teki tagasi ja hüüdis:

«Kes siin on?»

«Ma nägin ju sind aknal, kui väljast tulin. Sa ju ootasid.»

«Ei. Ma magasin.»

«Sa kõneled tühja,» vastas Annus, pannes käe naise paksudele juustele. «Olgugi et ruttu ära läksid, kuid sellegipärast nägin selgesti.»

Elsa lükkas mehe käe ära ja mässis end uuesti teki alla. See oli nagu peitu põgenemine selle eest, kes vastumeelne.

Terav noalõige tabas Annuse hinge. Ta vajutas hambad kokku ja astus akna alla.

Õues oli pime öö, nii et silm ei seletanud paari süldagi üle õuemuru.

Kohises kõrvus. Oli nii vaikne, et kuuldus kolmandast toast siia selgesti kella tiksumine. Aga rinnus peksis süda ja hoobid olid valjud, nagu oleks keegi tagunud vasaraga vastu seina. Neid lööke pidi ometi seegi kuulma, kes lamas seal eemal voodis. Olgugi et ta hingas mõõdukalt, aga Annus teadis, et ta ei maga. Ta ootas tema poolt häält, ootas, et ta hüüab teda. Kas ei tõuse ta nüüd juba voodist, ettevaatlikult, tasa. Astub üle põranda ja sirutabki käed ta järele. Ta ootab, ootab, sest ta tahab siis haarata sülle ta pehme, sooja ihu ja teda katta üleni tulikuumade suudlustega.

Aga ikka ja ikka ei tulnud midagi. Ta ei kuulnud, et oleks teda kutsunud nimepidi, olgugi nii tasa, et oleks tulnud suust ainult hingeõhuga.

Kas ta ongi viimaks nii uinunud, ilma et oleks minuga kõnelnud sõnagi. Oligi ta akna all? Muidugi oli. Aga miks ta nüüd seda salgab? Miks ta lükkas kannatamatult eemale käe. Võib olla, et uinuski.

Ei tulnud kogu ööl und. Võib-olla ei olegi Elsa teda armastanud, võib-olla ongi ta temale olnud alati vastik. Pimedal ööl hulguvad mornid mõtted ringi, ilma et nad tuleksid selleks küsima luba, missuguse kuju nad võtavad. Nad on ka pimedal ööl järelejätmatult pealetungivad, nii et inimene nendest kuhugi ei pääse.

Öö jooksul olid Elsa ja Annus muutunud teineteisele võõraks, nii et nad ei leidnud sõnu. Kumbki neist püüdis teise pilkude eest põigata kõrvale. Võõrastav tundus niisugune seisukord ja Annus võttis hoogu mõnigi kord

pärimiseks, miks ta õhtul tema eest aknalt põgenes voodi, aga alati jäi tal sõna tulemata suust.

Veskis oli täna rohkesti jahvatust ja kibe tegevus ei lasknud närivaid mõtteid esineda kuigi tugeva hooga. Ta peletas nad laiali nagu arad linnud. Päeva jooksul oli südamesse asunud rahu, naerataski noore naise imelikkude tujude üle. Toa juurde lõunale tulles otsustas ta Elsale teha tugevasti etteheiteid ja pärast haarata teda võimsalt oma sülle. Muidugi lahkub siis kõik see, mis sünnitas südames nukrust, ja läheb laiali, nagu päikesepaiste eest põgeneb udu.

Elsat ei olnud kodus.

Ema käest kuulis Annus, et noorik olevat juba tunni aja eest ära läinud.

«Ega mina tea, kuhu ta läks,» lisas vanainimene juurde meelehärmis. «Sa tead ju, et tema minuga ei kõnele. Hoiab mu eest teine kõrvale, nagu oleksin talle teinud ei tea mis kurja.»

Ema ja poeg istusid vaikides söögilauas. Olgugi et neil oleks olnud teineteisele kõnelda, kuid ei leidnud mingiks jutuks algust. Ometi ulatusid nende pilgud teineteise hinge põhja.

Lõpuks ei suutnud vanainimene kanda vaikimise raskust ja lausus, nagu rohkem enesele:

«See on nii imelik. Teie hoiate mõlemad meist vanadest eemale, justkui oleksime me mõned kurjategijad. Mina ei tea, miks siis Elsa mind nii põlgab.»

«Küllap oled selleks andnud ka põhjust, et ta sinust hoiab eemale,» vastas Annus, ilma et oleks heitnud pilku ema poole.

«Mis põhjust nüüd mina,» kõneles ema. «Eks olnud ennemalt tema vastu, aga mis siis mina võingi parata. Ega me ole läinud talle sellegipärast midagi ütlema.»

«Küllap teeksid sedagi,» naeratas poeg, aga see naer tuli nagu vihameelest. «Sellepärast hoiabki eemale, et see sul on keele taga.»

Vanainimene ei lausunud selle peale sõna, aga oma pisaraid ei suutnud ta hoida tagasi, mis veeresid otse vägivaldselt kortsunud palgeile. Ta tõrjus need põsilt ära põllenurgaga.

«Ma ei tea, mis nüüd minul peaks olema,» kõneles

ema veidi aja pärast. «Sa tead ju seda niisama hästi kui minagi, et oleme siin võõrad. Kui kõik räägivad ja kinnitavad, kas oli see siis minule üsna ükskõik. Eks ütle ju isagi, et tänavu jahvatust on hoopis vähem.»

«Kas see on siis minu süü?» küsis Annus, aga häälest ei suutnud ta teha tundmatuks tagasihoitud ärevust.

«Ega mina seda ole ütelnud,» vastas ema. «Aga kui mulle tuleb meelde, kuidas me enne elasime ja kui hästi oleksime võinud ka nüüd elada, kui...»

«Mis sa sellest siis nüüd minule halised,» hüüdis Annus, sest vanainimese sõnades tundus midagi, mida ta ei jaksa välja kannatada.

Sellepeale tõusis ta üles, ja söömist pooleli jättes läks Annus toast välja.

9

Hilja õhtul toa juurde tulles leidis Annus, et ta naine polnud veel tulnud koju. Katsus teha üht-teist, aga ikka koondus ta mõte ainult ühte kohta: kus ta siis on? Miks läks ta nii, et sellest temale sõnagi ei lausunud? Võib olla, et ta ei tulegi enam tagasi. Alaliselt kasvas ta rahutus, nii et tundis õhupuudust toas. Ta tõmbas selga palitu ja läks välja.

Pea leidis ta enese jalgrajalt, mida mööda sammus Rae sauna poole. Paremal pool murmeldas vesi kärestiku kividel ja pahemat kätt kohises paks kuusik.

Annusel oli tundmus, nagu libiseks midagi ta käest, mida ta küll püüab kinni hoida kõigest väest. Aga oli ometi võim, mis ähvardas käest kiskuda ta eluõnne ja ta ei suutnud sellele võimule panna vastu.

Aga kas ei ole see rahutus kõik ilma põhjuseta? Mis seal siis imet, et Elsa läks korraks ema poole ja viibis sinna hilja õhtuni. See on ju teada, et tal ei ole oma uues kodus lõbus elada, aga kas ta ei ole teda siis armastanud ja kas see armastus ei tasu siis kõike. Need jutud, mis ümber käivad, võivad ju ta elu kihvitada, aga eks ta ole tema varju ja hoole all.

Aga miks ta salgas eile seda, et teda aknal ootas? Ta ometi ei eksinud. Kas ei lükanud ta isegi tema kätt tagasi liigutusega, millest tundus põlgus? Nüüd ta vii-

bib ema juures? Ja kui kõik neid lugusid kinnitavad ta emast, kust teab siis tema seda, et need ei ole tõde.

Äkitselt tundus, nagu oleks kae langenud ta silmilt ja nagu oleks ta hakanud nägema imeselgelt. Kuidas siis sina tead seda, et niisuguseid lugusid ei ole? Küllap inimestel selleks ka põhjust on, et nad vilja ei too Palu veskisse. Inimesed on ometi seda näinud, nii mitmed on näinud, et ta ema käib vedajaks. Kes saab sedagi ajada valeks, et tondid ei viinud ta isa elusalt ära. Ja nende tütar ongi tal naiseks. Aga ka sellel naisel on saladusi, mida ta mees ei tea ja mida ta mehele ei avalda. Kui see oleks olnud tema poolt ainult naljatamine, miks ta tegi lõpuks, nagu magaks? Miks ta täna ei öelnud, et läheb kodunt ära?

Noormees mõtles ja need mõtted andsid põhjust, et tundis enese nüüd õnnetumana. Ta käik oli jäänud pikaldaseks, sest ta teadis, et ei olegi kuhugi vaja rutata. Jõudis lagedale, kus talle vastu puhus külm, rõske öötuul. Eemalt vilkus nõrk punakas tuletäht. Seal oligi Rae saun.

Metsa tagant maanteelt kuuldus vankri mürin.

Sauna juurde jõudes pidas Annus aru, kas sisse astuda. Sirutaski käe ukselingile, aga käsi tõmbus tagasi. Milleks seda? Kes teda siin siis õige ootab? Kui ta naine oleks ihaldanud tema siinolekut, küllap ta oleks sellest juba hommikul kõnelnud.

Võib-olla polegi teda siin.

Ta astus akna alla, millel oli ees riie, ja jäi kuulatama. Toast kostis tasane kõne. Eesriie lubas vahekohast teda tuppa vaadata.

Laua ääres, millel põles väike lamp, istus Elsa emaga. Ema vaatas ainiti tütre peale ja kõneles.

Nüüd kõneles Elsa, järkjärgult muutus ta kõne elavamaks. Viimaks lõi ta käed silme ette ja hakkas nutma. Vanainimene tõusis üles, astus tütre juurde ja pani käe ta pea peale. Ta huuled liikusid.

Elsa pea toetus kätele. Ta vaatas ainiti enda ees seisva lambi tulele. Annus nägi ta nutust punaseid silmi.

Äkitselt tõusis Elsa üles, suudles ema suure õhinaga, läks siis voodi juurde, kust võttis suurrätiku.

Annus ruttas välja väikesest jalgväravast. Jõe ääres lõi ta seisatama, vaatas tagasi: igal pool must, pime öö.

Annus ruttas kodu poole, kiiresti, higi otsal. Jõudes heinamaale jõe käärule, jäi ta seisma — istus kivile — ootas.

Mis ta seal käis?

Äkitselt pistis üks imelik mõte: kas ta ei läinud ema juurde selleks, et teda paluda: ära käi vedajaks, ära vea vilja ära veskist.

Kui rumal mõte.

Aga see mõte jäi äkitselt kindlasti peaajju, nagu oleks ta sinna kinni löödud naelaga. Ta ei saanud ega suutnud seda kuidagi ära heita.

Kas see poleks õige, kui ta seda Elsa käest küsiks. Tema peaks talle andma selle kohta selgust.

Aga see oleks ometi hoop ta naisele. Kas ta polnud talle öelnud, et ei usu niisuguseid rumalaid jutte.

Ja ta usub siiski.

Annus kuulis samme, nägi isegi lähenevat inimese kogu, kes temast möödumas.

«Elsa!»

Vastuseks kerge kiljatav karjatus.

«Ära nüüd karda,» ütles Annus. «Mina ootasin sind. Kus sa käisid?»

«Ema pool,» vastas naine.

Nad astusid kõrvustikku, aga ei leidnud kõnelemiseks sõnu. Annus oli kõik ometi valmis kavatsenud, aga nüüd oli see meelest ära lennanud. Mis selles oli siis iseäralist, et Elsa käis kord ema pool?

Juba kuulduski nende kätte ühetasane veekohin. Nad jõudsid peagi koju.

Annus haaras kinni naise käest.

«Ons sul külm?»

«Ei.»

«Oleme veel väljas.»

«Eks ole juba hilja. Toast ei paistagi enam tuld.»

«Mis sellest. Aga miks sa kodunt täna ära läksid? Ei — ma tahtsin öelda — miks sa sellest mulle sõnagi ei kõnelnud?»

«Ma arvasin, et see on sulle ükskõik. Sa olid ju veskis. Arvasin, et tulen kohe tagasi, aga aeg läks ära.»

Annus näris oma huuli.

«Kuule, Elsa, sul on minu eest midagi salata.»

Naine vaatas mehele otsa.

Äkitselt haaras Annus naise ümbert kinni ja suudles teda.

«Kas sa pahandasid?»

Elsa ei vastanud. Aga ometi tundus Annusele, et naise huuled olid elutud, isegi nagu oleks ta teda eemale lükanud õige võimsalt.

Otse kurguni kerkis suruv vihaga segatud tundmus.

«Lähme tuppa,» ütles Elsa, sest nad ei saanud kumbki sõnagi kõnelda.

«Ei. Ma ei tule. Elsa, — sa varjad minu eest midagi. Sa valetad mulle. Sa ei armasta mind.»

Ahastus kuuldus neis sõnades.

«Miks sa nii mõtled?» küsis naine.

Äkitselt tundis Annus oma hinges põhjatut haledust. Ta armastas oma naist, ta oli temaga olnud nii lõpmata õnnelik. Alati ometi viibis see inimene temaga ühes ja nüüd ta hüüdis talle niisuguseid sõnu. Tõsiselt ja kurvalt vaatas ta Annuse otsa.

«Ma arvasin. Sa läksid kodunt ära, ilma et mulle lausuksid sõnagi. Sa olid ema juures. Sa nutsid seal. Kõnele minule ära. Kõnele.»

«Mis mul kõnelda on. Sa peaksid seda isegi teadma.»

«Ma ei tea.»

Elsa vaatas enese ette. Ta ütles vaikselt nagu sosinal, nagu hingeõhuga tulid sõnad suust:

«Sa ei tea. Eks ole mina sind teinud õnnetuks.»

«Sina? Ma ei mõista sind.»

«Miks sa ei mõista. Mina olen selles süüdi, et sina ei ela pooleski enam oma vanematega nii kui ennemalt. Alles üleeile kuulsin, kui ema ütles isale: «Sa jumal, kuidas see ometi on. Annus justkui võõras inimene, ei kõnele meiega sõnagi.» Ma saan ju sellest küllalt aru, et mina ei oleks pidanud sulle tulema naiseks.»

Elsa kõneles vist küll esimest korda, mis alati oli tal rõhunud südamel.

Annus tundis, et naine on talle praegu armsam kui kunagi enne. Ta sai aru, et naisel oli põhjust kurvastada ja muidugi läks ta oma hädas otsima lohutust ema käest.

Elsa pea toetus kätele. Ta vaatas aiuiti enda ees seisva lambi tulele.

Ta vanemate ja naise vahele oli juba esimesest päevast tekkinud kuristik ja nad polnud otsinud alguses purret, mille kaudu nad oleksid pääsenud üksteise juurde. Võõraks olid nad jäänud ja võõrastustunne pärastpoole aina kasvas.

«Ei — see peab muutuma,» hüüdis Annus. «Usu — mu vanemad ei põlga sind. Need jutud, mis kõneldakse, on tühi lori, neid ei pane ometi keegi tähele. Mis süüdi on siis sinul? Tule, lähme tuppa.»

Annus võttis naise käest kinni, tõmbas ta enese vastu ja nad läksid külg küljel mööda jalgrada üles mäeveerule. Siin lõi neile vastu rõske, pehme sügisöö tuul.

Äkitselt karjatas Elsa. Ta tõmbas ära oma käe ja lõi silmade ette kaks kätt.

Nüüd nägi ka Annus.

Rae sauna poolt tuli vedaja. Tulejuga jooksis üsna madalalt üle metsa, nii madalalt, et näis jäävat kohati pikemate puude latvade varju. Annuse eest oli, nagu oleks ta lennanud Arupere poole, mis üksikult Palu männiku ääres, aga tõepoolest pööras ta siis kahe Hiie pere poole, kust algab Lasila nõmm. Varsti laskus ta madalamale, madalamale ja kaduski lõpuks metsa taha.

Nende liikmed olid halvatud, huuled tardunud, nii et ei saanud kõnelda sõnagi. Mis oleks neil olnudki öelda, sest mõlemad nägid teda ja mõlemad teadsid ka, mis see oli, mis möödus nende silmade eest.

«Mis see oli?» sosistasid lõpuks Elsa huuled.

«See oli vedaja,» vastas Annus. «Laskus alla vist Hiie perede juures. Jah, sinna ta küll vist laskus.»

Annus-Elsa läksid tuppa, aga neil ei olnud teineteisele midagi kõnelda. Noorik hoidis otse hinge kinni, sest ta oleks soovinud, et teda siin poleks olnud. Kuidas julgeb ta vaadata silmi oma mehele. Kas veel on paremat tõendust, ja ta tundis, et ta südames tõusis mõte: see oli küll minu ema. See mõte ajas talle hirmu peale, ta ootas, et see mees, kes seda ometi nüüd teadis, võtab ta ja viskab toast välja. Nüüd saab ta aru, et need jutud polnud tuulest võetud. Ja tema on selle inimese tütar.

Tal oli lõpmata hirm, ta värises, nagu oleks tema kallal tõbi.

Ka Annus mõtles: tema ta oli, tuli ju Rae sauna poolt, nagu me seda mõlemad nägime. Tütar teab seda, aga ta salgas siiamaale. Ta teab. Ja selleks läkski ta täna, palus oma ema, et see ei läheks vedajaks. Ta palus teda silmaveega. Aga ema ei võtnud kuulda ta palvet. Nüüd on neil inimestel ometi õigus, kui nad ööseks vilja ei jäta veskikotta. Neil on õigus, küllap nemadki teda on näinud. Oli himu üles tõusta ja vaadata. Võib-olla lendas siiagi veskisse. Küllap tuleb seegi sellest, et mativili kirstus ei tõuse.

Kõik see teadmine tuli suure hooga ja selgusega, nii et ei lubanud silmapilguks tõusta vähematki mõtet ümberlükkamiseks.

10

Jätkus kingas vilja jahvatamiseks veel kümmekonnaks minutiks, kui rattakambrist kostis ragin, seisma jäi veskivõll ja vaikis kivide mürin. Mehed jooksid vaatama. Vesiratta pooled kaarepuud olid murdunud ja pahinal jooksis vesi vesiväravast vesiratta alla laudpõrandale.

«Imelik küll,» sõnas veskiline, «mis põrgut pidid nüüd need rattapuud katki murduma. Eks näe, puu on päris terve olnud. Kuidas ta küll teise lõhki kiskunud, päris valge teine alles.»

Mölder silmitses veidi aega vaikides.

«Kus mina seda tean,» lausus ta. «Ega ole teha midagi. Hea, et on laupäevaõhtu, homme toon va Laimla Antsu. Niipea kui ära parandame, lasen su peotäie läbi.»

Annus võttis lambi ja läks müüri äärt mööda rattakambri. Siin selgus peagi õnnetuse põhjus: see oli ometi lausa nurjatus, sest teiseks rattapuuks läbi ja läbi pehastunud palk. Siin oli tal veel sees lõhe. Kandis siiamaale ainult üks puu. Imelik, kuidas see polnud vee raskuse all juba ennemalt murdunud. Pehastunud puud võis päris näppudega laotada.

Kui Annus tagasi tuli ja astus kinga juures samba küljes põlevat lampi ära kustutama, lõi ta silmad kinga. Eks jäänud ennemalt ometi vilja kinga sisse, aga nüüd oli see sealt kadunud.

Veskiline viis viljanatukese ära, et vedaja ei saaks seda ära tassida.

See kipitas Annuse südamel. Polnud küll põhjust sellest rääkida, aga ta ei jõudnud vaikida. Ometi püüdis ta sellest asjast kõnelda hoopis ükskõikselt, niisuguse häälega, mis pidi kinnitama, et ta teeb sellest juttu ainult juhuslikult.

«Minu nähes pidi seal kingas veel veidi vilja järel olema. Aga nüüd oli king tühi. Madis vist viis vilja ära?»

Isa ei lausunud sõnagi, vaid lõi korraks pilgu pojale näkku. Veidi aja pärast sõnas ta:

«Noh, mis ta sellest peotäiest pidi siis sinna jätma. Maksa seda hobuse rakendamist.»

«Ega seal na peotäis teist olnud, küllap oli ikka oma vaka osa. Mis vaeva see hobuse rakendamine nüüd. Kaugelt siis tulla on.»

Seal muutus isa äkitselt kannatamatuks ja ta hääles oli tunduvalt jõhkrust.

«Noh, sina nüüd seda mõõtsid, palju seal oli või ei olnud. Eks sa küsinud ta käest, miks ta vilja ära viis.»

Aga sellel ütlemisviisil oli niisugune heli, mis kinnitas: sina nüüd pärid, miks ta vilja ära viis. Sina ise peaksid seda põhjust teadma ometi kõige paremini.

Veidi aja pärast tähendas isa: «Kuule, sa mine homme Laimlale ja kutsu Ants esmaspäevaks vesiratast parandama. Arvan, et rattapuud saame Hundinurmelt raiutud palkidest. Põrgut seda tüli oli nüüd veel vaja, paneb nahka paar tööpäeva.»

Peale lõunat läks Annus Laimlale. Madalasse vabadikutaresse astudes põgenesid lapsed nagu arad linnud nurkadesse, kust paistsid ainult nende määrdunud näod. Lahja mustavereline ja tusase näoga naine tõi kõrkjast põhjaga tooli, lõi selle põllega puhtaks ja kutsus külalist istuma.

Aga ega Annusel siin olnudki aega viita. Tal oli asja puusepa enese poole, aga teda pole vististi kodus?

«See roist nüüd ilmaski pühapäeviti kodus,» tähendas naine. «Mis ta siin vahiks, pühapäev ei ole ju tööpäev.»

«Ei tea, kus peaks taga kokku saama. Oleks niisugune hädaline asi.»

«Kus siis mujal kui Härjanõmme kõrtsis. Seal nad ju istuvad ja lakuvad päevad läbi. Ei tule neil paganatel ilmaski mõistus pähe. Viimased kopikud ajavad teised kõrist alla, aga kodus, kes seda küsib. Kodus ole näljas, söö või seina vahelt sammalt.»

Ega Annusel olnud vajagi kuulda naise kirumist, ei olnud tal temale öelda pooltki sõna lohutuseks. Olgugi et Ants oli osav töömees ja teda sageli nõuti, kuid vaesus ja puudus vahtisid siit peitmatult külalisele otsa. Oli teada siitpoolt meeste viisid. See Härjanõmme kooris nad puupaljaks, sageli tolgendasid nad seal päevade kaupa. Mehed olid nagu pimedusega löödud, ei leidnud ka helgel päeval väljatulemiseks ukseauku ega kojuminemiseks teed.

Annus läks läbi metsa käivat jalgrada, sest seda mööda lühenes tee paari versta võrra.

Annus tundis, et tal on õige imelik minna kõrtsi. Ta polnud sinna pühapäeviti jalaga saanud, aga küllap oli ta täna rahvast täis. Oleks vahel olnudki tahtmine kord minna sinnapoole, aga igakord jättis ta mingil põhjusel katki selle nõu.

Kuulduski välja sumin kõrtsitoast. Mis siis pühapäeva õhtupoolikul tehagi. Lamad voodis ja vahid lakke, haigeks jäävad küljeluud. Igav on. Lähed välja, astud mööda põlluäärt, mööda metsaveeru — ja oledki kõrtsi juures. Seal juhtud kokku teiste külameestega ja üheskoos lähete siis vaatama, mis seal kõrtsi pool nähakuulda. Aeg läheb lõbusamini, ei näegi, kui käes juba kukelaulu aeg.

Annuse kõrtsi astudes oli suur tuba tihedalt täidetud. Vanad mehed istusid leti ääres, poisid-tüdrukud kigatsesid seina ääres pikal pingil. Audaku Mart taarus põrandal, lauldes mingit otsatut laulu, õllekapp käes.

Annust nähes hüüdis Mart: «Näe, hullu, kui hundist kõneled, ongi ta sealsamas.» Tuli siis Annuse juurde, lõi talle käe ümber kaela. «Sinust oligi siin praegu jutt. Kes pagan seda oleks teadnud, et sina siia tuled. Ei ole minu silmad sind siin näinud kogu suve. Joo ometi!»

Ta ulatas õllekapa Annusele.

Annuse kõrtsiastumine avaldas mõju. Elav jutusumin vaikis korraks, nagu oleks see äkitselt katki lõigatud.

Ruttu ei leitud uut algust. Aga see oli ometi silmapilguks. Peagi kogunes ka teisi Annuse ümber ja nad viisid ta leti ette. Kõrtsmiku käsi tõusis oodates käsku, mida peab valama.

«Ei tea, kas oleksin tänagi tulnud,» kõneles Annus, «aga mul oli veidi asja. Käisin Laimlal Antsu otsimas. Ei olnud teist kodus. Kodused arvasid, et siit ehk teise leian.»

«Noh, kust mujalt siis,» naeris Arupere Jaan. «Kus Ants siis mujal ikka on. Eks kuule, lärmitseb teine tagakambris, ta on täna suur ja lai vend.»

Keegi kutsus Antsu tagakambrist nimepidi.

Uksele ilmus sagris habemega tugevakondiline mehekogu. Ta vaatas ainiti, küsides, miks teda siia kutsuti. Ta joob harilikult tagakambris oma sõpradega, sest ta on ometi peenike meistrimees.

Annus astus ta ette. Peale teretamist lausus, et tema see on, kes tahaks temaga paar sõna kõnelda. Hea oleks, kui Ants võtaks endale homme aega, tuleks nende poole. Vaja vesiratas ära parandada.

«Kuulsin, kuulsin,» tähendas Ants. «Sellest oli siin juttu. Miks ma'p tule. Tulen, teen nii, tampigu otsas või kümme kuradit, ega katki saa.»

Kuuldus naer.

«Küll on see Ants mees,» lausus keegi. «Ega ole midagi, eks tema tee ikka küll.»

«Nii siis oleme sellest asjast rääkinud. Homme hommiku tuled siis?»

«Muidugi, muidugi!» hüüdis Ants, «aga ega see ikka nii ruttu lähe. Tule sina nüüd ka korraks tahapoole. Teeme uue ratta liigud. Need teeme tublid.»

Ants lükkas Annuse enese ees tagakambri.

Ukse vahele ilmusid mõned poisikeseohtu noormehed ja vaatasid neile järele.

Kõrtsikambris istusid laua ääres metsavaht Vilip, Lepasilla telliskivivabriku meister Antonov, Suitsunõmme Kustas.

«Noh, toeta siia veidi,» tähendas Ants, «ja jutusta see lugu. Tooge veel üks klaas.»

Uuesti toodud klaasi valas Ants õlut täis ja nüüd lõid mehed klaasid kokku.

«Kuradi lugu on see küll,» tähendas Suitsunõmme Kustas. «Nüüd kibedal tööajal läheb ratas puruks. Ega midagi, pane veski mitmeks päevaks seisma.»

«Teine rattapuu oli tehtud omal ajal pihastunud puust,» arutas Annus. «Vaatasin, poeta näpuga, panen imeks, kuidas see ühe poole puu jõudiski nii kaua vastu pidada.»

Selle jutu juures kõngutas Ants sõnalausumata pead. Väga hästi oleks võinud ta liigutust võtta sõnadena: «Noh, sina mees niisugusest asjast küll kuigi palju ei tea.»

«Tänavu ikka jahvatust on?» küsis Vilip. «Eks olnud hea lõikus ja mis inimene siis teeb, peab ju ikka tulema teie palvele. Ega sa siis ometi terveid ivi söö.»

«Mis neil möldritel tänavu viga,» arvas Antonov. «Näe, ajab ju Prantsi vanamees enese tänavu jalule. Ants oli ju terve nädala seal seda vana logu praavitamas.»

«Pole viga, nüüd töötab hästi,» tähendas Ants. «Käib kui võitud vokk.»

«Võib ju olla,» ütles Antonov. «Aga kevadel kartsin, et suur vesi toob teise alla, nii et ei jää asetki järele. Aga tänavu Prantsi vanamees aina muheleb. Ütles teine ise paari päeva eest mulle: «Noh, pole viga. Palu isand annab mulle õige tublisti tööd. Aga eks see nii ole ilus, sest kõik inimesed tahavad elada.»»

Annus tundis, kuidas keegi pani käed ta tooli korjule ja seisma jäi selja taha. Annus vaatas üle õla. See oli endine Vaidla mõisa puusepp Rein, kes aasta kolme eest sealt lahti sai ja nüüd end niisama juhuslikust tööst elatas. Suurema osa oma ajast veetis mees kõrtsis ja oli õnnelik, kui keegi tema poole viinapiisa või õllekapa põhja ulatas.

Silmad olid tal täna pundunud ja hoogsalt noogutas mees peaga. See oli nähtavasti märgiks, et ta soovib midagi kõnelda.

Annusel oli veidi piinlik. Vanakesest oli teada, et ta ei oska oma suud hoida. Kõik, mis tal mõttes, libises üle keele. Selle avasuu pärast oli ta sagedasti kannatanud. Teati tema viise ja kombeid ja nüüdki oli kambri ukse

peal näha poisikesi. Küllap nemadki tahtsid kuulda, mis vanamehel on öelda.

«Noh, kuidas siis sinu käsi ka käib?» küsis Annus temalt sõbralikult. «Pole sind hulgal ajal olnud näha.»

Vanamees ei näinud seda küsimust võtvatki arvesse.

«Ah teil tallati võll katki,» kõneles ta.

Jälle noogutas ta tähtsalt peaga.

«Ei, sa eksid. Võll on terve. Ainult vesiratta teine küljepuu murdus. Mis seal siis imet, oli teine läbi ja läbi pihastunud.»

Vanamees noogutas peaga. See ütles küllalt selgesti: «Kõik, mis siin kõneled, on tühi jutt.»

Annusel oli halb. See oli ometi kindel, et vanamees oma peanoogutamisega ta jutu tõsidust eitas. Sellest said küll kõik juuresolijad aru, sest miks nad siis muidu nii vaikisid. Küllap olid selles asjas vanamehega üksinõua.

«Võib olla, et oleks teine pidanud vastu veel nii muidu seistes. Aga nüüd on ju sügisel veerõhk tugev, pihastunud puu, murdus.»

«Tühi jutt,» kõneles vanamees. «Ei veeraskus rõhu nii raginal.»

Annus aimas vanamehe mõtet. Aga siin oli küll kõige parem sellest mitte anda märku. Aga midagi peab ometi ütlema, sest vaatasid vanamehe poole lauasistujad, oligi ukse vahel näha rohkem päid.

«Mis see sinu arvates siis pidi olema?» tähendas Annus, sellejuures võimsalt kutsudes muiet huulile. «Oleks ta tugev olnud, siis oleks ta ometi praegugi terve.»

«Vale puhas,» tähendas vanamees. «Ma ütlen sulle, pane või rauast vesiratta puud. Puruks murduvad — kindlasti murduvad.»

«Sa ajad päris jabura juttu. Kuidas nad siis murduvad?»

«Murduvad. Ma ütlen, pole midagi imet, kui ka võll murdub.»

Annus tundis hulga teravaid pilke end torkivat. Kuuldi naeru.

«Sa oled purjus. Sa ei tea, mis kõneled.»

Ta tahtis pöörata vanamehele selja.

«Mina purjus,» hüüdis vanamees haavatult. «Noh, seda ma tahaksin öelda. Aga õige on see, mis ma räägin. Nagu seda siin nüüd ei teaks igamees.»

«Mis see on siis, millest sa kõneled?»

Annus ei suutnud tagasi hoida viha ja ärevust.

«Mis see on? Seda ma ütlen — tallati puruks.»

Annus kargas üles.

«Kes kurat see tallas? Eks ütle siis! Mis sa norid kõveriti. Ütle!»

«Miks ma'p ütle. Eks olnud seesama, kes teie veskist viljagi ära veab.»

«Meie veskist? Kes ütleb seda? Kelle vili on ära veetud?»

«Küllap oleks veetud, aga kes see nüüd oma vilja sinna ööseks jätabki. Näe, va Madis ei julgenud oma peotäit kingagi jätta. Ütles — noh, ega see siis enam minu vili ole.»

«Tee, et siit kaod,» kisendas Annus ennast unustades. Ta lõi rusikaga vastu lauda, nii et klirisesid selle peal olevad klaasid.

«Oh ärge nüüd tülli minge! Teie nüüd jõuate neid ilmaasju ajada õigeks!» hüüdis Vilip. «Istuge, joome edasi!»

«Mis niisugune kuradi lori peab tähendama. Ise vana mees, aga peas pole mõistuse raasu.»

«Ah minul on lori. Lori jah — olgu lori,» hüüdis puusepp Rein. «Ega ole üks või kaks kord nähtud teist teie veskist tulevat. Oota aga, rõhub varsti ka lae sisse. Äh-äh-äh — vaadake, et ei süüta põlema. Ütle siis veel, et mu jutt on lori.»

Annusele tungis veri pähe. Ta ei suutnud otsustada, mis teha. Küll oleks heameelega välja hüpanud kas aknast. Aga tema põgeneb, põgeneb selle vanamehe eest.

«Kuule, vanamees, jäta oma lori,» hüüdis Antonov.

«Olgu lori, aga seda ma ütlen, ega te temast lahti saa. Tütar istub ju teil, aga eks vana tule teda vahel ka vaatama. Või ta nüüd tühjalt tahabki tagasi minna.»

Annuse otsustamisvõime kadus. Mis ta nüüd tegi, see sündis ilma tema teadmata — tahtmatagi. Ta andis hoobi vanamehele rindu. See langes seliti ahju taha

põrandale. Võib-olla tahtis Annus talle veel jalgadega peale karata, aga Vilip ja Antonov haarasid mehel varrukaist kinni.

«Mis sa — jäta. Ära löö vanameest surnuks. Sina nüüd tema juttu tähele paned. Tule istu!»

Annusel tuli mõistus tagasi. Ta nägi Reinu vaevaga üles ajavat. Ta kulmust nirises veri.

Annus tõmbas enese meeste käest lahti ja läks ruttu läbi toa välja kõrtsi uksest.

Õues vajus sügise päike alla ja ta kiired valgustasid nõrgalt kullaehtes lehtpuumetsa.

11

Ema märkas noorpaari vahel muutust. Eks veetnud Annus ennemalt alati oma vabad tunnid Elsa juures, aga nüüd oli ta alaliselt eemal. Annus ei saanud töö juurest mahti. Ka siis, kui isa ammugi oli tulnud veskist tuppa, jäi Annus sinna. Ei istunud ta õhtuti kunagi ühises söögilauas. Temale pidi toitu alal hoidma ja võis ometi näha, et ta pärast tulles seda oli hoopis vähe puudutanud. Oli vist ka kordi, mil ta polnud õhtul raasugi suhu võtnud.

Majja hiilis surutud, rõhutud olek, mis nagu hall hävitab igasugused ilutaimed: naeratuse huulilt, hea meeleolu ja ärksa, julge vaate. Inimesed nagu oleksid vastu tulles üksteist peljanud, kõneldi veel ainult asjalisi sõnu. Isegi teenijate tuppa ulatus see hall oma hävitava, närtsitava mõjuga — ei kuuldunud sealt enam harilikku kaklemistki.

Annus oli kinnine, vaikne. Kes teda ennemalt tundis, siis sai see ka kergesti aru, et see inimene on muutunud; ta pole see mis ennemalt: heasüdameline, rõõmsa hingega noormees.

Ema märkas seda muutust juba õige varmalt ja see tegi talle algul teatud heameelt. Eks olnud see küllalt sünnitanud ennemalt südamele valu, kui nägi, et Elsa temalt poja ära kiskus. Ema süda ei suutnud andeks anda, et ta selle kaotab, kelle ta oli sünnitanud, kasvatanud ja aastakümneid igapäev kandnud südames. Oi, see teadmine ja arusaamine, et ta poeg läheb temale

kaduma, sünnitas algul valusat piina. Otse pisarad valgusid silmi, kui ta mõtles, et selle inimese tütar võtab temalt poja. Kas ei pidanud ta uskuma, et selles asjas ema kunstiteod oma mõju ei avaldanud. Viha pigistas niisugusel puhul pisarad silmi. Kui ta nüüd ei suutnud näidata lahket nägu noorikule, temaga raske oli ühes töötada ja ta tema enesest eemale tõrjus, mis oli selles siis iseäralikku. Kes ei kaitseks oma õigusi selle peale, mis talle kallis ja suureväärtuseline.

Märgates külmenemist poja ja nooriku vahekorras, rõõmustas ema: lööb jahtuma see esimene armastus. Küllap hakkab aru saama, et mina see olen, kes ta kasvatanud. Küllap hakkab mõistma, et mina olen ema. Ja salaja puges teiste hulka ka mõte: kaua see ta emavõim siis vastugi peab. Ega see ulata ometi eluajaks.

Aga ometi ei tulnud Annus emale lähemale. Ema katsed poja lähendamiseks põrkasid vastu külma, hoolimatut vastupanu. Poeg võis nüüd haavata hoopis jõhkramalt südant kui sellal, mil ema arvas, et ta on lapse täitsa kaotanud.

Märgatav oli seegi igaühele, missuguseks oli muutunud Annuse ja Elsa vahekord. Kerge oli pealiskaudselgi vaatlemisel seda näha: nii on küll raske elada. Kui juba elu algul ollakse nii külm ja avalikult põlgust avaldavalt ükskõikne teineteise vastu — kuidas siis selle pika elu otsa saab.

Ema sai sellest aru. Ta mõistis ka seda, et poja elu muutub õnnetuks ja ta ei saa midagi teha selle heaks, keda ta nii üle kõige armastab. Ta mõtles pikki öid. Mina võiksin ta kaotada, kui ta ometi oleks õnnelik. Mina kaon varsti, aga nemad jäävad kahekesi. Ja kui nad ei saa teineteise kõrval elada, siis muutub elu neile mõlemaile piinaks.

Oma südames ei saanud ta teha Elsale etteheiteid, sest see oli ikkagi nii tagasihoidlik, et ei pääsenud temaga tülitsemagi. Oli neil ette tulnud paaril korral sõnavahetus, aga noorik tõmbus ruttu tagasi ja kadus oma tuppa. Mine siis kõnele — seinale, kui tahad.

Viimasel ajal pani ta tähele Elsat. Olgugi et ta ennast hoidis, aga ta silmad tunnustasid siiski nutu jälgi.

Ja ilma et ema oleks suutnud mõeldagi, tundis ta oma südames haledust. Ka tema oli ta poja kõrval õnnetu.

Ema kandis seda teadmist kui rasket kandamit igapäev, ja ei olnud kedagi, kes teda sellest oleks vabastanud.

Vahetevahel püüdis ta sellest teha juttu oma mehega, aga sellel ei olnud mingit tagajärge. See unise ja vaikse loomuga inimene ei suutnud niikaugele mõeldagi. Tema ainuke huvi oli jahvatuse ja jahukirstu juures, sest seal oli ta viibinud poisikesest peast. Ta kõrvad said aru ainult vesikivide ühetoonilisest mürinast.

Ei söandanud ema seda kõike nii oma mehele jutustada, nagu tema seda mõistis ja oma südames tundis. Ajuti tuli talle ometi mõte, et see on ehk ainult möödaminev nähtus. Mis siis veel teedki selle vanainimese meelt mõrudamaks, kes eneses oli sageli tusane. Ja kust see helkjas meel siis peabki tulema, kui isa ise oli hommikust õhtuni ühes pojaga veskis. Ennemalt oli neil ametis ka jahvataja mölder, aga tänavu arvati valmis saada oma jõuga, sest terade hulk oli endistest aastatest vähem. Mis niisugusel inimesel siis õiget lõbu ongi: oled õhtul väsinud, nagu läbi peksetud, sööd ja asud voodisse. Silmad vajuvad ennemaltki kinni, kui jõuad heita maha.

Niisugusele inimesele lähevad kõik kõrvalised mured õige vähe korda.

Pühapäeva õhtul koju tulles leidis Annus pererahva lauas söömast. Noormehe koht oli tühi. Aga ta ei astunud lauda, vaid istus ahju taha. Pea toetas kahele käele.

Ema tõusis üles, ruttas kööki, kuhu ta oli poja jaoks pannud toitu sooja kohta. Sealt tulles puudutas ta poja õlga ja ütles:

«Noh, tule juba sööma, muidu jahtub ära.»

Annus lõi emale pilgu silmisse. Aga see pilk oli tige, õel, nii et see käis vanainimesele otse pistena südamesse. Need olid võõrad silmad — neid ei olnud ta ennemalt kunagi näinud. Need tabasid vanainimest nii võimsalt, et käed lõid värisema. Ei puudunud kuigi palju — oleks pillanud maha käes oleva kausi.

«Tule juba sööma!» ütles ta uuesti, aga see tuli nagu kisendamine.

«Ütlesin ju, ma ei taha süüa,» lausus Annus, tõusis üles, läks kambri ja tõmbas jalga säärsaapad. Uksest välja minnes heitis ta pilgu lauas istujate poole.

«Sa lähed välja?» küsis isa. «Kas said Antsuga kokku?»

«Jah. Ta tuleb hommikul,» vastas Annus, ilma et oleks tagasi vaadanud. Kojas võttis ta seinalt püssi ja läks pimedasse öösse.

Ei olnud siin midagi iseäralist. Eks olnud Annus juba poisikesest peast öösiti püssiga väljas olnud. Kuid ometi lõi ema süda valutama, sest poja pilgud seisid ta silme ees, ta kõrvu kostis praegugi ta pahur, tüdinenud hääl. Ematunne sai aru, et poja hinges midagi oli, mis seal sünnitas suurt sisemist tormi.

Jäädes kahekesi, küsis ema isalt: «Kuule, kuhu pidi küll Annus minema?» Olgugi et ta ei suutnud hoida oma häälest ärevust, ei märganud mees sellest kuigi palju. Ta heitis naise poole imestava pilgu.

«Kust mina siis seda tean. Kuulsid, et võttis püssi.»

Ema ei suutnud kanda üksi oma muret. Ta hakkas mehele pikalt seletama, mis ta südant nii hirmsasti vaevab. «Miks oli ta nii kannatamatu,» ütles ema. «Ei tulnud sööma, kui kutsusin. Ta vaatas mulle otsa õela pilguga. Ja nüüd pimedal ööl läks püssiga välja.»

Vanameest tüütas see halisemine.

«Ütle, mis rõõmu ja lusti siin peabki olema,» tähendas ta. «See vedaja jutt, ega see kao. Eks seda oli kõneldud mulle omalegi. Või mina nüüd tean, ons see tõsi või vale. Kui on nähtud, eks siis ole ikka midagi, mis neil oli näha. Kui see ei lõpe, viska kõik see kupatus kus kurat ja katsu, et heaga veel pääsed.»

Aga emale ei teinud kogu veskilugu peaaegu mingit muret. Ei — ta süda kisendas selle järele, et ta pojale võiks midagi juhtuda. Ta näeks tema õnne ometi esimeses joones, kõik muu oli talle üsna ükskõik. Aga ta mees, see ei näinud midagi, selle mõtted seisid kinni jahvatamise küljes. Ta ei suutnud ennast hoida, vaid tegi mehele etteheiteid, et see sugugi oma lapse õnne eest ei hoolitse.

See jutt vihastas vanameest. Ta hüüdis südametäiega: «Jäta kord oma irisemine. Kas mina sundisin teda seda võtma. Ise ta võttis, eks ta ise ka temaga elagu. Kui inimesel pole mõistust ja talitab aina oma nina järele, eks olgu nüüd siis rahul.»

Vanamees võttis riidest lahti ja heitis voodi.

«Ta ei saa aru, ei saa aru,» hädaldas naine oma hinges ja oli selle üle väga kurb.

Ema ei saanud heita magama. Elsa oli seal kambris üksipäini. Ta on rahulik. Miks ei tule ta nüüd välja ja miks ei küsi ta: kuhu läks Annus? Aga temale ei lähe see vist vähematki korda, kas ta mees on kodus või mitte. Ema ootas. Ei mingit liigutust. Ei avata ust ega tule sisse noor naine. Kuidas tal oleks olnud hea meel, kui Elsa oleks tulnud, silmad nutul, ja oleks öelnud: «Ema, tule, lähme vaatama, kuhu läks Annus.»

Ta püüdis enesele manada rahulikke mõtteid. Kuhu ta siis läks, niisama veidi viitma aega. Võib-olla on temaga ka teisi. Eks ta ole ennegi olnud väljas öösiti püssiga. Ega ta ole poisike. Küllap tuleb peatselt koju. Siis kutsun ta sööma, sest ta jäi ju ka ilma lõunata.

Eks kuuldunudki sammud. Ema hing täitus rõõmuärevusega. Kõik oli hea, ilmaaegsed mured.

Aga sammud vaikisid. Jälle oli õues vaikne. Kuuldus ainult tuule kohin allalangenud lehtedes, mis katsid paksult siledaks tallatud jalgteid.

Aga need rahustavad mõtted lendasid ruttu laiali, nagu nabra juurest hirmutatud meelikate kahl. Uuesti tulid teised mõtted. Annus on sellest elust tüdinenud, nende armastus on kadunud. See oli pandud armastus ja nüüd on nende vahel suur viha ja põlgus. Nemad kõik on selle nõia võimu all ja see hävitab nende varanduse, neid endid, ta poja. Süngel meelel hulgub Annus pimedas metsas ringi. Teda haarab meeleheide ja ta paneb endale püssiotsa vastu rindu. Kas ei kuuldu pauku?

Ema ei saanud hingata. Ümbruses oli vaikne ja pime öö. Vaikust segas ainult isa ühetooniline, sügav hingamine.

Jälle sammud, nagu oleks avatud uks. Kas ta ei kuulnud seda päris selgesti. Aga keegi ei tulnud. Hirm hak-

kas. See on teada, surnud annavad endist märku just suremise hetkel. Kas ei astunud mullu Jahu Juhan kogu pere nähes tuppa ja kadunud ahju taha. Pärast selgus, et see oli samal silmapilgul, kui ta Poolas laatsaretis heitis hinge. Ema tõusiski. Ta läheb Elsa juurde, äratab ta ja nad lähevad kahekesi vaatama, kuhu siis Annus ometi jääb. Nad hüüavad teda metsa all pimedal ööl. Eks ta kuule siis nende häält. Aga ta ei läinud. Midagi hoidis teda tagasi minemast südaöösel selle inimese juurde, kellega nad olid elanud üle poole aasta kõrvuti külmalt, pea sõna kõnelemata.

Ahastus tõusis otse üle pea.

Kuuldusid sammud. Ema kõrvad neelasid neid ahnelt. Nüüd astuti trepile ja avati uks. Astuti tuppa ja tõmmati üles tuletikk. Süüdati põlema küünal.

Hele valguseviirg langes nagu kuldlõng ukseprao vahelt üle põranda.

Kuidas küll süda peksis rinnus. Oli suur rõõm.

Nüüd võeti küünal ja kuldlõng liikus põrandal. Kadus.

Annus läks oma kambri.

Ema ei heitnud voodisse. Oli südamel ometi nii hea ja kerge. Ta astus akna alla ja vaatas pimedasse öösse. Võib-olla liikusidki ta huuled. Oleksid tulnud kuuldavale sõnad, oleksid need olnud tänusõnad.

Hakkas vilu. Tulid nagu värinad, olgugi et tuba oli soe. Ruudud õhkusid külma. Ta avas nüüd tasa ukse, astus tuppa ja läks kassisammul Annuse noorpaarikambri ukse taha. Kas ta heitis magama? Kas nad kõnelevad?

Aga kamber kuuldi olevat elutu nagu surnuhaud. Ta seisis ukse juures ja ootas.

Nüüd kuulis ta. Poeg istus laua ääres toolil, pimedas toas. Ta liigutas. Tool kägises. Kas ta seal sees kõneles midagi? Nüüd tõusis ta püsti ja astus akna alla. Ta toetus vist kahe käega aknalauale ja vaatas välja, kus oli pime öö.

Ema ei jaksanud lahkuda ukse tagant. Annus oli ometi kodus. Aga ta jalad olid nagu kinni naelutatud. Ta ei heitnud voodi, sinna, kus oli ees ta noor naine. Kas ei läheks ta nüüd sisse ja hüüaks: «Lapsed, mis

teil on? Kas te teineteist ei armasta!» Ta peaks kõik tegema, et nad oleksid õnnelikud. Ta peaks seda tegema, muidugi oma poja pärast. Ta ütleks neile nii palju armsaid sõnu, nagu ta pole kõnelnud eluaegu.

Aga ometi ei suutnud ta võtta käega kinni ukse käsirauast ega lahti lükata kambri ust.

Nüüd kuulis ta jälle sõnu, aga need kostsid nagu kirumine, nagu vanne. Ja raskelt langes Annus voodi.

Ema läks oma tuppa.

Midagi tungis ta kurgus esile. Ta surus endale käed tugevasti rinna vastu, sest sealt tikkus esile südaööl kisendamine. Vaevaga sai ta ennast hoida. Aga seda ei jaksanud ta ometigi hoida, et tuli hoog sügavast hinge põhjast. Ta surus oma silmnäo vastu patja ja nuttis, nuttis kaua.

Tal oli tundmus, nagu oleks ta poeg langenud sügavasse, põhjatusse, pimedasse hauda, kust ei ole kellelgi väljapääsemist.

Vaiksel ööl kostis ainult vanamehe vahetevahel tükeldatud norin.

12

Olgugi et öö oli emale õudsete ja hirmuäratavate unenägude rikas, peletas hommik ära mured ja ta hakkas mõtlema, mis peaks võtma ette. Kas poleks sünnis, kui ka nende mõlematega, poja ja miniaga, kõneleks tõsiselt ja püüaks nende elu juhtida õigesse seisukorda. Tuleks üles otsida see põhjus, mis on neid teinud teineteise vastu külmaks, ja neile kätte näidata, et sel viisil ometi võimatu on elada. Raske oleks ju miniaga kõnelda, sest see inimene oli talle võõras. Ta tundis teda näo järele, nimepidi, aga mis ta süda mõtles, seda ta ei teadnud. Aga oma poja õnne pärast pidi ta miniaga kõnelema.

Ema otsis kogu ennelõuna juhust, millal pojaga oleks võimalik pikemalt kõnelda. Paar korda käis Annus ka toa juures, aga siis oli tal niisugune rutt, et ema ei saanud teda enese jaoks kinni pidada.

Lõunasöögi ajal oli isa pahane, sest Ants ei tulnud täna. Nüüd katsuti oma jõuga, aga töö ei näinud sugugi

edenevat. Veskilised tulid, leides eest seisvad kivipaarid, keerasid hobuse ümber ja lahkusid. Muidugi läksid nad Prantsile.

«Mis sa sinna muidu tuled,» ütles isa lõunasöögi ajal Annusele. «Ega me seal ikka midagi tee. Parem mine vaata, kuidas Lasinurmel küünisuudega lugu. Küllap karjased on teised lahti kiskunud.»

Annus ei lausunud isa toast lahkudes sõna, surus käed tugevasti taskutesse, astus akna alla ja vaatas tinahalli taevast.

See oli emal oodatud silmapilk. Ta tõmbas ukse kinni, astus poja juurde ja pani käe sellele õlale.

Annus ehmatas tuntavalt.

«Mis sa tahad?» küsis ta pooliti pahaselt, pooliti imestades vaadates ema otsa.

«Kas ma siis sinu lähedusse ei tohigi tulla?»

Annus sai aru, et ta toon oli vanainimesele haavav, sest pisku pealt talle oleksid valgunud pisarad silmi.

«Miks ei tohi,» lausus ta endamisi. «Ega ma ütelnud selle pärast.»

«Ma pidin seda ütlemagi, et oled viimasel ajal nii muutunud. Ei tunne sind äragi. Sa ei kõnele meie vanainimestega sõnagi. Hoiad aga ühtelugu eemale.»

«Mis te siis tahate,» ütles Annus. «Ega ma ole mõni poisike, et ootate minu poolt naljatamist ja naeru.»

Noormees pööras uuesti akna poole. Nähtavasti polnud ema kõnetamine talle sugugi meelt mööda.

«Ei ole sinult nüüd nõudnudki keegi nalja ega naeru,» lausus ema. «Kuid seda näeksime küll, et sinul ning temalgi oleks hea elada. Aga te olete mõlemad nii tusased ja kinnised. Mis elu see siis sedaviisi on.»

«Ah ka temal?» küsis Annus imestades.

«Muidugi,» tähendas ema. «Mis viha peabki mul siis tema vastu olema. Sa võtsid ta ju omale naiseks, ega seda siis enam muuta saa. Nüüd peate ometi vaatama, kuidas saate elada.»

Annus ei lausunud sõnagi, aga ta palgel mängis närvlik naerujoon.

«Kas sa arvad, et minu vanainimese silmad siis ei näe. Te ei ela pooleski enam nõnda nagu kevadel. Olgugi et mu süda valutas, aga ma kannatasin. Kui sa,

poeg, oled temaga õnnelik, eks elage siis peale. Aga teie elu ei ole enam niisugune.»

Annus pööras ema poole ja vaatas talle veidi aega ainiti otsa.

«Sa, ema, oled õige naljakas inimene. Sulle teeb su poeg muret. Mis nõu sa siis annad? Mis ma pean tegema?»

«Mis pead tegema? Elage ilusti teineteisega.»

Annus lõi laialt naerma. Keeras siis ümber.

«Ah jaa, ma lähen vaatan küünisuid.»

«Ära mine veel,» tähendas ema ja haaras kinni noormehe varrukast.

«Ma tahaksin sinuga veel kõnelda.»

«Mis sul siis ütelda on?» hüüdis Annus küllalt kannatamatult ja kärsitult.

«Teie vahekord ei ole enam õige. Ma tean ju kõik.»

Poeg vaatas emale, nähtavasti pidades aru, kas kõnelda selle vanainimesega, nagu süda oleks ammugi ihaldanud väljendada oma vaeva ja piina, või — ons see hoopis ilmaaegu.

«Kust sa seda kõike nii hästi tead?»

«Arvad, et ma ei kuulnud. Eile õhtul koju tulles ei kõnelnud sa Elsaga sõnagi. Teie olete nagu võõrad. Teie ei leia teineteise jaoks sõnagi. See ajab otse hirmu peale.»

«Kuidas sa seda siis nüüd alles märkad?» lausus poeg pilgates. «On juba tükk aega, kus me teineteisega ei ole kõnelnud.»

«Ja mis see siis tähendab. Sa naerad veel. Mis elu teil sedaviisi siis on?»

«Kuidas mina seda pean teadma,» tähendas Annus hoolimatult, külmalt.

«Eks ütle siis, miks te teineteist ei armasta.»

«Ah, jäta juba oma pärimised.»

«Sina ei taha minule kõnelda, oma emale.»

Vanainimesele tuli peale haledusehoog, nii et ta silmist valgusid pisarad. «Ma ütlesin seda, mu süda aimas seda. Eks ma keelanud sind võtmast.»

«Kes sind siis käsib nüüd haliseda. Sina keelasid. Seda tean ma ilma ütlemata. Aga ega ma ole sinule ometi sõnagi kaevanud.»

«Ei ole küll, aga armas jumal, sa oled ju minu oma laps. Arvad, et ma võin seda rahulikult pealt vaadata, kui su elu hukka läheb.»

«Sinna ei saa ei sina ega mina midagi parata.»

«Sa armas jumal! Ega minagi seda alul uskunud, arvasin niisama, et on sihuke muidu jutt. Aga nüüd pead ikkagi uskuma. Aga eks pea selle vastu kuidagi abi otsima.»

«Mille vastu?»

«Noh, et te teineteist jälle hakkaksite armastama.»

Annus hakkas vihaselt naerma.

«Jah, otsi aga abi, mine too vett ja anna meile mõlemaile juua, küllap siis asi muutub. Tuleks meid mõlemaid suitsetada.»

«Ää sa naera,» tähendas ema. «Ega te muidu oma elujärge kätte saagi. Kui nad tegid su meele esialgu niisuguseks, et nii väga teda tahtsid, eks või su meel ka nüüd minna jällē sekssamaks. Ma jooksen õige Tiidu Ädi poole, tema ehk teab.»

«Katsu sa minna!» hüüdis poeg. «Kui kuulen, löön su otse maha. Ons seda kella veel tarvis.»

Sellepeale pööras ta ümber, läks võttis püssi ja astus uksest välja.

Ta läks kiirel sammul üle õue, olgugi et oli juba hiline õhtu.

Varakult tuli mölder veskist toa juurde. Tusane oli temagi. Ime ei olnud see. Pidi nüüd veski seisma kogu päeva ja uksed tuli sulgeda enne pimedikku, kuna endistel aastatel sellal veski jooksis läbi öö.

Vanamees süütas piibu põlema, istus toolile ja toetas pea kätele.

Tubaka suits lagunes mööda tuba laiali ja jäi kui kerge vinetis kõikuma lae alla.

«Kus siis Annus on?» küsis isa äkitselt nagu virgudes unest.

«Käskisid ju minna küünisuid vaatama.»

«Mis lori see on. Kes see neid öösi vaatab. Nägin teist ju ennist minevat mööda jõeäärt.»

«Ega see täna õhtu siis esimene kord ole,» ohkas ema. «Jumal seda teab, mis sellest tuleb.»

«Millest?» küsis vanamees nagu ärgates.
«Noh, nende elust ikka. Kas sa siis seda ei näe.»
«Mida pean ma seal nägema?»
«Noh, seda ikka, kuidas nad elavad. Ega see ole nüüd kellegi elu, ega sedasi ikka saa kuigi kaua läbi. See oli siis, kui ma keelasin. Aga ega sina keelanud, muudkui ütlesid, eks ta võta omale. Seal ta nüüd on.»
«Kes kurat seda siis pidi teadma,» kirus vanamees. «Aga ega see vale olegi. Räägivad teised alati, olla nähtud, kes see siis veel siia vilja toob.»
«Arvad ikka selle tõe olevat, et meie veskist teine vilja veab.»
«Kes kurat see nüüd teab, on ta tõsi või vale. Mina ei ole näinud, aga seal räägitakse, et mitmed on näinud meie veskist välja tulevat. Aga ega siin sedasi edasi saa. Anna kogu see kupatus käest ära ja vaata, kust midagi uut saad. Ja missugune ilus algus siin oli.»
Viimasest ütlusest kuuldus südamest tulev kibe kahetsus.
Ema hakkas nutma.
«Noh, mis sina siis ulud,» tähendas isa, osavõtlik toon hääles.
«Sina räägid ikka veskist, aga minul on hale meel meie lapsest.»
«Noh, ega siis vedaja teda su käest vii,» pilkas mölder.
Nüüd kirjeldas ema pikalt mehele noorpaari seisukorda. Kõneles ka sellest, et oli Annusega rääkinud, aga see visanud püssi selga ja läinud metsa. Süda on tal lapse pärast ääreni täis valu ja hirmu. On teine nüüd näolt ja olemiselt alati nii sünge, ei tea, mis juhtub. Teeb enesele viimaks veel otsa peale.
«Või nõnda,» tähendas vanamees omaette. «Noh, eks söögu siis ise oma kapsad. Eks saanud teist keelatud küll. Või arvad, et see sinu ulgumine seal midagi aitab.»

13

Isa ükskõiksus ja poja külmus ei hävitanud ema lootust. Isa veski äraandmise ähvardus ei olnud praegusel silmapilgul kuigi tähtis — peaasi, kuidas saaks nii

talitada, et ta poeg oleks edaspidi õnnelik. Ema arutas eneses, mida tuleks ette võtta. Oli ju teada, et Viieristi Aadu annab vett, mida juues abielupaar hakkab teineteist armastama. Ka Tiidu Ädi oskab anda niisugust rohtu, mille suitsetamine ära võtab tüli ja teeb, et inimesed jälle hakkavad teineteist sallima.

Midagi peab ometi ette võtma.

Enne kui ta abi läheb otsima, tahab ta noorikuga tõsiselt kõnelda. See on ometi õige, et Annusel selle kõige juures ei ole vähematki süüd. Eks Annus ju oleks võinud võtta missuguse tüdruku tahes, aga küll peibutas Elsa poisi ära, nii et ta meel temast enam kuidagi ei saanud lahti. Temale kuluks seda ütelda otse suu sisse. Siis saab ometi teada, et kõik teavad, et tema selle kõige juures on süüdlane. Ema kahetses, et ta oli olnud siiamaale liiga tagasihoidlik ja arg. Ta oleks pidanud juba aegsasti siin vahele astuma ja nende elujärje juhtimise võtma enda kätte. See on kindel, nad oleksid nüüd elanud teisiti ja — ei oleks käinud vedaja ka nende veskis.

Aga ega see oleks nüüdki veel hilja. Kui ta noorikule ometi meele paneks pähe, ta silmad avaks.

Mehed olid kogu päeva veskis uut vesiratast üles seadmas. Elsa viibis oma kambris. Nüüd on paras aeg.

Ema nähes oma kambri astuvat, võis imestust märgata Elsa näol. See oli talle uudiseks, sest harilikult ei tõstnud ämm jalga üle läve minia poole.

«Sa oled üksi siin,» kõneles ema, püüdes olla hoopis rahulik. «Ma käisin kord veski pool. Mehed on seal selle uue rattaga nii kibedasti ametis, ei saanud teised tulla lõunalegi. Küllap kulub teistel aeg seal õhtuni.»

Elsal ei olnud selle peale lausuda sõnagi.

«Isa ütles kord, et nagu ei maksakski ratast üles panna, on ju tänavu seda jahvatust nii napipoole. Aga Annus kuulas kord selle Antsu tööle ja nüüd hakkasidki panema.»

Elsa vaatas kord teravasti emale näkku. Tundis olevat piinliku edasi vaikida. Ta tahtis kõnelda, aga millest rääkida. Viimaks tähendas ta:

«Ei tea, kuidas seda jahvatust tänavu nii vähe on?»

Aga nüüd kahetses ta oma ütlust, sest kas ei olnud siis temalgi see põhjus teada.

«Kuidas minagi seda tean,» põikles ämm. «Aga mis sellestki oleks, kui aga inimesed muidu isekeskis ilusti elaksid. Isa meel on küll pahane, et lähevad nüüd Prantsile jahvatama, aga eks me läbi saa sellegi pärast.»

Elsa vaatas vaikides enda ette.

«Eks see ole ikka nii,» jatkas ämm oma juttu, «et lapse õnn on vanemale kõige kallim. Aga kui näed, et elu nii ei lähe, nagu seda sooviksid, siis paneb see ometi südame kangesti valutama.»

Elsa sai vanainimese mõttest küllalt hästi aru. Ta vastas tasa, hoides silmi maas:

«Kas on see siis minu süü, kui arvad, et teie poeg ei ole õnnelik?»

«Mis ma nüüd seal ütlen kellelegi süüd, aga ometi on see imelik, et te kahekesi läbi ei saa. Eks ma näe seda küll. Ega Annus viimasel ajal ole see, mis oli ennemalt.»

«Võib-olla on see teile üsna meele järele,» vastas Elsa. «Võite arvata, et minagi siis õnnelik ei ole.»

«Ää nüüd, laps, räägi ühti niiviisi,» tähendas ema juba tõusva tooniga. «Kas ma nüüd tean, kellel see süü — ju te ikka olete mõlemad süüdi. Aga eks ole ema süda küll valu täis, kui näeb, et ta lapse elu on nagu nurja minemas.»

«See võib olla,» tähendas Elsa üsna rahulikult ja ükskõikselt. «Mul on ka ema ja ma usun, ega temalgi ole meel rõõmus.»

Nüüd arvas ämm leidnud paraja tee, mida mööda edasi minna.

«Eks see ole nüüd õige küll, ega minagi seda ütle. Aga miks ta siis ikka nii teeb. Kui tal on vahest millestki puudu, eks tulgu siia, ega ma keela. Jumal tänatud, mul ikka on. Aga ta teeb nõnda. See on ometi häbi ja sellepärast ei tule nad ka meile jahvatama.»

Elsa tundis, kuidas otse halvatusehoog tõmbas ta liikmed kangeks. Ta tahtis midagi kisendada sellele inimesele näkku, aga ta lõualuud hoiti otse kramplikult vastamisi. Mingi õudne külmahoog väristas ta keha.

«See kõik on ometi vale,» hüüdis ta viimaks, lõi käed silme ette, et varjata pisarate voolu.

«Laps, mis ta nüüd vale on. Mitmed on näinud ja nägite te ju isegi kahekesi Annusega.»

«Pea suu!» kisendas ta.

«Kuidas sina minule silmile kargad!» hüüdis ämm ja tundis ometi küllalt selgesti, kuidas põlgus täitis ta südame ääreni. See siin kisendab talle näkku, kui ta seda ütleb, mida ometi kõneleb kogu maailm. Ta südamesse kogus jõudu. Nüüd on silmapilk, mil ta peab täitma oma kohuse lõpuni.

«Ma oleksin pidanud ammugi kõnelema, aga ma mõtlesin, et see jääb iseenesest ära. Aga nüüd ei pea see enam nii minema. Ma ütlen, nii ei või see enam kesta. Ma lähen ise su ema juurde ja ütlen talle: jäta niisugune amet maha!»

Elsa silmist kadus pisarate vool. Ta sööstis ämma ette ja kisendas:

«Sa ei tohi minna! Mu emal pole mingit süüd. Ma lähen ise ja ei tule ilmaski siia tagasi.»

«Sina lähed? Aga sa oled Annuse naine.»

«Ma ei taha seda enam olla.»

See ajas ema viha otse leegitsema.

«Ah nüüd ei taha, kui oled saanud teise elu ära rikkuda. Aga miks sa ennemalt siis tahtsid? Sa võtsid tal mõistuse peast? Kas Annus poleks võinud kosida ei tea missuguse tüdruku, aga siis te seda ei lasknud. Jumal teab, mis te talle seal sisse söötsite ja jootsite.»

«Mine, saadan!» kisendas Elsa, jooksis nurka, kust ta vaatas välkuvail silmil vanainimesele otsa.

«Vaata, kus sõnad!» hüüdis ema. «Ma tean, kui see sul oleks võimalik, ajaksid minu hingega auku. Aga ärge lootke. Eks minul ole ka õigus. Kas ei ole mina see, kes Annuse on kasvatanud. Ma ütlen — oma last ma ei anna, ei anna...»

Viimased sõnad muutusid õieti kriiskamiseks. Ega ämm nüüd isegi teadnud, mis ta tahtis öelda, tal oli ainult mõttes, kuidas võiks päästa oma poega. Kuigi peaks minema see inimene siit, mingu — siis ehk pääsevad nad lahti. Võib-olla muutubki elu jälle endiseks. Võib-olla lähevad siis ka Annuse silmad lahti.

Kui siin on häbi elada, siis lähevad nad ära, lähevad kaugele, sinna, kus neid ei tunta. Aga ta poeg jääb ta juurde.

Nende sõnelemist katkestas meeste tulek ettetuppa.

«Küllap sa näed!» hüüdis ämm ja lahkus toast.

Üksi jäädes ei suutnud Elsa muud mõtelda kui seda, kuidas oleks võimalik siit põgeneda. Kas hüppaks välja läbi akna. Närviliselt otsisid ta käed riideid ja ta sidus need kimpu. Ta tõstis üles riidepuntra, käis edasi-tagasi toas, aga nüüd ta välja ei pääsenud. Eestoas istusid mehed laua ääres ja jutustasid. Aga mis siis karta, lähen nii mööda, ei heida nende poole pilkugi. Ta tõstiski käe ukse avamiseks, kuid käsi langes tagasi. Ei — ta läheb, aga seda ei ole vaja kellelgi näha. Ükskõik, kuhu ta läheb, aga siia ta ei jää. Ta vihkas oma meest.

Ukse taha jäi ta seisatama. Süda peksis valjusti. Ikka uuesti tõusis midagi kurgus ja ta pidi hambad suruma jõuliselt kokku, et ei pääseks valla nutt.

Pikapeale nagu rahunes meel ja ta kõrvad püüdsid kinni eestoast kostvaid hääli.

«See on ju õige,» kõneles võõras. «Ega sina seda veskit ikkagi pea. Kuulsin, et olid öelnud, müün ta ära, sellepärast astusin siiapoole.»

«Ah kas mina pean siis minema kerjama?»

«Miks siis kerjama. Ma maksan sulle hea hinna. Sa võid mujalpool jälle alustada, aga siin sul küll ei lähe. Ega sa nende mõju alt pääse, on ju ta tütar siin sul kodus. Ja ära loodagi, et see vanamoor niipea sureb. Niisugustel on visa hing. Neil läheb hing mõnikord tükiks ajaks välja ja pärast ärkavad uuesti elusse. Eks niisugust asja ole küllalt nähtud.»

«Ei. Mina ei müü!» hüüdis mölder. «Sellest ei tule välja midagi. Mina ei anna veskit ära, jahvatan kas või tühjade kividega.»

Mehed läksid uksest välja.

Elsa nägi äia kõrval kõndivat lühikese kasvuga paksu habemega meest. Võõras heitis pilgu akna poole, aga kiiresti tõmbus Elsa aknast kõrvale. Teda see võõras ei näinud.

Elsa kuulatas, ainult südame peksmine segas kambrit täitvat vaikust.

Nüüd võttis ta oma riidekimbu, avas ettevaatlikult ukse ja vaatas nagu varas. Eestuba oli tühi.

Kikivarvul läks ta üle toa, aga avades välisust tuli talle vastu ämm.

Teravad pilgud jooksid vastamisi. Elsa lõi seisatama. Nüüd nägi ta, kuidas ämma pilgud peatusid ta riidekompsul.

Aga ta jäi rahulikuks.

«Need on mu omad riided,» lausus ta rahulikult. «Ei ole siin ühtegi hilpu, mis oleks teie oma.»

Rohkem polnud tal midagi öelda. Ruttu, kergel sammul läks ta üle õue, siis toa tagant edasi mööda väljaäärt käivat jalgrada.

Ema vaatas, vaatas ainiti, niikaua kui minia kadus ta silmist.

14

Elsa äraminek tekitas segadust ja pahandust perekonnas ja andis elavat jutuainet ümbruses. Igaüks arutas seda lugu oma seisukohast.

«Oli seda kella nüüd tarvis,» kirus mölder. «Nüüd oleme igal pool hammaste vahel. Mis nüüd enam kõnelda. Kui ennemalt oli neid, kes seda vedaja juttu ei uskunud, aga ega nüüd leia ühtegi hinge. See on ju kindel, miks nad muidu ta siis ära kihutasid.»

Isal oli siiski õigus. Eks otsinud ometi kalkvel silmiga Olli Maanus tänagi möldriga juttu.

«Mis ta nüüd on,» tähendas Maanus. «Küll näete, ega te sellest vanamoorist ikkagi pääse. Ega sellest ole lugu, et tütar ära läks — vanal on tee tuttav. Ega aita, niisuguse asja vastu peaksite otsima abi, nii et aitaks kohe. Ja taevas teab, kas ongi niisugust abi, mis õige mõjuks.»

Otse võigas oli liikuda inimeste hulgas. Sulle nagu oleks põletatud külge mingi häbimärk, mis küll kõigile puutus silma.

Olgugi et ema isa arvamisi pooldas, oli tal südames algul ikkagi teine mõte, mis esiotsa helkis nagu päikese kiir. Võib-olla ongi Annusel sellest hea meel, et Elsa ära läks: Mingu! Ega tema teda küll lähe tagasi

tooma. Lahutavad viimaks hoopis ära. On ju küll hull, mis sellest kõigest kõneldakse, sest kus niisugust asja on ette tulnud. Aga eks pea ära kannatama. Läheb seegi viimaks mööda ja inimene pääseb kõigest sellest. Noorel inimesel alles elu ees, eks olgu pärast targem. Aga peaasi, ta pääseb, sest mis elu see siis lõpuks oleks olnudki.

Nüüd tundis ämm õieti, kuidas ta oma südames seda inimest vihkas. Alles nüüd võis ta endale kirjeldada, kui halb inimene see Elsa on. Eks olnud tema ju Annuse sünnitanud, üles kasvatanud, ja mine kõnelema, siis kargab teine silmile. Ei — kus sa nüüd niisuguse inimesega elad. Tema ei tule toast väljagi, juba üle poole aasta siin, aga niisama võõras alles, justkui oleks tulnud eile. Kas ta ei oleks pidanud olema tänulik, sest kas ta ei tulnud kahe tühja käega. Aga ei, kargab teine silmile. Ja see vana — ega seal nüüd võigi olla midagi valet — on ju mitu inimest näinud. Ja näe, kui kargas teine vihaseks, kui oli sellest jutt.

Aga on teisel seda tarvis? Kas pole see ometi päris kurjast?

Kuid lõpuks lõid ema kindlad seisukohad kõikuma, sest ta ei näinud poega mitte õnnelikuna, nagu ta oli oodanud.

Kohe teate järel, et ta naine on ära läinud, langes Annus süngesse meeleollu ja see muutus otse iga tunniga rõhuvamaks.

Ema püüdis korda paar pojale läheneda, aga Annus hoidus sellest kõrvale.

Kuuldes naise äraminekust, käis Annuse südamest läbi valuhoog. See oli, nagu oleks keegi lõiganud sinna sisse valusa haava.

Ta oli viimasel ajal viibinud iselaadi olekus, millest ta isegi aru ei saanud. Oli ta toas, siis vajus ta hing kinni, nii et ta oma naisele ei saanud läheneda. Midagi pani ta südame ärevusse, aga kas oligi see viha ja põlgus. Ta ei teadnud seda. Ta hiilis isegi salaja vaadata oma naist ja siis surus ta rusikasse oma käed. Oli hinges midagi tuulekeeru taolist, mis tekitas seal sees mässu. Oli ka kordi, mil ta oleks läinud Elsa juurde ja kisendanud talle: kõnele ometi, kõnele minuga, see vai-

kimine teeb hulluks. Aga ta ei teinud seda. Siis tundis ta äkitselt nagu viha kerkivat selle inimese vastu. Ja see viha oli nii tugev, hoogus, et nõudis tagasihoidmine õige suurt vaeva. Ta põlgab teda, ta ei taha teda ilmaski enam näha — see inimene seal ei olegi tema naine.

Niisugusel puhul jäi ta äkitselt uskuma, et ta ema käib vedajaks, veab ära nende veskist vilja, tuli ka siis, kui nad mõlemad nägid. See ei olnud armastus, mis ta ennemalt tundis ta vastu, see oli nii sünnitatud tunne, ja nüüd see kaob.

Kas ta näebki seda, mis nägu ta naine õige on? Kas ei ole viimaks tõed needki jutud, mis kinnitavad teda olevat hoopis inetu.

Võib olla, et ta tõepoolest ei näe.

Aga eemale jäädes kisti äkitselt ta käest tööriist ja ta jäi mõtlema. Põhjatu igatsusega Elsa järele täitus ta süda. See igatsus oli niivõrd tugev, mõjuavaldav, et ta oleks tahtnud kohe joosta toa juurde, teda haarata sülle, suudelda meeletult, pea panna ta põlvile, haarata täie jõuga ta jalge ümbert ja ta otsa vaadata lõpmata kaua. Naise pilt asus ta silme ette justkui elavana. Nüüd ei uskunud ta ühtegi juttu, naeris nende üle, sest ta teadis, et ta naine on kõige ilusam. Ta janunes suudluste järele ja ta hing lõi värisema, mõeldes läbielatud õnnelikke tunde.

Aga nüüd ei olnud tal enam seda naist. Ta ei tulegi tagasi.

Üle pea lõi ahastusevoog kokku ja püüdis teda lämmatada, tehes talle lõpmata piina ja valu.

«Ei, ma ei või ilma temata elada. Ka mina lähen ära, ma otsin ta üles!»

Tunded vaheldusid alatasa, lükates üht ära teise eest. See kõik mõjus lõpmata väsitavalt. Annus käis ringi nagu haige, ta silmade vaade oli eneses.

«Aga miks ta läks ära?» küsis ta eneselt. «Kas ta ei armasta mind?»

«Mingu, mingu — ah nii — ma olen siis temast nüüd lahti. Kui ta mind ei armasta, ega minul ole siis teda vajagi.»

Seal lõi ta mõttehoog äkitselt seisatama.

Aga mis ta pidi siis tegema? Kas sina seda siis ei näe, et siin teda kõik põlgasid? Kas oli tema näinud viimasel ajal sinu poolt armastust? Kas ei olnud sina tema vastu külm? Kas ei põgenenud tema siit kisendades? Võib olla, kui ta nüüd jääb üksinda, ehk tuleb mõni teine mees, kes on ta vastu hea. Siin purustati ta süda ja siis otsib ta selle teise juurest troosti. Jah — niisugusel puhul unustab ta sinu täiesti.

Annus tundis, kuidas armukadedus ta südame haaras oma võimu. Oi — see tundmus oli uus. Ei oleks niisugusel puhul midagi takistuseks, selle teise lööks ta surnuks. Elavana tõusis ta ette see seisukord ja süda paisus viha mõjul suureks.

Õõsiti ei tulnud talle und, sest mõtted lendasid üksteise järel ta peaajus ringi. Hommikul oli ta väsinud, roidunud, aga ometi ei olnud ta suutnud jõuda otsusele, mis teha.

Päeval töötas ta veskis täitsa automaatselt, sest ta mõtted olid alati jahvatuse juurest eemal.

Peaks teadma, mis teha. Kas kõneleks selle üle emaga? Aga mis sellest kasu. Eks tulnud ema eilegi tema juurde ja lausunud: «Kui tal siin hea ei olnud ja ära jooksis, eks mingu peale. Ega tema ikka sinule naiseks kõlba.»

Aga see ema ütlemine oli ometi nii õudne, ta kõrvadele valus, et ta ema kalgilt eemale lükkas:

«Mine, mine! See on sinu, see on teie süü, et ta ära läks. Nüüd saite, mis tahtsite. Aga ega minagi kauaks siia jää.»

Nii ta ütles. Muidugi oli see emale arusaamatu ja küllap seegi peletas temalt une kogu ööks.

Igakord tulles tuppa, oli Annusel tunne, nagu ootaks teda naine ees. Olgugi et ta küllalt kindlasti teadis, et teda seal ei ole, avas ta ukse ettevaatlikult, hing täidetud erutusega, ja silmad otsisid ruttu ringi. Muidugi oli tuba tühi.

Nii möödus päeva kolm.

Oli õhtu. Annus jäi täna välja hiljemaks. Toa juurde tulles oli pere kogunenud juba söögilauda. Ta tuli tasa

sisse, tasa, ettevaatlikult nagu varas. Ta surus käe ukselingile, vaatas tuppa. Tuba oli nagu haud, kus ei ole elavat hinge.

«Elsa, Elsa!» hüüdis Annus hingeõhuga.

Nüüd tõmbas ta ukse kinni ettevaatlikult. Läks välja kikivarvul. Ootas veidi väljas ukse ees, kas keegi ei kuulnud ta samme. Keegi ei tulnud vaatama. Nad ei kuulnud, et ta käis ustest.

Ruttu läks ta üle õue, hoides aia ääres kasvavate kreekide varjule. Tuli ta juurde kollane koer saba liputades. Ta tõrjus looma valju käeliigutusega eemale. See istus rohule ja vaatas talle ainiti järele.

Varsti oli Annus metsa ääres, kus ta kiiresti ruttas mööda jalgteed. Ta otse jooksis, nagu oleks hiljaks jäänud armukohtumisele. Ta ei kuulnud paremalt poolt kostvat jõekohinat, ei pannudki seda tähele, kui jalg sattus vihmaveest korjunud loiku. Oli tunne, nagu oleks puudus olnud õhust. Metsa all oli pimedik. Ta ei näinud ette, põrkas vahel üksiku tee ääres kasvava puu vastu.

Alles siis lõi ta seisatama, kui nägi nõrka kollast valgust.

See paistis Rae sauna aknast.

15

Annuse tuppa astudes istusid Elsa ja ema mõlemad laua ääres.

Annust nähes kargas Elsale puna palge. Ta lõi silmad maha, ärevuse mõjul ei suutnud isegi hoida rüpes olevate käte värisemist.

Ema tõusis üles, astus Annusele vastu. Ulatades tooli, lausus ta: «Ah sina tulid. Nüüd öösi, eks ole ometi väljas pime? Istu ka.»

Annus ei kuulnud vanainimese sõnu. See seal eemal oli tema naine, aga nüüd jooksis ta tema juurest ära. Metsikult peksis ta süda, sest nii ihaldamisväärilisena polnud ta teda ennemalt kunagi näinud. Kui õnnelikud ja magusad olid ometi need silmapilgud, mil ta sirutas

oma käed tema järele, mil nad mõlemad uppusid põhjatusse õnnesse.

Kas see nüüd kõik on möödunud? Kas see on jäädavalt kadunud?

Ta vaatles üksisilmi ainiti Elsat, kellel silmad kaetud pikaripsmeliste laugudega.

«Kuidas sina, Elsa, siin oled?» küsis Annus.

Aga ta hääletoon oli tume, ilma helita.

Vanainimene ruttas vahele.

«Mis tal siin siis viga, eks ta ole oma ema juures. Ja mina olengi nii haiglane, et see mulle üsna õnneks.»

Annuse kõrvust läksid mööda vanainimese sõnad.

«Kuule, Elsa, miks sa siin oled?» kordas Annus oma küsimust.

«Kus ma siis pean olema?» lausus naine.

«Ega teil midagi selle vastu ole, et ta ära tuli,» tõttas vanainimene seletama. «Ma olen ikka kahetsenud, et ma teda ennemalt ei keelanud.»

«Aga sa ei kõnelnud minule sõnagi, et ära lähed,» ütles Annus.

«Mis ma pidin sellest kõnelema. Eks sa kuulnud seda ema käest. Küllap oleks parem olnud, kui oleksin juba ennemalt ära tulnud.»

Nüüd alles esimest korda lõi Elsa pilgu üles ja vaatas oma mehele otsa.

Annuse hinges kestis mäss. Ta tundis, nagu oleksid need inimesed kuidagi kindlustatud, nii et ta ei pääse nende ligi. Ta otsis sõnu, mida öelda, aga midagi ei tahtnud tulla üle huulte.

«Kui see nõnda oleks, ega ma oleks täna õhtul siia tulnud.»

Elsa näo üle lehvis puna.

Vanainimene astus uuesti vahele.

«Ega Elsal küll maksa sinna tagasi minna. Kuidas need inimesed, kes teineteist põlgavad, suudavad nüüd ühe katuse all elada. Mis elu seegi on. Kas teil, lapsed, poleks parem, kui hoopis lahku jääksite. Elsa on mulle kõik kõnelnud. Ega ole su vanemail süüdki, kui nad teda põlgavad.»

Äkitselt astus Annus oma naise ette ja vaatas talle silma.

«Aga kui ma seda ei taha,» ütles ta surutud häälel, aga küllalt kindlalt. «Ma tahan, et sa tagasi tuleksid. Kuule, ütle mulle, kas sa põlgad mind?»

Elsa ei lausunud sõnagi. Kiire verejooks paletesse pani ta põsed, kaelagi punetama. Kas ei olnud nüüd kogu ta edaspidine elu otsustamisel. See inimene küsis, kas ta teda põlgab. Kas ta siis ei tea, et ta teda armastab, armastab rohkem kui ühtegi teist maailmas. Just sellepärast tuligi ta ära, et ta teda nii meeletult armastab. Ta tundis ometi, et see mees oli jäänud ta vastu külmaks, et need teised teda seal põlgavad. Tal oli raske, lõpmata raske seal elada. Ta oleks tahtnud end heita kõige täiega sesse armastuse merre, aga talle ei tehtud seda viimasel ajal enam võimalikuks. Ja see täitis tema hinge lõpmata ahastusega, ahastusega, mis teda hirmsasti piinas ja rõhus. Küll oli temagi seal valanud pisaraid, aga kes neid siis nägi. Eks olnud tal aega neid kuivatada ja külma veega pärast silmi niisutada, sest ta oli ju üksi, alati üksi ja maha jäetud. Talle oli vahel tulnud mõttesse nõuda seletust oma mehelt, oma ämmalt, öelda neile, et ta ema on täitsa ilma süüta, aga ilmaski ei suutnud ta teoks teha oma mõtet. Mis oleks sellest olnudki kasu, sest nad poleks teda ometi uskunud. Eks näinud ta ometi ise mehega ühes, kui vedaja tuli Rae sauna poolt, ja kas ei märganud ta seda, kuidas mees otse sellest silmapilgust muutus. Ja see nähtus pani tema enesegi sellel korral värisema. Seda märkas ometi Annus selgesti.

Ja nüüd seisab see mees tema ees ja küsib: «Kas sa põlgad mind?» Oi, ta oleks talle vastu kisendanud: ei, ma armastan sind, aga see hüüd sündis ainult ta südames, suust kuuldavale ta ei tulnud.

«Kas tuled minuga kaasa?» küsis Annus.

«Ei. Mina ei tule!» ütles Elsa ja ruttas teispoole lauda nagu häbelik tütarlaps ema selja taha. Ta tahtis ennast ära peita, sest ta polnud sugugi kindel, et ei siruta käed selle järele, keda ta süda igatses.

«Ah sa ei tule? Sa ei tule tagasi minu juurde?»

Annuse käed surusid kramplikult tooli leeni.

«Ei.»

Annus vajus mõttesse, ta lõug laskus rinnale, pilgud viibisid ta ees põrandal. Äkitselt käis ta kehast läbi tuksatus, ta ärkas nagu unest.

«Hea küll. Sa ei tule,» kõneles ta enesele. «Noh, olgu nii. Ei näe sina mind enam, ei näe mind keegi.»

Ta keeras ringi. Ainult üks kiire pilk vilksatas üle naise. Aga see pilk oli nagu viimane loojeneva päikese kiir, mis nüüd jäädavalt kaob ööpimedusse.

«Ära mine veel,» ütles ema noormeest tagasi hoides. «Elsa tuli selleks sealt ära, et teie perekonnas jälle oleks rahu. Sellest pead sa aru saama. Ma tean, ta armastab sind.»

«Mind? Armastab? Miks ta ei tule siis minuga ühes?»

Annus vaatas imestusega vanainimese peale.

«Ta arvab ometi, et nii on sulle ja su vanematele parem.»

Annus naeris.

«Tema arvab. Mina aga ütlen, et see nii ei ole. Ma poleks ometi muidu tulnud ta järele.»

«Hea küll. Ta tuleb sinuga tagasi. Muidugi tuleb. Kuhu see naine siis jääbki oma mehe juurest, pealegi kui nad mõlemad on nii noored kui teie . . .»

«Ema!» hüüdis Elsa.

«Ole sa, laps, nüüd vagusi. Las mina kõnelen. Teie elate edaspidi ilusti, küllap seda näete. Ütlete siis, et mina tõtt kõnelesin. Et mu tütar ära tuli, on ju muidugi minu süü. Aga uskuge, mina teen selle heaks, ja siis ei ole kellelgi talle teha mingit etteheidet.»

«Ema, mis sa kõneled!» hüüdis Elsa. «Mis süü siis sinul on?»

«Ole sina nüüd üsna rahul. Teie armastate teineteist ja eks sellest ole küll. Teie elate õnnelikult. Nüüd mine sa, Elsa, ilusti oma mehe seltsis, mine sinna, kus on sinu kodu.»

Elsa lõi käed silme ette. Ta nuttis. Miks nutt tuli, kust tema nüüd seda teadis. Aga seda ta teadis ja tundis, et ta seda meest seal kõigest südamest armastas ja seda ta teadis ometi ise kõige paremini, kui suurt ahastust talle sünnitas sealt lahkumine ja kuidas ta tulles jäi tihedas metsas seisma ja laskis vabalt voolata pisarail ja ei surunud tagasi valju nuuksumist.

«Jää, tütar, üsna rahule. Annus tuli su järele. Mis sa siia jääksid, kus ei ole sinu paik. Võib-olla on mind veel vaevalt tänaseks-homseks ja mis sa siis üksi ette võtad. Sa oled ometi tema naine. Lapsed, mõlemaid teid ma armastan ja mina tahan kõik teha, et edaspidi midagi ei segaks teie õnne. Võite julged olla,» tähendas ta lõpuks naeratades, «et mina tänasest peale ei teie veskisse ega ka kuhugi mujale vedajaks ei lähe.»

Annus tahtis midagi öelda, isegi nagu oleksid liikunud ta huuled, aga tal oli häbi, sõna ei tulnud suust.

«Näete, kui vana ma olen. Aga eks mul ole hea meel, kui te nüüd mõlemad ühes siit lähete. Nüüd on pime aeg, ärge mingegi jõe äärt mööda. Mõnest kohast on kallas nii lausik ja libe. Hoopis parem, kui läheksite karjamaa teed. Mis teil siis ruttu ongi, jõuate küllalt.»

Varsti langes kokku külm jääsein, mis nende vahele oli kerkinud, ja noored südamed leidsid uuesti teineteist. Nad olid selles pisukeses toas õnnelikud, just niisama kui poole aasta eest. Mõlemad tähendasid emale, et nad tulevad teda sageli vaatama. Annus andis lootust, et ta vanemad nüüd Elsa vastu võtavad hoopis sõbralikumalt. Tema märganud, et Elsa äraminek on nendesse avaldanud rõhuvat mõju. Igasugune lahke helk kadunud nende majast sellest päevast. Kui tema oli Elsa vastu viimasel ajal niisugune imelik, siis tahab ta nüüdsest peale olla hoopis teistsugune. Küllap ta näeb, et tal uueks äratulemiseks ei pea olema mingit põhjust. Mis ilm ka kõneleb — kõnelgu — kes jõuab kõikide suid sulgeda. Aga küllap need jutud ka kaovad.

Oli juba hilja, kui mõlemad valmistusid lahkuma.

«Kuule, tütar, suudle mind, enne kui lähed. Kes teab — näete ju, kui vana ja vilets ma olen, kas ongi mind homme enam. Kuule, Annus, ole ta vastu hea.»

Lahkumine oli õige kurb ja meeli rõhuv. Alles kui nad asusid soojast ruumist jahedasse sügisesse öösse, muutus meel veidi kergemaks.

Toas lükkas vanainimene ära kerge eesriide akna eest ja vaatas ainiti pimedasse öösse. Ta vaatas hulk aega, ilma et midagi oleks näinud.

«Olgu peale, seda võib ka homme,» tähendas ta ära tulles akna juurest ja sellele ette lükates eesriide.

Naeru alla sattus Palu mõldri perekond, sest teade nooriku ärajooksmisest lendas kiiresti mööda valda laiali. Oli küllalt neidki, kes ei suutnud tagasi hoiduda avaldamast oma kahjurõõmu, sest kus on siis palju leida neid inimhingi, kes ei tunneks selle üle heameelt, kui teisel juhtub äpardus.

«See on ometi neile paras,» kõnelesid naised Aaviku toas. «Käis see Annus alati nina püsti. Uhke oli teine küll, aga näe nüüd, kuidas see uhkus maha rõhuti. Vana Rae sauna eit oskas mehel võtta meele peast, alles pärast läksid teisel silmad lahti. Aga mis sa nüüd ära teed. Küllap hakkab teine külas tüdrukuid taga ajama, aga hoidku need endid. Ega tema ole kellegi võtja, on ju Elsa ikkagi tema naine.»

«Ma tean seda asja üsna selgesti,» tähendas Arupere Viiu. «Võtnud Annus Elsa käest kinni, visanud uksest välja ja hüüdnud: «Hoia, et näitad siin veel oma nägu.» Siis löönud teine ukse nii kõvasti kinni, et kõik maja seinad päriselt värisenud. Seda kõnelesid teenijad Mari ja Mall mõlemad.»

«Ega jumala vits jää ikka tulemata,» arvas Vidriku Madli, kes oli usklik inimene ja istus palvemajas esimeses pingis. «Ega nende abielu olnud siis issanda tahtmine, see oli ju kurjast peale pandud. Ega niisugune lugu kaua vastu pea. Eks ole seda ennegi nähtud.»

Kogu loole põimiti siin ja seal ehteid külge ja varsti jõudsid need tagasi Palule. Siis alles nägi mõldripaar, missuguse kella külge nad olid seotud.

Jutud tulid tagasi vaeste naiste suu läbi, esmalt argselt astudes üle läve, aga peagi olid nad majas niivõrd võimsal jalal, et ei lasknud perenaisele kogu pikal sügisesel ööl tulla und.

Kui siis leiti, et ühel ööl oli Annus noorikuga tagasi tulnud ja Annuse näol hommikul püsis rahulolu ja isegi rõõmu ilme, lõi siiski ema süda õige rõõmsalt tuksuma. Olgu mis on, ei saa ometigi seda asja muuta ja kui ta poeg leiab olevat enese õnneliku, miks peab siis tema seda õnne temalt riisuma. Küll oleks ta läinud heamee-

lega tegema noorikule etteheidet, miks astus ta niisuguse inetu sammu, hoidus aga siiski tagasi.

Kuid esiotsa peab ta tema vastu olema küll üsna lahke, seda nõuab temalt tingimata Annus.

Aga nüüdki jäi noorik tagasihoidlikuks, eemale, nii et väliselt see samm kuigi nähtavat muudatust ei toonud. Ainult see ei jäänud ema eest varjule, et Annuse pilk viibis tema peal kõige hellusega ja tuli ta veskist mäele ajal, mil see tal muidu viisiks ei olnud.

Nii möödusid paar päeva.

Täna hommikul tähendas Elsa Annusele, et ta läheks heameelega ema vaatama, sest ta jäi koju nii hädisena ja haigena. Võib olla, et ongi heitnud voodi, kuna talle läheks vaja hädaliselt abi ja toetust.

«Ära mine nüüd päeval,» ütles Annus. «Lähme õhtupoole kahekesi. Siis võime olla seal kauemini. Tuleme seltsis tagasi.»

Elsa jäi sellega rahule. Mehe osavõtt ta ema saatusest valmistas talle rõõmu.

Õhtu eel tuli Mäe Andres veskile. Annust nähes küsis ta, kas Rae ema neil ei ole. Nende lapsed käinud teda paaril korral otsimas, aga uks olnud kinni. Oleks teda hädasti vaja läinud. Nende sälul ajanud ristluude kohta mingi umbpaistetus, oleks viinud, et ta oleks seda muljunud. Kui ta siin oleks, kas ei võiks ta nüüd õhtulgi tulla kaasa. Tema viib vanainimese hobusega koju.

Annus jäi mõtlema.

«Teda ei ole kogu päeval kodus. Kus ta siis peaks olema? Temal, vanakesel, ei olnud ometi asja kuhugi kodust minna.»

Seal tärkas ellu temas üks mõte ja see kasvas hoogsalt suureks, nii suureks, et ei tahtnud kuidagi mahtuda ta peaajju. Kas ei öelnud vanake: võib-olla ei näe te mind enam. Kas ei öelnud ta naeratades, et ei lähe enam ilmaski vedajaks. Kui teda nüüd enam ei olegi? Võib-olla heitis voodi ja suri selsamal ööl. Tema juures ei olnud kedagi, ei olnud ühtegi, kes oleks vajutanud kinni tema silmad.

Teiselt poolt pistis kusagilt vahele mõte: aga kui teda enam ei ole, siis lõpevad ka need inetud jutud. Ei ole

teda, ei võida temast ka kõnelda. Isegi nagu heameelt oleks valmistanud see mõte.

Toa juurde minnes otsustas ta sellest mitte sõnagi kõnelda Elsale.

Elsa ootas juba ja nad ruttasid ühes Rae sauna juurde.

Tuba oli pime — uks kinni.

«Kus ema on?» küsis Elsa.

Ta häälest kuuldus hirm.

Nad koputasid tugevasti, nad hüüdsid.

Ei tulnud vastust.

«Ehk on ema surnud!» karjatas Elsa. Ta sirutas käe ukse kõrvale kivi taha, kuhu ema võtme harilikult peitis. Võtit leides avasid nad ukse ja läksid sauna.

Siin ei puutunud midagi iseäralist silmi. Tuba oli korras. Aga võis aru saada, et kogu päeva vältel ei olnud siin inimest sees olnud. Oli kinnine, sumbunud õhk.

«Kus ema on?» hüüdis Elsa, Annusele hirmunult otsa vaadates.

«Võib-olla on ta külas.»

«Ei. Ema ei jää ilmaski nii hilja välja. Kus ema õieti on?»

Nad ootasid, ootasid. Elsa hüüdis: «Kus ema on? Ema ei ole enam. Ta on surnud!»

Annuse süda oli rahutu. Kuhu on jäänud see vanainimene? Kas teda polegi enam? Kas oli tema see, kes sundis elust põgenema selle vanainimese?

Ka hommikul ei tulnud ta koju, ka mitte järgmisel päeval. Külas teda polnud ja kuhugi kaugemale ei võinudki see vanainimese-kõbu oma jõuga rännata.

Kogu vallas sünnitas Rae saunaeide kadumine ärevust.

«Jumala vits!» arvasid ühed, «ega see võinudki teisiti olla. Küllap oli seesama ots mis mehel. Eks see ole küllalt hoiatuseks, et inimene ei annaks ennast nii täiega kurja kätte.»

«Äh jätke oma jutt. Kes teab, kuhu vanake viidi,» arvasid teised. «Küllap ongi varsti jälle kodus.»

«Ärge ajage, vana inimene, suutis teine vaevalt jalga tõsta jala ette. Võib-olla läks metsa tooma seljatäit

hagu, tuli peale südamenõrgestus. Sinna siis ka kukkus. Vald peab ometi minema otsima, sest ega või siis inimest jätta metsloomade süüa.»

Ka vallatalitaja leidis, et viimaselt kõneleja jutul on all õiguse põhi. Aetigi vald välja otsima vanainimest.

See oli ometi poisikestele lõbus: kogu Rae kuusik elas ja kees hõiskamisest. Kuid mitmetunniline otsimine ei andnud tagajärgi.

Võib-olla tahtis minna mööda jõe äärt. Aga jalgrada on libe ja kallas vildak. Ei tee halba, kui ka jõge üle silmata.

Sellel oli tagajärg.

Mitte kuigi kaugel Rae saunast, seal kohas, kus jõekäärus vaikne vesi, silmati veest väljaulatuvaid riideid. Varsti tõmmati kaldale otsitav.

«Küllap hakkas teine minema veskisse, aga libises ja kukkus vette. Oma jõuga ta välja ei saanud.»

«Oled hull peast. Sa ütled — veskisse. Aga miks ta siis siia tuli. Veski on ju sealpool.»

«Eks ole viimaks seesama koht, kus aidameeski oli. Kes nende asju teab, võib-olla olid mõlemail ühed ja samad peremehed.»

Sellest ajast kadus ka vedaja veskis käimine ja peagi tuli aeg, mil Palu veski kivid kogu öö laulsid ühetasast närivat unist viisi.

Aga Rae saun jäi üksi, vihm määndas palke, tuul katkus katust, üldse oli see koht veidi õudne.

EI OLE AEGA!

Karu mõisa kärneri naine Anna Paju magas raskesti. Toas oli voodi magaja naisega, voodi kõrval lapsekiik, akna all laud, kus peal vedelesid toidujätised, laua ääres mõned toolid ja akna all mehe pika säärega saapad. Paremal pool kärneri korteri kõrval seisid kõrvustikku mõisarahva sigadelaudad, kuna pahemal pool oli kupja tuba. Aeg-ajalt kuuldus läbi seina kupja naise kange köha, mille peale mees öösiti käratas: «Saadan võtaks, sa ei lase magada. Hommiku ole enne päeva väljas.» Selle järel kuuldi kubjas üles tõusvat, ta otsis pimedas, tõmbas siis tikuga tuld ja peagi tundus kanget, vastikut vene tubaka lõhna kärneri toas. See vastik hais tikkus läbi laudseina pragude.

Täna magas kärneri naine imeraskesti. Ta oli põranda ära pesnud ja sealjuures ühtelugu aidanud haiget last. Kogu eelmisel ööl ei saanud ta nahka silmile, sest Leeni ärkas ühtelugu ja hakkas haledasti nutma. Lapse karjumine äratas ka mehe magamast, see pööras siis teisele küljele ja ümises omaette: «Et sa saaksid ühe rahulise silmapilgu, ühtelugu ulub. Võtaks seda elu!» Naine surus küll lapse rinde vastu, ja kui väike tundis, et tal seal oli pehme ja soe, siis jäi ta ka vakka. Pool tundi, tunni aega hoidis Anna lapsukest kätel, viimaks surid need niikaugele, justkui oleksid nad puust, ja kui ta last tahtis ütlemata õrnasti ja ettevaatlikult panna kiike, lõi see silmad lahti ja hakkas uuesti nutma. Ruttu võttis ema lapse kätele ja ütles: «Jumal hoia, mis sul vaesel siis ometi on!»

Täna õhtul oli laps olnud veidi parem ja Anna heitis peale seda, kui mees natukeseks lubas välja minna,

väheks ajaks voodi. Noor inimene, pika, hoopis veretu, lahja, otse sissevajunud näoga, paksude pruunide juustega, jumeta kahvatanud huultega, magas sügavas unes. Ta parem käsi rippus üle voodi ääre. Nähtavasti oli ta suikunud last kiigutades. Jalad puutusid pea maha, et aegaviitmata tõusta, kui läbi une kõrvu kostab lapse nutt. Laua peal olevas lambis oli vist õli jäänud väheseks, või oli taht halvasti sees, aga kogu tuba täitus läkastamapanevast vastikust petrooleumihaisust. Mõisast saadud vanadest ajalehtedest oli välja lõigatud ja seintele kleebitud kindralite pildid. Need saksa kindralid vaatasid tõsiselt ja kurjalt, vist mitte rahul olles oma asukohaga ja seisukorraga, mille valvajad nad pidid olema päevad ja ööd läbi.

Kärneripaar oli selles korteris elanud juba ligi kümmekond aastat; igal suvel lubati nende tuba seest puhastada, kuid ikka oli see tegemata jäänud ühel või teisel põhjusel. Nüüd oli lubi mitmest kohast seintelt ära pudenenud, ainult ristamisi löödud varvad ja tagapool olevad pehastunud palgid paistsid silma. Kui paremalt poolt puhus tugev tuul, siis võis toas tunda südant pööritama ajavat seasõnniku haisu. Kuid seda juhtus siiski ainult harukordadel.

Anna magas raskesti, sellepärast ei kuulnud ta, et laps juba oli nutnud hulk aega õige tugevasti. Näis, nagu oleks ta mõnikord hoogude vahel vaikinud, aga tõepoolest mattis miski ta kurgus hinge kinni, nii et ta häälitseda ei saanudki. Kord-korralt läks nutt valjemaks, kibedamaks, aga ema ei kuulnud lapse häält. Ta magas nagu surnu.

«Tule jumal appi, mis sellel lapsel ometi on,» kõneles rahutuks minev kupja naine. «Ta ei kuule, kas karjugu teine või surnuks. Kus see Villem siis ise peaks olema?»

«Ära söövad, kurjadvaimud, su hinge seest,» pomises kubjas ja pööras teisele küljele. «Villem. Sa küsid Villemit. Eks ta ole seal, kus iga õhtu. Mängib mõisa poistega tallmeistri toas kaarte. Ega see sealt niipea tule. Mis tal teha, logab aias päevade kaupa. Katsugu, oleks väljal. Ja ega see Anna kuule, puhu või pasunaga.»

Lapse nutt läks ikka valjemaks, teravamaks. Võis selgesti teisele poole seina kuulda, et hinge kinni matab.

«Võtaks kurat!» pahandas kubjas. «Nüüd kuula siin öö läbi nende lõugamist pealt, aga homme ole juba enne päikese tõusu talli ees. Niisugune elu ei ole kusagilt pärit!»

«Ah, sina mõistad ikka naisele süüd ja see pole midagi, kui mees öö otsa kaarte mängib. Sinul on kahju, et sa seal ei ole. Sa . . .»

Naine ei saanud edasi rääkida. Äge köhahoog mattis tal hinge kinni.

«Noh, mis neil naistel siin siis teha ongi,» urises mees.

«Ah, teha ei ole,» pahvatas naine, kui köhahoog järele andis. «Jah, teie, ega te teiste tööd näe. Mineva öö läbi jändas teine lapsega, ei saanud silma kinni. Mees magab kui kott, hing veel täis, kui laps nutab. Eks ma tea omast käest. Hoidku jumal seda naise elu!»

«Magaksite ja logeleksite päevad-ööd otsa, ega teil oleks siiski hea.»

«Vaata kurjavaimu, kuidas ta võib sul hinge seest süüa. Oled sa, raibe, enam teinud kui mina! Oleksid sa minu asemel, küllap siis laulaksid teist laulu. Aga mis pagan see siis on — laps karjub ju enese lõhki.»

Lapse nutt käis nüüd hoogude, ägedate tõmblemiste kaupa.

Naine ajas enese voodist üles, otsis voodi ääre alt, leidis sealt ühe alt ära murdunud toolijala ja kolkis sellega mitu korda vastu seina. Viimaks kuuldi teises toas kobinat, sammude astumist ja tasast juttu.

Kui Anna ärkas vastu seina löödud hoopidest, ei saanud ta esmalt unisest peast aru; pea käis ringi, kõik liikmed olid välja veninud, kogu keha haige, nagu läbi peksetud. Kui püsti tõusis, lõi vaaruma, pidi kukkuma ja ainult voodiotsast kinni haarates suutis ta ennast hoida.

Aga niisugune segane olek ei kestnud kaua, lapse nutt tegi ta pea selgeks. Uniselt kahmas ta väikese lahja, kerge nagu sulg, lapse enda kätte. Laps vaikiski korraks kätel, avas värvita hallid silmad. Aga pea vajusid need jälle kinni ja ta hakkas haledasti nutma.

«Sa suur jumal, mis sul vaesekesel siis ometi on! Ole ometi vagusi!»

Anna läks, nutja laps kätel, laua juurde, millel seisis punane savist kruus veidi magusaks tehtud suhkruveega.

Kangekaelselt pööras laps pea kõrvale, ajas silmad pärani, nii et ei saanud kuidagi anda talle juua. Siis lõi ta pea kaugele tagasi, tahes end maha visata ema sülest, ja hakkas uuesti veel valjemini, otse läkastades nutma.

«Sa jumal, mis sul siis on!» kõneles ema, last surudes suu juurde ja tiidsasti käies mööda tuba. «Mis sul siin on, et sa ometi terveks ei saa! Jää vagusi — sa jumal, kas sa siis terveks ei saagi? Kus sul see valu on? Kas kõhus? Ma triigin!»

Kui ema käe lapse palava ja paistetanud kõhu peale pani, näis, nagu oleks laps jäänudki rahulikumaks.

«Vaata, kui ma triigin, siis saab kohe terveks. Ära nuta enam!»

Ja ema lahjale, jõuetule, pisaratega kaetud palgele ilmus naeratus.

Aga varsti hakkas laps uuesti vintsklema, lõi pea tagasi ja ta keha läks korraga puukangeks. Hoogus nutt muutus õhuahmimiseks.

«Sa taevane jumal — ei anna järele! Mis sa tahad? Vaata, mis ma sinule otsin! Vaata!»

Ja ema läks lapsega laua juurde, kiskus ühe käega sahtli lahti ja pakkus lapsele määrdinud katkist nukurääbalat.

Laps ei avanud silmigi.

«Mis ma teen siis sulle? Kus sul vaesekesel valu on? Kus kohas? Sina heldene jumal, ta ei ole ka veel kodus. Jää vait, kussu, kussu! Sa oled ju ema süles.»

Laps vaikis väheks ajaks.

«Leeni saab terveks, siis ma toon marju. Leeni kasvab suureks, nii pikaks kui emagi. Ma teen Leenile uued riided. Toon Leenile kõik, mis ta tahab. Jää aga nüüd magama!»

Jälle hakkas laps äkitselt nutma, lõi kangeks ja muutus siniseks.

«Sa suur jumal! Sa sured ju praegu. Ei tea, kuhu tema siis nii kauaks ometi jääb. Sa armas Jeesus, oleks ometi tohtrit, aga ega seda ole. Kussu, kussu, mis sul siis ometi on!»

Naine käis kiiresti mööda pisikest tuba ja vajutas lapse tugevasti suu juurde.

Lamp põles endist viisi tumedasti ja laotas laiali halba haisu.

Lapse nutt muutus veel kibedamaks, rõhuvamaks, ta seisukord lootusetumaks.

«Oh sa suur jumal, jäta ta ikka elama! Jeesus, Jeesus, tee ta terveks! Mis sul vaesekesel siis ometi on? Sa heldene aeg, kuhu ta siis nii kauaks jääb. Ehk on voolmed, läheks Koolme Kaie järele, tema mõistab voolmesõnu.»

Ema kõndis lapsega veel kiiremalt mööda tuba. Pihtades lõikas nagu noaga, käed olid rammad, aga ta kiigutas väikest vahetpidamata, surus lapse suu juurde, pakkus talle juua, jutustas temaga alaliselt ja naeratas tihti, kuna ta enese palgeid mööda alla veeresid pisarad.

Viimaks jäi laps vaikseks, ta kibe nägu oli rahulik ja ta hingas kiiresti, lõõtsutades.

Tasa, ütlemata tasa ja ettevaatlikult pani ema lapse kiike. Kartes lapse ülesärkamist, ei julgenud hingatagi. Hellasti kattis ta lapse tekiga. Kui sellega valmis oli, heitis veel pilgu lahjasse hädalisse kahvatanud näkku ja pühkis sitsijaki varrukaga silmi.

«Ei ta tulegi! Sa jumal, mis ta siis iga õhtu vahib seal tallmeistri toas. Ma lähen kutsun ta õige ära.»

Noorik tõmbas rätiku ümber ja ruttas tasa uksest välja.

Väljas oli ilus kevadine öö. Tuuleõhk villpehme, lõhnarikas. Ta kandis ühes varaste lillede ja puude noorte lehtede lõhna. Mõisa taga tiigis, mis pillirooga, konnaosjadega ja jõekõrkjatega pea päriselt oli kinni kasvanud, krooksusid konnad. Mõisa vahel oli vaikne. Ka öövaht oli pinu äärde puupaku peale istudes ja seal valvates uinunud magama.

Noorik ruttas kiiresti tallmeistri toa poole. Ta läks tiigikallast mööda, kaugelt trepi ees kasvavast puiestikust ringi. Saksad olid toolid välja trepile toonud ja istusid seal kevadisel ööl, vestes rõõmsasti juttu. Otse mürinal jooksid konnad vette ja nõnda soikus ka mõnes kohas väheks ajaks nende krooksumine.

Tallmeistri toa aknast paistis tuli. Noorik heitis pilgu ruumi väikesest neljaruudulisest aknast, kus ühe ruudu asemel ees oli papitükk. Jaa, siin ta on. Neljakesi istusid nad väikese laua ümber ja mängisid kaarte.

Anna otsis üles ukselingi. Nähtavasti oli see roostetanud, uks üldse alla vajunud, sest ta liikus raskesti ja kääksus. Öövahi koer, kes nuuskis eemal tiigikaldal, hakkas haukuma.

Kojas oli pime ja vänge hais tungis ninna. Anna ei saanud esmalt arugi, mis hais see on, aga kui ta käed puutusid seina peal rippuvate hobuseriistade vastu, siis teadis ta kohe, et see on tõkat, mis siin nii kangesti lehkab.

Tallmeister oli õhtul hobusteriistu määrinud.

Seestpoolt tõmmati uks äkitselt lahti ja tallmeistri punane habe ja nässnina tuli nähtavale.

«Kes siin on?»

«Mina.»

«Kes sina?»

«Mina. Kas meie Villem on siin?» küsis Anna ja tungis tuppa.

Mehed istusid väikese laua ümber, mis omal ajal oli üle tõmmatud punase krobelise värviga, nüüd aga kulunud valgelapiliseks. Puutüki peal, millest tallmeister nähtavasti oli hakanud välja voolima kingaliistu, seisis mokkadega lamp. Mokkade vahele oli tahma korjunud ja lambi kohalt tõusis lae alla paks suits. Terve ruum oli täidetud õhus heljuvate tahmatükkidega ja kange lambiõli haisuga. Paar meest olid paljaste jalgega, kuna nende pliidi äärele kuivama pandud sokid laiali laotasid raipe lehka. Akna ääres simpsu peal seisis pudel. Vististi oli seal olnud viin sees, kuid nüüd pilkus ainult tilgake põhja peal.

«Kuule, Villem, sina oled siin. Laps on kodus väga haige.»

«Noh, mis Villem võib talle teha. Ega ta mõni tohter ole.»

«Kuule, tule nüüd ruttu koju! Kuule!»

Naine tõmbas meest õlast.

Villem kiskus õla kannatamatult lahti, vaatas vastasolevale mehele teravasti otsa ja küsis:

«Noh, kas saame ka midagi. Mis sul on?»

«Pada pool.»

«Oh, jäta nüüd järele — tule koju. Laps on väga haige. Ta sureb!»

«Küll see naisemehe elu on aga ka orjus, ei lase mitte trumpigi teha,» ütles noor, segamisi juustega ja pahura näoga poisikene.

«Kas muud midagi ei ole?» küsis Villem.

«Risti pool ka.»

«Teeme siis risti trumbiks ja pada aitab.»

«Villem, jäta järele! Mine Koolme Kaie järele! Ta triigiks, ehk aitaks.»

«Jaa, põrguelu on see naisemehe oma küll,» naeris tallmeister, mille juures ta suu laiali venis ja nägugi muutus hoopis vastikuks. «Ei mina niisugust kolki enesele küll kaela sidunud ja ei ole minul nüüd ka Koolme Kaiega asja.»

«Aga see on tore,» rõõmustas Villem, kui ta oli naise tõuganud küünarnukiga tagasi. «Ma ütlen, me paneme nad laua alla.»

«Oh jäta nüüd ometi, tule ju!»

Naine haaras kaartidest kinni, mis olid niivõrd mustad, et neid vaevalt võis tunda.

«Nonoh — ära kisu lõhki! Need on alles minu omad,» hüüdis tallmeister.

«Ära, kurat, jända!» kisendas Villem ja püüdis kaardid naise käest ära kiskuda.

«Ma ei lase lahti — tule koju — laps sureb.»

«Kui ta sureb, ega sinul oleks aega olnud siis siia joosta,» tähendas üks lauasistujaist.

«Saa aru! Lase lahti! Minul ei ole aega tulla!»

«Sa pead tulema. Tule ruttu!»

«Lase lahti!»

Villem tõmbas äkitselt ja selle juures rebenes üks kaart pooleks.

«Sa saadan, su eest ei saa kusagil mahti.»

Nüüd tõusis mees üles, haaras naise õlast kinni ja viskas ta uksest välja. Ühe käega hoidis ta sissetikkuja naise eest ukse kinni, kuna teisega taha seadis luuavarre.

Pea oli uks kinni ja mehed istusid uuesti lauda.

«Tiris, kurivaim, lõhki,» lausus Villem kaartisid vaadates. «Aga see oli risti seitse, sellepärast võib veel mängida küll.»

«Ega sellest enam mingit tule,» tähendas tallmeister. «Ajas käest segamini. Hakkame õige otsast uut partiid.»

«Tule koju, Villem! Kulla pai Villem, tule täna koju! Laps sureb tõesti. Ta igatses sind. Tule koju!»

Ukse tagant kuuldus tasane nutt.

Kuid see hääl oli nagu tuule kaebus katuseräästas, millega inimese kõrv on ära harjunud. Kõik kuulsid seda, aga keegi ei pannud tähele.

Varsti lahkus Anna ukse tagant. Ta läks kuutõbise viisil vankudes mööda tiigikallast tagasi. Hommikupoolne taevakaar seisis punases leegis ja tuuleõhus tundus hommikust kargust. Ka saksad olid trepi pealt tubadesse läinud — heledasti särasid suured selged ruudud ja klaverimängu võis kuulda jalgteele.

Noor naine värises kõigest kehast. Suurt vaeva nõudis see ta käest, et ta jõudis koos hoida oma hambad.

Korteri ette jõudes kuulatas naine veidi aega. Toas oli vaikne. Ema südamesse tungis lootusekiir. Ta vaesekese valu andis nüüd vist tagasi. Küllap saabki terveks!

Tasa ja ettevaatlikult avas Anna ukse, aga äge ehmatusehoog rabas ta puukangeks. Ta tütar oli voodi peal ja kupja naine, kellega nad ilmaski hästi läbi ei saanud, põlvitas voodi ees. Ta palvetas.

«Mari! Mis seal on?» hüüdis Anna.

Vana naine tõusis pikkamisi üles, tegi ristitähe lapsukese otsa ette. Siis pööras ta ümber, vaatas tõsisel, tigedal pilgul ukse vahel seisja naise poole ja kõneles:

«Mina ei saa küll aru, mis inimesed teie olete. Jooksete mõlemad kodust ära ja lasete lapsukese niiviisi surra! Ma tulin siia, koputasin küll selja peale, aga mattis tal hinge kinni: minu käte pealt viis Jeesuke hinge oma juurde. Teie ei olnud kumbki seda väärt, et ta selle lapse oleks teile jätnud. Imelikud inimesed!»

PÄEVAPILTNIK

See oli ühel ilusal päikesepaistelisel hommikul, kui meie töötuppa noormees tuli. Varsti tutvustati teda meile kui uut ametivenda ja meie kui viisakad ja haritud inimesed võtsime teda lahkesti vastu.

Ta oli mõni päev peale 23 aasta vana, paras pikk, kuivapoole inimene. Juba esimesel silmapilgul tulin ma otsusele, et ta küll vist väga hea jooksja on, sest ta kehaehitus oli selleks igapidi kohane.

Meie saime pea nii tuttavaks, et üleüldine elav jutuajamine ilma takistamata edasi võis minna.

Kohe selgus, et ta suur päevapildikunsti armastaja ja austaja on. Varsti sattus ta mõnega meie hulgast juba ägedasse vaidlusesse, sest kõik ei tahtnud seda sugugi tõeks pidada, et päevapildikunstil kõige suurem tulevik ees seisab.

Aga ta oskas oma tõendusi nii peenelt ja osavalt läbi arutada, et tema arvamiste vastu tõesti palju ütelda ei jäänud. Ühtlasi tuli aga ka avalikuks, et ta ise suur päevapiltnik oli, kes sellel väljal uusi teesid, uusi seisukohti otsib.

Järgmisel hommikul tuli ta teenistusesse, väike must kastike kaenlas. Pärastpoole kuulsin ma, et seda aparaati «kodakiks» kutsutakse, ja nägin hiljemini ka seda, et sellega ilmas küll kõige rohkem kurja võib teha.

Aga seda viimast näevad lugejad mu jutustusest isegi.

Ta võttis meid päeva jooksul mitu korda üles. Kohe võis näha, et ta mitte lihtne asjaarmastaja ei ole, vaid kunstnik, sest ta seadis meid niisugustesse seisukordadesse, nagu seda teistel päevapiltnikkudel meeldegi ei

tule. Ja kui kergesti see ta käes läks. Ainult silmapilkne naks — ja oligi üles võetud.

Meile kõigile tegi ülesvõtmine tublisti lõbu.

Ta näitas meile ka oma pilte, mida tal mitusada oli. Seal suudles vanapiiga karvast koerakest, seal pani neiu põõsa taga saapapaelasid kinni, seal andis gümnaasiumi koolipoiss plangu nurga taga plikakesele suud jne.

Üks pilt teisest naljakam ja ta ise ning meie kõik saime sellejuures tublisti naerda.

Seal hoidis keegi meesterahvas käega naisterahva ümbert kinni, kuna ta käsi nagu suur kummikonn teise selja peal lamas; ühel naisterahval oli parem silm pahemast veidi madalam, kellelgi noormehel oli kangesti silmatorkav pikk kael jne.

Ta seletas, et need vead aparaadist tulevat, sest «kodak» ei olevat veel kõikepidi täielik. Aga sellel aparaadil olevat suur tulevik.

Läks mõni aeg edasi ja meie ametivend pildistas igal parajal juhtumisel.

Ma lähen ühel hommikul teenistusesse ja leian sealt mõned ametivennad eest, kes isekeskis elavalt kõnelevad ja naeravad.

Kui ma naermise põhjuse järele küsisin, üteldi mulle, ma küsigu härra Allikalt — nii oli päevapiltniku nimi — ta kõige uuemat pilti näha.

Aga mis seal siis oli?

Ei muud midagi kui üks paar, kes kuskil nurga sees üksteist ahnelt suudlesid. Mehe nina oli hoopis pikaks veninud, kuna naisterahva silmad jälle suured nagu silgukarbid olid. Pilt ise oli segane, paistis nagu läbi udu. Aga ometi võis ära tunda, et need härra Kivi ja neiu Klaos olid, kellest aga keegi seda ei teadnud arvata. Härra Kivist kõneldi, et ta alati näo kõrvale käänata, kui naisterahvas talle uulitsal vastu tuleb, ja ma ise olin neiu Klaose käest tõendust kuulnud, et talle see tung täitsa võõras olevat, mis inimesi sunnib suudlema.

Ja seal ta nüüd oli.

Pärast said Kivi ja Klaos ise ka teada, et nende saladus nõnda-ütelda dokumentide varal avalikuks oli tulnud, ja taevas hoidku seda haledat ja vihast pahandust,

mis sellele järgnes. Asi läks niikaugele, et mõlemad meilt lahkusid ja südametäiega — paari läksid.

Vaesed õnnetud! ...

Meie sõber pildistas edasi.

Varsti oli ta juba laiemas ringkonnas oma pildistamise läbi tuttav ja kui inimestel kuskil liikumist oli või midagi nii iseäralist, siis vaatasid nad enne hoolega ringi, kas nad härra Allikat tema väikese musta aparaadiga kuskilt ei näe lähenevat.

Aga kes kord kunstnik on, kellele taevas niisugused keerulised anded on andnud, ega siis igapäevased inimesed selle käest ikkagi pääse.

Ja sellest see siis ka tuli, et härra Allik ikka parajaid silmapilkusid ülesvõtmiseks tabas ja ta piltide hulk, kus nii väga palju tuttavaid nägusid leidus, kasvas aeg-ajalt ikka suuremaks.

Näituseks oli seal kaks pilti jõuka ja lugupeetud kaupmehe Raha tütrest. Ühe pildi peal oli näha, kuidas neiu suvemaja aknast välja ronis, jalad ees, ja teise peal jälle, kuidas neiu sealsamas suvemaja aia taga tuntud ajakirjanikku Joosepit kirglikult suudles.

See pilt tegi väga palju pahandust, sest kaupmees kasvatas oma lapsi väga viisakalt. Ema olla nuttes ütelnud: «Oleks mu tütar ära surnud, mu süda ei oleks mitte nii valu täis kui nüüd. Mõtelge, ta ronib aknast välja ja laseb seda ajakirjanikunäru, kes viina joob ja jumalat ei usu, ennast suudelda.» (Peab tähendama, et see sugugi kindel ei ole, kumb teist suudles. Seda ei suutnud pilt selgeks teha.) Ja kõneldi veel, et isa olla tütart löönud, ja mõned teadsid isegi seda ütelda, et noored inimesed tahta Indiasse või Lõuna-Ameerikasse põgeneda ...

Varsti sünnitas meie ametivenna uus pilt jälle põhjatu suurt tormi.

Meil peeti suur näitemüük ära — muidugi heategevaks otstarbeks —, kus kõige agaramad ja ustavamad prouad müüjateks olid. Kuid sellest näitemüügist ilmus paar imelist pilti. Ühe laua taga istus proua, kes kõigile tuttav oli ja kelle aususe peal musta küüne väärt mustust ei olnud, ja võttis näitemüügi kassast raha, ja teise pildi peal pistis seesama proua raha oma tasku.

«Taevas hoidku — see on hirmus, siin kahtlustatakse ausaid inimesi varguses, siin ei lasta enam elada; niisugune piltnik, kes inimesest aina silmapilkse rõpsuga kuskilt nurga tagant pilte teeb, tuleb maha lüüa. Kohtusse tarvis kaevata. Kohtusse!» käis hüüd ühest linna otsast teise.

Seisukord oli niivõrd tõsine, et isegi meie — tema ametivennad — ta elu eest värisesime.

Kuid kunstnik naeris — naeris.

Ükskord näitas ta meile pilti, mille kohta igaüks pidi tunnistama, et ainult kunstnikusilm niisugust seisukorda suudab otsida.

Pildikese peal oli vana, pügatud habemega, paksu armsa näoga vanamees ja ta magas suures rahus. Pilt oli võrdlemisi hästi välja tulnud ja igaüks tundis selles magajas vanamehes Hiiobi kiriku köstri ära. Kui terasemalt vaatasid, siis nägid, et seal ka orel oli, tundsid ka kooripealse ära, ja nüüd võis igamees juba ise mõtelda: köster magab jutluse ajal.

Juba ammu kõneldi vana köstri sügavast unest, aga kellel oli seda tarvis uskuda, ja viisakus käsib inimesest ikka head kõnelda. Aga siin ei kõnelnud keegi, vaid pilt näitas, et köster magab.

See pilt sai imeruttu kuulsaks ja asi läks niikaugele, et selle pildi mõjul Hiiobi kiriku konvendi järgmise koosoleku päevakorrapunktide hulka köstri magamine üles võeti.

Ja siin nägin ma ka ära, missugune kuri tööriist see «kodak» on.

Ühel hommikul — see oli just enne konventi — tuli vana köster meie juurde ja ta nägu oli väga mures ja rahutu. Mõned vaidlesid, et ta silmad isegi nutmisest tunnistust andnud.

«Vaata, noormees,» hakkas ta kõnelema, «mis sa oma kurja tööriistaga mulle oled teinud. Nüüd on mu magamiseasi päevakorda üles võetud ja mõned tahavad mind lahti lasta, kuna teised palga vähendamisega lepiksid. Ja kas tead, noormees, see ei ole sugugi õige. See põrguriist, millel hinge ei ole, nägi küll, et ma magasin, aga ma olin sügavas issanda rahus ja mõtlesin oma hinge peale. Ja nüüd hävitad sa mu elu, sest mu vaenlased

tahavad su käest mu pildi homme konvendi ette viia. Igatahes teed sa sellega mulle väga palju halba.»

Vanamees võttis nüüd sinise äärega rätiku ja pühkis silmi. Ta ütles ise sealjuures, et silmad tuult kardavad, kuid minu peale mõjus see niivõrd tugevasti, et enesevalitsemiseks täit jõudu pidin kokku võtma.

Meie vaatasime küsivalt üksteise otsa.

«Ei ole viga,» ütles Allik. «Läheme täna kirikusse ja ma võtan teist sealsamas uue pildi, aga ma ütlen: ajage silmad pärani!»

Ja nii nad tegid. Pilt tuli hea. Köster vaatas erksalt nagu põdravasikas, ja kui pilt konvendil ette näidati, pandi ärksale vanamehele paarkümmend rubla palka juurde...

Ja meie päevapiltnik otsis parajaid juhtumeid edasi.

Ja nüüd tuli see viimane lugu, mis tal kaela murdis.

Kes ei tundnud meie linnas ausat seltskonnategelast ja toetajat härra Langsi. Ei olnud ühtegi ettevõtet, mis ilma Langsi kaastegevuseta oleks korda läinud, ja kui ta juba valendama löönud pea nähtavale tuli, siis omandas kogu seltskond väga auväärilise oleku.

Ja missugune eeskujulik perekonnaisa veel härra Langs oli. Paljud olid ta käekäigu üle kadedad ja teda seati noorematele heameelega eeskujuks.

«See on mees, kes oma jalga ei lase vääratada,» armastati tema kohta ütelda.

Aga korraga ilmus mu ametivenna pildikogusse uus pilt juurde. Olgugi et ta teda palju ei näidanud, aga varsti teati sellest pildist linnas imelikke lugusid kõnelda.

Mine küsi, kes need jutud laiali kandis!

Ja pilt oli iseenesest üsna lihtne. Kuskil toas istus vanamees, naisterahvas põlve peal. Olgu küll, et mõned ütlesid, nagu paistaks vanamehe silmadest iseäralik sära, aga mina seda küll ei märganud. Kuid seda nägin ma küll, et ta nägu üleüldiselt jume oli omandanud, nagu siis inimese näole tekib, kui ta süda midagi väga magusat otsani täis on.

Seda isikut võis pildi peal isaks pidada, kes leerist lahti saanud tütre iseäraliku hingelise õnnetundmusega põlvele on tõmmanud.

Igapidi ilus pilt. Õnnelik seisukord, mida ainult kunstnikusilm üles leiab.

Kuid asjal oli nõnda-ütelda oma faktiline külg. Tunti ära, et pildil kujutatud meesterahvas meie aus Langs on; aga ka seda teati, et tal neil päevil ühtegi tütart leerist lahti ei saanud.

Ja nüüd lõhnas see tore seisukord kangesti vängelt ja ajas terve seltskonna aevastama. Teati ka sellest kõnelda, mäherdust revolutsiooni see pilt Langsi kodus olla sünnitanud, ja isegi mitmed kinnitasid, et proua Langs olla konsistooriumisse lahutamisepalve sisse andnud.

Meid kõiki rõhus see juhtum nii kangesti maha, et keegi ei söandanud päevapiltniku käest küsimagi minna, kust ta niisuguse seisukorra kinni oli püüdnud.

Aga mis sellest küsidagi, sest mis siis temal mehel tarvis läheb: väike prõks ja pilt ongi valmis.

Ja see pilt, nagu tähendatud, murdiski meie ametivennal kaela.

Ühel hommikul tuli meie peremees sisse ja kõneles päevapiltnikuga õige tõsiselt.

«Vaadake, ma pean teist lugu, aga ma peaksin teist veel palju rohkem lugu, kui teil seda pagana musta karbikest kaenla all ei oleks.» (Peremees vaatas hirmunud pilgul päevapildiaparaadi poole.) «Aga vaadake, asjalugu on niisugune: keegi ei julge enam päevavalgel minu ärisse tulla, ei julge siit mööda minna, sest — jumal teab, mis võib juhtuda. Inimesed on uulitsal käies hirmul, vaadatakse hoolega ette ja taha, sest taevas teab, kust nurga tagant teie oma prõksu võite teha. Terve seltskondlik elu jääb suikuma, sest kes julgeb kodunt jalga välja tõsta. Terve linna peal lasub rõhuv olek, mida kartus teie aparaadi pärast sünnitab. Nagu teie sellest ise võite näha, ei saa ma teid enam teenistuses pidada.»

«Kas nüüd kohe võin lahkuda?» küsis päevapiltnik.

«Jumal hoidku — miks mitte. Ma ei taha teile mingisuguseid takistusi teha.»

Ja peremehe häälest kostis niisugune suur rõõm, nagu Juhan Liivi merehädalise häälest, kui see kisendas: «Kurat — jalad põhjas!»

Ja meie ametivend võttis oma aparaadi kaenla alla ja läks vilet lüües laia maailma.

*

Sest oli mitu aastat möödas, kui ma ükskord Pärnu sadamast aurulaevaga välja sõitsin. Kui laev parajasti sillast eemale hakkas nihkuma, nägin oma tuttavat päevapiltnikku laevasillal seisvat ja aina prõksutavat.

«Hei — hei!» karjusin ma ja vehkisin kätega, sest ma olin ta nime ära unustanud.

Ta ärkas mind nägema.

«Oi, tulise pihta — sina — sina!»

Ja nüüd tõmbas ta suure paki päevapiltisid taskust välja ja hüüdis: «Oi, siin on toredaid ülesvõtteid — siin on . . .»

Enam ei kuulnud, sest masinate müdin mattis ta hääle.

LEPAPÕÕSAS

Pastor Krieg lameskles suvemaja rõdul sohval ja luges Saksamaa usuteadlase Hamburgi uuemat kirjatööd «Uued voolud evangeeliumi kirikus». Imestusväärse teravusega ja selge loogikaga astus raamatu kirjutaja uute voolude vastu välja. Jõudes otsusele, et need viivad meie usu alla ta kõrgelt, kõlbliselt aujärjelt, pani autor igale hingekarjasele tungivalt südamele, nende vastu kindlasti välja astuda.

Läbi lugenud peatüki, lükkas härra Krieg sirmi sohva ette, et end varjata hommikuste heledate päikesekiirte eest. Seepeale laskis ta raamatul langeda rinnale, lõi käed üle pea, vajutas silmad kinni ja nii lamades püüdis uuesti tungida mõtteterava autori kirjutise sisusse.

Avati rõdu uks. Kaks noormeest tulid sisse. Üks neist oli Kriegi ohvitserist venna poeg, vaenelaps, kelle isa kahevõitluses oli haavatud surmavalt. Krieg võttis poisikese enda juurde, sest aastat paar peale isa surma suri ka ta ema kõhutüüfusse. Nüüd oli ta juba noormees, teise semestri üliõpilane. Teine oli Viljandist dr. Holsti poeg, kes õppis kolmandat aastat kuskil pealinna kunstikoolis. Tänavu suvel andis ta siinsamas lähedal Arumäe mõisas paruni pojale joonistusetunde.

Vabal ajal viibisid noormehed pea alati koos.

«Kuule, Leo . . .»

«St,» tegi Kriegi vennapoeg ja näitas käega sirmi poole, mille tagant paistsid õpetajahärra Kriegi jalad.

Kikivarvul lähenes Leo lellele ja silmitses teda. Õpetajahärral oli raamat rinnal, käed üle pea ja silmad kinni.

Kassisammul kaugenes noormees.

«Lell magab, kõneleme tasa,» sosistas ta sõbrale. «See on tore. Teine päev läheme jälle sinna.»

«Aga tead sa — kes need õige on?»

«Tean. Nägid, see punaste juustega ja teine lühike, aga paks, on kaupmees Marbergi tütred. Aga see kolmas, see paksude mustade juustega, see on linnakooli inspektori Smirnovi tütar. See on kaupmehe pool suvitamas.»

«Ma poleks seda uskunud.»

«Mida?»

«Et sellel punapeal on niisugune tore keha. Justkui marmorist raiutud. Kui niisugune oleks tunnis modelliks! Nad on vist ennemaltki käinud seal suplemas?»

«Metsavahi poeg ütles, et igal hommikul.»

«Sealt lepapõõsast on tore vaadata. Tihe teine ja ega ole kaugemal, vahest sammu kolmkümmend. Otse jõekääru peal.»

«Aga see mustade juustega?»

«Ega seegi ole halvem. Aga nägid, kuidas see ujus — justkui kala? Läks kord vee alla, mul lõi päriselt hinge kinni. Mõtlesin, et upub. Aga tuled veel välja? Tahtsin midagi joonistada.»

«Hea küll, ma tulen. Mul on romaan veel pooleli.»

Poisid väljusid.

See, mis pastor Krieg kuulis, otse halvas teda. See on selge, poisid käivad salamahti vahtimas, kui tüdrukud teispool kaldal suplevad. Missugune alatus. Ah, nii alla on noored inimesed langenud. Kas see pole küllalt kurb?

Krieg pani imeks, kuidas ta oli ometi suutnud poiste jutustust kuulata. Mis asi keelas teda üles kargamast, et neile siinsamas anda õiget õpetust? Mis oleksid need talle lausunud, kui ta oleks astunud nende ette? Ma kuulsin, mis te kõnelesite, aga kas te seda siis ei tea, et see käib igasuguste viisakusereeglite vastu, et niisugune tegevus on äärmiselt alatu, et seda vähegi kõrgemate tunnetega inimene enesele kuidagi ei või lubada. Ainult haiglased erootikud roomavad salamahti niisugustesse kohtadesse, kust nad näevad alasti naisi. Kas te ei tea, et niisugune tegu on otse kriminaalne kuritegu, mis toob karis-

tuse. Oi, kui palju oleks tal olnud öelda neile kollanokkadele.

Ah nad käivad vahtimas seal jõekäärul. Tule jumal appi, tema teab küllalt seda kääru. Ja kaugel sealt see teine kallas on, katsu käega. Ja seal teispool ongi tütarlapsed alasti — varjatud mitte midagi, ja poisid vahivad ainiti. Nad nägid siis ju kõike. Nad pidid ometi nägema.

Taevas hoia, missugune hirmus lugu.

Pastor Krieg käis toas ägedail sammel.

Kas polnud ta kasvatanud seda poissi küllalt hoolega? Kas polnud ta alati püüdnud süvendada tema kõlblusemõistet? Aga see nüüd on. Poiss läheb salaja põõsast vahtima alasti naisi.

Nimetage ometi üks isik meie vaimulikkude peres, kes oleks valjemini tõstnud häält kombelise korra languse vastu. On küllalt teada kordi, kus ta ennast kaotades muutus niivõrd ägedaks, et mõned arvasid tarvilikuks teda pärast jutlust rahustada. Oli neidki tema tuttavate ja ametivendade hulgas, kes kartsid ta tervise eest. Need palusid teda, et ta võtaks endale puhkuseaega ja läheks maale kosutama närve. Ja tänavu võttis ta kuulda nende nõuannet ja valis endale kosutuspaigaks kauni suvila ilusa Vidriku jõe kaldal.

Aga mis puutus see kõik närvidesse? Eks aeg olnud niisugune, mis pani talle suhu valjud sõnad. Kas olid ta silmad kinni elule? Kas ei olnud pastor Kriegil küllalt teada, kuidas just naised need on, kes viivad mehed (mõistagi nõrgaloomulised) langemisele. Ta põlgas naisi, jäädes sel põhjusel ise ka poissmeheks. Temale oli saanud omaks arvamine, et mees, kes viibib naise läheduses, kuidagi on kahtlane oma kõlblise ja kombelise elu poolest.

Ja seal ta nüüd on. Tema oma majas, ta oma hoole ja valve all kasvanud noormees läheb salaja vahtima alasti naisi.

Hea, et ta seda ise juhtus kuulma. Kui see oleks tuttavaks saanud üldiselt — kas see häbi poleks talle olnud kanda raske? Siin pidi ta küll tänama nende kergemeelsust, kes niisuguseist asjust lobisevad avalikult.

Noh, hea küll, ei pea edaspidi enam tulema nende huulilt sellelaadilisi kõnesid.

Mis poistega teha?

Esmalt sähvas tal peast läbi kasvandik minema kihutada. Kas võib tulla niisugusest inimesest veel mingit head, kes juba niivõrd noorelt rikkes?

Aga kuhu sa ajad vaeselapse. Satub ilma kätte, kus tal ei ole ühtegi hoiatajat, nõuandjat, sellevastu aga küllalt neid, kes heameelega tagant tõukavad. Aga siin — võiks ometi katsuda teda parandada. Teed neile selgeks nende alatuse. On nad ju ometi inimesed, tulevad arusaamisele, tunnevad häbi ja kahetsevad.

Aga kuidas lähed neile sellest asjast kõnelema. Võibolla on kangekaelsed, ajavad surju tagasi ja siis võib sattuda veel pahemasse seisukorda.

Aga väga hea oleks, kui neid otse tabada kuriteolt. Alles seal võiks neile teravalt lõigata südamesse, neile anda valusaid, põletavaid hoope, alasti kiskuda nende rüvetatud hinge. See lugu ei läheks neil meelest ea lõpuni.

Pastor Krieg isegi rõõmustas oma kavatsuse üle.

Hiljapeale tulid poisid õhtul suvilasse. Õpetaja Kriegi kalki ja tõsist nägu nähes hävis ka nende lustlik suvemeeleolu.

«Ah, nende noored südamed põlevad niisuguses patuhimu tules,» mõtles pastor Krieg.

Õhtul pidas ta väga mõjuva palve. Ta palus selgel sõnal issandalt jõudu võitlemiseks, kui saadan tahab inimese südames äratada patused mõtted ja lihahimu. Ta oskas küllalt selgeks teha, kuidas niisugused himud olgu üksiku inimese kui ka terve rahva kisuvad porri. Tundus küll see palve olevat ebapäevakohane, aga ometi vajutasid mõlemad noored mehed oma silmad alla. Pastor Kriegil oli põhjust arvata, et ta sõnad polnud lennanud tuulde.

Järgmisel hommikul lahkus pastor Krieg kella üheksa ajal kodust. Ega seegi polnud kuidagi haruldane, sest ta armastas ennemaltki teha kauakestvaid rännakuid ilusas jumala looduses.

Ta sammus algul põhja poole, kust paistis sinetav, osoonirikas männimetsa parras. Seal ootas ta veidi aega

senini, kuni päike tõusis kõrgele ja ta kiirtes hakkasid hüplema aiad, puud ja põõsad. Siis pööras ta läbi metsa lõuna poole, kust jõudis veidi teispoole kääru jõe kaldale. Nüüd polnud kuigi palju maad käärul kasvavasse lepikusse. Vaadanud esmalt hoolega ringi ja leidmata läheduses ühtegi hinge, astus ta kiiresti pikil sammel üle lagendiku ja kadus kääru kaldal kasvavatesse põõsastesse.

Hõlpus oli aru saada, et see on inimesele tore peidukoht. Astus üsna veepiirdeni, istus jämedale, kõveraks kasvanud lepatüvele ja jäi sinna ootama.

Siit võis selgesti näha üle jõe. Ja siit vahtisid nad alasti naisi teisele kaldale. Tulgu nad siia. Ta astub kohe nende juurde, tabab nad ja katsugu nad siis veel ajada tagasi.

Paksu- ja lihavaleheliste leppade all oli õhk jahe. Lehtedel säras kaste. Võib-olla seisid hõbetilgad siin kogu päeva, sest siia ei pääsenud päikese kiired neid põletama. Kalda ääres kasvavas rohus lõid kalad vahel sulpsu ja mööda laisalt jooksvat veepinda lendasid pikkade säravate tiibadega kiilid.

Eemal helenes kõik päikese säras. Küllap päike tahtis kogu oma soojuse ja valguse korraga valada ilmale.

Niisugune meeletu pillaja on ju suvi.

«Kui hea sa oled, meie looja,» hüüdis pastor Kriegi hing, «aga miks on inimeste südamed maast-madalast nii halvad? Nad ihkavad seda, mis on hirmus sinu palge ees ja mida sa oled keelanud.»

Äkitselt käis ta kuulmeisse hele kiljatus. See kuuldus teiselt kaldalt. Seal nad olidki — need kolm. Kõik kerges suveriides. Paljaste jalgega, riided üles tõstetud, lükkasid üksteist vette, naersid ja kiljusid.

Pastor Krieg oleks siit põgenenud, aga kuidas sa tuled välja lepapõõsast. Igal hetkel oli oodata noormehi.

«Vesi on külm,» hüüdis punasepealine.

Inspektori tütar võttis seljast pluusi. Päästis lahti paksu kaarenmusta palmiku. See tõmbas joone ta valgele särgile. Õrn pits kattis napisti üle poole neiu kõrgetest rindadest. Väiksem kolmest oli toonud suure kollase jõenupu ja pistis selle varre inspektoritütre rinnale särgi vahele.

Ta ei saanud kiskuda sealt oma vaadet. Kuidas see kõik korraga langes kokku ta jalge all, mille peal ta oli arvanud end seisvat küllalt kindlasti.

Ikka nad naersid, kiljusid ja loopisid üksteisele veepiisku.

Pastor Kriegi tähelepanu äratas murduva oksa praksatus. Ruttu tõmbas ta enese hoopis kössi laialeheliste leppade varju. Sealsamas kuuldus tasane kõne ja talle tungis ninna paberossi hais.

«Nüüd on paras neid tabada,» mõtles Krieg ja tahtis tõusta, kuid kangeks jäänud jalad püüdsid teda esiotsa takistada. Veel tuletas ta meelde, missuguste sõnadega langeb ta kallale noortele kurjategijaile.

Kuuldus hele kiljatus, seepeale suur plahvatus, millele järgnes kõva sulistamine. See kõik kiskus pastor Kriegi pilgu teispoole kaldale.

See oli mustajuukseline, kes oli karanud vette. Nüüd ujus ta jõel kiiresti, julgesti ja vabalt. Ega ta kartnud kiiret voolu, ajas otse üle sügavuse üsna kääru äärde. Ta oli vees täitsa kodus. Ükskõik, olgu rinnuli, olgu selili, nii et ta tugevad rinnad tõusid kõrgele veest, igapidi oli ta meister. Vahel kadus ta hulgaks ajaks vee alla. Teisel kaldal kuuldus hädaldushüüdeid. Pastor Kriegil ähvardas süda jääda seisma. Kas ei uppunud inimene nende nähes? Aga näe — sealt eemalt tõusis ta lumivalge keha pikkade mustade juustega uuesti veepinnale. Langes nagu ränk koorem südamelt. Nagu vali tuul oli viinud pastor Kriegi meelest kõik selle, mispärast ta õige oli siia tulnud. Ta vaatles ainiti — ei kuulnud ta kõrvad isegi õige valju juttu, mis kostis eemalt põõsast. See nähtus halvas teda, ta oli nagu luupainaja võimuses, millest kuidagi ei suutnud vabaneda.

Nüüd oli sellel seal villand suplemisest. Astus välja veest ja istus veepiirdel liivale, kuna ta selja taga seisis paks pilliroopuhmastik. Ta marmorist raiutud keha viibis heledas päikesesäras ja sealt polnud üle jõe kääruni vististi rohkem kui jalga kolmkümmend.

Endid olid riidest lahti võtnud ka teised neiud. Nemadki tulid vee äärde, kastsid endid poolest kehast voogudesse, kiljusid ja naersid heledate häältega.

Nähtavasti ei osanud nad ujuda, aga vallatada oli ometi nii mõnus.

Mis see siis oli, mis härra Kriegil peksis rinnus? Ta ei saanud kiskuda sealt oma vaadet. Kuidas see kõik kor-

raga langes kokku ta jalge all, mille peal ta oli arvanud end seisvat küllalt kindlasti.

Ja ta ei tõusnud kõveralt lepatüvelt, vaid surus end veel tugevamalt paksude lehtede varju ja vaatas üle jõe, vaatas veel siiski, kui seal ei olnud enam kedagi. Ainult heledad kiired siratasid ruskelt liivalt ja tasases tuules liikusid tumedad pillirootutid.

HEA ABINÕU

«Oh sa issand!»

«Jah, kell oli neli.»

«Kell neli. Sa taevake!»

«Ja missugune ta oli! Üleni mudane. Nagu surnu, just-kui surnu! Ma ehmatasin ennast keeletuks.»

«Taevane aeg! Aga mis te siis nüüd tahate teha?»

«Mu pea käib päris ringi,» ütles paruniproua Blox, käsi silmade ette pannes ja nuuksuma hakates. «Seal ta magab praegu nagu surnu. Oh jumal, ta ei ole oma nägugi.»

«Ah mis! Poisil nahk kuumaks kütta,» lausus parun Blox, kes tusaselt aknast välja vaatas.

«Armas vend, see ei aita,» tähendas paruni õde, umbes 40-aastane neiu. Tal olid kaks pikka soolatüükalaadilist vistrikku pale peal, mis vist ka omal ajal kosilasedki olid ära peletanud. Muidu oli ta hea südamega ja pani niisama kui vendki karske elu peale suurt rõhku. Ta sõna ja tark nõu maksis perekonnas palju.

«Missugune armas poisikene Evald on,» kõneles õde edasi. «Kuidas pidi siis temaga niisugune lugu juhtuma?»

«Ega ta üksinda oleks kuhugi läinud, aga teised on teda viinud,» kõneles ema. «Ta läks õhtul kooli balli peale, kust ta kell 12 pidi tagasi tulema. Nii on ennegi olnud. Oh kahju, et ma talle järele ei saatnud!»

Ema hakkas uuesti jälle nutma.

«Noh — ta oleks võinud sealt ka isegi koju tulla,» ütles parun tumedalt. «Kaheksateistkümne-aastane noormees peaks juba teadma, mis teha.»

«Armas vend, ära ole vali. Ma usun seda küll, et ta kahetseb.»

«Sa jumal — kell sai üks, ta ei tulnud koju. Mu süda läks rahutuks; lõikas nagu noaga, me saatsime talle järele. Teener tuli tagasi. Pidu oli ammu lõppenud, kõik olid sealt juba ära läinud. Kell saab kaks, ei tule tagasi. Teenijad jooksid väljas ringi, aga kust sa otsid? Oh jumal — kuidas süda valutas. Ons siis nüüd kurjust vähe!»

«Aga kus ta siis oli?»

«Ma jooksin ise südaöösel parun Klodti juurde — ta poeg käib ka koolis. Nende poiss magas juba. See teadis niipalju rääkida, et meie Evald tulnud teistega seltsis koju. Noorhärra von Prax olnud ka nende seltsis. Ju sa tead, missugune inimene see noor Prax on! Ma tulen koju, mu pea käib ringi. Kell saab juba kolm, aga Evald ei tule koju. Kisu kas või süda lõhki, aga kust sa ta kinni võtad. Sa ei tea, mis ema niisugusel puhul peab tegema!»

«Sa armas issand!»

«Seal kõlistatakse. Ma ruttan ülepeakaela sinna. Voorimees ukse ees ja meie Evald troska peal. Sa issand — mudane, ise sealjuures nagu surnu: vähe aga koriseb. Teener tassib ta tuppa. Voorimees naerab ja ütleb: «Pole viga, noorhärral pisuke «pohmel», see läheb pea mööda!» Ma oleksin voorimehe käest küsinud, kust ta Evaldi ära tõi, aga mu süda ei kannatanud.»

«Kas tal on löögijälgesid küljes?»

«Ei. Me kutsusime arsti, pesime ja puhastasime ta ära ning panime voodi peale. Arst katsus ta läbi. Viimaks ütles: «Ei, tal ei ole mingit viga, ta on ainult tugevasti purjus!» Armas Eva, oleks arst öelnud, et tal soetõbi või pimesoolepõletik on, tõesti, see ei oleks mulle nii suurt südamevalu teinud. Ja ma käisin teda pärast mitu korda vaatamas. Magab teine nagu surnu, vahel ägab, veretilkagi ei ole huultes. Tal vaesel peab hirmus raske olema.»

«Ma olen seda ammu öelnud,» kõneles nüüd parun vahele, kes pikkade ja raskete sammudega toas edasitagasi käis. «Meie rahva juures on viimasel ajal kõdunemise märkisid näha. Niisugune lugu on terve rahvuse surma kuulutaja. Rüütli poeg tuuakse joobnud peaga koju. Ta ajab ümber. Kes võib teada, kus ta öösel käis!»

«Taevane aeg, ega siis ei ole tarvis nii väga pahasti mõelda.»

«Ma ei mõtle midagi, vaid ma kõnelen, mis ma olen ise näinud. Vaata praegu kusagil avalikus paigas ringi. Meie soost noored mehed ajavad igasuguseid naisterahvaid taga, kellel ilus nägu on. Kas nad küsivad ka, kuidas nende tervislik seisukord on. Ja sedakaudu tungivad ka kõiksugused haigused meie hulka ja hävitavad meid, kes me muidugi arvu poolest väikene oleme.»

«Aga inimestel peaks ometi meel peas olema!»

«Meel peas,» naeris vana parun vihaselt. «Seal ta on. Kas ei ole ma oma poega alati hoiatanud, aga seal tuuakse ta purujoobnult koju. Kes teab, kus urkas ta ööd mööda saatis ja missuguse naisterahva kaenlas ta kogu selle aja viibis.»

«Aga kui kardate, arst võib ju . . .»

«Olgu see jutt. Seda võib nüüd küll, kus ma midagi kahtlen. Aga ta läheb pärastpoole kavalamaks ja oskab mu eest peita. Ta ju häbeneb. Ja nõnda võib rike kergesti sügavasse veresse minna. Ma tean — meie soost noormeeste hulgas on haigeid mehi küllalt olemas.»

«Teda ei ole tarvis edaspidi üksinda kuhugi minna lasta,» arvas paruniproua.

«Seda võib ju teha, aga mis mees temast siis kasvab, kui teda kahekümne aasta vanuselt nagu lapsukest peab käekõrval talutama. Meil on tublisid iseloomusid vaja, aga nõndaviisi kasvatades ei saada neid mitte.»

«Armas vend, see on õige. Ka mina olen mõelnud, kui hirmus see on, et ka meie soost noored mehed nüüd isegi talupojasoost inimestega seltsis avalikkudes majades käivad. Aga taevane aeg, kas seal midagi seadust ei ole?»

«Mis seadust? Kas seda, mis need majad ära keelab? See on asjata mõtelda,» tähendas parun.

«Aga kui mitte seda, kas siis niisugust seadust enam ei ole, mis talupoegi keelab sinna minemast, kuhu meie soost inimesed käivad?»

«Ah, ah, ah, neetud raha on see seadus,» naeris parun vihaselt. «Kellel seda on, sellel on kõik uksed ees lahti. Ja peab ütlema, palju teda meie meestel viimasel ajal tõesti ei ole. Ja kui kaugele meie oleme alla langenud! Mulle kõneldi, et Valuvere noorhärra tantsinud avalikus majas oma kutsari pojaga seltsis.»

«Sa issand!» kiljatas paruni õde.

«Aga igatahes peame püüdma Evaldit niisuguste kohtade pealt tagasi hoida,» kõneles õde edasi. «Minul tuli praegu midagi meelde.»

«Mis siis?» küsis paruniproua ja ta hääles kõlas tõusev lootus.

«Kas see ei aitaks, kui teie praegu koju ühe noore, ilusa tütarlapse võtaksite. Evald on terane, priske poiss, ta hakkaks tüdrukut armastama ja ma usun, ega ta siis kodust ära ei läheks. Kui ta vanemaks läheb, saab targemaks, ega siis ka enam nii kardetav olegi: oskab siis ise rohkem ette vaadata. Muidugi teada, see neiu peaks täitsa terve olema.»

Valitses natuke aega vaikus, kuna parun selle ettepaneku üle nähti sügavasti järele mõtlevat.

«Ega see nõu paha ole,» arvas parun lõpuks.

«Kust peaks niisuguse tütarlapse saama?»

«Pea, mul tuleb meelde,» kõneles õde. «Lintzide juures elab kojamees, sellel on tütar küll nii vana. Ilus on see neiu küll justkui ingel. Kui ma teda nägin, panin üsna imeks, kuidas ometi kojamehel nii ilus laps võib olla. Ja teenima paneksid nad tütre ka, ema just kõneles mulle sellest. See oleks sünnis. Tüdruk on, oota, ah jah, 17-aastane, seega on ta Evaldile just paras.»

«Aga kui Evald teda armastama hakkab?» muretses paruniproua.

«Mis sellest,» tähendas paruni õde. «Mis sest, seda paremini ja kindlamini seisab ta siis kodus. Seda ei maksa keelata. See tuhin läheb varsti mööda ja siis, kui tarvis, võib tüdruku jälle minema saata.»

*

Varsti toodi noor neiu, kellel paksud mustad juuksed, tulised mustad kirglikud silmad ja rõõmus ning lustiline meel oli, paruni perekonda teenima. Talle just kindlat ametit ei teatud anda — pidi nii ühte kui teist tegema, talle jäi rohkesti vaba aega järele ja ta puutus noore paruniga tihti nelja silma all kokku.

Ja noorele parunile muutus kodu kõige lõbusamaks kohaks.

VARAS

Turul oli kauplemine kõige suuremas hoos. Pisikesed poisid jooksid paljaste jalgadega, mida päike oli punaseks põletanud ja mis haavadega kaetud, ja hüüdsid heledate häältega kärbsepaberit, saapamäärdekarbikesi jne. Paksude pundunud nägudega vaheltkauplejad naisterahvad käisid ühe vankri juurest teise juurde, tülitsesid maainimestega, sest nad tahtsid kauba poolmuidu enda kätte kiskuda. Määrdinud kalameestenaised olid sõnavahetusesse sattunud, kuna tugevate kehadega, rasvaste nägudega sealiha-kaupmehed nende nalja naerdes pealt kuulasid.

Igal pool voolas, tungis, liikus inimeste jõgi nagu kevadine vesi paisu taga.

Ma käisin ringi ja otsisin saaki. Mitu korda tahtsin juba käe kellegi taskusse rahakoti järele välja sirutada, aga ikka tuli sinna mingi takistus vahele.

Ma olin oma meeles tänase päeva peale pahane, sest kui ma turult juba varastada ei saa, siis on see päeval vahest palju raskem. Poodidesse tungimisel peab väga ettevaatlik olema ja vaksalites ning kõrtsides ei ole varastamine ka mitte hõlbus, iseäranis veel siis, kui tung suur ei ole.

Seal panin ma enese ees üht noorepoole naisterahvast tähele. Ta kauples siiakalu, pistis ka juba käe taskusse rahakoti järele, kuid jättis siiski ostmise nõuks.

Ta läks edasi.

Ma käisin ta järel ja nägin, et ta tagapool olevat taskut sugugi tähele ei pannud.

«See on kas liig ettevaatamatu või alles turueluga har-

jumata,» mõtlesin ma. «Kui nüüd korda ei lähe, siis ei saa sa ilmaski midagi kätte.»

Ta jäi ühe kalakoorma juurde seisatama, vaatas haugisid ja küsis, kas need värsked on. Sellejuures võttis ta pahema käega ühe kolmenaelalise kala peast kinni ja tõstis siis parema käe põidla ja esimese sõrmega kala lõua üles. Ta vaatas lõpuseid, kas nad helepunased on.

See oli mulle paras silmapilk.

Ma tungisin veidi ta peale, pistsin ruttu käe tasku ja rahakott oligi minu käes. Hea õnn oli ka minul sellepoolest, et kalakaupmees parajasti kellegi ostjaga tülitses, sest viimane ei tahtnud ½ loodi lasta arvesse panna.

Ma läksin ruttu turu lähedal oleva tsirkusehoone nurga taha, et oma saaki üle silmata.

Kott oli vanaldane, katkine ja temast leidsin ma kõigest 2 rubla 7 kop.

Mu meel sai veidi tusaseks, sest igatahes lootsin suuremat saaki.

Aga mis teha — peab ka sellega leppima.

Ma läksin ümber tsirkusehoone ja lähenesin teiselt poolt uuesti kalaturule. Südames asus lootus: ehk läheb kuidagi korda oma tänasele saagile midagi juurde lisada.

Juba eemalt nägin, et rahvas ühes kohas hunnikus koos oli. Ka paar linnavahti ruttasid sinnapoole.

«Võib-olla kaebab ehk naisterahvas oma varastatud rahakotti taga. Võib aga ka olla, et seal mõni teine minu ametivend on, kellel õnneks ei läinud ja kes teo pealt tabati. On ju neid küll, kes liig ettevaatamatult ja julgelt talitavad ja ilma, et nad parajat silmapilku oskaksid ära oodata.»

Ma lähenesin ettevaatlikult inimestekogule, püüdsin ennast nii seada, et mind eemalt tulema nähtaks.

Nii ka oligi. Seal kaebas seesama naisterahvas, kelle taskust ma koti ära võtsin, oma varandust taga. Ümberolijad aitasid teda kurta ja tema meeleheaks varast siunata, olgugi — jumala eest, ma tean, et mitmed nendest siunajatest ise valmis on rahakotti võimalikul puhul ära näppama. Kui teie ei peaks minu ütlust uskuma, siis — olge hea, tehke katset. Visake rahakott vankri äärde maha ja oodake, kas see, kes seal varast kõige käredamalt

siunas, selle nüüd üles tõstab ja sinu kätte annab. Seda ta ei tee.

Iseenesest mõista, et see naise ahastus mulle ainult nalja tegi. Mis tähendus on paaril rublal selle inimese kohta, kelle kott juba toidukraami täis oli ostetud. Ta unustab selle pea ära ja mingit haava ei jää talle järele.

Ma nihkusin veidi lähemale.

«Vaene, õnnetu inimene,» kõneles üks pruuni näoga naisterahvas kalamüüjale. «Seal ta nüüd nutab, ei julge enam koju minna. Inimene tehakse turul paljaks ja ülevaataja ning vahid ei saa varast kätte.»

«Ei tea, kui palju on ära varastatud?»

«200 rubla, kopikad veel peale.»

«Sa püha jumal!» hüüdis teine käsi kokku lüües. «Nii suur summa!»

«Ta võtnud kaasa, pidanud arveid maksma minema ja nüüd on inimene paljas.»

Ma kuulsin seda juttu ja surusin käega kõvasti südame peale:

«Kuidas ma siis ometi vaatasin.»

Ruttu läksin uuesti tsirkusehoone taha ja hakkasin seal rahakoti sisu läbi katsuma.

Aga naruses kotis ei olnud ka nüüdki mitte kopikat rohkem.

Ma mõtlesin — mõtlesin.

Ah soo! Ma sain asjast aru.

Sellel inimesel ei olnudki rohkem kotis raha. Ta kõneleb 200 rublast just sellepärast, et seega enese vastu suuremat kaastundmust äratada. Aga ta püüab ühtlasi ka näidata, kui jõukas inimene ta on, võib-olla ehk kuuleb keegi ta võlauskujatest, kui suur kahju tal on, ja kannatab võlaga. Võib olla, missuguseid alatuid plaanisid ta selle häbemata valega veel tahab täide saata. Ka ajalehed kirjutavad pärast 200 rubla vargusest, kuna minul ainult paar viletsat rublakest peos on.

Ma läksin vihaseks ja olin valmis rahakotti eemale paiskama.

Aga ei. Mistarvis valetamisele niisugust voli anda. Ma lähen ja viskan koti talle vastu nägu ja kisendan kõigile, et ta alatult valetab.

See mõte oli äkitselt niisugune, mida tingimata pidi täide saatma.

Ma pigistasin kotiräbala peosse, tungisin rahva hulgast läbi ja jäin ulguja naise ette seisma.

«Kuulge, see on häbemata vale, mis ta siin 200 rubla vargusest kõneleb!» hüüdsin ma viha pärast väriseva häälega.

«Siin on ta rahakott. Mina varastasin selle ära. Seal on ainult mõni kopik peale paari rubla sees. Mis ta 200 rublast kõneleb — on kõik vale.»

Ja ma virutasingi südametäiega rahakoti ta jalgade ette maha.

Naine jahmatas tõesti ja ümberseisjad vaatasid imestades üksteisele otsa.

Aga varsti kogus ta ennast. Sedaliiki inimesed on valetamisega harjunud. Kohe pistis ta uuesti kisendama, kuna linnavaht mu õlast kinni haaras.

Ja uskuge — minu juttu ja kinnitust ei pandud tähelegi. Niipalju oskavad need inimesed õigusest lugu pidada. Kellelgi nendest ei tulnud pähe seda mõtelda, et kui kotis tõesti oleks 200 rubla olnud, ega ma siis seda ei oleks tulnud ta jalgade ette viskama.

Politseinikud viisid mind rahva sõimusõnade saatel ära.

Mind trahvitakse tugevasti ja vangis on mul aega küll mõtelda: vargal ei maksa ilmaski õiguse kaitseks välja astuda.

REHE ALL

Sajab vihma, aga ei saja ka. Need on lühikesed iilid, mis tulevad kange tuulega, aga varsti jälle kaovad. Puude oksade küljes rippuvad läbi päeva suured veetilgad, künnimehe adrakurg on märg ja külavahelisel läkusel teel läigivad veeloigud.

Kui sa eemale vaatad, siis näib, nagu oleks keegi katnud kogu silmaringi, taevalaotuse hallide, määrdunud ja korratult lõhkirebitud kardinatega. Tihe, vesine tuul jookseb vihmaiilidega võidu üle kesa, põllupeenarde ja kõigutab puunenud raudreie õisi. Tuul tungib künnimehe märgadest riietest läbi ihu juurde, tekitab vastikut tunnet, kargab õunapuuaias ringi, kust ta üle aia loobib ülesküntud põllu mustale mullale kolletanud lehti nagu kuldraha peotäisi. Viimaks, hullamisest väsinud, peitub ta lähedal olevasse tumedasse okaspuumetsa.

Sealt kuuldub veel kohin, aga see on niihästi lõbus irvitamine kui ka raske ohkamine.

Imelik on see hilissügis. Kogu ilm on muutunud vanaks raugaks. Päike ei viitsi voodist õieti väljagi tulla; vaevalt suutis ta ärgata, kui juba peatselt jälle uinub. Suvise hõiskamise asemel kuuldub katkuv köha ja terve elu liigub tasa, nagu karkudel. Igalt poolt paistab hall tüdimus, nagu sellegi kortsuliselt palgelt, kes tunneb, et on kadunud ta noorusjõud.

Meie lõpetame sulase Mardiga kahekesi kõrrekündi. Adrad lõikavad kahinal niisket mustjaspruuni kobedat põllupinda ja muld langeb laia paela sarnase läikiva musta ribana eelmisele vaole. Ikka laieneb ja laieneb mustav mullapind.

Ega meie ei ruttagi. Teame väga hästi, et enne kui salapärane hallikarvaline hämarus meie juurde poeb, saame oma tööga valmis. Jalad on rasked, ja kui korraks jäädki seisatama, siis tunned niuetes närivat väsimust. Meie ei kõnele sõnagi, ainult üksikud hüüded künnipöörangul segavad eluta sügisvaikust, mis ümbritseb meid kesal.

«Saaks ometi panna piipugi,» ütleb Mart juba kolmandat korda künnipöörangul. Aga ta ei pista kätt tasku, et sealt välja võtta suitsuriistu. Seda ei maksakski teha. Tuul on tiheda vihma peksnud läbi hõreda riide, tubakas üles niiskunud ja märg tael ei võta tuld.

Ma vaatan talle otsa. See nägu on mulle tuttav, sest ma tunnen juba lapsest saadik neid kortse. Need näojooned on nagu kivisse raiutud — vähemalt ei ole mina neid näinud liikuvat. Kortsulist palet, mille nahk kinni kasvanud kontide külge, piirab nüri tuhakarvaline hõre habe, mida ta igal laupäeval nagu harjunud kombe järele palete pealt ja lõua otsast ajab ta enese valmistatud pussiga. Ta paksud juuksed on kooldunud ülespoole, jäme keha vajunud vimma ja pikad jalad on põlvede kohalt ettepoole kõverad. Kui Mart lööb oma suured käed adrakurgede külge, siis leiab ta sealt toetust ja uuesti sammub ta adra järel, oma raskete jalgega musta vao põhja mööda.

Meie saame oma tööga valmis, lööme adrad mullast puhtaks ja läheme koju. Teel hakkab külm. Tuulel nagu oleks nüüd rohkem võimalik riietest läbi tungida ja ligemärjad riided kleebivad ihu külge. Vahetevahel raputavad külmavõbinad kogu keha.

«Kuule, läheme rehe alla. Seal ei ole täna leitset.»

Mart ütleb mulle nõnda, aga sellejuures ei pööra ta sugugi oma nägu minu poole. Minult vastust ootamata lähebki ta juba rehetuppa.

Rehetuppa astudes tungib iseäraliselt meeldiv lõhn ninna. Sa jääd esmalt seisatama, sest see soojus, millega sind siin äkitselt üle kallatakse, voolab ruttu läbi märgadest, koredatest riietest, jõuab ihu juurde, paneb sind korrakski suurema hooga värisema. Aga see ei ole enam endine külmustunne. Väljas on ilm vist muutunud veidi selgemaks ja kustuva eha valgusel näed ahtest alla-

rippuvaid õlekõrsi nagu jämedaid kuldniite. Mööda seinaääri seisvad rukkivihud kummardavad oma rasked pead sügavasti sinu poole.

Mart laotab sasid laiali, võtab mõned vihud, paneb need pea alla ja heidab nüüd raskelt, täie kehaga sasidele. Sealjuures tungib ta rinnust nagu ohkamine, aga ometi ei ole see ohkamine. Sedasama häälitsemist kuuled ka looma juures, kui ta maha heites peale rasket tööd seab oma keha meeldivasse seisukorda.

Meie lamame nüüd mõlemad selili ja vaatame ülespoole. Esmalt on veel valge ja pilk uitab ringi mööda vihutüvesid. Aga tuba muutub ikka pimedamaks. On, nagu tõmbaks keegi järk-järgult akna ees paksu eesriide ikka koomale ja koomale, kuni su eest kinni kaetakse viimane valgushelk.

Ma katsun esmalt kõnelda ja küsin Mardilt:

«Kuule, kas sa hunti oled üsna ligidalt näinud?»

«Olen.»

«Kas tal on suured küüned?»

«On suured küll,» vastab Mart natukese aja pärast.

«Kas see peaks tõsi olema, et hunt magajat looma ei murra?»

«Ei — mur-ra!»

Viimased sõnad, silbid katkenevad ja kostavad kuskilt kaugelt, sügavalt. Varsti kuulduvad ühetoonilised, tihti katkestatud norskamised. Need tulevad sügavast töömeherinnast.

Nüüd sa tunned, kuidas su liikmetest hakkab ära põgenema jõud. Käe tõstmiseks pead kokku võtma kogu oma tahtejõu. Varsti ei jaksa sa liigutada ühtegi liiget; need nagu oleksid ära kistud su küljest. Sa ei leiagi ennast enam üles, sind nagu ei oleks üldse olemaski. Sa püüad mõtelda, aga see mõte on nagu pisike nõrk tuluke, mida hoolega pead hoidma peo sees, mis aga vägisi ähvardab kustuda. Veel käib mõni mälestus sinu eest nagu vari mööda, mõtted lähevad korraks uuesti mustale hiilgavale künnipõllule, kus vihmaiilid ajasid sind taga. Veel kuuled, kuidas keegi uksest käib, siis kuuled üksikuid hääli; võib-olla kostavad need kambrist, õue pealt, metsast, võib-olla taeva alt.

Pikkamisi hakkad sa nüüd liuglema, kuskile sügavusse, otsata pimedusse, aga sa ei tunne mitte hirmu. Sa ei tahagi vastu panna, sest sa oled ära kaotanud iseenese enese käest.

*

«Tõuse ometi üles, sa sured siin palavas!»

See on minu ema. Ta seisab minu juures ja aitab mind sasidelt püsti.

Tuikudes lähen toast kambri, kus hele valgus mu pehmeist silmist läbi peaajju immitseb ja seal mulle pikkamööda tagasi nõiub mõistuse ja mõtlemisvõimu.

PULMALIPP

Kõige kõrgema puu otsa panduna lehvib ta lustiliselt kõhedas hommikutuules ja paistab kogu ümbrusele. Inimesed näevad teda kohe, jäävad seisma, vaatlevad hulk aega ja ütlevad:

«Pulmalipp lehvib!»

Kas on võimalik pulm ilma pulmaliputa? See oleks poolik pulm, see ei olekski pulm.

Juba ammu enne pulma mõeldakse pulmalipu peale. Võetakse rublased, suurte roosidega ja heledate lehtedega villased rätikud ja õmmeldakse üksteise külge. Jätkatud rätikutest kasvab kangas, ja mida pikem, mida laiem, seda uhkem on pulmalipp. Niisugune pulmalipp paistab sagedasti kümme versta ümberringi.

*

Karjamaa serval kasvab viieteistkümne-süllane kuusk. Selle otsa pannakse täna lehvima pulmalipp.

Keegi ei mäleta külas hästi enam seda aega, millal oli see puu pisukene; millal ta igal suvel päikese poole küünravõrra tõusis. See puu on vanem kui kõige vanem rauk kogu vallas, kelle habe on lumivalge ja kes väga pikkamisi astub, toetades hoolega kepi najale. Selle kuuse poolkuivanud oksad on hõredalt kaetud punakate okastega. Talvel ei lähe ükski lind otsima tema otsast varju, sest ta harvad raod ei suuda kinni hoida tormavat põhjatuult. Ainult valgetel suveöödel tulevad varesed ta oksadele, sest sealt leiavad neid kõige ennemalt esimesed koidukiired.

Mitmendat korda tõmmatakse selle kuuse latva pulmalipp, selle ülesarvamiseks kuluks hulk aega. Juba vanaisa pulma ajal on see kuusk kandnud pulmalippu. Siis oli puu alles tihe, paistis kaugele kui vägev tumeroheline püramiid ja mühises mõnusasti tuulehoos.

Ja nõnda on ta ka pärastistes aastates perekonna pulmapidudel alati seisnud esimesel kohal.

Kes viib pulmalipu sinna üles? On teada, et isegi ülemeelsed karjapoisid, kes oma julgustükkidele palju piire ei tõmba, ilmaski ei julge minna selle kuuse latva. Ka neilegi on ta liig kõrge.

Ainult ühe peale pannakse lootus. See on tugeva kehaehitusega ja julge vaatega Kingu Rein. Kõik pulmalised vaatavad tema poole.

Rein tõuseb juuresolijate silmis kangelaseks.

Noormees kinnitab endale siledaks hööveldatud raske ridva, millele lipukangas ümber mässitud, nööridega keha külge ja hakkab kuuse otsa ronima. See on elukardetav tee. Kõigi allolijate südameid täidab rahutus, kuid keegi ei lähe teda hoiatama.

Kui Rein oma raske koormaga redeli pealt alumistele oksadele jõuab, asub ümbrusesse täieline vaikus. Inimesed kõnelevad sosinal. Teatakse väga hästi: üks vääratus, üks valevõte ärakuivanud mureda oksa järele ja Rein võib ülevalt kukkuda.

Ainult kaks meest, vana Joost ja Annus, kes oma hooleks võtnud asja korraldamise, hüüavad ülesronijale üksikuid juhatusi.

Toll-tollilt kisub Rein enese ülespoole läbi kuivade oksade. Kes teraselt vaatab, see näeb, kuidas ta pruunikspõlenud käsivarrest nirgub tume veri ja valgub varrukasse. Teraskõva kuivanud kuuseoks on vihaselt haavanud pealetungija käsivart.

Aga sellest hoolimata — ikka ülespoole!

Rein on nüüd juba nii kõrgel, et talle kätte paistab naaberküla. Seal on laialdased viljapõllud, üksikud pered peidetud rohelistesse lehevanikutesse, paremal pool heleroheline madal karjamaa-mets. Noormees jääb oma kardetaval teel veidi seisatama ja lõbutseb uhke vaatepildiga. Kui ta sealt midagi allolijatele ütleb, siis peab ta kisendama.

All sosistatakse. Kõikide nägudelt paistab ärevus, isegi hirm. Raske varras pääseb vahel oksade vahelt kõikuma ja ähvardab Reinu enesega alla kiskuda. Iga uus võte, iga uus samm poolkuivanud oksadel sünnitab allolijate rinnus ikka suuremat rahutust.

Isegi varesed lendavad lähemate väljade kevadkünnilt üles ja tulevad vaatama hulljulget meest. Nad lendavad piiret ja kraaksuvad.

Nüüd on Rein üleval. Alt võib selgesti näha, kuidas noormehe raskuse all kõigub käsivarrejämedune puulatv ja isegi tõmbub veidi looka. Puu kehast jookseb rahutus alla juurteni, sest ümberringi nähakse kerkivat puu juuri kattev sitke kare.

Rein tungib veelgi ülespoole. Võib-olla ehk on puulatv seal juba niivõrd peenike, et mees sellest ulatub peoga ümber võtma.

Nüüd on ta viimakski eesmärgil. Rein hoiab ainult käsivarre jõul puu ümbert kinni. Ta päästab pikkamisi raske lipuvarda enese ümbert lahti, toll-tollilt nihkub esmalt ümber lipuvarda mässitud kangas, siis valgeks hööveldatud lipuvarras punakasrohelisest kuuseladvast helesinise taeva poole.

Pikkamisi keerutab Rein lipukanga varda ümbert valla ja ahnelt haarab kõhe tuul kergest riidest kinni. Varsti on lipukangas täitsa lahti, varras paeltega puu külge kõvasti kinni seotud ja Rein hakkab alla tulema.

Kui Rein on jõudnud alla tugevatele oksadele, siis tuleb allolijate ridadesse elu tagasi. Seal naerdakse, hüütakse ja hõisatakse.

Pulmalipp lehvib.

Lipp mängleb ja uhkleb oma heledate värvidega päikese paistes. Tuulehoog annab talle mõne silmapilgu jooksul sajanäolise kuju: vahel lööb hoog ta kitsaks pikaks paelaks kokku, harutab siis ruttu jälle lahti ja tõmbab lipukanga sirgeks, pannes teda kergesti lainetama ja näidates allolijatele helepunaseid verekarvalisi roose. Sealsamas näib jälle, nagu ei hoolikski hoog sellest naljatusest ja loogeldes langeb lipp alla. Uuesti haarab tuulehoog temast kinni ja kujudemäng hakkab uuesti otsast.

Kogu ümbrusele paistab pulmalipp silma ja tulles tuba-

dest jäävad inimesed teel ja tööl seisma, vaatlevad ja ütlevad:

«Pulmalipp lehvib.»

Alumiste oksade pealt hüppab Rein kergesti maha. Ta riided on kistud mitmest kohast lõhki, ta käsivarrest imbub ikkagi verd ja ta kaelal ja palel on kriimustused.

Nüüd läheb kõige nägusam neiu julge mehe juurde ja paneb talle oma käega õitsva lille rindu. Pulmaperemees pakub talle vöödilisest kannust kobrutavat õlut.

Ja uuesti vaadatakse sinisel taevapõhjal lehvivat pulmalippu.

*

Neil, kes ees sõidavad, on kõige tulisemad hobused ja vankri aisade küljes ka kõige heledamate häältega kellad. Oodates kaabivad loomad vankrite ees mulda, kuna nende valjaste ja sedelgate küljes haljakshõõrutud vased kiirgavad päikese säras.

Algab pulmasõit.

Asutakse vankritele. Mehed võtavad tugevate kätega ohjad, kuna nende kõrval istuvad naised korraldavad oma kõrgete mütside siidist paelu, et need sõidul tuules hästi lehviksid. Eelvankris istub ka pulmalipu kandja. See on väiksem lipp, tehtud valgest kalingurist ja kirjatud punaste paeltega ruutudesse ja ristidesse. Ta peenike sile, veidi painduv varras on punaste paeltega ümber põimitud ja isegi lipukandja käsivarre küljes ripuvad uhkelt pikad paelad. Olgugi lipp raske, olgugi et tuul teda tugevasti kisub kiirel kihutusel, kuid sellegipärast hoiab lipukandja ta kergesti nagu sule üleval.

Enne kui pruut vankrile astub, mis lipuvankri järel kihutab, heidab ta veel korraks pilgu kuuseladvas lehviva lipu peale. Iseäranis tugev tuulehoog on sellest praegu kinni haaranud ja ta plaksud kuulduvad ülevalt selgesti siia alla.

Pruut istub vankrile ja sõit algab.

See on metsik sõit, meeletu kihutamine. Varsti langevad loomade külgedelt valged vahutordid, aga sellest hoolimata ei taha keegi eelmisest vankrist maha jääda.

Ägedasti kisub tuul pulmalippu, kaugele kostavad pulmaliste hüüded ja hõisked.

See on sõit — uude ellu.

KASEMAHL

Just niisama, nagu lööksid sa haavad elavasse ihhu ja sealt niriseks siis veri.

Seda värsket verd meie ihaldame, sest ilma selleta ei ole maal õieti kevadet olemaski. Sulle tuleb külaline. Ta jalad on pikast teest väsinud, tuul on ta keele ja kurgu ära kuivatanud ja väsinult laskub ta toolile. Siis pakud sa talle värsket, kosutavat mahla. Ta joob pika sõõmu, leiab karastust, unustab väsimuse ja ärksus ja heameel asuvad ta näole.

Ilma kasemahlata, ilma selge vereta, mis tilkhaaval imbub puust, ei saa ollagi kevadet.

Rüüstates on kevadised tuuled sõitnud juba mõni nädal üle määrdunud hangede, üle laiade lumeväljade ja koplis tõstavad mustavad künkad oma inetuid päid. Kõrge laas, mis kopli ümber piirab, lööb kohama, pehmelt ja tumedalt, ja mitmed tõendavad, et nad orasepõllul on kuulnud lõo lõõritamist.

Seal astub isa ühel õhtul pinuasemele, kus kasehaod üksteise peale loobitud, valib sirge ridva ja saeb selle otsast jalapikkuse tüki. Terava noaga voolib ta ühele poole laia tahu, millele peitliga sisse lükkab sügava soone. Otsa hooletab ümmarguseks, umbes nii jämedaks nagu auk on, mis sünnitab suur oherd. Mahlatila ongi valmis.

«Kuule, võta sina kapp,» ütleb ta kõige vanemale lastest, kes kogu aja seda tegevust suure põnevusega pealt vaatavad, pöörab siis ümber ja läheb kopli poole, oherd kaenla all, tila käes.

Lapsed saavad aru, et nad võivad kaasa minna, küsida ja kõnelda.

Koplis on suured laiaharulised kased, tüved kaetud paksu halli korbaga. Pealt vaadates näivad nad alles uinuvat rahuliselt talveunes, aga ometi on teada, et on ärganud nendes elu. Need on vanad puud ja aastate kaupa on nad seda perekonda kosutanud magusa mahlaga.

Isa teab väga hästi, missuguse puu mahl on kõige magusam. Ta läheb otsekohe kruusakünkal kasvava kase juurde, mille pikad oksad ripuvad vabalt nagu neiu lahtised juuksed.

Jõudes kase juurde, laseb ta puule varju poole külge oherdiga augu. Niipea, kui külm teras puutub puu valget, sitket liha, löövad kergesti värisema ta narmasoksad ja haavast ilmuvad verepisarad, mis langevad alla mööda krobelist koort. Oherd lõikab tugeval rõhumisel ahnelt pehmesse, tooresse puusse. Niisama kui haav inimese ihus: mida sügavamale teras tungib, seda suurema hooga valgub haavast veri. Lapsed korjavad üles ümmargused laastud, mida sülitab oherd suust, ja imevad neid.

Auk on sees, tila ees ja nüüd peab ootama mõned silmapilgud. Esmalt ilmub valge mahl aralt, ettevaatlikult tila rennikesesse, valgub seal pikkamisi edasi. Nagu kardaks langeda uuesti mullapinda, kust puu juured imesid ta alles hilja aja eest. Varsti langeb esimene tilk kapa põhja ja selle järele jookseb alguses veidi aega nirinal.

Vaevalt on mahlakord katnud kapa põhja, kui lapsed seda kilgates ruttavad üksteise eest maitsema.

Tõepoolest, ilma mahlata ei ole kevadet.

*

Mööda teed ruttab teekäija. Ta kurk on kuiv ja vali kevadine tuul käristab lõhki õrna liha punaseil huulil. Tee ääres kraavides pilgub vesi, mis sinna kokku valgunud sulavast lumest ja kevadistest sadudest, millega maapind puhtaks pesti talvisest kõntsast.

See vesi ei kõlba juua.

Seal näeb teekäija äkitselt teine pool aeda koplis mahlakaske. Ta hüppab üle aia, joob tugeva sõõmu ja rändab lustlikult edasi värskendatud jõul.

*

Terve talu uinub, ainult vana haiglane kaheksakümneaastane emake on ärkvel. Ta silmade eest käib läbi terve panoraam oma tuhandete kirjude piltidega. Ta mäletab veel seda aega, kus ta noor, õitsev ja nägus oli ja siia tallu toodi. Aastakümneid on ta siin mööda saatnud, pikk aeg on elades saanud otsa, ta on siin õnnel hõisanud, aga ka lõhkikistud südamega valanud pisaraid. Astugu ta mõte kuhu tahes, igal pool leiab ta mälestuslilli — valgeid ja veripunaseid. Nüüd on ta aga elust nagu välja heidetud, ta on oma osa lõplikult läbi mänginud ja ta saab aru, et tarvis on ära astuda näitelavalt jäädavalt.

Öö läheb talle igavaks. Kõik hingavad, ainult tema üksi peab valvama. Ta igatseb inimeste seltsi, ta tahab kõnelda, teada anda, et ta veel ei ole surnud.

«Helene, tütreke! Helene!»

«Mis sa tahad vanaema?»

«Kas sa ei tooks mulle koplist värsket mahla?»

Noor neiu tõuseb ruttu üles, katab oma painduvad käsivarred ja kõrged rinnad suure rätikuga ja jookseb kergesti nagu vaim üle õue. Kevadine õhk puudutab karmilt ta õrna, kuuma ihu, kuna kollane täiskuu maalib läbi õuepuude lehita oksade mitmesuguseid kujusid külmetanud maapinnale. Koplis lööb neiu süda veidi kartma, sest kuuvalgel liiguvad kaskede all valged laigud. Ta kallab mahla ruttu kannu ja jookseb kiirelt tuksuval südamel toa juurde tagasi.

Vanaemake joob värsket, kosutavat mahla. Vaatab siis oma sügavassevajunud silmiga noorele neiule otsa.

«Sa oled hea laps, jumal andku sulle elus õnne. Ka mina olin kord sinusugune. Nüüd olen ma vana, aga eks seegi ole hea. Sina ju oledki mina.»

Ja vanake uinub peagi magama värske mahla rahustusel.

Talu uinub, aga kasehaavast tilgub vahetpidamata kappa värsket, kosutavat verd.

HEINAMAAL

Kõrvetav päike, tolmune tee ja alaliselt lõõtsuv kuiv tuul olid meie reisivaimustust suuresti jahendanud. Kui nüüd kivisel teel vankriga meile vastu tuli talumees, peatasime teda ja küsisime:

«Kuulge külamees, palju siit on veel Paju külasse maad?»

«Ah külasse — noh mis siit saab? Eks ikka versta viis, ega vähem ühti.»

«Viis versta? See on hulk maad. Aga kuhu teie sõidate?»

«Ah mina — ega ole minna kuigi kaugele. Tprr ... näe nüüd looma, kas siis oled nii tühi?»

Ta tõmbas ägedasti paremat ohjaharu, sest loom ruttas ahmima tee kaldalt lihavat rohtu ja ähvardas vankri vedada kraavi. «Mina lähen siiasamasse heinamaale.»

«Kas heinamaa on kaugel?»

«Ei ole. Kuulete! Seal nad ju ongi.»

Pahemalt poolt tee kõrvalt kostis vikatiluiskamine.

«Kuulge, kas võiksite meile oma juures öömaja anda?»

«Kuidas öömaja?»

«Niisama. Teie lubate meid oma heinamaal puhata värskeil heintel, ja kui võimalik, annate õhtul ka veidi leiba kehakinnituseks.»

«Mis mina sellest keelan, aga ega meil ole siin siis midagi.»

«Ei ole viga. Meie magame heameelega heinte sees. Teile ei taha meie olla kuidagi tüliks.»

«Kui aga ise lepite, mis mina keelan. Kui jumal ilusa ilma annab, siis saame juba homme õhtuks kuhja valmis.»

«Nii siis. Sõitke eel, meie tuleme järele!»

Ta keeras tee pealt üle hagudest tehtud silla madalale heinamaale. Vankri rattad olid lõiganud sügavad kraavid pehmesse maasse, justkui musta seepi, ja siin ja seal roomasid laiad pajupõõsad mööda vesist kamarat üksteise juurde.

«Teil näib olevat õige madalapoole heinamaa? Soomaa?»

«Muidugi soo. Eks külameestel ole kõigil sooheinamaad. Näete, sealt, kus läheb mets kõrgemaks, hakkavad mõisa maad. Seal on ilus aruhein, aga külamehed on kõik aetud sohu.»

«Aga kui teie vee ära laseksite, siis läheks vahest ka selle heinamaa pind kõvemaks ja hakkaks kasvama parem rohi.»

«Võib olla, et see ka hea oleks.»

«Aga seda tuleks muidugi teha. Kui üks ei jaksa, siis ühisel jõul.»

«Eks seda tuleks ikka teha küll. Nõõ, tõmba ikka, tõmba!»

Ja suure vaevaga vedas väike hobune sügavassevajunud vankrirattad välja sitkest mudataolisest mullast.

«Pole viga, varsti jõuame pärale.»

Maa tõusis veidi kõrgemaks ja kased muutusid küngaste otsas lihavamaks ja valge-, siledakooreliseks. Päike seisis eemalolevate kõrgete kuuskede ladvus ja jahenenud suvine tuuleõhk kandis eneses rohkesti magusat värske heina lõhna. Kaste oli lühikesele rohutüüle heitunud ja pesi puhtaks meie saapad valgest teetolmust. Siit ja sealt kuuldusid vikatiluiskamise helid ja vahetevahel kandis tuul enesega saladuslikku niidukahinat, mis kuuldus nagu hiiglalooma suutäitekaupa rohuahmimine. Vahetevahel hüppas meie ees konn putukaid taga ajades üle rohutüü.

Puhas õhtune värskus mõjus karastavalt ja elustavalt. Meie püüdsime isegi seda kinnitada, et nüüd aru saame, mis maameest köidab ta kodukoha külge.

Jõudsime kuusemetsa äärde. Siin oli maa hästi kõrgem, murupind kõva, nii et rattad sisse ei lõiganud. Sellel põhjusel oli ka siia asendatud kuhjalava. Selle ümbrus oli otse üle külvatud saadudega.

Meie läksime niitjaid vaatama. Nad lõid viimaseid

kaari. Paar naisterahvast ja nõndasama palju mehi oli tööl.

Meie ilmumine eksitas veidi töötajate kodukorda. Üks naisterahvas laskis kohe oma punasetriibulise seeliku alla, nii et see kattis ta paljad sääred, kuna teine põõsa pealt võttis roosilise sitsjaki ja üle ajas.

Niitmine läks peale jõuandmise ja jõu vastuvõtmise endise hooga.

Päris mängutöö — vähemalt pealtvaataja meelest. Kergesti käib vikat läbi rohu, nii kergesti, et see vaadates sünnitab täielist lõbu. Õhtusest kastest niiske rohi hakkab ühte ja koguneb ilusasse kaarde. Kaared on asendatud mõõdupäraliselt üksteise kõrvale siledakshööveldatud heinamaal. Vahetevahel jääb niitja seisatama, võtab maast peotäie niisket rohtu ja pühib sellega üle vikati tera. Selle peale kuuldub hele, taktiskostev luiskamise heli.

Ilus on see niitmine, pealt vaadata päris lõbus. Ainult see on tal veaks, et muutuvad käenahad seest sarve- ja pihtade sooned keppide taoliseks.

«Hea küll,» ütles vanem mees, jättes niitmise pooleli. «Palju enam ei ole, saab hommikul kastega kord veel vikatit teritada.» Ta võttis maast peoga rohtu ja pühkis sellega üle vikati.

Vikatid visati kuhjalava juurde kaskede otsa ja tüdrukud jooksid kuusemetsa poole.

Varsti muutus metsa all elavaks. Siit ja sealt kuuldusid tugevad hüüded ja need kasvasid peagi kõrgeks, kriiskavaks viisiks:

«Sealt ju, mu kullake, paistab su maja.»

«Kuhu tüdrukud jooksid?» küsis peremees, korjates põõsast kulu ja raage ja süüdates neid põlema.

«Allikale,» tähendas noormees, katkus siis pahaspuu oksalt lehe, pani selle huulile ja sammus lehtpilli lüües metsa poole.

Iselaadiline, täiesti omapärane on õhtu heinamaal. Sellel silmapilgul unustatakse korraks väsimus. Kõrvutijooksvatelt heinamaaribadelt tulevad noored inimesed kokku, naljatavad, lõbutsevad ja isegi tantsivad. Terve heinamaa on nagu üks suur pere, kes unustab oma igapäevase töö raskuse õhtuses üürikeses lõbutsemises.

Peremees oli toonud hea hulga kuivi hagu ja tuli kargas heledasti põlema. Ta kollakas leek tõusis nagu mängides üles, kuna hall suitsujuga tõustes püstjoones kõrgemale ikka enam ja enam segunes õhtuse halli õhuga ja viimaks hoopis kadus.

«Noored inimesed magavad heintes,» jutustas peremees, «aga minul on siin tule ääres parem. Sääsed tüütavad seal, aga siit peletab suits nad ära.»

«Üks neiuke, küll kurb ta meel,
sest peig on eksind kosjateel...»

kuuldus jäme, laisalt veniv viis. See viis hulkus esmalt üksipäini, aga veidi aja pärast asenes talle teinepoolt hele, kõrgeltkäiv viis kõrvale, kuni nad viimaks sulasid ühte ja lagunesid rõõmsaks vallatuks naeruks. Mitmelt poolt paistsid läbi sakiliste udujoonte kollased leegid ja nende ümber liikujad inimestekujud. Justkui rahatuled, nagu neid endistel aegadel nähti soodes, mille ümber kurjad vaimud kaitsesid mullapõue peidetud varandust.

See elu, mis viivuks avaldub õhtul heinamaal, vaikib peagi. Ta on õletuli: tõuseb korraks, pillub sädemeid, aga väsib ruttu.

Inimesed kogusid tulede juurde ja hakkasid sööma õhtust. Sellejuures olid nad vaiksed ja kiired. Vihaselt ja ilma armuta vajusid nende tugevad hambad leivasse. Ilma armuta hävitati viletsat lahjat toitu, isegi nagu suure vihaga, kätte tasuda selle eest, et ta alaliselt taga ajades riisub inimestelt igasuguse elulõbu.

Nende söömist vaadeldes võis aru saada: see vilets toit ja inimene on verivaenlased, kes üksteist hävitades ilmaski kokku ei lepi.

Söömine kestis kõigest paarkümmend minutit.

«Kuulge,» ütles peremees tüdrukutele, «eks tehke võõrastele ase värsketesse heintesse.»

Meie palusime, et nad endid meie pärast ei tülitaks, sest meil on hea olla igal pool.

*

Nad magasid teinepool suurt saadu, meie jälle teinepool.

Mulle ei tulnud und. Vajudes sügavasti värsketesse

heintesse, vaatasin taeva poole, närisin sellejuures kasteheinakõrt ja imesin selle magusat mahla. Kuu oli üles tõusnud ja seisis kuusiku kohal, nagu oleks ta riputatud puude latva haruldaseks ehteks. Kui kuu kõrgemale tõusis, vaatas ta minule ainiti otsa, kurvapoolne naeratus kolletanud näol. Oi, oleksin ma luuletaja, siis oleksin aru saanud kuu jutust. Igatahes oskan nüüd ette kujutada, mispõhjal kuust nii palju armastatakse kõnelda. Ta võib jutustada, tarvis aga teda mõista.

Kaua ei lastud mind kuu peale mõtelda. Mulle lähenes keegi oma ühetoonilise vingumisega. See oli sääsk. Ta pirisemine oli vali, ütleksin, nagu lõvi möirgamine. Ta istus mu kulmule ja ruttu suruski oma nina läbi naha vere järele. Ma ajasin ta ära, aga peagi tungis ta uuesti mu kallale. Niisugune meeletu julge pealetükkimine, see piiritu verejanu ajasid hinge täis ja ma katsusin teda surnuks lüüa.

Mulle ei tulnud und. Aga ega ma und ei oodanudki — nii mõnus ja hea on lamada värskeis heintes. Kogu elu libiseb su silmade eest mööda, taga ajades just niisama kiiresti üksteist nagu kujud elavate piltide teatris pingulikistud linal. Seal lõpevad pildid äkitselt ja lõuendile ilmuvad mitmed säravalt valgustatud küsimused: Mis see inimene siiski on — kas mitte niisama kui see kokkukuivanud neisitina õis sao küljel. Kus on kõik need endised seltsimehed? Kus need tõotused, lubadused, ühised vanded? Kõik kadunud — nii kadunud, nagu ei oleks olnud midagi. Ja kas sellest on siis kahju? Ei tea. Aga elada tahavad kõik? Kas kõik — kas ka need, kellele elu ei paku mingit lõbu? Neid ei olegi; igaühel on elu, igamees hindab teda kõige ülemaks ja igamees leiab temast ka kõige rohkem. Aga siiski — kõik oleme niisama nagu see sakiline uduviirg seal pajupõõsaste vahel. Tuleb tuul — ta on kadunud, ja kes teab siis, milleks oli teda just tarvis. Aga võib-olla ehk oli ometi?

Seal äratas mind äkitselt kerge kahin. See kuuldus teinepoolt saadu.

«Mine ära!» hõljus õhus hingeõhk. «Siin on ju ka teisi.»

Nüüd sain ma aru, et keegi tugevate käsivarte peale tõuseb ja salamahti vaatab sao tagant meie peale. Olgugi

et ma sügavast heina seest midagi ei näinud, tundsin ma siiski tema vaadet, ta silmi.

«Nad magavad. Nad ei kuule midagi. Ennä, kui kuuleksidki, mis siis. Need on ju võõrad. Kas sa ei luba mind siis olla oma kõrval?»

Vaikus. Ainult ilgelt häbematu sääsk keerutab mu pea kohal oma tüütava pirisemisega.

«Kuule, Liisa! Sa ei usu. Ma tean, sa ei usu!»

Need sõnad ütles mees rõhutud, katkestatud häälel.

Sosin.

«See ei ole tõsi,» jutustas mees ägedusega. «Ma ju ütlen sulle. Ma lähen sügisel ära.»

«Kus ma tean uskuda. Küllap leiad mujalt kellegi teise.»

Mees tõusis istukile.

Ma mõistsin: tüdruku vastupanek tegi ta pahuraks. Ta pidi meelepaha alla neelama ja rahustuma. Ta jahutas muidugi oma kuuma otsaesist ja vaatas metsa kohal seisvat kollast kuud. Ümberringi valitses sügav vaikus, ainult sääsk lendas tüütavalt pirisedes ringi ja otsis kohta, kust ta kõige kergema vaevaga võiks saada sooja verd.

Mees pöördus tüdruku poole.

«Ah see on sinul ükskõik, kas ma lähen või jään?»

Tüdruk ei lausunud sõnagi.

«Sa ei ütle midagi.»

«Mul ei olegi ütelda.»

«Ma lähen siit ära.»

«Miks?»

«Ma tahan hakata omaette elama. Ja ma tahaksin ka sinu siit ära viia. Aga sa ei taha minuga tulla?»

Heinad kahisesid.

«Olen ma ütelnud seda.»

Need sõnad üteldi tasa, aga ometi tundus neis rohkesti õrnust ja iha.

«Sa siis tuleksid? Miks sa siis oled ikka niisugune!»

Mees langes tagasi kõige kehaga heintesse.

«Kuule,» hakkas ta kõnelema nüüd suure hingega, haruldase kuumusega. «Meie läheme linna. Ma hakkan voorimeheks, käin väljas ja sa oled kodus. Meil on omaette tuba, löödud seest tapeetidega. Ega sul ei ole tarvis seal kellegi käsku kuulda; sa võid teha, mis tahad, isegi

päeval magada niikaua kui tahad. Ütle nüüd, kas tuled minuga kaasa?»

Vaikus. Ma nagu oleksin läbi heinte tundnud kuuma hingeõhku ja näinud ärevusest tormiliselt kerkivat rinda.

«Ütle, kas tuled!» sosistas kuum hingeõhk. «Sa tuled muidugi. Ma tean, ma saan 200 rubla laenata, sellega võib küll hakata. Ma võtan sinu siis omale. Sa oled siis mu naine...»

«Ei mitte. Ma ei lase.»

«Miks? Sa arvad, et ma petan sind.»

«Eks ole ennegi petetud.»

«Jumala eest, mina ei ole niisugune. Ma ei peta sind. Sul peab hea olema. Ma ei ütle sulle mitte ühtegi halba sõna. Ega sul ei ole tarvis teha mingit tööd. Sa paned enesele siis kübara pähe.»

«Mis sa nüüd ajad!»

«Mis siis, linnas käivad kõik kübaraga. Me tuleme vahel ka maale, nähku siis ja rääkigu! Sõrmus läks ju ka linna. Mis tal viga. Nägid ju ise, kui maal käis.»

Vaikus.

«Miks sa nii vagusi oled?»

«Mis ma pean tegema.»

«Eks naera ometi. Ega sa mind siit enam ära ei aja. Ega sa enam ütle, et ma sind petan.»

«Miks ma ei aja, aga sina ei lähe ju.»

«Muidugi ei lähe. Vaata nii!»

«Ära hulla...»

«Sa pead ju ometi teadma, et ma sind viin linna. Ma viin tõesti — ma ei peta. Ma ostan sulle kübara... Ja mis sestki, kui nüüd... ega ma ei jäta sind maha.»

Võtaks saatan neid sääski. Paar tükki olid endid just minust verd täis imenud ja nendesse kohtadesse tekkisid muhud.

*

Soojad päikesekiired äratasid meid hommikul unest. Üle heinamaa minnes nägin neid kaht üksteise järele niitvat kastest läikivat rohtu kaartesse. Küllap nad praegu veel elasid nende magusate lootuste vallas, kuhu kandis neid ilus suveöö.

TEEL

Suvine põuatuul jättis järele alles päikese loode ajal oma hingeldamisetaolise lõõtsumise. Jõudes seljandikule, kus metsatee jookseb mööda kitsast, kõrgelekerkivat selgroogu, nägime veel korraks verevat päikeseserva.

Tulin isaga kalarannast, kus kalasaak oli sellel puhul väga hea, nii et meie vanker raksus raske koorma all. Tihti langes ratas halval teel sügavasse roopa, ja niisugusel puhul kartsin, et meie sõiduriist langeb hoopis kokku. Aga ta pidas ometi vastu. Väike leppruun noogutas peaga, surus oma keha sirgele, nii et välja kerkisid ta jämedad lihased, ja tõmbas ratta välja sügavast roopast.

Mäletan seda väikest vana hobust väga hästi. Ma ei olnud teda teistsugusena näinudki. Olgugi et meil veel oli teisi hobuseid, ilusaid, rammusaid, vallatuid loomi, siiski suutis ainult tema võita isa lugupidamise. Kui teised hobused vahel taga ajasid õues vasikaid, või jälle purustasid kergelt ettepandud viljapuuaia värava, siis ei võidud leppu ilmaski tabada niisugustelt tegudelt.

«Nüüdsed hobused on kergemeelsed ja rumalad,» ütles isa, ja ta tarvitas oma teekäikudel ainult vana leppu.

Ei olnud teed, mida ta ei oleks tundnud ja ei tulnud seda kordagi ette, kus ta õigelt teelt oleks kallanud kõrvale. Ta tundis kõik käänakud ka kõige kõrvalisematel teedel ja värava taga oskas ta alati seisma jääda õiges kauguses. Kuigi ta päeval oli saanud ainult üks kord kuivi heinu ja kogu päeva palav päike teda vaevanud raske vankri ees, ei suuda sügava kraavi kaldal kasvav lihav rohi teda siiski kõrvale meelitada teelt.

Ta ruttab vääramatult, kõrvalekaldumatult.

Pooleski ei ole vana lepp nii nägus nagu need teised, kelle lühike karv hiilgab päikesepaistel ja kes norsates ajavad laiali oma helepunased ninasõõrmed. Ta pikk karv on segamisi, ilma läiketa, isegi ära vanunenud ja ta katkenud lakk on just nii, nagu see juhtub olema. Ei ole vist keegi seda lakka põiminud, ega ka sugenud ta külgedel karva. Ka ei ole ta jooksus mingisugust uhkeldavat kergust. Ta paneb ikka oma jala tugevasti maha, nagu peaks ta alati kahtlema, kas on jalgealune ka küllalt kindel.

Aga need jalad on juba käinud paarkümmend aastat mööda auklist ja kivist teed, ja tänagi ei väärata nad tollivõrra. Kui sa eemalt kuulad, siis ei leia sa vankri mürinas mingisuguseid järske tõmbeid, vaid see kestab tundide kaupa ikka ühesuguselt. Kui noored hobused kuuldes piitsaplaksu tõstavad päid, justkui uhkustaksid nad sellega, et neile nende kohuseid meelde tuletatakse piitsaga, siis on vanal lepul selle kohta hoopis teistsugune arvamine. Tema põlgab piitsa, isegi puuoksakest, olgugi sellel küljes pehmed, õrnad lehed. Kui isa tahab, et ta peaks astuma kiiremini, siis ei ole tal tarvis sellejuures liigutada ohjegi. Ta ütleb ainult nõnda: «Kuule, sa pead vististi veidi kiiremini astuma. Nõnda ei saa meie ju päevaloodeks kojugi.» Sellest on siis ka küll. Ta tõmbab oma laiadest ninasõõrmetest korraks tugevasti tuult, ja varsti kuulukse vankri mürinat ägedamas, kiiremas tempos.

Nõnda on ta teed käinud aastakümned ja ei teata talle mitte ühtegi juhtumist ette heita, kus ta ei oleks jõudnud eesmärgile. Võib olla, et see isegi mõne juures kaastundmust äratab, kui ta vaatab, kuidas väike loom hakkab vedama rasket koormat mööda auklist teed. On ju teada, et ees seisab kolmkümmend versta, viiskümmend versta. Ei ole sugugi ülekohus arvata, et ta seda teed ei suuda vastu pidada, et ta teel seisma jääb ja kibedatest löökidest hoolimata edasi ei liigu. Aga need kartused ei lähe täide. Tema sooned on terasest taotud ja raske päeva lõpul on need ikka ühtemoodi sitked ja painduvad. Ja samm-sammult hävitab ta kolmkümmend, viiskümmend ja enamgi versti. Kui ta jõuab õue värava taha, raputab

ja hirnub kord heleda häälega. See on võiduhõise raskuste äravõitmise järel.

Nii tuli ta ka tänagi raske koorma ees.

Pea ei paista enam seljandikultki päikese serv. Taevakaarel on paksud ööpilved nagu hooletult kokkuloobitud katkised villased vaibad murdes. Meie vajume kogu oma auklise teega, mäeseljandikuga pehmesse, paitavasse hämarikku. Taevavõlv, mis päeval pilvita ja helesinine, muutub tuhakarva halliks ja tõuseb ikka kõrgemale ja kõrgemale. Meie peade kohta asub piirita tühjus. Väga kõrgel vilgub mõni tähekene tuhmilt.

Tee ääres kasvavad kummalgi pool lihavad lepad, mille virved ja leherootsud on kaetud valge lepapiimaga. Algav öö on teinud leppade laiad lehed pehmeks ja niiskeks ja need ulatuvad vankrile paitama meie palgeid. Harva tõuseb tee servalt mingisugune lind vurinal lendu. Meie vankri mürin peletas ta õhtuse uinatuse.

Jõuame mäeveerule, kust algab karjamaa. Mäe alt paistavad kuused suurte mustade tompudena taeva poole. Sealsamas kuuskede all magavad loomad, mäletsedes masinlikult mälu ja nende kellatilgutid liiguvad kindlas taktis. Karja keskel seisab tugev härg hoolega valvel, seni kuni ta valvekorra annab sellele edasi, kes võitnud karja juures usalduse.

Karjamaa poolt liugleb mööda sihti tuuleõhk. Selles tundub loomade hingeauru. Kaugemal mäekallakul seisab talu, mille mustavad hooned paistavad puude vahelt. Talu koer, kes siiamaale rahulikult uinus, ärkab unest, tõstab pikaldast, venivat ulgumist, mis pikapeale jaguneb üksikute suutäite kaupa haukumiseks. Sellepeale jookseb ta mõned korrad ümber hoone ja heidab uuesti magama, arvates, et ta on küllalt hästi täitnud oma kohuse.

Nüüd jõuame seljandikult alla ja meie tee poeb paksu kuusikusse. Näib, nagu tahaks ta meie eest end ära peita, arvates, et siin valitsev pimedus meid peaks tagasi kohutama. Kuid hobune leiab ka siin teed ja isa laseb ohjad hoopis lõdvale, usaldades ennast täiesti looma hooleks.

Siin on vaikne ja soe. Öösine jahedus ei suuda läbi tungida paksest kuuseoksist, sest need katavad meid katusena. Meie ümber heljub veidi lämbunud metsaõhk. Niisuguse õhu tekitavad puude all mädanenud okkad ja

sammal, ja sa tunned, kuidas ta mõjub raskendavalt, isegi nagu uinutavalt. Vankri rattad langevad ühe kuusejuure pealt teisele. Need juured käivad üle tee. Nad on mulla seest väljas, nagu vana inimese sooned, kes on kandnud ilmas palju raskusi ja väga lahjaks jäänud alatise surve all. Veidi kohutavalt kostab meie vankri mürin ja see on mu eest nii vali, et seda peaks igatahes kuuldama üle kihelkonna.

Isa istub mu kõrval. Ta on küünarnukid toetanud tugevasti põlvile, vaatab ainiti enese ette, tugev pea langenud veidi rinnale longu.

Mis ta peaks küll mõtlema? Ma ei suuda seda enesele sugugi ette seada. Niipalju saan ma aga siiski aru, et see mees on küll väga rohkesti läbi elanud. Ta keha on raskesti vimmas, tugevad liikmed kanged ja paks habe hall.

Ma vaatan teda kõrvalt salamahti — nagu vargselt. Miks on vanad inimesed hoopis teistmoodi kui lapsed? Meie hõiskame, kargame, kisendame, aga nemad on vaiksed ja tõsised. Väga harva, kus ma teda olen näinud naeratavat, aga pilves nägu selle eest üsna tihti. Kui ma üksi oleksin, siis kardaksin ma siin. Aga kas tema ka kardab? Ta on ju tihti öösiti üksipäini teel. Ta ei karda vist tontigi, ka vist seal kohas ta ei kardagi, kus rändaja kaupmees surnult leiti ja kus kuuse küljesse on raiutud rist.

Nüüd tulevad mulle mitmesugused lood tontidest meelde ja ma vaatan hirmul kõrvalolevasse pimedusesse. Seal kuuskede vahel on küll keegi püsti — seal on mitu; seda võib selgesti näha, kuidas nad liiguvad. Nüüd näib, nagu oleks mu isa jäänud magama — võib-olla ehk on äragi surnud. Mul hakkab hirm. Vanker langeb kõrge juure otsast suure hooga auku. Ma haaran ägedasti kinni isa käsivarrest.

«Mis sul on? Jäid tukkuma? Vaata aga, poiss, et sa ei jää magama.»

Isa hääl julgustab mind. Mul on hea meel. Ma ei taha aga enam tagasi langeda üksildusehirmu tundesse.

Kaugelt, kaugelt kuuldub midagi ulgumisetaolist.

«Mis see on? Kas hundi ulgumine?»

«Ei. Praegu nad ei ulu. See ei ole nende aeg. Nad saavad nüüd süüa küll.»

«Kas sa oled nende ulgumist kuulnud?»
«Küllalt.»
«Millal?»
«Ennemalt oli neid rohkesti. Mitukümmend ühes karjas; istusid lume peal ja ulusid — suud ülespoole. Nad ootasid oma andi!»
Seda olin ma kuulnud, kuidas neile taevast leiba visatakse. Kellelegi külamehele kukkunud tükk ree peale ja alles siis lahkunud hundid ta järelt, kui neile kätte heitnud nende osa.
Rohkesti saladuslikku oskas rahvas huntidele ümber punuda ja lapsed kuulasid neid jutte magusa hirmuga. Ka täna kõneles isa sellest, kuidas soolt hundi silmad hiilanud sügiseööl küünlatuledena. Hundid ajanud taga külmkinga. Rahvasuus ei ole hundid pooleski lihtsad verejanulised murdjad, vaid neil on täita kõrged ülesanded. Isegi kord aastas tulevad nad suure karjana lagedale väljale, kus siis koos aru annavad oma tegevusest.
Niisuguseid koosolekuid on nii mitmedki nägema juhtunud.
«Aga ütle mulle, isa, kas oli meie koht juba siis niisugune, kui olid alles noor?»
Ta vaatab kord mu peale, nagu imestades, kust võtan ma selle küsimuse. Siis vaatab ta uuesti jälle enese ette ja hakkab jutustama. Ta kõneleb nüüd üksipäini vabalt neist raskustest, mis ta on läbi elanud ja mis vimma on vajutanud selle tugeva mehe. Kui ta algas, siis oli koht harimata, vaene ja ta pidi tegema tööd ööd ja päevad. Toll-tollilt nihutati edasi — iga päev tuli uuesti minna lahingusse. Rabadesse pidi laiendama koha piire, tuli võidelda tuiskava liiva vastu, et see tehtud tööd enda alla ei mata, ja sealjuures jäid järele kehva toidu võtmiseks lühikesed vaheajad. Terve pikk eluaeg on siin maetud mullapinda, ei ole siin sündinud midagi kogemata või iseenesest. Kõiki ettevõtteid tuli tublisti niisutada higiga. Muidugi ei ole endise ja nüüdse koha vahel enam midagi ühist, aga ometi kõige selle juures on ta ise otsa saanud ja ära kulunud. Aga nüüd on ta siiski rahul, sest ta on eesmärgil. Igatahes on teistel siitpeale edasi minna hoopis kergem.

Ta kõneleb vabalt — ta kõneleb iseenesele — ta kõneleb seda kõik ära südame pealt, mis sinna on kogunud pika aja kestel. Sellejuures ei tulegi tal sugugi meelde seda küsida, kas ma sellest aru saan või mitte.

Ma ei saanud ka tõepoolest aru, aga ma aimasin midagi.

Ma aimasin, et see mees mu ees oma kaardid, mis ta aastakümned hoidnud oma põues suure saladusena, nüüd lahti teeb ja minule sõrmega näitab neid jämedaid jooni, millest on mitmed veripunased.

Äkitselt jäi hobune seisma ja meie olime oma küla karjamaa värava taga.

«Ah meie oleme juba siin!»

Ma kargasin vankrilt maha ja jooksin avama väravat. Paksu metsa alt jõudsime lagedale liivakünkalisele karjamaale, kust vastu käis kuiv, liivatee lõhnaga segatud tuuleõhk. Idapoolsel taevakaarel punetas juba kerge koit ja kuulsin ka, kuidas esimesed öölinnud argselt häälitsesid metsa serval.

Ma ei istunud enam vankrile, sest mööda kõva, tasast muru oli hommikuses jaheduses hea joosta. Kangenud liikmeis pääsis uue jõuga voolama veri. Veel veidi ja olemegi kodus. Seal kuulduski meie koera ulgumine. Siis vaikis see ja mõne silmapilgu pärast tuli ta nagu nool meile vastu. Ta kiunus, haukus, sööstis üle põõsaste ja hüppas mu najale püsti, tahtes isegi kinni haarata hobuse ninast. Ta heameelel ei olnud piiri.

Jõudes koju, tabas mind äkitselt rammestav väsimus, ja kui heitsin pehmesse voodi, siis alles tundsin, kui mõnus on olla kodus. Aga ka nüüd, enne seda kui uinusin, kerkis mu ette veel korraks pimeda metsa vahel mu isa, kes enesele jutustab oma elulugu.

JÄRV

Kui kuidagi juhtun leidma vaba aega, siis ruttan sind korraks vaatama, mu kodukoha järv. Ma tean, sa ei muuda oma meelt, sa jääd ikka endiseks, nagu sind mäletan lapsepõlveaastaist. Sinu lai rind hingab endise vabadusega, su kohas uhjutavad niisama valged kajakad oma pikki tiibu ja kisendavad vahetpidamata rahutud tiirused. Kui ma lükkan paadikese su pinnale ja löön mõladega mõned tugevad hoobid su selgesse vette, siis kiigutad sa mind endise hellusega. Täna on sinu juures niisama kui aastate eestki; mingisugust muutust ei ole märgata. Nüüd saan ma aru; sinu päike paistab soojemini kui mujal, sinu tuul kallistab õrnemalt ja hellemalt, sinu meel ei ole muutlik ja sinu pinnal on ka suurel inimesel nii hea hõisata, sest rind on korraks vaba muredest ja raskustest.

Külast paar versta eemal on järv peidetud suurde metsa. Ta on nagu muinasjutuline varandus, mille juurde võib pääseda ainult asjatundja juhi juhatusel.

Kui talvel põhjatuul märatseb vabalt nurmedel, puude ladvul vingub ja mõnele poole kokku ajab hoonekõrgused hanged, siis ei lähe külast ühtegi teed järvele. Ainult siin ja seal näed sügavas lumes küti jälgi, või teises kohas leiavad silmad tasases lumevaibas hundi hüppeid, kes küla poolt tulnud koera valvamast ja hirmutusel põgenenud paksu laande.

Kui aga järv on vaba lumekorra alt ja esimene külm teda kaanestab hiilgava, läbipaistva klaasiga, siis valitseb ta peal iga päev elav liikumine. Külast tulevad mehed, teravad jäärauad saabaste all, rasked nuiad seljas ja ajavad pilliroo käärudes taga vilkaid kalu.

Suvel läheb järvele kitsas metsatee. Edeva metsatee, mis põgeneb su eest ühe põõsa tagant teise taha, katavad pealt kinni suurte puude oksad. Sa kõnnid nagu kusagil võlvi all. Tee ääres kasvavad saared, lepad, haavad, kuused, kuna põõsaspuud: sarapuud, kukepuud ja nasinad punuvad puudemüüri alt niivõrd tihedaks, et sa enda kõrvale ei näe sammugi. Siin võib tee kõrval metsloom kükitada su läheduses, ilma et mõlema ligidus üksteise peale avaldaks mingit mõju. Tee äär on hoolega ära palistatud paksu rohuga nagu tumerohelise sametpaelaga. Päikese kiired ei suuda ka kõige pikemal päeval siia alla tungida ja kastetilk istub läbi päeva uhkesti krookslehe kurdudes.

Maa läheb madalamaks, kuna tee ääres õõnsates aukudes pilgub must maakevesi. Seal jääd sa äkitselt seisma ja su ees eemal läigib sinine järvepind. Vähe paistab teda puude vahelt, aga sa tunned seda lõbusat vaadet. Koer heidab lõõtsutades su jalge ette ja ta laseb vabalt rippuda oma pika, helepunase keele.

Järve ääres on maapind niivõrd niiske, et seal pilliroog ja heinputked põõsastes kasvavad mehepikkuseks. Viimaks jõuadki järve äärde välja, aga sa paned isegi imeks, kuidas siin astud tasa ja ettevaatlikult. See on su vana sõber, kelle kätt sa südamlikult surud, sealjuures maitsedes vaikselt jällenägemise lõbusust.

Aastate vältel on ta jäänud karvapealt sellekssamaks. Needsamad käärud, needsamad saared. Niisama hulgub nuuskiv kajak ta pinnal ja silmitseb hoolega vett. Ainult seda võiks märgata, et ta kallaste mets on muutunud vahest kõrgemaks ja suursugusemaks, ja selleläbi omandab järv rohkemal mõõdul härrandlikkust ja mehelikkust.

Argipäeval valitseb järvel täieline vaikus. Laiapõhjalised lodjad on hoolega tõmmatud kaldale, seal keeratud kummuli ja nüüd valendavad nende narmalehõõrutud ja valgekspleekinud põhjad päikese paistel. Julgesti istub metspart hoolega paksusse põõsasse peidetud pesal. Keegi ei tule teda siia eksitama ja igatsedes ootab ta aega, kus oma poegekarjaga võib saaki otsida pilliroos, kus madalapõhjaline vesi.

Sa istud üsna vee ligidale kivile. Need on need kää-

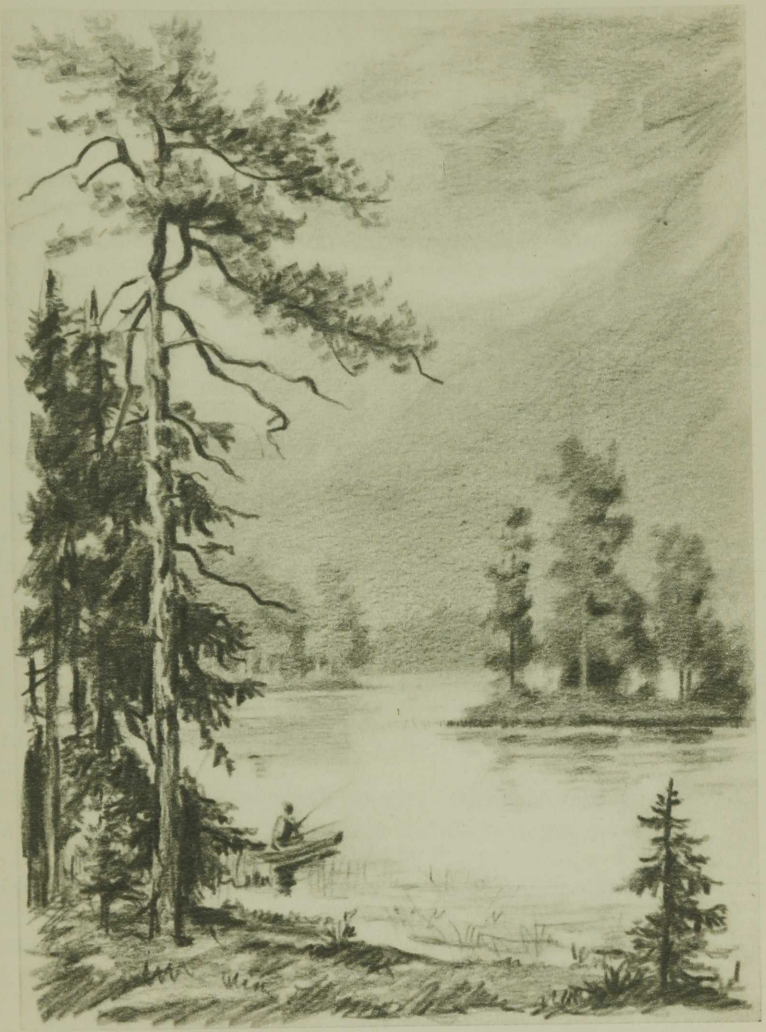

Aastate vältel on ta jäänud karvapealt sellekssamaks. Needsamad käärud, needsamad saared.

rud, kust sa lapsepõlves jooksid karates järve voogesse ja pärast jälle siledale, punakale liivale joonistasid terava ridvaga hobusid, koeri, kirikuid ja puid. Praegu jookseb kõrkjate vahel peenikeste jalgadega liivatill ja karjub vahetpidamata oma hädalise häälega. Ülevalt tulevad lained üksteise järele järve rannale. Sa oled neile haruldane külaline — nad tahavad sind hulga aja tagant näha ja jõudes su jalge juurde, muutuvad nad madalal liival peeniks paeluks ja sosistavad sulle tuttavaid sõnu.

Sa ei pane tähelegi, kui kaua sa järve ääres istud. Sa näed, kuidas paksu metsa vari nihkub veele ikka ligemale ja ligemale. Viimaks sirutab metsaparras oma mustava varju kaugele järve pinnale. Veel heidab eha ta peale helki ja virvendav sulakuld särab keskpaigast silmipimestavalt. Sa näed äkitselt oma jalge ees taevalaotuse, kus põhjatus sügavuses hulguvad tumedad ööpilved luulekujudes. Üle veepinna lendab noolekiirusel pardipaar, tagasi tulles toiduotsimiselt, padrikusse pesale.

Järv heidab uinuma. Üksikustunne tekitab veidi õudsust. Sa astud tasa ja suure ettevaatusega, et kuidagi mitte segada sügavat rahu. Nüüd tulevad sulle meelde mitmesugused lood järvevaimudest. Sa tunned, et peale sinu on siin veel keegi, kuid need on su vaate eest varjatud. Öökulli inetu huilgamine, niisama ka veelindude tiibade vingumine paneb sind vähe hirmuma, mis aga siiski ei ole hirm.

Sa saad aru, et järv peab olema öösel enese päralt, oma saladustega, oma nägemata elanikkudega, kes seda ei salli, et surelik tuleb neid siia tülitama.

Kui sa metsa alla jõuad, on seal juba pime. Sinul on tundmus, nagu peaks kõik puudealune, see mustav mets, elama ja liikuma. Aga see elu on sulle võõras ja sa tunned, kuidas kerge hirm sind kannab kitsal metsateel.

Kõige ilusam on järv hommikul. Juba enne päikese tõusu oled sa lootsikuga ta lainetel. Hommikul puhub kõhe tuul ja see mõjub ärritavalt. On külm, aga ei ole külm. Sa näed, kuidas silmaringi taha peidetud päike pillub hiilgavaid valgusjooni. Kui sellest uhkest kiirtemängust küllalt, tõstab kuninglik päike suurepäralise rahuga oma pea. Kalda padrikus ärkavad veelinnud unest

ja lendavad nooltena oma pikkade, väledate, vinguvate, peaaegu vett puudutavate tiibadega mööda vee pinda. Udu põgeneb loogeldes metsa poole. Siin ja seal käärudes lööb ta korraks seisatama, nagu tahaks ta kangekaelselt vastu panna, aga peatselt kihutavad päiksekiired ja hommikutuul ta käärudest välja. Sa unustad nüüd hoopis oma õngekorgi ja vaatled ainiti ja väsimata avanevat vaatepilti. Teisel pool kaldal piirab kõrge metsaparras kümnevärvilises valguses järve, kuna päikesekiired kuldavad vee pinna su eest mitme sülla laiuselt. Sa saad aru, et terve järv on muutunud üheks elavaks olevuseks, kes nüüd ärkab unest. Sa võid järve hommikul tundide kaupa vaadelda, ilma et temast tüdineksid. Selle aja sees on juba päike tõusnud kõrgele ja ta kiired tungivad su riietest läbi. Kogu keha langeb äkitselt iseäralisesse rammestusesse; sa sirutad enese tugevasti välja. Su silmad lähevad raskeks. Kui võimalik, heidad pikali paadi põhja, kus siis lained sind hellasti kiigutavad ja sulle elavalt jutustavad lugusid igavesest armastusest ja truudusest.

Pühapäeva õhtul valitseb järve ääres igal pool elu, sest sellel päeval tulevad inimesed kogu ümbrusest järvele aega viitma. Pisikesed paljaste jalgadega ja päevitanud nägudega poisikesed sõtkuvad oma tumedanahaliste jalakestega pehmes ja siledas liivas. Suuremad käärivad püksid kõrgele ja otsivad libeda veesambla korraga kaetud kivide alt vähke. Need poisikesed ei julge veel noormeeste hulka minna, kes pikutavad hulgana järve ääres pehmel murul, ja nende hõiskamine, hele naer lendab nagu veelindude parv üle järve vee. Järvel sõudvad paadid libisevad mööda veepinda ja kui sa eemalt vaatad nagu iseenesest ülestõusjaid aere, mis kastuvad kindlamõõduliselt vette, siis muutub noorte inimestega koormatud paat su eest suureks veelinnuks, kes pikalt teelt tulles aeglaselt ja väsinult liigutab tiibu. Paadis istuvad valgete jakkidega ja triibuliste seelikutega tüdrukud ühes poistega sõudepingil ja toetavad oma jalad vastu põhikaart. Rõõmsa laulu ja vallatu naeru helid lagunevad järvel laiali igasse külge. Veeaia peal istuvad vanad mehed, suitsetavad ja jutustavad oma nooruspäevist.

Järve armastatakse, aga ometi on vahel ka aeg, kus teda kardetakse ja ta eest isegi hirmu tuntakse. Laupäeva õhtul on järv enese päralt ja siis ei liigu ükski paat ta pinnal. Lai veeväli on üksi ja isegi liivatill ei jookse sel õhtul oma peenikeste jalgadega mööda järveranna siledat liiva.

Järve on kohalik rahvas punumud paljude aastate jooksul üleni muinasjuttude pärga. Need lood antakse vanemate poolt lastele edasi ja nad on ka tänini niisama huvitavad ja uued kui aastakümnete eest. Kui on salkkond külainimesi õhtul koos, siis kõneldakse heameelega järvevaimudest ja tuntakse sellejuures kerget erutavat hirmu. Siis muutub järv nende eest suureks vaimudeasupaigaks, mis neile küll lõbu pakub, aga sellejuures siiski nende eest täiesti saladuslikuks jääb. Võidakse küll ta lainete koha kuulda, ta selges vees ennast palaval päeval karastada, aga mis peituneb seal sügavas järve südames, see jääb teadmatuks.

Ja nad ei tahagi, et see neile teada oleks, sest siis ei oleks see mitte enam lõbus, lahke, aga sellejuures siiski hirmuäratav järv.

SAAREL

Tõmbasin lausikpõhjaga paadi kaldale üle kivide, mis kaetud nilbe samblakorraga. Kui kalad olin koristanud istelaua alla, õnged söödaga ööseks visanud vette, lootsikusse nõrgunud vee kapliga välja loopinud, astusin kaldale ja ringutasin istumisest kangeks jäänud liikmeid.

Sellest oli ligemale paarkümmend aastat mööda, kui viimaks püüdsin oma kodukoha järvel kalu. Täna jõudes siia, olin korraga nagu vana tuttava seltsis, kes mind kogu aja on rahulikult oodanud. Ta kiigutas mind sellesama hellusega, lained jutustasid paadi külje vastu sedasama keelt, mida nad ei olnud unustanud aastate jooksul. Kogu see paarkümmend aastat oli läinud nagu lühikene uni ja mu eest oli, nagu oleksin viibinud õige viivukese aja eest siin.

Seesama vaatepilt, seesama kiirgav kiirtemäng eemal kollasel kaldaliivastikul, needsamad mahedad värvidevöödid kõrgel kaldal kasvava segametsa puude ladvul.

Tasa ja pehmelt laskub õhtune hämarus järvele ja mässib kõrge kalda, metsa ja laia liivastiku su vaate eest hoolega pehmesse musta vaipa.

Viimaks ei ole enam muud näha kui korraümber sulapigi taoliselt hiilgav, kõikuv veepind.

Ja siis sõitsin ma ööseks saarele.

Tehes virgaks, otsisin mitu sületäit kuivi puid, kandsin need kõrvu kasvava kase ja kuuse alla tuttavale tuleasemele, katkusin kulu, murdsin peeni kuivi raage ja peatselt lõi loitma hele leek.

Ta ulatas esimeses lõbutujus ja vallatuses nähvima isegi kase lehti ja kuuse okkaid.

Niipea kui tule öösel metsas üles teed, kaob õudsus ja sul on mõnus seltsiline, lõbusam tihti veel kui teine inimene. Tulel on midagi iseäralist, arusaamatut, saladuslikku, — elu, mis sulle küll midagi ei ütle, mis aga siiski sinuga alaliselt jutustab. Sa vaatad ainiti vilkuvat leeki, mis luurava pimeduse peletab ,mitu sülda eemale pööosaste taha. Alguses ei ole leekide vallatul tantsul ja heal isul piiri. Nad maalivad valge kase tüvele ja eemalkasvavate noorte leppade lehtedele mitmesuguseid imelikke kujusid. Aga pikapeale jäävad leegid rahulikumaks, väsivad vististi oma närvilisest tantsust, ja hakkavad sööma tõsiselt jämedaid puid. Suure vaevaga poeb leegikene puie vahelt läbi, otsib esmalt nagu ahastades kohta, kust võiks kinni haarata, kuid kustub peagi. Aga esimese katse nurjaminek ei suuda raugestada tema agarust, uuesti tuleb ta, suurema jõuga ja visadusega, ja peagi on ta katkestamatult puu küljes kinni.

Leekide mäng pimedal ööl on elu, täis huvi ja ilu.

Ma murdsin endale pehmeks asemeks noori, laiade lehtedega lepaoksi, katsin need õrna rohuga ja heitsin pikali. Pea panin kase najale. Kuulsin ta lehtede sabinat ja tundsin ta südame värisemist.

See oli muidugi jällenägemisrõõmust vanade sõprade vahel.

Soojus tungis riietest läbi, tekitas mu kehas ülimõnusat tunnet, aga tegi sellejuures minu ka niivõrd rammaks, et hooga tuli rammestus.

Imelik, kuidas selle aja jooksul siin ei ole sündinud mingit muutust. Kõik niisama; nagu ei olekski sa siit ära olnudki. Sa oled ilmas mitmel pool rännanud, maitsnud mitmesuguseid rõõme ja raskusi, aga nüüd on see, nagu ei oleks midagi olnud. Kumb on nüüd see õige unenägu? Kas see, et sa oled vanas tuttavas kohas pimedal ööl tule ääres, või see, et sa juba paarkümmend aastat siit eemal oled viibinud? Või on kogu su elu unenägu?

Eemalt kuuldub lainete kohin. See kohin on sulle tuttav, sest sa oled seda kuulnud kogu lapsepõlveaastad. Aga ega see paljas kohin ole, see on kõne, sealt kuulduvad üksikud sõnad.

«Meile ei tee aeg midagi,» jutustavad nad. «Meie näeme — sina ei ole enam see endine, kes kargas jul-

gesti üle pea voogesse. Meie jääme alati nooreks ja meil on sinu noorusest järel hea mälestus.»

«Ka mina ei tahtnud sind alguses kohe ära tunda. Su liikumised on hoopis nürimad, su vaates puudub lustiline vallatus. Hoopis teistmoodi olid sa siis, kui ennemalt olid minu all ööd. Siis jooksid sa pimeduses vee äärde, hõiskasid seal ja su hääl oli lainete kohinaga nii ilusti kokkukõlas. Eks mina ole ka sellekssamaks jäänud, sest ka täna varjan sind niisama oma pehmete lehtedega öösise niiskuse eest nagu sel ajalgi, kus sa lapsepõlves magasid mu varjul.»

«On sul see juhtumine veel meeles, kus kord leidsid valju vihma ajal minu all varju?» kõneles kuusk. «Kui praegugi peaks sadama, usu — ka nüüdki suudaksin sind väga hästi katta.»

Seal pidi üks noor lepp ka midagi ütlema, aga kask näitas talle hoiatades näppu:

«Ärge teie kõnelge. Teie vanus on niivõrd väike, et seda kellegi mõistus ei saa üles arvata.»

«Aga ometi — meie kuulsime temast oma vanematelt. Ja sinul ei ole sugugi tarvis nii kõrk olla, sest sinule meie just head teemegi.»

«Ärge suurustage!»

«Ei sugugi. Iga sügisel katame maapinna oma paksude lihavate lehtedega ja neist valmib sind toitev muld. Pealegi olid sina see, kes lopsakalt elama hakkas meie esiisade surnukehade vahel. Saare kivid sind ei toida.»

«Oh tühja, ärge tülitsege,» lepitasid lained. «Aga vaadake, mis meie tahtsime küsida. Sa oled nüüd mõnelgi pool käinud, aga ütle puhtast südamest: kas oled kunagi näinud ilusamat järve?»

Ma kinnitasin muidugi, et maa peal võimatu on leida midagi ilusamat.

«Vaadake, see on juba midagi. Meie usume, kui sa siit mitte ei oleks ära läinud, siis ei oleks sa ka tulnud sellele arusaamisele. Vähemalt ei oska meie järve siin igamees mitte nii hinnata.»

«Noh, paljas järv ikka üksi ei suudaks seda olla,» kõneles saar. «Ma usun, meie just anname järvele peahuvi. Meid on siin viis. Meie peal pesitavad linnud, meie paneme võõradki järvest vaimustusega kõnelema.»

Ilma et tähelegi oleksin pannud, seisis suur vähk mu ees.

«Ma tulin sind vaatama, sest ma tean ju küll, et meie püüdmine valmistas sulle lapsena kõige suuremat lõbu. Ma usun, see on sul väga hästi alles meeles, sest nooruseajad ei unu ilmaski.»

Ma ei saanud temale veel vastatagi, kui kalda poolt hakkasid kostma magusad muusikahelid.

«Näe imet,» ütles kask, «ka järvevaimud tulevad sind vaatama.»

Kalda poolt, kust leppade vahelt paistis hiilgav veepind, kerkisid järvevaimud üles ja tulid minu poole. Need olid naisterahvad, pikkade lehvivate juustega, järve põhja kubrarohust pärjad peas ja laiadest lipulehtedest hiilgavad riided üll.

Nad asusid mu ümber ja hakkasid laulma. Nende viisidel ei olnud selle lauluga, mis ma mujal ilmas — olgu lahtistel rahvapidudel või kinnistes seltsimaja-ruumes — olin kuulnud, mingit sarnadust. See oli hoopis iselaadi muusika, laul täis kirglikku elu ja kiitust oma armsale järvele, oma kaunile asukohale. Need viisid tungisid mulle südamesse; mõtlesin, et neid siia kuulama jään terveks eluajaks.

«Teie laulate talle oma viise,» ütlesid lained, «aga meie tahame ta oma kätele võtta ja teda kiigutada.»

Ja suure kohinaga veeresid külmad lained mu peale ja haarasid mind sülle.

*

Tuli oli kustunud, hommikune niiskus mu peale langenud ja mu kehast käisid läbi külmavärinad. Kase otsas, mu pea kohal ja eemal põõsastes laulsid linnud kõigest väest kiitust tõusvale päikesele.

HEAD TEED!

Keset pikakasvulist noort metsa seisab üksik seemnepuu. Aastakümneid on ta kõikunud tuultes; ei suutnud teda murda ka kõige valjemad maruhood. Tema külvatud on kogu ümberolev mets. Tema ladvast korjas tuul seemneid ja siblis nad kobedasse mulda. Ei ole temaealistest enam ühtegi järele jäänud, isegi nende mälestused on jäädavalt kadunud.

Ainult tema on veel siin.

Aga mis on temagi — iseennast ei tunne ta. Vaevalt jookseb ta soontes veel nii palju verd, et ta okkad suudavad omandada rohelise värvi. Ta hiilgav, kullakarva läikiv koor on muutunud korbaks, kärelõhed on igal pool külgedel ja kasvud ei ole tal poole tolli pikkusedki. Ta tunneb jõuetust ja vaevalt jatkub tal elamiseks rammu.

Kartma lööb ta. Kui tuul tuleb, siis paneb see ta vankuma ja ainult suure vaevaga suudab ta seisma jääda.

Kuid see ei olegi veel maru.

Aga ka maruhoog ei jää tulemata. Ta tuleb eemalt tuisates, väänutab noorte puude painduvaid latvu ja kihutab taeva all paksud pilved laiali. Viimaks jõuab ta vana puu juurde. Terve inimese-ea on ta tagasi löönud maru pealekäimised — aga nüüd ta tunneb, kuidas raugeb vastupanemise jõud.

Maruhoog kisub ta kõverasse nagu looga. Kärelõhi täiskasvanud liha on kaotanud sitkuse ja prahvatades langeb ta pooleks.

Nõnda kaob vana seemnepuu sealt lagedalt. Esmalt on see võõras ja harjumata, kui su silm enam seda ei leia, keda tabas pilk aastate kaupa kõige enne.

Aga ka see on ainult ajutine. Lähevad mõned ajad ja ta unustatakse täitsa. Ainult üksikud juhtuvad temast isekeskis kõnelema, kui üldse juttu tehakse vanadest ja vägevatest.

*

Paari päeva jooksul teadis seda kogu küla, et vanaema on heitnud voodi. Iseenesest tekkis arvamine, et ta sealt enam üles ei tõuse. Siinjuures mäletati kõikide nende nimesid, kellega ta võis olla üheealine ja seal selgus, et viimased neist olid lõpetanud oma teekäigu juba kümnekonna aasta eest. Temaaegsetest ei olnud külas enam järel mitte ühtegi.

Tema aga oli siiamaale vastu pidanud ja viimasel ajal väljas olnud otse inimese eest. Nüüd tuletati üksikuid lugusid meelde, kuidas ta tänavu sui oli heinu kokku pannud, linu rohinud, kartuleid mullutanud. Ei leidnud suures talukohas töid, kuhu ta ei oleks käsi külge löönud.

Külarahvas tuli vanaema vaatama. Ühel oli rätikus hästi alal hoitud punase küljega õunu, kuna teine kausiga ta ette lauale pani munalõikudega kirjatud pudru. Vanaema pidas õunu peos, tänas pudru eest, aga ta ise neist kõige vähematki ei maitsenud. Kui siis võõrad talle jumalagajätmiseks käe andsid ja teda mõne lihtsa sõnaga trööstisid, tulid neil endil selle juures pisarad silmi. Haigevoodi juurest ära tulles sosistasid nad:

«Ta enam küll ei jäe!»

Kaheksakümmend aastat oli ta tee pikk. Ei olnud nendest pea mitte ühtegi järele jäänud, kellega ta ühes eluhommikul rändamist algas. Mõned nõrgad olid kohe alguses maha jäänud, teised vahest poole teeni jõudnud. Ainult üksikud olid, kes temaga truuisti tee lõpuni püüdsid rännata, kuid ka nende vastupanemise jõud rauges — enne sihile jõudmist.

Ainult tema oli üksi järele jäänud.

Saatus lõi talle hoop-hoobi järele, kuid need löögid ei suutnud ta tugevat loomust kõikuma panna.

Esmalt kiskus surm ta kõrvalt mehe. Pisarad, mis palgele tulid, pühkis ta kareda käega ära ja varsti kuuldus ta kindel hääl rahulikus toonis, mis uuesti käskis ja korraldas. Siis lõi saatus talle uusi haavu, sest aeg-ajalt

viidi üks nendest tema kõrvalt ära, kes olid talle kõige armsamad.

Aga ikka pidas ta vastu. Ta lastelastest kasvas uus põlv ja kui noorus ta ümber hõiskas, siis sundis see temagi näole vahetevahel naeratuse. Ta seletas enesele, et ta ilmaaegu ei ole elanud ja seda suurema hellusega püüdis ta noort põlve oma varju all kaitseda. Ta oli selge trükiga elav raamat: «Ei olegi ilmas niisugust raskust, mis inimese suudaks lõplikult maha rõhuda.»

Nüüd oli ta eluülesanne täidetud ja ta ihaldas kaua vältavat, kosutavat puhkust. Ta huuled liikusid ja hingeõhuga tuli mõte avalikuks: «Ma vististi enam ei tõuse!» Igakord elus oli tal usku saatuselöögist võitu saada, aga nüüd ta ei lootnudki. Ja mistarviski! Ta tundis, et ta vana on, liiga vana. Kõik on temast taganenud: ta jõud, ärksus, mõtlemisvõim, nägemine, kuulmine. Mistarvis siis üleüldse elada, kui sa enam nende teiste hulka ei sünni.

Ta heitis voodisse ja ootas surma.

Suures talutoas oli ta säng asetatud akende vahele seina äärde ja peremini kattis vanaema oma kerge, pehme vaibaga. Seal ta lamas selili ja vaatas lakke. Paari päevaga olid ta silmad vajunud sügavasse, kortsurikas nägu omandanud halli, tuha karva. Talurahvas katsub tabada niisugust nägu järgmise ütlusega: «Ta on mulla karva.»

Tasa ja ettevaatlikult astuti ustest ja otse hinge kinni hoides kõndis ümmardaja üle toa. Vahetevahel võttis peremini julgust, kummardus haige üle ja küsis, kas ta süda midagi soovib.

«Andke mulle tilk külma vett!» ütles vanaema ja see ka oligi kõik ta soov.

Kui lapsed tulid ja ta voodi äärde jooksid, siis püüti neid sealt eemale tõrjuda. Aga ta võttis nende käest kinni, kortsunud näole ilmus naeratuseilme ja ta sosistas: «Laske nad olla, ega nad midagi tee!» Kõige kangekaelsem oli väike käharpeaga poisikene. See oli tema käekõrval üles kasvanud ja nüüdki läks ta vanaema juurde magama. Oma koha tahtis ta kinni hoida viimase silmapilguni.

Kogu pere aga ootas vanaema lahkumistundi.

Sügisene õhtu. Täna oli haruldaselt ilus sügispäev. Kogu päeva paistis päike ja nüüd õhtulgi mängisid ta kiired vahtrate ja jalakate koltunud lehtedel. Haruldane päev, justkui pidupäev omasuguste niiskete, hallide, tüütavate ilmade hulgas.

Kõik on tuppa tulnud, sest salaja sosistades anti midagi üksteisele teada. Ka naabritalust ja veel kaugemaltki on kogunetud täna õhtuks vanaema voodi ümber. Inimesed vaikivad, kokkusurutud südamed rinnus. Vanaema lamab voodis ja vaatab enda ette. Vahetevahel segab vaikust haige raske hingamine ja rinnust tungiv ägamine. Kui ainiti ta vaatab, nagu oleks silmade ees mingisugune kindel punkt. Võib-olla ehk püüab ta silmitseda selle väga pika ärakäidud tee alguseni. Võib-olla ehk otsib ta neid tuttavaid, kellega ta ühes algas, aga kes jäid temast ammugi maha.

Äkitselt katsub ta ümber pöörata. Nähtavasti otsib ta kedagi. Kui ta käest küsitakse, mis ta tahab, ajab ta oma värvita silmad suureks ja küsib:

«Kas on öö?»

«Ei. Veel on päike üleval ja ta kiired paistavad.»

«Ma ei näe neid!»

Ta jääb uuesti endisesse seisukorda.

Vähe aja pärast muutub ta jälle rahutuks. Nüüd ütleb ta, et tarvis ahi küdema panna, sest toas on külm.

Aga tuba on soe ja higipisarad seisavad vanaema näol.

Teda kaetakse õrnalt vaibaga.

Varsti lükkab ta teki pealt ja katsub üles tõusta. Jälle minnakse ta juurde ja küsitakse ta soovi. Aga ta ei ütle sõnagi. Ainult laiadel, arusaamatuil pilkudel vaatab ta ringi. Ta käed otsivad ja kui ta midagi leiab, siis peab ta sellest tugevasti kinni. Uuesti langeb ta patjadele, veel mõned rasked hingetõmbed ja ongi kustunud kaua väldanud elu. Aga ka oma surmas näitas ta üles, et ta saatusest on võitu saanud. Teda ei suudetud mitte ära hävitada, vaid ta lahkus vabatahtlikult, ja niisama kindel ja mõõdukas, kui oli ta elamine, oli ka ta viimasele teele minek.

Ja ümberseisjad ütlevad talle sosinal:

«Head teed!»

PIIRAJA

Ma olin haige, väga haige.

Kust ma endale häda külge sain, selle kohta oli igaühel oma arvamine. Üks ütles maast, teine jälle veest. Võibolla ehk olin jäänud kusagile magama, kust sattusid maa-alused mu kaela peale, võib aga ka olla, et haigus ojast tuli, kuhu suveajal koguneb sügavaisse aukudesse vasekarvalist maaget.

Mind arstiti kõige suurema hoolega. Raske peast mäletada rohtude nimesid, mis kõik pandi mu kaela peale. Iga külaline, kes mu häda nägi, oskas omapoolt ka midagi õpetada. Aga kõik need pealemäärimised ei suutnud mu kaela terveks teha ja päev-päevalt lagunes laiemale inetu kärn.

Isegi kirikuproua ja kaupmehe-emanda käest toodud salvid ei suutnud mind terveks teha.

Kord juhtus söekaupmees nägema mu haiget kaela.

«Miks te lapse kaela ära ei arsti?» ütles ta emale.

Nüüd jutustas ema pikalt sellest, kuidas mingisugune rohi selle haiguse vastu ei aita. Isa, kes seal juures seisis ja õhku saatis mehiseid suitsupilvi, kinnitas oma vaikimisega ema kõnet.

«Aga kas te siis Niidi Ingli juures olete käinud?»

«Oh taevake!» hüüdis ema käsi kokku lüües. «Kuidas mina tema olen unustanud. Ei, tema juures ei ole me mitte käinud.»

«Imelik — selle unustate hoopis ära, kes teie lapse võib terveks teha,» ütles söekaupmees kergel noomitusel. «Ta on teil lähedal, aga inimesed tulevad mitmekümne versta tagant temalt abi otsima.»

Ka isa tegi sel puhul emale etteheite.

Mis oli siiamaale unustatud, siis rutati seda nüüd võimalikult pea saatma täide.

Ingli saunake oli kaugel nõmmikul heinamaal pikkade valgete kaskede vahel. Sinna ei läinud mingit kindlat vankriteed. Ainult mõnes kohas võis näha, nagu oleks ratta rauast vits lõiganud ettevaatamatult kargesse.

Seda huvitavam oli aga sinnaviiv jalgrada. See jooksis meie ees läbi paksu rohu ühe puu tagant teise taha, tegi siin ja seal põõsastes pettemängu. Kui ta meid küllalt oli narritanud, siis tuli ta viimaks lagedale nõmmik-heinamaale ja viis meid otsejoones Ingli sauna juurde.

Aastad olid lossakile vajutanud valgete kaskede vahel oleva sauna; isegi katuseräästa surunud vägivaldselt vastu maad. Siin ja seal oli seintele tugesid äärde pandud, mis aastate kaupa kandsid suure truudusega oma koormat. Üksikuses ja suures vaikuses ootas vana majake oma viimast tundi.

Täielises kokkukõlas seisis saunaomanik oma eluhoonega. Vana ta oli ja nagu vari liikus ta muruga üleni kaetud õuel. Sügavat saladuslikku rahu segas ainult põrsakese vingumine, kes oma vabadust kurtis väriku taga kitsas ruumis. Mõnikümmend sülda majast eemal mäletses rammus lehm, köis sarvis.

Terve inimese-ea oli see saun siin seisnud. Mitu, mitu aastat tagasi peeti seda majakest saksasaunaks. Siis olid ta seinad valgeks lubjatud ja valge korsten hiilgas õhtusel päikesepaistel just niisama nagu praegu nende jämedate kaskede valgekoorelised tüved. Hoolas perenaisekäsi pühkis akende ruudud puhtaks, pani pottidega lilled aknalauale ja siblis kevadel lilleseemned ukse ette kobedasse mulda.

Siis elas väikeses üksikus majakeses eemal nõmmiku seljakul heameeleline naeratus ja magus rahulolemine.

Seal kerkisid tumedad pilved ja katsid kinni saunaelanikkude eest päikese lahke palge.

Pereisa oli mõisas puusepaks, mille eest ta ka võis tarvitada väikseid saunamaid. Haigus tuli tühisest asjast, nii tühisest, nagu seda harilikult karta ei teata. Pisike kriimustus. Seda suurem oli imestus, kui ühel õhtul lesk

külast käis tuttavaid palumas, et need teda mehe matusel veidi avitaksid.

Nüüd elas lesk kogu rea aastaid üksipäini oma väikese pojaga. Ta otse unustati külas, sest teda nähti liig harva. Ainult mõned üksikud otsisid ta üles kaugelt nõmmelt, sest teati kõnelda, et ta parandada mitmesugusid haigusi.

Alles siis hakati teda jälle sagedamini meelde tuletama, kui ta poeg, mustade käharate juustega ja suurte lahkete silmadega noormees, Niidi saunast pühade ajal külla tuli, ilusti viiulit mängis ja noorte tüdrukutega kergesti tantsis. Ei olnud külas seda tütarlast, kelle süda kadeduses ei tuksatanud, kui noormees endale teise kaastantsijaks kutsus.

Ühel kevadel rändas noormees kodust välja. Ema ootas ta käest kirja ühe nädala, teise nädala, aga ei tulnud mingit teadet. Viimaks sai ema siiski kirja ja see jutustas, et lained olid välja heitnud ta poja surnukeha kusagile mererannale tasasele liivale.

Ei olnud vanale inimesele tarviski ütelda, mispärast meie olime ta üles otsinud. Lahkelt ja kaastundmust avaldaval pilgul vaatas ta minule otsa, astus mu juurde, katsus oma peenikeste õrnade sõrmedega mu kaela ja lausus:

«Vaene laps! Sa oled küll rohkesti valu kannatanud. Aga nüüd saad sa varsti terveks.»

Selle peale vaatas ta mu ema peale:

«Sa oled imelik inimene! Miks siis ennemalt ei tulnud?»

Mu emal oli väga paha ja ta ei leidnud enese vabanduseks mingit mõjuvat põhjust.

«Oodake veidi!» kõneles ta ja läks meie juurest ära. Ta jooksis kiiresti nagu vari üle muru, kergesti nagu õhtutuul. Pikendas lehma köit aasal, viskas peoga põrsale virna ette, ruttas siis üle õue tuppa. Varsti tuli ta sealt välja, käes väike kasepahast tehtud ja läikivaks poleeritud karbike.

«Lähme siis!»

Ta sammus ise kiiresti kahe kõrge kase poole.

Kaskede vahele jõudes langes ta põlvili, pani käed

risti ja vaatas taeva poole. Ma nägin, kuidas ta huuled liikusid ja ta silmist paistis mulle iselaadiline valgus, sära.

Peale palvet omandas ta kortsuline nägu jälle lahke, naeratava ilme.

Kaskede vahel oli haljas rohutukk, kuna ümberringi päike oli põletanud maa punaseks. Selle halja rohutuka äärde käskis ta mind langeda põlvili.

Ta tegi oma karbikese lahti, kust seest välja võttis noakese ja sameti sisse mässitud ristiga rublatüki. Halja rohu peale kummardudes kraapis ta noakesega ristiga rubla küljest mitmesse kohta rohu sisse hõbevalget. Selle peale lõikas ta noaga ettevaatlikult rohust välja kargetükikese, surus sellega mu palet, kaela ja tõmbas ümber haige koha piire ja tegi sinna peale riste ja pani siis rohutüki suure hoolega tagasi endisele kohale. Kolm korda kordas ta oma arstimisviisi.

Niipea kui külm muld puutus mu kaela, avaldas see mu peale rahustavat mõju. Kohe andis järele kärisev valu kaelanahas. See piiramine oli imehea, meeldiv, nii et ma iga kord heameelt tundsin, kui ta võttis uue mullatüki.

Kui ta piiramise lõpetas, pani ta käed uuesti risti ja palus. Siis tõusis ta maast üles, surus oma pahema käega õrnasti mu haiget kaela ja sõnas sõbralikul, helirikkal häälel:

«Pole viga, väikene, nüüd kaob see kohe. Sa vaeneke said küllalt valu kannatada.»

Juba teel kodu poole kadus mu kaelast terav, näriv valu. Öösel magasin magusasti. Hommikul öeldi mulle, et kärnad on löönud kuivama ja ma ise tundsin seda, kuidas nad kihelesid magusasti.

Nõmmikult on saun ammu kadunud, isegi ta aset ei tunne nooremad. Ka seda ei teata, kuskohal piiraja Ingel surnuaial puhkab. Lihtne puust rist, mis külainimesed ta hauale panid, on ammu ümber langenud ja tuul ja talv vajutanud hauakünka maatasaseks. Aga siiski on siin külas ja kihelkonnas inimesi, kes mäletavad neid sõbralikke sügavaid silmi, helirikast, imelikult julgustavat häält. Ta mälestus ei kao sellel põlvel.

NIISUGUNE AEG

Nagu roheline linapõld laotus mu ees laiali ühetasane noor männik, kuna kaugel tagapool allaveerev päike vajus kõrge metsaparda taha. Mitme aasta eest oli see mägi mõnusam ajaviitmise paik. Siin ei suutnud sellel ajal vaikida, sest lõbus oli kuulata, kuidas hüüded tagasi ruttasid metsa rinnalt, veidi tumestatult. Siis oli niisugune aeg, kus rind alati valmis on hõiskama, kus süda tuksub alati tugevasti.

Istudes kollasekooreliste mändide hulgas, tulid meelde sajad mälestused. Vanad mälestused on samasugused kui endised head sõbrad. Nad pistavad oma käe sulle pihku ja paljas nägemine valmistab lõbu ja kosutust. Sa võtad nad vastu nagu kallid külalised heameelega ja elad läbi ilusaid lugusid endisist aegadest.

Istusin mäeveerul vanade mändide hulgas, mille külgedel suured kärelõhed. Õhus tundus meeldivat vaiguhaisu. Mu ees oli lage, mööda mäekülge allaviiv tee, mida mööda lapsed teevad kivisid alla lastes piksemürinat. Teine pool küljel on äravõitmata kindlused, mille peale vaenlased tormijooksul valavad ilmaaegu verd.

Mind äratas mu minevikumõtetest kuiva oksa prõksuv murdumine. Haljaste mustikavarte vahel looklevat jalgrada mööda tuli minu poole vana mees. Ta järele käis poisike, kes vahetevahel lõi vedrutava männijuurega vastu puude külgi. Neil mõlemail olid männijuurte kimbud seljas, mille küljest ei olnud veel pudenenud healõhnaline kollane liiv.

Ma tundsin vanakest ja palusin teda veidi jalgu puhata.

Vanaks oli ta jäänud. Ta hallid silmad olid vajunud sügavasse kortsulises palges, kuna pikad kulmukarvad katsid silmad peatselt hoopis kinni. Kui ta piipu pani, lõid ta käed kangesti värisema. Suure vaevaga suutis ta põlema süüdata kuiva tubaka.

«Vanaks oled sa küll jäänud. Kui ma viimaks sind nägin, siis olid sa veel hoopis ärksas. Aga sellest on ka möödas hulk aastaid.»

«On küll. Eks need aastad anna endid kõigile tunda.»

«Mis sa siis nüüd teed? Kas oled ikka veel külameeste heinamaa vahiks?»

«Oh ei — see amet on ammugi nooremate hooleks. Ma punun korve. Juurte eest ei ole tarvis raha maksta. Ma oskan neid teha ja sellega teenin omale toobi tangu ja vahest mõne kopika rahagi.»

«Elad sa üksi oma saunas?»

«Ei. Meie oleme kolmekesi. Tütar on oma pojaga minu juures.»

«Kas tütar on mehel? Kus ta mees siis on?»

«Tal ei olegi meest.»

«Kas ta on lesk?»

«Ei.»

«Aga see on ju ta poeg?»

«On. Eks ilma meheta või ka poeg olla.»

Vanamehe silmades ilmutus midagi.

«Miks mitte, miks mitte. Missugune tubli, priske poiss!»

Väike poisike oli meid esmalt veidi aega vaadelnud. Nüüd jooksis ta mäe külge mööda allamineval jalgrajal, järele vedades pikka looklevat juurt. Seda kujutas ta muidugi kuldkrooniga ussidekuningaks.

«Te panete vahest imeks, et mu tütrel on poeg, kuna tal ei ole meest ega ole ka lesk?»

Vanamees vaatas enda ette maha.

«Ei sugugi. Mina ütlesin aga muidu. Harilikult on ju abielu ja lapsed ühenduses.»

«Teil on õigus, sest mina arvasin omal ajal ka nõnda. Nõnda arvavad ju kõik. Aga nüüd ma mõtlen teisiti.»

«Mina ei ole mitte nende hulgast, kes tõttavad naisterahvast niisugusel korral süüdistama. Aga ma arvan ikkagi, et see ka teile oleks parem olnud, kui teil nüüd

majas oleks noor mees. Igatahes ei ole see mitte tütarlapse süü, kui ta mehele ei saa, sest ta võib ennast sellejuures vahest üsna vähe aidata. Hea on ka seegi, kui mees lapse ülespidamiseks emale toetust annab.»

«Mu tütar oleks küll mehele saanud, aga ta ei läinud. Mees tahtis teda, ma sundisin ka, aga ta ei läinud. Ega ole ta siiamaale temalt lapse jaoks vastu võtnud kopikatki.»

«Teie tütar sai ehk aru, et see mees perekonda ei jõua toita, et ta on halbade kommetega inimene ja mistarvis ennast siduda siis ka niisuguse külge. Kõige parem: igaüks läheb oma teed.»

«Seda ei või ütelda. Ta on viisakas mees ja teenib head raha.»

«Aga miks ta siis temale ei läinud?»

«Küllap ta teda ei sallinud.»

«Aga ta pidi ju ennemalt teda ometi armastama?»

«Ma ei tea, aga arvan, mu tütrel oli siis niisugune aeg. Ka minu meel oli esmalt väga paha. Teate — on ju häbi. Aga pärast mõtlesin selle üle järele ja tulin viimaks teisele arvamisele.»

«Ja missugune oli teie arvamine?»

«Näete, puuseemned langevad ülevalt mulda ja mõne aja pärast tõusevad noored taimed. Siin on maa neid täis. Miks nad küll kasvavad?»

«Imelik! Muidu ei tuleks ju puid.»

«Aga ega siis puu seda tea, et puid tarvis läheb. Eks see ole puule ükskõik. Ma arvan, et seeme sellepärast mulda langeb, et ta tahab elada. Ma tulin kord niisugusele mõttele ja ma olen seda veel kaua mõtelnud.»

«Olgugi nõnda, aga kuidas see nähtus siis teie arvamist põhjendab? Kas tahate ütelda, et see poisikene juba ootas enne emaihusse saamist oma sündimist?»

«Kuidas seda ütelda, seda ma ei tea. Aga seda ma arvan, et elu ikka tahtis tulla, ja kui jõudis selleks aeg, siis ta ka tuligi.»

«Kuidas teie tulite niisugusele arvamisele?»

«Ah, kuidas ma tulin. Teate, kui ma teada sain, et mu tütar mind on häbistanud, siis tahtsin ma teda nuhelda. Meie soo seas ei olnud niisugust asja ja kas on siis hea jääda ilma naeruks. Aga ma ei saanud oma mõtet täide

viia. Mind nagu oleks tagasi hoitud. Mulle tuli niisugune mõte. Näed ju isegi — seal on loomad. Kui neil aeg on, siis nad otsivad metsa tihnikutes üksteist, aga pärast lähevad jälle igaüks omale poole. Ega nad sellepärast üksteist lähe otsima, et nad kardavad loomade soo otsalõppemist. Ei vist. Elu tahab tulla ja nad tunnevad, et on niisugune aeg.»

«Ja see mõte rahustas teid?»

«Ma jäin üsna rahule ja mu meel ei olnud tütre peale sugugi paha. Ma arvasin, et ta nõnda on teinud, nagu ta tegema pidi. Ega minagi selle vastu ei oleks olnud, kui ta pärast oleks mehele läinud. Aga kui ta mulle ütles, et ta ei taha mehele minna, siis ei sundinud ma teda ka.»

«Ja ka pärastpoole ei ole te asja leidnud oma tütrele midagi ette heita.»

«Ei. Mina ei näe sugugi, et ta on teinud mingit halba. Meie saame läbi. Väike poiss käib minuga seltsis juuri otsimas ja ma ei arva, et ta siis teistsugune oleks olnud, kui mu tütar oleks läinud sellel korral mehele. Ei läinud — noh, ei läinud — hea küll.»

Selle aja jooksul oli poisikesel saanud mängimisest himu täis. Ta tuli joostes vanamehe juurde, võttis ta ümbert kinni ja ütles:

«Lähme koju — ema on ehk juba kodus.»

«Kohe, kohe,» lausus vanake ja ajas oma kangenud liikmed üles.

Ka mina tõusin, astusin poisikese juurde ja vaatasin talle otsa. Laps silmitses mind oma suurte, siniste silmadega veidi kartlikult.

«Hallo! Hallo!» huikasin täie jõuga. «Kuule, väike mees, katsu, kas sul on kõvem hääl!»

Ta tõmbas enese mu käte vahelt lahti, jooksis kiiresti mäest alla, jäi seal korraks seisatama ja vaatas minu poole. Äkitselt kuuldus selge, hele hääl läbi õhu.

«Hallo, hallo, huii, hallo!» heljusid helid ka siis veel vaiguhaisuga segatud õhus, kui vanake poisikesega mu silmist oli kadunud noorte mändide taha.

BIBLIOGRAAFILISI JA SELGITAVAID MÄRKUSI

Jakob Mändmetsa teosed esitatakse käesolevas kaheköitelises valimikus autori eluajal ilmunud viimaste väljaannete järgi; ainsaks erandiks on novell «Katkiraiutud kaljas», mis trükitakse siin 1924. a. väljaande («Meri», II tr.) järgi, kuna selle viimane trükk autori eluajal eriilmelise kooliväljaandena (Jakob Mändmets, «Katkiraiutud kaljas». Redigeerinud ja vene- ning saksakeelse sõnastikuga varustanud B. Pravdin. Tartu 1926.) ei kujuta endast autori redaktsiooni. Trükis mitteilmunud teosed «Külamehed» ja «Alatu inimene» avaldatakse ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas leiduvate käsikirjade järgi. Keeleliselt on käesolevas väljaandes Mändmetsa teoseid, eriti käsikirjalisi ja varasemaid, «Kogutud teostes» mitteilmunud töid mõnevõrra redigeeritud, et lähendada neid tänapäeva ortograafiale, püüdes seejuures igati säilitada autori keelelist omapära.

Peidetud pärandus

Teose esimene variant, mis kannab pealkirja «Raha pakkus» («Raha pakus»), on kirjutatud möödunud sajandi viimase kümnendi keskel. Hiljem töötas autor teose ümber, seda avardades ning pannes sellele pealkirjaks «Peidetud pärandus», millise nime all teos esmakordselt ilmus «Postimehe» joone all 1899. a. suvel, kuuludes seega Mändmetsa esimeste trükimusta näinud teoste hulka. «Kogutud teostes» avaldamisel töötas kirjanik teose veelkordselt ümber.

1. «Postimees» 1899, nr. 117—123.
2. Kogus «Koduküla vainult», J. Ploompuu kirj., Tallinn 1900.
3. «Kogutud teosed» I, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1928.

Lainete laul

Ilmus esmakordselt pealkirja all «Nina rannalt» «Postimehe» eralisas 1900. a. algul. Novellikogus «Meri» avaldamiseks töötas autor teose põhjalikult ümber ja andis sellele pealkirja «Laenete laul», «Mere» II trüki jaoks viimistles kirjanik novelli veelgi, seda tihendades ning ära jättes lõppepisoodi (peategelase laiba leidmine), nii et peategelase hukkumist meres võib ainult aimata.

1. «Postimehe» eralisa 1900, nr. 29—35. (Pealkirjaga «Nina rannalt».)
2. Kogus «Koduküla vainult», J. Ploompuu kirj., Tallinn 1900. (Sama pealkirjaga.)
3. Kogus «Meri», «Noor-Eesti» kirj., Tartu 1914. (Pealkirjaga «Laenete laul».)
4. Kogus «Meri», II tr. Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse kirj., Tallinn 1924. (Sama pealkirjaga.)
5. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Pealkirjaga «Lainete laul».)

Uus õpetaja

Ilmus esmakordselt «Postimehe» joone all 1900. a. pealkirjaga «Juhisaare kiriku kellamees», millise nimetuse all on teos saanud üldiselt tuntuks. Käesoleva sajandi 20-ndate aastate keskel töötas kirjanik teose põhjalikult ümber, seda märksa laiendades, ja paigutas ta pealkirja all «Uus õpetaja» novellikogusse «Läbi rädi».

Pauluse kiriku konvent — kiriku konvent on kiriku majapidamist juhtiv asutus; ta koosnes ennemalt kiriku eestseisjast mõisnikust, kirikuõpetajast ja valdade vöörmündritest. Harilikult on kirikutel mõningate pühameeste nimed, mis muidugi katoliku ajast pärit. *(Autori märkus «Läbi rädi» käsikirjast.)*

Vanal ajal katsutud kirikut ehitada mitmele poole — paljude kirikute ehitamine meie maal on ühenduses muinasjuttudega; kirikut ei saadud igale poole ehitada, ainult siis, kui õige koht leiti, võis töö minna korda. *(Autori märkus «Läbi rädi» käsikirjast.)*

Peretuppa pääses köögiukse kaudu — vaimulikkude juurde pääsesid koguduse talupojad ainult köögiukse kaudu. Selles asjas pidasid vaimulikud hoolega kinni mõisnikkude poolt antavast eeskujust. Kirikumõisa esiuks oli ainult mõisnikkude jaoks. Peretoas oodati, kuni õpetaja jutulesoovija lasi kutsuda. *(Autori märkus «Läbi rädi» käsikirjast.)*

Maakogudus, saksakogudus — ka kirikus ei olnud erinevad ühiskonnaklassid võrdsed: talupojad kuulusid maakogudusse, mõisnikud ja muud kõrgemast seisusest inimesed saksakogudusse.

Läheb armuadra peale — tähendab paiukile minemist; kõnekäänd on tekkinud feodalismiaegsest pinnamõõduühikust adramaa sellal, kui paiukit ei makstud rahas, vaid natuuras sissetulekutena maast.

1. «Postimees» 1900, nr. 95—101. (Pealkirjaga «Juhisaare kiriku kellamees».)
2. Kogus «Koduküla vainult», J. Ploompuu kirj. Tallinn 1900. (Sama pealkirjaga.)
3. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919]. (Sama pealkirjaga.)
4. J. Ploompuu kirj., Tallinn [1921]. (Sama pealkirjaga.)
5. Kogus «Läbi rädi», «Looduse» kirj., Tartu 1927. (Pealkirjaga «Uus õpetaja».)

Lahjavere tumm

Teos ilmus esmakordselt jutukeste ja kirjelduste kogus «Oma õuest», mille trükkimiseks tsensor on loa andnud 26. VI 1900. Seega kogumik «Oma õuest» ilmus küll tõenäoliselt varem kui raamat «Koduküla vainult» (tsensori luba 12. IX 1900), kuid viimases avaldatud novellid olid kõik juba varem, kui «Oma õuest» trükki anti, ilmunud «Postimehes» ja seega ilmumisajalt varasemad. Kirjutamisajalt on aga «Lahjavere tumm» ja teised kogus «Oma õuest» ilmunud lood kogus «Koduküla vainult» ilmunutest märksa varasemad, olles loodud tõenäoliselt juba läinud sajandi viimase kümnendi algupoolel, ning nende trükkipääsemiseks andis tõuke «Juhisaare kiriku kellamehe» ja teiste hiljem kirjutatud teoste menu.

1. Kogus «Oma õuest», J. Ploompuu kirj., Tallinn 1900.
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930.

Aated ja ained

Teos on kirjutatud tõenäoliselt käesoleva sajandi algul, ilmus esmakordselt «Kiirte» I albumis 1901 pealkirjaga «Aated ja vaated». «Kogutud teostes» avaldamiseks töötas kirjanik teose ümber ja muutis selle pealkirja.

«Niva» — kord nädalas ilmuv illustreeritud perekonna-ajakiri, mida anti välja Peterburis a. 1870—1918 ja mis oli võrdlemisi laialt levinud mitmesugustes lugejate-ringkondades, sealhulgas ka Baltimail. Eriti tähtsat kultuurilist osa etendasid «Niva» kaasannetena ilmunud silmapaistvate vene kirjanike M. V. Lomonossovi, D. I. Fonvizini, A. S. Gribojedovi, I. S. Turgenevi, I. A. Gontšarovi, F. M. Dostojevski, V. G. Korolenko jt. teoste kogud.

1. Albumis «Kiired» I, Tartu 1901. (Pealkirjaga «Aated ja vaated».)
2. «Kogutud teosed» I, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1928. (Pealkirjaga «Aated ja ained».)

Mesinädalad

1. J. Ploompuu 10. «Rahvaleht» («Ülestõusmise pühadeks» 1901). (Pealkirjaga «Tõlbi Tõnu mesinädalad».)
2. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Pealkirjaga «Mesinädalad».)

Oru ääres

Teos ilmus esmakordselt jutukeste ja kirjelduste kogus «Õitseliste jutud» 1901, kuid on tõenäoliselt, nagu teisedki selle raamatu lood, kirjutatud märksa varem, juba läinud sajandi lõpul.

1. Kogus «Õitseliste jutud», J. Ploompuu kirj., Tallinn 1901.

Raha

1. «Postimehe» lisaleht 1901, nr. 162, 173 ja 179 juures. (Peal kirjaga «Imelik mees».)

2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930. (Pealkirjaga «Raha».)

Kui valgus tuli

Teos ilmus esmakordselt pealkirja all «Uus lamp» 1901. a. lõpul lihtsa mälestuskilluna J. Ploompuu «Rahvalehes». Seda kogus «Isa talus» uuesti avaldades töötas kirjanik teose põhjalikult ümber, andes tööle laiema ideelise tähenduse, ja tõi sisse konservatiivsete vaadete kandjana vana sulase Mardi kuju. Ilmselt on Mändmets teose ümbertöötamisel mõnevõrra eeskujuks võtnud soome kirjaniku Juhani Aho laastu «Kui isa lambi ostis», mis ilmus esmakordselt eesti keeles 1902. a. lõpul.

1. J. Ploompuu 11. «Rahvaleht» («Jõululeht» 1901). (Pealkirjaga «Uus lamp».)
2. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913. (Pealkirjaga «Kui valgus tuli».)
3. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921. (Sama pealkirjaga.)
4. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Sama pealkirjaga.)

Tont

Teos ilmus esmakordselt eraldi raamatuna 1902. a., kandes alapealkirja «Tõsine kujutus Eestirahva elust». «Kogutud teostes» avaldamisel töötas autor teose ümber, vähendades ebausu-avalduste ning rahvapruukide kirjeldusi, mida esimeses variandis oli rohkem. Vastavad ebausunähtused olid veel levinud möödunud sajandi lõpul Saaremaal ning neid on noor Mändmets 90-ndate aastate algul üles kirjutanud. (Vt. ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond, fond 91, mapp 6:3, vihik I.)

Võta veel pärast, mis hundi suus... — Rahva seas oli kord laialt tuntud jutt, mis koha müümise mõisnikkude pettuseks kinnitas, ja see leidis ka palju uskujaid. Sellel põhjusel jätsid ka mitmed kohad ostmata, kelledel see oleks võimalik olnud, kuna võõrad kohad nende eest ära võtsid. Mõned ei tasunud jälle võlgu jäänud pääd [s. o. põhivõlga, mida tuli tasuda vastavate osamaksudena teatava aja jooksul — O. K.] ära, kuni kohad oksjoni alla läksid, ja siis läksid ka nende silmad lahti. *(Autori märkus I trükile.)*

Eks see valla poolitaminegi ole siis üsna ilmaaegu... — Rahva seas liikusid mitut moodi jutud maakogu või semstvovalitsusest, mida mitmed peatselt arvasid ka siia jõudvat. Kuid õiget teadmist nimetatud valitsuse seisukorra ja sisseseadmise üle oli väga vähestel taluinimestel. *(Autori märkus I trükile.)*

Uus maja jääks küll mõne vedaja elukorteriks... — Rahvas arvas, et vedaja ehk pisuhänd pärast peremehe surma kuskil üksikus tühjas majas edasi elab ja kolistab. *(Autori märkus I trükile.)*

1. J. Kuke kirj., Tartu 1902.
2. «Kogutud teosed» I, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1928.

Lubjapõletaja

1. Kogus «Pilpad», J. H. Vahtriku kirj., Tallinn 1902.
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930.

Sugulaste seas

1. Kogus «Pilpad», J. H. Vahtriku kirj., Tallinn 1902.
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930.

Pulmad

1. Kogus «Pilpad», J. H. Vahtriku kirj., Tallinn 1902.
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930.

Kraavikaevaja

1. Kogus «Pilpad», J. H. Vahtriku kirj., Tallinn 1902. (Pealkirjaga «Sündinud lugu».)
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930. (Pealkirjaga «Kraavikaevaja».)

Külamehe au

1. Kogus «Talgud», G. Schneideri kirj., Tallinn 1903. (Pealkirjaga «Talgud».)
2. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Pealkirjaga «Külamehe au».)

Laadalugu

1. Kogus «Talgud», G. Schneideri kirj., Tallinn 1903. (Pealkirjaga «Sügisene laadalugu».)
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930. (Pealkirjaga «Laadalugu».)

Häbitundmatu

Teos ilmus esmakordselt albumis «Külakaker» II 1904. a. pealkirja all «Häbitundmatu Viiu». «Kogutud teostes» avaldamisel töötas autor teose ümber ja muutis selle pealkirja.

...olla nii raske kohver... — sõna «kohver» on siin tarvitatud tähenduses «veimevakk»; veimevaka raskuse järgi ei hinnatud üksi pruudi rikkust, vaid ka virkust, sest veimevakas leiduv riideesemetest kaasavara tuli tollal valmistada kõik käsitsi.

1. Albumis «Külakaker» II, Tallinn 1904. (Pealkirjaga «Häbitundmatu Viiu».)
2. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Pealkirjaga «Häbitundmatu».)

Ahervare

1. J. Ploompuu 16. «Rahvaleht» («Lihavõtteleht» 1904).
2. G. Pihlaka albumis «Kolmekordne paradiis», Tallinn 1904.
3. «Kogutud teosed» I, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1928.
4. Seerias «Kooli Kirjavara» kaksikteosena «Ahervare. Vana püss», Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951.

Und

1. J. Ploompuu 16. «Rahvaleht» («Lihavõtteleht» 1904). (Ilma autori nimeta, pealkirjaga «Kalapüügil».)
2. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913. (Pealkirjaga «Und».)
3. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921. (Sama pealkirjaga.)
4. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Sama pealkirjaga.)

Teelahkmel

1. J. Ploompuu 19. «Rahvaleht», 1905. (Pealkirjaga «Isamajas».)
2. «Tallinna Kaja» 1915, nr. 24—25. (Tsüklis «Küla. Jutustused ja kirjeldused Eesti külast», pealkirjaga «Teelahkmel».)
3. Kogus «Küla» äratõmbena «Tallinna Kajast», «Maa» kirj., Tallinn 1915. (Sama pealkirjaga.)
4. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919]. (Sama pealkirjaga.)
5. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Sama pealkirjaga.)

Kõnelus venel

1. J. Lilienbachi albumis «Edasi» II, Tallinn 1906. (Pealkirjaga «Lihtne lugu».)
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930. (Pealkirjaga «Kõnelus venel».)

Toomas Kajak

1. Kalendris «Aeg» 1907. aastaks. (Ilmus 1906. a. lõpul.)
2. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930.

Mees, kellel kõik kõige paremas korras on

«Oh kui rasked on mu päevad, / seda kõik mu vennad näevad...» — algusread Muhu köstri ja kirjamehe C. V. Freundlichi (1803—1872) luuletusest «Jänese õhkamine».

1. Kalendris «Meie Matsi täht-raamat» 1908. aastaks. (Ilmus 1907. a. lõpul.)

Vedaja

Teos ilmus esmakordselt ajalehe «Koit» kirjanduslikus lisas tükikaupa vaheldumisi muu materjaliga 1908. a. algul, kandes pealkirja «Pisuhänd». «Kogutud teostes» avaldamisel töötas autor teose ümber ja andis sellele nimeks «Vedaja», nagu nimetatakse oma peremehele vilja vedavat pisuhända Saaremaal. Sama ainet ja süžeed kasutas Mändmets ka näidendi loomiseks — õieti võib tema 1908. a. ilmunud ja järgmise aasta algul «Estonias» lavastatud 4-vaatuslikku draamat «Ema» selle jutustuse vabaks dramatiseeringuks pidada. «Ema» on ilmunud ka vene keeles.

1. «Koidu» kirjanduslik lisa 1908, nr. 3—10. (Pealkirjaga «Pisuhänd».)
2. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929. (Pealkirjaga «Vedaja».)

Ei ole aega

1. J. Lilienbachi albumis «Mõtted» I, Tallinn 1909.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kaksikteosena «Kiir kaugusest. Ei ole aega», J. Ploompuu kirj., Tallinn [1922].
4. «Kogutud teosed» II, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1929.

Päevapiltnik

Juhan Liivi merehädalise häälest... — vihje Juhan Liivi jutule «Peipsi peal», kus üks tegelane pärast laguneva jäävälja õnnelikku ületamist hüüab: «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!»

1. «Eesti Kodu» 1909, nr. 15.

Lepapõõsas

Teos ilmus 1909. a. lõpul korraga kahes kalendris; «Kogutud teostes» avaldamisel töötas autor teose ümber, jättes ära lõpu, kus pastor tabatakse teolt — lepapõõsast vahtimiselt.

1. «Virulase» Adress-kalendris 1910. aastaks. (Ilmus 1909. a. lõpul.) (Pealkirjaga «Lepapõesas».)
2. Kalendris «Meie Matsi täht-raamat» 1910. aastaks. (Ilmus 1909. a. lõpul.) (Sama pealkirjaga.)
3. «Kogutud teosed» III, Eesti Kirjanduse Seltsi kirj., Tartu 1930. (Pealkirjaga «Lepapõõsas».)

Hea abinõu

1. «Virulase» Adress-kalendris 1910. aastaks. (Ilmus 1909. a. lõpul.)
2. Kalendris «Meie Matsi täht-raamat» 1910. aastaks. (Ilmus 1909. a. lõpul.)

Varas

1. Kalendris «Meie Matsi täht-raamat» 1912. aastaks. (Ilmus 1911. a. lõpul.)

Rehe all

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Pulmalipp

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Kasemahl

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Heinamaal

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Teel

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Järv

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Saarel

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Head teed!

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Piiraja

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Mändmetsa «Kodumaa jutud» I valik, J. Ploompuu kirj., Tallinn [1919].
3. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

Niisugune aeg

1. Kogus «Isa talus», «Teaduse» kirj., Tallinn 1913.
2. Kogus «Isa talus», II tr., «Kooli» kirj., Tallinn 1921.

VÄHEMTUNTUD SÕNADE SELETUSI

auklaul — lorilaul, milles ebasündsaid sõnu ei laulda valjul häälel välja.
hagerik — osm, hurtsik; varjualune.
hatul — villale kulunud.
hirvendama — irvakil olema.
hõbevaskedega [hobuseriistad] — läikivast vask- või messingplekist ilustustega [hobuseriistad].
juss, jusshein — harjashein (lühike, sitke soohein).
juuk — virts, roiskvesi; seiskunud [taari] pära.
jõrm — segane, uimane; pooleldi meelemärkuseta.
kahu — algav, kerge külm.
kalakida — kalarapped, kalasisikonnad.
kappel, [-pli] — väike kapp, kibu, ka puust kühvel vee väljaloopimiseks paadist.
kapukas — jämedast lõngast kodukootud sokk.
kare, [-rge] — kündmata, harimata maa; muru.
kastinnitsa — võõrastemaja (vene k. гостиница).
kauta — kaudu.
kebi, kebjas [-a] — kerge, kergejalgne, kärmas; kena, õrn.
kenu, kenus [olema] — [hobuse kaela] uhkelt kõveras olek.
kidev — kidur, põdur, haiglane.
kigatsema — kilkavalt häälitsema, kõõrutama.
kihm — iha, himu, isu.
kiilgav — hiilgav, läikiv.
kila — kilkav häälitsus.
kilge — kaldale tehtud tuli märguandmiseks või sihinäitamiseks laevadele.
kilgendama — helkima, sätendama.
kimar — kräsus, lokkis [karv, juus]; korts, kurd.
kimmel — täpiline, valkjashall hobune.
king, [-a] [veskis] — renn, mida mööda vili veskikivile jookseb.
kivikangur — kivihunnik.
koivalge — eha; mõnikord ka aovalguse tähenduses.
koost, [-a] — puulusikas.
kroni — hobusekronu.
kruupinder — kruvikeeraja.
kuumeldama — viletsaks, paljaks tegema; ära närima, sööma.
kõlajas, [-a] — kõhn, kõhetu, lahja, sale.
labu — väike [heina-]kuhi.

lakk, [-i] — müts, kaapkübar.
lapimees — vahimees, kubjas.
laudjas, [-a] — hobuse selja tagapoolne osa.
lautis, [-se] — [maitsmiseks viidav] värske, äsjavillitud või -ankurdatud õlu.
lautsik, [-u] — lavats, magamislava seina küljes.
lehtlauk [hobune] — tähekujulise lauguga [hobune].
leisik, [-a] — raskusemõõt (20 naela e. 8 kg).
lendva — äkiline haigus, rabandus.
lepp, [-u] — lepakoorekarva hobune.
lige, [-da] — märg.
lood, [loe] — raskusemõõt.
luukur — lonkaja, lonkur.
lõmm, [-u] — kooritud puuhalg, millest kistakse peerge.
läkk, [-i] — läga, pori, muda, sopp.
lühikurk — voki osa: auk, millest läbi lõng kerib poolile.
lüht, [-i] — voki osa: tiibpool.
maage — rohkesti rauda sisaldav vesi.
meski — käärimata õlle või viina vedelik.
mähk, [-a] — paks puumahl; **mäha-aeg** — periood, millal puu koor on lahti.
neel, [-u] — kalasõõt, eriti unna otsas (väike kala, vihmauss jne.).
niiste — [põleva peeru otsast] mahalangev süsi.
nortsima — jämedalt, hooletult, ruttu, pika pistega õmblema.
paargu — paarkoda, püstkoda, suveköök, õueköök, roovialune.
penn, [-i] — sarikapaari siduv rõhtpuu.
pire, [-da] — rahutu, paigalpüsimatu.
poolamari, -leht — pohl, pohlaleht.
porsuma — kohevile tõusma, pehmeks minema, paisuma (eriti maapinna kohta).
prei — hobuste jalgade nahapõletik.
puguvasikas — kirjak, kirju vasikas.
pupardama — väherdama, püherdama, uperpallitama.
pupardus — uperpall, väherdus.
puseriti [hambad] — risti-rästi, viltu [hambad].
pärreldama — pärlendama.
redeli võllas — redelvankri pealmine külgpuu.
reial, reiale, reialtse — rehe all, rehe alla, rehealuse; rehealune on elamiskambrite ja rehetarega ühe katuse all olev avar ruum, kus peksti reht ning hoiti tööriistu ja talvel ajutiselt ka kariloomi.
renthärra — mõisarentnik.
repetama — pehastama, pehkima, mädanema.
rüma — mürin, eriti tormilainete puhul.
rümama — mürisema, kohisema, rajuma, märatsema.
saapakoonud, -koonikud — saapakotad.
saunavaja — saunaesik.
simps — simss, serv.
sinat — senat.
soonetis — allikane koht, porilomp soos, mis kevadel kõige esimesena muutub ülepääsmatuks; oja.

sõre, [**-da**] — hõre, harv, jämedasõmeraline.
taevasikk — tikutaja (soolind).
tavaar — kaup (vene k. товар).
tiidus, [**-dsa**] — kiire, kärmas, vilgas.
tiidsasti — kiiresti, ruttu, kärmelt, vilkalt.
tonger, [**-gri**] — piirivalvur, rannavaht.
toosekoht — tuliselpüügi koht.
tooselkäik — tuliselkäik: kalapüük ahinguga (västraga) tule valgel.
tuher [**lumi**] — teraline, vana, kare [lumi].
tuher [**tee**] — tuisanud [tee].
tuhkur — tuhakarva hobune.
tukkama — tukerdama, väsinult midagi tegema, takerduma.
tõhakas — tige, õel; suureline, kõrk.
tüma — pehme, soine.
tüss, [**-i**] — paks, jäme kodukootud riie.
tüssijõkk, [**-i**] — tüssist jakk, pihtkuub, poolpalitu.
udi, [**-dja**] — peenike latt, teivas.
uisk — suur, pikk lodi [suurema rahvahulga üle väina viimiseks].
umbes — täpselt, täiesti (saarte murdes).
undlik [**surnu**] — ebaloomulikku, õnnetut surma surnud inimene.
ungur, [**-i**] — loomakohitseja, hobuseruunaja.
urmne [**laud**] — puukoi-auke täis [laud].
varm, **varmas**, [**-a**] — kärmas, kiire.
vedaja — pisuhänd (olend eesti mütoloogiast, kes veab oma peremehele varandust, eriti vilja, kokku).
veelomm, [**-i**] — veelomp.
venitseõli — arnikatinktuur.
vispel — pudrumänd [-na].
voolmed — äkiline sisemine haigus.
võhmas — soosaar.
võlu — nõid, võlur.
vöörmünder — talupoegade seast valitav palgata kiriku-ametnik.
vöörmündrihärra — kiriku hooldajaks olev mõisnik.
õlangas — ülane, anemoon, eriti siniülane e. sinilill.
õsuma — [sirbiga] lõikama [vilja].
änges [**rinnad**] — ahistatud olekus, kitsikuses, kinni olevad [rinnad].
üksinõua — ühel meelel, ühes nõus.

SISUKORD

O. Kruus. Jakob Mändmetsa elust ja loomingust 5
Peidetud pärandus 29
Lainete laul 65
Uus õpetaja 79
Lahjavere tumm 153
Aated ja ained 160
Mesinädalad 201
Oru ääres 228
Raha. *Vana külakarjase jutustus* 245
Kui valgus tuli 270
Tont 277
Lubjapõletaja 345
Sugulaste seas 354
Pulmad 367
Kraavikaevaja 378
Külamehe au 392
Laadalugu 407
Häbitundmatu 421
Ahervare 445
Und 460
Teelahkmel 468
Kõnelus venel 481
Toomas Kajak. *Hälbinud inimese elu* 489
Mees, kellel kõik kõige paremas korras on 499
Vedaja 512
Ei ole aega 581
Päevapiltnik 589
Lepapõõsas 596
Hea abinõu 603
Varas 607
Rehe all 611
Pulmalipp 615
Kasemahl 619
Heinamaal 622
Teel 629
Järv 635
Saarel 640
Head teed! 644
Piiraja 648
Niisugune aeg 652
Bibliograafilisi ja selgitavaid märkusi 656
Vähemtuntud sõnade seletusi 664

Koostanud, eessõna «Jakob Mändmetsa elust ja loomingust», bibliograafilised ja seletavad märkused ning vähemtuntud sõnade seletused kirjutanud Oskar Kruus.

Якоб Мяндметс
СОЧИНЕНИЯ
Том I
На эстонском языке
Иллюстрации О. Кангиласки
Оформление П. Реэвеэра
Портрет Я. Мяндметса Р. Кальё
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10.

*

Toimetaja E. Puskar

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja O. Kasemets

Korrektorid S. Ridala ja E. Toots

Ladumisele antud 6. I 1956. Trükkimisele antud 2. II 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 41,75 + 15 lisalehte. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 35. Arvutuspoognaid 36,95. Trükiarv 20 000. MB-00868. Tellimise nr. 172. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän. 2.

Hind rbl. 13.90.

7—3

RBL. 13.90

A-20951